YENİ

Resimli Bilgi ANSİKLOPEDİSİ

7

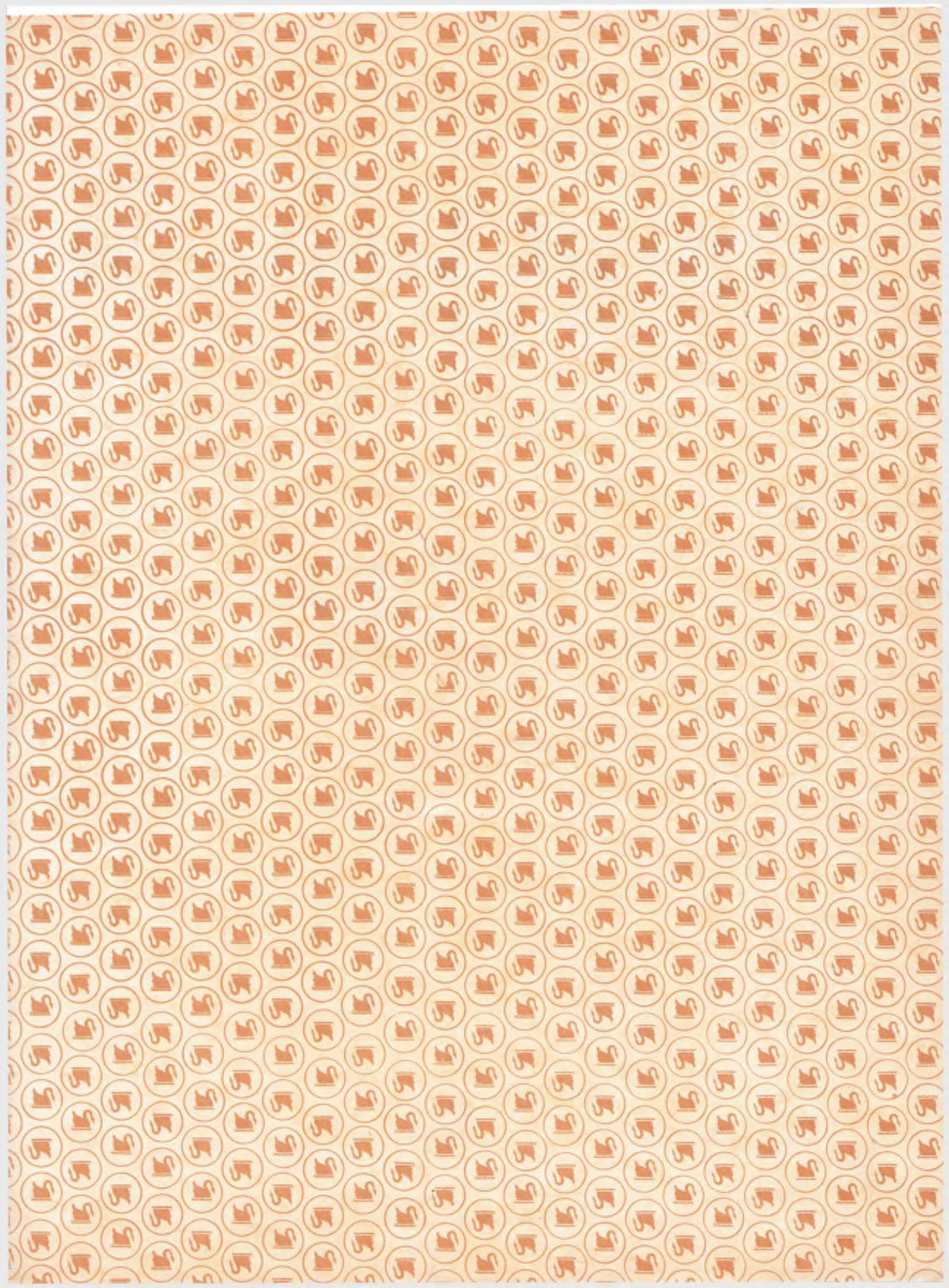

Yeni

Resimli Bilgi
ANSİKLOPEDİSİ

CİLT 7

(C) Fabbri Editori S.p.A. Milano-İTALYA - 1985

(C) BASKAN YAYINLARI A.Ş.-İSTANBUL - 1986
Dizgi : Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.
Baskı : YAZIR MATBAACILIK

1986

Yeni

Resimli Bilgi
ANSİKLOPEDİSİ

BAŞKAN
YAYINLARI A.Ş.

1986

Sayın okuyucularımız,

Türkiye coğrafyasına ayırdığımız bu cildimizde illerimiz okul kitaplarındaki sıralama esas alınarak coğrafya bölgelerine göre incelenmiş alfabetik sıra her bölgenin kendi içinde düzenlenmiştir.

KARADENİZ BÖLGESİ S. 1937 - 1996
Amasya - Artvin - Bolu - Çorum - Giresun - Gümüşhane - Kastamonu - Ordu - Rize - Samsun - Sinop - Tokat - Trabzon - Zonguldak.

MARMARA BÖLGESİ S. 1997 - 2045
Balıkesir - Bilecik - Bursa - Çanakkale - Edirne - İstanbul - Kırklareli - Kocaeli - Sakarya - Tekirdağ.

EGE BÖLGESİ S. 2046 - 2086
Afyonkarahisar - Aydın - Denizli - İzmir - Kütahya - Manisa - Muğla - Uşak.

AKDENİZ BÖLGESİ S. 2087 - 2119
Adana - Antalya - Burdur - Hatay - Isparta - İçel - Kahramanmaraş.

İÇ ANADOLU BÖLGESİ S. 2120 - 2170
Ankara - Çankırı - Eskişehir - Kayseri - Kırşehir - Konya - Nevşehir - Niğde - Sivas - Yozgat.

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ S. 2171 - 2217
Ağrı - Bingöl - Bitlis - Elazığ - Erzincan - Erzurum - Hakkâri - Kars - Malatya - Muş - Tunceli - Van.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ S. 2218
Adıyaman - Diyarbakır - Gaziantep - Mardin - Siirt - Şanlıurfa.

İllerimizin alfabetik sıraya göre yerleri de şöyledir:

Adana S. 2090
Adıyaman S. 2220
Afyonkarahisar S. 2049
Ağrı S. 2174
Amasya S. 1940
Ankara S. 2123
Antalya S. 2095
Artvin S. 1944
Aydın S. 2053
Balıkesir S. 1999
Bilecik S. 2003
Bingöl S. 2177
Bitlis S. 2181
Bolu S. 1948
Burdur S. 2099
Bursa S. 2007
Çanakkale S. 2013
Çankırı S. 2129
Çorum S. 1952
Denizli S. 2058
Diyarbakır S. 2223
Edirne S. 2017
Elazığ S. 2184
Erzincan S. 2188
Erzurum S. 2191
Eskişehir S. 2133
Gaziantep S. 2227
Giresun S. 1956
Gümüşhane S. 1960
Hakkâri S. 2196
Hatay S. 2103
Isparta S. 2107
İçel (Mersin) S. 2112
İstanbul S. 2021
İzmir S. 2063
Kars S. 2199
Kastamonu S. 1964
Kayseri S. 2138
Kırklareli S. 2030
Kırşehir S. 2143
Kocaeli (İzmit) S. 2034
Konya S. 2147
Kütahya S. 2069
Malatya S. 2203
Manisa S. 2073
Kahramanmaraş S. 2116
Mardin S. 2230
Muğla S. 2078
Muş S. 2207
Nevşehir S. 2154
Niğde S. 2158
Ordu S. 1968
Rize S. 1971
Sakarya S. 2038
Samsun S. 1975
Siirt S. 2233
Sinop S. 1979
Sivas S. 2162
Tekirdağ S. 2042
Tokat S. 1983
Trabzon S. 1987
Tunceli S. 2211
Şanlıurfa S. 2237
Uşak S. 2083
Van S. 2214
Yozgat S. 2167
Zonguldak S. 1992

GENELDE TÜRKİYE

TÜRKİYE'NİN DÜNYA ÜZERİNDEKİ YERİ

Türkiye 36° - 42° kuzey enlemleri ile, 26° - 45° doğu boylamları arasında yer alır. Eski Dünya'nın merkezi sayılabilecek bir noktada bulunan Türkiye, Asya'nın Avrupa'ya bağlandığı alandadır. Topraklarının Anadolu bölümü Asya; Trakya bölümü ise Avrupa kıtasındadır. Bu özellik, Türkiye'yi, hem bir Asya, hem de Avrupa ülkesi yapar. Avrupa'daki sınır komşuları Bulgaristan ve Yunanistan; Asya'daki sınır komşuları ise Sovyetler Birliği, İran, Irak ve Suriye'dir.

Üç yönden denizlerle çevrili olan Türkiye'nin kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Akdeniz, batısında Ege denizi bulunmaktadır. Kuzeybatısında Marmara denizi ve boğazlar yer alır. Yurdumuzu çevreleyen denizlerin hepsi, Atlas Okyanusu ile bağlantılıdır. Bu özellik, yurdumuza, okyanuslara açılan deniz yolu olma özelliğini kazandırmaktadır. Karadeniz ülkeleri ancak boğazlar yoluyla Akdeniz'e ve uzak denizlere açılabilirler.

Asya kıtasındaki topraklarımız 790 200 km², Avrupa topraklarında kalan Trakya kesimi ise 24 378 km²'dir. Ülkemizin genel yüzölçümü 814 578 km²'dir. Nüfusu 51 420 757 kişidir (1985).

TÜRKİYE'NİN KOMŞULARI

Üç yanı denizlerle çevrili olan Anadolu, bir yarımadadır. Yurdumuzun sınırlarında şu komşu ülkeler bulunmaktadır:

Sovyetler Birliği (SSCB): Kuzeydoğu kara sınırlarımız Sovyetler Birliği iledir. Anadolu'nun en sarp yerlerinden geçen Türk - Sovyet sınırının uzunluğu 610 km'yi bulur.

İran: Türkiye'nin doğusundadır. Sovyetler Birliği ile olan sınırımızın hemen güneyinden başlayan Türk - İran sınırının uzunluğu 454 km'dir. Ülkenin güneydoğu ucuna kadar uzanan bu sınır Sovyetler'le olan sınırımız gibi dağlık bölgelerden oluşur.

Irak: Türkiye'nin güneyinde bulunur. Türkiye - İran ve Türkiye - Suriye sınırları arasındaki bölgeyi kaplar.

Suriye: Komşularımız arasında en uzun sınırımız Suriye iledir. Uzunluğu 877 km olan bu güney sınırımız, doğu sınırının aksine oldukça düzlüktür.

Yunanistan: Ülkemizin Avrupa'da kalan Trakya kesimindeki batı sınırı Yunanistan iledir. Yurdumuzun kuzeybatısında yer alan Türk - Yunan sınırı, kuzey - güney doğrultusunda ve Meriç nehri boyunca uzanır. Uzunluğu 212 km'dir.

Bulgaristan: Trakya'nın kuzeyinde kalan bu sınırın uzunluğu 269 km'dir.

DENİZ SINIRLARIMIZ

Bu saydıklarımızın dışında kalan sınırlarımızı denizler meydana getirir. Bir iç deniz olan Marmara'nın ve adalarımızın kıyılarını hesaba katmazsak, deniz sınırlarımızın uzunluğu 7 266 km'yi bulur.

Kara sınırlarımızın toplam uzunluğunun 2 753 km olmasına karşılık, bütün kıyılarımızın uzunluğu 8 333 km'dir.

Anadolu kıyısı: 6 480 km
Trakya kıyısı: 786 km
Adalar kıyısı: 1 067 km

TRAKYA

Topraklarımızın Avrupa'daki bölümüne verilen addır. Trakya adı tarihî özellikler taşır. Kelimenin aslı Yunanca'dır. Bu tarihî bölge bizim sınırlarımızdan batıya doğru uzanır. Çok eski çağlardan beri birçok kavimlere vatan olan Trakya, yüzyıllarca, yalnızca Türk egemenliğinde yaşamıştır.

Günümüzde batı Trakya, Yunanistan'ın sınırları içindedir. Doğu Trakya ise Türkiye'nin Avrupa'daki toprak parçasıdır. Trakya, Türkiye'nin coğrafi bölgelerinden Marmara bölgesinin bir parçasıdır. Toprak fazla engebeli değildir. Istranca dağları Trakya'nın kuzeybatısını kaplar. Bunun dışında kalan kesimler düz ovalardır. Orman açısından zengin olan bu dağların en yüksek yeri 1 031 m ile Mahya tepesidir. Burası aynı zamanda bütün Trakya'nın en yüksek noktasıdır. Güneyde 725 m ile Kora ve 945 m yükseklikle Ganos dağları yer alır.

Trakya ovasını sulayan en önemli akarsu Meriç ve kollarıdır.

ANADOLU

Türkiye'nin en önemli bölümünü oluş-

CUMHURİYETİN KURULUŞUNDAN BERİ YAPILAN SAYIMLARA GÖRE TÜRKİYE'NİN NÜFUSU

Yıllar	Nüfus	Yoğunluk	Yıllık Artış (binde)	Erkek Nüfus	Erkek %	Kadın Nüfus	Kadın %
1927	13 648 270	18		6 563 879	48,1	7 084 391	51,9
1935	16 158 018	21	21,3	7 936 770	49,1	8 221 248	50,9
1940	17 820 950	23	19,8	8 898 912	49 9	8 922 038	50,1
1945	18 790 174	24	10,7	9 446 580	50,3	9 343 594	49,7
1950	20 947 188	27	21,7	10 527 085	50,3	10 240 103	49,7
1955	24 064 763	31	27,8	12 233 421	50,8	11 831 342	49,2
1960	27 754 820	36	28,5	14 163 888	51,0	13 590 932	49,0
1965	31 391 421	41	24,6	15 996 964	51,0	15 394 457	49,0
1970	35 605 176	45	25,2	18 006 986	50,6	17 598 190	49,4
1975	40 347 719	52	25,0	20 744 730	51,4	19 602 989	48,6
1980	44 736 957	58	20,7	23 066 759	51,6	21 670 198	48,4
1985	51 420 757	66	27,9				

Yurdumuzun 1927 yılındaki sayımda 13,5 milyonu aşan nüfusu, 1985 sayımında 51,5 milyona yaklaşmıştır. Bu iki rakam arasındaki fark, Türkiye'de nüfusun büyük bir hızla arttığını göstermektedir.

turan Anadolu, Türkler'in 900 yılı aşkın süredir üzerinde yaşadıkları vatanlarıdır. Türkler'in Anadolu'ya gelmesinden önce burası Bizans imparatorluğunun bir parçasıydı. Merkezi İstanbul'da bulunan Bizans imparatorluğunun doğusunda kaldığı için, «Doğu Bölgesi» anlamında «Thema Anatolica adı verilmiştir. Anatolica sözü zamanla çeşitli kaynaklarda Anatolia diye geçti. Bazı araştırmacılar Anadolu adının böylece ortaya çıktığı görüşündedir. Bazı tarihçiler, ise bu adın doğrudan Türkler tarafından verildiği görüşündedirler.

TÜRKİYE'NİN COĞRAFİ BÖLGELERİNE GENEL BAKIŞ

Ülkelerin sınırları içinde farklı yer şekilleri, iklim, bitki, örtüsü, gelişmişlik farklılıkları, yerleşim birimlerindeki nüfuslanma ölçüsü gibi ayrılıklar görülebilir. Bazı yöreler bol yağış alırken, bazı yöreler kurak olabilir. Bazı yörelerde tarım ön plana geçmişken bazı yörelerde endüstri ön plana geçebilir. Bunların doğal sonucu olarak, endüstri bölgesi, tarım bölgesi, dağlık

bölge, ovalık bölge gibi terimler kullanılır.

Bölgeler başlıca üç grupta toplanırlar. Yer şekilleri ve iklim farklılıkları gösteren bölgelere iklim bölgeleri; yer şekilleri, bitki örtüsü, denizlere uzaklığı gibi özelliklerin ayırdığı bölgelere tabii bölgeler adı verilir. Üçüncü tip bölgeler ise coğrafi bölgelerdir. Bunlar doğa şartları ile birlikte, nüfus yoğunluğu, kentleşme oranı, sosyal ve ekonomik yapı gibi etkenlerin ayırdığı bölgelerdir.

Yurdumuzu coğrafi bölgelere ayıran etkenler:

Ülke topraklarının başlıca özelliklerini belirleyen hususlar şunlardır: İklim, yer şekilleri, denizlere göre konum, akarsular, göller, denizler ve kıyılar. İklim örtüsü ve bunları doğrudan etkileyen denizlere göre konumu, akarsu ve gölleri sosyal ve ekonomik özellikleri de sağlar. Türkiye'yi bu yönlerden incelediğimiz zaman şu farklılıklar ve bunların sonucu olarak da şu bölgeler ortaya çıkar:

İklim ve bitki örtüsü: Türkiye, subtro-

Yurdumuzdaki dağların en gösterişlisi ve en yükseği dünyaca ünlü Ağrı dağıdır.

SEÇİLMİŞ DAĞ VE TEPELERİN YÜKSEKLİĞİ

Dağ ve Tepe	Yükseklik (m)	Dağ ve Tepe	Yükseklik (m)
KARADENİZ BÖLGESİ		AKDENİZ BÖLGESİ	
Kaçkar dağı	3 923	Demirkazık tepesi	3 756
Üç Doruk tepesi	3 709	Lorut dağı	3 588
Kaçkar tepesi	3 589	Medetsiz tepesi	3 524
Hunut dağı	3 580	Aydos dağı	3 480
Güngörmez dağı	3 523	Aladağ	3 333
MARMARA BÖLGESİ		DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	
Uludağ	2 543	Büyük Ağrı dağı	5 137
Tepel dağı	2 052	Süphan dağı	4 058
Domaniç dağı	1 845	Uludoruk (Reşko tepesi)	4 135
Yirca dağı	1 906	Buzuldağ (Cilo dağı)	4 116
Kazdağ	1 774	Küçük Ağrı dağı	3 896
EGE BÖLGESİ		GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ	
Akdağ	2 446	Karacadağ	1 938
Bozdağ	2 414	Karacadağ (Keltepe)	1 748
Honaz dağı	2 582	Karakaş dağı	1 496
Akbaba tepesi	2 298	Raman dağı	1 260
Akbabadağ	2 300	Mazı dağı	1 252

pikal iklim kuşağında yer almaktadır. Bu kuşakta egemen iklim türü, Akdeniz iklimidir. Yurdumuzda ana çizgileri ile Akdeniz iklimi egemendir. Ancak, yörelerin denizlere konumu ile yer şekillerinin durumu bu iklimin karekterinde önemli değişiklikler yapar. Bunun sonucu olarak Türkiye'de birbirinden farklı üç iklim bölgesi ortaya çıkmaktadır:

a — Asıl Akdeniz iklimi,
b — Doğu Karadeniz iklimi
c — Kara iklimi

Asıl Akdeniz iklimi: Güney ve batı kıyılarımızda görülen iklimdir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Aynı iklim alanında bulunan Marmara ve batı Karadeniz kıyıları değişik özellikler gösterir.

Akdeniz bölgesinde ormanlar daha ziyade dağlık kesimlerde görülür. Alçak kısımlarda ise maki adı verilen çalılıklar vardır.

Doğu Karadeniz iklimi: Nemli ve bol yağışlı bir iklimdir. Yaz sıcaklıkları hiçbir zaman Akdeniz bölgesi düzeyine ulaşmaz. Kış ayları ise, yine Akdeniz bölgesi kadar olmamakla birlikte ılık geçer. Yağışlar her mevsim boldur.

Karadeniz bölgesi sık ormanlarla kaplıdır. İkliminin belirgin özelliği olan her mevsim bol yağış ve sık ormanları, bölgeyi diğer bölgelerden ayıran önemli faktörlerdir.

Kara iklimi: Denizlerden uzak ve yer şekillerinin yarattığı engeller nedeniyle denizlerin etkilerinden yararlanamayan bölgelerde görülen iklim türüdür. Buralarda egemen iklim türü, kara iklimidir. Bu özellik, kıyı bölgelerimizi, iç bölgelerimizden ayırır. Doğu ve güneydoğu Anadolu ile, iç Anadolu yörelerimizde kara iklimi egemendir. Kışlar çok uzun ve soğuk geçer. Yağışlar kış aylarında kar yağışı şeklinde görülür. Yazlar kısa fakat çok sıcaktır. Yağış ortalamalarının düşük olduğu bu kesimlerde, günlük ve yıllık sıcaklık farkları oldukça fazladır.

İç bölgelerde de sıcaklık farklarının ve yağışların değiştiği kesimler bulunur. En şiddetli kara iklimi doğu Anadolu'da görülür. Yurdumuzun kışı en soğuk ve en uzun geçen bu yöresi, aynı zamanda yazı en kısa yaşayan yöredir. Yer şekillerinin sonucu, oldukça yükseklerde bulunan bölge biraz daha fazla yağış alır.

Kara ikliminin egemen olduğu bölgeler içinde en az yağış iç Anadolu'ya

düşmektedir. Bu bölge ve güneydoğu Anadolu yurdumuzun en kurak bölgesidir.
Kuraklık nedeniyle iç Anadolu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde çok geniş alanlar step bitkileri ile kaplıdır.
Bütün bu özellikler göz önünde tutularak Türkiye 7 coğrafya bölgesine ayrılmıştır. Bu bölgeler ve ayrıldıkları bölümler şunlardır:
1) Karadeniz bölgesi: Doğu Karadeniz - orta Karadeniz - batı Karadeniz.
2) Marmara bölgesi: Ergene - Istranca - güney Marmara - Çatalca - Kocaeli.
3) Ege bölgesi: Ege ve içbatı Anadolu.
4) Akdeniz bölgesi: Antalya - Adana.
5) İç Anadolu bölgesi: Yukarı Sakarya - Konya - orta Kızılırmak - yukarı Kızılırmak.
6) Doğu Anadolu bölgesi: Yukarı Fırat - Erzurum - Kars - yukarı Murat - Van - Hakkâri.
7) Güneydoğu Anadolu bölgesi: Dicle - orta Fırat.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Yurdumuzda yer şekilleri, denizlere göre konumun etkilerini arttırıcı bir dağılış düzeni göstermektedir. Akdeniz boyunca Toroslar, Karadeniz boyunca kuzey Anadolu dağları uzanmaktadır. Bu dağların yapı şekilleri bu bölgelerin de yapısını oluşturur. Bu yöreler oldukça engebelidir.
İç Anadolu bölgesi, her yandan dağlarla çevrilerek, denizlerin olumlu etkilerine kapatılmıştır. Büyük kısmı yüksek ova ve platolardan oluşur.
Yurdumuzun kuzey ve güney kenarındaki sıradağlar doğu Anadolu'da birbirlerine yaklaşır. Başka dağ sıralarının da ortaya çıkması ile burada âdeta bir düğüm meydana gelir. «Türkiye'nin damı» denen bu alanın en önemli özelliği çok yüksek oluşudur. Böylece, dağlık ve yüksek alan olarak doğu Anadolu bölgesi belirir. Denizlerden uzak oluşu ve yüksekliği bu bölgede iklimden yerleşmeye ve bölgenin endüstrisine kadar her şeye etki eder.
Bölgenin güneyinde ise, güneydoğu Toroslar'ın eteğinde, orta yükseklikte geniş plato düzlükleri yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Yer şekillerinin sadeliği ile dikkati çeken bu bölge Güneydoğu Anadolu bölgesidir.
Kuzeybatıda, Marmara denizi çevresi, bütün Türkiye'nin en az engebeli yerini meydana getirir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Yurdumuzdaki akarsular kaynaklarından denize döküldükleri noktaya kadar izlendikleri zaman ülkemizin yüzey şekillerine uydukları görülür. İster kaynaklardan doğmuş olsun, ister kar ve yağmur sularından meydana gelsin toprağın eğimi doğrultusunda akar giderler.
Her suyun bir havzası vardır. Yan yana dizilmiş akarsu havzaları, sularını aynı denize ya da göle gönderir. Bunların tümüne birden o gölün ya da denizin «akaçlama havzası» denir (Karadeniz akaçlama havzası gibi). Yüzey şekillerinin ana çizgilerine ve genel eğilimine göre havzaların büyüklüğü birbirinden farklıdır.
Yurdumuzda akarsu havzaları arasındaki su bölümü çizgisi, bir yönde Aras ve Fırat, öbür yönde de Çoruh, Yeşilırmak ve Kızılırmak, Ceyhan havzalarını ayıran çizgidir. Bu çizgi kuzey-doğu, güney-batı doğrultusunda uzanır. Bu çizginin batısındaki sular, Karadeniz, Marmara, Ege denizi ve Akdeniz'e dökülür. Doğusunda kalan bölgelerin suları da Basra körfezine ve Hazar denizine dökülür. Bu çizginin her iki yönünde suyu denize gitmeyen kapalı havzalar vardır. Doğuda Van gölü havzası, ortada Konya bölgesinin büyük bir bölümünü içine alan havza ve batı Toros dağları yöresindeki küçük göllerin oluşturduğu havzalar gibi.

BÜTÜNÜYLE TOPRAKLARIMIZDA KALAN AKARSULARIMIZ

MARMARA DENİZİNE DÖKÜLENLER

Susurlu ırmağı (321 km):
Şaphane dağından çıkıp Simav çayı adı ile Simav gölünden geçer, kuzeybatıya doğru akar; Sındırgı yakınında kuzeye yönelir. Buradan itibaren Susurlu (ya da Susurluk) adını alır. Balıkesir ovasının doğusundan geçer ve Karacabey ovasına girer. Bu ovada Manyas gölünden geçen 170 km uzunluğundaki Kocaçay batıdan Susurlu'ya katılır. Bunların dışında Ulubat gölünden geçen Kirmasti suyu doğudan Susurlu ırmağına katılır. Ayrıca Uludağ'ın güneyinden doğan ve Bursa ovasını sulayan Nilüfer çayı da Susurlu'nun bir koludur. Irmak, Trilye'nin batısından Marmara'ya dökülür.
Gönen çayı (115 km):
Gürgen dağından çıkar, Erdek körfezine dökülür.
Kocabaş çayı:
Kaz dağlarının kuzey eteklerinden doğar ve Karabiga'nın doğusundan Marmara'ya dökülür.

EGE DENİZİNE DÖKÜLENLER

Ege denizine dökülen akarsularımız doğu-batı doğrultulu oluk biçiminde vadilerden geçer. Önemlileri şunlardır:

Yurdumuzdaki akarsuların bazıları içinden geçtikleri şehirlere değişik bir güzellik verir. İşte Eskişehir ve Porsuk çayı.

Bakırçay (350 km):
Şifa dağından çıkar, Çandarlı körfezine dökülür.
Gediz (350 km):
Murat dağından çıkar. Derbent ve Kum çaylarını alır; Menemen boğazından geçerek İzmir körfezine dökülür.
Küçük Menderes (140 km):
Bozdağ'dan çıkarak, Kuşadası körfezine dökülür.
Büyük Menderes (529 km):
Bir kolu Dinar yakınından çıkar. Sandıklı dağlarından doğan ve Çivril'den geçen Küfi çayı ile birleşerek suyu çoğalan Büyük Menderes, batıda Murat dağından inen Banaz (120 km) çayını alır. Daha sonra Çürüksu'yu, Akçay'ı ve Çine suyunu alarak Söke ovasından geçer; eski Milet şehri kalıntıları ötesinde Ege denizine dökülür.

KARADENİZE DÖKÜLENLER

Karadeniz'e dökülen akarsularımızdan çoğu, kısa uzunluktaki sellerdir. Doğu Karadeniz bölümünde Harşit (125 km) suyu, batı Karadeniz bölümünde Bartın çayı bellibaşlılarıdır. Bunların dışında iki ırmak vardır. Doğuda Çoruh (376 km), batıda Filyos, oldukça içerilere kadar sokulmuşlardır. Karadeniz'e dökülen en önemli akarsularımız, Anadolu içlerinden gelen Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya'dır.
Yeşilırmak (468 km):
Bu nehir bellibaşlı üç kolun birleşmesinden meydana gelir. Bunlardan en kısa olanı, iç kesimlerden gelen Çekerek suyudur. Yeşilırmak veya Tozanlı adı verilen ikinci kol ise Köse dağından çıkar; batıya doğru akıp Tokat'tan geçer. Amasya'ya gelmeden önce Çekerek suyunu alır. Yeşilırmak'ın üçüncü ve en uzun kolu Kelkit çayıdır. Kendi adını verdiği vadinin içinden doğu-batı doğrultusunda akar; Erbaa'nın batısında Amasya'dan gelen Yeşilırmak'a kavuşur. Bundan sonra Canik dağlarını ikiye bölen Yeşilırmak, Çarşamba ovasında bir delta meydana getirerek denize ulaşır.
Kızılırmak (1 355 km):
Kızıldağ'dan çıkar. Alagöz ilçesinin 10 km güneyinden Delice suyunu alır; daha kuzeyde Köroğlu dağından doğan Devrez çayı ile, Kastamonu'dan gelen Gökırmak Kızılırmak'a katılır. Bafra ovasını sulayan Kızılırmak, bir delta yaparak Karadeniz'e dökülür.
Filyos (228 km):
İki kolu vardır. Biri Bolu'dan gelen Bolu suyu, diğeri Aladağ'dan çıkan Gerede çayıdır.
Sakarya (824 km):
Ankara'nın 80 km kadar batısından geçer. Burada batıdan gelen Porsuk çayını, doğudan gelen Ankara suyunu, daha kuzeyden Kirmir çayını alır. Adapazarı ovasında Mudurnu suyu ile birleşerek Karadeniz'e dökülür.

AKDENİZE DÖKÜLENLER

Akdeniz'e dökülen sularımız genellikle kısa ve yazın suları oldukça azalan akarsulardır. Fethiye körfezinin iki yönünde denize dökülen Dalaman (156 km) ve Koca çaylarını buna örnek gösterebiliriz.
Dağ sıralarının içeriye doğru uzandığı alanlarda oldukça uzun akarsulara rastlanır. Antalya körfezine dökülen Aksu (132 km) ve Köprü suyu büyük göller yakınına kadar sokulabilmiştir. Daha doğuda bir kolu Taşeli yaylasından gelen ve Silifke yakınında denize dökülen Göksu bulunmaktadır.
Akdeniz'e dökülen en önemli iki ırmak Seyhan (560 km) ve Ceyhan (509 km) nehirleridir. Bunların vadileri Toros sıradağlarının derin vadileriyle birlikte içerilere kadar sokulmuştur.

Seyhan:
Bu nehrin ana kolu olan Samantı (ya da Zamantı), Uzunyayla'dan çıkar. Toros dağlarının doğu yamaçları boyunca güneye doğru iner. Doğuda ikinci kolu olan 250 km uzunluğundaki Göksu'yu alarak Çukurova'ya girer ve Tarsus çayının ağzından denize dökülür.

Ceyhan:
Orta Toros dağlarının doğu kesiminden doğar. Maraş'ın batısında doğudan gelen Aksu çayını alır. Çukurova'nın doğu kesimlerinde, önce güneye sonra doğuya döner ve İskenderun körfezinin ağzında denize dökülür.

YABANCI DENİZLERE DÖKÜLEN AKARSULARIMIZ

Yabancı denizlere dökülen akarsularımızı meydana getiren doğu Anadolu akarsuları yüksek ve dağlık; kışları şiddetli ve yağışları oldukça bol olan bu bölgeden çıkar, bazı yerlerde derin vadilerden, bazı yerlerde ovalardan geçerler.
Doğu Anadolu'nun akarsuları arasında en önemlileri Aras, Fırat, Dicle ve Kura nehirleridir.

Aras (920 km):
Bingöl dağından doğan Aras nehri, Erzurum-Kars yaylasının güneydoğusundan geçerek doğuya doğru akar. Sınırda Arpaçay ile birleşir, Sovyet topraklarından doğan Razdan suyunu da aldıktan sonra Ağrı dağının doğusunda topraklarımızı terk eder.

Fırat (2 800 km):
Bu nehrin kollarından Karasu Dumlutepe'den; Murat nehri Aladağ'dan doğar. Güneye doğru Malatya dağlarının doğu eteklerindeki derin vadilerden, Urfa ve Gaziantep yaylalarından geçen Fırat, Carablus'ta Suriye top-

Kızılırmak, bütünüyle topraklarımızın içinde bulunan nehirlerin en uzunudur. İç Anadolu bölgesini sulayarak Karadeniz'e dökülür.

raklarına girdikten sonra güneydoğu yönünde akarak Irak'ta Basra körfezine dökülür.

Dicle (1 900 km):
Hazar gölünden doğan Dicle, Diyarbakır'dan sonra doğuya döner; güneydoğu Toroslar'dan doğan Anbar, Batman, Garzan çaylarıyla Hakkâri dağlarından doğan Botan çayını alır. Daha sonra güneybatıya döner, sınır üzerinde Habur çayının sularını toplar. Irak topraklarında Büyük Zap suyunu alır; Basra körfezine dökülmeden önce Fırat ile birleşerek Şattülarap nehrini meydana getirir.

Kura (1 350 km):
Erzurum-Kars yaylasının kuzeyinden doğan Kura nehri bir süre Türkiye-Sovyetler Birliği sınırını izler; Kafkasya'da Ahıska yakınlarında Posof çayını alır. Tiflis'ten sonra güneydoğu yönünde akar; daha sonra Aras ile birleşir ve Hazar denizine dökülür.

YABANCI ÜLKELERDE DOĞARAK ÜLKEMİZE GELEN AKARSULAR

Kaynağını yabancı ülkelerden alan ve Türkiye sınırları içinde denize dökülen akarsuların en önemlileri Meriç ve Asi nehirleridir.

Meriç (490 km):
Balkan yarımadasında Rodop dağlarının en yüksek kütlesi olan Rila'nın kuzeyinden doğan Meriç nehri Edirne yakınında batı Trakya'dan gelen Arda ve Bulgaristan'dan gelen Tunca çaylarıyla birleşir; güneye doğru, Türkiye - Yunanistan sınırında akarak Enez yakınında Ege denizine dökülür.

Asi nehri (380 km):
Lübnan'da Baalbek yakınında El Bika çukurluğunda doğar; bir süre dağların yanısıra akar. Hatay iline girdikten sonra bir ayakla Amik gölünün fazla sularını alarak, Süveydiye yakınında İskenderun körfezine dökülür.

KAPALI HAVZA AKARSULARI

Van gölü havzasındaki akarsular: Bunlar iki önemli su, Marmit (Karasu) ile Hoşap sularıdır. Her ikisi de Van gölüne dökülürler.
Konya bölgesindeki akarsuların içinde en önemlisi Çarşamba suyudur. Bu su Suğla gölünden geçerek Beyşehir gölüne dökülür.

Ankara'da Çubuk baraj gölünden bir görünüş.

YURDUMUZUN GÖLLERİ

Yurdumuzda iki yüze yakın göl vardır. Bunların yetmiş beşinin yüzölçümü 10 km²'den fazladır. Bu göller çeşitli doğa olayları sonucunda meydana gelmiştir. Bu olaylar ve bunların sonucunda oluşan göller şunlardır:

TEKTONİK GÖLLER

Yer hareketleri sonucu meydana gelen çöküntü ve kıvrımlar arasında oluşan göllere tektonik göller denir. Yurdumuzda tektonik göller Marmara bölgesi ile batı Toroslar'ın iç yöresinde toplanmıştır: Acı, Tuz, Akşehir, Amik, Çapalı, Çavuşcu, Beyşehir, Eber, Eğridir, Burdur, Küçük, Kovara, Köpek, Ulubat, Manyas, İznik, Simav, Terzihan, Sife, Tuzla, Suğla, Hazar gölleri gibi.

LAV SETİ GÖLLERİ

Lavlarla önü tıkanmış çukur alanlarda oluşan göllere lav seti gölleri denir.
Bu tür göllerin en yaygın olduğu yer, doğu Anadolu bölgesidir. Türkiye'nin en büyük gölü olan Van gölü, Çıldır, Nazik, Erçek, Haçlı ve Balık gölleri, lav seti gölleridir.

VOLKANİK GÖLLER

Sönmüş yanardağların kraterleri içinde kaynak ve yağmur sularının toplanmasıyla meydana gelen göllere volkanik göller denir. Tuzla, Acı, Nemrut gölü gibi göllerdir.

KARSTİK GÖLLER

Yer altı suları da göllerin oluşundaki bir başka etkendir. Kalker ve jibs gibi suda eriyen maddelerin yüksek oranda bulunduğu yer altı suları bu yörenin çökmesine sebep olur. Çöküntülerin meydana getirdiği çukurlarda oluşan göllere karstik göller denir. Yurdumuzdaki Batı Toros gölleri ile Konya çevresindeki içinde su bulunan Obruklar (Huni biçimindeki çukur yerler) karstik göllere örnek gösterilebilir.

BUZUL GÖLLERİ

Buzulların hareketleri sonucu meydana gelen çukurluklarda oluşan göllere buzul gölleri denir. Yurdumuzda buzul göllerinin sayısı çok azdır.
Kaçkar dağları, Aladağ, Karagöl dağları, Yukarı Salaçlar dağı, Munzur, Cilo dağları, Bolkar ve Geyik dağları üzerindeki göllerle; Uludağ'daki Karagöl, Kilimli göl, Aynalıgöl bu tip göl-

YURDUMUZUN GÖLLERİ

Adı	Yüzölçümü (km^2)	Denizden yüksekliği (m)
ACI (Afyonkarahisar - Denizli)	153	836
AKŞEHİR (Afyonkarahisar - Konya)	353	958
ADANA	35	4
AMİK (Hatay)	60	81
BAFA (Aydın - Muğla)	60	2
BALIK (Ağrı)	34	2 251
BEYŞEHİR (Isparta - Konya)	656	1 121
BURDUR (Burdur)	200	854
ÇILDIR (Kars)	115	1 959
ÇÖLGÖLÜ (Kayseri)	32	1 072
DİL (Karine - İzmir)	24	000
EBER (Afyonkarahisar)	126	967
EĞRİDİR (Isparta)	468	916
ERÇEK (Van)	98	1 803
HAZAPİN (Kars)	14	1 794
HAZAR (Elazığ)	86	1 248
İZNİK (Bursa)	298	85
IŞIKLI (Denizli)	49	816
KÖYCEĞİZ (Muğla)	52	8
KUŞ (Manyas)	166	15
MARMARA (Manisa)	34	71
NAZİK (Bitlis)	48	1 816
SALDA (Burdur)	45	1 139
SAPANCA (Kocaeli)	47	40
TUZ (Konya - Niğde)	1 500	925
ULUBAT (Bursa)	134	5
VAN (Bitlis - Van)	3 713	1 646
YAY (Kayseri)	37	1 071

YURDUMUZDA BULUNAN BARAJ GÖLLERİ (GÖLETLER)

	Yüzölçümü (km^2)
Afşaf (Manisa)	5,3
Almus (Tokat)	31,3
Apa (Konya)	12,6
Ayvacık (Samsun)	22,7
Balahor (Samsun)	9,7
Çaygören (Balıkesir)	7,3
Demirköprü (Manisa)	47,7
Devegeçidi (Diyarbakır)	32,1
Gökçekaya (Eskişehir)	20,0
Güzelhisar (İzmir)	5,8
Hirfanlı (Kırşehir)	263,0
Kadıköy (Edirne)	65,5
Karaidemir (Tekirdağ)	15,0
Kartalkaya (Kahramanmaraş)	11,3
Keban (Elazığ)	675,0
Kemer (Aydın)	14,8
Kesikköprü (Ankara)	6,5
Kozan (Adana)	6,2
Kurtboğazı (Ankara)	5,0
Mamasın (Niğde)	11,7
May (Konya)	7,8
Ömerli (İstanbul)	23,1
Porsuk II (Eskişehir)	23,4
Sarıyar (Ankara)	83,8
Selevir (Afyonkarahisar)	5,0
Sevişler (Manisa)	60,5
Seyhan (Adana)	67,8
Sürgü (Malatya)	5,1
Tahtaköprü (Gaziantep)	23,4

lerdendir.

BARAJ GÖLLERİ

Akarsu ve sellerin taşıdığı alüvyonların, kıyı birikintilerinin çeşitli toprak kaymalarının ve lavların, akarsu deltası, koy, körfez ve vadilerin önünü tıkaması sonucu oluşan göllere baraj gölleri denir.

Baraj gölleri biçim ve oluş sebeplerine göre beş kısma ayrılırlar: Alüvyon gölleri, çatalağız gölleri ,kıyı baraj gölleri, (lagünler), kayşa gölleri ve lav gölleri.

Yurdumuzda akarsu ve sellerin getirdiği alüvyonlarla meydana gelen alüvyon gölleri çoğunluktadır. Meriç nehri vadisindeki göller (Dırana, Dalyan, Gala, Sığırcık), Sakarya vadisindeki göller (Akgül, Büyük Akgöl, Gökçeören) ile Bafa, Köyceğiz, Mogan ve Emir (Ankara'nın güneyinde) alüvyon gölleridir.

ÇATALAĞIZ GÖLLERİ

Alüvyonların deltalarda meydana getirdiği göllere denir. Kızılırmak (Tuzlugöl, Karaboğaz, Liman, Balık), Yeşilırmak (Semenlik, Dumanlıgöl), Gediz, Seyhan ve Ceyhan nehirleri çatalağızlarında meydana gelen göller bu şekilde oluşmuş çatalağız gölleridir.

KIYI BARAJ GÖLLERİ (Lagünler)

Kıyı birikintilerinin meydana getirdiği göllerdir. İstanbul ilindeki Küçükçekmece ve Büyükçekmece, Terkos gölleri ile Saros körfezindeki Tuzla gölü kıyı baraj gölüdür.

HEYELAN GÖLLERİ (Kayşa)

Bir vadinin toprak kayması sonucu kapanmasıyla gerisinde biriken sulardan oluşan göllere denir. Erzurum ilindeki Tortum gölü bu tür göllerin en önemlisidir.

Bunların dışında sulama, taşkınları önleme ve enerji üretme amaçları ile yapılan göller vardır. Bunlara da «baraj gölü» ya da «gölet» adı verilir.

TÜRKİYE'NİN İKLİMİ

Yurdumuzun Kuzey yarımküresinin orta iklim kuşağında yer alır. İklimin oluşmasına neden olan etkenler bölgeler arası iklim farklılıklarına neden olmuştur. Bu etkenleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Bölgenin denizlere yakınlığı ya da uzaklığı.
b) Bölgedeki sıradağların denize dikey ya da paralel olarak uzanışı.
c) Yörenin deniz seviyesinden yüksekliği.

Sıraladığımız bu etkenler, iklim koşullarının değişikliğine neden oldukları gibi bunun doğal sonucu olarak bitki örtüsünde de farklılıklar yaratırlar.

Yurdumuzun her tarafında yaz ayları sıcak geçerse de sıcaklıklar arasında ısı farkları bulunur.

Yurdumuz kış aylarında genellikle batı rüzgârlarının etkisinde kalır. Batı rüzgârları yağışı bol olan rüzgârlardır. Yükseklikğin arttığı yerlerde bu rüzgârlar kar yağışı getirir. Bu nedenle kış aylarında doğu Anadolu ve iç Anadolu bölgelerinde kar yağar. Özellikle denize yakın olan güney Ege ve Akdeniz bölgelerinde kar yağışları pek olmaz. Ender olarak kar yağarsa da yerde fazla kalmaz.

Yurdumuzda ayrıca zaman zaman lodos adı verilen güneybatı rüzgârlarının estiği görülür. Güneybatı rüzgârları da batı rüzgârları gibi yağışlıdır. Ayrıca sıcak rüzgârlardır; soğuklar kırılır, ılık bir hava yaşanır. Kış aylarında kuru soğukların ve lodosun etkisiyle sık sık sıcaklık değiştiği görülür.

Bir dikdörtgene benzeyen yurdumuz incelendiği zaman birbirinden farklılıklar gösteren üç ayrı iklim türü görülür.

SEÇİLMİŞ AKARSULARIMIZIN UZUNLUĞU

Akarsuyun adı	Ölçü noktası	Uzunluğu (km)
ARAS	Bingöl dağı-SSCB sınırı	548
	Tüm yatak	1 059
ASİ	Türkiye sınırı-Akdeniz	97
	Tüm yatak	380 (1)
BÜYÜKMENDERES	Büyük Menderes	307
	Tüm yatak	584
CEYHAN	Nurhak dağı-Akdeniz	509
ÇEKEREK	Tokat dağları-Yeşilırmak	331
ÇORUH	Mescit dağı-Karadeniz	466
	Mescit dağı-SSCB sınırı	442
DİCLE	Gölcük gölü-Irak sınırı	523
	Tüm yatak	1 900
ERGENE	Saray-Meriç	281
FIRAT	Amik gölü-Asi nehri	12
	Tüm yatak	2 800
	Dumlu dağı-Suriye sınırı	971
	Murat kaynağı-Suriye sınırı	1 263
GEDİZ	Murat dağı-Ege denizi	401
GEREDE	Boztepe dağı-Filyos km 156	260
GÖKSU	Kartal dağı-Akdeniz	308
KELKİT	Sipikör dağı-Yeşilırmak km 320	373
KIZILIRMAK	Kızıl ve Dumanlı dağları	1 355
MERİÇ	Türkiye-Yunanistan sınır boyu	211
	Tüm yatak	490
MUSTAFAKEMALPAŞA	Yirce dağı-Apolyont gölü-Simav çayı km 244	271
MURAT	Aladağ-Fırat km 460	722
PİRİ	Şakşak dağı-Munzur suyu	280
PORSUK	Murat dağı-Sakarya	488
SAKARYA	Sakaryabaşı pınarı Karadeniz	824
SEYHAN	Dezmir dağı-Akdeniz	560
SUSURLUK	Kalayçıkırı tepesi-Marmara denizi	321
YEŞİLIRMAK	Kösedağı-Karadeniz	519
ZAMANTI	Dezmir dağı-Seyhan	308

AKDENİZ İKLİMİ

Yazları sıcak ve kurak geçer. Kış mevsimleri bol yağışlı ve ılıktır. Bu iklim, yurdumuzun Akdeniz, Marmara ve Ege kıyılarında egemen olan iklim türüdür.

KARADENİZ İKLİMİ

Yazları sıcaktır, kışlar ılık geçer. Hemen her mevsim yağışlıdır. Bütün Karadeniz kıyılarının egemen iklim türü Karadeniz iklimidir.

İÇ BÖLGELER İKLİMİ

Bu bölgelerimizde step iklimi egemendir. Bölgelere göre bazı küçük farklılıklar gösterir. Denizden yüksekliğin çok olduğu doğu Anadolu bölgesinde kışlar ılık ve kurak geçer. Yaz mevsimi uzundur. Soğuk ve bol yağışlıdır. Yağışlar genellikle kar şeklinde görülür. İç Anadolu bölgesinde ise yaz ayları kurak geçer. Bunun yanısıra gece ile gündüz arasındaki ısı farkı yüksektir. Gündüzler sıcak, geceler serindir. Yağış kış ve ilkbahar aylarında görülür. Kış ayları soğuktur. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise yaz mevsimi uzun ve çok sıcaktır. Aynı zamanda kuraktır. Kış ayları soğuk ve yağışlıdır. Trakya'nın iç kesimlerinde de aynı iklim görülür.

EKONOMİK YAPI

Coğrafi bölgelerimiz arasında, gerek coğrafi, gerek tarihî ve sosyal sebeplerden ötürü meydana gelmiş ekonomik farklılıklar vardır.

Örnek olarak tarımı ele alırsak, iç Anadolu bölgesi yurdumuzun tahıl anbarı olarak bilinir. Yurdumuzun buğday üretiminin 1/3'ü bu bölgemizden sağlanmaktadır. Buna karşılık doğu Anadolu bölgesinde hayvancılık ve hayvan ürünleri baş sırayı alır.

Kıyı bölgelerimizde tarım önemli olmakla birlikte çeşitlenmiş, meselâ, Karadeniz bölgesinde, buğdayın yerini mısır almıştır. Burada, çay, fındık ve tütün yetiştiriciliğinin de ön plâna çıktığını görürüz. Akdeniz bölgesinde de muz, pamuk, Turunçgiller ve sebzecilik ön plandadır.

Marmara bölgesinde, tarım, yerini endüstri ve ticarete bırakmıştır.

Bölgeler bu şekilde teker teker incelendiği zaman, sosyal ve ekonomik açıdan aralarında büyük farklılıklar olduğu görülür.

Sayılan bütün bu özelliklere ve yüzey şekillerine göre yurdumuz, 7 coğrafi bölgeye ayrılmıştır.

MADENCİLİK

Yurdumuzda bulunan yer altı kaynaklarının bir kısmı, imparatorluk döneminde de bilinmekte ve işletilmekte idi. Bu kaynakların işletilmesini daha çok yabancı kurum ve kuruluşlar üstlenmişti; ancak, yurdumuzun yer altı kaynaklarının miktarı ve çeşitleri hakkında yeterli bilgi yoktu. Bu konu ilk defa 1935 yılında ele alındı. Bu inceleme ve araştırmaları yapmak, işletmek amacıyla da iki müessese kuruldu. Bunlardan biri MTA (Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü), diğeri Etibank'tır. MTA yer altı kaynaklarını çağdaş, bilimsel yöntemler kullanarak arayacak, rezerv saptaması yapacak, işletme yerlerini belirleyecek, Etibank da MTA'nın bularak ortaya çıkardığı madenleri işletecekti. Her iki kurum da kendi alanlarında başarıyla çalıştılar.

Sonraki yıllarda özel kesime de maden arama ve işletme izni verildi. Daha sonraları, özellikle petrol arama ve çıkarma çalışmaları yapma hakkı yabancı şirketlere de verildi.

Yurdumuzda bulunan bütün maden çeşitleri ve rezervleri saptanabildi mi diye bir soru akla gelebilir. Türkiye büyük bir ülkedir. Bu araştırmalar çok pahalı olduğu için, yurdumuzun her tarafında derin ilmî araştırmalar tam olarak yapılmış değildir.

Türkiye'de çok çeşitli yer altı kaynağı bulunmakta, bunların bir bölümü yurdumuzda işlenmekte, bir bölümü de hammadde ve yarı mamul madde olarak yurt dışına ihraç edilmektedir. Yurdumuzda, günümüze kadar varlığı saptanan petrol, demir, linyit gibi birçok maden rezervi dünya ölçülerine oranla, pek büyük değildir. Ancak krom ve bor mineralleri, rezerv açısından dünya çapında önemli bir rakama ulaşmaktadır.

Seçilmiş meteoroloji istasyonlarında ortalama sıcaklık ve ortalama güneşlenme süresi:

Meteoroloji istasyonu	Gözlem yılı	Ortalama sıcaklık	Gözlem yılı	Güneşlenme süresi (günde saat, dakika)
ADANA	52	18,8	31	8,06
A. KARAHİSAR	52	11,1	44	7,16
ANAMUR	33	19,3	17	8,47
ANKARA	55	11,7	53	7,25
ANTALYA	51	18,6	27	8,35
BALIKESİR	43	14,5	31	7,01
BOLU	52	10,2	32	6,01
BURSA	52	14,4	46	6,41
ÇANAKKALE	47	14,8	30	7,37
DİYARBAKIR	52	15,9	40	8,03
EDİRNE	52	13,5	37	6,30
ERZİNCAN	48	10,6	28	7,06
ERZURUM	52	6,0	30	7,15
ESKİŞEHİR	52	10,9	42	6,56
GAZİANTEP	41	14,5	21	8,09
GÖZTEPE (İst.)	52	14,0	46	6,32
ISPARTA	52	12,1	22	7,34
İSLAHİYE	43	16,6	25	7,54
İZMİR	42	17,6	42	8,08
KARS	45	4,2	21	6,34
KASTAMONU	51	9,8	30	6,20
KAYSERİ	47	10,6	33	7,22
KIRŞEHİR	51	11,3	39	7,17
KONYA	52	11,5	31	7,37
KÜTAHYA	52	10,6	31	6,05
MALATYA	51	13,6	26	7,45
MERZİFON	40	11,8	23	6,42
MUĞLA	46	14,9	44	7,53
RİZE	49	14,1	25	4,22
SAMSUN (A.kum)	7	14,1	7	4,55
TRABZON	47	14,6	25	4,48
ŞANLIURFA	49	18,1	27	8,37
VAN	41	6,6	30	7,48
ZONGULDAK	44	13,5	31	5,59

YURDUMUZUN BAŞLICA YER ALTI CEVHERLERİ

Demir: Özellikle, güney Marmara, Ege bölgesinin kuzey kesimleri, Eymir, orta Toroslar'ın kuzeyi, Malatya-Hekimhan, Divriği ve Düzce yöresinde bulunmaktadır. Aslında, metalürjinin bu temel ham maddesi yurdumuzun bu saydıklarımızın dışında da birçok yerinde vardır.

Varlığı saptanan demir yatakları içinde en zengin olanı, Divriği çevresinde bulunan yataklardır. Yurdumuzdaki demir-çelik fabrikalarının gelişmesinde, bu yöreden çıkan demir cevherinin katkısı büyüktür. Bunun dışındaki diğer 25 işletme daha küçük kapasitelidir.

Türkiye'nin toplam demir üretimi 3 milyon tonun üzerindedir. Büyük demir üreticisi ve işleticisi olan sanayi ülkeleri dışında (ABD, Sovyetler Birliği, İsveç, Kanada gibi ülkelerin dışında) demir-çelik endüstrisi bulunmayan, ancak demir üreticisi olan Liberya, Moritanya, Angola gibi ülkeler arasında 34. sırada bulunmaktadır.

Bakır: Yurdumuzun birçok yerinde bakır cevheri vardır. 1972 yılında, işletme sayısı 13'e çıkmıştı. Bu işletmelerin 4'ü özel kesim, 9'u ise devlet tarafından işletilmektedir. En büyük bakır işletmeleri devletçe işletilen, Ergani ile Artvin'in Borçka ilçesindeki Murgul bakır işletmeleri ve Kastamonu'nun Küre ilçesinde bulunan bakırlı pirit işletmesidir. 1977 yılında bakır üretimi 30 bin tonu aşmıştı (30 bin ton bakır 2 milyon ton tuvönan cevherden elde edilmektedir).

Krom: En verimli yatakları doğu Anadolu ve güneybatı Anadolu'da bulunmaktaysa da yurdumuzun hemen her tarafında krom cevherine rastlanmaktadır.

Özellikle dış ülkelerin taleplerine gö-

re krom üretimi, bir milyon tona kadar ulaşmıştır. En büyük krom işletmesi, Elazığ'ın Maden ilçesindeki Guleman'dadır.

Manganez: Manganez cevheri daha çok Karadeniz bölgesinde, özellikle, Ereğli ve Ordu'dan Hopa'ya kadar olan sahil şeridinde üretilmektedir. 1937 yılında 42 000 ton olan manganez üretimi, 1973 yılında 3 700 tona düşmüştür.

Boksit: Alüminyumun ham maddesi olan boksit, Seydişehir'in Keçeli (Elmasut) köyü çevresinde üretilmektedir. Bu yörede 25 milyon tonluk bir rezerv bulunmaktadır.

Bor mineralleri: Yurdumuzun yer altı kaynakları içinde en önemli olanı bor mineralleridir denebilir. Dünyada bazı ülkelerde de bulunan mineraller, en çok yurdumuzda bulunmaktadır. Bor tuzlarının bulunduğu başlıca alanlar, Kütahya, Bigadiç, Susurluk ve Eskişehir'in Seyitgazi yöresidir. Yurdumuzda bulunan 14 işletmeden 1977 yılında 500 000 ton ayıklanmış, yıkanmış mineral elde edilmiştir.

Petrol : Türkiye'de Cumhuriyet dönemine kadar petrol aramalarına önem verilmiyordu. Petrol alanında gerçek çalışmalara 1934 yılında başlandı. Yurdumuzun en zengin petrol yatakları Siirt'in Raman dağında bulunmaktadır. Petrol arama çalışmaları bütün hızıyla sürdürülmekte; yıllık petrol üretimi yaklaşık olarak 2-3 milyon tonu bulmaktadır.

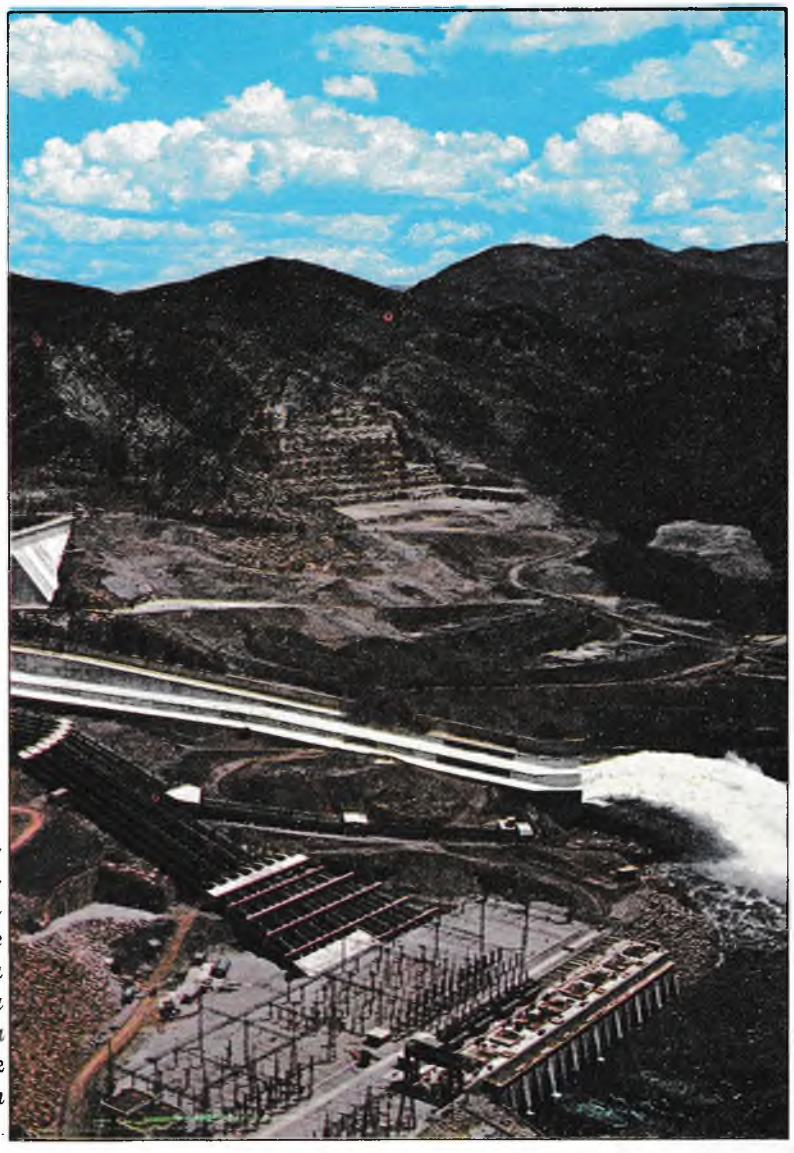

Yurdumuzda barajların çoğalması sayesinde sulamalı tarıma geçmek, bu sayede daha çok ürün almak mümkün olmuştur.

TÜRKİYE'DE TARIM ÇALIŞMALARI

1923 yılında Türk ekonomisi, bütünüyle tarıma dayanıyordu. Tarım dışında, endüstri, ticaret, ulaşım gibi ekonominin diğer unsurları yok denecek kadar azdı. Buna rağmen Türkiye tarım alanında kendine yeten bir ülke bile değildi. Ekili toprakların alanı azdı; sulama ancak yağmurla mümkün oluyor, tarım en geri usullerle yapılıyordu. Akdeniz'de en uzun kıyı şeridine sahip bu ülke, limonu dışarıdan ithal ediyor, şeker pancarı ekimi diye bir şey bilinmiyordu.

Cumhuriyetten sonraki yıllarda ekili toprakların alanı, eskiyle kıyaslanmayacak oranda artmıştır. Bunda, toprak ıslah çalışmalarının ve modern tarım yöntemlerinin topraklarımızda uygulanmasının büyük etkisi olmuştur. Türkiye'de 1982 yılında tarım alanlarının kullanışa göre dağılımı şöyle olmuştur: 14 270 723 hektar alanda tahıl, 615 241 hektar alanda Baklagiller, 1 125 558 hektar alanda sanayi bitkileri, 559 747 hektar alanda yağlı tohum, 265 692 hektar alanda yumru bitki, 129 583 hektar alanda yem bitkisi, 445 359 hektar alanda sebze, 1 053 359 hektar alanda meyva, 1 115 441 hektar alanda bağ, 537 674 hektar alanda zeytin üretilmiştir. Ayrıca, 10 881 808 hektar alan çayır ve mera olarak değerlendirilmiş, 9 044 207 hektar alan nadasa bırakılmıştır. Aynı yıl yurdumuzda 40 457 565 hektar alan tarım dışı alan olarak saptanmıştır.

1935 yılında, çalışan nüfusumuzun yaklaşık % 81'i tarım kesiminde çalışmakta idi. Bu oran 1970 yılında % 67'ye kadar düştü. Günümüzde bu sayı bunun da altındadır. Bu sayının düşmesi yurdumuzda tarımın gerilemesi anlamında değildir. Bu yıllar arasında nüfusumuz yaklaşık olarak iki kattan daha fazla artmış, ayrıca sanayi gelişimi eskiye kıyaslanamayacak oranda ilerleme göstermiştir. 1935-1970 yılları arasında yurdumuzda tarıma elverişli toprakların alanı birkaç kat artmıştır. Verim eskiye kıyaslanmayacak kadar yükselmiştir.

1933 yılında yurdumuzda traktör sayısı 1 500'den az iken, bu sayı 1981 yılında 458 714'e ulaştı. Bunun dışında yurda çeşitli tarım araçları girdi, (pulluklar, kültivatör, pancar ekim makinesi, çiftlik gübre dağıtıcısı, kimyevi gübre dağıtıcısı, patates ekim makinesi, pulverizatör çeşitleri, biçer-döverler, harman makineleri, ilaçlama helikopter ve uçakları vb.).

Tür bakımından gelişmeler ise, ekilen ürünlerin çeşitlerinin artması şeklinde gerçekleşmiştir. Yurdumuzda hiç yetişmeyen çay, şeker pancarı gibi ürünlerin yetiştirilmesinin yanısıra, ürünler, kendi aralarında da çeşitlendiler. Meselâ, buğdayın ülke şartlarına daha uygun olanının, daha yüksek verim verenin saptanması, elma ve Turunçgiller çeşitlerinin artması, ıs-

lah edilmesi gibi gelişmeler kaydedildi.
Bütün bu olumlu gelişmelere bakarak, yurdumuzun cumhuriyetten bu yana gösterdiği gelişmeleri yeterli bulamayız. Nüfusun tarım ürünlerinden daha hızlı artışı, halkın hayat seviyesinde görülen olumlu gelişmeler sonucunda, tarım ürünlerinin tüketiminin de artmasına neden olmuştur. Bunun da sonucu olarak, buğday gibi çok önemli bir tarım ürününün bile zaman zaman yurt dışından ithali yapılmaktadır.
Buna karşılık bazı ürünlerin üretiminde görülen olumlu artış iç tüketimi rahatlıkla karşıladığı gibi, yurt dışına ihraç da edilebilmektedir. Yaş ve kuru meyvalar, tütün, pamuk, bazı sebzeler buna örnek olarak gösterilebilir.

NÜFUS HAREKETLERİ

Türkiye nüfusu hızla artan ülkelerden biridir. İkinci Dünya Savaşı sırasında sosyal ve ekonomik etkenler nedeniyle, nüfusumuzun artış hızı en düşük değere ulaşmıştı (binde 10,6); buna karşılık 1955-1960 yılları arasında ise en yüksek seviyesine çıkmıştır (binde 28,5).
Ülkelerin en önemli güç kaynağı insandır. Fakat nüfusun bu derece büyük bir hızla artması, olumlu bir gelişme sayılmamaktadır. Çünkü, bir ülkenin nüfusu ile, o ülkenin ekonomisi arasında çok önemli bir ilişki bulunmaktadır.
Nüfusun artmasıyla, eğitim, beslenme, konut, iş, tedavi gibi yüzlerce sorun da artar. Eğer bir ülkenin öz kaynakları yeterince değerlendiriliyorsa, ekonominin her kesimi yeterince yükselmişse, ekonomik gelişme hızı nüfus artış hızının üzerinde ise o ülke için hızlı nüfus artışı olumlu ve sevindirici bir gelişmedir. Aksi halde hızlı nüfus artışı toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi bunalımlara kadar gideceği önemli olaylara neden olur.
Türkiye'deki nüfus hareketleri olayına iki yönden bakılabilir. Birincisi Türkiye sınırları içinde yapılan iç göçlerdir. Bu olay, aslında doğal bir olaydır. İnsanlar, daha iyi yaşama şartlarına kavuşmak amacıyla, ya da eğitim, askerlik vb. nedenlerle büyük şehirlere göç edebilir. Özellikle artan nüfusa yetmeyen babadan kalma toprakları bırakarak şehirlerde iş arama olayı da küçümsenemez.
İç göçler incelendiği zaman bunların çoğunun, büyük şehirlere yöneldiğini görürüz. Bu şehirler içinde de İstanbul ve Ankara ilk sırayı almaktadır. 1965 yılı sayım sonuçlarına göre İstanbul'da yaşayan nüfusun yarısından fazlası başka il doğumlularıydı. Yurdumuzda başka illere en çok dağılan il, Rize'dir.
Göçleri incelerken dikkat edilmesi gereken ikinci nokta dış göçlerdir. Türkiye ile yabancı ülkeler arasındaki göçler birbirinden farklı iki şekil gösterir.
a) Türkiye'den dış ülkelere yapılan göçler, diğer ülkelerden yapılan dış göçlerden farklıdır. Yeni Dünya'nın bulunuşu, keşifler gibi gelişmeler sonucunda hemen hemen bütün ülkelerden Yeni Dünya'ya büyük göçler başladı. Buralarda yerleşenler, genellikle geri dönmeyerek, yeni bayraklar altında, yeni milletler olarak tarih sahnesine çıktılar.

Türkiye'den yapılan dış göçler ise, Osmanlı devletinin yükselme devrinde oldu. Yüzyıllarca süren büyüme ve yayılma döneminde, yeni kazanılan ya da egemenlik altına alınan topraklara Anadolu'dan büyük göçler oldu. Türkiye'den birçok aile Balkan yarımadasına giderek bu toprakları yurt edindi.
b) İkinci büyük göç dalgası ise 1945'li yıllarda başlayarak, 1970'lerin ortalarına kadar artarak süren göçlerdir. Özellikle Avrupa ülkelerine yapılan bu göçler, nitelik bakımından birincisinden oldukça farklıdır. 1945'lerden sonra, doktor, mühendis, profesör gibi aydın göçü, giderek çalışmak isteyen, iş arayan vasıflı ya da vasıfsız işçilerin göçüne dönüştü. Bu göç, on binlerden yüz binlere, milyonlara ulaştı. Büyük bölümü Federal Almanya, Fransa, Avusturya, Holanda, Belçika, İsviçre, Avustralya, İngiltere gibi ülkelere yapılan bu göçler, 1970'lerin ikinci yarısından sonra durdu. Türkiye ile adı geçen ülkelerin sorumlu kurum ve kuruluşları arasında karşılıklı antlaşmalarla yapılan bu göçler, 1980'den itibaren geriye dönüş olarak sonuçlanmaya başladı.
Türkiye'den dış ülkelere yapılan her iki göçün, yurt dışına çıkışlarındaki benzersizlik, geriye dönüşte de kendini gösterir. Şöyle ki: Osmanlı devletinin gelişmesi ve yayılması sonucunda yapılan göçlerden sonraki geri dönüş, tarihî ve siyasi nedenlere bağlıdır. Osmanlı devletinin gerileme döneminde, kazanılan toprakların elden çıkması ile gidenler geri dönmek zorunda kalmışlardır. Özellikle modern Türkiye'nin kurulmasıyla söz konusu geri dönüşler hızlanmıştır. Anavatana geri dönüşler daha çok, Balkanlar'dan, Kıbrıs'tan, Kafkasya ve bazı Asya ülkelerinden olmuştur. 19. yüzyıldan bu yana, göçler, zaman zaman artıp eksilerek sürmektedir. Lozan antlaşması sonucunda Yunanistan'dan, 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan büyük sayılarda göçler olmuştur. Günümüzde de «parçalanmış ailelerin birleştirilmesi» adı altında mübadele devam etmektedir.
İkinci şık olan geçici süreli, çalışma amacıyla ve daha çok gittikleri ülkelerin istekleri üzerine o ülkelere giden işçi vatandaşlarımızın göçleri ise, daha ziyade ekonomik ve sosyaldir. Gidilen ülkelerin ekonomilerindeki büyüme hızının düşmesi, o ülkelerde görülen ekonomik sorunlar, sosyal farklılıklar birçok sorunun doğmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak, 1980'li yılların başından itibaren, gittikçe artan oranda geriye dönüşler başlamış, Türkiye'ye, dönen yurttaşlarımızın sayısı yüzbinleri aşmıştır.

Son yıllarda yeni bir göç dalgası başlamıştır. Bunlar petrole dayalı, büyük ekonomik potansiyele sahip Orta Doğu ülkelerine yapılan göçlerdir. Hâlen Suudi Arabistan, Libya, Kuveyt gibi ülkelerde 600 000'e yakın yurttaşımız çalışmakta ve buralardan gelen insan talebi hızla artmaktadır. Petrol gelirlerinin sağladığı büyük ekonomik varlığı, gelişmeye harcayan bu Müslüman ülkelerde birçok Türk şirketi de müteahhitlik işleri yapmaktadır.

Karadeniz bölgesi, doğal güzellikleriyle tanınmıştır; Amasra, bölgenin en güzel yörelerinden biridir.

KARADENİZ BÖLGESİ

BU BÖLÜMDE YER ALAN İLLERİMİZ

Amasya
Artvin
Bolu
Çorum
Giresun
Gümüşhane
Kastamonu
Ordu
Rize
Samsun
Sinop
Tokat
Trabzon
Zonguldak

"Karadeniz Bölgesi, kuzey sahillerimizde, bir şerit gibi, doğu-batı doğrultusunda uzanır; akarsuları zengin, dağlık bir bölgedir"

KENDİ adını taşıyan deniz kıyısınca uzanan Karadeniz bölgesi 141 155 km²'lik yüzölçümü ile yurdumuzun büyük bölgelerinden biridir.

Doğuda, Sovyetler Birliği sınırından başlayarak, batıda aşağı Sakarya ovasına kadar uzanır. Güneyde Doğu, Anadolu bölgesi, İç Anadolu bölgesi; batıda Marmara bölgesi ile sınırlanmıştır.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Dağlar denize paralel uzanır. Bu paralellik doğu Karadeniz kıyılarında iyice kıyıya yaklaşır. İnce bir kıyı şeridinden sonra hemen yükselen dağlar sanki bir duvar gibidir. Dağ sıraları kıyı dağları ve iç sıralar şeklinde anılır. Çoruh, Kelkit, Gökırmak ve Devrez çayı vadileri, kıyı dağlarını ve iç sıradaki dağları birbirinden ayırır. Doğuya doğru kıyı dağlarının yüksekliği artar. Giresun dağları 3 000 m, Rize dağları 3 500 m yüksekliğe ulaşır (en yüksek noktası Kaçkar dağı 3 923 m).

Orta kısımda yüksekliği biraz azalan Canik dağları ile batıda İsfendiyar (Küre) dağları uzanır.

Doğuda, iç sınırlarda Yalnızçam, Çimen-Kop, Kösedağ vardır. Yer yer 3 000 m'yi aşan bu dağlar bölgenin güney sınırını meydana getirir. Bu dağlık özelliğinden dolayı, Doğu Karadeniz bölgesinde, kıyı kesimi ile iç kesim arasında ulaşım oldukça zordur. Ulaşım yörede ancak bazı geçitlerden yapılabilmektedir. En önemli geçit Trabzon'un gerisindeki Zigana geçididir. Doğuda daha yüksek olan iç sıradaki dağlar batıya doğru gittikçe alçalır. Kızılırmak'ın batısında yeniden yükselen dağlar, Bolu-Ilgaz dağları adını alır. Bu kesimde iç sıralar kıyıdaki dağlardan daha yüksektir. Daha güneyde Devrez ve Soğanlı vadileriyle ayrılmış Köroğlu dağları bulunur. En yüksek tepesi 2 378 m ile Akdağ kitlesinin Köroğlu tepesidir. Orta Karadeniz bölümünde Bafra, Çarşamba delta ovaları ile iç kısımda Erbaa ve Niksar ovaları bulunur.

AKARSULAR VE GÖLLER

Çoruh, Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya, bölgenin önemli akarsularıdır. Aynı zamanda Türkiye'nin en önemli akarsuları olan bu nehirler bölgenin içinden geçerek Karadeniz'e ulaşır. Bunların dışında Filyos, Bartın, Murat, Kızıldere, Aksu, Horşit, Değirmen, Holdizan, Pazar gibi çaylar bölge içinde doğar ve denize ulaşırlar. Bunlardan başka daha birçok küçük dere de vardır.

Bölge, göl bakımından zengin değildir. Batı Karadeniz'de Abant, orta Karadeniz'de Koraboy ve doğu Karadeniz'de Tortum gölleri bulunmaktadır.

İKLİM

Dağların denize paralel uzanması nedeniyle, denize bakan yamaçlarda iklim nemlidir. Karadeniz'den gelen nemli rüzgârlar bu yamaçlara bol yağmur bırakır. Yazlar serin, kışlar ılık, her mevsim yağışlı geçer. Nemini yamaçlara bırakan hava yükselir, iç kısımlardaki yamaçlardan aşağıya kuru hava olarak eser. Bu yüzden iç kısımlardaki yamaçlarda yazlar kurak, kışlar daha sert geçer.

Doğu Karadeniz bölümünde, Kafkas dağlarının siper yapması nedeniyle kışlar ılık olur. Batı Karadeniz bölümü ise kuzey rüzgârlarına açık olduğu için kışlar daha soğuk geçer.

Karadeniz bölgesi yurdumuzun en fazla yağış alan bölgesidir. Bölge içinde de en fazla yağışı Doğu Karadeniz bölümündeki Rize yöresi alır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Dağların denize bakan yamaçları bol yağış aldığı için gür bir orman örtüsü ile kaplıdır. Dağların içeriye bakan yamaçlarında yağmurlar azaldığı için üzerlerinde sürekli orman görülmez. Yer yer çalılıklar ve ağaçlıklar görülür. Dağların gerisinde kalan alanlar ise yağışların azlığı yüzünden step görünüşündedir.

SOSYAL VE EKONOMİK DURUM

Ülkemizin nüfusunun yaklaşık olarak 1/5 kadarı Karadeniz bölgesinde yaşar. Nüfus yoğunluğu km²'ye 70 kişi dolayındadır. Nüfusun büyük bölümünün köylerde yaşadığı Karadeniz bölgesinde kentleşme oranı çok yüksektir. Çalışan nüfusun % 80'i tarımla uğraşır. Tarıma elverişli olmayan alanlarla çayır ve meralar bölgenin büyük bölümünü kaplar. Endüstri batı bölümünde gelişmiştir. Engebeli alanların çokluğu tarım alanlarını iyice azaltırsa da bazı tarım ürünleri bölgeyi öteki bölgelerden farklı duruma getirir. Ülkemizde topraklar, en az Karadeniz bölgesinde nadasa, bırakılmaktadır. Her mevsimi yağışlı olan bölgede buğday tarımı fazla değildir; diğer bölgelerin aksine mısır üretimi ön plana geçmiştir. Bölgenin diğer tarım ürünleri çay, fındık, tütün gibi ürünlerdir.

DOĞU KARADENİZ BÖLÜMÜ

Bölgenin bu bölümünün başlıca şekilleri kıyı şeridinde bulunan Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu illeridir. En eski ve en önemli şehri Trabzon'dur. İran Transit yolunun denize ulaştığı noktada bulunan Trabzon, bir kültür ve ticaret merkezidir.

Yurdumuzun çay ihtiyacı bu bölgeden sağlanır. Bol yağışlı ve iyi yıkanmış

Karadeniz bölgesinin güzel şehri Giresun'dan bir görünüş.

topraklarda yetişen çay, Gürcistan sınırından Giresun'a kadar uzanan kıyı şeridinde ekilir. Bölgede özellikle Rize'de en önemli tarım ürünü çaydır.

Kıyı şeridinde ayrıca patates, soya fasulyesi, tütün ve yağ elde edilir. Rize dolaylarında Turunçgiller de üretilir.

Gümüşhane ve Artvin'in yer aldığı iç kısımlarda kışlar uzun geçer. Yağışlarla birlikte bitki örtüsü azalır. Bunun doğal sonucu olarak köylerde nüfus yoğunluğu düşer ve değişen tarım koşullarına paralel olarak buğday, arpa üretimi ön plana geçerek halkın hayvancılık yaptığı gözlenir. Burada bulunan kentler kıyı şeridindekiler gibi gelişememiştir.

Doğu Karadeniz bölümünün daha çok dağlık kesimlerinde bakır, çinko, kurşun, manganez gibi maden yatakları bulunur. Artvin yakınlarında bulunan ve işletilen Murgul bakır cevheri, yurdumuzda üretilen bütün bakır üretiminin yaklaşık olarak yarısını sağlar.

1965 yılında yapılan araştırmalara göre yurdumuzun çeşitli yörelerinden göç eden insanların en büyük kesimi, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünden göç etmişlerdir.

ORTA KARADENİZ BÖLÜMÜ

Bu bölüm Ordu'dan Sinop'a kadar olan bölümü kapsar. Güneye doğru, Doğu Karadeniz kesimine oranla daha çok sokulur. Orta Karadeniz bölümünün kıyıları boyunca yüksekliği fazla olmayan Canik dağları vardır. Batıya doğru birbirinden uzaklaşan dağların arasında tarıma elverişli alanlar bulunmaktadır. Bölgedeki en önemli akarsular Yeşilırmak, Kızılırmak ve bunları besleyen kollardır. Dağları vadiler hâlinde aşan her iki akarsu da Karadeniz'e dökülür. Her ikisinin de ağzında büyük deltalar oluşmuştur. Doğu Karadeniz bölümüne oranla yağışlar daha azdır. Bunun doğal sonucu olarak orman örtüsü de azdır. Bu kesimde yağışlar genellikle 1 000 milimetreyi aşmaz.

Bölüm, Doğu Karadeniz bölümüne oranla daha çok nüfusu barındırır. Ovalar ve verimli tarım alanları fazladır. Kıyı şeridinde en büyük şehir Samsun'dur. Bir endüstri (besin, sigara, bakır işlemeciliği) merkezi olan Samsun; iç Anadolu ile doğu Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan bir kapı durumundadır. Kıyıda gelişen yerleşim merkezleri Bafra ve Çarşamba ilçeleridir. Bölgenin Tokat, Çorum, Amasya gibi önemli yerleşim merkezleri iç kesimlerdedir. Ayrıca Amasya ve Turhal şeker endüstrisi merkezleridir.

Orta Karadeniz bölümünde en çok mısır, buğday yetiştirilir. İç kesimlerde şeker pancarı ekimi de önemlidir. Yurdumuzda üretilen tütünün yaklaşık olarak % 15'i bu bölümde üretilir. Yer altı kaynağı olarak, Merzifon ve Havza yöresinde bulunan linyit yatakları sayılabilir. Bunların dışında önemli bir maden rezervi bulunmamaktadır.

BATI KARADENİZ BÖLÜMÜ

Kıyı şeridi oldukça kalabalıktır. Kızılırmak deltasının batısından başlayarak, Bilecik ve Adapazarı ovasının doğusundaki dikliklere kadar uzanır. Güneye doğru birbirine paralel sıralar hâlinde yükselen dağlar, çok engebeli alanlar yaparak ve gittikçe yükselerek sıralar hâlinde uzanır. Ilgaz ve Köroğlu dağları buradadır. Nemli ve ormanlık olan bölümde özellikle kıyı şeridinde yağışlar, 1 000 milimetrenin altına düşmez. İç kısımlar ise daha az yağış alır. Bölge, genellikle ormanlarla kaplıdır. İç kesimlerde yaz aylarında kuraklık görülür. Kış, bu bölümde şiddetli ve kar yağışlı geçer. Bolu ve Kastamonu yöresi bölgenin en soğuk olan kesimidir. Bölgedeki en büyük yerleşim merkezi Zonguldak'tır. Özellikle bu ilde çıkarılan taş kömürü il ekonomisini büyük ölçüde geliştirmiştir. Kömür bulunmadan önce küçük bir köy olan Zonguldak, günümüzde önemli bir yerleşim merkezidir. Bir çeşit kömür limanı olan Ereğli, aynı zamanda demir-çelik endüstrisi merkezi olan Karabük önemli yerleşim merkezlerindendir.

Batı Karadeniz bölümünün başlıca tarım ürünleri, kıyı şeridinde mısır, buğday, iç kesimlerde ise pirinç ve diğer tahıllardır. Düzce ovasında tütün, Kastamonu yöresinde keten, kenevir üretilir. Ayrıca ormancılık ve orman ürünleri bölgenin önemli gelir kaynaklarındandır. Tarım açısından çeşitliliğine rağmen Batı Karadeniz bölümü yalnız kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. İç ve dış ticaretimizde tarım açısından önemli bir yeri yoktur.

Ancak Ereğli - Zonguldak taş kömürü havzası ülke ekonomisinde çok önemli bir yere sahiptir. Demir-çelik endüstrisinin üretim yapabilmesi için en gerekli madde kömürdür. Bu yüzden Karabük ve Ereğli demir-çelik endüstrisi bu bölümde kurulmuştur. Ülke ekonomisi içinde çok önemli olan bu endüstri, bölge ekonomisinin de canlanmasına yol açan en büyük etkenlerdendir. Zonguldak - Karabük - Ereğli'den oluşan yöre, ülkemizin ağır maden işleme sanayiinin merkezi durumundadır. Bu bölümdeki Çatalağzı termik santralı yurdumuzun kuzeybatı kesimini elektrik enerjisi yönünden beslemektedir.

Zonguldak, ekonomik açıdan kişi başına gelirin yüksek olduğu illerimizden biridir. Batı Karadeniz bölümünde ayrıca zengin bakır yatakları da vardır. Özellikle Küre bölgesinde bulunan yataklar bölümün diğer bir yerltı zenginliğidir.

AMASYA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlin diğer illerle olan sınır kısımları dağlıktır. İç kısımda ovalar yer alır. Bu ovalar Yeşilırmak dolaylarındadır. İrili ufaklı vadiler vardır.

Dağlar ilin % 54'lük bölümünü kaplar. İldeki başlıca dağlar şunlardır: Akdağ (Taşlıtepe 2 058 m), Sakarat dağları (Cahittepe 1 956 m), Karaömer dağı (1 959 m), Çakırdağ (1 118 m), İnegöl dağı (1 873 m), Tavan (Tavşan) dağı (Gökoluk tepesi 1 909 m).

İlin önemli ovaları Gümüşova, Suluova, Taşova'dır. Topraklarının % 19,5'lik alanını kaplar.

Yaylalar, ovalar arasında kalır, il topraklarının % 2,5'lik bir bölümünü kaplar.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlin en önemli akarsuları Yeşilırmak ve kollarıdır. Yeşilırmak, Amasya'nın içinden geçer, Amasya ovasını ve Taşova'yı sular. Amasyanın içinde aldığı kollar şunlardır: Çekerek suyu, Çorum ve Tersakan çayları, Yeşilçay, Kumlucadere. Deliçay Sarayözü'nden doğar, Dadıköyü yakınlarında Yeşilırmak'a katılır. Çekerek suyu Amasya ovasının güneyinde akar. Tuzsuz köyü yakınlarında Çorum çayıyla birleşir ve Ovasaray yakınlarında Yeşilırmak'a katılır. Zara deresi Kayacık köyünde doğar. Suluk deresi ile birleştikten sonra, Cözlek köyü önlerinde Çekerek suyuna karışır. Tersakan çayı Canik dağlarından doğar. Kuzeye akacağına güneye doğru aktığı için bu adı almıştır. Solhan suyunu aldıktan sonra Ziraat köprüsü dolaylarında Yeşilırmak'la birleşir.

İlin büyük gölü yoktur. En önemli gölü Boraboy'dur. Boraboy gölünün yüzölçümü 2 km²dir. Derinliği 10 m'yi bulur. Turistik değeri vardır. Ayrıca tarım alanlarının sulanmasında yararlanılır.

İKLİM

Amasya, Karadeniz iklimi ile kara ikliminin geçit yerindedir. Kuzey kesimleri Karadeniz iklimi etkisiyle ılıktır; güneye inildikçe kara iklimi özelliği gösterir. Yıllık yağış ortalaması 411,6 mm'dir. Amasya'da yıllık ortalama sıcaklık 13,9°'dir. Şimdiye kadar görülen en yüksek sıcaklık 43,2°, en düşük sıcaklık — 11,8°'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Ormanlık alanlar Amasya topraklarının % 28'lik bir bölümünü kaplar. Ancak kullanılabilir orman alanları % 16'dır. Ormanların çoğu geniş yapraklı ağaçlarla kaplıdır. Buralarda meşe, kestane, dişbudak, ıhlamur ağaçlarına rastlanır. 1 000 m'den daha yükseklerde ise iğne yapraklı ağaçlar vardır. Bunlar sarıçam, karaçam, köknar gibi türlerdir.

KİMLİK KARTI 05

Nüfusu : 358 916 (1985)
Yüzölçümü : 5 520 km²
Nüfus yoğunluğu : 65

Otomatik telefon kodu : 3781

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	113 671	120 421	11,54
Göynücek	22 305	22 149	—1,40
G.hacıköy	46 924	45 779	—4,94
Merzifon	62 133	66 619	13,94
Suluova	39 394	47 112	35,78
Taşova	56 860	56 836	—0,08

Coğrafi konum : 35° 03′ ve 36° 02′ doğu boylamları ile 39° 50′ ve 41° 02′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 54
İlin en yüksek yeri: Taşlıtepe (2 058 m)
Ovalar: % 19,6
Yaylalar: % 2,5
Platolar: % 23,9

Toprakların kullanıma göre dağılımı

Tarıma elverişli alanlar: % 84
Orman alanları: % 28
Ekili ve dikili alanlar: % 45
Çayır ve meralar: % 11
Tarıma elverişsiz alanlar: % 16

Yıllık yağış ortalaması: 411,6 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13,9°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, şeker pancarı, soğan, domates, elma, kiraz.

Başlıca sanayi ürünleri:
Meyva konsantresi, un, yem, ayçiçeği yağı, kristal şeker.

EKONOMİ

TARIM ve HAYVANCILIK

Halk geçimini tarımdan sağlar. Yeşilırmak'ın suladığı ovalarda tarım yapılır. En çok tahıl, şeker pancarı, baklagiller, kereviz, soğan, tütün, meyva (en çok elma) ve çeşitli sebzeler yetiştirilir.

1979 yılında Amasya'da ekilen ana ürünlerin üretim miktarı (ton olarak): Buğday (151 000), arpa (51 800), mercimek (2 000), nohut (1 000), şeker pancarı (387 000), tütün (7 600), soğan (39 000).

1979 yılında Amasya'da meyva üretimi (kg/ağaç): Elma (56,3), armut (36,8), ayva (13,7), erik (17,4), kiraz (103,0).
1979 yılında Amasya'da üretilen sebze miktarı (ton olarak): Domates (23 580)), kabak (6 370), bamya (628), ıspanak (1 232), fasulye (3 080), kuru soğan (44-800). «Amasya bamyası» diğer sebzelerle birlikte büyük merkezlere gönderilir.
Amasya'da küçük ve büyük baş hay-

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Felek şad olacak günün görmedim
(canan görmedi)
Garip gönlüm bir efkâra düşürdüm
El uzatıp gonca gülün dermedim
Bülbül gibi ahü zare düşürdün
(canan düşürdün)

Bir zülfü siyahın elimden aldın
(cananım aldın)
Günahım ne idi hey zalım noldun
Ahırında beni gurbete saldın
Akıl almaz bir diyare düşürdün
(canan düşürdün)

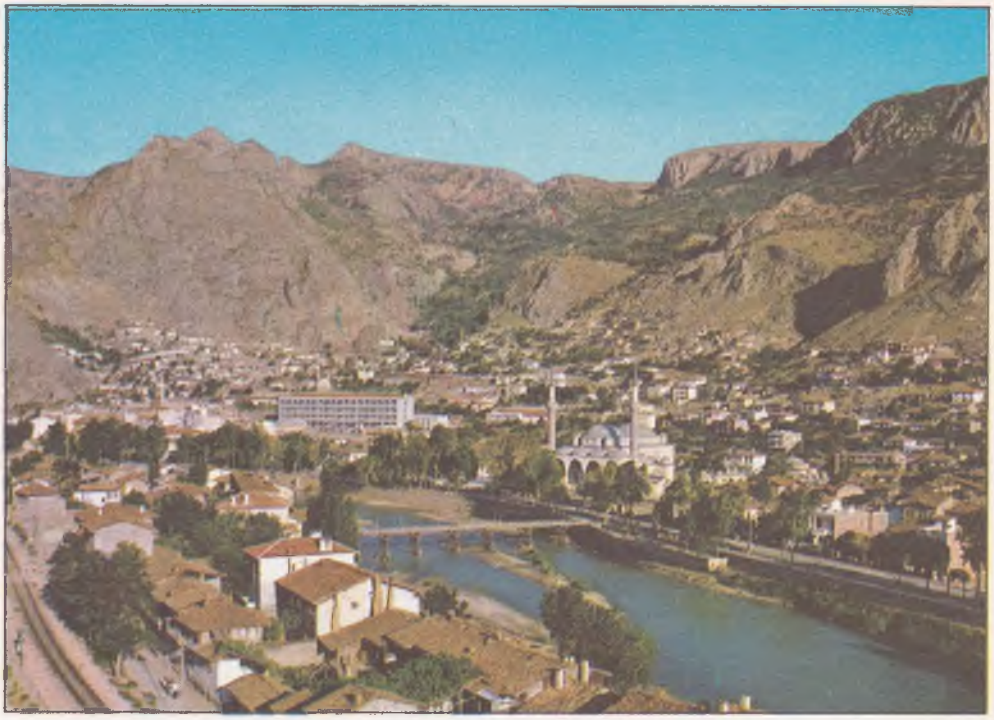

Amasya güzel bir vadide kurulmuştur. Yeşilırmak nehri bu tarihî şehrin içinden geçer.

İlgi çekici özellikleriyle : AMASYA

BÖLGEDEKİ YERİ

Amasya bölgenin Orta Karadeniz bölümünde yer alır. Kuzeyde Samsun, doğuda Tokat, güneyde Yozgat, batıda Çorum illeriyle sınırlıdır.

AMASYA ADI NEREDEN GELİYOR

Amasya'da doğan tarih yazarı Strabon'un verdiği bilgilere göre ilin Helenistik çağdaki adı Amaseia'dır. Romalılar çağında Diospontus'un dinî ve idari merkezi durumuna gelmiştir. O çağdan sonra aynı adla anılan şehir, Türkler'in eline geçince Amasya şekline dönüştü.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Amasya tarihî eserler bakımından yurdumuzun en zengin bölgelerinden biridir. Selçuklu ve Osmanlı çağlarından kalma pek değerli eserlere rastlanır. Tarihî eserlerin en eskisi Pontus kralların (İ.Ö. 3. yüzyıl) yaptırdıkları mezarlardır. Akdağ kayalıkları arasına oyulmuş olan bu mezarlar bugün de sapasağlam durumdadırlar. Helenistik çağa (İ.Ö. 3. yüzyıl) ait olduğu sanılan kalenin bugün yalnız kayalıklar üzerindeki iç hisarlarının yıkıntıları kalmıştır.

Amasya müzesinde Anadolu Selçukluları çağından kalma birkaç mumya, onların bu alandaki bilgilerini gösteren birer örnektir. Selçuklu hükümdarlarından II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) tarafından yaptırılan Gökmedrese birkaç duvarıyla bir yıkıntı durumundadır. Turumtay türbesi, Halifet Gazi türbesi (1255) ve akıl hastalarının tedavi edildiği ünlü «tımarhane» (1308-1309) Selçuklu çağından kalma belli başlı eserlerdir. Bunlar depremlerden büyük zararlar görmüştür.

Bayezit Paşa camisi (1414) II. Murad'ın padişahlığı yıllarında, Yörgüç Paşa'nın yaptırdığı (1428) ve kendi adıyla anılan camisi sağlamlığını bugüne kadar korumuştur. II. Bayezit tarafından yaptırılan külliyeden (1486) bugün yalnız medreseyle 13 kubbeli cami kalmıştır. Medrese, Amasya müzesi olarak kullanılmaktadır. Külliyenin ünlü kütüphanesinde 20 000 cilt yazma eser yer almaktadır.

Ünlü halk efsanesinin kahramanı Âşık Ferhad'ın sevgilisi Şirin'e kavuşmak için yardığı kocaman «Ferhat dağı» kütlesinin yanıbaşında yer alan Amasya şehri, bugün de masallara konu olacak doğal güzelliklerle bezeli tarihî bir il merkezidir. Bu doğa güzellikleri yanında, Pontus krallarının (İ.Ö. 3. yüzyıl) kayalar içinde oyulmuş mezarları, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı çağlarından kalma tarihî eserleriyle zengin bir ilimizdir.

Şehir, her dönemde önemli bir askerlik ve kültür merkezi olmuştur. 1861 yılında yurdumuzda incelemeler yapan Pezzot adlı bir gezgin: «Amasya Anadolu'nun Oxford'udur. Aşağı yukarı 25 000 kişilik nüfusun 2 000'i öğrencidir. Bunlar 18 medresede (üniversite) okurlar» der.

Araplar Amasya'yı Orta Çağ'ın ünlü kültür merkezlerinin başında gelen Bağdat'la bir tutarak «Bağdat al-Rum» (Anadolu'nun Bağdat'ı) ve Medinat al-Hukame (Düşünürler şehri) adlarıyla anarlardı.

Rengi, iriliği, dayanıklılığı, nefis kokusu ve tadıyla Amasya elmasının ünü yabancı ülkelere kadar taşmıştır. Bamya başta olmak üzere ilin verimli topraklarında yetişen çeşitli sebzeler, şifalı ılıcalar (Hamamözü, Terziköy, Gözlek kaplıcaları) Boraboy gölü, Çakallar, Karakaya, Ziyere gibi gezinti yerleriyle, işlek yol kavşaklarının üzerinde bulunan Amasya, ekonomi ve turizm yönünden önemli illerimiz arasında yer alır.

vancılık yapılır. Küçük baş hayvancılık en çok Amasya ile Merzifon arasındaki köylerde yapılır. Koyun, tiftik keçisi yetiştirilir. Vadilerde dar alanlarda büyük baş hayvan beslenir. Arıcılık ve tavukçuluk da yapılır. Küçük ölçüde ipekböcekçiliği de yapılmaktadır. Ormanlarda kurt, tavşan, vaşak, sansar, ayı, domuz, yaban keçisi, karaca, keklik avlanır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Halkın geçimi daha çok tarım ve hayvancılık üzerine olduğu için besin endüstrisi gelişmiştir. 1954 yılında Amasya şeker fabrikası kurulmuştur. Ayçiçeği yağı, yem, meyva, sebze suları fabrikaları vardır. Ayrıca Et ve Balık Kurumu kombinası; un fabrikaları, orman ürünlerini işleme yerleri, küçük dokuma tezgâhları vardır.

Amasya'da linyit, manganez, kurşun, antimuan, krom, barit, demir, amyant maden damarları vardır. Bunlardan sadece linyit yatakları işletilmektedir.

TARİH

Amasya toprakları Hititler'in sınırları içindeydi. Daha sonraları Pers imparatorluğunun, sonra da Büyük İskender'in Ön Asya'yı baştan başa ele geçirmesi üzerine Makedonya krallığının egemenliği altına girdi (İ.Ö. 4. yüzyıl).

İskender'in ölümüyle, imparatorluğun dağılmasından sonra, Trabzon çevresinde kurulmuş olan Pontus devletinin eline geçti (İ.Ö. 3. yüzyıl). Pontus kralı I. Mithridates Ktistes (I.O. 280-266) tarafından devletin merkezi yapılan Amasya böylece ilk defa tarihî bir önem kazandı. Şehrin kuzeyindeki Kırklar dağının kayalıkları içinde oyulan ünlü kral mezarları, bu çağdan kalan tarihî eserlerdir.

200 yıl sonra Kral Mithridates Evergedes (I.Ö. 150 - İ.Ö. 120) devlet merkezini Sinop'a taşımakla birlikte, Pontuslular'ın Romalılar'la yaptıkları savaşlar süresince Amasya bir askerî üs olarak kullanıldı. Sonra Romalılar'ın eline geçti (İ.Ö. 1. yüzyıl), önemli bir il oldu.

395 yılında Roma imparatorluğu ikiye ayrılınca Doğu Roma'nın (Bizans) sınırları içinde kaldı. Bizans çağında hızla gelişti. Hıristiyan'lığın önemli bir merkezi durumuna geldi. Amasyalı olduğu sanılan imparator I. Phokas (602-610) bugün bile kalıntılarına rastlanan «kral sarayı» ile kızı Eleni için bir kilise (bugünkü Fethiye camisi) yaptırdı.

Amasya, imparator Büyük Justinianus tarafından onarıldı (7. yüzyıl). Şehir bir ara Müslüman Araplar tarafından ele geçirildiyse de (712) bu durum uzun sürmedi.

Bölge, Melik Danişment Gazi tarafından fethedilerek, Bizans egemenliğinden çıktı (11. yüzyıl başları). Bu durum Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Sultan Kılıç Arslan tarafından alınmasına kadar sürdü. Anadolu Selçuklu devleti, II. Kılıç Arslan'ın 11 oğlu arasında paylaşılınca (1193) Amasya Nizamettin Şah'a verildi. Daha sonraları Tokat beyi Rüknettin Süleyman tarafından alındı. Bu sıralarda şiddetli bir depremle yıkıldı. Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat tarafından onarıldı (1213-1237). Amasya, Selçuklu çağında Anadolu'nun belli başlı kültür merkezlerinden biriydi. Moğol egemenliği altına (14. yüzyıl) girmesinden sonra da durumunu yüzyıllarca korudu. Bu çağların sonuna doğru Eretnaoğulları'nın ve arkasından Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'in eline geçti.

Amasya, 14. yüzyılın sonlarına doğru Yıldırım Bayezit tarafından alındı (1389). Ankara meydan savaşında Yıldırım'ın yenilmesi üzerine Şehzade Çelebi Mehmet Amasya'ya sığındı. Çelebi Mehmet saltanat mücadelesini kazandıktan sonra, şehrin ileri gelenlerinden Yörgüç Paşa'yı beylerbeyiliğe atadı. Şehir Osmanlılar döneminde de önemli bir kültür merkezi oldu. II. Murat ve Yavuz Selim gibi bazı padişahlar burada doğdular; birçokları da Amas-

ya'da valilik etti (II. Murat, II. Bayezit, II. Mehmet gibi).
Yakın tarihimizde, Kurtuluş Savaşı başlangıcı Amasya genelgesiyle olmuştur. Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra altında Hüseyin Rauf (eski başbakanlardan), Ali Fuat (20. Kolordu komutanı) ve Refet (3. Kolordu komutanı) paşaların da imzaları bulunan genelgeyi yayınladılar. Amasya genelgesi, Türk milletinin geleceği hakkında karar vermesi için yapılan bir davet idi. O yıllarda 15. Kolordu komutanı olarak Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa da bu tarihî bildiriye katıldığını telgrafla bildirmişti. Ayrıca Abdurrahman Kâmil Hoca'nın başında bulunduğu Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.

FOLKLOR

Köylerde özellikle düğünlerde, bayramlarda ya da daha başka özel günlerde kadınlar iç gömleğin üzerine, kolsuz, düğmesiz ve bele kadar inen üzerleri sırma işli yelekler giyer. Altta dar paçalı ve büzgülü ipek şalvar, şalvarın üstüne simle işli ve astarlı üçetek giyilir. Yine kadın giysileri içinde gümüş işlemeli, üst kısımları dar, alt kısımları çok geniş bindallılar da önemli bir yer tutar.

Köy kesiminde, «dünür gezmesi» adı verilen gezilerle erkek tarafı beğendiği kızı bulur. İkinci defa gelinerek kızı ailesinden istenir. Bu iki gezi de yalnız kadınlar tarafından yapılır. Kız tarafının olumlu cevap vermesi üzerine üçüncü defa gidilerek söz kesilir. Nişandan sonra düğün hazırlıklarına başlanır. Buraya kadar olanlar Anadolu'nun her tarafında yapılanlardır. Amasya ilinin gelenekleri özellikle gelin hamamına gidilirken ortaya çıkar. Düğünün birinci günü gelin ve yakın arkadaşları «gelin hamamı»na giderler. Yürüyüş sırasında gelin adayından başka herkes elinde yanan bir mum taşır. Yollarda ilahiler okunur, hamamın önünde erkek tarafı gelin adayının başına para atar. Düğünün son günü gelin, damat evine gireceği sırada çömlekler kırılarak gelinin kötü huylarından vazgeçeceğine olan inancın gereği yerine getirilir. Bir de düğünün son gününün perşembe ya da pazar gününe rastlamasına dikkat edilir.

Selçuklular ve özellikle Osmanlılar döneminde büyük bir kültür merkezi olan Amasya ilinde halk şiiri ve oyunları oldukça zengindir.

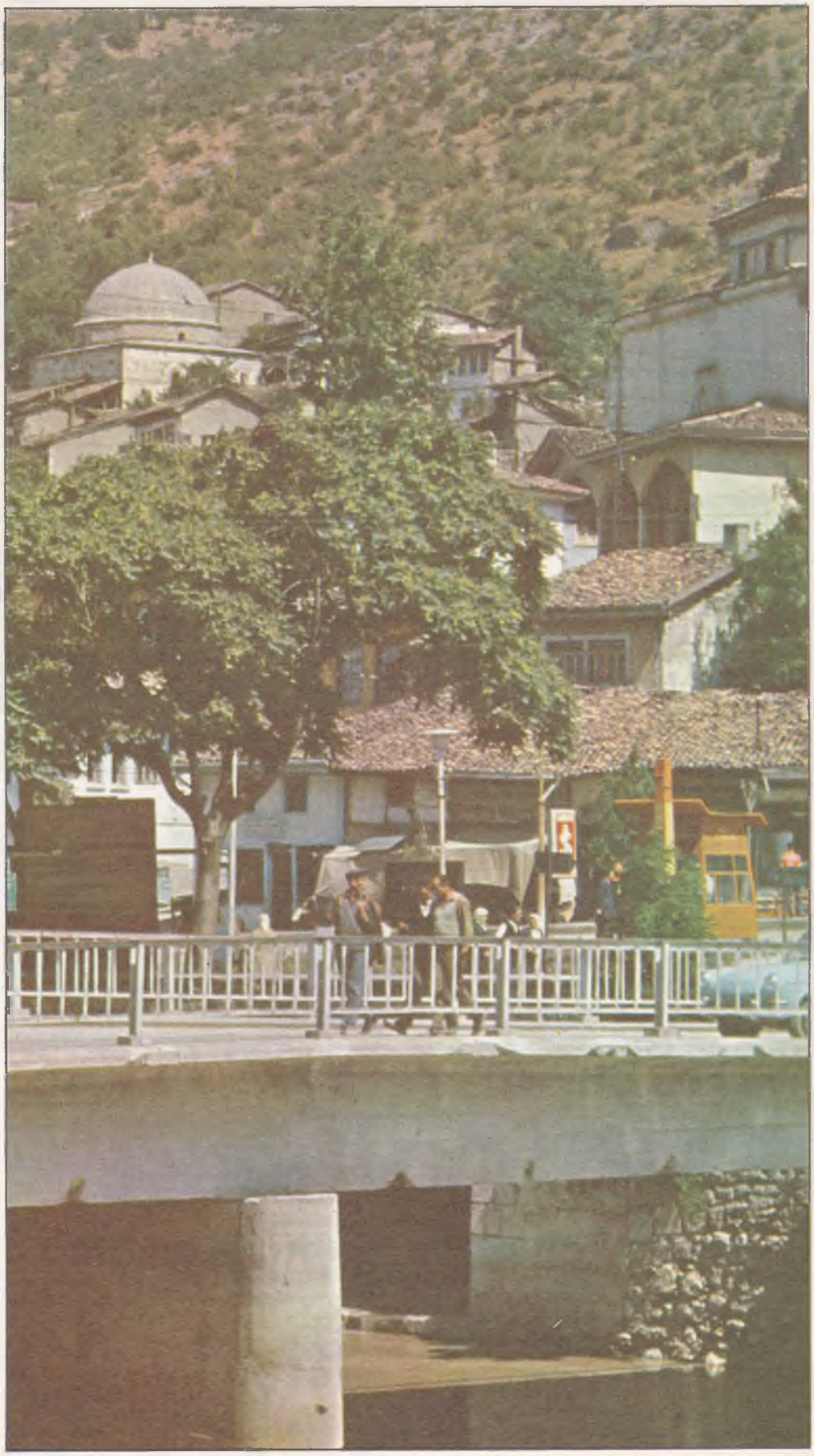

Amasya Selçuklu imparatorluğu zamanında Anadolu'nun başlıca kültür merkezlerinden biriydi. Yıldırım Bayezit tarafından fethedilmesinden sonra da Osmanlılar'ın önemli kültür merkezlerinden biri oldu; çeşitli eserlerle donandı.

ARTVİN

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlin % 79,8'lik bölümü yüksek dağlarla kaplıdır. Çoruh vadisi bu dağlık alanları ikiye ayırır. Dar ve derin vadileri vardır. Platolar, yüksek kesimlerde küçük alanlar kaplar. Ovalık alanlar çok azdır. Akarsu vadi tabanlarında pek geniş olmayan ovalar vardır.

Doğu Karadeniz dağlarının doğu uzantıları Artvin ili içindedir. Dağlar Çoruh vadisinin kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere iki sıra hâlindedir. Kuzeyindeki dağ sıraları Karadeniz'e paralel uzanır ve yükseklikleri 3 000 m'yi aşar. Güneydeki dağların yükseklikleri azalır.

İlin başlıca dağları şunlardır: Kaçkar dağı (3 932 m), Karçal dağı (3 428 m), Morsistepe (Kükürt dağı, 3 334 m), Kurt dağı (3 224 m), Arsiyan dağı (3 170 m), Boğatepe (Gül dağı, 3 131 m), Eğripınartepe (Çadır dağı, 3 054 m), Yalnızçam dağı (2 957 m), Parmak dağı (2 900 m), Horasantepe (2 842 m), Ziyarettepe (2 752 m), Demir dağı (2 562 m).

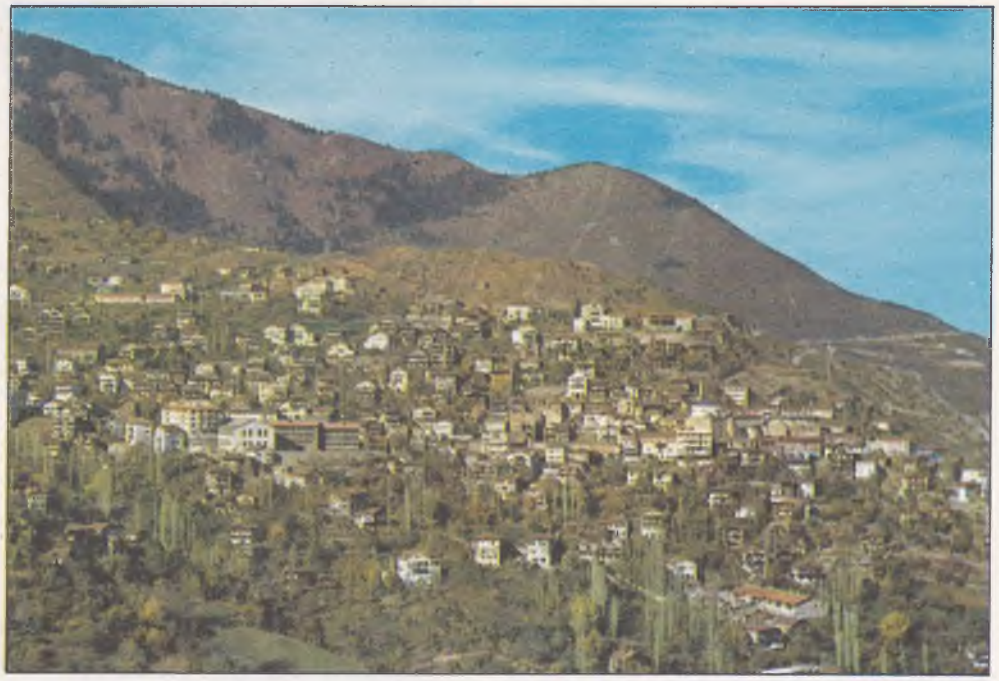

Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde bulunan bu sınır ilimiz, sarp bir arazide kurulmuştur.

Artvin'de ovalar oldukça az yer tutar. Kıyı kesimlerinde alüvyon kıyı ovaları ve kıyı taraçaları yer alır. Akarsu vadi tabanlarında da küçük ovalar yer almaktadır.

Yaylalar, il topraklarının % 1,6'sını kaplar. Vadiler geniş yer tutar. Akarsular bu derin vadilerden akmaktadır. Başlıcaları Çoruh vadisi, Berta-Ardanuç sularının oluşturduğu vadiler, Murgul vadisi, Boshal vadileridir.

AKARSULAR ve GÖLLER

Artvin'in en büyük akarsuyu Çoruh nehridir. Bu nehirden başka birçok dereler ve çaylar vardır.

Çoruh nehri; Erzurum'dan Artvin sınırına girer. Daha sonra Oltu suyunu alır; kuzeybatı yönüne döner ve Artvin şehrinin yakınlarından geçer. Borçka'da Murgul suyunu alır, Muratlı bucağında Sovyetler Birliği sınırına girer. Çoruh nehrine Artvin sınırları içinde şu dere ve çaylar karışır: Oltu çayı, Tortum çayı, Murgul deresi, İçkale suyu, Deviskel deresi, Klaskur deresi, Berta deresi, Ardanuç suyu.

KİMLİK KARTI 08

Nüfusu : 230 784 (1985)
Yüzölçümü : 7 436 km²
Nüfus yoğunluğu : 31

Otomatik telefon kodu : 0581

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	29 964	32 354	15,35
Ardanuç	21 945	19 419	—24,46
Arhavi	17 772	18 941	12,74
Borçka	43 601	45 414	8,15
Hopa	29 426	31 274	12,18
Şavşat	45 179	43 462	—7,75
Yusufeli	41 110	39 920	5,87

Coğrafi konum : 40° 35′ ve 41° 32′ kuzey enlemleri ile 41° 07′ ve 42° 26′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 79,8
İlin en yüksek yeri: Kaçkar dağı (3 932 m)
Ovalar: % 0,2
Yaylalar: % 1,6
Platolar: % 18,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 67
Orman alanları: % 37
Ekili ve dikili alanlar: % 3
Çayır ve meralar: % 24
Tarıma elverişsiz alanlar: % 33

Yıllık yağış ortalaması: 645 mm
Yıllık ısı ortalaması: 12,7°

Başlıca tarım ürünleri:
Çay, fındık, buğday, üzüm, patates, bal.

Başlıca sanayi ürünleri:
Kereste, kuru çay, konsantre bakır, blister bakır, lif levha.

İlgi çekici özellikleriyle : ARTVİN

BÖLGEDEKİ YERİ

Artvin, bölgenin Doğu Karadeniz bölümünde yer alır. Kuzeyde Karadeniz ve Sovyetler Birliği; doğuda Kars; güneydoğu, güney ve güneybatıda Erzurum; batıda Rize ile sınırlıdır.

Artvin'de irili ufaklı, önleri moren yığınlarıyla dolu olan, buzul vadilerinin diplerinde oluşmuş göller vardır. Bunlara karagöl denir. Bu göller derindir ve içlerinde bol alabalık bulunur.

İKLİM

İlin sahil kesimlerinde Karadeniz iklimi görülür. Yazlar serin, kışlar ılık geçer, her mevsim yağışlıdır. İç kesimlerdeki yüksek bölgelerde kara iklimi görülür. Kışlar sert ve kar yağışlı geçer. Çoruh vadisinin derin tabanlarında yazlar kuraktır; kışlar daha ılık geçer. Artvin şehrinde yıllık sıcaklık ortalaması 12,7°; en sıcak ay ortalaması 21,1°, en soğuk ay ortalaması — 16,1°'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Artvin topraklarının % 37'sini (275 132 ha) ormanlık alanlar kaplar. 1 000 m

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Artvin kalesi: 10. yüzyıldan kalmıştır. 16. yüzyılda Osmanlılar yeni kale yapmışlardır.

Ardanuç ve Şavşat kaleleri: 9. yüzyıldan kalmadır. Şavşat'ta 4. yüzyıldan kalan kilise Anadolu'daki en eski Gürcü kilisesidir.

Salih Bey camisi: Çayağzı'ndaki bu cami 1793 yılında bölgenin valisi Salih Bey tarafından yaptırılmıştır.

Bereket köyünde 10. yüzyılda Ermeni ve Gürcü krallarından kalma kale ve kilise kalıntıları vardır.

Çoruh nehri ve doğa güzellikleri, çam ormanları, derin vadiler ve tabanlarındaki ufak yeşil ovalar görülmeye değer yerlerdir. Zeytinlik çermiği, Otinga çermiği, Ardanuç, Artvin, Parih, Şavşat, Osnak kaleleri, tarihî mağara (Ardanuç'ta) ve Artvin'in dağ köyleri gezilebilecek yerler arasındadır.

Artvin'de her taraf yemyeşildir. Dağlar ormanlarla kaplıdır. Hayvancılığa büyük bir önem verilmektedir.

yükseklikten sonra karışık ormanlar bulunur. 1 600 m'den sonra iğne yapraklı ormanlar yer alır. Karışık ormanlarda meşe, kestane türleri yaygındır. Yüksek kesimlerde ladin, köknar, sarıçam türleri vardır. Artvin'in kuzeyinde fıstık çamlarına da rastlanır.

Artvin ormanlarında iğne yapraklı alanlar 107 301,48 ha, yayvan yapraklı ağaç alanları 118 306,76 ha, karışık orman alanları 49 532,76 ha kadardır.

Artvin ormanlarının işletme açısından dağılımı da şöyledir (hektar olarak): Normal koru (124 634,80), normal baltalık (1 650,79) ve bozuk baltalık (74 285,64).

EKONOMİ

TARIM ve HAYVANCILIK

Artvin'de tarıma elverişli toprakların oranı % 6 dolayında olduğu için tarım gelişmemiştir. Türkiye tarımsal geliri içindeki payı % 0,6'dır. İlin % 37'si orman, % 24'ü çayır ve otlak, % 33'ü tarıma elverişsiz olduğu için tarım alanı çok azdır. Bu nedenle bitki üretimi gelişmemiştir. Çay üretimi gelişmiştir. Türkiye çay üretiminin % 7,6'sını, fındık üretiminde de Türkiye fındık üretiminin % 0,7'sini verir.

Türkiye tahıl üretiminde Artvin'in payı çok düşüktür (% 0,2). Mısır üretimi yöre halkı tarafından tüketildiği için önem taşır. Patates üretimi de yapılır. Meyva ve sebzecilik de yapılmaktadır. Yöredeki meyvalar Kars ve Erzurum'a satılır.

Artvin'de ana ürünlerin üretim miktarı (1977-79 ortalaması, ton olarak): Buğday (24 053), arpa (7 989), mısır (13 655), toplam Baklagiller (576), fasulye (555), tütün (175), patates (33 729), soğan (480), çay (35 367).

Tarımın yanında hayvancılık da yapılır, fakat pek gelişmemiştir, aile hayvancılığı biçiminde ve ilkel koşullarla yapılmaktadır. En çok sığır beslenir. Sığır sayısı 1980'de 183 000'di. Koyun ve kıl keçisi beslenir. 1979'da tavuk sayısı 140 000'e, yumurta sayısı 10 milyona çıkmıştır.

Arıcılık önemlidir. Artvin'de 1979'da kovan sayısı 22 500'e yükselmiştir. 1960-1979 yılları arasında bal üretimi 90 tondan 670 tona çıkmıştır. İpekböcekçiliği eski yıllarda yapılırken şimdi önemini kaybetmiştir. Yalnız Borçka ilçesinde ipekböcekçiliği yapılmaktadır.

SANAYİ ve MADENCİLİK

Artvin ili zengin bakır yataklarına sahiptir. Murgul'da bulunan bakır yataklarının eski çağlardan beri işletildiği sanılmaktadır.

Artvin'de 64 540 000 ton bakır rezervi vardır. Karadeniz Bakır İşletmeleri (KBİ) Çakmakkaya işletmesi 1970 yıllarında üretime başlamış, 1978 yılında 1 215 ton cevher üretmiştir. Murgul bakır işletmelerinde üretim daha düşüktür.

Diğer sanayi kuruluşu Artvin lif-levha fabrikasıdır. Bu fabrika Türkiye lif-levha üretiminin % 42'sini vermektedir.

FOLKLOR

Artvin, Selçuklu Türkleri'nin ilk aldıkları yerlerden olduğundan gelenekleri-nde hâlâ eski Türk boylarının özellikleri görülür. Halk musikisi doğu Karadeniz, Anadolu ve Azerî müziğinin karışımıdır. Türk-Kafkas oyunlarının birçok türü burada oynanır. Kafkas oyunları, Azerbaycan ve Kafkasya'daki Türk boylarının oyunları gibidir.

Ünlü ve yöresel yemeklerinin başında «Laz böreği» gelir. Bu börek kat kat yufkadan ve içine yağ, pekmez, süt konularak yapılır; çok lezzetlidir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Çeper çektim yol açtım
Kızıl güle dolaştım
Yağma yağmur yel esme
Ben yarime gavuştum

Kız niye niye niye
Öldüm yar diye diye

Karşıda elmalıklar
Suda oynar balıklar
Ne böyle sevda gördüm
Ne böyle ayrılıklar

Kız niye niye niye
Öldüm yar diye diye

Karşıda gördüm seni
Gül iken derdim seni
Derdin belân ben çektim
Ellere verdim seni

Kız niye niye niye
Öldüm yar diye diye

İl merkezi Artvin eşsiz güzellikteki bir vadide yer alır.

Devlet kereste fabrikası vardır. Metal eşya sanayi kolları da daha çok ham bakır kullanmaktadır. Sahil bölümünde çay fabrikaları vardır.

TARİH

Artvin ili Anadolu'da Hitit imparatorluğunun sınırları dışında kalmıştır. İskitler egemenliklerini buraya kadar yaymışlardı. İskitler'den sonra sırasıyla İranlıların ve Yunanlılar'ın egemenliğine giren bölge, daha sonra Pontus egemenliğine girdi.

İ.Ö. 2. yüzyılda Roma imparatorluğunun eline geçti. Sâsâniler'e bağlı İran asıllı Ermenistan ve Gürcistan kralları bu bölgeyi Roma'dan ayırdılar.

İ.S. 395'te Doğu Roma (Bizans) çağında bazan Bizans'ın, bazan İran'ın eline geçti. Müslüman Araplar, Abbasîler'e bağlı Türk Sacoğulları ve Şeddadoğulları gibi beylikler Çoruh nehri bölgesine sık sık akınlar yaparlardı.

1071 Malazgirt savaşından sonra Alp Arslan burayı sınırları içine aldı. Daha sonraları Anadolu Selçukluları'na bağlı Saltukoğulları egemenliği başladı.

Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubat zamanında Selçuklu devletinin topraklarına katılan Artvin, daha sonra Moğol egemenliğine girdi.

Artvin ve çevresi daha sonra sırasıyla Timur'un, Karakoyunlular'ın, Akkoyunlular'ın eline geçti. Akkoyunlular'ın yıkılmasından sonra Azerbaycan emiri Elvent Bey, Artvin'i egemenliği altına aldıysa da, Safevi hükümdarı Şah İsmail 1502'de Elvent Bey'i yenerek Artvin'i geri aldı.

Artvin ve çevresi 1537'de Osmanlı topraklarına katıldı. 1578 yılında Lala Mustafa Paşa, Atabeyler'in son kalıntılarını da ortadan kaldırdıktan sonra, huzura kavuşan Artvin, Çıldır eyaletine bağlandı.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Ayastefanos antlaşmasına göre Batum, Kars ve Ardahan, Ruslar'a bırakıldı. Bu antlaşmadan sonra imzalanan Berlin antlaşmasıyla Artvin, Şavşat, Borçka, Ardanuç ve Hopa'ya bağlı Kemalpaşa bucağı, Ruslar'a verildi. Bu tarihten sonra Ruslar'la Türkler arasında zaman zaman el değiştiren Artvin, Mondros antlaşmasından sonra İngilizler'in işgaline uğradı. Bundan sonra bir ara Gürcüler'in eline geçen şehir, Mustafa Kemal'in müdahalesinden sonra, 7 Mart 1921'de Türk topraklarına katıldı.

ARTVİN ADI NEREDEN GELİYOR

Eski çağlarda yöre Coroksi, Çorok, Kolkis olarak söyleniyordu. Bu ismi bu yöreye ilk yerleşen Gürcüler koymuşlardı. Osmanlılar yöreye Livane adını vermişlerdir. Artvin adının nereden geldiği bilinmemektedir. Cumhuriyet döneminde bir ara Çoruh adı verilmişse de, sonra yine Artvin olarak değiştirilmiştir.

BOLU

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl topraklarının % 61'i dağlarla kaplıdır. Batıdan doğuya ve kuzeyden güneye gidildikçe dağların yükseklikleri artar. Batıda kıyı paralelliği bozulur ve seyrekleşir. İlin başlıca dağları şunlardır: Köroğlu tepesi (2 499 m), Büyük Kartal tepesi (2 020 m), Çele doruğu (1 980 m), Naldöken tepesi (1 911 m), Ardıç dağı (1 852 m), Sünnice dağı (1 849 m), Erenler dağı (1 794 m), Çardak (1 717 m), Akkayabaşı (1 717 m), Kocabaş (1 714 m).

Kıyı kısmında Karadeniz kıyı dağları, ikinci sırada Bolu dağları ve Köroğlu dağları vardır.

İl topraklarının yaklaşık % 9,3'ü ovalarla kaplıdır. Ovalar doğu-batı doğrultusunda uzanır. Dağlarla birbirlerinden ayrılırlar. Düzce ovası, Bolu ovası, Gerede ovası, Mudurnu ovası, Himmetoğlu ovası önemli ovalardır. Bu ovaların en büyüğü Düzce ovasıdır. Başlıca yaylalar Mengen, Bolu Gerede, Seben, Kıbrıscık, Mudurnu, Göynük yaylalarıdır.

Bolu'nun ünlü Değirmenözü yaylasından bir görünüş.

AKARSULAR VE GÖLLER

Efteni, Filyos ve Sakarya akarsu havzaları yer alır. Efteni akarsu havzası tümüyle il sınırları içindedir. Melen, Aksu, Asar gibi sular bu havzadadır. Büyüksu, Mudurnu, Ulusu akarsuları da Filyos havzasındadır. Büyük Melen Efteni gölünden çıkar, Karadeniz'e dökülür. Küçük Melen Baba dağından çıkar, sularını Hasanlar barajına döker. Aksu Düzce'nin güneyinden çıkar, Efteni gölüne dökülür. Asar suyu Bolu dağlarından çıkar, Küçük Melen'e karışıp Efteni gölüne dökülür. Uğur suyu Kerimali dağlarından çıkıp Efteni gölüne dökülür. Bolu suyu (Büyüksu) Abant gölünün ayağıdır. Gölden çıktıktan sonra Mudurnu suyu ile birleşir. Mudurnu suyu Ardıç dağından çıkar, Bolu suyu ile birleşir. Ulusu Köroğlu dağlarından çıkar, birçok derelerle birleştikten sonra Filyos adını alarak Karadeniz'e dökülür. Mudurnu çayı Abant dağlarından çıkar, Seymen deresiyle birleştikten sonra Bolu il sınırından çıkarak Sakarya nehriyle birleşir. Aladağ suyu Aladağ'dan çıkar, çaylarla, derelerle birleştikten sonra Bolu sınırından çıkarak Sarıyar barajına dökülür. Göynük suyu Çubuk gölünden çıkar, Bolu sınırlarını terkettikten sonra Sakarya nehrine karışır.

Morfolojik yapının karışıklığı, akarsuların çokluğu ve eğimin fazlalığı, çok sayıda gölün oluşmasına neden olmuştur. Bolu'da alanları küçük birçok göl vardır.

Abant gölü, Bolu dağları üzerinde 125

KİMLİK KARTI 14

Nüfusu : 510 241 (1985)
Yüzölçümü : 11 050 km²
Nüfus yoğunluğu : 46
Otomatik telefon kodu : 4611
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	87 257	100 929	29,11
Akçakoca	29 599	30 443	5,62
Düzce	182 907	202 013	19,87
Gerede	63 137	67 670	13,87
Göynük	20 901	21 475	5,42
Kıbrıscık	9 267	8 220	—23,98
Mengen	18 886	19 138	2,65
Mudurnu	27 460	26 835	—4,60
Seben	11 505	11 353	—2,66
Yığılca	20 832	22 165	12,40

Coğrafi konum : 40° 15′ ve 41° 05′ kuzey enlemleri ile 30° 29′ ve 32° 37′ doğu enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 61,2
İlin en yüksek yeri: Köroğlu tepesi (2 499 m)
Ovalar: % 9,3
Yaylalar: % 0,7
Platolar: % 28,8

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 89
Orman alanları: % 53
Ekili ve dikili alanlar: % 19
Çayır ve meralar: % 17
Tarıma elverişsiz alanlar: % 11

Yıllık yağış ortalaması: 533,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 10,2°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, yulaf, mısır, fındık, patates, elma, şeker pancarı.

Başlıca sanayi ürünleri:
Kereste, sunta, makarna, çimento, tarım araçları, madeni eşya.

FOLKLOR

Bolu'da Karadeniz gelenekleri dikkati çeker. Ancak düğün törenleri her ilçede değişiklik gösterir. İlin Abaza ve Çerkes halkının töreleri, inanışları ve törenleri ise her ilçede aynıdır. Gerede'de eski bir geçmişe dayanan «sohbet toplantıları» günümüzde hâlâ sürdürülmektedir. Her yıl yeniden seçilen «Başeski»nin başkanlığında yapılan bu toplantılarda çeşitli sorunlar üzerinde tartışılır; sonra da çalgı çalınıp oyunlar oynanır. İlkbahardaki Nevruz günü törenler ve oyunlarla karşılanır. Yerel oyunları içinde Köroğlu, Göynük ve Mudurnu zeybeği, Akçakoca'da oynanan karatavuk horonu ve Çerkes dansları sayılabilir. Türk edebiyatındaki ünlü «Köroğlu» efsanesi de Bolu'da geçer. Halkının % 82'si köylerde yaşadığı için geleneklerini korumuştur.

Bolu'nun ünlü turizm merkezi Abant gölü.

İlgi çekici özellikleriyle : BOLU

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Karadeniz bölümünde yer alan Bolu kuzeyde Karadeniz ve Zonguldak, güneydoğuda Ankara, doğuda Çankırı; güneyde Ankara, Eskişehir, batıda Sakarya, güneybatıda Bilecik iliyle sınırlıdır.

BOLU ADI NEREDEN GELİYOR

Bolu sözünün, Romalılar'ın buralara egemen oldukları dönemden kaldığı ileri sürülmektedir. Şehrin adı o dönemde Claudiopolis idi. Anlamı da «Claudio şehri» demekti. Claudio, bu şehrin kurucusu ünlü bir Romalı idi. Türkler bu adı kısalttılar, sondaki «polis» sözü zamanla Bolis, Boli ve sonunda Bolu şeklini aldı. Bolu şehrinden geçen Bolu suyu Filyos çayına karıştığı için, bazıları Bolu adının Filyos'a Roma ve Bizans çağında Billaios, Billis, Bilion, Bilem, Byleum şeklinde adlar verilmesinden geldiğini iddia eder.

Bolu deyince akla Abant gölü gelir; resim, gölden bir köşeyi gösteriyor.

hektar büyüklüğünde bir krater gölüdür. En derin yeri 17 m'dir. Turizm açısından büyük değer taşır.
Yedigöller, Göynük'ün doğusunda yer kayması sonucu oluşmuş göllerdir. Dördünde sürekli su vardır, üçü yazın kurur. Yedigöl çevresi ulusal park niteliğindedir. Göllerin adları şöyledir: Büyük göl, Küçük göl, Nazlı göl, Sazlı göl, Derin göl, Aşağı göl, Orta göl.
Bu göllerden başka daha birçok irili ufaklı göller vardır. Çağa, Çubuk, Sünnet, Efteni, Karagöl, Karamurat göllerini bu arada sayabiliriz.
Gölköy baraj gölü ve Hasanlar gölü, sulama amacıyla kurulmuş göllerdir.

İKLİM

İlin kuzeyi Karadeniz iklimi etkisindedir. Kuzey bölümde yazlar serin, kışlar ılık, her mevsim yağışlı geçer. Güneye inildikçe yükseltinin artması nedeniyle iklim karasal özellik gösterir, yazın yağışlar azalır.
Bolu'da yıllık sıcaklık ortalaması 10,2°'dir. En düşük sıcaklık ortalaması — 34°, en yüksek sıcaklık ortalaması 39,4°'dir. Yıllık ortalama yağış 533,7 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Kıyı kesiminde dar bir şerit makilerle kaplıdır. Hemen sonra yükselen dağlarda orman örtüsü görülür. Yayvan yapraklı ağaçların oluşturduğu bu ormanlarda, gürgen, kestane, ıhlamur, çınar, meşe, kızılağaç, yabani fındık, dişbudak, beyaz söğüt, kavak gibi ağaç türleri vardır. Doğudaki dağlık alanlarda iğne yapraklı ormanlar geniş yer kaplar. 600 m yükseklikten sonra çam ormanları görülür.
Güneydeki Köroğlu dağlarında kurakçıl ormanlar vardır. Buralarda kayın, gürgen türlerine rastlanır. Yüksek kesimlerde iğne yapraklı ormanlar vardır. Ovalarda ormanlar yok edilmiş, tarım alanları hâline getirilmiştir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Topraklarının engebeli olması ve orman alanlarının genişliği, tarım alanlarını daraltmıştır. Tarıma elverişli alan % 89, tarıma elverişsiz alan % 11'dir. Kültüre elverişli alanın % 59'unu ormanlar, % 20'sini çayır ve meralar, % 21'ini bitki üretimi yapılan alanlar oluşturur.
Ekili alanların % 90'ında tahıl yetiştirilir. Ayrıca Baklagiller, fındık üretilir, meyva ve sebzecilik yapılır. Endüstri bitkilerinden tütün, şeker pancarı da yetiştirilmektedir.
Bolu'da ana ürünlerin üretim miktarı (1979-1981 ortalaması, ton olarak): Buğday (180 634), arpa (36 521), kaplıca (2 597), mısır (82 672), mahlut (13 023), fasulye (2 222), fiğ (2 281), burçak (670), tütün (600), şeker pancarı (95 481), soğan (2 844), patates (66 777).
Bolu'da tarıma elverişli toprakların darlığı halkı hayvancılığa itmiştir. Daha çok küçük baş hayvan yetiştirilir. Eskiden kıl ve tiftik keçisi çok yetiştirilirken son yıllarda koyun ön sırayı almış, 1979 yılında koyun sayısı 348 160'ı bulmuştur.
Koyun yetiştiriciliğinin arkasından sığırcılık gelir. Süt hayvancılığı son yıllarda önem kazanmıştır. 1979 yılında sığır sayısı 254 550 olmuştur.
Kümes hayvancılığı son yıllarda önem kazanmıştır. Etlik piliç yetiştirilir. 1979 yılında 2,5 milyon tavuk ve horoz vardı. Hindi de, yetiştirilen kümes hayvanları arasındadır.
Bolu dağlarında modern arıcılık yapılır. 1979 yılında 35 627 kovan vardı. Bunlardan çam balı ve arı sütü elde edilir.
Gölleri bol olduğu için, göllerde tatlı su balıkları önemlidir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Orman ürünleri endüstrisi gelişmiştir. Karacasu devlet orman kereste fabrikası ve Sümerbank suni tahta fabrikası vardır. 1970 yılında bir çimento fabrikası kurulmuştur. Besin endüstrisi gelişmektedir. Dört yem fabrikası kurulmuştur. Tarım araçları fabrikası, plastik ürünleri işleyen fabrikalar belli başlı endüstri kuruluşlarıdır.
Bolu ilinde zengin linyit yatakları vardır. 1980'de çıkarılan linyit miktarı 85 046 tonu bulmuştur.
Göynük ve Mudurnu çevresinde mermer, Bolu'da demir ve alçıtaşı bulunmaktadır. Yedigöller'de manganez yatakları vardır.
Bunlardan başka kurşun, altın, antimon yatakları da bulunmaktadır.
Düzce, Gerede çevresinde sıcak ve kükürtlü sularla, maden suyu kaynakları vardır.

TARİH

Arkeolojik araştırmalar tarihöncesi çağlarda Bolu çevresinde insanların yaşadığını ortaya çıkartmıştır. Gerede-Bolu yolunda Bolu'ya girerken görülen büyük höyük klasik çağdan kalan eşyalar, mimarlık kalıntıları ve Osmanlı dönemi eserleriyle doludur. Hisartepe adını taşıyan bu höyüğün bir başka benzerine, Bronz çağı Proto-Hitit dönemi, Hitit-Frik klasik çağ çanak çömleğiyle birinci ve ikinci Truva kaplarına benzer biçimde zoomorfik kaplar bulunmuştur.
Bolu'nun tarih dönemlerindeki hayatı Hititler'le başlar. Hititler'den kalan taş üzerine yazılmış yazılarda, Bolu bölgesinden «Pala ülkesi» diye söz edilir. Hititler İ.Ö. 12. yüzyılda yıkılınca Bolu ve çevresi önce Frikyalılar'ın, sonra Lidyalılar'ın eline geçti.

İ.Ö. 546 yılında Persler bu bölgeyi aldılar ve iki yüzyıl genel valiler (satraplar) eliyle yönettiler. İ.Ö. 336 yılında Büyük İskender, Paflagonya ve Misya adını alan bu bölgeyi ele geçirdi. İskender'in ölümünden sonra, kurduğu imparatorluk yıkıldı ve Bolu, Bitinya devletinin eline geçti. Batıyla Doğu kültürünün karıştığı bu çağa «Helen çağı» denir. Bolu, İ.Ö. 74 yılında Roma egemenliğine geçti. İl topraklarının bulunduğu Bitinya, önce Roma valileri tarafından; Hadrianus zamanında imparatorluk valileri tarafından yönetildi. Roma, 395 yılında ikiye ayrılınca Bolu toprakları Doğu Roma'nın (Bizans) oldu ve Bukkaleryan eyaletine bağlandı.

1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu kapıları Oğuz Türkleri'ne açılmış; Selçuklu Türk ordularının ünlü akıncıları olan Artuk, Tutuk, Danişment, Karatekin ve Saltuk Beyler, Süleyman Şah'ın komutasında İstanbul kapılarına kadar dayanmışlardı. Bolu ve çevresi de 1074 yılında Horasanlı Aslahattin tarafından alındı.

Haçlı seferleri sırasında Türkler İznik'i bırakıp Anadolu içlerine çekilince Bolu da Trabzon Rum imparatorluğunun eline geçti. Bolu ve çevresi Türkler tarafından 1197'de ikinci defa ele geçirildi. 1308 yılında Anadolu Selçuklu imparatorluğu resmen çökünce, bütün Anadolu gibi, Bolu çevresi de Moğollar'ın yönetimi altına girdi. Bu çağda Orta Asya'dan ve doğudan Anadolu'ya büyük Türk göçleri başlamış, Anadolu tam bir Türk ülkesi olmuştur. Bolu ve çevresi, Söğüt'teki Osmanoğulları devletinin akıncılarından olan Konuralp tarafından alınmış, Orhan Gazi zamanında Akçakoca, Kandıra, Düzce ve Üskübü dolayları Osmanlı devletine katılmıştır. Yıldırım ile Timur arasındaki Ankara savaşı sonunda Bolu ve çevresi Candaroğulları'na (İsfendiyaroğulları) geçmiş, fakat II. Murat zamanında yeniden Osmanlı devletinin olmuştur. Osmanlı yönetiminde Bolu, Anadolu beylerbeyiliğinin 14 sancağından birinin merkeziydi. Tanzimat'tan sonra Kastamonu eyaletinin 4 sancağından biri oldu.

Cumhuriyet döneminde bütün sancaklara vilâyet (il) adı verilince Bolu da bir vilâyet oldu. Millî Mücadele'nin başlarında Bolu dolaylarında Ankara hükümetine karşı iki ayaklanma olmuş, her ikisi de Kuvay-ı Millîye birliklerince bastırılmıştır. 1944 yılında şiddetli bir deprem geçirmiştir.

Bolu, ormanlar ve akarsular cennetidir. Şehirlerin gürültüsünden kaçanlar aradıkları huzuru burada bulabilir.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Bolu ilinin ekonomik hayatında turizmin önemli bir yeri vardır. Doğa yapısı bu imkânı hazırlamıştır. Deniz, orman ve gölleriyle ünlüdür. Bolu şehrinin 34 km güneybatısındaki Abant gölünün güzelliğini yabancı gezginler bile öğrenmiştir.

Bolu'nun 36 km kuzeydoğusundaki Yedigöller ise doğa güzelliğine doyum olmayan bir görünüştedir ve 1965 yılında millî park hâline getirilmiştir. Bolu göllerinde çeşitli av kuşları ve yabani ördek avlanır. Ayrıca geyik, kurt, ayı, porsuk, yaban keçisi, yaban domuzu, alabalık, sazan balığı gibi hayvanlar boldur.

Kış sporları ve dağcılık gelişme yolundadır. Bursa-Uludağ ve Antalya-Beydağları'ndan sonra kayak sporları yönünden üçüncü gelir. Kartalkaya kayak tesisleri Bolu-Seben yolu üzerindedir.

Yöredeki kaplıcalar ve içmeler de önemlidir ve çok turist çeker. Mudurnu, Seben, Efteni, Derdin kaplıcaları ünlüdür.

Karadeniz kıyısındaki Akçakoca, 30 km uzunluğundaki plajıyla yazın sayısız turist çeker.

Fakıllı mağarası, Ceneviz kalesi, Cuma yeri gibi gezme ve dinlenme yerleri de vardır.

Osmanlı Türkleri şehirde 32 cami, 12 medrese ve daha pek çok mimarî yapı bırakmıştır. Yıldırım Bayezit camisi (Paşa camisi de denir), Demirtaş Paşazade Bey'in yaptırdığı Kadı camisi, Şemsi Paşa'nın yaptırdığı İmaret camisi, Musa Paşa'nın yaptırdığı Ilıca camisi önemli camilerdir. Düzce yakınındaki Usküb'de (Konuralp), Bitinya-Roma, Bizans ve Osmanlı çağına ait eserler vardır. Bunlar arasında Bitinyalılar'dan kalan anfi, Osmanlılar'ın onardığı su kemeri, Romalılar'dan kalan lahit ve sütun başlıklarıyla, Bizans'tan kalan eserler sayılabilir. Fatih'in öğretmeni Akşemsettin'in türbesi de Göynük'tedir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Beyaz geyme toz olur
Siyah geyme söz olur
Gel berber gezelim
Muradımız tez olur

Salına da salına da gel
Haydi yavrum
Dön dolaş gene bana gel

Beyaz geyme tanırlar
Seni yolcu sanırlar
Zaten bende talih yok
Seni benden alırlar

Salınada salınada gel
Haydi yavrum
Dön dolaş gene bana gel

ÇORUM

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Çorum, orta Karadeniz'in parçalanmış dağları ile iç Anadolu platoları arasındaki geçit yeri üzerindedir. Platolar geniş yer kaplar. Çok yüksek olmayan dağ sıralarının aralarında yaylalara da rastlanır. Akarsuların taşıdığı alüvyonlar, ovaları meydana getirir. Küçük bir alanı kaplamasına rağmen bu ovalar çok verimlidir.

İlin başlıca dağları şunlardır: Erenler tepesi (2 097 m), Türbe tepesi (1 981 m), Tepelice dağı (1 948 m), Dursuntepe (1 889 m), Karatepe (1 846 m), Kırklar dağı (1 791 m), Eğerci dağı (1 765 m), Köse dağı (1 750 m), Dede Çal tepesi (1 730 m), Kartaltepe (1 700 m), Teke dağı (1 700 m), Sakarözü dağı (1 675 m), Deveci dağı (1 650 m), Alagöz dağı (1 650 m), Dörttepe dağı (1 500 m), Avkat dağı (1 350 m), Alatepe (1 236 m), Manastır dağı (1 070 m). İl topraklarında önemli yaylalar yoktur. Fakat Kızılırmak'la Çekerek'e dökülen suların açmış olduğu çok sayıda derin vadiler vardır. Bunlardan Sıklık, Hatap, Kırkdilim, Harami, Hışır, Sacayak vadileri önemlidir.

Çorum'da alüvyal ovalar yer alır. Bu ovaların deniz seviyesinden yüksekliği 450 ile 1 000 m arasındadır. Bu genç ovaların başlıcaları şunlardır; Çorum ovası, Bozboğa, Ovasarayı, Seydim, Hüseyin, Dedesli, Taybı, Irmak, Mecitözü, Delice, Sungurlu, Osmancık, Düvenci, Hamamözü, Kuyumcu ovaları.

KİMLİK KARTI 19

Nüfusu : 606 094 (1985)
Yüzölçümü : 12 820 km²
Nüfus yoğunluğu : 47

Otomatik telefon kodu : 4691

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	168 985	187 346	20,63
Alaca	56 724	61 229	15,28
Bayat	30 465	31 885	9,11
İskilip	72 569	77 236	12,47
Kargı	31 025	29 793	—8,10
Mecitözü	34 911	35 216	1,74
Ortaköy	12 420	12 848	6,78
Osmancık	63 018	67 089	12,52
Sungurlu	99 406	103 452	7,98

Coğrafi konum : 39° 54′ ve 41° 20′ kuzey enlemleri ile 34° 04′ ve 35° 28′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 39,1
İlin en yüksek yeri: Erenler tepesi (2 097 m)
Ovalar: % 11,1
Yaylalar: % 1,6
Platolar: % 48,2

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 97,2
Orman alanları: % 28,6
Ekili ve dikili alanlar: % 45,5
Çayır ve meralar: % 23,1
Tarıma elverişsiz alanlar: % 2,8

Yıllık yağış ortalaması: 401,1 mm
Yıllık ısı ortalaması: 10,9°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, pirinç, mercimek, nohut, şeker pancarı, keten, kenevir, patates, soğan.

Başlıca sanayi ürünleri:
Tuğla, Çimento, kiremit, un, konserve.

Bir zamanlar Anadolu'daki Hitit imparatorluğunun merkezi olan Çorum'un anacaddesi ve bir cami.

AKARSULAR VE GÖLLER

Çorumda iki akarsu vadisi vardır: Kızılırmak ve Yeşilırmak.

Kızılırmak'ın 182 km'lik bölümü Çorum ilinde akar. Bayat, İskilip, merkez ilçesi, Osmancık, Kargı ilçelerinden geçtikten sonra il sınırlarından çıkar. Kızılırmak, il sınırları içinde kolu Delice suyunu da alır. Delice'den başka daha birçok küçük akarsular Kızılırmak'a karışır. Kuzeydoğuya doğru yönelen Kızılırmak'a Devrez kolu karışır. Kızılırmak'ın Çorum il sınırları içindeki genişliği 500 - 1 000 m, derinliği 1 - 1,5 m'dir.

Çekerek suyu, Yeşilırmak'ın koludur.

İlgi çekici özellikleriyle : ÇORUM

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Karadeniz bölümünde yer alan Çorum kuzeyde Sinop kuzeydoğuda Samsun, doğuda Amasya, güneyde Yozgat, güneybatıda Ankara, batıda Çankırı, kuzeybatıda Kastamonu illeriyle sınırlıdır.

Çorum'un ünlü saat kulesi.

ÇORUM ADI NEREDEN GELİYOR

Çorum sözünün, Sumer-Asur karışımı bir ad olan «Karum»dan geldiği söylenir. Bizanslılar şehre Niconia der, Arap tarihçileri de buradan söz ederken Nikuniye diye yazarlardı.

Bölge Türk egemenliğine geçtikten sonra adı Çorumlu oldu. Bu sözün Alayurt aşiretindeki bir oymağın adı olduğu ileri sürülür. Zamanla kelimenin sonundaki ek düşmüş, isim Çorum biçimine girmiştir.

İl sınırları içinde birçok dere ve çay Çekerek'e karışır.
Çat suyu, kaynağını Köse ve Eğerci dağlarından alır. Çorum il merkezinde Çorum-Çat suyu adını alır. Çorum-Ankara yolu bu çay üzerindedir. Çat suyu Çekerek suyuyla birleşir.
İldeki başlıca göl Eğmir gölüdür. Gölün derinliği 0,50 m ile 100 m arasında değişir. Birikinti gölüdür. Yazın suları çok azalır. Bataklık ve sazlıktır. Kırkgöz ve Uyuz gölleri yazın tamamen kurur.

İKLİM

Çorum ilinde Karadeniz ikliminin etkileri tamamen yok olduğu için kara iklimi görülür. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve kar yağışlı geçer. İlde yıllık sıcaklık ortalaması 10,9°; şimdiye kadar görülen en yüksek sıcaklık 39,7°, en düşük sıcaklık —25,6°'dir. Yıllık yağış ortalaması 401,1 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Çorum'un güney kesimleri, tamamen kara ikliminin etkisindedir. Kurak yazlar ağaç örtüsünü ortadan kaldırmıştır. Buraları steplerle kaplıdır. Akarsu boylarında yabani yonca gibi çayırlara, söğüt ve kavak ağacı topluluklarına rastlanır. Yükseldikçe, yükseltinin etkisiyle ormanlara rastlanır. Bu ormanlarda meşe, ardıç, karaçam türleri vardır.
Çorum'un kuzey kesimleri, nisbeten Karadeniz ikliminin etkisine girer. Yükseltinin artması nedeniyle ağaç toplulukları daha fazla yer alır. Bu yüksekliklerin 800 - 1 000 m'ye kadar olan kısımlarında meşe ormanları, 1 000 - 1 200 m arasında karışık ormanlar, 1 200 m'den sonra iğne yapraklı ormanlar yer alır. Daha yükseklerde çayır bitkileriyle kaplı yaylalar vardır. Karışık ormanların bulunduğu alanlarda şu tür ağaçlar yetişir: Meşe, fındık, yabani erik, kızılcık, ahlat, yabani gül, alıç, karaçalı, böğürtlen. İğne yapraklı ormanlarda ise köknar, sarıçam, karaçam ağaç türleri vardır.

FOLKLOR

Eğlencelerinin başında kaz dövüşü gelir. İlkbaharı müjdelemek için «çiğdem eğlencesi» yapılır. Karlar kalkınca çiğdem çiçeği toplayan çocuklar kapı kapı çiğdem türküsünü söyleyip evlerden çiğdem çiçeğine karşılık pekmez, yağ, bulgur, odun, para toplarlar. Paraları yoksullara verirler. Toplanan malzemelerden de «çiğdem aşı» pişirilir ve yenir. Bu aşı yiyenlerin hastalanmayacağı inancı vardır. Halk oyunları arasında, «Gönül kimi severse» oyunu ve «Dama bulgur sererler» türküsü ünlüdür. Çorum'un karanfili, leblebisi, bakır işleri önemli ve ünlüdür.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İç Anadolu'ya yakınlığı dolayısıyle tarım ve hayvancılığın geliştiği bir ilimizdir. Tahıl üretiminde iç Anadolu'nun tahıl üretimine katkısı çoktur. Başta tahıllar olmak üzere Baklagiller, meyvalar ve endüstri bitkileriyle soya fasulyesi yetiştirilir. Bu sonuncusu halk dilinde Çorum fasulyesi olarak geçer.
Çorum'da ana ürünlerin üretim miktarları (1977-79 ortalaması, ton olarak): Buğday (446 000), arpa (173 665), pirinç (25 027), mercimek (9 503), nohut (6 143), şeker pancarı (170 372), keten tohumu (246), keten lifi (1), kenevir tohumu (188), kenevir lifi (307), soğan (60 539), patates (88 327).
Çorum'da meyva ve sebzecilik 1970 yılından beri gelişmeye başlamıştır. Ancak ilin Türkiye sebze, meyva alanı ve üretimi içindeki payı oldukça düşüktür.
Yalnız üzüm, bölgenin önemli ve eski ürünlerindendir. Kaliteli sofralık ve şıralık üzüm türleri yetiştirilir. İldeki toplam bağ alanı 12 000 hektardır (1980).
İlde diğer meyvaların toplam üretimi 93 000 tondur (1980).
İlde, tarımdan sonra en büyük geçim kaynağı hayvancılıktır. En çok küçük baş hayvancılık yapılır. Koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi yetiştirilir. Koyun sayısı 810 000'in üzerindedir (1979). Dağlık ve fundalık kesimlerde yetiştirilen kıl keçisi sayısı 271 000 kadardır (1979). Tiftik keçisi sayısı azalmış, 1979'da 200 000'e düşmüştür.
Büyük baş hayvancılık da yapılır. En çok sığır yetiştirilir. Yerli Karaboz ırkı sığırları vardır. Az miktarda doğu Anadolu kırmızısı ve yarım kan Mon-

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Çorum ilinin özelliği, Anadolu'da tarih çağını açan ve ilk siyasi birliği kuran Hitit imparatorluğunun merkezi oluşudur. Çorum ili, dünyada benzeri olmayan bir Hitit açık hava müzesi hâlindedir. Hitit uygarlığının meydana çıkarılan merkezlerinin en büyükleri Hattuşaş (Boğazköy), Alacahöyük, Yazılıkaya, Büyük Güllücek ve Kuşsaray adlarını taşır. Çorum'un 83 km güneyinde, Sungurlu ilçesine bağlı Boğazkale bucağı yakınındaki Hattuşaş'ta 1906 yılında başlanan kazılar, bazı kesintilerle bugüne kadar sürmüştür. Meydana çıkarılan eşya ve yapılardan Hattuşaş'ın Hitit imparatorluğunun başkenti olduğu anlaşılmıştır. Kazılarda İ.Ö. 2000 - İ.Ö. 1200 yılları arasında en parlak çağını yaşayan Hititler'in Eski Krallık (İ.Ö. 1750 - İ.Ö. 1450) ve Büyük İmparatorluk (İ.Ö. 1450 - İ.Ö. 1180) döneminden kalma birçok tapınak, saray, eşya bulunmuştur. Şehrin çevresini çift katlı surlar (duvarlar) kuşatır. 7 kilometre uzunluğunda olan bu surların üzerinde 7 kapı vardır. Şehir kapıları ve burada bulunan heykellerin bir bölümü İstanbul ve Ankara müzelerine taşınmıştır. Şehrin altı, tünellerle oyulmuştur. Bunların içinde 70 metre uzunluğundaki Yerkapı tüneli zamanımıza kadar gelebilen en sağlam tüneldir. Kazılarda ayrıca bir imparator sarayı ile 5 tapınak kalıntısı ortaya çıkmıştır. Hititler'in başkenti Hattuşaş'ta yapılan kazılarda ise Hitit tarihini büyük ölçüde aydınlığa çıkaran 10 000 yazılı tablet, küçük heykeller, madenî kaplar, fildişi heykelcikler, geometrik desenlerle süslü seramik eşya bulunmuştur. Çivi yazısıyla yazılmış tabletlerden oluşan bir koleksiyon İstanbul Arkeoloji müzesinde, bazı tablet parçaları da Ankara Anadolu Uygarlıkları müzesindedir. Çorum'un Alaca ilçesine bağlı Horamözü köyü yakınlarındaki Alacahöyük, bilinen en eski höyüklerden biridir. Bu yöredeki buluntular, ilk yerleşmenin İ.Ö. 3000 - İ.Ö. 2100 yılları arasında, Eski Tunç Çağı'nda başladığını gösterir. Alacahöyük'te 1861'de başlanan kazılar 1935'e kadar sürmüştür. Bulunan en önemli yapılar Hitit tapınağı ve Sfenksli kapıdır. Yazılıkaya, Hattuşaş'ın birkaç kilometre kuzeydoğusundadır. Burada iki tane doğal kaya galerisi vardır. Kayaların yüzleri düzeltilmiş ve üzerlerine Hititler'in tanrı ve tanrıçalarıyla, Kral 4. Tudhalya'nın kabartma resimleri (rölyef) işlenmiştir. Çorum ilinde çıkan Hitit eserlerinden büyük bir bölümü de Çorum şehrindeki müzede bulunur.

tafon sığır cinsi de yetiştirilmektedir. Sığır sayısı 280 000'in üstündedir (1979). Manda hem sütü, hem de gücü için yetiştirilir. Diğer illere göre manda sayısı fazladır (1979'da 53 900).

Koşum hayvanlarından at, eşek, katır yetiştirilir. At ve eşek sayısında azalmalar görülürken katır sayısında artışlar vardır. 1979 yılına göre at 9 800, eşek 39 000 iken, katır sayısı 10 700'ü bulmuştur.

İlde arıcılık da yapılır. Kovan sayısı 31 000, bal üretimi 248 tondur (1979).

Kümes hayvancılığı günden güne gelişmektedir. Son yıllarda modern kümes yapımına gidilmiş, tavuk ve yumurta sayısında artış olmuştur (598 000 tavuk, 17 000 000 yumurta - 1979).

İl topraklarında yetiştirilen küçük ve büyük baş hayvanlar kesim için Ankara, İstanbul ve Kayseri'deki Et ve Balık Kurumu mezbahalarına gönderilir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Çorum'da sanayileşme fazla gelişmiş değildir. Un fabrikaları, çimento fabrikası, tuğla ve kiremit fabrikası ile, besin maddeleri fabrikaları dışında sanayi faaliyetleri sınırlıdır. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'nun peynir ve tereyağı fabrikası; yem fabrikası, şarap yapımevleri vardır. Leblebicilik ise Türkiye çapında ünlüdür.

Madencilik çok önemli bir yer tutmaz. Çıkarılan madenler linyit ve tuzdur. Dodurga ve Alpagut köylerindeki linyit yatakları 1942 yılından beri işletilmekte, bölgede 22 milyon ton rezerv olduğu bilinmektedir.

İlde Tekel genel müdürlüğüne bağlı 5 kaynak tuzlası vardır.

Çorum'da ayrıca manganez, mermer, bentonit (endüstride kullanılan bir çeşit kil) yataklarına da rastlanmıştır. Mermer yatakları zaman zaman işletilmektedir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Şu uzun gecenin gecesi olsam
Sılada bir evin bacası olsam
(anam anam anam)

Dedilerki nazlı yarin pek hasta
Başında okuyan hocası olsam
(anam anam anam)

Kâtipler oturmuş yazıya bakmaz
Herkes sevdiğin dilden bırakmaz
(anam anam anam)

İl merkezinde Ankara-Samsun caddesinden bir görünüş.

TARİH

İl topraklarına yerleşme İ.Ö. 3000 yıllarında başlamıştır. İlin özelliği Anadolu'da tarih çağını açan ilk siyasal birliği kuran Hitit imparatorluğunun merkezi oluşudur. Çorum dünyada benzeri olmayan bir Hitit açık hava müzesi hâlindedir. Hitit uygarlığının meydana çıkarılan merkezlerinin en büyükleri Hattuşaş (Boğazköy), Boğazkale, Alacahöyük, Yazılıkaya, Büyük Güllücek ve Kuşsaray adlarını taşır. Hitit egemenliği, bölgede 1 000 yıl kadar sürdü. İ.Ö. 1150'de Frikyalılar, Hitit imparatorluğunu yıktılar. Bölge daha sonra sırayla Lidya, Helen, Roma, Bizans imparatorluğuna bağlandı. 4. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans egemenliğinde kaldı.

Çorum, bütün Anadolu gibi 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutasındaki Türk orduları tarafından alındı.

Bir ara, Selçuklular'a bağlı Danişmendoğulları'na, daha sonra Anadolu Selçuklu devletine geçti. 13. yüzyılda Anadolu önce Moğollar'ın, ardından İlhanlılar'ın yönetimine girmişti. 1308'de Selçuklular, 1335'te İlhanlılar yıkılınca Çorum ve çevresi Sivas'ta kurulan Eretna devletine katıldı. Eretna devleti 1308'de Kadı Burhaneddin'e geçmişti. Onunla çağdaş olan Yıldırım Bayezit bugünkü Çorum topraklarına 1398 yılında büyük bir ordu başında geldi. Aynı yılın temmuz ayında Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlu Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesi üzerine Sivas'a kadar olan topraklar savaşsız ele geçirildi. Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara savaşında Timur'a yenilmesi üzerine bölge Candaroğulları'na geçti. Daha sonra Çelebi Mehmet tarafından 1415 yılında tekrar Osmanlı topraklarına katıldı.

Çorum, Osmanlı yönetiminde genellikle Sivas eyaletine bağlıydı. Kâtip Çelebi'nin «Cihannümâ» adlı kitabında Çorum sancağı, 12 kazası (ilçesi) olan bir il olarak gösterilir. 1647'de Çorum'dan geçen Evliya Çelebi bu şehri 42 mahallesi, 42 camisi, 4 300 bahçeli evi, 7 han ve 7 medresesi olan bir şehir diye tarif eder. Çorum ve yöresi 17.-19. yüzyıllarda saldırılardan çok zarar görmüştür. Bunun dışında çeşitli tarihlerdeki depremler de yöreyi büyük ölçüde etkilemiştir. Bu depremlerin en önemlileri 1075, 1446, 1509, 1514, 1559, 1579, 1793, 1800, 1824, 1908, 1939 ve 1943 yıllarında olanlardır.

Millî Mücadele'nin başlangıcında Çorum'da yönetim başında bulunanlar İstanbul hükümetine bağlı kalarak Millî Mücadele'yi baltalamaya çalıştılar. Sivas Kongresi'ni önlemek isteyen yöneticiler Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra da Kuvay-ı Millîye'ye karşı ayaklandılar. Ankara hükümeti bu ayaklanmayı bastırdı. Yozgat ayaklanmasını da, Çorum'a atanan Kuvay-ı Millîye'ci Cemal Bardakçı dağıttı. Çopanoğulları isyanı ise Çerkez Ethem ve Çolak İbrahim Bey tarafından bastırıldı. Yöneticilerin Kurtuluş Savaşı'na başkaldırmasına rağmen Çorum halkı, Kurtuluş Savaşı'nda, toplam şehit sayısının % 16'sını verdi; Çorumlu 1 516 askerin şehit düştüğü saptandı.

GİRESUN

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Giresun'un % 94'ü dağlarla kaplıdır. Kıyı kesiminde dağlar denize paralel uzanır, bu sıradağların genel adı doğu Karadeniz dağlarıdır.

Giresun'da bu dağ sıralarının yüksekliği biraz azalırsa da yer yer 3 000 m'yi geçen tepeler görülür. Kıyılardan 40-50 km içeride bulunan bu sıradağlardan iç Anadolu'ya yol veren geçitler pek azdır. Bu sıradağlar Gümüşhane ve Canik sıradağları arasında bulunur ve Giresun dağları adıyla anılır. Güneyde Kelkit çöküntü alanı, Giresun'u İç Anadolu bölgesinden ayırır. Dağların orman sınırı üzerinde, çayırlarla kaplı verimli yaylalar bulunur. Karadeniz kıyı şeridinde kıyı ovaları vardır. Kıyı dağları iç kısımlara ancak Sansa geçidiyle yol verirler. Giresun'daki başlıca yükseltiler şunlardır: Abbas Musa tepesi (3 331 m), Gâvur dağı tepesi (3 248 m), Küçükkor tepesi (3 044 m), Cankurtaran tepesi (3 278 m), Erimez dağı (2 701 m), Karataştepe (3 107 m), Yürücek tepesi (2 313 m), Kırkkızlar tepesi (3 025 m).

İnce bir şerit hâlinde uzanan kıyı ovaları 1 300 ha alan kaplar. Bu kıyı ovaları akarsuların getirdikleri zengin alüvyonlarla kaplıdır, çok verimlidir. Ovalarda başta mısır, fındık olmak üzere arpa, fiğ ve buğday ekilir.

KİMLİK KARTI 28

Nüfusu : 514 824 (1985)
Yüzölçümü : 6 934 km²
Nüfus yoğunluğu : 74
Otomatik telefon kodu : 0511
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	86 405	94 618	18,16
Alucra	38 467	37 626	—4,42
Bulancak	74 800	76 713	5,05
Dereli	36 758	36 999	1,31
Espiye	52 564	59 260	23,98
Eynesil	17 369	17 789	4,78
Görele	48 660	55 562	26,53
Keşap	30 658	31 556	5,77
Ş.karahisar	34 143	41 335	38,23
Tirebolu	60 259	63 366	10,06

Coğrafi konum : 40° 07′ ve 41° 08′ kuzey enlemleri ile 37° 50′ ve 39° 12′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 94,3
İlin en yüksek yeri: Abbas Musa tepesi (3 311 m)
Ovalar: % 0,2
Yaylalar: % 1,2
Platolar: % 4,3

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 92,4
Orman alanları: % 37,6
Ekili ve dikili alanlar: % 27,5
Çayır ve meralar: % 27,3
Tarıma elverişsiz alanlar: % 7,6

Yıllık yağış ortalaması: 1 297,8 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,2°

Başlıca tarım ürünleri:
Fındık, buğday, mısır, fasulye.

Başlıca sanayi ürünleri:
İç fındık, fındık ürünleri, kâğıt, kereste, metal eşya.

Kelkit vadisi, Doğankent çayı (Harşit suyu) vadileri, Giresun'da küçük havzaların sularını toplayan sulak vadilerdir.

Yaylalar Balaban (Gâvur) dağlarından batıya doğru Karagöl dağlarına kadar uzanır. 2 000 - 3 000 m'de yer alan yaylalar her mevsim yeşillik olduğu için,

Fındık diyarı Giresun, bölgenin en sevimli şehirlerinden biridir. İl topraklarının çok büyük bir bölümü dağlarla kaplıdır.

İlgi çekici özellikleriyle : GİRESUN

BÖLGEDEKİ YERİ

Giresun bölgenin doğu bölümünde yer alır. Kuzeyde Karadeniz, doğuda Trabzon, Gümüşhane; güneyde Erzincan, güneybatıda Sivas, batıda Ordu ile sınırlıdır.

GİRESUN ADI NEREDEN GELİYOR

Şehrin antik çağdaki adı Kerasus (Cerasus) idi. Daha sonraları Pontus kralı Pharnakos tarafından ikinci defa kurulduğu zaman Pharnekeia dendi. Kerasus kelimesinin anlamı Latince'de «kiraz ağacı» demektir. Zamanla bu sözcükler Kerasum, Kerasyum şekline dönüştü. Daha sonra Kerasun oldu. Osmanlılar Kiresin ve Kiresun demeye başladılar. Birkaç yüzyıl önce şehrin adı Giresun şeklinde yazılıp söylenmeye başlandı.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Nazlı kavak aman gıcır gıcır gıcılar
Nazlı da yavrumun yüreğinde sancı var
Ben ölürsem aman benden gayrı genci var
Al martini dağları dolaşalım geçelim
Hovardasına baskın verelim geçelim.

Giresun'un en büyük özelliklerinden biri şehirde yükselen yarımadadır.

hayvancılığa elverişlidir. Başlıca yaylalar şunlardır: Tamzara, Tamdere, Karagöl, Sağrak gölü, Kulakkaya, Kümbet ve Bektaş.

AKARSULAR VE GÖLLER

Gümüşhane dağlarının İç Anadolu bölgesine bakan tarafından çıkan Kelkit ırmağı, Kelkit vadisi içinde doğu-batı yönünde akar. Erbaa yöresinde Yeşilırmak vadisiyle birleşir; Gümüşhane-Giresun-Erzincan sınırlarında Sivas topraklarına girer.

Kaynağını Gümüşhane il sınırlarından alan Doğankent çayı (Harşit çayı), Günyüzü yakınlarında Giresun topraklarına girer. Kuzeye doğru akarak Tirebolu'nun doğusunda denize dökülür. Yağlı dere, kaynağını Erimez dağından alır. Yağlıdere bucağından geçer ve Espiye'nin batı kesiminde denize dökülür. Derenin suyu çok boldur.

Özlücedere, kaynağını Gâvur dağlarından alır. Kuzeye doğru akarak Espiye'nin doğusunda denize dökülür. Aksu, kaynağını Karagöl'den alır, kuzeye doğru akarak Giresun'un içinde denize dökülür. Pazarsuyu, kaynağını Yürücek ve Karagöl'den alır. Bulancak'ın batısında denize dökülür.

Bu çaylardan başka, Karadeniz ikliminin her mevsim yağışlı olmasından dolayı yazın bile suları bol olan daha birçok küçük dere ve çay vardır.

FOLKLOR

Giresun, geleneklerini korumuş bir ildir. Başta gelen oyunu horondur. Erkekler tarafından, kemençe veya davul zurna çalınarak oynanır. Halk oyunları ve halk müziği çok canlı, hareketli, neşeli motiflerle doludur. Horonlar «düzhoron» «dikhoron» «sık saray horonu» gibi isimler alır.

Özel oyunları «Giresun karşılaması» ile «Metelik»tir. Kelkit ırmağı tarafındaki oyunlar iç ve doğu Anadolu özellikleri taşır. Geleneksel erkek giyiminde erkekler aba zıpka, siyah başlık, mest ve şapula adlı giysileri giyerler. Bele Çerkes kayışı bağlar, boyunlarına gümüş hamaylı asarlar. Kadınların giysilerini fistan, altın tepelik, gümüş kemer diye tanımlayabiliriz.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Giresun'da görülecek yerlerin başında Şebinkarahisar gelir. Kalesi ve Fatih'in yaptırdığı cami ünlüdür. Giresun kalesi, Seyid Vakkas türbesi, Atatürk'ün muhafızı Topal Osman Ağa'nın anıt mezarı, Giresun kalesinin eteklerinde Pontus çağından kalan ve 1 500 kişiyi alabilen deniz mağaraları, şehir içindeki Pontus sarayı, Giresun adası (Aretias), Kale camisi ve minaresi, Hacı Hüseyin çeşmesi ve camisi görülmeye değer tarihi kalıntılardır.

İldeki başlıca göller Karagöl ve Ördek gölleridir. Karagöl, bir krater gölüdür. Giresun dağları üzerindedir. 3 000 m yükseklikte bulunduğu için buzlarla kaplıdır. Buzları yazın bile çözülmez. Ördek gölü, Çakrak yakınlarında volkan tüflerinin ortaya çıkardığı bir gölcüktür.

İKLİM

Giresun dağlarının denize bakan yamaçlarında Karadeniz iklimi görülür. Yazlar serin, kışlar ılık, her mevsim yağışlıdır. İç kısımlarda dağların Kelkit havzasına bakan kısımlarında iklim kara iklimine dönüşür. Yağışlar azalır. Kışlar sert geçer. Giresun'un kıyısında yıllık ısı ortalaması 14,2° iken Kelkit havzasında 9,2°'dir.

Giresun kıyıları en çok yağış alan yerlerimiz arasındadır. Yağış, yılda ortalama 1 297,8 mm'dir. Kelkit havzasında ise ortalama yağış 563,5 mm'yi bulur. Bu değerler bize iç kısımlarında iklimin kara özellikleri taşıdığını açıkça göstermektedir. Giresun'un kıyıları kuzey rüzgârlarına açıktır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Giresun, her mevsiminin yağışlı olması özelliğinden dolayı zengin bitki örtüsüyle kaplıdır. Ormanlar % 37,6 oranında bir yer kaplar. Dağların 1 000 m'ye kadar olan yüksekliğinde kışın yaprağını döken ağaçlar yer alır. Bunlar kestane, fındık, akağaç, kızılağaç, akasya, gürgen, meşe, dişbudak, ıhlamur, karaağaç, ılgın ve meyva ağaçlarıdır.

1 000 - 2 000 m arasında daha çok sarıçam ve ladin türlerinden oluşan ormanlar yer alır.

2 000 - 3 000 m arasında alpin bitkilerle kaplıdır.

Giresun dağlarının Kelkit vadisine bakan iç yamaçlarında iklim kara iklimine dönüştüğü için zengin bitki örtüsü ortadan kalkar. Buralarda step toplulukları görülür.

İl, orman örtüsünün dışında çok çeşitli bitki örtüsüyle kaplıdır. En çok şu bitki türleri göze çarpar: Eğreltiotu, orman gülü, böğürtlen, orman çileği, sütleğen, yosun, dönbana, ısırgan, aslanağzı, çan çiçeği, nane, papatya, ebegümeci.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Halkın çoğu geçimini tarımdan sağlar.

İlde başta fındık olmak üzere, mısır, buğday, arpa gibi tahıllar yetiştirilir. Giresun fındığı ayrı bir türdür. Dünya pazarlarında aranır. Osmanlılar döneminde, 1403 yılında İspanya'ya; daha sonraları 1773'te Rusya'ya, 1792'de Romanya'ya, 1851 yılında İngiltere'ye satılmıştır.

İl topraklarının 190 600 hektar alanında bitki üretimi yapılmaktadır. 189 400 hektarı çayır ve otlaktır. 261 000 hektar alanı ormanlıktır. Tarıma elverişli alan toplam 641 000 hektardır. 52 400 hektarlık alan tarıma elverişli değildir.

Giresun'da yetişen önemli ürünlerin miktarı (1978-80 ortalaması, ton olarak): Mısır (52 023), buğday (28 600), arpa (16 183), Baklagiller (2 130), fiğ (1 853), patates (8 913).

1980 yılında Giresun'da bazı meyvaların üretimi şöyleydi (ton olarak): Fındık (65 000), elma (7 000), armut (5 000), kiraz (2 000), incir (2 000), dut (1 500), ceviz (1 000).

Giresun'da en çok koyun, keçi ve sığır beslenir. Av hayvanları çok zengindir. En önemlileri tavşan, domuz, yaban keçisi, kurt, çakal, tilki, porsuk, sansar, samur ve ayıdır.

Koyun sayısı 1980'de 460 000'e ulaşmıştır. Koyunun yanısıra sığır da beslenir. New Jersey ırkını yaygınlaştırmak için yapay tohumlama laboratuvarları açılmış, 1980'de sığır sayısı 287 000'i bulmuştur. Kıl keçisi sayısı gittikçe azalmaktadır. 1970'de 90 000'e düşmüştür. Manda sayısında ise artış görülür (1980'de 17 700).

İç kısımlarda yüksek ve bol çiçeklik yaylalarda arıcılık yapılır. 1980'de kovan sayısı 31 000'e, bal üretimi de 460 tona yükselmiştir. Kümes hayvancılığı da yapılmaktadır. Tavuk sayısı 1980'de 470 000'e yaklaşmış, yumurta üretimi 41 900 000'i bulmuştur.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Fındığın endüstride de önemli yeri vardır. Fındık kırma fabrikaları ve fındıkla ilgili gıda endüstrisi gelişmiştir. Türkiye Selüloz ve Kâğıt fabrikaları işletmesinin (SEKA) Aksu'daki kâğıt fabrikası (1970 yılında açıldı) ile Çay Kurumu'nun Tirebolu çay atelyesi vardır. Yonga, levha ve kalem sanayii kurulmuştur. Kelkit ırmağı üzerinde Kılıçkaya barajı yapımı sürmektedir. Harşit barajı 1970 yılında elektrik üretmeye başlamıştır.

Giresun'da demir, simli kurşun, şap, bakır, manganez, maden kömürü, çinko yatakları vardır. Başta Espiye olmak üzere kıyı dağlarında bulunan bakır yataklarından çıkarılan cevherler Samsun'da işlenir.

Giresun'un ikamet semtinden bir görünüş.

TARİH

Bölgenin ilk halkı eski Anadolu kavimleridir. Sonraki çağlarda Orta Asya göçleri sırasında gelen Kalipler, Tiberenler, Morinekler gibi Türk aşiretlerinin bu bölgede yerleştikleri, bunlardan Kalipler'in bölgeye geleneksel Türk madenciliğini getirdiği bilinir. İ.Ö. 8. yüzyılda Akdeniz, Marmara ve Karadeniz'de sömürgeler kuran Miletliler, şimdiki Çiftkale yakınlarında bir şehir kurmuşlardır. Kerasus adlı şehir «Kiraz şehri» anlamına geliyordu. İ.Ö. 6. yüzyılda Pers imparatorluğu egemenliğine giren bölgenin sonraları Pontus krallığına geçtiği görülür. İ.Ö. 183 yılında Kral Pharnakos tarafından alınan şehrin 2 km doğusundaki yarımada üzerinde Pharnekeia adlı yeni bir kent kuruldu. İ.Ö. 172 yılında Romalı Lucullus, Pontus kralı Mitridates'i yendi ve bölgeyi Roma imparatorluğuna kattı. İ.S. 395 yılında Doğu Roma'nın (Bizans) eline geçti.

1071 Malazgirt zaferinden sonra bu bölge de Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından alınmış, fakat bir süre sonra Haçlı seferinin baskısı altında kalan Türkler, Giresun ve çevresini Bizans imparatorluğuna bırakmıştır.

1204 yılındaki 4. Haçlı seferinden sonra burası yine Pontus imparatorluğunun eline geçti. Bir süre sonra Türkler tarafından geri alındı. Selçuklular'ın yıkılmasından sonra Canik beyliği toprakları arasına girdi.

Yıldırım Bayezit döneminde Osmanlı devletine katıldıysa da kesin olarak Fatih Sultan Mehmet tarafından 1461 yılında alındı. Giresun, Osmanlılar döneminde, Trabzon'a bağlı bir kaza merkeziydi. Tanzimat'tan cumhuriyete kadar aynı şekilde kaldı.

Giresun'un Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yeri vardır. Yunanlılar'ın İzmir'e girişinden iki gün sonra 17 Mayıs 1919'da Giresun'da büyük bir toplantı yapıldı. Sadrazama, Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerine protesto telgrafları çekildi. Giresunlular doğu cephesinde savaşlara katıldılar. Topal Osman Ağa komutasındaki Giresun müfrezesi, Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal'in muhafızlığını yaptı. Önceleri 10 kişilik bir manga olan bu kuvvet sonraları 200 kişiye yükseldi. Giresun'da gönüllülerden iki alay kuruldu. Birincisi Topal Osman Ağa komutasındaki Koçgiri Aşireti ayaklanmasını bastırırken, Yüzbaşı Avni Alpaslan komutasındaki ikinci alay, Giresun yakınlarındaki Pontusçu Rum çetelerini temizledi. Sonraları her iki alay Sakarya savaşına katılarak kahramanca savaştı.

Giresun, 1923 yılında il oldu. O zaman Görele ve Tirebolu adlı iki ilçesi vardı.

GÜMÜŞHANE

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Gümüşhane ili çok dağlıktır. Çoruh, Yeşilırmak havzalarının kaynak alanı üzerindedir. Kuzeyde doğu Karadeniz dağ sıraları yer alır. Çoruh, Kelkit çöküntüsü ve Anadolu'nun yüksek iç sıra dağları üzerinde bulunmaktadır. İl topraklarının deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1 000 m'dir.

İldeki başlıca dağlar şunlardır: Gümüşhane (Elmalıtepe 2 507 m, Güdültepe 2 285 m), Balaban dağları (3 331 m), Ziganalar (Alacadağ 2 180 m, Horoz dağı 2 396 m), Çakırgöl dağı (3 005 m), Soğanlı dağları (Kenar dağı 2 856 m, Horozlar dağı 2 500 m), Kop dağları (2 918 m).

Platolar, il yüzölçümünün % 29,4'ünü kaplar. Yüksek dağların çok sayıda vadi oluklarıyla parçalanmış olması nedeniyle plato düzlükleri genel olarak küçüktür. Gümüşhane'nin güney kısmını kaplayan platolar iç kısımda kaldığı için bitki örtüsünden yoksundur. Platolarla aynı anlamı taşıyan yaylalar ekonomik ve toplumsal değerleri dolayısıyle ayrı olarak değerlendirilirler. Yaylalık alanlar il alanının % 0,6'sı kadardır. Önemli yaylaları, Zigana dağları üzerinde Çakırgöl yüksek yaylası ile, Balaban, Soğanlı ve Gümüşhane dağlarında bulunan yaylalardır.

İldeki başlıca ovalar Bayburt ovası ve Düzüker ovasıdır. Bayburt ovasının uzunluğu 35 km, genişliği 10 km'dir. Bu ovada düzlükler daha geniş yer kaplar.

Ayrıca, Çoruh, Kelkit ve Harşit vadileri vardır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Başlıca akarsular, Harşit, Kelkit ve

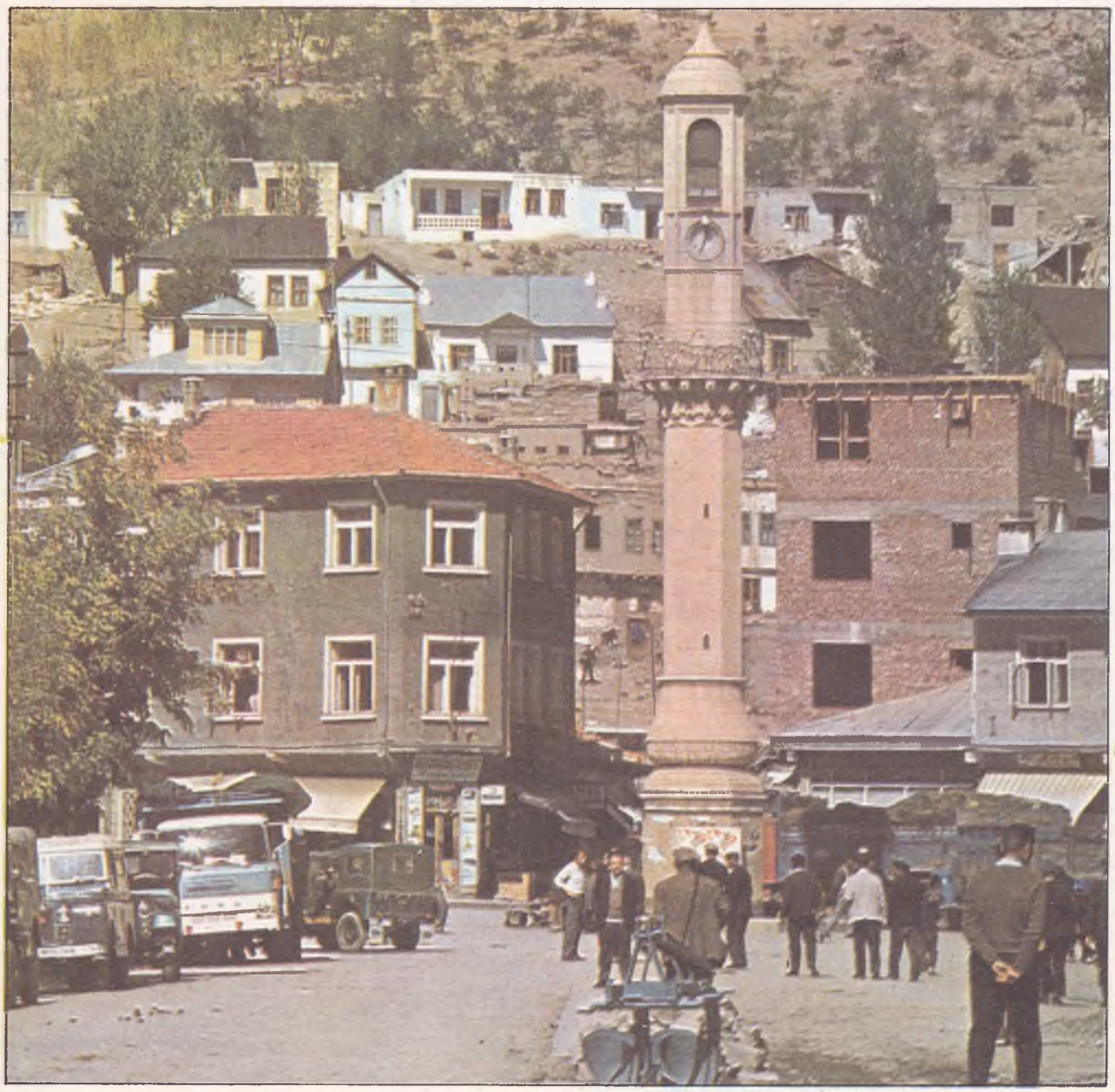

Bayburt Gümüşhanenin sevimli bir ilçesidir. Gümüşhane, eskiden topraklarında bulunan gümüş madeni dolayısıyla bu adı, almıştır.

KİMLİK KARTI 29

Nüfusu : 298 739 (1985)
Yüzölçümü : 10 227 km²
Nüfus yoğunluğu : 29
Otomatik telefon kodu : 0531
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	42 628	52 189	40,47
Bayburt	105 317	111 765	11,88
Kelkit	59 651	62 850	10,45
Şiran	31 728	34 526	16,90
Torul	35 867	37 409	8,42

Coğrafi konum : 38° 49′ ve 40° 45′ doğu boylamları ile 30° 50′ ve 40° 51′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 59,6
İlin en yüksek yeri: Çakırgöl dağı (3 065 m)
Ovalar: % 11
Platolar: % 29,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 88,6
Orman alanları: % 22,2
Ekili ve dikili alanlar: % 25,3
Çayır ve meralar: % 41,1
Tarıma elverişsiz alanlar: % 11,4

Yıllık yağış ortalaması: 434,3 mm
Yıllık ısı ortalaması: 10°

Başlıca tarım ürünleri:
Tahıllar, meyva, şeker pancarı, patates.

Başlıca sanayi ürünleri:
Kuşburnu çayı, yem, meyva suyu, tuğla-kiremit, peynir, tereyağı, un.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Ey gül dalı gül dalı
Oldum sana sevdalı
Gördüğüm günden beri
Sinem aşkınla dağlı

Saçları senden
Saç bağı benden
Var git ey güzel
Küsmüşem senden

Güzel ağlatma beni
Yabana atma beni
Ben senin âşıkınam
Bir pula satma beni

Saçları senden
Saç bağı benden
Var git ey güzel
Küsmüşem senden

İlgi çekici özellikleriyle : GÜMÜŞHANE

BÖLGEDEKİ YERİ
Bölgenin Doğu Karadeniz bölümünde yer alan Gümüşhane kuzeyde Trabzon, kuzeydoğuda Rize, doğuda Erzurum, güneyde Erzincan, batıda Giresun illeriyle sınırlıdır.

1071'de Türk topraklarına katılan Gümüşhane'nin en güzel yörelerinden biri Bayburt'tur.

Çoruh'tur. Harşit suyu, kaynağını Gümüşhane dağlarından alır. Derin boğazlar içinde akar. 3 000 km² genişliğindeki bir havzanın sularını alır. Harşit suyu merkez ilçesinden ve Torul'dan geçer. Balaban dağlarından gelen birçok kolları aldıktan sonra Kürtün boğazına girer, daha sonra Karadeniz kıyısında delta yaparak Tirebolu'nun doğusunda denize dökülür. Kelkit ırmağı, kaynağını, Gümüşhane dağları, Vavuk, Çimen, Pulur, Sipikör dağlarından alır. Uzunluğu 245 km, su toplama alanı 11 455 km²'dir. Kelkit ilçesinde çevreden eklenen küçük çayların birleşmesiyle suyu çoğalır. Güneybatıya doğru akar ve Suşehri ovasına girer. Dar bir vadiden aktıktan sonra Niksar ve Erbaa ovasına varır. Erbaa ovasının kuzeyinde Yeşilırmak'la birleşir. Çoruh nehri kaynağını Mescit dağından alır. Erzurum'da yüksek platolar üzerinde derin vadiler açarak, Çoruh ve Kop dağları arasındaki çöküntü alanına girer. Kuzeydoğuya doğru akar ve Bayburt ilçesine varır. Güneybatıdan gelen Mam suyunu alır. Doğuya doğru tekrar Erzurum il topraklarına girer.

Gümüşhane ilinde büyük göller yoktur. Yüksek dağlık alanlar üzerinde buzul gölleri vardır. Başlıcaları Zigana dağları üzerindeki Çakırgöl ve Soğanlı dağları üzerinde Şarah gölü, Balaban dağları üzerindeki Yıldız, Aygır, Balıklıgöldür.

İKLİM

Gümüşhane'de Karadeniz iklimi ve kara iklimi görülür. İlin kuzey kesimlerinde Karadeniz ikliminin etkisi görülürken, Kelkit ırmağı ve Gümüşhane dağları arasında iklim kuraklaşır, kışlar soğur. İlin güney kesimlerinde şiddetli kara iklimi kendini gösterir. Yıllık sıcaklık ortalaması 10°'dir. İlde şimdiye kadar görülen en yüksek sıcaklık 39,5°, en düşük sıcaklık —19,0°'dir. Yıllık yağış ortalaması 434,3 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Karadeniz iklimi her mevsim yağışlı olduğundan Gümüşhane ilinin kuzeyinde bitki örtüsü zengindir. Bu kesimin dağları ormanlıktır. 1 500 m yüksekliğe kadar yayvan yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlarla kaplıdır. Kayın, gürgen, karaağaç, kızılağaç, meşe, kavak, ıhlamur cinsi ağaçlar yer alır. 1 500 m ile 2 300 m arasındaki yükseklikte sarıçam ve ladin gibi iğne yapraklı ağaçlar yer alır.

Güneye inildikçe kara iklimi nedeniyle, yaz kuraklığı bitki örtüsünün zenginliğini azaltır. Dağınık halde ağaçlar görülür. Meşe ve sarıçam gibi türler vardır. Yüksek kesimler çayır otlarıyla kaplıdır. Daha güneyde kızılçam, gürgen, ardıç, ahlat (yabani armut) ve bodur ağaçlara rastlanır.

FOLKLOR

Halk müziği Bayburt ve Kelkit çevresinde çok zengindir. Melodiler lirik ve incedir. Tamzara barı, hançer barı ve daha birçok oyunları zevkle seyredilir. «Ey gül dalı gül dalı», «Kelkit'in altı bağlar», «Avare gönül» türküleri ünlüdür.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İran-Trabzon yolu Gümüşhane'den geçer. Yüzyıllardan beri Orta Asya ve İran'dan gelen kervanlar Gümüşhane yoluyla Karadeniz'e ulaştılar. Bu yol günümüzde de önemini kaybetmemiştir.

Gümüşhane'nin Harşit vadisindeki meyva bahçeleri, Bayburt'un 2 000 yıllık kalesi, Torul çavlanı, Pulur köyündeki Roma çağı surları, ırmaklarında avlanan alabalıklar, Bayburt-Erzurum arasındaki krater gölleri, ılıcalar, avcılık yapılan Kelkit ırmağı vadisi görülecek yerlerdir.

GÜMÜŞHANE ADI NEREDEN GELİYOR

Gümüşhane'nin, antik çağdaki ilk adı Argiropolis'tir. Bu adın Yunanca'da «gümüş» anlamına gelen Argiros'dan alındığı sanılmaktadır. Osmanlılar'ın eline geçtikten sonra bölgedeki gümüş madeni ocaklarından dolayı buraya Gümüşhane denmiştir.

İl topraklarının kullanıma göre dağılımı: Orman, funda: % 22,2, bitki üretimi: % 25,3, çayır, mera: % 41,4, tarıma elverişsiz alan: % 11,4.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Gümüşhane ili geçimini tarımdan sağlar. Başta tahıllar olmak üzere Baklagiller, şeker pancarı, patates ekilir. Meyva ve sebzecilik yapılır.

1980 yılında ilde ekilen başlıca ürünler şunlardır (ton olarak): Buğday (70 150), arpa (47 117), mahlut (15 600), Baklagiller (2 856), mercimek (1 587), fiğ (928), şeker pancarı (62 249), patates (59 767), lahana (8 000), fasulye (900), hıyar (500), domates (300), barbunya (300), ıspanak (300), kabak (100).

1980 yılında meyva üretimi (ton olarak): Elma (7 380), armut (550), vişne (160), erik (600), zerdali (50), dut (300), kayısı (110), kiraz (170).

Yüzey şekillerinin elverişli oluşu ve topraklarının % 41'ini çayır ve meraların oluşturması sayesinde hayvancılık gelişmiştir. Daha çok mera hayvancılığı yapılır. Koyun, kıl keçisi ve büyük baş hayvan beslenir.

Koyun sayısı 1980'de 521 000'e ulaşmıştır. Kıl keçisi sayısı gittikçe azalmış, 1980'de 5 000'e inmiştir. Yetiştirilen büyük baş hayvanlardan sığır önemlidir. 1980'de sığır sayısı 255 000'e ulaşmıştır.

Gümüşhanede at, eşek ve katır sayısı fazla değildir. Kümes hayvancılığı küçük aile işletmeleri hâlinde yapılır. 1980'deki tavuk sayısı 315 000'e ulaşmıştır.

Çoruh, Kelkit, Harşit çaylarında Sazan balığı avlanır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Gümüşhane, endüstrinin en az geliştiği iller arasındadır. Önemli endüstri kuruluşları şunlardır: Gümüşkale kireç sanayii, Gümüşsu konsantre meyva suyu, Kuşburnu çayı tesisleri, Baytaş tuğla-kiremit sanayii, Bayburt peynir-tereyağı fabrikası ve yem fabrikası. Osmanlılar zamanında işletilen gümüş yatakları 19. yüzyılda kapatılmıştır. Maden Tetkik Arama enstitüsünün yaptığı araştırmaya göre yörede demir, manganez, bakır, pirit kurşun, maden kömürü, linyit, çinko, kurşun, uranyum damarları vardır.

Bayburt'un ünlü kalesi. Bu kalenin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmiyor. Eskiden kalenin içinde üç yüz kadar ev vardı.

TARİH

Hitit uygarlığı (İ.Ö. 2000 - İ.Ö. 1150 yılları arası) yıkılınca, onların yerini alan Urartu krallığı (Van gölü çevresi) buralara kadar yayıldı. Bu dönemlerde buraya Azzi ve Hoyasa gibi adlar verilmiştir. İ.Ö. 6. yüzyılda Pers imparatorluğu İran ve Anadolu'ya yayıldığı gibi, egemenliğini Kafkas dağlarına kadar uzatmıştı. Bölge Pers egemenliğinden sonra Makedonya yönetimine geçti. Büyük İskender'in adamlarından Flikos'un gümüş madeni bulması üzerine İskender buraya önem verdi. Daha sonra, kuzeydeki Hazar Hunları buralara Peçenek aşiretlerini yerleştirdiler. Peçenek Türkleri egemenlik kuramadı. Daha sonraları Gümüşhane bölgesi Bizanslılar'la Persler arasında çekişme alanı oldu. İ.Ö. 1. yüzyılda Roma'ya bağlandı. Bizanslılar zamanında imparator Justinianus, Bayburt kalesini onardı. İran tahtına Sâsâniler çıktıktan sonra da mücadele sürdü. İran asıllı Ermeni kralları bazan İran'a bazan Bizans'a bağlanıp bu bölgeyi idare ettiler. Çevrenin önemli şehri o zamanlar Paypert ya da Papert denen şimdiki Bayburt şehriydi. 1. yüzyılda Romalılar tarafından yaptırılan kalesi çok ünlüydü. Gümüşhane şehri o zamanlar sadece Gümüş madeni çıkarılan bir köydü. 7. yüzyıl sonları ile 8. yüzyıl başlarında bölge Emeviler ve Abbasiler ile Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştirdi.

Malazgirt (1071) zaferinden önce Oğuz Türkleri bu topraklara girmişti. 1055 yılında Büyük Selçuklu hakanı Tuğrul Bey buraları egemenliğine aldı. Çevrede kurulan Danişmendoğulları ve Saltukoğulları beylikleri Anadolu Selçuklu devletine bağlı olmakla beraber, birbirleriyle burada çekiştiler. Bizanslılar 1. Haçlı seferinden sonra Gümüşhane çevresini de ele geçirdiler. 1204 yılında Komnenos hanedanı tarafından Trabzon'da yeniden kurulan Pontus imparatorluğu bir ara Bayburt şehrini Türkler'den geri aldı. Fakat kısa bir süre sonra Danişmendoğulları beyliğinin hakanı Melik İsmail, Bayburt'u ele geçirdi.

1230 yılında Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat Erzurum ile bu çevreyi başkent Konya'ya vilâyet olarak bağladı. İtalyan gezgini Marko Polo Bayburt'ta konakladığını yazmıştır. Selçuklular bölgenin en önemli şehri olan Bayburt'ta Mahmudiye medresesi, Yakutiye medresesi gibi yapılar bıraktılar. 1345'te İlhanlılar dağılınca çevrede Eretnaoğulları ile Celâyirliler'in egemenlikleri birbirini kovaladı. Bunlardan sonra bölge Kadı Burhaneddin'in egemenliğine geçti, o, 1398'de öldürülünce, bölgeye Akkoyunlular egemen oldular.

Timur'un kısa süren üstünlüğünden sonra II. Mahmut Akkoyunluları Otlukbeli savaşında yendi. Fakat bu topraklar 1514'te Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katıldı. Şah Tahmasp'ın 1553 yılındaki seferi sayılmazsa Gümüşhane 1828'e kadar sakin bir dönem yaşadı. 1828'de Rus işgaline uğradı. Halkın çoğu göç etmek zorunda kaldı.

19 Temmuz 1916'da Ruslar tarafından işgal edilen Gümüşhane 28 Şubat 1918'de işgalden kurtarıldı. Ruslar çekildikten sonra daha bir süre Ermeni çeteleri buralarda savaştılar. Osmanlı egemenliğinde Erzurum'a bağlı olan Gümüşhane sancağı, Tanzimat'tan sonra Trabzon'a bağlandı. 1925 yılında il hâline getirildi.

KASTAMONU

Kastamonu ili doğal plajları, zengin çam ormanları, başı dumanlı dağlarıyla ünlüdür. Resim il merkezini gösteriyor.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlde dağlık alanlar geniş yer kaplar (% 74,6). İlin kuzey ve güneyini kaplayan İsfendiyar (Küre) dağları ve Ilgaz dağları vardır. İlin % 21,6'sını kaplayan platolar İsfendiyar ve Ilgaz dağları arasında, dağların eteklerinde yer alır. Bu platolar 1 000 - 1 500 metre yüksekliktedir. Ovalar % 3,8'lik bir yer tutar.

İldeki başlıca dağlar şunlardır: Büyük Hacet tepesi (2 587 m), Dikmen dağı (1 736 m), Küçük Hacet tepesi (2 313 m), Yaralıgöz dağı (1 985 m), Acısu dağı (1 067 m), Dikmen tepesi (1 657 m), Sivritürbe tepesi (1 476 m).

AKARSULAR VE GÖLLER

İlin kuzey bölümünün önemli akarsuları Araç ve Devrekâni çaylarıdır. Güneyinde ise Kızılırmak ve kolları olan Gökırmak ile Devrez çayları yer alır. Araç çayı, Ilgaz çayı adıyla Ilgaz dağlarından çıkar. Araç ilçesinden geçtikten sonra Araç çayı adını alır. Kadıncı köyü yakınlarında il topraklarından çıkar. Devrekâni çayı, kaynağını Küre dağlarından alır. Kuzeybatıya doğru akarak Cide ilçesi yakınlarında Karadeniz'e dökülür. Gökırmak, Kızılırmak'ın koludur. Merkez ilçesinin kuzeyinden doğar, güneyden gelen Akkaya ile Karasu çayları ve birçok küçük dereyi de alır; doğuya doğru akarak Sarıalan köyü yakınlarında il sınırlarının dışına çıkar. Devrez, Kızılırmak'-

KİMLİK KARTI 37

Nüfusu : 453 408 (1985)
Yüzölçümü : 13 102 km²
Nüfus yoğunluğu : 35
Otomatik telefon kodu : 4651
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	88 321	97 907	20,61
Abana	3 821	4 179	17,91
Araç	38 626	36 012	—14,01
Azdavay	31 734	27 693	—27,24
Bozkurt	14 686	14 552	—1,83
Cide	46 628	44 632	—8,75
Çatalzeytin	16 238	15 285	—12,10
Daday	17 396	16 315	—12,83
Devrekani	23 506	25 389	15,41
İnebolu	42 328	42 480	0,72
Küre	21 018	20 646	—3,57
Taşköprü	56 898	58 795	6,56
Tosya	49 160	49 523	1,47

Coğrafi konum: 32° 43′ ve 34° 37′ doğu boylamları ile 35° 48′ ve 42° 00′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 74,6
İlin en yüksek yeri: Büyük Hacet tepesi (2 587 m)
Ovalar: % 3,8
Platolar: % 21,6

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98,7
Orman alanları: % 67,1
Ekili ve dikili alanlar: % 25,2
Çayır ve meralar: % 6,4
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1,3

Yıllık yağış ortalaması: 449,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 9,8°

Başlıca tarım ürünleri:
Pirinç, buğday, arpa, şeker pancarı, kenevir, elma.

Başlıca sanayi ürünleri:
Orman ürünleri, gıda, dokuma.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Beyler bahçesinden atlayamadım
Cephanem döküldü
toplayamadım
Zalim düşmanları haklayamadım
Var git oğlan var git ben
sana varmam
Annenden babandan intizar
almam

KASTAMONU ADI NEREDEN GELİYOR

Kastamonu sözünün geçmişini Sumerler'e kadar götürenler vardır. Şehri Sumer boylarından Gaslar kurmuştu. Adına Gas-tumanna dediler. Tumanna Sumer dilinde «şehir» anlamına gelirdi. Şehrin kalesini yaptıranlar ise Bizanslı Komnenoslar sülâlesidir. Bizans yönetiminde buraya Kastra Komneni dendi. Kastra yada Kastro sözleri «kale» anlamına gelir. Kastra-Komneni ise «Komnen Kalesi» demektir. Zamanla bu söz Kastakom ve Kastamon biçimine girdi. 1333 yılında şehri gezen Arap gezgini İbni Batuta buraya Kastamoniya demişti. Osmanlı döneminde adı Kastamoni şeklindeydi. Cumhuriyet döneminde halkın söylediği biçim kabul edildi, Kastamonu resmî ad oldu.

İlgi çekici özellikleriyle : KASTAMONU

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin batı Karadeniz bölümünde yer alan Kastamonu kuzeyde Karadeniz, doğuda Sinop, güneydoğuda Çorum, güneyde Çankırı, batıda Zonguldak ile sınırlıdır.

ın koludur. İl sınırlarına güneyden girer, Tosya'nın güneyinden geçtikten sonra kuzeydoğuya yönelerek il sınırlarından çıkar.

Kastamonu'da doğal göl yoktur. Karaçomak baraj gölü vardır. Bu gölün alanı 1,48 km²'dir. Sulamada kullanılır. İl merkezinin bir bölümünün içme suyunu karşılar.

İKLİM

Kastamonu'da iki ayrı iklim özelliği görülür. Karadeniz kıyılarında her mevsim yağışlı Karadeniz iklimi vardır. İç kısımlarda ise kara iklimi hüküm sürer. Kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer.

Kıyıya paralel uzanan Küre dağları deniz etkisinin iç kısımlara geçmesini engeller, bu nedenle iç kısımda kara iklimi görülür. Kastamonu şehrinde yıllık sıcaklık ortalaması 9,8°'dir, yıllık yağış ortalaması ise 449,7 mm'dir. En soğuk aylar ocak-şubat, en sıcak aylar ise temmuz-ağustostur.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İl, orman bakımından zengindir. Kıyı kesimindeki ormanlarda önce karışık ormanlar görülür. Bu ormanlarda kayın, meşe, dişbudak, akağaç, kızılağaç, kestane, ıhlamur, şimşir, yabani fındık, kavak, gürgen, çınar gibi ağaçlar vardır. Yüksek kesimlerde iğne yapraklı ağaçlar yer alır. Bu ormanlarda kızılçam, karaçam, köknar, sarıçam gibi ağaç türleri vardır. Kıyıdan iç kesimlere gidildikçe kayın ve köknar ağaçları çoğalır. Ağaçları tahrip edilen ovalar tarım alanları hâline getirilmiştir.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Kastamonu ili kilometrelerce uzanan doğal plajları, serin suyu, berrak denizi, bütün dağlarını kaplayan zengin ve yemyeşil çam ormanları, başı bulutlu ve karlı tepeleriyle, görülmeye değer bir ilimizdir.

İlde, İ.Ö. 1500 ve 700 yıllarına ait sanat eserleri ve kaya mezarları vardır. Komnenoslar'ın kurduğu kale ünlüdür. Türk yapı ve süsleme sanatına ait, artık benzeri pek azalmış anıt ve yapılara Kastamonu'da ve şehir müzesinde rastlanır.

1506 yılında yaptırılan Nurullah camisi, 1272'de Çobanoğulları'nın yaptırdığı Darüşşifa (hastahane), Yakupağa camisi, Candaroğlu İsmail Bey camisi, İsfendiyar ve Eligüzel camileri, eski hanlar ve ahşap konaklar Türk mimarlığının çeşitli dönemlerinden kalma sanat eserleridir.

Karadeniz kıyılarındaki İnebolu, Abana, Bozkurt, Cide plajları, turistler için bulunmaz yerlerdir. Ilgaz ve Ecevit ormanları, karlı dağlardaki kamp yerleri, Kadıdağı, Açıkmaslak ve Soğuksu meşireleri görülüp gezilecek yerlerdir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İl topraklarının % 98,7'si tarıma elverişlidir. Başlıca ekim alanları Gökırmak ve Devrez çayı vadilerindedir. En çok tahıl, Baklagiller'den de fiğ ekilir. Fiğ hayvan yemi olarak kullanılır.

Endüstri bitkilerinden en çok şeker pancarı ve kenevir ekilir. Kenevir bu bölgede eski çağlardan beri ekilmekte, Kastamonu'daki dokuma endüstrisinin ham maddesi olarak kullanılmaktadır. Eskiden keten de ekilirdi, şimdi ketenin yerini şeker pancarı almıştır.

Kastamonu'da ekilen başlıca ürünlerin üretim miktarı (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (151 193), arpa (61 146), kaplıca (18 487), mısır (14 192), pirinç (1 524), mahlut (19 764), fiğ (2 663), şeker pancarı (289 152), kenevir (lif, 5 881), patates (28 612), sarmısak (5 407).

Sebze üretimi fazla değildir. Meyvacılık son yıllarda önem kazanmıştır. Meyva veren ağaç sayısı 1980'de 3 400 000'e yaklaşmış, meyva üretimi 263-500 tonu bulmuştur. En çok elma üretilir.

Son yıllarda hayvancılığın önemi artmaktadır. Şeker fabrikasının açılmasından sonra, küspe, hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, at beslenir.

Koyun sayısı gittikçe azalmış, 1980 yılında 276 000'e düşmüştür. Kıl keçisi sayısı da 1980'de 22 000'e inmiştir. Tiftik keçisi yaygın olarak yetiştirilmektedir. Fakat 1980'de azalma görülmüş, 211 000'e kadar düşmüştür. İlde büyük baş hayvanlardan en çok sığır yetiştirilir. Yerli ırk ve Montafon, jersey melez ırkları vardır. 1980'de sığır sayısı 409 000'di. Koşum ve sütü için manda da yetiştirilir. 1980'de manda sayısı 45 000'di. Arıcılık çok eskiden beri yapılır. Modern arıcılığa geçilememiştir.

Kümes hayvancılığı genellikle küçük aile işletmeleri şeklindedir. Son yıllarda modern kümes yapımına yönelinmiştir. Tavuk sayısı 1 milyonu bulmuştur.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Tarıma dayalı endüstri gelişmiştir. Orman ürünleri endüstrisi, gıda endüstrisi, dokuma endüstrisi vardır. Şeker fabrikası, Kastamonu peynir ve tereyağı fabrikası, Kastamonu yem endüstrisi, meyva suyu fabrikası, Et ve Balık Kurumu'nun et kombinası, endüstri faaliyetlerinin önemli örnekleridir. Ayrıca evlerde yıllardan beri çarşaf, kilim, peşkir, önlük, tela dokumacılığı da sürdürülmektedir. Etibank'ın Küre bakırlı pirit işletmesi önemli endüstri kollarından biridir.

İlde çıkarılan en önemli madenler bakır ve bakırlı pirittir. Önceleri az miktarda civa da üretilmekteydi. Küre dağlarından çıkarılan bakır Romalılar zamanından beri işletilmektedir. Buradan çıkarılan bakırın bir kısmı Samsun'daki tesislerde işlenir. Eskiden, İnebolu-Azdavay arasında işletilen kömür yatakları şimdi terkedilmiştir. Daday ve Taşköprü ilçelerindeki krom önceleri işletiliyordu. Bazı yerlerde manganez ve linyit damarları da vardır.

TARİH

Kastamonu yöresinde Yontma Taş devrinden kalma eserler ele geçmiştir. Hititler'den önce buralarda Sumerler'den Gas veya Gasga adı verilen aşiretler yaşıyordu. Hititler İ.Ö. 1300 yılında bunların egemenliğine son verdiler.

FOLKLOR

Kastamonu'nun zengin bir folkloru vardır. Eski Türkler'in gelenek ve göreneklerini korumuştur. Oğuz Türkleri'ne kadar uzanan bu özellikler, toplumsal yaşayışta olduğu gibi müzik ve oyunlarda da görülür. Oyunlar davul-zurna ile oynanır. «Karayılan» adıyla anılan Kastamonulu davulcu Mahir Dağlı, uluslararası yarışmalarda Avrupa'da birincilik kazanmış bir davul virtüozuydu. Bölgenin en ünlü oyunu «sepetçioğlu» zeybeğidir. «çırdak» ve «topallama» oyunları da çok sevilir. «Yaslan sepetçioğlu yaslan», «evlerinin önü handır», «üç güzel oturmuş», «ata binerim ata», «çıkabilsem şu yokuşun ardına» diye başlayan türküleri bütün yurtta tanınmış ve sevilmiştir.

Etli ekmeği, cevizli katmerli böreği ünlü yemekleri arasındadır.

Kastamonu'da Çobanoğulları, Candaroğulları ve Osmanlı devirlerinden çok çeşitli tarihî eser vardır.

Bölge, Hitit egemenliğinden sonra İ.Ö. 1150 yılında Frikyalılar'ın eline geçti. İ.Ö. 700'lerde Lidya egemenliği başladı. İ.Ö. 6. yüzyılda İran, 333'te Makedonya ve İskender, daha sonra İran-Grek karışımı Pontus krallığı, yine İ.Ö. 2. yüzyılda Romalılar, 395'te de Bizanslılar bu toprakları kendi siyasi birliklerine kattılar.

Romalılar bu bölgeye Bitinya, Bizanslılar Paflagonya adını vermişti. 4. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans'ın zengin bir ili olan Kastamonu'ya 1071 Malazgirt zaferinden sonra Oğuz Türkleri yerleşti. Göçler ve işgaller dışında yaşadığı, o dönemden beri yabancı egemenliği görmediği için Kastamonu, eski Türkler'in yüksek ve soylu niteliklerini korudu. Kutalmışoğlu Süleyman Bey buraları aldıktan sonra bir ara Sivas'ı başkent olarak kullanan Danişmendoğulları beyliğinin eline geçti. 1. Haçlı seferinde siyasi egemenlik Bizans'ın eline geçtiyse de Türk halkı yerinden oynamadı.

Selçuklular'ın ünlü komutanlarından Hüsameddin Çoban Bey 1204 yılında Kastamonu'yu aldı ve kendi adına Çobanoğulları beyliğini kurdu. Bu dönem, Anadolu'nun irili ufaklı birçok beyliğe bölündüğü dönemdir. Çobanoğulları Bizans'a karşı «uç beyi» olarak 1320 yılına kadar yaşadılar. Yıkılınca yerine Candaroğulları beyliği geçti. Osmanlılar sonradan Candaroğulları'na, İsfendiyaroğulları adını vermiştir.

1335 yılına kadar İlhanlılar'a bağlı olarak yaşayan Candaroğulları, 1461'e kadar süren beyliklerini Kastamonu, Sinop, Eflani gibi şehirleri başkent yaparak sürdürdüler.

Çobanoğulları ve Candaroğulları Kastamonu'da birçok tarihî eser bırakmışlardır. Candaroğlu İsmail Bey, kardeş çocuğu Fatih Sultan Mehmet ile çok iyi geçinmiş ve ülkesini ona savaşsız bırakıp Filibe sancak beyliğine gitmiştir. Fatih'in annesi de Candaroğlu prensesiydi. Bu beylik, Osmanlı hizmetine giren birçok devlet adamı yetiştirmiş ve aile zamanımıza kadar gelmiştir. Üsküdar'da, Mimar Sinan'ın inşa ettiği güzel camiyi (Şemsipaşa camisi) yaptıran Vezir Şemsî Ahmet Paşa ile Malta seferini yöneten Vezir Mustafa Paşa bu beyliktendir.

Osmanlı imparatorluğu döneminde Kastamonu, merkezi Kütahya olan geniş Anadolu beylerbeyiliğinin 14 sancağından biriydi. Tanzimat'tan sonra eyalet merkezi oldu ve birçok vilâyet Kastamonu'ya bağlandı. 1910 yılında Kastamonu eyaletine Bolu, Sinop ve Çankırı illeri bağlıydı. 51 000 km² genişliğindeki bu eyaletin toprakları 10 İstanbul büyüklüğündeydi. Nüfus yoğunluğu 24'tü.

Kastamonu'nun inkılâplarda önemli bir yeri vardır. Atatürk 23 Ağustos 1925'te bugünkü şehir müzesinin önünde bir konuşma yaparak şapka inkılâbını bütün yurda ilan etmiştir. Her yıl bu tarihte Kastamonu'da büyük törenler yapılır.

Ünlü «Tezkire» yazarı Latifî ve onunla çağdaş olan Şaban Veli, 16. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu'da yetişmiş büyük adamlardır. 19. yüzyılda burada valilik yapmış olan Abdülhalim Galip Paşa, Kastamonu ağzıyla basılmış bir «divan» bırakmıştır. Osmanlılar döneminde en ileri düzeyde bir il iken, ticaret yollarının değişmesi, ihmal ve bakımsızlık Kastamonu'nun ekonomik yönden geri kalmasına sebep olmuştur.

ORDU

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Ordu ilinin % 83,6'sı dağlarla kaplıdır. Yüzey şekilleri iki kısımda incelenir. Birinci kısımda denize paralel uzanan doğu Karadeniz dağlarının Canik dağları bölümü ve kıyıda ince şerit halinde kıyı ovaları bulunur. Bu dağların yüksekliği 3 000 m'yi aşar. Kıyı dağları ile Karadeniz arasındaki dar şerit, Karadeniz'e dökülen kısa akarsuların vadileriyle parçalanmıştır.

İlin başlıca yükseltileri şunlardır: Karagöl dağı (3 105 m), Göndeliç tepesi (2 789 m), Yaylı tepe (2 619 m), Eğriçu tepesi (2 288 m), Seyit tepesi (2 103 m), Kabak tepe (1 910 m), Kuşkaya (1 900 m), Fındıkalan tepesi (1 660 m), Kargan (1-000 m), Kumru (750 m), Boztepe (450 m).

Ordu'nun % 15,9'u platolarla kaplıdır. Canik dağlarının akarsu vadileriyle parçalanmış kesimlerinde birtakım yaylalar oluşmuştur. En önemli yaylalar Çambaşı, Perşembe, Keyfalan'dır. Ordu'da ovalar çok az yer tutar (% 5 kadar).

AKARSULAR VE GÖLLER

İlde irili ufaklı birçok akarsu vardır; hepsi de Karadeniz'e dökülür. Başlıcaları şunlardır: Melet, Cüreni, Cevizdere, Lâhha, Cûri, Akçaova, Acısu, Bülbül ve Civil dereleri. Bunlardan Melet ilin en büyük ve en önemli ırmağıdır. 2 400 m yükseklikten doğar, suyu boldur. Tomruk taşımada yararlanılır.

İlde büyük göl yoktur. Dağların yüksek bölümlerinde buzul gölleri vardır. En önemlisi Karagöl dağı üzerindeki Karagöl'dür.

İKLİM

Kıyı kesiminde, Canik dağlarının denize bakan yamaçlarında tipik Karadeniz iklimi görülür. Yazlar serin, kışlar ılık geçer; her mevsim yağışlıdır.

Canik dağlarının güneye bakan yamaçlarında kara iklimi görülür. Çünkü denize paralel uzanan Canik dağları Karadeniz'den gelen nemli havanın iç kısımlara geçmesini engeller. Buralarda yazlar sıcak ve kurak, kışlar çok sert geçer. Ordu ilinde yıllık sıcaklık ortalaması 13,9°'dir. En soğuk aylar ocak, şubat, en sıcak aylar haziran ve temmuzdur. Yıllık yağış ortalaması 1 296,6 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Canik dağlarının denize bakan yamaçları bol yağış sayesinde zengin bitki örtüsüyle kaplıdır. 1 200 - 1 300 m yüksekliğe kadar yayvan yapraklı ormanlar, daha yüksek kesimlerde iğne yapraklı ormanlar yer alır.

Kıyı şeridinin bazı yerlerindeki ormanlarda azalmalar olmuş, seyrekleşen bu ormanların yerini defne, funda, mersin gibi Akdeniz bitkileri almıştır. Boztepe'nin yamaçları, taflanlar, zakkumlar, serviler ve zeytinlerle Akdeniz bitki örtüsünü andırır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Halkın çoğu geçimini tarımdan sağlar. Karadeniz ikliminin etkisi nedeniyle her mevsim yağışın olması aslında bir orman ağacı olan fındığın yayılmasına yol açmıştır. Kıyı kesiminde fındık ve mısır; iç kesimlerde ise patates ve tahıl üretimiyle hayvancılık yapılır. Ordu'da tarıma elverişli toprakların il alanı içindeki payı % 99'dur.

Baklagiller'den en çok fasulye, endüstri bitkilerinden ise, patatesten sonra soya fasulyesi yetiştirilir. Çay üretimi Ordu ili şehriyle, Perşembe ve Fatsa ilçelerinde yapılır. Elde edilen çaylar Giresun ve Tirebolu'daki fabrikalarda işlenir. İlde yağışın çok olması nedeniyle sebzecilik çok gelişmemiştir. Meyva üretimi çok çeşitlidir. Başta fındık olmak üzere Turunçgiller, elma, armut, dut, ceviz, Trabzon hurması, kiraz, kestane, muşmula yetiştirilir. 1980 yılında ildeki fındık ağaçlarının sayısı 67 milyonun üstündeydi. Ordu'da fındık üretimi halkın başlıca geçim kaynağıdır. Modern yöntemler en çok Ordu'da kullanılır.

Ordu'da ana ürünlerin üretim miktarları şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (15 775), arpa (7 637), mısır (97 455), fasulye (1 782), soya (673), patates (102 423).

Ordu, hayvan varlığı bakımından, Karadeniz bölgesinde Samsun'dan sonra gelir. Hayvancılık, fındık üretiminin yapıldığı alanlar dışında, iç kesimlerdeki yaylalarda yapılır. Çayır ve me-

KİMLİK KARTI 52

Nüfusu : 763 733 (1985)
Yüzölçümü : 6 001 km²
Nüfus yoğunluğu : 127
Otomatik telefon kodu : 3711
İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	132 950	153 935	29,31
Akkuş	49 157	50 896	6,95
Aybastı	44 999	52 420	30,53
Fatsa	112 499	118 033	9,60
Gölköy	58 519	67194	27,65
Korgan	31 139	34 640	21,31
Kumru	35 435	39 547	21,96
Mesudiye	34 264	24 413	—67,80
Perşembe	48 311	40 834	—33,63
Ulubey	39 822	39 400	—2,13
Ünye	126 440	142 421	23,80

Coğrafi konum : 40° 18′ ve 41° 08′ kuzey enlemleri ile 36° 52′ ve 38° 12′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 83,6
İlin en yüksek yeri: Karagöl dağı (3 105 m)
Ovalar: % 0,5
Platolar: % 15,9

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 99
Orman alanları: % 41
Ekili ve dikili alanlar: % 46
Çayır ve meralar: % 12
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1

Yıllık yağış ortalaması: 1 196,6 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13,9°

Başlıca ürünleri:
Fındık, mısır, patates, balıkçılık, hayvancılık.

Başlıca sanayi ürünleri:
Fındık ürünleri, un, çimento, yağ.

Ordu, Karadeniz sahillerinin en güzel illerinden biridir. Resim sahildeki Atatürk heykelini gösteriyor.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Oy gemici gemici de
Nerden aldın pirinci
Benim sevdiğim güzel de
Şu Ordu'da birinci

Yumak yumak ipliğim
Nerde kaldın kekliğim de
Yetmez mi beklediğim

Gemi geliyor gemi de
Vona burnundan beri
Ben yarimden ayrıldım da
Yıl oldu görmeyeli

Yumak yumak ipliğim
Nerde kaldı kekliğim de
Yetmez mi beklediğim

İlgi çekici özellikleriyle : ORDU

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Doğu Karadeniz bölümünde yer alan Ordu kuzeyde Karadeniz, doğuda Giresun, güneyde Tokat ve Sivas, batıda Samsun ile sınırlıdır.

ORDU ADI NEREDEN GELİYOR

Bugünkü Ordu şehri ülkemizin en son kurulan şehirlerindendir. İsa'dan önce başkenti Sinop olan Pontus krallığı tarafından temelleri Kotyora diye atılmıştı. Yakın zamanlara kadar Bayramlı ve Bucak adlarını taşıyan kasabaya 19. yüzyılda Ordu adı verildi.

Ordu, Samsun ile Giresun arasında tipik bir Karadeniz ilidir. İklimi daima ılık olan ilde, en sıcak ayda bile her taraf yemyeşildir.

raların % 12'lik yer kaplaması hayvancılık için elverişli bir zemin hazırlamıştır.

İlde en çok koyun ve sığır yetiştirilir. 1980'de koyun sayısı 300 000'i, sığır sayısı da 280-000'i aşmıştır.

İlin yüksek kesimlerinde kıl keçisi beslenir. Tiftik keçisi çok azdır. Keçi varlığı 1980'de 24 000'e düşmüştür. Ayrıca 33 000 de manda vardır.

Tavukçuluk ilde yaygındır. 1980'de tavuk sayısı 532 000'e yaklaşmış, yumurta üretimi de 26 milyonu aşmıştır.

Arıcılık da yapılmaktadır. 1980'de kovan sayısı 96 500'e yükselmiş, elde edilen bal da 1 000 tonu aşmıştır.

Bir sahil ili olan Ordu'da balıkçılığın önemli bir yeri vardır. En çok hamsi, yunus, kalkan avlanır.

FOLKLOR

Karadeniz bölgesinin ortak özellikleri Ordu ilinde de görülür. Kadın giyiminde üçetek, şalvar, peştemal ve işlemeli başörtüsü, erkek giyiminde ise; mintan, kara cepken, zıpka görülür. Ordu folklorunun bir özelliği de, eskiden kadınların başlarına altınlarla süslenmiş tepelik takmaları, şehir ve köy kadınlarının giysilerinde farkların bulunmasıdır. Şehir kadınları daha çok kadife veya atlastan yapılmış uzun elbiseler giyerler, bellerine gümüş, altın ve fakfondan yapılmış kemerler takarlar. Doğu ve özellikle Karadeniz bölgesi kadınları altın veya gümüş kemer takmaya çok önem verirler. Oyunları arasında «Karadeniz horonu» «düz horon» «dik horon» «karşılama» «yayık oyunu» sayılabilir. «Ordu'nun dereleri», «oy gemici gemici» «fındığın dalı mısın» türküleri çok ünlüdür.

Giresun gibi Ordu'da da fındık konusu üzerine gayet zengin bir halk edebiyatı oluşmuştur.

Ordu'nun mısırlı ve hamsili yemekleri çok ünlüdür.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Endüstri kuruluşları arasında 1974'te kurulan Ünye çimento fabrikası, gıda endüstrisi (fındıkla ilgili), un fabrikaları, Fatsa balıkçılık kombinası, Orman Ürünleri genel müdürlüğünün Akkuş kereste parke fabrikasını sayabiliriz.

Madenciliğin, Ordu'nun ekonomik hayatında önemli bir yeri yoktur. Çıkarılan en önemli madenler kurşunla karışık çinkodur. Ordu'nun Çambaşı yaylasındaki demir yatakları yüzlerce yıl işletilmiştir.

Simli kurşun, pirit, kömür yatakları da vardır, fakat henüz işletilmemektedir.

TARİH

Ordu ilinin toprakları Anadolu'da 1 000 yıldan fazla yaşayan Hitit imparatorluğunun sınırları dışında kalmıştır. Hititler bu bölgeye Azzi adını vermişlerdi. İ. Ö. 9. ve 8. yüzyıllarda bölgeye Kimmerler ve Urartular el attılar. İ. Ö. 519'da Pers imparatoru Darius tarafından zaptedildi. İ. Ö. 331 yılında Makedonya kralı Büyük İskender, Pers imparatorluğunun Anadolu ve İran'daki varlığına son verince buraları Pontus devletinin eline geçti. Bu sıralarda Pontus'un başkenti Trapezus'tu (Trabzon). İ. Ö. 2. yüzyılda Pontus kralı Mithridates, Romalılar'a yenilince buraları da Romalılar'ın eline geçti. 395'te Roma ikiye ayrılınca Ordu ve çevresi Doğu Roma'nın (Bizans) topraklarında kaldı.

1071'deki Malazgirt savaşından sonra bütün Anadolu toprakları gibi buraları da Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından alındı. Fakat Haçlı seferleri başlayınca tekrar Bizans'a geçti. 1204 yılında 4. Haçlı seferi sonunda, Trabzon Rum imparatorluğu kuruldu ve Batum'dan Giresun'un batısına kadar yayılan topraklarda 260 yıl egemenliğini sürdürdü.

1389 yılında Yıldırım Bayezit Ordu'yu Osmanlı topraklarına kattı. Ordu 1402 Ankara yenilgisi üzerine bağımsızlığını ilan eden Canik beyliğine geçti. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet doğu Karadeniz şehirlerini alırken Ordu ilini de kesin olarak Osmanlı topraklarına kattı.

Ordu Osmanlı yönetiminde Trabzon beylerbeyiliğinin sancak merkeziydi. Tanzimat'tan sonra bu vilâyetin bir kazası oldu. 1883 yılında büyük bir yangın geçirmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra Ordu kazası vilâyet (il) hâline getirildi.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Karadeniz kıyıları boyunca giden asfalt yol, Ordu'ya turistik değer kazandırmıştır.

Şehre 5 km mesafedeki Eskipazar (Bayramlı) kalıntıları İsa'dan önceki yıllarda kurulan tarihî Kotyora şehrine aittir. Köyde Osmanlı ve Selçuklu eserlerinden cami ve hamam vardır. Boynot, Bolaman, Ünye kaleleriyle, Akkuş'taki Kevgürk kalesi, Ünye'deki Süleyman Paşa sarayı, İnönü mağarası, Fatsa'daki kızkulesi ve manastır, Cıngırt Kaya, Perşembe ilçesindeki Kurtuluş kalesi, Yason kalıntıları görülmeye değer eserlerdir.

Sarmaşık kaplıcaları, Çermik maden suyu ve gölü, Ulugöl, Gagag gölü, Güzelyalı plajı, Çamlık plajı, Uzunkum plajı, Gölevi ve Cüri mesiresi Ordu ilinin gezinti ve dinlenme yerleridir.

RİZE

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Rize'de dağlar denize paralel uzanır. İl topraklarının % 78'i dağlık alandır. Kıyıdan hemen sonra dağlar yükselir. Kıyıdan 10-15 km güneyde dağların yüksekliği 400-500 m'yi, 30-40 km güneyde 2 500 - 3 000 m'yi bulur. Eğilim fazladır; kaynağını dağlardan alan birçok akarsu derin vadiler içinde akarak Karadeniz'e ulaşır. Bu akarsuların denize döküldüğü yerlerde küçük ovacıklar yer alır.

Dağların arasında ekonomik değeri olan önemli yaylalar vardır. Dağların kuzeye bakan yamaçları gür ormanlarla kaplıdır.

İlin başlıca dağları şunlardır: Kaçkar dağı (3 737 m), Verçenik tepesi (3 711 m), Altıparmak dağı (3 600 m), Hipot dağı (3-560 m), Barut dağı (3 521 m), Ziglat dağı (3 511 m), Demir dağı (3 354 m).

Ovalar çok az yer kaplar (% 1 kadar). Akarsuların döküldüğü yerlerde ince şerit hâlinde kıyı ovaları vardır.

İlin güneyini kaplayan yüksek dağlar arasında platolar yer alır (ilin % 21'i). Bunların üzerinde ekonomik değeri olan yaylalar, yaylalarda geniş otlaklar vardır. Yaylaların ortalama yüksekliği 1 500 m dolayındadır. İlkbahar ve yaz aylarında hayvancılık nedeniyle buralarda nüfus yoğunlaşır. Başlıcaları Varda, Gökyayla, Cimil, Ovit, Hazende, Ambarlı yaylalarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlde çok sayıda akarsu vardır. Kaynağını güneydeki yüksek dağlardan alan bu sular yüksek eğimlerden aşağıya doğru bol su taşıyarak akar ve Karadeniz'e ulaşırlar. Önemli akarsular şunlardır: İkizdere, Ortaköy deresi, Fırtına deresi, Büyükdere, Çağlayan deresi, Kıbledağı deresi.

İkizdere (İyidere); doğu Karadeniz dağlarının 3 000 m yüksekliğinden doğar, Cimil deresi ve Karadere'yi alarak Rize'nin batı kesiminde Karadeniz'e dökülür. Fırtına deresi, doğu Karadeniz dağlarından doğar, birçok irili ufaklı dereyi alarak Taşlıdere köyünde Karadeniz'e dökülür. Kıbledağı deresi, yükseltisi daha az olan dağlık yöreden doğar, birçok dereyle birleştikten sonra Yaşköy yakınlarında Karadeniz'e ulaşır. Büyükdere, kaynağını Tekfur tepesinden alır, birçok dereyle birleştikten sonra Çayeli yakınlarında Karadeniz'e ulaşır.

Güneydeki dağlarda birçok krater gölü vardır. Doğa güzelliği bakımından eşsiz olan bu göller, ulaşım zorlukları nedeniyle turizme açılamamıştır.

İKLİM

Rize'nin Karadeniz kıyılarında Karadeniz iklimi görülür. Yazlar serin, kışlar ılık, her mevsim yağışlı geçer. Kaf-

Rize, Türkiye'nin çay deposudur. Yurdumuzda kullanılan çayın en büyük bölümü Rize'de çıkar.

KİMLİK KARTI 53

Nüfusu : 378 760 (1985)
Yüzölçümü : 3 920 km²
Nüfus yoğunluğu : 97
Otomatik telefon kodu : 0541

İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	154 459	163 096	10,88
Ardeşen	31 996	36 918	28,62
Çamlıhemşin	10 858	11 024	3,03
Çayeli	58 014	63 025	16,57
Fındıklı	15 773	16 181	5,11
İkizdere	16 932	16 416	—6,19
Kalkandere	22 276	25 147	—1,02
Pazar	47 950	46 953	—4,20

Coğrafi konum :e 40° 21′ ve 41° 25′ doğu boylamları ile 40° 33′ ve 41° 21′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 78
İlin en yüksek yeri: Kaçkar dağı (3 737 m)
Ovalar: % 1
Platolar: % 21

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 92
Orman alanları: % 47,2
Ekili ve dikili alanlar: % 20,3
Çayır ve meralar: % 24,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 8

Yıllık yağış ortalaması: 2 357 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,2°

Başlıca ürünleri:
Çay, meyva, balık, hayvancılık.

Başlıca sanayi ürünleri:
Çay, kereste.

İlgi çekici özellikleriyle : RİZE

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Doğu Karadeniz bölümünde yer alan Rize kuzeyde Karadeniz, doğuda Artvin, güneyde Erzurum, güneybatıda Gümüşhane, batıda Trabzon ile sınırlıdır.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Doğal güzellikleri ile ilgi çeken ildeki tarihî eserlerin önemlileri, camiler ve kalelerdir. Caferpaşa camisi, Gülbahar camisi, İslâmpaşa camisi, Süleyman Dede türbesi de önemli eski eserler arasındadır. Önemli kaleleri, Kale-i Bâlâ, Zilkale, Pazar kalesi, Rize kalesi, Zeleki kalesi ve Atina kızkalesidir.

Ziraat bahçesi, Kale bahçesi, Moliva tepesi, Dağ başı, Çağlayan alabalık çiftliği, kaplıcaları ve içmeleri gezilecek turistik yerlerdir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Yaylanın çimeninde
Ati govarim ati
Gir canima utanma
Sen benim idun zati

Çayirumdan ukari
Gelirsun dura dura
Sen paşa gizi misun
Ayağında kundura

Ha burasi ne bayır
Gülü tikenden ayir
Sevdalik çekenleri
Gayir Allahim gayir

FOLKLOR

Rize ili türküleri ve oyunları bakımından zengin bir folklora sahiptir. Yerel oyunları «Rize Hamşin horonu» «Rize titremesi» ve «iki ayak» oyunudur. Bunlar «tulum» çalınarak oynanır. Kemençe ile «sıksaray» ve «sallama» adlı oyunlar oynanır. Bu oyunlara Karadeniz ağzının kullanıldığı türküler eşlik eder. Aşk ve gurbet gibi çeşitli duyguları dile getiren türkülerde en büyük pay halkın yaşayışının bir parçası ve en büyük tutkusu olan «silah» konusudur.

Rize'de erkek giyiminin başlıca parçaları dik yakalı işlik, kara yelek, siyah larmalı, paçası ve bacak kısmı dar zıpka, sapuk denen, deriden yapılmış çizmedir. Kadınlar da işlik ve cepken ipek ya da basma şalvar giyer. Başlarına işlemeli başörtüsü sararlar. Bellerine kuşak, önlük yerine de peşkir bağlar, ayaklarına çedik denilen ökçesiz, köselesiz pabuç giyerler.

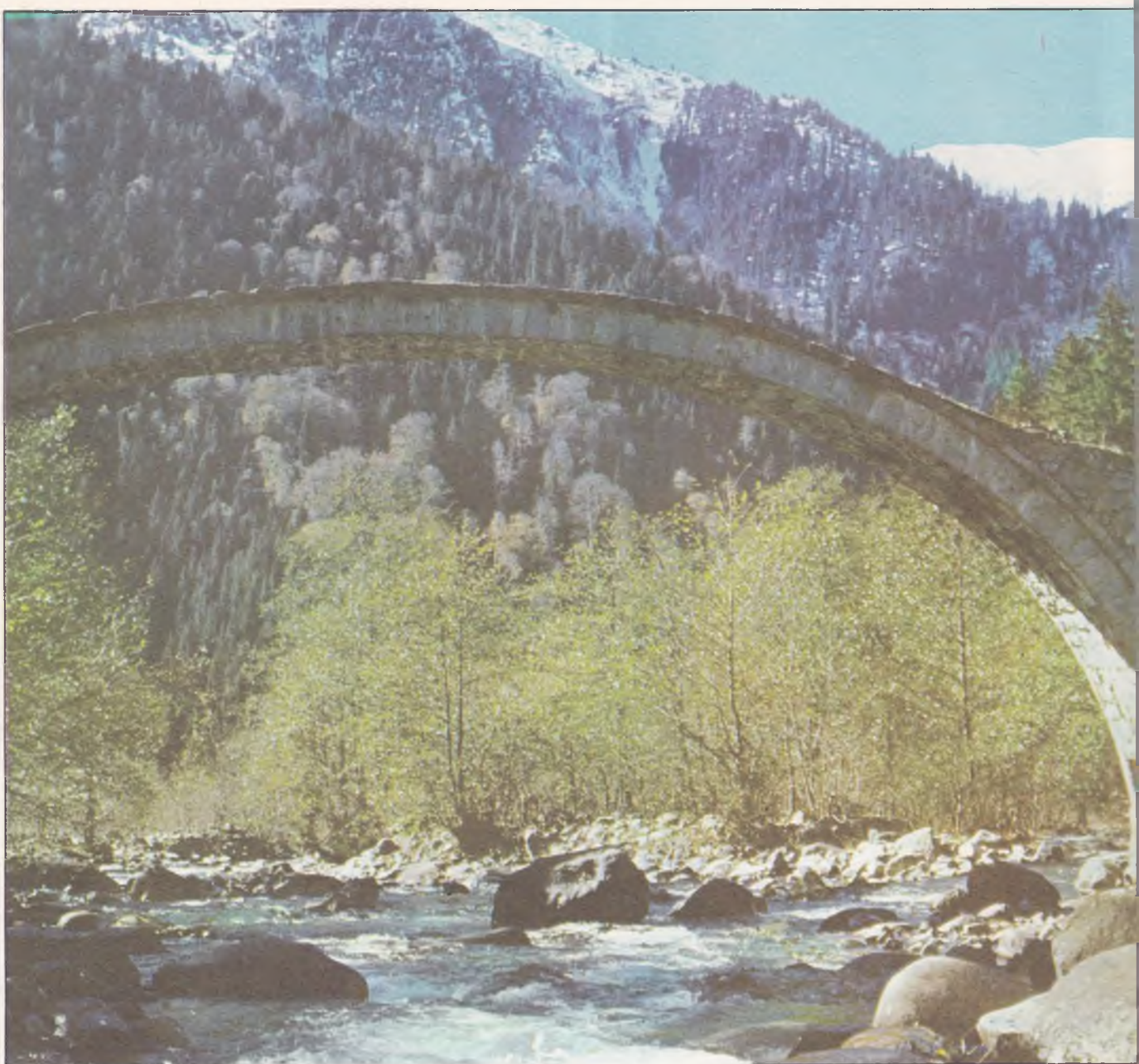

Rize topraklarının büyük bölümü sarp dağlarla kaplıdır; vadilerden coşkun dereler akar. İşte Kaçkar dağlarında bir akarsu ve tarihî bir köprü.

kas dağları Rize'yi kuzey rüzgârlarına karşı koruduğu için, buralarda yaz-kış, gece-gündüz ısı farkları düşüktür. Güneye inildikçe yükselen dağlar nedeniyle kışlar sertleşir, yazlar sıcak geçer. Yıllık ortalama sıcaklık 14,2°, kışın ortalama sıcaklık 7°'dir. Kışın en soğuk ayları ocak, şubat, yazın en sıcak ayları temmuz ve ağustostur. Yağışlar eşit olarak bütün aylara dağılmıştır. Rize, yurdumuzun en fazla yağış alan ilidir. Yıllık ortalama yağış miktarı 2 357 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin bol yağış alması çok çeşitli ve gür bir bitki örtüsü yetişmesine yol açmıştır.

Yüksekliğin 700-800 metreye ulaştığı yerlerde yayvan yapraklı orman örtüsü yer alır. Bu ormanlarda en çok kızılağaç, aksöğüt, titrek kavak, kestane, dişbudak, gürgen, meşe gibi ağaç türleri vardır. Kıyıdan 600 metre yükseklikte orman sökülmüş, buralara çay ve mısır ekilmiştir. 1 000 - 1 200 metreye çıkıldıkça buralarda kauçuk orman örtüsüne rastlanır. Daha yükseklerde iğne yapraklı orman kuşağı yer alır. Bu ormanlarda sarıçam, köknar, ladin türleri vardır. 2 000 metreden yüksek yerlerde Alpin bitki topluluğu görülür. Bunların yanında bodur çayırlar yer alır. Daha yukarılarda buzul bitki topluluklarına geçilir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Rize, yüzölçümü bakımından Kocaeli'den sonra Türkiye'nin ikinci küçük ilidir. Fakat nüfusu fazla ve nüfus yoğunluğu çoktur. Km²'ye 92 kişi düşer. Topraklarının darlığı ve bu alanların çoğunun dağlar ve ormanlarla kaplı olması nedeniyle yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği azalır.

Çay üretimi cumhuriyetten sonra yapılmıştır. Çaydan önce, ekilen toprakların % 90'ında mısır ekilirdi. Fakat 1960 yılından sonra, çay üretimine daha çok önem verilince, özellikle kıyı kesiminde mısırın yerini çay aldı. Gittikçe daralan mısır alanları 1980'de 7 700 hektara düştü.

Cumhuriyetten sonra Profesör Ali Rıza Erten, Batum'a yaptığı bir inceleme gezisinde Batum'un iklimiyle, doğu Karadeniz iklimi arasındaki benzerliği görünce doğu Karadeniz'de de çay üre-

Rize'de eskiden toprakların çoğuna mısır ekilirdi. Çay tarımı başlayınca mısırın yerini çay aldı. İşte Rize'de çay bahçeleri

timi yapılabileceğini söyledi. 1925 yılında ilk çay fidanlığı kuruldu. Fakat ilk yıllar Rizeliler mısır üretiminden vazgeçemediler. 1951 yılından sonra çay alanları hızla gelişti. Bugün tarım faaliyetleri arasında çaycılığın ezici bir üstünlüğü vardır. Çay ekim alanları 1980 yılında 36 616 hektara yükselmiştir.

Çay dışında mısır, fasulye ve patates ekilir. Sebze çok az yetiştirilir. Meyvalardan en çok yetiştirilen, fındık, mandalina ve elmadır.

İlin doğal yapısı hayvancılığın gelişmesini engellemiştir. Kıyı kesimlerde ahırlarda sığır beslenir. Dağlık alanların yüksekliği ve karla kaplı olması hayvancılığı önlemektedir. İç kesimlerdeki dağ köylerinde meraların elverişli olduğu yerlerde sığır beslenir.

Koyun ve keçi sayısı gittikçe azalmaktadır. Koyun 1980'de 41 000 dolayına, keçi de aynı yılda 16 000'in altına düşmüştür.

Tavukçuluk, aile tavukçuluğu şeklinde yapılır. Tavuk sayısı 1980'de 139 000, yumurta sayısı 7 milyon kadardı.

Arıcılık, dağ köylerinde ve ilkel yöntemlerle yapılır. 1980'de, 29 850 kovanda 180 ton bal üretilmiştir.

Kıyı balıkçılığıyla avlanan balık türleri şunlardır: Hamsi, istavrit, palamut, kefal, barbunya, kalkan ve zargana.

Açık deniz balıkçılığında en çok yunus avlanır. Akarsularında alabalık, kayabalığı ve akbalık gibi tatlı su balıkları vardır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Çaya dayalı endüstri kolları gelişmiştir. 1970 yılında kurulan Çay Kurumu genel müdürlüğü (Çaykur) Rize ve öbür illerin çay işlemleriyle uğraşır. Rize'de birçok çay fabrikası vardır. Ayrıca çay paketleme fabrikaları da bulunmaktadır. Bunlardan başka un fabrikaları, Karadeniz çivi ve tel fabrikaları, orman ürünleri endüstrisi vardır (Ardeşen Kereste fabrikası).

Ayrıca Rize bezi dokuyan el tezgâhları, ahşap gemi yapan atelyeler, bakırcılık gibi el sanatlarının görüldüğü yapımevleri de vardır.

Yer altı zenginliği bakımından önemli bir yeri yoktur. İlde manganez yataklarıyla, pirit, çinko, kurşun damarları vardır.

Kaolin, kil ve tuğla-kiremit toprağı çıkarılmaktadır. Porselen ve fayans yapımında kullanılan en elverişli kaolin Rize'de elde edilir.

TARİH

Anadolu'da tarih çağında ilk siyasal birliği kuran Hititler, Rize topraklarına kadar uzanamadılar. Urartular Rize sınırına kadar yaklaştılar. Elimizdeki bilgiler, Rize iline ilk yerleşenlerin İ.Ö. 7. yüzyılda Kafkasya'dan gelen Kimmerler olduğunu göstermektedir. Kimmerler'den sonra Karadeniz'in kuzeyindeki topraklardan İskitler geldi.

RİZE ADI NEREDEN GELİYOR

Trabzon'da devlet kuran Bizanslılar buraya «dağ yamacı» anlamına gelen Riza derlerdi. Daha eski çağlarda şehrin adı «pirinç» anlamında Rhisos idi. Zamanla bu isim Rize biçimini aldı.

İ.Ö. 519 yılında Pers İmparatoru Darius buraları kendi topraklarına kattı. Bu sırada İyonyalılar, bu kıyılardaki bazı iskelelerde Grek sömürgeleri kurarak bölgeye Grek kültürünü yaymaya başladılar. Makedonyalı Büyük İskender'in ve ondan sonra gelenlerin egemenlikleri buralara kadar uzanamadı.

İ.Ö. 1. yüzyılda Romalılar bölgeye geldikleri zaman, güney Karadeniz kıyılarına egemen bir devlet kurmuş olan Pontus ile karşılaştılar. Roma imparatorluğunun kuzeydoğu sınırları İ.Ö. 30 yılında Kafkas dağlarını aşmış, Karadeniz'i tamamen içine almıştı. İ.S. 3. yüzyılda İran'da Partlar'ın yerine geçen Sâsâni hanedanı ve bunlara bağlı olan Ermeni, Gürcü kralları Roma egemenliğini buralarda kurmak için bütün güçleriyle çalıştılar. 395 yılından sonra Roma'nın yerine geçen Bizans döneminde de böyle oldu. Müslüman Araplar'ın 7. yüzyılda başlayan akınları buralara ulaşamadı. Abbasiler'e bağlı küçük Türk devletleri de bölgeyi alamadılar.

1071 yılında kazanılan Malazgirt zaferinden sonra Oğuz Türkleri bütün Anadolu gibi burasını da egemenlikleri altına aldılar ve 1077'de kurulan Anadolu Selçuklu devletine kattılar. Rize çevresi, Selçuklular'a bağlı Saltukoğulları tarafından yönetildi. Birinci Haçlı seferinden yararlanan Bizanslılar, bütün Karadeniz kıyıları gibi burasını da Türkler'den geri aldılar. Dördüncü Haçlı seferinden sonra Giresun ile Batum arasındaki kıyılarda Trabzon Rum imparatorluğu kuruldu. 1204 yılında kurulan bu devlet gittikçe küçülerek 1461 yılına kadar sürdü. Zaman zaman çevredeki kuvvetli devletlere baş eğip vergi verdi. 1246 yılından sonra da İran Moğolları olan İlhanlılar'a bağlandı. Daha sonra Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi Türk imparatorluk hanedanları, Trabzon devletini kendilerine bağladılar. Trabzon ve Rize şehirlerinde oluşan bu devleti Fatih Sultan Mehmet 1481 yılında Osmanlı imparatorluğuna kattı. Bu tarihlerde Rize, Trabzon eyaletinin Batum sancağına bağlandı.

17. yüzyılda Rize, Çıldır beylerbeyiliğine bağlı ilçelerden biriydi. Tanzimat'tan sonra Rize, Trabzon eyaletinin 4 sancağından birine merkez oldu. Lazistan adını taşıyan bu sancağın 3 kazası vardı.

Rize cumhuriyet döneminde, en parlak dönemini yaşamaya başladı.

SAMSUN

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl toprakları genellikle dağlıktır. Doğu Karadeniz dağlarına göre alçaktır. Yükseklikleri 1 000 - 1 500 m'yi geçmeyen dağlar, basık eğimli ve dar sırtlar hâlindedir. Kıyı ile iç kesimler arasındaki ulaşıma engel olmazlar. Canik dağlarının batı uçları Samsun ili sınırlarına sokulur.

İlin başlıca dağları şunlardır: Kocadağ (1 300 m), Bünyan dağı (1 224 m), Sıralı dağ (1 357 m), Hacılar dağı (1 150 m), Akpınar ve Böğürtlen dağları (900 m - 950 m).

Başlıca ovalar Bafra ve Çarşamba ovalarıdır. Bafra ovası Kızılırmak'ın getirdiği alüvyonların denize dökülürken yığılması sonucu oluşmuş bir delta ovasıdır. Aynı şekilde Çarşamba ovası da Yeşilırmak'ın getirdiği alüvyonların yığılması sonucu oluşmuştur.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlin başlıca akarsuları Kızılırmak ve Yeşilırmak'tır. Kızılırmak, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akarak, ilin güneybatısında Samsun-Sinop illeri arasındaki sınırı çizer. Getirdiği alüvyonlarla Bafra ovasını değerlendirmektedir. Daha sonra Bafra burnundan denize dökülür. Dökülürken delta ovası oluşturur. Bu deltada birtakım kıyı gölleri vardır. Bunların en önemlileri: Karaboğaz gölü, Liman gölü, Balık gölü ve Tuzgölü'dür. Yeşilırmak, Canik dağlarını yararak Samsun topraklarına girer. Çarşamba ovasını oluşturduktan sonra Civa burnunda Karadeniz'e dökülür. Çarşamba ovasında da kıyı gölleri vardır. Kocagöl, Akarcık ve Dumanlı gölleri önemlileridir. Yeşilırmak'ın önemli kollarından olan Tersakan çayı da kaynağını Ladik gölünden alır. Samsun'dan Karadeniz'e dökülen küçük çaylar da vardır. En önemlileri Terme ve Mertırmak'tır.

İKLİM

Samsun'da Karadeniz iklimi görülür. Yazlar serin, kışlar ılık geçer. Her mevsim yağışlıdır. Yıllık sıcaklık ortalaması 14,3°, en soğuk ayın ortalaması 6,8°, en sıcak ayınki ise 23,3°'dir. Yıllık yağış ortalaması 731 mm'dir. Şimdiye kadar görülen en yüksek sıcaklık 39° (15 Temmuz 1938'de), en düşük sıcaklık —8,1°'dir (13 Ocak 1950).

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin dağlık kesiminde zengin ormanlar vardır. Düzlük yerler tarım alanı olmuştur. Ormanlarda daha çok yayvan yapraklı ağaç türleri ile, meşe, kayın, gürgen, kavak, ıhlamur ve kestane ağaçları vardır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Halkın çoğu geçimini tarım ve hayvan-

Samsun il merkezinden bir görünüş.

KİMLİK KARTI 55

Nüfusu : 1 123 116 (1985)
Yüzölçümü : 10 296 km²
Nüfus yoğunluğu : 109
Otomatik telefon kodu : 361
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	310 870	380 761	40,56
Alaçam	53 426	55 375	7,17
Bafra	152 550	159 270	8,62
Çarşamba	163 738	176 672	15,21
Havza	61 291	63 929	8,43
Kavak	48 265	53 116	19,15
Ladik	29 605	29 490	—0,78
Terme	99 447	104 447	9,81
Vezirköprü	88 921	100 056	23,60

Coğrafi konum : 37° 08′ ve 34° 25′ doğu boylamları ile 40° 50′ ve 41° 45′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 44,9
İlin en yüksek yeri: Akdağ (2 062 m)
Ovalar: % 17,9
Platolar: 37,2

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98
Orman alanları: % 48,1
Ekili ve dikili alanlar: % 46,6
Çayır ve meralar: % 3,3
Tarıma elverişsiz alanlar: % 2

Yıllık yağış ortalaması: 731 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,3°

Başlıca tarım ürünleri:
Tahıllar (mısır, buğday, arpa, pirinç), fasulye, patates, soğan, ayçiçeği, tütün, şeker pancarı, fındık.

Başlıca sanayi ürünleri:
Azot sanayii, bakır işletmeleri, tütün sanayii, yem, kereste ve süt fabrikaları.

Samsun'da Atatürk anıtı.

cılıktan sağlamaktadır. Ekili dikili alanlar, il yüzölçümünün % 48'ini kaplar. Mısır ve tahıllardan sonra Baklagiller, ayçiçeği, tütün ekilir.

1981 yılında ekilen ana ürün miktarı şöyledir (ton olarak): Buğday (227 200), arpa (54 480), çavdar (5 379), kuru fasulye (17 410), ayçiçeği (227 200), mercimek (80), mısır (236 592), nohut (1 202), patates (43 100), sarmısak (4 300), soya (293 920), soğan (21 250), şeker pancarı (290 680), tütün (97 185).

Çarşamba ve Bafra ovalarında en kaliteli tütünler yetişir. Çok verimli olan bu ovalar, ikinci bir Çukurova olma yolundadır. Domates, kavun, karpuz üretimi hızla artmaktadır. Bafra sınırları içinde, Kızılırmak üzerinde Altınkaya baraj inşaatı devam etmektedir. Kıyı şeridinde hayvancılık aile işletmeciliği şeklinde yapılır. Daha çok büyük baş hayvanlar yetiştirilir. İç kesimde ise küçük baş hayvancılığı başta gelir. 50 000'e yakın koyun, 180 000 kıl keçisi, 80 000 manda, 70 000 dana, 90 000 öküz, 125 000 inek, 28 000 eşek, 7 000 katır ve 26 000 at vardır. Hayvanların ıslahı için de devlet üretme çiftlikleri kurulmuştur. Buralarda damızlık karasığır ve Legorn cinsi tavuklar yetiştirilir. Yıllık yumurta üretimi 42 milyonu geçmektedir. Bal üretimi de 60 000 tondur. Balıkçılığın da ekonomide önemli yeri vardır. Balık gölü bu bakımdan zengindir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Karadeniz bakır işletmeleri önemli bir endüstri kuruluşudur. Karadeniz bölgesindeki bakır cevherlerinin değerlendirilmesi amacıyla kurulmuş, 1968'de işletmeye açılmıştır. Tekel sigara fabrikaları, tütün işletme atelyeleri, Orta Doğu'nun en büyük tesisleridir. Azot sanayii 1970 yılında işletmeye açılmıştır.

Yem fabrikaları, kereste ve süt endüstrisi kuruluşları, sabun ve deterjan fabrikaları da ildeki endüstri faaliyetleri arasında yer alır.

Ulaşımın ağırlık merkezi Samsun limanında toplanmıştır. Yakın zamana kadar fırtınalara açık olan ve cumhuriyet döneminde modern limana kavuşan Samsun, deniz ve kara yoluyla yurdumuzun iç bölgelerine bağlıdır.

TARİH

Samsun ilimizin bugünkü toprakları, Anadolu siyasi birliğinin kurucuları

FOLKLOR

Karışık bir nüfus yapısı olan ilin, zengin bir folkloru vardır. Erkeklerin daha çok «horon» oynadıkları ilde, çiftetelli ve karşılama da oldukça yaygındır. Bunların dışında, Rumeli oyunlarından bara kadar her çeşit oyunu görmek mümkündür. Oyunlarda çalgı olarak, bir davul, iki ya da üç zurna bulunur. Bunun yanısıra kemençe de horonun değişmez çalgısıdır.

İlde oynanan başlıca oyunlar Trabzon horonları, Erzurum oyunları, Sallama, Dik horon, Cimdallı, İki ayak, Kafkas oyunu, Köroğlu oyunlarıdır.

Manilerde ana tema sevgi, özlem ve ayrılıktır. Evlenmelerde eski geleneklerde erkek beğendiği kızı ailesinden ve köyün ileri gelenleri kanalıyla istetir, kız isteme genellikle cuma ya da pazartesi günleri yapılır. Kızın ailesi vermeyi kabul ederse, erkek tarafına isteklerini bildiren bir liste verir. Liste üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra; kararlaştırılan günde nişan yapılır, kıza takılar takılır. Damat tarafı, düğünden bir hafta önce komşularını birer kalıp sabunla, akrabalarını da baklava tepsisi ile düğüne davet eder. Baklava tepsileri para konularak geri gönderilir. Erkek güveylik giysilerini harman yerinde giyer, gelin ata bindirilerek eve götürülür. Kız evinden çıkarken kız evinin önüne uzun bir sırık dikilerek üzerine yumurta bağlanır. Erkekler yumurtayı kırıncaya kadar ateş ederler. Kızı bir yakını ata bindirdikten sonra, düğün alayı en yakın mezarlığın etrafında üç defa dolandıktan sonra düğün evine giderdi.

Yörede giyilen geleneksel elbiselerde Karadeniz bölgesinin kıyafetleri egemendir.

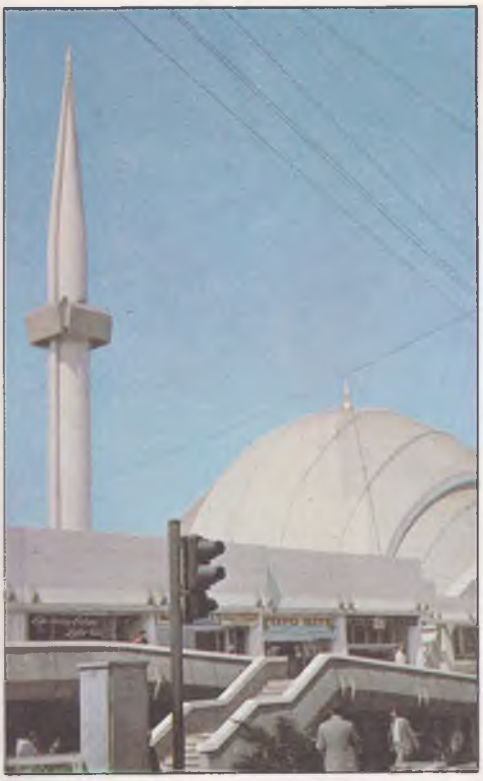

Samsun'da, modern bir yapı olan Rasathane camii.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Bugünkü Samsun şehrinin 2-3 km batısındaki Kalyon burnu sırtlarında eski çağların ünlü şehri «Amisos» vardı. Bu şehrin tarihî surlarından pek az kalıntılara rastlanmaktadır. Kuruluşu tarihöncesi çağlara kadar uzanan ilimizde bugün eski eserlerden ayakta kalabilenleri hemen hemen yok gibidir. Cumhuriyet çağları başlarında şehirde 14 cami ve medrese vardı. Bunların en önemlileri Hızırbey, Hacı Hatun, Seyyit Kutbettin ve Yalı camileridir.

Samsun'daki Arkeoloji müzesi Anadolu'daki müzelerin en önemlileri arasında yer alır. Bu müzede Yunan, Roma, Pontus, Bizans, Selçuklu ve Osmanlılar'dan kalan eserler sergilenmektedir. Atatürk'ün Samsun'a çıkışında misafir kaldığı bina bugün büyük bir kütüphane durumuna gelmiştir.

Atatürk anıtı: Bu anıt hükümet konağının karşısındaki parktadır. 1931 yılında dünyaca ünlü Avusturyalı heykeltraş Krippel tarafından yapılmıştır. Kaidesi 6 m yüksekliktedir. Heykelin en büyük özelliği, Atatürk'ün bindiği şaha kalkmış atın iki arka ayakları ile kuyruğu üzerinde durmasıdır. Bu duruş, heykele ayrı bir güzellik vermektedir. Bu anıt, Kurtuluş Savaşı'nın ve büyük inkılâpların ölümsüz bir simgesidir.

İlk Adım anıtı: Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu'ya ayak bastığı günü anmak için merkez iskelesine «İlk Adım anıtı» yapılmış, 1982 yılının 19 Mayıs günü törenle açılmıştır.

İlin doğal güzellikleriyle kucaklaşan kıyı plajları, Alaçam ilçesinin güzel manzaraları, Havza kaplıcaları, Tekkeköy ve Samsun mağaraları, Amisos kalesinden kalma bir parça kalıntı, Samsun'un turistik yerleri arasındadır. Her yıl yaz aylarında açılan Samsun fuarı ilin renkli bir özelliğidir.

İlgi çekici özellikleriyle : SAMSUN

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Karadeniz bölümünde yer alan Samsun kuzeyde Karadeniz, doğuda Ordu, güneydoğuda Tokat, güneyde Amasya, güneybatıda Çorum, batıda Sinop ile sınırlıdır.

SAMSUN ADI NEREDEN GELİYOR

Samsun adı eski çağlarda İyonya'dan Karadeniz bölgesine gelen İskitler'in burada kurdukları liman şehrine verilen Amisos adından gelir. Şehrin daha önceleri Enetre adıyla anıldığını ileri sürenler de vardır. Romalılar tarafından Amisos diye anılan şehre Bizanslılar Aminsos demişlerdir. Amisos şehrini almak isteyen Danişmentliler, başarılı olamayınca şehrin 3 km uzağında bir şehir kurarak Yeni Amisos adını verdiler. Bu isim Simisso. Samisun gibi değişikliklere uğradı; İslâm kaynaklarında Samsun oalarak yer aldı. Antik çağda Pontos Polemoniacus adını alan şehri, Türkler, Canik dağlarıyla bağlantı kurarak Canik vilâyeti adıyla anmışlardır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Beni bir dost yaraladı beyler (hey)
Çekerim yareyi de ölmezsem eğer
El vurmuş hançeri sinemi deler (hey)
Sevdakâr olurum görmezsem eğer
(canım)

Eksik olmaz garip başın dumanı (hey)
Terk ettim küfürü buldum imanı (canım)
Dost güldüreyim derken ağlattın beni
(hey)
Gözümden kan akar silemezsem eğer
(canım)

Velim eydür bu dert bizi almaz mı (hey)
Bu hasretlik kıyamete kalmaz mı (canım)
Bu yareyi çeken bir gün ölmez mi (hey)
Gendü merhem edip sarmazsa eğer
(canım)

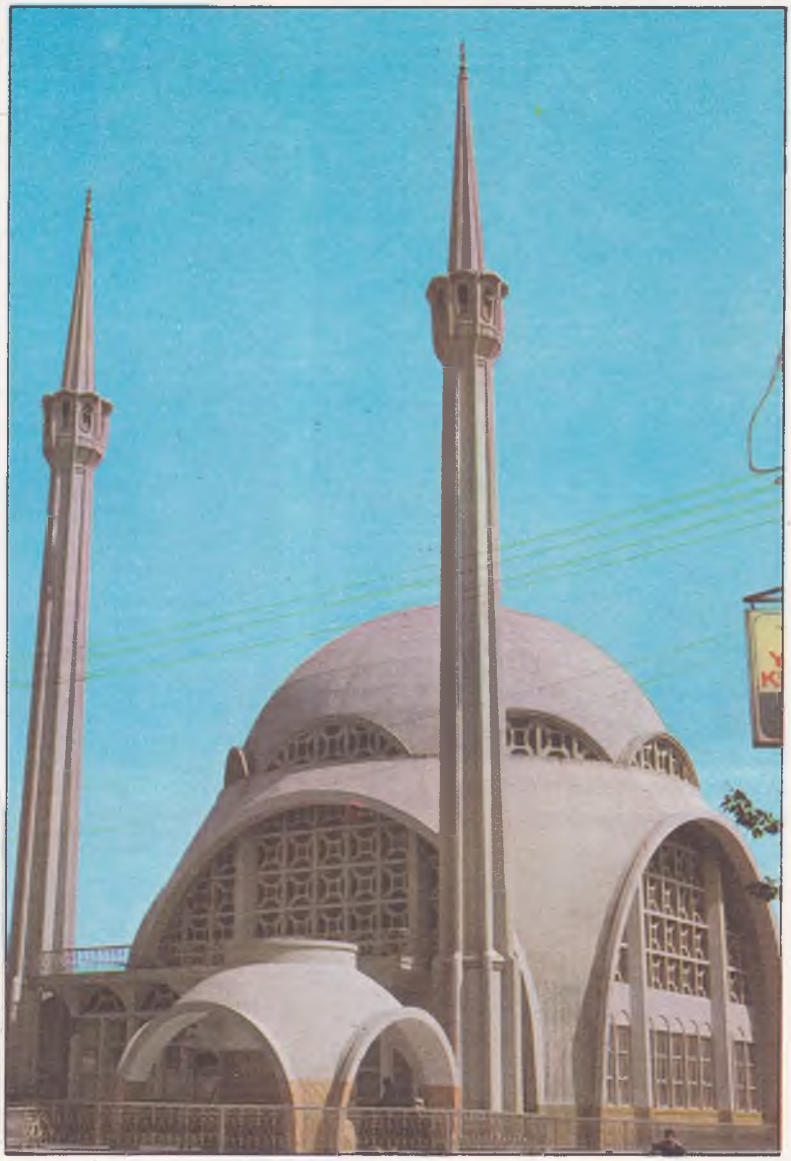

Samsun 1870 yılında geçirdiği bir yangınla tamamen harabe durumuna girmiş, sonradan yavaş yavaş yenileşmeye, gelişmeye başlamıştır. Cumhuriyetten sonra hızla gelişen şehir günümüzde Karadeniz bölgesinin en modern şehri durumuna gelmiş, modern mimarlık eserleriyle süslenmiştir. Bu zarif ve güzel cami Samsun'daki gelişmenin canlı bir örneğidir.

olan Hititler'in (İ.Ö. 20. - 12. yüzyıl) Orta Karadeniz bölümünde «Gasgas» adıyla andıkları idari bölümünün içindeydi.

Bugünkü Samsun'un yerinde Amisos adı verilen ilk liman şehrini kuranların (İ.Ö. 7. yüzyıl) ise denizci olan İyonyalı İskitler olduğu sanılmaktadır. Bir süre Kafkasya'dan gelen Kimmerler'in, daha sonra Frikyalılar'ın eline geçen bölge, bütün Anadolu'yla beraber Pers egemenliğine girdi (İ.Ö. 6. yüzyıl). Büyük İskender'in fetihleri sırasında Makedonyalılar'ın (İ.Ö. 4. yüzyıl) geniş sınırları arasına katılan bu topraklar, imparatorluğun yıkılması üzerine Rum Pontus krallığına bağlandı. Daha sonra Romalılar'ın egemenliğine geçti (İ.Ö. 1. yüzyıl). Yıllarca Roma egemenliğinde kaldı. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması üzerine bütün Anadolu gibi Samsun da Bizans egemenliğine geçti (395).

1071 Malazgirt zaferinden sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutasında Anadolu içlerine doğru ilerleyen Türkler Samsunu da aldılar (1096 - 1099). Haçlı orduları bu toprakları geriye aldı. 4. Haçlı seferinden sonra Trakya'da Pontus devleti ortaya çıktı ve Samsun'u ele geçirdi.

13. yüzyılda Trabzon Rum devletini baskı altına alan Selçuklu Türkleri Sinop'la beraber Samsun'u da aldılar. Yüzyılın sonlarında bağımsızlığını ilan eden Canik Türk beyliğinin merkezi olan bu şehir, sonradan Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı egemenliği altına alındı. 1402 Ankara savaşını Timur'un kazanması sonucunda Anadolu Türk beyliklerinden Kubatoğlu Cüneyt Bey'in, daha sonra Tacettinoğlu Hasan Bey'in ve merkezi Kastamonu'da bulunan İsfendiyaroğulları'nın egemenliğine girdi.

Samsun'un kesin olarak Osmanlılar'a bağlanışı, «Fetret devri»nden sonra devletin bütünlüğünü yeniden sağlayan Çelebi Mehmet tarafından olmuştur (1413).

Tanzimat'a kadar «Canik sancağı» adıyla Sinop beylerbeyiliğine, daha sonra da Trabzon eyaletine bağlanan Samsun cumhuriyet çağında il durumuna getirildi. 1870 yılında geçirdiği bir yangında baştan başa bir yıkıntı durumuna gelen il merkezi sonradan planlı bir onarımla bütün Karadeniz bölgesinin en modern şehri olmuştur. I. Dünya Savaşı sonunda, Mondros ateşkes antlaşmasını imzalamak durumunda kalan Osmanlı devletinin ordusu dağılmıştı. M. Kemal Paşa 15 Mayıs 1919 günü Bandırma vapuru ile İstanbul'dan ayrıldı. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Anadolu'da bulunan komutan ve yöneticilere haber yolladı. Türk milletinin birleşmesini istedi. Samsun'dan Amasya'ya geldi. Oradan bir genelge yayınladı. Kurtuluş savaşımız onun 19 Mayıs 1919'da Samsuna çıkışıyla başladı.

SİNOP

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Sinop Karadeniz kıyısında Boztepe burnunun batısında dar bir kıstak üzerinde kurulmuştur. Karadeniz kıyısının en önemli doğal limanıdır. İç liman ve dış liman olmak üzere iki limanı vardır. Dış liman kuzeydedir. Asıl önemli olan güneydeki iç limandır. İlin en büyük dağları doğu-batı doğrultusunda kıyıya paralel uzanan İsfendiyar dağlarıdır. Küre dağları adıyla da anılan bu sıradağlar, Samsun ilindeki Kızılırmak vadilerinden Zonguldak ilindeki Bartın çayına kadar uzanır. Kıyılarda geniş ovalar yoktur. Dağlar birden yükselir; kıyılarla iç bölgeleri birbirinden ayırır. Ancak akarsu yataklarıyla oyulmuş birkaç boğaz ve geçitle iç bölgelere geçilebilir. İsfendiyar dağları üzerindeki başlıca yükseklikler şöyledir: Zindan (1 717 m), Çangal (1 586 m), Dranaz (1 345 m). Bu dağların güney kesimlerinde, tabanı yer yer genişleyen Gökırmak vadisi bulunur. Özellikle Boyabat ilçesinde genişleyen bu vadinin daha güneyinde Ilgaz dağları dizisinin doğu uçları 1 000 metreye kadar yükselir.
Ilgaz dağlarının güneydoğu ucu 1 000 m kadardır.

Sinop ili Boztepe burnunun batısında kurulmuştur. Karadeniz kıyılarının en önemli doğal limanıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Sinop ilinin en büyük iki akarsuyu ilin güneydoğu köşesinden geçen Kızılırmak ile bu ırmağa karışan Gökırmak'tır. Gökırmak, Kastamonu topraklarından çıkar. Kastamonu şehri yakınında, Taşköprü ilçesinden Sinop'a girer. Boyabat'tan geçtikten sonra güneydoğuya inmeye devam eder ve Durağan ilçesinde Kızılırmak'a karışır. Gökırmak'ın kaynağı olan Eğriceova dağı ile Kızılırmak'a karıştığı yer arasındaki uzunluğu 221 km'dir. Kızılırmak Samsun'un Bafra ilçesinde Karadeniz'e dökülür. Kızılırmak'ın Sinop için özelliği, güneyindeki Çorum ilinden gelmesi ve Samsun-Sinop illeri arasındaki il sınırının büyük bir bölümünü oluşturmasıdır. İsfendiyar dağlarının kuzeye bakan yamaçlarından dik yataklı pek çok dere Karadeniz'e akar. Bunların en önemlileri Ayancık, Karasu, Celevit, Sarsak çayı vb.'dir.
Sinop yarımadasında Sülük adı verilen ufak bir göl vardır.

İKLİM

Kıyı kesimlerinde Karadeniz iklimi görülür. Yazlar serin, kışlar ılık geçer. Her mevsim yağışlıdır. Dağların güneye bakan yamaçlarında, Gökırmak vadisinde kara iklimi hüküm sürer. Yıllık sıcaklık ortalaması 14°, en soğuk ay ortalaması 6°'dir. Şimdiye kadar görülen en düşük ısı — 8°, en yüksek

KİMLİK KARTI 57

Nüfusu : 283 731 **Yüzölçümü :** 5 657 km²
Otomatik telefon kodu : 3761
İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	42 745	49 666	30,01
Ayancık	43 736	42 322	—6,57
Boyabat	60 797	62 082	4,18
Durağan	32 945	35 099	12,67
Erfelek	24 040	22 653	—11,89
Gerze	49 179	47 267	—7,93
Türkeli	23 022	24 642	13,60

Coğrafi konum : 41° 12′ ve 42° 06′ kuzey enlemleri ile 34° 14′ ve 35° 26′ doğu boylamları arasında yer alır.
Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 74,3
İlin en yüksek dağı : Zindan dağı (1 730 m)
Ovalar: % 2,3
Platolar: % 23,4
Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 51,3
Orman alanları: % 19,1
Ekili ve dikili alanlar: % 30
Çayır ve meralar: % 2,2
Tarıma elverişsiz alanlar: % 48,7
Yıllık yağış ortalaması: 663 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14°
Başlıca tarım ürünleri:
Tahıllar (mısır, çeltik), tütün, keten, kenevir, patates, şeker pancarı, soğan, çeşitli sebze ve meyvalar.
Başlıca sanayi ürünleri:
Kereste fabrikası, çeltik fabrika ve atelyeleri, tütün sanayii.

İlgi çekici özellikleriyle : SİNOP

BÖLGEDEKİ YERİ

Sinop bölgenin Batı Karadeniz bölümünde yer alır. Kuzeyde Karadeniz, doğuda Samsun, güneyde Çorum ve Samsun, batıda Kastamonu ile sınırlıdır.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Sinop'ta görülecek yerlerin başında Sinop müzesi gelir. Müze, 1269'da Süleyman Pervane tarafından Selçuklu Sultanı Alâeddin adına yaptırılan medrese binasındadır. Bu müzede Türkler'e ait yazı ve süsleme eşyaları, kitabeler, mezar taşlarıyla, Helenistik, Roma, Bizans ve Pontus çağına ait heykel, toprak eşya, kitabe ve paralar bulunmaktadır.

Sinop kalesi görülmeye değer yerlerdendir. Sinop'ta Bizanslılar ve Osmanlılar'dan kalma iki tersane vardır. Alâeddin camisi veya Büyük cami 1268'de Süleyman Pervane tarafından tamamlanmıştır. Caminin 94 ayaklı bir minaresi, çok süslü çinili bir mihrabı vardır. Oymalı bir sanat eseri olan minberi İslâm Eserleri müzesindedir. 1954 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Sarapis tapınağının mihrabı hâlâ ayaktadır.

Bunlardan başka saray, Seyit Bilal, Kefevi camileri; İsfendiyar, Gazi Çelebi, Tayboğa ve Hatunlar türbeleri, Rıza Nur kütüphanesi, Deniz savaşında şehit düşenler için yaptırılan anıt, önemli tarihî yapılardır.

Gezilecek yerleri arasında, Sinop yarımadasındaki Zeytinlik ve Akliman koyu plajları, Hamzaroz adlı piknik yeri, Sarıkum ve Bektaşağa mesireleri, Öztürkler kampı, Ayancık kıyıları ve Boyabat'taki Elek dağının gezinti yerleri sayılabilir.

ısı 34,5° olmuştur.
Yıllık yağış ortalaması 663 mm, yağışlı günlerin ortalama sayısı 129'dur. Yağışların mevsimlere göre dağılışı şöyledir: Kış % 32, ilkbahar % 18, yaz % 15, sonbahar % 35.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Sinop ilinde zengin ormanlar vardır. Ormanlık alanlar yüzölçümünün % 19,1'ini kaplar. Zindan ve Çengel ormanları ünlüdür. Bu ormanlarda en çok kayın ve gürgene rastlanır. Orman ürünleri Türkiye'nin en modern tesislerine sahip kereste fabrikalarında işlenir ve Ayancık iskelesinden ihraç edilir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Halk geçimini tarımdan sağlar. En çok tahıl üretilir. Başta buğday olmak üzere mısır ve çeltik ekilir. Çeltik ekimi Gökırmak çevresinde gelişmiştir. Endüstri bitkileri arasında en çok tütün yetiştirilir. İkinci sırayı keten, kenevir ve ayçiçeği alır.
1980 yılında ilde 104 337 hektar alana tahıl ekilip 216 176 ton tahıl; 3 437 hektar alana Baklagiller ekilip 3 144 ton Baklagiller; 3 494 hektar alana endüstri bitkisi ekilip 33 530 ton endüstri bitkisi; 720 hektar alana yağlı tohum ekilerek 480 ton yağlı tohum; 1 584 hektar alana yumru bitki ekilerek 18 627 ton yumru bitki elde edilmiştir. Ayrıca aynı yıl ilde 27 988 ton meyva üretimi yapıldı, 52 567 ton sebze üretildi.
1980 yılında Sinop ilinde ekilen başlıca ürünler şunlardır (ton olarak): Buğday (69 750), arpa (14 400), çavdar (4 670), yulaf (2 515), kaplıca (8 590), mısır (44 330), pirinç (11 513), mahlut (4 522), soğan (5 738), patates (12 602), fasulye (2 020), tütün (1 437), şeker pancarı (32 006). Yem bitkisi olarak 12 099 ton yeşil ot, 92 659 ton kuru ot üretimi yapılmıştır.
Aynı yıl ilde sebze ve meyva üretimi de şöyleydi (ton olarak): Lahana (baş, 4 642), lahana (yaprak, 1 005), pırasa (6 604), kavun (3 870), karpuz (3 095), sakız (2 047), hıyar (7 350), patlıcan (2 473), domates (4 892), biber (1 465), fasulye (3 813), bezelye (1 180), soğan (2 806), turp (1 309), armut (5 335), elma (4 741), erik (1 227), kızılcık (1 109), kiraz (2 060), ceviz (1 227), kestane (7 394), dut (1 649), incir (1 045).
Hayvancılık alanında en çok koyun yetiştirilir. Bunu kıl keçisi ve tiftik keçisi izler. Çayır ve otlakların % 2,2'lik bir yer kaplaması nedeniyle hayvancılık fazla gelişmemiştir. Balıkçılık da gelişme yolundadır.
1980 yılında Sinop'ta saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): At (5 200), eşek (14 700), sığır (178 200), manda (41 100), koyun (222 500), kıl keçisi (94 150), tiftik keçisi (29 500). Bunların dışında ilde 810 000'in üzerinde kümes hayvanı ve 15 000 kadar arı kovanı olduğu tesbit edilmiştir.
İlde 1980 yılındaki hayvansal ürünlerin üretimine baktığımız zaman karşımıza şu tablo çıkar: 26 835 ton süt üretilmiştir. Bunun 4 825 tonu manda sütüdür. Ayrıca 210 ton yapağı, 4 ton balmumu, 115 ton bal, 21 784 000 adet yumurta, 820 ton et, 40 490 adet deri üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Endüstri kuruluşlarının başında or-

Karadeniz'in dalgalarına karşı iyi korunmuş limanda balıkçı tekneleri.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Üç gün evvel geldi gelin alıcı
Denizde de boğuldu yoktur ilacı
Anam babam kime olsun davacı

Alma da dalgam alma yeni gelini
Gümüş de kemer sıkmış ince belini

Çeyizim sandıkta basılı kaldı
Elbisem duvarda asılı kaldı
Benim nazlı yârim yazılı kaldı

Alma da dalgam alma yeni gelini
Gümüş de kemer sıkmış ince belini

Haydin kızlar kalkın yola duralım
Hürmüz gelin geçiyor onu görelim
Öğle namazını bizde kılalım

Alma da dalgam alma yeni gelini
Gümüş de kemer sıkmış ince belini

man ürünleri gelir. Merkez ilçesinde orman ürünlerinin işlenmesi ve balıkçılık tesisleri temel ekonomik faaliyetlerdir. Ayancık'ta kereste fabrikası, Boyabat'ta çeltik fabrikası ve atelyeleri kurulmuştur. Gerze ilçesinde tütün endüstrisi gelişmiştir.

Sinop'ta işletilebilen maden yatakları yoktur.

TARİH

Sinop'un bulunduğu topraklar Hitit devletine aitti. Bazı kaynaklar Sinop şehrini Hititler'in kurduğunu yazar. Hititler bu bölgeye «Gasgas ülkesi» adını vermişlerdi. Asurlular hiçbir zaman buraya ulaşamadılar. Hitit egemenliği İ.Ö. 2000 - 1150 yılları arasında sürdü. İ.Ö. 8. yüzyılda Kimmerler'in istilasına uğradı. Daha sonra Frikya, Lidya krallıklarına katılan bölge, İ.Ö. 6. yüzyılda Pers imparatorluğuna geçti. Bu çağlarda Sinop, işlek bir İyon sitesi olarak tanınmıştır.

İsa'dan önceki yıllarda Sinop kıyılarında Amazonlar adı verilen savaşçı kadınlar yaşıyordu. Amazonlar anaerkil aile düzeni kurmuşlar, kadının egemen olduğu bir aile sistemini buralarda gerçekleştirmişlerdi. Bunların toplumunda erkeğe ancak neslin sürdürülmesi için yer veriliyordu. Doğan erkek çocuklar ya öldürülür, ya da babalarına gönderilirdi. Amazonlar çok iyi ok atarlar ve daima at üzerinde savaşırlardı. Bu kadınlar devleti, sosyal bir topluluk olarak yüzyıllarca yaşamış ve arkasında efsaneler bırakarak tarihin karanlıklarında kaybolmuştur.

Sinop İ.Ö. 4. yüzyılda, Büyük İskender tarafından Makedonya devletine katıldı.

Sinop'ta yaşayan filozof Diogenes'in, Makedonyalı Büyük İskender'in «benden istediğin bir şey var mı?» sorusuna verdiği «gölge etme, başka ihsan istemem) cevabı pek ünlüdür.

Sinop, İ.Ö. 8. yüzyılda Miletoslular'ın yerleşmesiyle büyük bir ticaret kenti oldu. Bunlar daha sonraları Sinop'u askerî bir üs hâline getirdiler. Osmanlılar'dan sağladıkları kerestelerle donanmalarını güçlendirerek doğu Karadeniz kıyılarında başka şehirler kurdular. İ.Ö. 757'de kurulan Trapezus (Trabzon), Kerasus (Giresun), Kotyora (Ordu) bunların arasında sayılabilir.

Sinop İ.Ö. 1. yüzyılda Romalılar'ın eline geçti. Romalılar'ın Bitinya adını verdikleri eyaletin içinde Sinop şehri de bulunuyordu. 395 yılında Roma imparatorluğu ikiye ayrılınca buraları Bizans'ın eline geçti. Bizans yönetiminde yüzyıllarca yaşadı. Fakat zaman geçtikçe Pontus ve Roma dönemindeki önemini yitirdi. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Kutalmışoğlu 1. Süleyman başkomutanlığındaki Selçuklu Türkleri bu yerleri aldılar. Ancak 1. Haçlı seferinden yararlanan Bizanslılar, bütün Karadeniz kıyıları gibi, Sinop ve çevresini de Selçuklular'dan geri aldı. 1204 yılındaki 4. Haçlı seferinden sonra Bizans tahtındaki Komnenoslar sülâlesi, başkenti Trabzon olan bir Bizans Pontus devleti kurdular ve Sinop şehrini ellerinde tuttular.

Selçuklu hükümdarı birinci İzzettin Keykâvus, Bizans imparatoru Aleksius Komnenos'la yaptığı savaşta Komnenos'u yenip tutsak alınca 2 Kasım 1214'te Sinop şehrini ele geçirdi. Böylece Anadolu Selçuklu devleti Karadeniz kıyılarında, fırtınalardan doğal olarak korunan tek liman şehri olan Sinop sayesinde ticaretini büyütüp zenginleşti. Türk tüccarları hemen Sinop'a yerleştiler ve Karadeniz'de o zamanlar pek hareketli olan ticarete egemen oldular.

Alâeddin Keykubat zamanındaki Kırım seferi, Sinop'ta üslenen Selçuklu donanması tarafından başarıldı. Bir ara Trabzon'daki Pontus krallığı Samsun ve Sinop limanlarına saldırdı. 13. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Pontus kralları, Selçuklular arasındaki karışıklıktan yararlanıp Sinop'u aldılar. Ancak kısa bir süre sonra, Selçuklu veziri Muinüddin Pervane, Sinop'u uzun bir kuşatmadan sonra 1277'de geri aldı. Selçuklu Sultanı Rüknettin Kılıç Arslan şehri vezir Pervane'ye verdi. Böylece Sinop'ta Pervaneoğulları beyliği kuruldu. Bu beylik, Trabzon Rumları'na ve Kefe'deki Cenevizliler'e karşı yaptığı başarılı savaşlarla tanındı. Bu sülâlenin son beyi olan Gazi Çelebi'nin ölümü üzerine (1322) Sinop, Kastamonu çevresine egemen olan Candaroğulları beyliğine geçti.

Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezit döneminde bu çevre Osmanlı devletinin denetimi altına girdi. Sinop'ta bulunan Candaroğlu İsfendiyar Bey, Kastamonu beyi olan kardeşi II. Süleyman'ın öldürülmesi üzerine 1392 yılında Sinop'u Yıldırım Bayezit'e teslim etti. Ancak, padişaha bağlılığından ötürü şehir İsfendiyar Bey'in yönetimine bırakıldı. Sinop hem kuvvetli kalesi, hem limanı ve tersanesiyle önemli bir deniz üssü, üstelik iç Anadolu'nun iskelesiydi. Timur'un Ankara savaşını kazanması üzerine İsfendiyar Bey, Timur'a sığındı. Timur, İsfendiyar Bey'e Sinop'tan başka Kastamonu ve Çankırı'yı da verdi.

Sinop 1461 yılına kadar İsfendiyaroğulları beyliğinin elinde kaldı. Trabzon seferine çıkan Fatih, 1461 yılında Sinop'u aldı. Şehir, Kastamonu sancağına bağlandı. Tersanesi onarılıp büyütüldü ve Osmanlı donanması için kışlak oldu. 17. yüzyılda Sinop birkaç defa Don Kazakları'nın saldırısına uğradı. 1614'te karaya çıkan Kazaklar şehre baskın yaparak kaleyi ele geçirdiler. Kadınları ve çocukları esir alarak şehri yaktılar. Sinop için en önemli olay 30 Ekim 1853'te limanda demirli bulunan Osmanlı filosunun Ruslar'ın baskınına uğramasıdır.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Atatürk, Sinop'a çıkmayı düşünmüş fakat ili Anadolu'ya bağlayan yollardan yoksun olması, bu tarihî olayın Sinop'ta olmasını engellemiştir.

Sinop yönetim bakımından 1920'ye kadar Kastamonu vilâyetine bağlı kaldı. Bu tarihten sonra bir sancak merkezi oldu. 1924'te il hâline getirildi.

15 Eylül 1928'de Sinop'a gelen Atatürk, İstanbul'daki Gülhane parkı söylevinden sonra ilk alfabe dersini Sinop yatılı mektebinde vermiştir.

FOLKLOR

Sinop geleneklerini kısmen korumuştur. Batı ve doğu Karadeniz karışımı bir özellik taşır.

Nişasta helvası, mısır pastası gibi kendine özgü yemekleri vardır. Halk müziği daha çok iç Anadolu'nun etkisinde kalmıştır.

SİNOP ADI NEREDEN GELİYOR

Sinop sözü Hitit yazılarında Sinova (Sinip) şeklinde geçer. Hititler ay tanrısına Sin derlerdi. Hititler'den önce bu bölgede yaşayan ve Amazon denen savaşçı kadınların başkanı Sinope adını taşıyordu. Kelimenin aslı bu isimden gelir. Tesalya ve Miletos'tan gelen göçmenler de Sinope adını benimsediler. Türkler şehri aldıktan sonra Sinope'yi önce Sinob, sonra Sinop şekline çevirdiler.

TOKAT

KİMLİK KARTI 60

Nüfusu : 691 605 (1985)
Yüzölçümü : 9 958 km²
Nüfus yoğunluğu : 69
Otomatik telefon kodu : 4751

İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	127 801	139 872	18,05
Almus	29 167	28 856	—2,14
Artova	37 968	40 807	14,42
Erbaa	91 263	96 328	10,80
Niksar	82 224	87 071	11,46
Reşadiye	60 495	67 484	21,87
Turhal	105 562	127 743	38,14
Zile	90 288	104 444	27,21

Coğrafi konum : 35° 27′ ve 37° 39′ doğu boylamları ile 39° 52′ ve 40° 55′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 45
İlin en yüksek yeri: Şehnakayası tepesi (2 835 m)
Ovalar: % 39,6
Platolar: % 15,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98,1
Orman alanları: % 48,8
Ekili ve dikili alanlar: % 34,8
Çayır ve meralar: % 14,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1,9

Yıllık yağış ortalaması: 461 mm
Yıllık ısı ortalaması: 12°

Başlıca tarım ürünleri:
Şeker pancarı, tahıllar, tütün, sebze ve meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Şeker fabrikası, etil alkol ve ispirto fabrikası, Tekel şarap fabrikası, konserve, meyva suları, kereste, kiremit ve un fabrikaları.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Tokat ilinin kuzey kesiminde, kuzey Anadolu dağlarının bir parçası olan Canik dağları uzanır. Doğu-batı doğrultusunda ve Karadeniz kıyılarına paralel uzanan Canik dağlarının güney yamaçları, Yeşilırmak'ın en büyük kolu Kelkit çayı vadisine iner. İlin ortalarında Kelkit ırmağı, Tozanlı çayı ve Çekerek suyu gibi akarsular etrafında genişleyen ovalar görülür. Niksar'ın batısında Erbaa önlerinde genişleyen Kelkit vadisi, yarısı Amasya'da kalmak üzere, Taşova adlı ovayı meydana getirir. Daha güneydeki Tozanlı çayı üzerinde, Tokat ve Turhal'ın arasında genişleyen ve Kazova da denilen bir düzlük görülür. İlin üçüncü büyük ovası, Yeşilırmak kollarından Çekerek suyunun etrafında genişleyen Artova'dır. Tokat ilinin en yüksek kesimleri Yeşilırmak'ın güneyindedir.

İlin başlıca dağları şunlardır: Asmalı (2 146 m), Dumanlı (2 374 m), Toraç (2 129 m), Deveci (1 907 m), Kiliktepe (1 546 m), Yün (1 194 m), Kocadağ (1 310 m), Çamlıbel veya Köroğlu (2 020 m).

AKARSULAR VE GÖLLER

Tokat'ın topraklarını Yeşilırmak ve iki büyük kolu sular. Kuzey kesiminde doğu-batı doğrultulu Kelkit ırmağı (Tokat suyu), güney kesimlerinde de Çekerek suyu il sularını toplayıp Yeşilırmak'a boşaltır. Kelkit ırmağı Gümüşhane topraklarından geçer. Sivas topraklarında aktıktan sonra Reşadiye'de Tokat iline girer. Kale boğazında batıdan gelen Yeşilırmak ile birleşip Samsun'a geçer. Asıl Yeşilırmak (Tozanlı ırmağı) Sivas ilinde Kösedağı'ndan çıkar, Kelkit ırmağına paralel olarak batıya akar. Almus ilçesinde Almus barajı gerisindeki baraj gölünü oluşturur. Çekerek suyu, Tokat topraklarının güney kesimlerindeki Artova ilçesinden çıkarak Yozgat'a geçer. Kuzeye dönüp tekrar Tokat iline, daha sonra Amasya iline girer ve Amasya şehrinin güney kesimlerinde doğudan gelen Yeşilırmak'a karışır. Tokat ilinin üç büyük suyundan Yeşilırmak'ın bütün uzunluğu 468 km, Kelkit çayının uzunluğu 256 km'dir. Zinav ve Güllükköy gölleri vardır. Ayrıca Tokat'ın doğusunda 1960 yılında yapılmış olan Almus barajı 325 km² genişliğinde yapay bir göl oluşturmuştur. Barajdan enerji üretiminde olduğu gibi, taşkından korunmada ve 14 000 ha'lık bir alanın sulanmasında da yararlanılmaktadır.

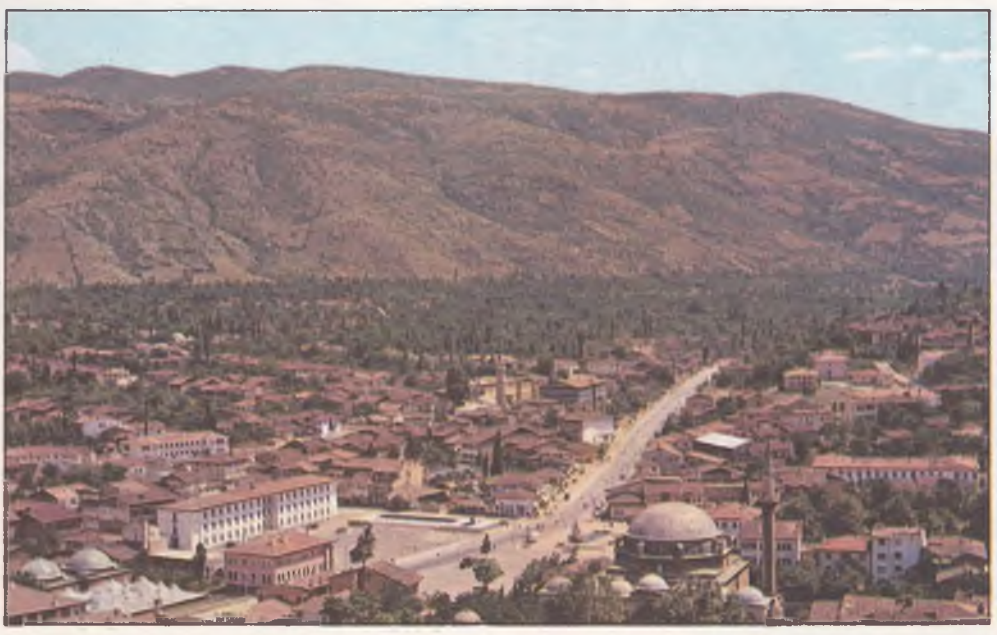

Karadeniz Bölgesi iklimiyle iç Anadolu iklîminin etkisi altında bulunan Tokat'tan bir görünüş.

İKLİM

Tokat ili, Karadeniz iklimiyle, kara

ikliminin etkisi altındadır. Karadeniz iklimi Tokat'ta değişikliğe uğrar, yükselti ve denizden uzaklık bu değişmede rol oynar. Yağışlar, nemli rüzgârlara karşı duran yamaçlarda veya bu yamaçların gerisinde birbirinden farklıdır.

En sıcak ay ortalaması 22°, en soğuk ay ortalaması 2,5°, yıllık ortalama sıcaklık 12°, görülen en düşük ısı — 19°, en yüksek ısı 40°, yıllık yağış tutarı 461 mm'dir. Yağışların mevsimlere göre dağılışı: % 30 kış, % 15 yaz, % 21 sonbahar, % 34 ilkbahar.

Yılda ortalama 10 gün kar yağar ve 20 gün yerde kalır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Dağlık kesimler Karadeniz ikliminin etkisiyle gür ormanlarla kaplıdır. Toprakların yaklaşık olarak % 37'si orman toprağı sayılırsa da yüzyıllardan beri yapılan baltalamalar, ormanları % 26'ya indirmiştir. Nemli yörelerde nemcil ormanlar görülür. Karaçam, sarıçam, kayın ve çeşitli meşe türleri vardır. İç kesimlerde ormanlar kurakcıldır.

Ovalarda otsu bitkiler görülür. Bu alanlar Kelkit ve Yeşilırmak vadisi tabanlarında ağaçlı step özelliği gösterir. Kuzeyde (Reşadiye, Niksar) ormanlar sık olduğu halde güneye doğru (Zile, Artova kesimleri) ağaçlar çok seyrekleşir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İl, geçimini tarımdan sağlar. İl topraklarının % 23'ü tarla, % 10'u nadasa bırakılmıştır. % 10'u çayır-otlak, % 3'ü bahçe ve sebzelik, % 26'sı orman, % 28'i tarım dışı alanlardır. Bu ormanlar Tokat'ın orman bakımından çok zengin olduğunu, tarım oranı bakımından da ortanın üstünde zenginlikte olduğunu gösterir.

1934'te Turhal ilçesinde şeker fabrikası kurulmuştur. Eskişehir'den sonra en çok pancar Tokat'ta üretilir. Daha sonra tahıllar, tütün, soğan, patates, üzüm yetiştirilir.

Kelkit vadisinde yetişen «Taşova tipi» tütün ile Kazova'dan çıkan üzüm ünlüdür. Artova tahıl üretiminde başta gelir. Elma, armut, erik, şeftali, kiraz, vişne gibi meyvaları lezzetleriyle tanınmıştır. Tokat'ta muşmula, iğde, kızılcık, antep fıstığı, badem, ceviz, fındık, dut, incir, nar, kayısı, zerdali gibi meyvalar bol miktarda yetiştirilir.

1980 yılında Tokat ilinin başlıca ürünleri ve üretim (ton olarak): Buğday (162 120), arpa (71 340), çavdar (3 170), yulaf (766), mısır (11 570), pirinç (36), mahlut (1 200), bakla (164), bezelye (4), nohut (2 261), fasulye (2 130), mercimek (5 024), fiğ (237), burçak (100), tütün (11 750), şeker pancarı (477 932), kenevir (75), soğan (19 087), sarmısak (363), patates (17 805).

1980 yılında ilde meyva üretimi (ton olarak): Armut (5 726), ayva (795), elma (24 775), muşmula (200), erik (3 161), iğde (13), kayısı (720), kızılcık

TOKAT ADI NEREDEN GELİYOR

Tokat şehrinin 7 km doğusunda Lomona Pontica adlı kentin bulunduğu, Bizans ve Roma tarihlerinde görülür. İsa'dan önceki yıllarda Tokat'ın bulunduğu yerde Dazimon adlı bir kale vardı. Tokat adı, 1071'den sonra Orta Asya'dan bu çevreye gelen Türk boylarından Tokayıt veya Togayıt adlı aşiretten gelir. Bu aşiretin insanlarına Togaylı ve Tokatlı denir; yaşadıkları şehre de Tokatlı adı verilirdi. Zamanla kelimenin «lı» eki düşmüş ve şehre Tokat denmeye başlanmıştır.

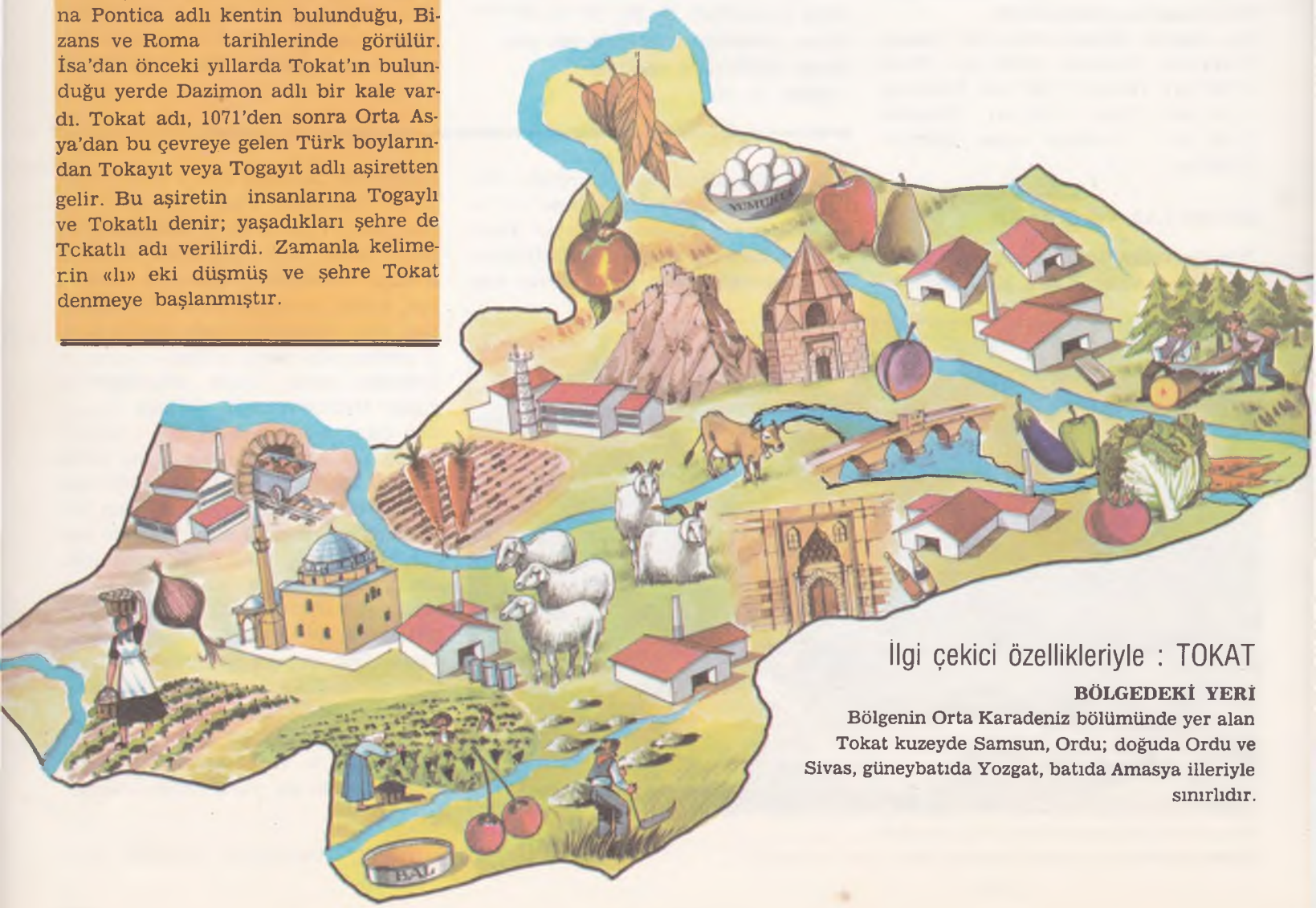

İlgi çekici özellikleriyle : TOKAT

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Karadeniz bölümünde yer alan Tokat kuzeyde Samsun, Ordu; doğuda Ordu ve Sivas, güneybatıda Yozgat, batıda Amasya illeriyle sınırlıdır.

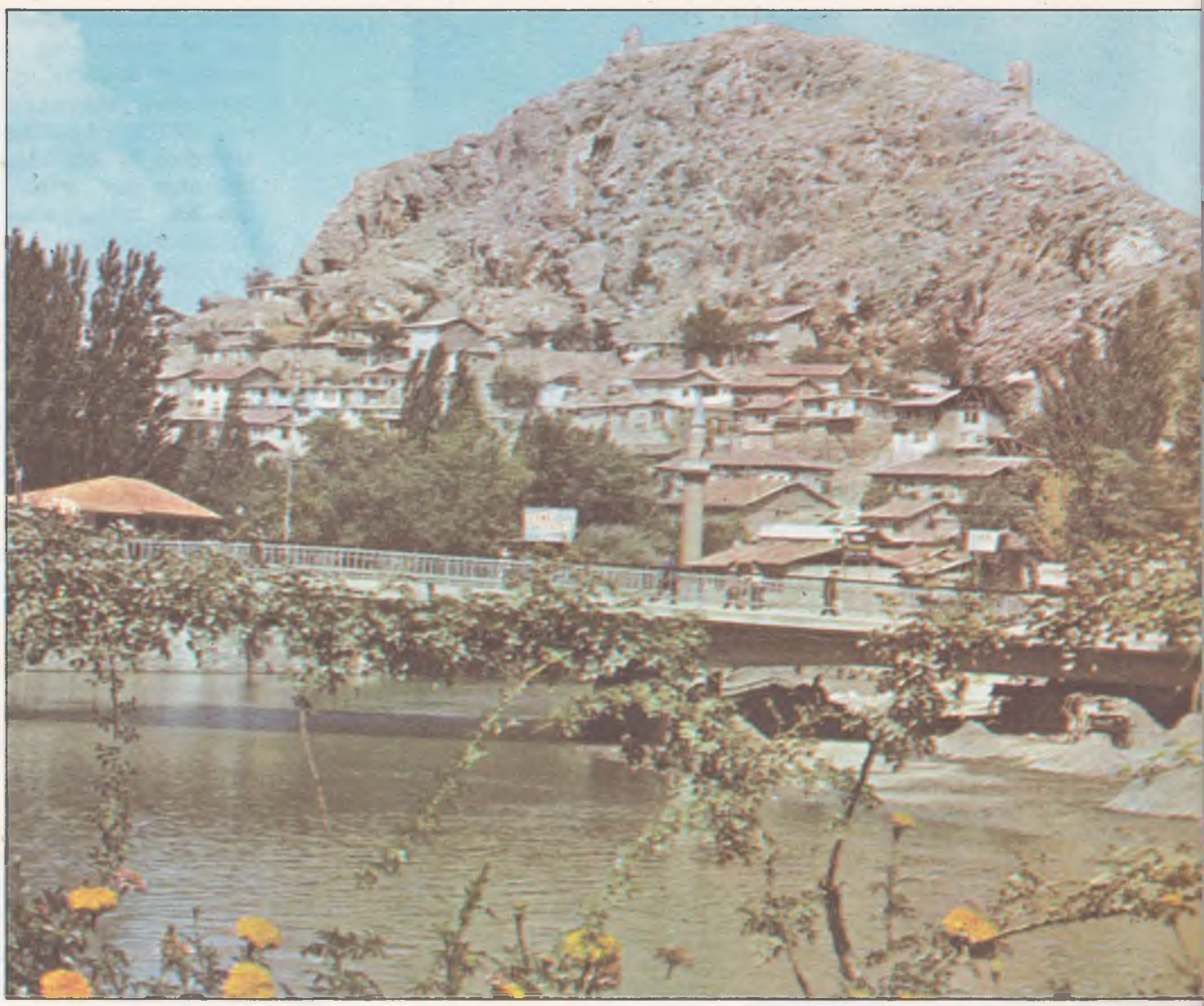

Tokat'ın, şeker fabrikasıyla ünlü ilçesi: Turhal

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Gezilip görülecek yerler arasında, Zinav ve Güllükköy gölleri, Sulusaray kaplıcası ve Almus barajı gölü çevresi gelir.

Hititler'den kalma ve onlardan sonraki çeşitli uygarlıkların konakladığı bu şehirde birçok tarihî eser vardır. En önemlileri şunlardır: Ali Paşa camisi, Gökmedrese, Güdük minare (Selçuklu devri yapıları), Hatuniye külliyesi, mescitler, hamamlar, türbeler, kale, Niksar'daki Roma döneminin şehir kalıntıları, Ulucami, Melik Gazi türbesi, şair Emrah'ın mezarı, Turhal'daki kale, kervansaray, Ulucami, Hasan Ağa medresesi, hanlar ve Işık camisi.

Orta Çağ'da adı Zela olan bugünkü Zile, Sezar'ın «veni, vidi, vici» (gittim, gördüm, yendim) sözünü söylediği yerdir.

Tokat müzesi, 1275 yılında yapılan Gökmedrese içindedir. 1920 yılında müze hâline getirilmiştir.

(750), kiraz (4 223), şeftali (7 326), vişne (3 065), zerdali (379), badem (171), ceviz (3 506), fındık (27), kestane (12).

Bunların dışında aynı yıl Tokat ilinde fiğ, yonca, kurunga gibi yem bitkilerinden 3 100 ton yeşil ot, 31 013 ton kuru ot üretilmiştir.

Koyun üretimi önemli bir yer tutar. Koyundan sonra sığır, manda, kıl keçisi, tiftik keçisi yetiştirilir. Kümes hayvancılığı yapılır. Ayrıca arıcılık yapılır.

Tokat ilinde mevcut hayvan sayısı (baş olarak): At (18 400), katır (1 920), eşek (53 280), öküz (53 306), inek (176 427), boğa (22 521), dana (85 230), manda (70 721), koyun (588 740), kıl keçisi (246 060), tiftik keçisi (3 900). Bunların dışında 2 049 901 adet tavuk-horoz, 38 900 adet hindi, 25 332 adet arı kovanı vardır (1980).

Tokat ilinde hayvan ürünü olarak aynı yıl 115 070 ton süt, 635 ton yapağı, 240 ton bal, 29 312 000 adet yumurta, 2 360 ton et, 144 900 adet deri üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İlin önemli endüstri kuruluşları şunlardır: Turhal şeker fabrikası, aynı fabrikanın yan ürünlerini değerlendiren etilalkol ve ispirto fabrikası, Tekel şarap fabrikası, konserve fabrikası, meyva suyu fabrikası, kereste atelyeleri, tuğla-kiremit fabrikaları, Et ve Balık Kurumu'na ait et mamülleri üretim tesisleri, un fabrikaları, dokuma tezgâhları, şarap atelyeleri, karoseri yapımevleri, tarım araçları ve taşıt onarım yerleri. İlde,. keçecilik ve yazmacılık da yapılır.

İl merkezine 36 km uzaklıkta Yeşilırmak üzerinde Almus hidroelektrik santrali yer alır.

Turhal'daki antimon yatakları önemlidir. Çıkarılan antimon, demiryolu ile Samsun'a, oradan da Avrupa'ya gönderilir. Yıllık üretim 300 000 ton dolaylarındadır. Krom ve manganez yatak-

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Hey onbeşli onbeşli
Tokat yolları taşlı
Onbeşliler geliyor
Kızların gözü yaşlı

Aslan yârim kız senin adın hediye
Ben dolandım sen de dolan gel gediğe
Fistan aldım endazesi on yediye

ları da vardır, fakat işletilmemekte, Artova ve Zile'deki linyit yataklarından yararlanılmaktadır.

TARİH

Tarihi İ.Ö. 2000 yıllarında başlayan Hitit devletinin başkenti, bugünkü Çorum ili topraklarında, Sungurlu ilçesi yakınlarındaydı. Hititler İ.Ö. 1150'de yıkılınca bu topraklar Trakya'dan gelen Frikler tarafından alındı. Frikya devleti döneminde buralara Asurlular, Mitanniler, Kimmerler, İskitler kuzey ve güneyden akınlar yaptılar. İ.Ö. 7. yüzyılda Medler, İ.Ö. 546'da Persler, bütün Anadolu ile çevreyi de aldılar. İ.Ö. 333'te Büyük İskender, Anadolu ve İran ile Tokat çevresini de imparatorluğuna bağladı. İskender'in ölümünden sonra, generallerinden Selevkos, Ege denizi'nden Basra körfezine kadar uzanan bir imparatorluk kurduysa da Tokat'ı egemenliğine alamadı. Buralarda Kapadokya adlı bir krallık kuruldu. Daha sonra Pontus kralları Karadeniz kıyılarından Ankara'ya kadar olan toprakları aldılar. Bu arada Tokat ve çevresi de ellerine geçti. İ.Ö. 1. yüzyılda, Hazar denizi kıyılarında Atlas Okyanusu kıyılarına kadar yayılan Roma imparatorluğu bu yöreyi aldı. Beş yüzyıl kadar Roma yönetiminde kalan bölge, 395 yılında Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü.

1071 Malazgirt zaferinden sonra, Selçuklu devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın başkomutanlığındaki Türk orduları tarafından alındı.

Bölgenin yönetimi bu bölgeyi alan Danişment Gazi'ye verildi. Danişmentliler, Sivas ve Kayseri'yi başkent olarak kullandıkları gibi Tokat'ın Niksar ilçesini de bir süre beyliğin başkenti yaptılar.

Selçuklu devleti hükümdarlarından Sultan II. Kılıç Arslan 1177'de Danişmentoğulları beyliğine son verip, onlara batı Anadolu'da (Osmanoğulları gibi) uç beyliği verdi. Moğollar'ın istilasından sonra, İlhanlı egemenliği 1335'e kadar sürdü. İlhanlılar'ın Anadolu genel valisi Alâeddin Eretna bey, Tokat, Amasya, Sivas, Kayseri, Erzincan ve Erzurum'da Eretna devletini kurdu. Eretnalılar 1335'ten 1380'e kadar siyasal egemenliklerini sürdürdüler. 1380'de, son Selçuklu Hakanı II. Mesud'un torunu Rüknettin Kılıç Arslan tahta geçti. Fakat sonunda «Sultan» adı takılan Kadı Burhaneddin, Eretna toprakları üzerinde 1398'e kadar süren önemli bir devlet kurdu. Kadı Burhaneddin, Karayörükoğlu Osman tarafından 1398'de öldürülünce, Tokat, Yıldırım Bayezit döneminde (1389-1402) Osmanoğulları'na geçti. Timur istilalarında Osmanlı egemenliğinden çıkan şehir Osmanlı padişahı I. Mehmet (1413-1421) zamanında Osmanlılar'a geçti.

Tokat kalesi ve şehri Fatih zamanında 1472'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan kuvvetleri tarafından yakılıp yıkıldı. Akkoyunlu devleti İran'ı ve Mezopotamya'yı kaplıyordu. Fatih, Uzun Hasan ve devletinin Osmanlılar için büyük bir tehlike olduğunu anlayınca bunların üstüne yürüdü. 11 Ağustos 1473'te Erzincan'ın doğusunda Turcan ovasında Otlukbeli denen yerde yapılan savaşta Uzun Hasan yenildi, İran'a kaçtı. Bu tarihten sonra Tokat Osmanlı imparatorluğuna geçti. Bir daha da yabancı istilasına uğramadı.

Osmanlı döneminde Tokat Sivas beylerbeyiliğinin sancak merkezi ve bir iç şehir oldu. Ticaret ve kervan yollarının değişmesi üzerine önemini kaybetti. Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra yine Sivas vilâyetinin sancağı, cumhuriyet çağında ise kendi adını taşıyan ilin merkezi oldu.

Millî Mücadele öncesi Tokat ve çevresi İstanbul'daki Sadrazam Damat Ferit hükümetinin siyasal dayanağı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın en yaygın biçimde örgütlendiği yerlerden biriydi. Eskişehir çevresindeki istilacı Yunan ordularına karşı büyük bir savaşın verildiği 1920 yılı ortalarında ayaklanan halifeciler, yani padişah taraftarları, bir ara Tokat'ı ele geçirdiler. Bunlara karşı gönderilen 3. Kolordu Komutanı Selahattin ve Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) kuvvetleri cephedeki güçlerin zayıflaması pahasına, iç düşmanlarla savaşmak zorunda kaldı. Gerici ayaklanma üç haftada bastırıldı. Ama bu yüzden Yunanlılar'ın Anadolu iç kesimlerine ilerlemelerine fırsat verilmiş oldu. Bu olaylar sırasında yerel bir mücadele yapmak zorunda kalan Tokatlılar Kurtuluş Savaşı cephelerinde 770 şehit bıraktılar.

Saat kulesi ve tarihî bir minare.

FOLKLOR

Tokat Orta Asya'dan gelen Oğuz Türkleri'nin ilk yerleştikleri bölgelerden biridir. Eski Türkler'in gelenekleri, bölgede hâlâ görülür. Bunların başında «Sıra geçme» geleneği gelir. Bu, Tokat evlerinde ve bağlarında yapılan sazlı, sözlü, manili toplantıdır. Bu toplantılarda ünlü Tokat türküleri söylenir. Eskiden kalma kıyafetler günümüzde de görülür. Bunlar ip örgülü, boncuklu dolama, önlükler, 3 ve 5 parçalı eteklikler, bindallı ve simli entarilerdir. Yerel oyunları: Kazova yaylaması, Kazova halayı, Semalı ve Tozanlı halayları vb. gibi adlar alır. «Alçacık kiraz dalı - Dibinde ipek halı» ve «Hey on beşli on beşli-Tokat yolları taşlı» türküleri ülkemizde pek tanınmıştır. 19. yüzyıl halk ozanı Emrah'ın mezarı da Tokat'ın Niksar ilçesinde bulunur. Bu mezarı İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesinden Prof. Dr. A. Karahan bulmuştur. Emrah'ın «Gönül gurbet ele düşme, ya gelinir ya gelinmez» şiiri de çok ünlüdür.

TRABZON

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlin yüzey şekillerini kuzey Anadolu dağlarının kıyı şeridi oluşturur. Değirmendere'nin doğusunda bulunan dağlara Trabzon dağları, batısında bulunan dağlara ise Zigana dağları adı verilir.

İl sınırları içinde bulunan bu dağların kuzey yamaçları diktir. Bu dik yamaçlar birbirlerine paralel olmak üzere derin vadilerle yarılmıştır. Bunlar deniz üzerinde burunlar oluşturur. Bu burunlara en güzel örnek Vakfıkebir - Akçaabat arasındaki Fener burnudur (Yercs, yada Yoros burnu da denir).

Trabzon yöresindeki dağların eteğinde bulunan Boztepe, Zifanos, Soğuksu tepeleri 200-250 metre yüksekliği olan tepelerdir. Bu tepelerle Karadeniz arasında dar bir kıyı ovası bulunur. Bu kıyı ovaları, il topraklarının ancak % 10'unu meydana getirir.

Trabzon ilinin başlıca dağları şunlardır: Haldizen dağı (3 329 m), Kemer dağı (3 250 m), Çakırgöl dağı (3 063 m), Kolet dağı (2 580 m), Zigana dağı (2 600 m), Horoz dağı (2 396 m).

AKARSULAR VE GÖLLER

Trabzon'da önemli büyüklükte akarsu yoktur. Kıyı dağlarından ve bu dağlarda bulunan yaylalardan inerken dağları dikine yararak, denize dökülen kısa akarsular bulunmaktadır. Bunların akışı hızlıdır. Yazın da yağışların etkisi ile suları bol olur.

En önemli dereler doğudan batıya doğru şöyle sıralanır: Maki, Beltacı, Solaklı, Manahos, Hamurğan, Karadere, Yanbolu, Değirmendere, Kuzgundere ve Kisarna dereleri.

İlde önemli göl yoktur. Yalnız yüksek dağların doruklarında buzul sirk göllerine rastlanır. Bu tip göllerin en önemlileri Çakırgöl dağında bulunan göllerdir. Ayrıca oluşum yönünden değişik bir yapıya sahip göller de vardır. Bu göller, değişik zamanlarda toprak kaymaları yüzünden bir vadinin önünün tıkanması sonucu meydana gelen göllerdir.

21 Şubat 1930 yılında Sera deresinin vadisi, toprak kayması sonucu tıkandı. Bu tıkanma sonucunda vadide 4 km uzunluğunda Sera gölü meydana geldi. Genişliği 150 metreyi bulan göl Trabzon'un 10 km batısındadır.

Ayrıca Çaykara ilçesindeki Şarah gölü (Uzungöl) de aynı şekilde oluşmuş bir göldür.

İKLİM

İlin kıyı kesimlerinde Karadeniz iklimi görülür. Yazlar serin, kışlar ılık geçer, Kafkas dağları kuzeyin dondurucu soğuklarını tuttuğu için, her mevsim yağışlıdır. 39 yıllık gözlemlere göre

KİMLİK KARTI 61

Nüfusu : 817 484 (1985)
Yüzölçümü : 4 938 km²
Nüfus yoğunluğu : 166

Otomatik telefon kodu : 031

İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	175 295	225 499	50,37
Akçaabat	102 876	111 140	15,45
Araklı	57 227	61 086	13,05
Arsin	35 043	34 027	—5,88
Çaykara	34 697	34 869	0,99
Maçka	41 208	39 373	—9,11
Of	81 038	91 557	24,41
Sürmene	49 131	54 088	19,22
Tonya	24 905	28 691	28,30
Vakfıkebir	100 046	106 648	12,78
Yomra	29 579	30 506	6,17

Coğrafi konum : 40° 33′ ve 41° 07′ kuzey enlemleri ile 39° 07′ ve 40° 30′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 77,6
İlin en yüksek yeri: Çakırgöl dağı (3 063 m)
Platolar: % 22,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 63
Orman alanları: % 13
Ekili ve dikili alanlar: % 24
Çayır ve meralar: % 26
Tarıma elverişsiz alanlar: % 37

Yıllık yağış ortalaması: 807,3 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,6°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, çavdar, mısır, nohut, fasulye, fiğ, tütün, patates, çeşitli sebze ve meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Ağaç ürünleri fındık, saç, kalorifer kazanları, giyim sanayii, balık unu, balık yağı, konserve, boru, profil.

Trabzon balıkçılığın en gelişmiş olduğu illerimizden biridir. İşte mendirekte balık tutanlar ve şehrin görünüşü.

Trabzon'da en soğuk ayın sıcaklık ortalaması 7,2°, en sıcak ay ortalaması 23,2°'dir. Yıllık ortalama ısı 14,5°'dir. Kaydedilen en düşük sıcaklık —7,4°, en yüksek sıcaklık 38,2°'dir. Yıllık ortalama yağış tutarı 830,8 mm'dir. Kıyılarda kar yağışı seyrek görülürse de dağlık kesimlere bol miktarda kar yağar. Bu nedenle dağların güneye bakan yamaçları kuraktır ve kışlar daha sert geçer.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İklimin ılık ve bol yağışlı oluşu nedeniyle orman örtüsü zengindir. Özellikle dağların denize bakan yamaçları yemyeşildir.

Dağların 600-800 m'ye kadar olan bölümlerinde kısmen yapraklarını döken ağaçlardan oluşan ormanlar bulunur. Daha yüksek kesimlerde ise 1 900 m'ye kadar iğne yapraklı ormanlar vardır. Bu ormanlarda en çok görülen ağaç türleri ladin, sarıçam, köknardır. 1 900 - 2 000 m'den sonra dağ otlakları görülür.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İlin ekonomik açıdan en büyük gelir kaynağı tarımdır. Ancak tarım çeşidinde, Anadolu'nun diğer yörelerinden farklı olarak, tahıl türlerinde ağırlık buğdayın değil, mısırındır.

1980 yılı verilerine göre 465 hektar alana buğday ekilip 975 ton ürün alınmıştı. Halbuki aynı yıl 53 920 hektar alana mısır ekilerek 56 950 ton ürün elde edildi. Mısırdan sonra, patates üretimi de önemlidir. 1980 yılında 6 310 hektar alana patates ekilerek, 78 250 ton patates elde edilmiştir.

Halkın en önemli gelir kaynağı fındık ve çay üretimidir. İlde 1980 yılında 36 430 985 adet fındık ağacı vardı. Bu ağaçlardan 28 188 ton fındık elde edilmiş, aynı yıl 39 286 çiftçi 10 458 hektar alana çay ekerek 77 067 ton yaş çay yaprağı üretmiştir.

İlde endüstri bitkilerinden tütün yetiştirilir. Daha çok Akçaabat kıyılarında ekimi yapılan tütün Trabzon'da ve Maçka ilçesinde de yetiştirilmektedir.

Bunların dışında aslında Akdeniz ikliminin ürünü olan Turunçgiller üretimi de yapılmaktadır.

Trabzon ilinde 1980 yılı ürünleri ve verim (ton olarak): Buğday (975), arpa (50), çavdar (25), mısır (56 590), fasulye (820), tütün (3 380), patates (6 150).

1980 yılında meyva üretimi (ton olarak): Armut (3 450), ayva (297), elma (3 383), muşmula (92), yenidünya (10), erik (763), kızılcık (25), kiraz (1 175), şeftali (221), vişne (217), zeytin (250), limon (4), mandalina (577), portakal (308), ceviz (286), fındık (28 188), çilek (132), dut (731), incir (1 019), nar (73), Trabzon hurması (9), üzüm (586).

Bunların dışında, 1 625 ton yonca, 50

İlgi çekici özellikleriyle: TRABZON

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Doğu Karadeniz bölümünde yer alan Trabzon kuzeyde Karadeniz, doğuda Rize, güneydoğuda Erzurum, güneyde Gümüşhane batıda Giresun ile sınırlıdır.

ton yeşil ot gibi yem bitkisi yetiştirilmiştir.

İlde sebze üretimi 1980 yılında şöyle gerçekleşmiştir: Yaprağı yenen sebzeler 2 760 ton, kabak 143 ton, hıyar 8 450 ton, patlıcan 1 100 ton, domates 2 510 ton, dolmalık biber 86 ton, sivri biber 533 ton. Bunların dışında 3 502 ton fasulye, 120 ton bezelye, 274 ton barbunya fasulyesi, 180 ton taze soğan üretimi gerçekleşmiştir.

İlde hayvancılık gelişmiştir. En çok sığır ve koyun beslenir. Bunların yanısıra kıl keçisi ve manda da beslenmektedir. Kümes hayvancılığı fazla gelişmemiştir.

1980 yılında ilde saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): Sığır (387 000), manda (2 700), koyun (226 300), kıl keçisi (34 950). Bunların dışında 360 000'in üzerinde tavuk-horoz ve 20 000 kadar arı kovanı olduğu tesbit edilmiştir.

Aynı yıl ilde hayvansal ürünlerin üretimi de şöyleydi (ton olarak): Süt (161 500), bal (109), et (2 425). Ayrıca 30 milyonun üzerinde yumurta ve 50 000 deri elde edilmiştir.

Trabzon ilinde balıkçılık çok gelişmiştir. İl kıyılarında tutulan balıklar arasında hamsi, istavrit, lüfer ve palamut sayılabilir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Trabzon sanayi yönünden özellikle son yıllarda gelişim göstermiştir. İran transit yolunun başlangıç noktasında bulunuşu ekonomik bir önem kazandırmaktadır. İlde tarım ve hayvancılığa dayalı sanayileşme dikkati çeker.

Başlıca endüstri kuruluşları şunlardır: Çimento fabrikası, Et ve Balık Kurumu'nun fabrika ve soğuk hava tesisleri, Çay Kurumu'nun çay fabrikaları, fındık fabrikaları, Yomra'da galvanizli saç ve kalorifer kazanı imal eden kazan sanayii, giyim sanayii, ülkemizde tek ameliyat ipliği imal eden katkut

TRABZON ADI NEREDEN GELİYOR

Trabzon adı Trapezus sözünden gelir. Trapezus, Yunanca'da «dört köşe» anlamına gelir. Bu adın şehre dört köşe biçimindeki surları dolayısıyle verildiği sanılmaktadır. Trapezus adı zamanla çeşitli değişiklikler geçirmiş ve sonunda bugünkü Trabzon şeklini almıştır.

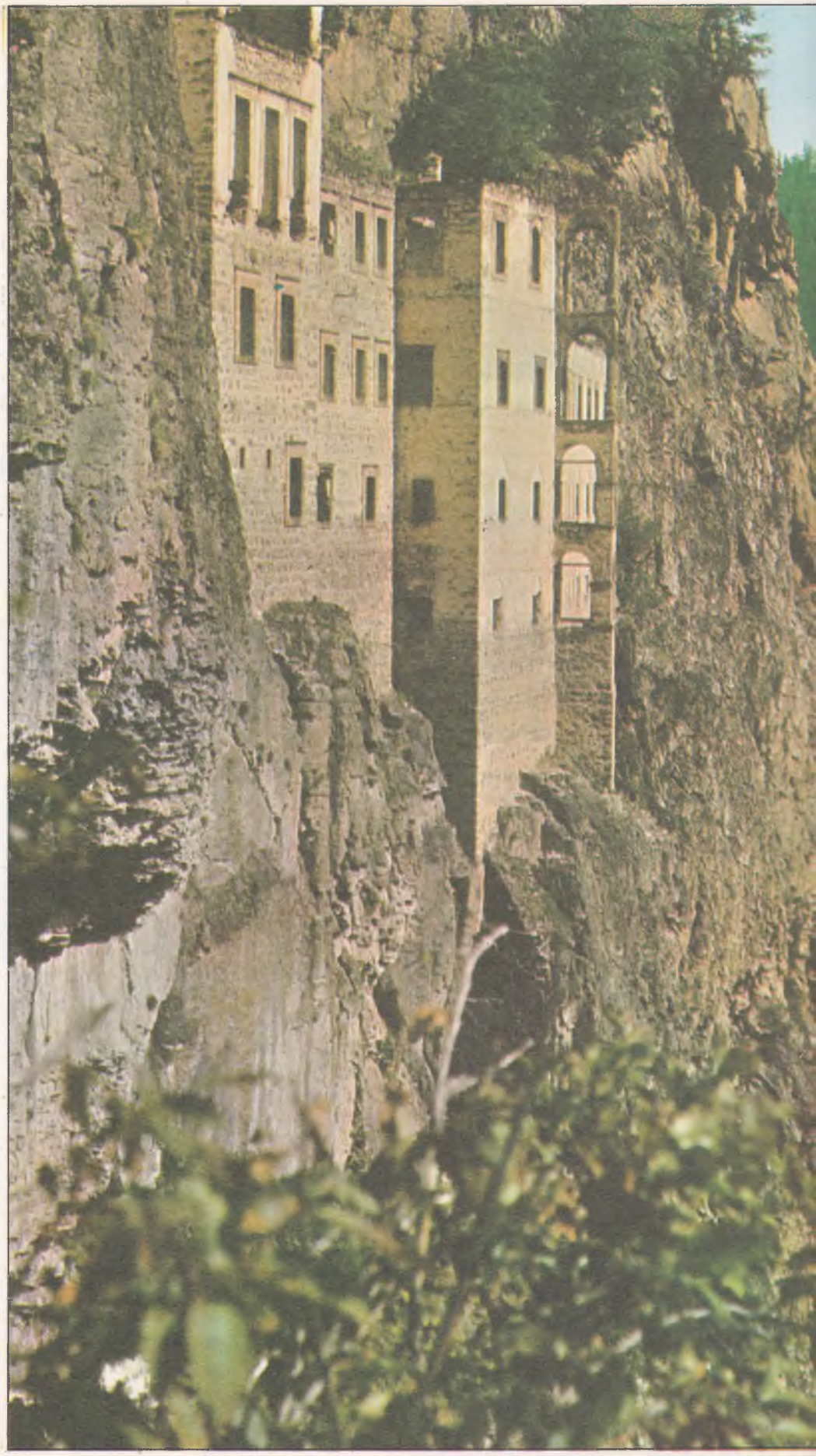

Trabzon ilindeki en önemli anıtlardan biri Sumela manastırıdır. V. yüzyılda Altındere vadisinin sarp kayalıklarına yapılmıştır. 72 odalı manastırda çeşitli duvar resimleri vardır.

Yavuz Sultan Selim'in annesi Ayşe Hatun'un yaptırmış olduğu Hatuniye camii.

FOLKLOR

Bu bölgeye mahsus bir çalgı olan kemençenin eşliğinde horonlar oynanır. Horonlar çok çeşitlidir. Kadın giyiminde ipek veya basma şalvar, kuşak ve beyaz-kırmızı çizgili dokumadan peştemal, beyaz yaşmak, renkli çoraplar ve çedik denilen pabuç kullanılır. Erkek giyiminde başta kabalak denen şapka, sırtlarında dik yakalı kara işlik, yandan düğmeli yelek, kırmalı paçası ile bacak kısmı dar olan bir çeşit pantolon, belde kemer ve kama, ayaklarda sapuk denilen ayakkabı bulunur. Omuzdan çaprazlama asılan ve soldan bele kadar uzanan geniş muskalıkla giyim tamamlanır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Oynayın kız oynayın
Durmanın ne kârı var
A bu köyün içinin
Acaip bekârı var

Derüle del derüle
Derüle del derüle

Oy kemençeci dayı
Soktun gözüme yayı
Kör ettin gözlerimi
Göremedim dünyayı

Derüle del derüle
Derüle del derüle

Oy kemençeci dayı
Soktun gözüme yayı
Ben gözümden vazgeçtim
Çevirsene gaydayı

Derüle del derüle
Derüle del derüle

fabrikası, un, kiremit ve tuğla fabrikaları, yurt dışında ihracat yapan mobilya sanayii, Karadeniz su ürünleri sanayii (KARSUSAN), boru ve profil üretimi (Bosaş), römork, karoseri, dingil, otomobil yan sanayii kuruluşları.

Trabzon'a özgü hasır altın bilezik, kemer, kolye yapan atelyeler, kundura, dövme bakır işlemeciliği, dokuma sanayii gibi sanayi kuruluşları da vardır. İlde maden üretimi önemsizdir. Maçka ilçesi yakınlarında manganez, Çaykara ilçesinde ise demir bulunmaktadır.

TARİH

Boztepe'nin eteklerinde kurulan Trabzon şehrinin tarihi, İsa'dan yüzlerce yıl öncesine dayanır. Hitit imparatorluğu sınırları dışında kalan Trabzon ve çevresi İ.Ö. 4. yüzyılda Pers imparatorluğunun egemenliğine girmişti. Daha önceleri Trapezus diye anılan şehirde İyonyalılar bir liman kurarak burasını Karadeniz'in canlı bir ticaret merkezi durumuna soktular.

Romalılar'dan önce, kuzey Karadeniz ve Kırım'da güçlü bir Pontus krallığı kurulmuştu. Bu krallık İ.Ö. 1. yüzyılda çetin savaşlardan sonra Romalılar'ın eline geçti. Roma imparatorluğunun ikiye ayrıldığı 395 yılına kadar Roma'nın egemenliği altında yaşadı. İkiye ayrılınca Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü.

2. yüzyılda İmparator Hadrianus, 6. yüzyılda da Justinianus Trabzon şehrini ve limanını geniş ölçüde onardılar ve su kemerleri yaptırdılar. Bizans imparatorluğu çağında, İranlılar, sonra Müslüman Arap'lar ve Türkler Trabzon bölgesine akınlar düzenlediler, ama şehri ele geçiremediler.

Trabzon'un Bizans imparatorluğuna bağlılığı 1204 yılına kadar sürdü. Dördüncü Haçlı seferi sırasında İstanbul'un yağma edilmesi ve hanedanın kovulması üzerine biri İznik'te, öbürü Trabzon'da iki Bizans imparatorluğu kuruldu.

Trabzon'daki imparatorluğun başında Komnenler vardı. Bu imparatorluk 15. yüzyılda, yani en geniş topraklarına sahip olduğu çağda bütün kuzey Karadeniz kıyılarını içine alıyordu. Daha sonraları gittikçe ufaldı ve sonunda Trabzon ve çevresine sıkışıp kaldı. Komnenler, Bizans tahtında 123 yıl (1081-1204) oturmuşlardı. 246 yıl da Trabzon'da saltanat sürdüler. Bu arada 1222-1235'te Gidos, 1340-1342'de Paleologos sülâleleri geçici olarak Trabzon tahtına çıktı.

Trabzon imparatorluğu 257 yıl boyunca bütünüyle bağımsız olamadı. Anadolu Selçukluları'na, Moğollar'a, Akkoyunlular'a, 1456'da da Osmanlı Türkleri'ne vergi ve asker vermek zorunda kaldı.

Sultan İzzettin Keykâvus, Trabzon imparatoru I. Aleksis'i yenip esir almıştı. Ama imparatorluğu Selçuklu devletine bağlayan bu hükümdarın kardeşi Sultan Alâeddin Keykubat'tır. Alâeddin Keykubat çağında Maçka'yı alan Türkler, Trabzon'u sarmışlardı. Kale düşmek üzereyken birden çıkan sert fırtına kuşatmanın geri kalmasına yol açtı. Şehir halkı buna üstün bir olay gözüyle baktı ve Tanrı'ya şükranlarını ifade etmek için bir kilise yaptırdı. Türkler Trabzon'u ele geçiremediler, ama imparatorluğu kesin olarak Anadolu Selçuklu devletine bağladılar. Trabzon Selçuklular'a vergi ve asker vermeye razı oldu.

Selçuklular'dan sonra İlhanlılar'a, Timur'a ve Akkoyunlular'a vergi veren Trabzon, Fatih çağında Osmanlı imparatorluğu ile karşı karşıya kaldı. Fatih Sultan Mehmed'in Gürcistan'a kadar kuzeydoğu Karadeniz kıyılarını fethetme projesi, Trabzon'a gelip dayanmıştı. Akkoyunlular, Osmanlı Türkleri'nin büyük rakipleri olarak Trabzon'u koruyordu. Daha 1352'de imparator III. Aleksis'in kızı prenses Maria Anna Despina'yı Akkoyunlu prensi Fahrettin Kutlu Bey'e vermişti. Bu prensesin öbür üç kız kardeşi de üç Akkoyunlu prensi ile evlenmişti. İmparator IV. Aleksis ise bir kızını Karakoyunlu beyi Cihanşah'a, öbürünü Bizans imparatoru VIII. Jan Paleolog'a vermişti. İmparator IV. Joannes de kızı Despina

Boztepe'nin eteklerine kurulu olan Trabzon bir zamanlar imparatorluk merkezi olmuş bir şehirdir. 1461'de Fatih tarafından fethedilmiş; Kanuni Sultan Süleyman burada doğmuştur. Resimde Trabzon'un sahil şeridinin bir bölümü görülüyor.

Ekatherine Teodora'yı Akkoyunlu beyi ve Fatih'in düşmanı Uzun Hasan'la evlendirmişti. Böylece Trabzon imparatorluğu Akkoyunlular'la sıkı bir akrabalık kurmuş oldu. Ama bütün bunlara rağmen Fatih, 1461 yazında Trabzon'u fethetti.

Yavuz'un sancak beyliği yıllarında Trabzon, bütünüyle bir Türk şehri oldu. Anıtlar, bayındırlık eserleri, kültür merkezleriyle donatıldı. Kanuni Sultan Süleyman Trabzon'da doğdu ve çocukluğunu burada geçirdi. Trabzon daha sonra bir eyalet merkezi oldu.

Trabzon'daki Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1978-1979 ders yılında kurulmuştur. Yukarıdan üniversitenin çeşitli binaları görülüyor.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Trabzon, doğu Karadeniz dağlarıyla kıyıdan ayrılmış bulunan doğu Anadolu'nun geniş bir alanı için giriş ve çıkış kapısı durumundadır. Ayrıca İran için de Karadeniz'e açılan önemli bir limandır. Trabzon, modern limanıyla kıyı boyunca ve içeriye doğru sokulmayı sağlayan düzenli karayollarının yapılmasından sonra daha çok canlılık kazanmıştır. Hava alanı da vardır. Ankara-İstanbul bağlantılı uçak seferleri, İstanbul'dan vapur seferleri yapılmaktadır.

Turistlerin ilgisini çekecek tarihî eserler şunlardır: Ayasofya kilisesi, İskenderpaşa, Gülbahar Hatun, Hatip, Orta Hisar camileri, Pîrî Mehmet türbesi, Küçük Ayvasıl kilisesi, kale ve hamamlar.

Yakın tarihimizin en ilgi çekici, en önemli yapısı Trabzon'a 6 km uzaklıkta Soğuksu mesire yerinde, minik kuleli beyaz ahşap yapısıyla bir biblo gibi duran Atatürk köşkü'dür. Atatürk'ün Trabzon'a gelişinde ona verilen bu bina daha sonra müze hâline getirilmiştir. Atatürk'ün burayı çok sevdiği ve bütün mal varlığını burada millete bağışladığı bilinir.

Sumela (Meryem Ana) manastırı da Trabzon'daki en önemli tarihi yapılardan biridir. Manastır Trabzon'un 54 km güneydoğusunda, Altın dere vadisinde yapılmıştır. Günümüzde dünyanın her yönünden gelen Hıristiyanlar'ın ziyaret ettiği Sumela 5. yüzyılda yapılmış, sonraları birçok defa onarılmıştır. Yakınında 317 yılında yapılan Vazelon ve 615'te yapılan Hızır-İlyas veya Kızlar manastırı bulunur. Manastır sarp bir yamaçta kayaların oyulmasıyla yapılmıştır. Çevresi çam ormanlarıyla kaplıdır. Büyük bir kayanın içindedir. 72 odası olan bu manastırda eski çağlarda binlerce yazma kitap bulunurdu. Duvar resimleri de Bizans sanatının seçkin eserleri arasındadır. Özellikle Luka'nın eseri olan Meryem Ana resmi çok güzeldir.

Hızır-İlyas manastırı Kuştul köyü yakınındadır. Bu manastır da büyük bir kayanın üzerindedir. Yapıya 93 basamak merdivenle çıkılır.

Trabzon'un 5 km içerisi mesire yeri özelliği gösterir. Kisarna maden suyunun çıktığı yer piknik yapmak için çok uygundur. Boztepe'de şehir kuşbakışı seyredilebilir. Burada turistik bir lokanta vardır.

ZONGULDAK

KİMLİK KARTI 67

Nüfusu : 1 045 181 (1985)
Yüzölçümü : 8 629 km²
Nüfus yoğunluğu: 121
Otomatik telefon kodu: 3811
İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	231 580	251 051	16,15
Bartın	128 132	147 780	28,53
Çaycuma	89 670	100 164	22,13
Devrek	94 789	103 492	17,57
Eflani	21 843	20 153	16,11
Ereğli	162 362	179 292	19,84
Karabük	131 349	144 617	19,25
Kurucaşile	10 912	11 527	10,97
Safranbolu	39 464	41 988	12,40
Ulus	44 997	45 117	0,53

Coğrafi konum : 41° 00′ ve 41° 48′ kuzey enlemleri ile 41° 14′ ve 33° 09′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 49,2
İlin en yüksek yeri: Keltepe (1 976 m)
Ovalar: % 15,3
Platolar: % 35,5

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 97,4
Orman alanları: % 64
Ekili ve dikili alanlar: % 31,5
Çayır ve meralar: % 1,9
Tarıma elverişsiz alanlar: % 2,6

Yıllık yağış ortalaması: 1 245 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13,4°
Başlıca tarım ürünleri:
Tahıllar, patates, üzüm, fındık, meyva ve sebzeler.
Başlıca sanayi ürünleri:
Ereğli ve Karabük demir ve çelik fabrikaları, kok, sülfürik asit, süper fosfat, naftalin, ateş tuğlası, çimento, kâğıt, kereste, konserve ve madenî eşya fabrikaları.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl topraklarının Karadeniz kıyıları dik yalıyarlarla çevrilidir. Bu yarlar arasında yer yer küçük, kumsal, koylara rastlanır. Bunlar Zonguldak yakınlarında, Filyos çayı üzerinde ve Anamur'da plajlar meydana getirirler. İlde dağlar ve ormanlar geniş yer tutar. Güney kesiminde yükseltileri fazla olmayan dağlar yer alır.
İlin başlıca dağları şunlardır: Panayır tepesi (1 544 m), Bacaklı yayla (1 637 m), Keltepe (1 976 m).

AKARSULAR VE GÖLLER

En önemli akarsu Filyos çayıdır (228 km). Karabük'te Soğanlı ve Anaç akarsularının birleşmelerinden meydana gelen bu çay, Bolu suyunun da katılmasıyla Hisarönü'nde Karadeniz'e dökülür. İlin diğer akarsuları Bostan çayı, Ereğli dolaylarındaki Gülünç ve Karadeniz'e dökülen Üzülmez deresidir.

İKLİM

Kıyı kısımlarında Karadeniz iklimi görülür. Yazlar serin, kışlar biraz daha sert geçer. Çünkü hiçbir doğal engel olmadığı için kuzey rüzgârlarına açıktır. İl merkezi Zonguldak'ta yıllık ortalama sıcaklık 13,4°'dir. En sıcak ay ortalaması 21,7°, en soğuk ay ortalaması ise 6°'dir. Kaydedilen en düşük ısı — 8°, en yüksek ısı 45,5°'dir. Yağışlar genel olarak boldur. Yıllık ortalama yağış 1 245 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Dağlık alanlarının büyük bir bölümü sık ormanlarla kaplıdır. Ormanlar ilin en çok doğu ve batı bölümlerinde bulunur. Bu ormanlarda en çok çam, meşe, ardıç, karaağaç, ıhlamur, çınar ağaçları görülür. Bütün il topraklarının % 33'ü ormanlarla kaplıdır. Denizden 100-200 m yükseklikler maki görünüşlü ağaçsı bitkilerle kaplıdır.

Zonguldak'ta şehrin içinden geçen Uzun Mehmet deresi. Bu dere adını bölgedeki maden kömürü cevherini bulan Uzun Mehmet'ten alır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Geniş bir bölümü ormanlarla kaplı olduğu için en çok bağ bahçe ekimine yer verilmiştir (sebzecilik, meyvacılık, bağcılık). Akarsu vadilerinde sebze yetiştirilir. Safranbolu çevresinde bağcılık gelişmiştir. Meyvalardan en çok elma, armut, ceviz ve erik yetiştirilir. Tahıllardan, mısır, buğday, çavdar ekilir. Endüstri bitkileri arasında en başta gelen ürün ketendir.
Tarıma elverişli alanları 271 981 ha, sulanabilir alanları ise 30 877 ha'dır. İldeki tarım ürünlerinin içinde öncelikle mısır buğday, arpa, patates ekimi gelir.
Bitki üretimi açısından Bartın, Çaycu-

ma, Ereğli ve Karabük ilçeleri önde gelir. 530 288 hektar alanı ormanlarla kaplı olan Zonguldak ilinde, 1980 yılında 197 358 hektar alana tahıl, 3 847 hektar alana Baklagiller, 500 hektar alana endüstri bitkisi, 1 246 hektar alana yağlı tohum, 2 626 hektar alana yumru bitki ekilmiştir.
Ayrıca 402 hektar alana yem bitkisi ekilmiştir.
1980 yılında Zonguldak'ta elde edilen başlıca ürünler (ton olarak): Buğday (127 160), arpa (421 233), kaplıca (9 650), çavdar (4 020), yulaf (8 643), mısır (99 324), darı (3 485), pirinç (96), nohut (502), bakla (860), bezelye (369), mahlut (4 600), fasulye (2 044), mercimek (500), fiğ (26), kenevir (lif 92), keten (lif 420), ayçiçeği (1 292), soğan (434), sarmısak (331), patates (24 745).
1980 yılında Zonguldak'ta meyva üretimi (ton olarak): Armut (9 006), ayva (1 643), elma (17 374), muşmula (52),

İlin tabiat güzellikleri bakımından en zengin ilçesi Amasra'dır. İşte bu güzel şehrin manzarası.

İlgi çekici özellikleriyle : ZONGULDAK

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Batı Karadeniz bölümünde yer alan Zonguldak kuzeyde Karadeniz, doğuda Kastamonu, güneyde Çankırı, Bolu; batıda Karadeniz ile sınırlıdır.

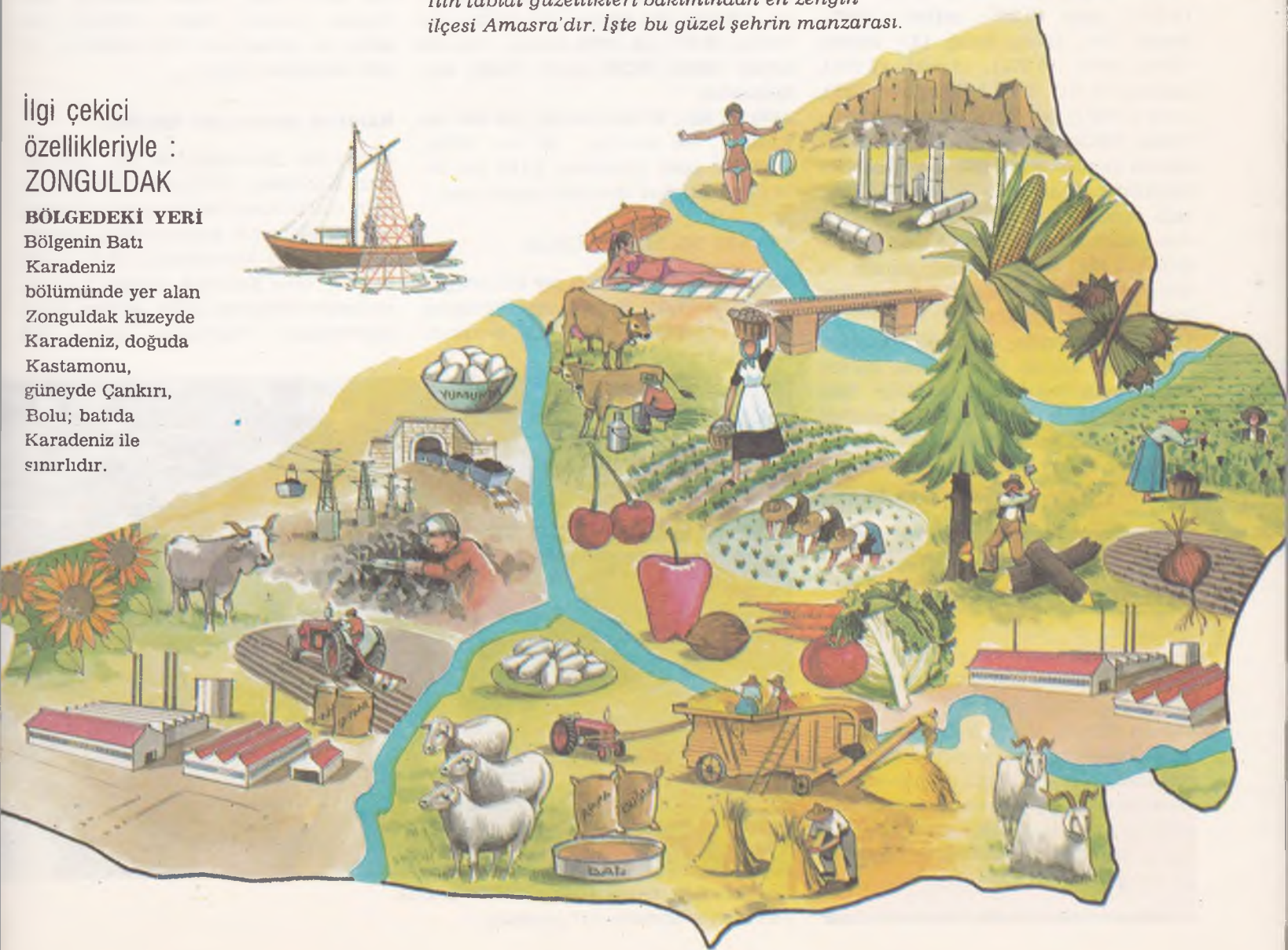

Ereğli'nin denizden görünüşü.

erik (7 586), kızılcık (3 370), kiraz (3 221), vişne (2 686), şeftali (2 087), zeytin (32), antep fıstığı (4), badem (290), ceviz (5 873), fındık (7 779), kestane (4 441), çilek (824), dut (7 815), incir (1 021), nar (60), üzüm (464).

Sebze üretimi aynı yıl 7 917 hektar alanda yapılarak 105 583 ton ürün elde edilmiştir. Bunlardan 33 944 tonu yaprağı yenen sebzeler, 59 773 tonu meyvası yenen sebzeler, 10 600 tonu Baklagiller, 1 154 tonu soğansı, yumru ve kök sebzelerdir. Ayrıca 102 ton karnabahar üretimi yapılmıştır.

İlin hayvan sayısı ve hayvan üretimi incelendiği zaman 1980 yılında 759 694 baş hayvan bulunduğu görülür. İlde sığır, koyun ve kıl keçisi besleyiciliği önemlidir. Zonguldak'ta 14 090 baş at, 9 340 baş katır, 8 590 baş eşek, 52 900 baş inek, 89 615 baş öküz, 13 170 baş sığır, 111 320 baş dana, 59 229 baş manda, 139 060 baş koyun, 115 515 baş kıl keçisi, 46 870 baş tiftik keçisi, 1 215 000 tavuk, horoz, 64 200 hindi olduğu saptanmıştır.

Aynı yıl ilde, 96 940 ton süt, 100 000 ton yapağı, 326 ton bal, 50 ton tiftik, 8 120 000 adet yumurta, 1 810 ton et, 78 420 adet deri üretimi yapılmıştır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Zonguldak, Türkiye'nin yer altı zenginlikleri yönünden başta gelen illerinden biridir. Endüstri gelişmesi bakımından üçüncü sırada yer alır. Bu ilimiz maden kömürünün geniş yataklara yayıldığı bir bölgeyi içine alır. Bu özellik, bütün il çevresinin çok kısa bir süre içinde gelişip kalkınmasını sağladığı gibi, yurdumuzdaki endüstri ilerlemesinin de bu bölgede toplanmasına yol açmıştır. İl sınırları içinde yer alan sömikok fabrikası, Çatalağzı termoelektrik santrali, Karabük demir-çelik tesisleri, kara elmas adıyla değerlendirilen maden kömürünün işletmeye açılması sonucu meydana getirilen endüstri işletmelerinin en büyükleridir. 20. yüzyıl başlarında küçücük bir kasaba durumunda olan Zonguldak, bugün büyük tonajlı gemilerin bile yanaşmasına elverişli ve modern araçlarla donatılmış limanı olan ünlü bir endüstri ve maden şehridir. Kalabalık işçi kütlelerinin toplandığı kömür havzasında, artan nüfusa paralel olarak iş hacmi de genişlemiştir. Büyük kuruluşlardan başka kok, sülfürik asit, süper fosfat, naftalin, ateş tuğlası, çimento, kâğıt, kereste, konserve ve metal eşya fabrikalarıyla çeşitli atelyeler vardır.

Karabük demir-çelik fabrikaları

Zonguldak iline bağlı bir ilçe merkezi olan Karabük, Türkiye'de kurulan ilk ağır endüstrinin bütünüyle toplandığı önemli bir şehir değerindedir. Demir-çelik tesisleri kurulmadan önce küçük bir köy olan Karabük, bugün kurulan endüstri sayesinde şehir görünümünü kazanmıştır. Fabrikanın temeli 1937

ZONGULDAK ADI NEREDEN GELİYOR

Zonguldak'ın kurulup gelişmesi çok yakın bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu nedenle şehrin bugünkü adının tarihi hiçbir bağlantısı yoktur.

Gemici dilinde sazlık, bataklık anlamına gelen «zongalık» sözünün «Zonguldak» adıyla ilgili olduğu sanılmaktadır. Gerçekten de günümüzde büyük bir şehir olan Zonguldak, yakın zamana kadar bataklık ve sazlıkların bulunduğu bir alanda kurulmuştur.

Zonguldak il merkezinde güzel bir gezinti yeri olan rıhtımdan bir görünüş.

Karadeniz Ereğlisi Zonguldak'ın doğal güzellikleriyle tanınan sahil ilçelerinden biridir.

FOLKLOR

Mâni söyleme geleneğini kına gecelerinde, düğünlerde, kış geceleri evlerde yapılan toplantılarda hâlâ sürdüren ilin, zengin ve renkli bir halk edebiyatı geleneği vardır. Mânilerde, yöre ağızlarının etkileri görülür. Eskiden toplantılarda, düğünlerde mâni söyleyen erkeklere de rastlanırdı.

Evlenmelerdeki gelenekler büyük ölçüde terk edilmiştir. Günümüzde yalnız bazı kırsal kesimlerde sürdürülen bu gelenekler, evlenecek oğlu olanların alacakları kızı bulup beğenmeleriyle başlar. Bu beğenmeler daha çok düğün ve derneklerde olur. Kızı başka isteyenler varsa, kızın tercihini kendileri lehinde kullanması için yapılan çalışmalara, «dal budak kırma» adı verilir. Kız tarafıyla yapılan görüsmeler olumlu sonuçlanınca, ipekten yapılma «söz mendili» kız evine gönderilerek, nişan günü tesbit edilir. Nişan iki tören olarak yapılır. Büyük tören kız evinde yapıldıktan bir gün sonra, ikinci tören oğlan evinde yapılır.

Geleneksel kadın giyimlerinde «ustufa» dikkati çeker. Kol ağızları ve yakası dantel işli olan ustufanın önü boydan boya açıktır. Özel günlerde üstü sim işlemeli yelekler giyilir. Sırma işli ya da ipekli yeleklere «kapale» denir.

Zonguldak halk oyunları, davul ve köçek oyunlarıdır. Ayrık düzende oynanan oyunlar ise, zeybek, zil ve kaşık oyunlarıdır.

Bunların dışında daha çok köylerde oynanan «Bakkal oyunu», «Ayı oyunu», «Arap oyunu» gibi seyirlik oyunları da vardır.

yılında atılmış, iki yıl sonra da işletmeye açılmıştır. Zonguldak'tan gelen kömür, Sivas'ın Divriği ilçesinden gelen demir burada demir-çelik endüstrisini yaratmıştır.

Karabük demir-çelik fabrikalarında üç yüksek fırın vardır. Bu fırınlarda günde 1 600 ton ham madde işlenebilmektedir. Yüksek fırınlardan elde edilen ham demire, tesislerin özel bir bölümünde (çelikhane) çelik niteliği verilir; işleme (haddehane) bölümünde de devam edilir ve mal piyasaya çıkarılır. Karabük fabrikalarının bu bölümünde yıllık üretim 600 000 tona ulaşmıştır.

Ayrıca Karabük'teki demir-çelik tesislerine bağlı ve demir üretimine yardımcı işletmeler durumunda birçok fabrika daha bulunmaktadır.

Karabük demir-çelik tesislerine bağlı

bir başka işletme de kok kömürü fabrikasıdır. Zonguldak'tan getirilen maden kömürü burada arıtılır ve kok durumuna getirilir.

Ereğli demir-çelik fabrikaları

Zonguldak iline bağlı Karadeniz Ereğlisi'ndeki Ereğli demir-çelik fabrikaları 1965 yılında işletmeye açılmıştır. Fabrikanın yapımı tamamlanan yüksek fırını Avrupa'nın en büyük ve en modern yüksek fırınlarından biridir. 24 saatte 1 500 ton ham demir çıkaran bu yüksek fırın, yüksek basınç altında işletildiği zaman 2 250 ton üretim yapar.

Üretim çeşitleri şunlardır: Çelik levhalar (gemi, vagon, kamyon, tahıl siloları yapımı için), sıcak haddelenmiş kangal (soba, soba borusu, kürek, mibzer, tarım aletleri, arıtma ve havalandırma düzenleri yapımı için), dekape saçlar (buzdolabı, çamaşır makinesi, mutfak eşyaları, çelik mobilya, kamyon karoseri, düz ve oluklu saç yapımı için), boru bandı (petrol, su ve gaz boruları için) elektrolitik teneke (her cins konserve kutusu, yağ ve gaz tenekesi ile metal kap yapımı için).

Zonguldak limanı

15 Ağustos 1953 yılında yapılan liman, ilin ekonomi alanındaki gelişmesine ve ulaşım işlerinde büyük yarar sağlamıştır. Su yüzü alanı 32 hektar olan limana 10 000 tonluk gemiler rahatça girip istedikleri manevraları yapabilirler. Liman 460 m'lik kuzey ve 410 m'lik batı dalgakıranlarıyla korunmaktadır. Limanda 500 metre uzunluğunda kömür yükleme rıhtımı, 125 metrelik direk rıhtımı, 125 metrelik ticari eşya rıhtımı yer alır. 10 metre derinliğe kadar taranmış ve dibi temizlenmiştir. Modern vinçler, makinelerle donanmış kömür yükleme rıhtımına, üç büyük, bir küçük tonajlı yük gemisinin, aynı anda yanaşıp yükleme boşaltma yapması mümkündür.

Maden kömürü

Zonguldak, yurdumuzun maden kömürü bölgesidir. Bu nedenle il ekonomisinin belkemiği de madenciliktir. Karadeniz Ereğlisi'nden Amasra'ya kadar geniş bir alanda taş kömürü yatakları bulunmaktadır. Kozlu, Zonguldak, Kilimli çevresinde 42 km²'lik bir alan en verimli bölgedir. Bu zengin kömür yatakları komşularımızdan hiçbirinde yoktur. Zonguldak yöresindeki taş kömürü yatakları yaklaşık 300 milyon yıl kadar önce oluşmuştur.

Bölgede maden kömürü varlığını Uzun Mehmet adında bir köylü bulmuştur. Uzun Mehmet değirmene geldiği sırada dere yatağı civarında dolaşırken, taşlar arasında kömüre benzer birtakım parçalar gördü ve bunlardan birkaç tane alarak evine getirip ocağa attı. Taşlar yanıyordu. Böylece Zonguldak kömür madeni 1829 yılında bulunmuş oldu. İlk ocaklar 1848 yılında işletmeye açıldı. Zonguldak kömürlerini 1854-1885 yıllarında İngilizler işlettiler. 1865'te bahriye nazırlığı devraldı. 1882 yılında serbest olarak satılan taş kömürü işletmesine yabancı ülkelerin şirketleri de ortak oldular. Cumhuriyetten sonra kömürü, Ereğli kömür işletmeleri satın aldı. Daha sonra Etibank'a devredildi. 1940 yılında bütün kömür ocaklarını devlet satın aldı. Günümüzde Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu tarafından işletilmektedir.

TARİH

Zonguldak ilinin sınırları içindeki topraklar İ.Ö. 2000 - 1200 yılları arasında Hititler'in egemenliğindeydi. O çağlarda «Palla» adıyla anılan bölge, daha sonra Frikya ve Lidya krallıkları, Pers imparatorluğu (İ.Ö. 6. yüzyıl) ve Makedonya krallıklarının (İ.Ö. 1. yüzyıl) egemenliklerine sahne oldu. Roma imparatorluğu 395 yılında ikiye ayrılınca, Zonguldak toprakları Doğu Roma sınırları içinde kaldı. Bizanslılar 1071 yılında Alp Arslan'a yenilince, Anadolu'yu fetheden Kutalmışoğlu Süleyman Şah bölgeyi de Selçuklu sınırlarına kattı.

Haçlı savaşlarında Bizanslılar tarafından geri alınan bölge daha sonra Cenevizliler'e bırakıldı. Amasra, Ereğli, Filyos o çağlarda Cenevizliler'in elinde bulunan ünlü ticaret kolonileri idi. Bölgede Türk egemenliğinin yeniden kurulması ancak 13. yüzyılda mümkün oldu. Candaroğulları Türk beyliğinin bölgeyi egemenliği altına aldığı 1291 yılında bile Amasra Cenevizliler'in egemenliğinde idi. Sonradan İsfendiyaroğulları adını alan Candaroğulları devletin merkezini Eflâni'den Kastamonuya taşıdılar. Bu tarihlerde Safranbolu, Filyos ve bugünkü Zonguldak topraklarının büyük bir kısmı beyliğe katıldı. Uzun bir süre Selçuklular'ın ve İlhanlılar'ın egemenliğinde kalan İsfendiyaroğulları'nın egemenliğine Yıldırım Bayezid'in son vermesi ile bu topraklar da Osmanlı devletine katılmış oldu (1392). Cenevizliler'in elinde tuttuğu Amasra şehrinin Osmanlılar tarafından fethi ise Fatih Sultan Mehmed'in padişahlık yıllarına rastlar (1459).

Bugünkü Zonguldak sınırları içinde Osmanlı imparatorluğunun Bolu sancağına bağlı birkaç ilçe merkezi yer alırdı. Tanzimat'tan sonra bu ilçeler Kastamonu eyaletine bağlandı. Zonguldak 1920 yılında bir sancak merkezi durumdaydı. Cumhuriyetten sonra il oldu (1924).

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Yeşil ipek bükene (Sunam of!)
Yâre dizlik dikene
Mevlâm da sabırlar versin (Sunam of!)
Gizli sevda çekene

Elinde şamdan
Bakıyor camdan
Geçiyor yoldan
Zarif te hanım

Gidiyom elinizden (Sunam of!)
Kurtulam dilinizden
Yeşil baş ördek olsam (Sunam of!)
Su içemem gölünüzden

Elinde şamdan
Bakıyor camdan
Geçiyor yoldan
Zarif te hanım

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Kara elmas denen maden kömürü ve turizm Zonguldak'ta iç içedir. Çevrenin bütün dağlarını kaplayan yemyeşil ormanlarla Karadeniz'in serin sularına açılan altın kumlu plajların doğal güzelliklerine doyum olmaz.

Turizm de gittikçe gelişmektedir. Bu alanda en tanınmış şehir Safranbolu'dur. Safranbolu günümüze kadar özenle korunmuş tarihî evlerle donanmıştır. İçinde hâlâ yaşanan, ilçenin güzelliğini ve turistik değerini arttıran bu evler, Anadolu Türk sivil mimarisinin en güzel örnekleridir. Günümüzde gümüş çivili işlemeli tavanları, tahta çivili oymalı duvarları, orijinal kapı tokmakları, pencereleri ile bu evler Türk halkının geleneksel kültürüne verdiği değerin en güzel örneklerini oluşturur.

Marmara Bölgesi'nin en güzel şehri olan İstanbul'da Heybeliada'dan bir görünüş.

MARMARA BÖLGESİ

BU BÖLÜMDE YER ALAN İLLERİMİZ

Balıkesir
Bilecik
Bursa
Çanakkale
Edirne
İstanbul
Kırklareli
Kocaeli
Sakarya
Tekirdağ

"Marmara denizinin çevresinde yer alan bölge, Trakya'nın tamamını ve Anadolu'nun kuzeybatısını içine alır"

MARMARA bölgesi yurdumuzun kuzeybatısındadır. Kuzeyde Karadeniz ve Bulgaristan; doğuda Karadeniz ve İç Anadolu bölgeleri; güneyde Ege bölgesi; batıda Yunanistan ve Ege denizi ile sınırlıdır. Adını, ortasında bulunan Marmara denizinden alır. Marmara bölgesinin yüzölçümü 67 306 km²'dir.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Bölgenin, yüzey şekilleri bakımından incelendiği zaman sade bir görünüşte olduğu dikkati çeker. Başlıca dağlar Uludağ, Kazdağı, Dazdağı, Kesetepe, Domaniç, Mahya, Koru, Çene, Kayış ve Istranca dağlarıdır.

Marmara bölgesi dört bölümde incelenir:

1 — Istranca (Yıldız dağları) bölümü
2 — Ergene bölümü.
3 — Güney Marmara bölümü.
4 — Çatalca-Kocaeli bölümü.

Bölgenin başlıca ovaları Ergene, Balıkesir, İnegöl ve Bursa ovalarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Istranca dağlarından doğan; Türk-Yunan sınırını çizen Meriç nehrine katılarak Ege denizine dökülen Ergene suyu yörenin önemli sularından biridir. Anadolu kesiminde de Susurluk çayı vardır. Güney Marmara kesiminin küçük sularının büyük bir bölümünü toplayarak Marmara denizine dökülür. Bu su aynı zamanda Ulubat ve Manyas göllerinin fazla sularını da Marmara denizine boşaltır. Daha doğudaki sular ise Göksu ve Karasu aracılığı ile Karadeniz'e dökülür.

Yer hareketleri sonucu oluşmuş üç büyük gölümüz bu bölgededir. Ulubat (Apolyont) gölünün suyu tatlıdır. Denizden 5 m yüksekliktedir. Uzunluğu 24 km, genişliği 12 km, kapladığı alan 134 km²'dir. 6-8 m derinliğindeki gölden Susurlu'ya karışan Kirmasti çayı geçer. Denizden 85 m yükseklikteki İznik gölünün de suları tatlıdır. Uzunluğu 32 km, genişliği 12 km olan bu gölün alanı 298 km²'dir. Suyunu çevresindeki dağlardan alan gölün en derin yeri 67 m'yi bulur. Sapanca gölünün denizden yüksekliği 40 m, uzunluğu 16 km, genişliği 6 km, yüzölçümü 47 km²'dir. Çaya suyu gölün fazla sularını Sakarya nehrine boşaltır. Suyu tatlıdır. Manyas gölü denizden 15 m yüksekliktedir. Uzunluğu 18 km, genişliği 12 km, yüzölçümü 166 km²'dir. Suyu tatlı olan bu gölden Susurluk çayının bir kolu olan Kocaçay geçer. Marmara bölgesinde, bunların dışında Terkos, Büyükçekmece, Küçükçekmece ile, Uludağ'da 2 100-2 250 m yükseklikteki Karagöl, Aynalı göl, Kilimli göl gibi buzul gölleri vardır.

İKLİM VE BİTKİ ÖRTÜSÜ

Marmara bölgesinin iklimi, Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri arasında bir geçiş özelliği gösterir. Marmara kıyılarında Akdeniz iklimi hüküm sürer. Karadeniz kıyılarına çıkılınca yazlar serin, kışlar ılık, her mevsim yağışlı Karadeniz iklimi görülür. Trakya'nın iç kesimlerinde kara iklimi kendini gösterir. Bu iklim koşulları altında, Güney Marmara bölümünde zeytinlik ve makiler yer alır. Geniş ovalarda step manzarası göze çarpar. Alçak tepeler çok yerde çalılarla kaplıdır. Yüksek kesimlerde ormanlara rastlanır. Ormanlarda genel olarak, kayın, meşe, gürgen, kestane, akçaağaç gibi geniş yapraklı ağaçlar vardır.

BÖLGENİN EKONOMİSİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Ekili ve dikili alanların oranı yurdumuzun bütün bölgelerinden fazladır. Çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmesine rağmen, bölgedeki tarım ürünleri, bölgenin ihtiyacını karşılayamaz. Bunun başlıca nedeni bölgedeki nüfusun çokluğudur. Bölge ayçiçeği üretiminde, Türkiye'nin toplam üretiminin % 75'ini üretir. Mısır ve zeytin üretimi de ileri düzeydedir. Bu ürünlerin üretimi de Türkiye toplam üretiminin 1/3'ü kadardır.

Bölge, maden kaynakları bakımından pek zengin değildir. En önemli yer altı zenginliği bor mineralidir. Bu da bölgenin Susurluk havzasında bulunmaktadır. Burada bulunan maden nedeniyle Türkiye, bor mineralleri açısından bütün dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Bunların dışında bölgede demir, linyit ve mermer çıkarılır.

Marmara bölgesi içinde bulunan İstanbul-Kocaeli bölümü ülkemizin en gelişmiş bölümüdür. Ağır sanayi, bölgenin göze çarpan ilk özelliğidir. Bölgedeki sanayi kuruluşları ve geniş yerleşim birimleri nedeniyle yurdumuzdaki enerji üretiminin yaklaşık olarak 1/3'ü bu bölgede tüketilir. Yurdumuzda üretilen endüstri mallarının değer olarak 1/3'ten çoğu bu bölgede üretilir. Millî gelirin 1/5'ten çoğu Marmara bölgesinin payına düşer.

Bölge, bütün bu özelliklerinin yanısıra bütün Türkiye'nin en büyük tüketim pazarıdır. Özellikle, hayvan ürünleri ve tarım ürünleri açısından diğer bölgelerin en büyük pazarıdır.

İstanbul bölgenin en büyük kenti, aynı zamanda yurdumuzun bütün dünyaya açılan limanıdır. Ülkemizin en büyük ithalat kapısı olan İstanbul, ülkeler, hattâ kıtalararası ulaşımın da en büyük kapısıdır.

Bölgenin endüstriyel gelişiminin sağladığı gelirin dışında bir de geleneksel turizm geliri vardır. Tarihî eserler yönünden zengin, konaklama tesisleri açısından turizme en iyi şekilde hitap eden İstanbul, Bursa gibi illerin dışında, Truva harabeleri de turistlerin ilgisini çeker.

BALIKESİR

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Ova görünüşü kuzeyde Marmara denizi kıyılarından başlar, güneye doğru hafif eğimler yaparak Manyas gölü'nün güney kesimine iner. Susurluk ve kolu Simav çayı bu düzlük içinde Marmara'ya doğru akarlar. Ege denizi kıyılarında Edremit ve İvrindi ovaları vardır. İlin yüzölçümünün 767 613 hektarlık bölümünü platolar, 157 570 hektarlık bölümünü ovalar, 5 782 hektarlık bölümünü yaylalar kaplar. İldeki başlıca dağlar şunlardır: Karadağ ilin kuzeybatısında, Bursa sınırı üzerindedir. En yüksek noktası 764 m, uzunluğu 80 km, genişliği 16 km olan Karadağ, 1 280 km²'lik bir alanı kaplar. Edincik dağı Erdek ve Bandırma körfezinin güneyinde bulunur. En yüksek noktası 369 m, uzunluğu 15 km, genişliği 6 km, kapladığı alan 90 km²'dir. Gelçal dağları Manyas'ın güneyinde, Susurluk, Kocaçay vadileri arasında uzanır. Gelçal dağının en yüksek noktası Keltepe'dir (881 m). Çatal (Kepez) dağı Manyas havzasının güneyinde, Susurluk'un doğusunda yer alır. Dar ve derin vadilerle yarılmıştır. En yüksek tepesi 1 336 m, uzunluğu 40 km, genişliği 30 km olan dağ, 1 200 km²'lik bir alanı kaplar. Alaçam dağı ilin doğusunda, bozuk bir alandadır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanır. En yüksek noktası Tilki tepesidir (1 625 m); uzunluğu 40 km, genişliği 30 km'dir; 1 200 km²'lik bir alanı kaplar. Madra dağları Balıkesir'in güneybatısındadır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanır. En yüksek noktası 1 767 m'dir. İlin kuzeybatısındaki Hodul dağının yüksekliği 610 m'dir. Balıkesir'in kuzeyindeki Kapıdağı'nın en yüksek noktası 803 m'dir (Adamkaya tepesi).

Balıkesir topraklarının % 10,9'unu kaplayan ovalar, dağ sırtları ile birbirinden ayrılmıştır.

Balıkesir ovası, Edremit körfezi ile Susurluk vadisi arasında kalan, oldukça alçalmış akarsu vadileriyle oyulmuş bir alandır. İlin 140 km²'lik bölümünü kaplar. Denizden yüksekliği 130 m'dir. Doğudaki Kepsut ovası Balıkesir ovası uzantısı gibidir. Manyas ovası, Manyas gölünün güneyindedir. 110 km²'lik bir bölümü kaplar. Deniz-

KİMLİK KARTI 10

Nüfusu : 910 061 (1985)
Yüzölçümü : 14 456 km²
Otomatik telefon kodu : 661

İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	195 899	222 336	25,32
Ayvalık	34 543	38 638	22,41
Balya	24 814	23 534	—10,59
Bandırma	80 951	93 319	28,44
Bigadiç	46 936	50 251	13,65
Burhaniye	38 620	41 062	12,26
Dursunbey	52 264	52 199	—0,25
Edremit	46 185	52 083	24,04
Erdek	28 294	30 335	13,93
Gönen	61 811	63 126	4,21
Havran	24 872	26 643	13,76
İvrindi	35 760	36 761	5,52
Kepsut	33 109	32 051	—6,50
Manyas	30 067	28 757	—8,91
Savaştepe	22 885	23 924	8,88
Sındırgı	53 058	52 408	—2,47
Susurluk	43 109	42 634	—2,22

Coğrafi konum: 39° 04′ ve 40° 40′ kuzey enlemleri ile 26° 02′ ve 23° 02′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 35,6
İlin en yüksek yeri: Kaz dağı (1 767 m)
Ovalar: % 10,9
Yaylalar: % 0,4
Platolar: % 53,1

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 83
Orman alanları: % 54
Ekili ve dikili alanlar: % 36
Çayır ve meralar: % 10
Tarıma elverişsiz alanlar: % 17

Yıllık yağış ortalaması: 609,2 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,6°

Başlıca tarım ürünleri:
Tahıl, pamuk, susam, tütün, zeytin, şeker pancarı, çeşitli sebze ve meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Borik asit, boraks, sülfürik asit, pamuklu dokuma, şeker, çimento.

Marmara Bölgesi'nin büyük il merkezlerinden Balıkesir'de bir bayram günü.

den yüksekliği 20 m'dir. Gönen ovası, Gönen çayı boyunca uzanır. Denizden yüksekliği 100 m'dir. Gönen ovası 3 bölümlüdür. Birincisi Gönen ilçesi yakınlarındadır. İkincisi kuzeyde, üçüncüsü Sinekçi, Sarıköy, Edincik arasındadır. Edremit ovası, Edremit körfezinin kuzeydoğusunda, denizden 25 m yüksekliktedir.
Edremit ovasının doğusunda Havran, Burhaniye, Bigadiç, Ergama, Sındırgı, Ayvalık, İvrindi ve Susurluk ovaları vardır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Balıkesir su kaynakları bakımından zengindir. En önemli akarsu Susurluk (Susurlu diye de söylenebilir) ırmağıdır. Bu ırmak Kütahya ilinden çıkar. Susurluk adı «su sığırı» (yani manda) sözünden gelir. Uzunluğu 321 km'dir. Kütahya'da Simav adı ile çıkan ırmak, Kepsut'tan sonra Susurluk adını alır. Manyas ve Ulubat gölleri arasından geçerken Balıkesir ili sınırından çıkar. Bursa ilinin Marmara kıyılarından denize dökülür.
İlin diğer önemli akarsuları Kazdağı'ndan çıkan, Marmara'ya dökülen Gönen çayı ile Manyas gölünü besleyen ve Madra dağlarından çıkan Kocaçay'dır. 36 km uzunluğundaki Havran çayı Madra dağlarının kuzey ve batı yamaçlarından, Kazdağı'nın güneyinden çıkar. Küçük derelerin beslediği çay, Edremit körfezinden Ege denizine dökülür.
İlin en önemli gölleri Manyas, Tabak gölleri ve Çaygören baraj gölüdür. Manyas gölü Bandırma ve Erdek körfezlerinin güneyinden 15 km içeridedir (yüzölçümü 192 km²). Doğudan batıya uzunluğu 19 km, kuzeyden güneye genişliği 15 km, en derin yeri 5 m'dir. Manyas gölünü Kocaçay, Karadere besler. Tabak gölü, Kızılkeçili, Zeytinli ve Havran çaylarının oluşturduğu su birikintisidir. Çaygören baraj gölü, Susurluk çayı üzerindeki barajın oluşturduğu göldür. Temelden yüksekliği 53,50 m, yüzölçümü 780 ha'dır.

İKLİM

Balıkesir ilinin, Marmara kıyılarında geçici Akdeniz iklimi, Ege kıyılarında Akdeniz iklimi görülür. İç kısımlara gidildikçe iklim sertleşir. Yazlar sıcak, kışlar soğuk ve yağışlı geçer. Günlük ısı farkları çoğalır.
Marmara ve Ege kıyılarında yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer; doğudaki dağlık bölgede kışlar soğuk, yazlar serindir. Batıdan esen rüzgârlar yağış getirir. En fazla yağış kış ve ilkbahar aylarındadır.
İlin yıllık yağış ortalaması 609,2 mm, ısı ortalaması 14,6°'dir. Dağlık bölgelerde yağış 1 000 mm'yi aşar. Şimdiye kadar saptanan en düşük ısı —21,8°, en yüksek ısı 43,7°'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Balıkesir ili değişik iklimlerin etkisindedir; bu sebeple bitki örtüsü de değişiklik gösterir. Ege kıyıları Akdeniz bitki örtüsünü andırır. 300-400 m yüksekliklerde makilere, daha yüksekte meşe, gürgen, kestane gibi ağaçlara rastlanır. Ovalarda dikenli bitkiler, ebegümeci ve papatyalar vardır. İlde 1981 yılında yapılan ölçmelere göre 648 000 hektarlık alanın ormanlık olduğu saptanmıştır. Doğuda büyük ormanlar vardır. Ormanlık alanların 372 000 hektarı koru, diğer kısmı baltalıktır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Balıkesir ilinde toprakların % 23'ünü tarıma elverişli topraklar, % 15'ini zeytinlik, meyvalık, bağlık, sebze bahçeleri ve fundalıklar meydana getirir. Türkiye'nin zeytin ve zeytinyağı üretiminin bazı yıllar dörtte birini, bazı yıllar üçte birinden fazlasını Balıkesir ili sağlar. Edremit, Ayvalık, Havran, Burhaniye, Erdek ve Bandırma ilçeleri zeytin ambarı sayılır.
İl, bitki üretimi bakımından üç bölgeye ayrılır:
1 — Marmara bölgesi: Bandırma, Erdek, Gönen ve Manyas ilçelerinin bulunduğu bu bölgede sofralık zeytin, pamuk, tütün, şeker pancarı ve şaraplık üzüm yetiştirilir.
2 — Körfez bölgesi: Edremit, Havran, Burhaniye ve Ayvalık ilçelerinin bulunduğu bu bölgede zeytin üretimi önemli bir yere sahiptir. Bunun yanısıra pamuk, üzüm, incir ve mandalina yetiştirilir.
3 — Merkez bölgesi: Susurluk, Kepsut, Dursunbey, Sındırgı, Bigadiç, Savaştepe, İvrindi, Merkez ve Balya ilçelerinin bulunduğu bu bölgede en çok pamuk, susam, tütün, ayçiçeği, elma ve armut yetiştirilir.

1980 yılında Balıkesir'de üretilen tahıllar, Baklagiller ve endüstri bitkileri şunlardır (ton olarak): Buğday (410 966), arpa (71 937), çavdar (16 437), yulaf (39 825), kaplıca (636), mısır (50 235), darı (10), pirinç (5 809), bakla (17 266), bezelye (75), nohut (11 455), fasulye (7 709), mercimek (1 065), börülce (129), fiğ (140),

Balıkesir, şifalı suları, plajları ve Kuş Cenneti'yle tanınır. Resimde il merkezinden bir köşe görülüyor.

FOLKLOR

Balıkesir ilinde geleneksel kıyafetler hemen hemen ortadan kalkmıştır. Bugün çok az sayıdaki köyde, erkeklerin giydiği fes şeklinde başlık, bürümcük, setre aba, çarık, cepken, yemeni, çevre, kuşak; kadınların giydiği fes, bez üstlük, şalvar ve aba, ilin geleneksel kıyafetini oluşturur. «Ayva çiçek açmış», «Koca kuş», «Kuyu dibi derinden», «Bir yakadan bir yakaya» türküleri ünlüdür. Halk oyunları arasında Balıkesir, Balya ve Savaştepe zeybeği, alay havası, Dursunbey baranası sayılabilir. İlin kendine has yemekleri papaz yahnisi, kuna ve kalamar dolmasıdır.

BALIKESİR ADI NEREDEN GELİYOR

Orta Çağ'da bu ile verilen Palaio-Kastro (eski hisar veya eski kale) sözünden türetilmiştir. İlin adı önceleri Balıkesri idi.

Kara İsa Bey'in kurduğu Karasioğulları beyliği adından ötürü Osmanlılar buraya Karasi sancağı adını vermişlerdi. Cumhuriyetin ilanından sonra bugünkü adını aldı.

Balıkesir'de saat kulesi ve şadırvan.

İlgi çekici özellikleriyle : BALIKESİR

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Güney Marmara bölümünde yer alan Balıkesir kuzeyde Marmara denizi; doğuda Bursa, Kütahya; güneyde Manisa, İzmir; batıda Ege denizi ve Çanakkale ile sınırlıdır. Ege denizindeki Alibey adası, Marmara denizindeki Marmara, Türkeli ve Paşalimanı adaları il sınırları içine girer.

MANYAS GÖLÜ VE KUŞ CENNETİ

Ünlü gezgin Evliya Çelebi'nin, seyahatnamesinde güzelliğinden övgüyle söz ettiği Manyas gölünün kıyısında yer alan Kuş Cenneti, yurdumuzun en güzel ve renkli köşelerinden biridir. Burası, 1938 yılında zooloji profesörü Dr. C. Kosswigg tarafından keşfedilmiştir. 1952'de İstanbul Üniversitesi'ne bağlı hidrobiyoloji enstitüsü tarafından bu bölgede bir araştırma komisyonu kurulmuş, 1959 yılında da bakanlar kurulu kararıyla millî park olarak kabul edilerek Orman genel müdürlüğüne bağlanmıştır.

Kuş Cenneti'nde göçmen kuşlar ve özellikle nesli tükenmekte olan kuşlar yumurtlama ve kuluçka devirlerini geçirirler. Buraya her yıl yüzlerce değişik türde kuş, göçleri sırasında uğrar. Bunların sayısı milyonları bulur. Yarım ve bir metre derinlik arasında değişen tatlı sularda yetişen ağaçlar üzerindeki kuşları avlamak, yuvalarını bozmak yasaklanmıştır. Bunun yanısıra, kuşların buraya geldiği dönemde parkta gürültü yapmak bile yasaktır. Birçok göçmen kuş, yaz aylarını burada geçirir. Değişik türden çok sayıdaki kuşun ötmesiyle meydana gelen ses, ormandan bütün çevreye yayılır. Türkiye'nin sayılı millî parklarından olan Manyas Kuş Cenneti, aynı zamanda dünyanın en ilginç millî parklarından biridir.

burçak (2 435), ayçiçeği (38 160), susam (1 540), yerfıstığı (90).

Aynı yıl Balıkesir'de meyva üretimi de şöyleydi (ton olarak): Armut (6 788), ayva (1 672), elma (20 079), muşmula (189), erik (4 374), iğde (213), kiraz (1 807), şeftali (8 152), zeytin (246 850).

İlde büyük ve küçük baş hayvancılık yapılır. Modern uygulama yapılan çiftliklerde erken kuzu doğumu yaptırılır. Arıcılık da gelişmiştir. Balmumu elde edilir. İpekböcekçiliğinin geleneksel bir önemi vardır. İpek kozası üretiminde Bursa ve Sakarya'dan sonra üçüncü sırayı alır. Dağlık bölgelerde kıl keçisi, sığır cinsinden montafon ineği beslenir. At ve eşek miktarı ise gün geçtikçe azalmaktadır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Balıkesir sanayide gelişmiş bir ilimizdir. Nüfusun (faal nüfusun) % 6'sı imalat sanayiinde çalışmaktadır. Ayvalık, Burhaniye ve Edremit ilçeleri zeytinyağı ve sabun sanayiinin merkezleri olarak bilinir. Bandırma'daki borik asit, boraks, sodyum perborat, sülfürik asit ve suni gübre üreten fabrikalar, ilin en önemli fabrikalarıdır.

Balıkesir, maden yatakları bakımından da ülkenin zengin illerinden biridir. İlde çıkarılan madenler şunlardır: Demir, kurşun-çinko, borat mineralleri, antimuan, manyezit, civa, manganez, krom, dolomit, potasyum feldispat, kaolen, talk, perlit, linyit kömürü, mermer.

TARİH

Balıkesir ve yöresi prehistorik (tarihöncesi) çağdan beri insanlığın yerleşme yeri olmuştur. İ.Ö. 3. bin sonlarında bölge Hititler'in yönetiminde Asuwa adıyla anılıyordu. İ.Ö. 1200'de Avrupa'dan ve Çanakkale üzerinden göç eden Traklar'ın bir kolu olan Misyalılar bu bölgeye yerleştiler. Bu dönemde buraya Misya denirdi. Tarihin ilk çağlarından beri bölgede birçok kent kurulmuştur. Bunların arasında, tarihî belgelerde adı geçen kent, Akhraos'tur. Balıkesir'in yaklaşık 26 km doğusundaki Kepsut yakınında olduğu sanılmaktadır. Roma imparatorluğu çağında kentin yerini Hadrianothroe, yani Kale Şehri aldı. Orta Çağ'da ise bu ad Balıkesir oldu.

Misyalılar'dan sonra bölge sırasıyla Frikya, Lidya, Pers, Makedonya, Roma ve Bizans egemenliği altında yüzyıllar boyunca yaşadı. Sonraki yıllarda, Selçuklular'ın egemenliğine geçti. 1300 yılına doğru Selçuklu devleti yıkılınca Karası Kara İsa Bey, başkent Balıkesir olmak üzere bir beylik kurdu. Bu beylik 1354 yılında Orhan Bey tarafından Osmanlı topraklarına katıldı, Osmanlı devleti yönetiminde bir sancak beyliği oldu.

26 Mayıs 1919'da Ayvalık limanına İngiliz ve Yunan savaş gemileri demirledi. 28 Mayıs gecesi üç Yunan savaş gemisi ile iki Yunan şilebi daha demirledi. 28 Haziran - 13 Temmuz 1919'da Hacı Muhiddin Bey'in başkanlığında ilk kongre yapıldı. 2. kongre 26-30 temmuz tarihleri arasında toplandı. 16 Eylül 1919'da 3. Balıkesir kongresi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı üzerine yapıldı. 19 Kasım 1919'da 4. kongre toplandı. 10 Mart 1920'de de son kongre toplandı.

30 Eylül 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilen şehir, 6 Eylül 1922'de kurtarıldı.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Bir yakadan bir yakaya bakılmaz
Elin sevdiğine nişan takılmaz
Gonca güller olsa başa sokulmaz
Ah ilen vah ilen dudu dillerin yeter
Ben yastık istemem kolların yeter

Aşağıdan geiyor da kulalı
Dört yanımı aldı eli kınalı
Ne güzel olmuşsun gelin olalı
Ah ilen vah ilen dudu dillerin yeter
Ben yastık istemem kolların yeter

TURİZM

Marmara ve Ege kıyılarındaki plajları ve her iki denizdeki adaları (Marmara ve Avşa), çam ormanları ve kaplıcaları turizm hayatına son yıllarda büyük canlılık getirmiştir. Yer altı su kaynakları çok zengindir. Radyoaktivitesi yüksek, şifalı kaplıcalar vardır. Gönen, Pamukçuk, Bigadiç, Hisar, Edremit Güre kaplıcaları, Erdek içmeleri, Sutüven şelalesi ve Akçay'da denizin içinden çıkan tatlı suları vardır.

Ayvalık'ta, Sarmısaklı ve Şeytan sofrası çok turist çeker. Akçay, Ören, Altınoluk ve Erdek'te turizm amaçlı pansiyonculuk gelişmiştir.

Dinlenme yerleri arasında, Çamlık, Çamurlu, Değirmenboğazı, Savaştepe ve Müstecap çamlıkları vardır.

Kaplıcalar ve içmelerinden ise, Gönen, Güre, Ekşisu, Hozluca, Hisar, Derman kaplıcalarını, Manyas kum kaplıcasını, Zeytindalı, Dutluca, Ekşidere gençlik çeşmesi, Acıcasu madensuyu içmelerini sayabiliriz.

Yıldırım camisi, 1388 yılında Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılmıştır. Zağanos Paşa camisini 15. yüzyılda Zağanos Mehmet Paşa yaptırmıştır, Yeşilli cami 1786'da onarılmıştır. Bunların dışında günümüze kadar gelen tarihî özelliklerini koruyan 20 cami görülebilir. Başta Karası Bey türbesi olmak üzere (1338) 6 tarihî türbe bulunmaktadır.

Ayrıca tarihî çeşme, saat kulesi ve şadırvanları ile tarihî eser yönünden oldukça zengin bir ilimizdir.

BİLECİK

KİMLİK KARTI 11

Nüfusu : 161 387 (1985)
Yüzölçümü : 4 321 km²
Nüfus yoğunluğu : 37
Otomatik telefon kodu : 2291

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	36 104	39 231	16,61
Bozüyük	33 346	41 090	41,77
Gölpazarı	22 422	22 317	—0,94
Osmaneli	14 754	16 611	23 71
Pazaryeri	16 645	16 264	—4,63
Söğüt	23 730	25 874	17,30

Coğrafi konum : 39° 39′ ve 40° 31′ kuzey enlemleri ile 29° 43′ ve 30° 40′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 32,1
İlin en yüksek yeri: Kalâ dağı (1 906 m)
Ovalar: % 7,5
Yaylalar: % 0,5
Platolar: % 59,9

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 85
Orman alanları: % 46
Ekili ve dikili alanlar: % 32
Çayır ve meralar: % 7
Tarıma elverişsiz alanlar: % 15

Yıllık yağış ortalaması: 436,3 mm
Yıllık ısı ortalaması: 12,3°

Başlıca tarım ürünleri:
Arpa, nohut, fasulye, ayçiçeği, şerbetçi otu, şeker pancarı, çeşitli sebze ve meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Seramikçilik, ipekli dokumacılık, konserve, mermer, yem, tuğla.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Çok engebeli bir görünümde olan il toprakları, tepeler, dik ve derin vadilerle, aşınmış düzlüklerden meydana gelmektedir. Özellikle güneyde, Dodurga, İnönü ve Söğüt çevresinde oldukça engebeli bir yapıya sahip olan topraklar, kuzeyde Sakarya vadisinde, düzenli düzlükler hâline gelir.

İl topraklarının % 59,9'unu platolar; % 32,1'ini dağlar; % 0,5'ini yaylalar; % 7,5'ini ovalar meydana getirmektedir.

İlde oldukça önemli bir alanı kaplayan dağlar, genellikle tepeler biçimindedir. Dokuz Öküz tepesi, merkez ilçesinin en yüksek noktasıdır. Osmaneli ilçesinin batısında bulunan Avdantepe 926 metre yüksekliğe sahiptir. Merkez ilçesinin doğusunda Yaylaktepe 922 m, güneyinde Kurudağ (805 m) ile, güneybatısındaki Kalâ dağı, 1 906 m'lik yüksekliğiyle Bilecik'in en yüksek yeridir. Söğüt'ün güneyinde Bozdağ (1 359 m), Kamurantekke (1 307 m), Ballıkaya (1 051 m), Zemzemiye ve Ortaca tepeleri yer alır.

Sakarya nehri vadisinde fazla geniş olmayan ovalar vardır. Bozüyük ovası Kızıltepe ve Boztepe'nin güney eteklerinde yer alır ve 60 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeybatıda daralan ova İnönü, Kandilli düzlüğüne kadar uzanır.

İl sınırları içinde bulunan en önemli vadi, Sakarya vadisidir. Sakarya nehrinin oluşturduğu vadi, genellikle dik ve derin bir görünümdedir. Göksu vadisi de Sakarya'nın bir kolu olan Göksu ırmağının vadisidir. Vadi, özellikle Kaleler boğazından başlayarak, Dereyörük boğazına kadar dik bir şekilde sürer.

Bilecik sınırları içinde bu vadilerden başka, Rezuk ve Hamsu derelerinin meydana getirdiği vadiler ile Karasu ve Göynük çayı vadileri vardır.

Çok engebeli bir arazide bulunan Bilecik ilinin toprakları dik ve derin vadiler ve yer yer düzlüklerden meydana gelir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Bilecik ilinin en önemli akarsuyu Sakarya nehridir. İnhisar bucağı yakınlarından il sınırlarına giren Sakarya, kuzeye doğru bir yay çizerek akışını sürdürür. Vezirhan'ın kuzeydoğusunda Karasu ile birleşen nehir, kuzeydoğuya doğru akarak, Göynük çayını alır. Buradan itibaren kuzeybatıya doğru akar, Osmaneli yakınlarında Göksu çayını da alır. Daha sonra kuzeydoğuya yönelen akarsu il sınırlarını terkeder. Sakarya'nın Bilecik sınırları içindeki uzunluğu 80 km'dir.

Bozüyük ilçesinde doğan Karasu, do-

Türkiye'deki ilk Osmanlı camii Bilecik'in Söğüt ilindeki Kuyucaklı camiidir.

ğusunda bulunan Selöz, Hamsu ve Pekdemir derelerini alır. Daha sonra batısında bulunan Kızıldamar çayının sularını da alır ve vadisini genişleterek ilerler. Karasu çayı Vezirhan yakınlarında Paşalar boğazında Sakarya'ya katılır.

Ayrıca Bolu sınırından il topraklarına girerek, Osmaneli ilçesinin güneydoğusunda Sakarya'ya katılan Göynük çayı; Bursa sınırından Bilecik'e girerek, Osmaneli ilçesinde Sakarya'ya katılan Göksu; Yeşildağ yakınlarından doğan Sarısu; Karasu'ya karışan Hamsu deresi ilin başlıca akarsularıdır.

Bilecik ili sınırları içinde biri doğal, biri de baraj gölü olmak üzere iki göl vardır. Çerkeş gölü ilin tek doğal gölüdür. Osmaneli yakınlarında bulunan gölün yüzölçümü 434 000 km²'dir. Sarısu üzerinde bulunan Dodurga baraj gölünün depolama hacmi 35 milyon m³, göl alanı ise 245 hektardır.

İKLİM

Geçici Akdeniz iklimiyle, kara iklimi karışmıştır. İlin güney ve doğu kesimlerinde kara iklimi görülür. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlı geçer. Kuzey ve batı bölümlerinde kışların sertliği azalır. Böylece Bilecik'te Karadeniz ikliminin her mevsim yağışlı tipi, Akdeniz ikliminin yazları sıcak ve kurak tipi, kara ikliminin kışları sert tipi dikkati çeker. Yıllık ortalama yağış 430 mm, kar yağışlı günler 21 gündür. Sıcaklıkta en fazla 40°, en az — 16° kaydedilmiştir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bilecik'in dağları ormanlarla kaplıdır. 1 000 metreyi aşan yükseltilerdeki egemen ağaç türü, karaçam ve kayındır. Yüksek platolar üzerindeki karaçam koruluklarına karşılık, daha alçak kesimlerde kızılçam ve meşe koruluklarına rastlanır. Bu koruluklarda, kızılçam ve meşenin değişik türleri yaşar. Alçak kesimlerde bunlara kestane ağaçları da eklenir. Yükseklik arttıkça kestane ağaçlarının yerini kayınların aldığı görülür.

İlin düzlükleri ile alçak alanlarında otsu bitkiler ve çalılıklardan başka bitki örtüsüne rastlanmaz. Akarsu boylarında kavak, söğüt gibi ağaçlar vardır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İldeki başlıca ekonomik faaliyet tarımdır. Yapılan istatistiklere göre 1980 yılında il faal nüfusunun % 75'ini aşkın bölümü geçimini tarımdan sağlamaktaydı.

Küçük ve orta büyüklükte işletmelerin çoğunlukta olmasına, makineleşme ve verim arttırıcı çalışmalara rağmen Bilecik ili tarımda yeterli gelişmeyi gösterememiştir.

1950-60 yılları arasında ilde tahıl, sanayi bitkisi ve Baklagiller ekilen alanlarda % 80'i aşan artış olmasına karşılık, 1960-1979 yılları arasında % 20 oranında azalma görülmüştür. Tarım alanlarındaki bu azalmanın sebebi, erozyonun yanısıra, hızlı sanayileşme nedeniyle, ekili alanların bir kısmının, sanayi kuruluşlarına ya da yeni yerleşim merkezlerine kayması; tahıl, şeker pancarı gibi ürünlerin ekildiği alanlarda sebzecilik ve meyvacılık da yapılmaya başlanmasıdır.

İlde tahıl üretiminde, özellikle buğdayın ağırlığı değişmeden sürmektedir. En önemli sanayi bitkileri ise, şeker pancarı ve şerbetçi otudur. Bilecik ilinin her yöresinde buğday üretimi yapılabilmektedir. Arpa üretimi ise ancak, buğday ekilemiyen alanlarda yapılmaktadır.

1980 yılında 96 000 ton buğday, 21 000 ton arpa üretilmiştir. Ayrıca aynı yıl 927 ton çavdar, 1 540 ton yulaf, 2 477 ton mısır üretilmiştir. Baklagiller üretimi 3 271 ton, endüstri bitkileri üretimi 59 502 tondur. Bu bitkiler içinde en büyük pay 56 977 tonla şeker pancarınındır.

Aynı yıl ilde 5 597 hektar alanda sebze ekilerek 117 274 ton çeşitli sebze üretimi gerçekleştirilmiştir. 1980 yılında Bilecik'te 1 120 080 adet meyva ağacı bulunmaktaydı. Bu ağaçların meyva verecek yaşta olan 887 485'inden toplam 53 751 ton çeşitli meyva elde edilmiştir.

İlde en çok koyun, keçi ve sığır yetiştirilir. Ayrıca kümes hayvancılığı, ipekböcekçiliği ve arıcılık da yapılır. Bunlardan ipekböcekçiliği, ilin önemli hayvancılık faaliyetleri arasında yer alır.

1979 yılında ilde saptanan hayvan varlığı şöyleydi (baş olarak): Koyun (181 730), kıl keçisi (92 700), sığır (85 410), manda (2 650), at (3 580), eşek (10 730). Aynı yıl ilde 268 090 tavuk-horoz, 4 850 arı kovanı vardı, ayrıca 9 733 ipekböceği kutusu açılmıştı.

1979 yılında Bilecik'te hayvansal ürün olarak 39 830 ton süt, 45 ton bal, 540 ton et üretilmiş, 21 935 000 yumurta ve 15 000 deri elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Bilecik'te sanayi 1970 yılından sonra

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İlde Romalılar'a ait çok sayıda yapı vardır. Nekropoller, sunaklar, lahitler ve su yolları, dikkati çeken yapılardır. İldeki tarihî eserler arasında camiler, türbeler, kervansaraylar, han ve hamamlar vardır. Osman Gazi camisi Orhan Gazi tarafından yaptırılmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılar'ın yıktığı cami dikdörtgen planlıdır. Karacalar camisinin yalnız minaresi günümüze ulaşmıştır. Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı Çelebi Mehmet camisinin kuzey, doğu ve batıda olmak üzere üç kapısı vardır. Orhan Gazi'nin yaptırdığı ve kendi adıyla anılan cami, günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. Planı kareye yakındır. Kurşunlu cami diye de anılan caminin yedi penceresi vardır. 11. yüzyılda Hoca Yadigâr tarafından yaptırılan Hoca Yadigâr camisi kare planlıdır; duvarları taştandır. Bunlardan başka Hamidiye, Akkaldırım, Mihal Bey ve Kasım Paşa camileri sayılabilir. Ayşe Hatun çeşmesi, Baki ve Gölpazarı hamamları, Köprülü kervansarayı ilde yer alan tarihî yapılardan bazılarıdır.

İlgi çekici özellikleriyle : BİLECİK

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Güney Marmara bölümünde yer alan Bilecik Marmara, Karadeniz, iç Anadolu ve Ege bölgelerinin birleştiği kesimdir. Kuzeyde Sakarya, doğuda Bolu ve Eskişehir; güneyde Kütahya, batıda Bursa illeriyle sınırlıdır.

BİLECİK ADI NEREDEN GELİYOR

Bilecik ilinin adı Bizans kaynaklarına göre Belokoma şeklinde gösterilir. Türkler çevreye yerleştikten sonra bu kenti Bilekon diye anmaya başladılar. Zamanla halk ağzında değişen kelime, Bilecik oldu. Osmanlılar, şehir küçük olduğu için adının sonuna küçültme eki olan «cik» takısını eklemişlerdir.

FOLKLOR

Bilecik ve çevresinde folklor Osmanlı gelenek ve göreneklerinin izlerini taşır. Geleneklerinde Müslümanlık öncesi, Samanlık dini belirtileri hâlâ görülür. Kadınlar bindallı, üçetek, şalvar ve çok süslü cepkenler giyer. Sarı altın iplik ve sırmayla işlenen bu giyecekler, göz alıcı bir görkem taşır. Kadınların günlük giyeceği kirlik denen siyah ve uzun kollu entaridir. Erkeklerin kıyafeti batı Anadolu zeybeklerinin kıyafetini andırır. Zeybek, karşılama ve kaşıkla oynanan oyunlar bir arada görülür. «Yaman olur Yörük eri» ve «Söğüt'ün erenleri» adlı türküleri ünlüdür. İlde her yıl eylül ayının ilk pazar günü yapılan Yörük bayramı, bir folklor fuarı sayılır.

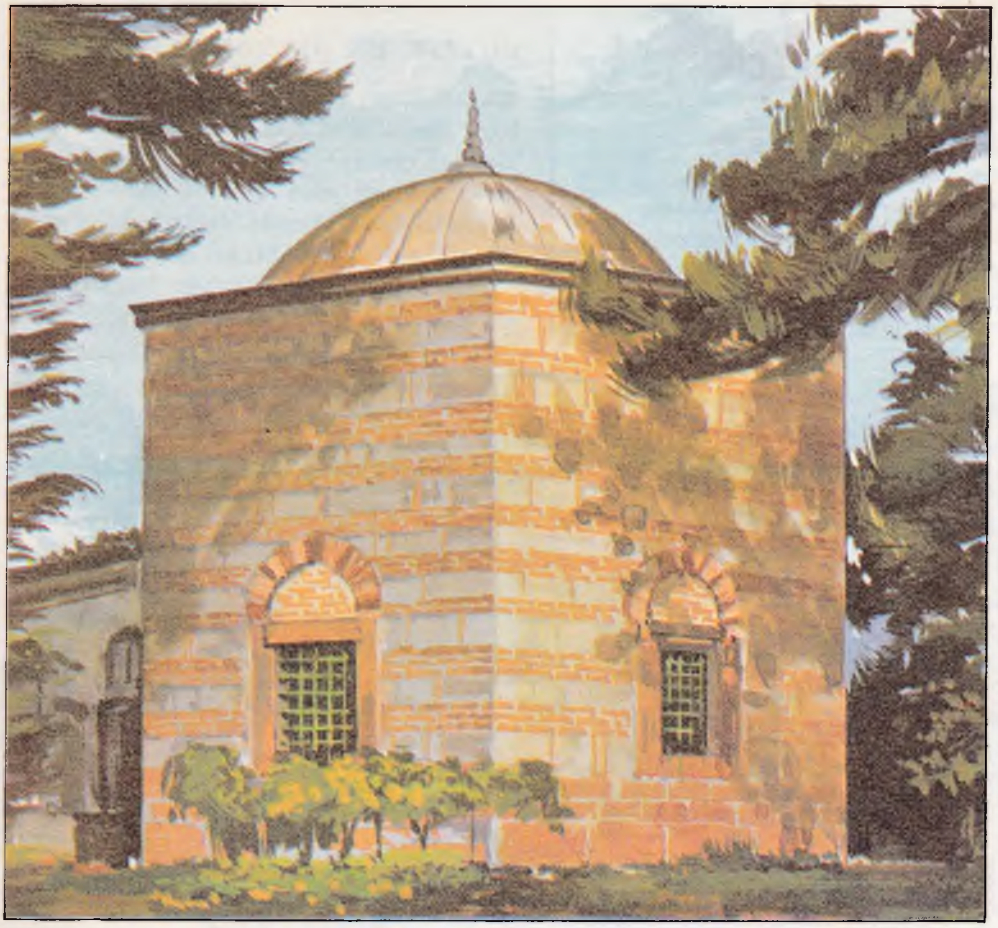

Söğüt ilçesindeki Ertuğrul Gazi türbesi. Burası her yıl eylül ayında binlerce kişi tarafından ziyaret edilir.

gelişmeye başlamış; 1975'ten itibaren imalat sanayii önem kazanmıştır. İmalat sanayiinde gıda, içki, makine imalat sanayii, ağaç ürünleri, kâğıt, ipekli dokuma ve seramik dalları gelişmiştir. İlde faaliyete geçen ilk devlet işletmeleri 1966 yılında açılan Sümerbank Bozüyük seramik fabrikası ile Tekel hublon ve şarap fabrikasıdır. Özel sektörün kurduğu işletmelerin sayısı 1981'de 50'ye yaklaşmıştır. İldeki sanayi kuruluşları arasında iki hublon fabrikası, Bilecik Bilyemtaş yem fabrikası, Vinyleks halı ve yer döşeme fabrikası ile Elbir teneke fabrikası sayılabilir.

İl topraklarında mineral olarak Bilecik taşı denen renkli mermer çıkarılır. Bu mermerler beyaz, sarı, yeşil, kırmızı, pembe ve karışık desenlidir. Anıt-kabir ve daha birçok yapıda kullanılan mermerlerin bir bölümü, Bilecik taşıdır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Aşağıdan gelen de hanım oynasın
Keklik kebabını da yiyen
doymasın
Beni yardan ayıranlar onmasın
Beri gel yarim gel ben adam
yemem
Ellerin yarine de yarim ol demem

Yoğurdum var yeşil de meşil
çanakla
Benleri var ak gerdanda yanakta
Benim yarim şu karşıki konakta
Beri gel yarim beri gel ben
adam yemem
Ellerin yarine de yarim ol
demem

TARİH

Bu ilin tarihi Hititler'le başlar. Orta Asya ve Trakya'dan göç eden türlü boyların konaklama ve uğrak yeri olmuş, Hititler'den sonra Frikyalılar, Lidyalılar, Persler, İskender ve Bitinyalılar'ın egemenliğine geçmiştir. Roma imparatorluğu İ.Ö. 1. yüzyılda, Bizans imparatorluğu İ.S. 4. yüzyıl sonunda bu bölgeyi kendi ülkelerine kattılar. Bizanslılar'ın elindeyken Müslüman Araplar'ın akınlarına uğradı.

1071 yılındaki Malazgirt savaşından sonra burasını Kutalmışoğlu Süleyman Şah aldı. Selçuklu Hakanı, 1220 tarihinde Horasan'dan yola çıkan ve kendisine bir savaşta yardım eden Ertuğrul Bey yönetimindeki Oğuz Türkleri'nin Kayı boyuna, bugünkü Söğüt civarını ve Domaniç yaylasını uç beyliği olarak verdi. Uç beyleri, Selçuklular'a bağlı olmakla birlikte iç işlerinde bağımsızdılar. Bizans akınlarına karşı Anadolu Selçuklu devletinin sınırlarını korumakla görevliydiler.

1235'te buraya gelen Kayı boyunun Karakeçili aşireti başındaki Ertuğrul Bey 1281 yılında ölünce yerine oğlu Osman Bey geçti. Adını 7 yüzyıl yaşayan bir imparatorluğa veren Osman Bey'e Selçuklu Hakanı Alâeddin Keykubat, bağımsızlık simgesi olarak bir tabl (davul) ve alem (sancak) gönderdi.

Osmanlı topraklarında ilk Mehter, şimdi Söğüt'teki Osmanlı camisi olan Kuyucaklı camisi önünde çalındı. Selçuklu devletinin sonlarına doğru, Osman Bey 1299 yılında Söğüt'teki camilerde adına hutbe okutmakla, bağımsız bir devlet olduğunu ilan etti.

Orhan Bey 1326 yılında Bursa'yı alıncaya kadar Söğüt şehri başkent olarak kaldı. Osmanlı imparatorluğunun, küçük bir devletken başkentinin Söğüt olması önemlidir ve Söğüt'ün tarihteki önemini arttırır. Kayı aşiretinin bu bölgede hâlâ yaşayan torunları her yıl eylül ayının ilk pazar günü toplanıp Yörük bayramı dedikleri bayramı kutlarlar. Atlar üzerinde, yerel giysiler içinde Söğüt'e giren Yörükler (Türkmenler de denir) Ertuğrul Gazi türbesinin etrafında döndükten sonra, eski Türk sporu olan «cirit» oynarlar. Ziyaretçilere etli pilâv dağıtılır. Mehter takımı marşlar çalar. Yerel giysiler giymiş kadın ve erkekler halk oyunları gösterileri yapar. Bu törenler Osmanlı imparatorluğu döneminde yüzyıllarca sürmüştür. Balkan savaşları sırasında bir süre bırakılmışsa da 1947'de tekrar başlamıştır.

1326 yılından sonra başkent Bursa'ya nakledildi. Vasiyeti üzerine Osman Bey'in cenazesi Bursa'ya taşındı. Bilecik şehri Anadolu beylerbeyiliğinin Eskişehir sancağına bağlı bir kaza merkezi, 19. yüzyılda Bursa iline bağlı Ertuğrul sancağının merkezi oldu.

Birinci ve İkinci İnönü savaşlarından önce Yunanlılar tarafından işgal edilen Bilecik toprakları, Kurtuluş Savaşı sonunda 6 Eylül 1922'de düşmandan temizlendi.

BURSA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Önemli yükseklikliere ulaşmayan dağlar, Bursa ve Yenişehir ovalarıyla İznik ve Ulubat göllerinden oluşan çöküntü alanları, ilin doğal yapısını oluşturur. Ovaların yüksekliği bazı yerlerde 1 000 m'ye ulaşmaktadır. Yüksek yerlerde geniş yaylalar vardır. İlin yaklaşık % 35'i dağlık alanlardır. En önemli dağ, Uludağ'dır. Domaniç dağlarının batıdan engebelediği Bursa topraklarında, tek kitle durumundaki Gökçedağ, Akdağ, Eğrigöz dağları, Orhaneli ve Keles ilçelerini çevreler. Uludağ, Ulubat gölünün doğusunda, Gemlik körfezinin güneyindedir. Aynı zamanda bir turizm ve kış sporları merkezi olan Uludağ'ın kuzeyi kayalıklarla kaplıdır; doğuya doğru uzanarak Domaniç dağlarıyla birleşir. En yüksek yeri 2 543 m'dir. Kuzey yamaçları bir eğimle Bursa ovasına iner. Katırlı dağlarının en yüksek noktası 1 283 m ile Üçkaya tepesi; Samanlı dağlarının en yüksek noktası 1 119 m; Karadağ'ın en yüksek noktası 933 m; Mudanya dağlarının en yüksek yerleri ise 600 m dolaylarındadır. Bu arada Nilüfer vadisinden başlayıp, batıya doğru tepecikler biçiminde uzanan Asarcık dağlarıyla; bu dağların güneyindeki Sinan dağlarını da saymak gerekir.

İl topraklarında ovaların kapladığı genel alan % 17'dir. Başlıca ovalar Bursa (170 km²), Mustafakemalpaşa (180 km²), Karacabey (180 km²), Orhangazi (170 km²), Yenişehir (155 km²), İnegöl (148 km²), İznik (90 km²) ve Çayırköy (80 km²) ovalarıdır.

İlin başlıca yayla ve platoları Kirazlıyayla, Yılankaya yaylası, Kadı yaylası, Sarıalan yaylası, Kocayayla, Yumaklı, Ağaçlıkaya, Arapoturağı, Paşaçayırı, Zirve, Domaniç, Dolubaba, Hamuralanı'dır. Yaylalar % 0,4, platolar % 47,7'lik bir alanı kaplar.

Söğüt'ten sonra Osmanlı devletinin ilk başkenti olan Bursa'da Cumhuriyet meydanı.

KİMLİK KARTI 16

Nüfusu : 1 327 762 (1985)
Yüzölçümü : 11 027 km²
Nüfus yoğunluğu : 120
Otomatik telefon kodu : 241

İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	607 221	748 632	41,87
Gemlik	48 106	57 703	36,38
İnegöl	97 812	106 857	17,69
İznik	37 479	40 101	13,52
Karacabey	65 915	67 402	4,46
Keles	22 453	22 129	—2,91
Mudanya	31 029	32 174	7,25
M.K.paşa	92 586	96 837	8,98
Orhaneli	55 905	59 568	12,69
Orhangazi	41 764	45 902	18,89
Yenişehir	48 521	50 457	7,82

Coğrafi konum : 28° 10′ ve 30° 00′ kuzey enlemleri ile 39° 55′ ve 40° 40′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 34,7
İlin en yüksek yeri: Uludağ (2 543 m)
Ovalar: % 17,2
Yaylalar: % 0,4
Platolar: % 47,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 91,3
Orman alanları: % 42,6
Ekili ve dikili alanlar: % 43,2
Çayır ve meralar: % 5,3
Tarıma elverişsiz alanlar: % 8,7

Yıllık yağış ortalaması: 713,1 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,4°

Başlıca tarım ürünleri:
Tütün, şeker pancarı, soğan, üzüm, kereste, şeftali, domates, biber, enginar, çilek.

Başlıca sanayi ürünleri:
İpekçilik (hakiki ve suni), sentetik iplik, elyaf kumaş, otomotiv sanayii, makine sanayii, konserve, mobilya sanayii.

AKARSULAR VE GÖLLER

Evliya Çelebi Bursa'dan söz ederken «... velhasıl Bursa, sudan ibarettir» der. Fakat onun kaplıcalar için söylediği bu söz, akarsular açısından geçerli değildir. Çünkü Bursa, akarsu yönünden pek zengin değildir. İlin en büyük akarsuyu Nilüfer çayıdır. Uludağ'ın güneyinden doğar. 87 km uzunluğunda olan bu çay, saniyede en çok suyu 26 m³ ile mayıs ayında, en az suyu ise 1,76 m³ ile ağustos ayında akıtmaktadır. Nilüfer çayı Bursa ovasından kollar alarak Susurluk çayına karışır.

Mustafakemalpaşa çayına Çavdar suyu da denir. 55 km uzunluğundadır. İnegöl ve Yenişehir ovalarından geçen

Çelebi Sultan Mehmet zamanında başlanıp II. Murat zamanında tamamlanan Yeşil Camii.

Kocasu, Sakarya yoluyla Karadeniz'e akar. İlin güney bölümünden ise Susurluk'un sağdan aldığı Adırnaz-Kirmasti çayları geçer. Bunların dışında Göksu ve Küçükkaradere suları sayılabilir.

İlin en büyük gölü olan İznik gölü, Türkiye'nin beşinci büyük gölüdür. 308 km²'lik bir alanı kaplar; en derin yeri 65 m'dir. Ortalama derinliği 30 m olan İznik gölünde tatlı su balıkları vardır. Ulubat (Apolyont) gölü, ilin ikinci büyük gölüdür. Derinliği azdır. En derin yeri 4 m'yi geçmez. Ortalama derinliği 2 m'ye yakındır. Yüzölçümü 156 km² olan gölde sazan ve yayın balıklarıyla, kerevit bulunur. Ayrıca Uludağ'daki Karagöl, Aynalı göl, Kilimli göl sayılabilir.

İldeki baraj gölleri şunlardır: Gölbaşı baraj gölü (su toplama kapasitesi 14 180 000 m³), Hasanağa baraj gölü (su toplama kapasitesi 3 710 000 m³), Burcun baraj gölü (su toplama kapasitesi 1 000 000 m³). Baraj göllerinden sulama çalışmalarının yanısıra Gölbaşı barajından, taşkınları önleme konusunda da yararlanılmaktadır.

İlin yer altı su kapasitesi de şöyledir: Bursa-Çakırköy (rezervi 121 500 000 m³), Karacabey-Aşağı Susurluk (rezervi 60 000 000 m³), Yenişehir (rezervi 45 000 000 m³), İnegöl (rezervi (40 000 000 m³), İznik-Orhangazi-Gemlik (rezervi 32 400 000 m³).

İKLİM

Bursa ilinde Akdeniz ikliminin özellikleriyle, Karadeniz ve iç Anadolu (kara iklimi) etkilerinin birbirine karıştığı görülür. Gemlik körfezi kıyılarında, hattâ İznik gölü çevresinde Akdeniz iklimi egemen olur (yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı). İç kısımlardaki ovalarda kışlar biraz daha sertleşir. İlin yıllık ortalama sıcaklığı 14,4°, şimdiye kadar görülen en yüksek ısı 42,6°, en düşük ısı — 25,7°'dir. İlde yıllık ortalama yağış miktarı 713,1 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin Marmara denizi kıyılarındaki alçak kısımları, bodur ağaçlar durumundaki Akdeniz makileriyle kaplıdır. Güney kesimindeki Uludağ etekleri ise 1 000 m'ye kadar yayvan yapraklı ağaçlarla örtülüdür. Bu yükseltiden başlayan iğne yapraklı bitki örtüsü, dağın 1 800 - 1 900 m yüksekliklerine kadar devam eder.

Bursa ormanları il topraklarının % 42,6'sını kaplar. Ormanların % 36,5'i normal korular, % 22'si bozuk korular, % 17'si normal baltalık ormanlar, % 24,5'i bozuk baltalık alanlardır. İlin ormanlarını karaçam, kızılçam, fıstıkçamı gibi çam grupları; defne, fındık, kızılcık, kocayemiş ve yabani zeytin gibi ağaç türleri oluşturur.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Bursa'da, tarım sektörü, diğer sektörler gibi oldukça gelişmiştir. Çalışan nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründedir (1975'te yaklaşık olarak çalışan nüfusun % 63'ü).

İlde üretilen sofralık zeytin, üzüm vb. gibi tarım ürünleri dış ülkelerde de beğenilmektedir.

Tarıma dayalı dokuma sanayii (ipekli, yünlü, pamuklu) konservecilik ve meyva suyu üretimi çok gelişmiştir.

1979 yılında Bursa'da üretilen sebzeler şunlardır (ton olarak): Lahana (24 097), enginar (2 988), kereviz (1 513), marul (2 138), ıspanak (5 958), pırasa (14 550), kabak (9 955), hıyar (38 835), patlıcan (18 130), domates (592 710), biber (29 480), fasulye (22 070), bakla (2 805), bezelye (2 951), barbunya (5 932), karnabahar (2 230), kavun (30 810), karpuz (115 740).

İlde doğa koşulları gerek tarım, gerekse hayvancılığın gelişmesi için bütün imkânları sağlamıştır. Küçük ve büyük baş hayvancılığın yanısıra ipekbö-

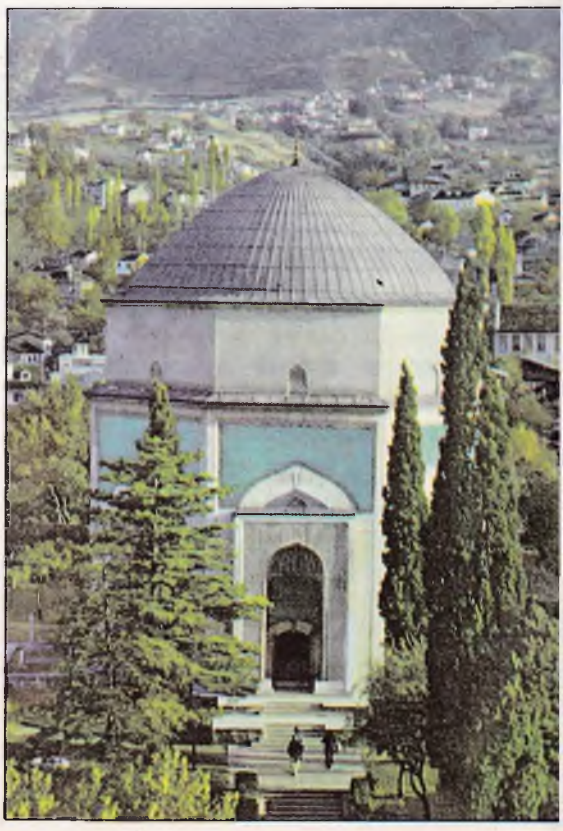

Yeşil Cami'nin yanındaki Yeşil Türbe'de Çelebi Sultan Mehmet yatmaktadır.

İlgi çekici özellikleriyle : BURSA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Güney Marmara bölümünde yer alan Bursa kuzeyde Marmara denizi, İstanbul ve Kocaeli; kuzeydoğuda Sakarya, doğuda Bilecik; güneyde Kütahya ve Balıkesir; batıda Balıkesir ile sınırlıdır.

FOLKLOR

Bursa, tarihin çeşitli devirlerinde, değişik uygarlıkların merkezi olmuştur. Bursa'nın folklorunda bu uygarlıkların etkisi görülür. İlin geleneksel kıyafeti erkeklerde şalvar, potur, çakşır, cepken ve gömlek; kadınlarda üçetek, şalvar, içlik, uçkur, cepken, gömlek, gümüş kemer, şal kuşak, pembe gül desenli çorap, hotoz başlık ve feracedir. Bugün bu kıyafetlere çok az köyde rastlanır. Yörenin kendine has ezgileri oturak havaları ve oyun havalarıdır. «Mavi yelekli yarim», «Arpa ektim olacak», «Suya gider su testisi kırılır», «Meşeli dağlar meşeli» türküleri ünlüdür. Halk oyunları arasında kılıç-kalkan, büyük oyun, düz oyun, sekme ve güvende sayılabilir. İlin en tanınmış yiyeceklerinin başında kestane şekeri gelir. Bunun yanında iskender kebabı da çok ünlüdür. El sanatlarından ipekli dokumacılığı, bıçakçılık gelişmiştir.

BURSA ADI NEREDEN GELİYOR

Bursa şehrinin kurucusu Bitinya kralarından II. Prusias'tır (İ.Ö. 2. yüzyıl). Şehir, eski çağlarda kurucusunun adıyla bağdaştırılarak Prusa diye anılırdı. Prusias'ı şehir kurmaya yöneltenin ise Romalılar'la yaptığı bitmez tükenmez savaşlar sonunda yenilerek Bitinya kralına sığınan Kartacalı ünlü komutan Anibal olduğu söylenir. Bugünkü Bursa adının, Prusa kelimesinin Türkler tarafından değişik bir ağızla söylenişinden başka bir anlam taşımadığı kesinlikle ortaya çıkmıştır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Cici babucum cici
Gezdiğim çimen içi
Benim de yediceğim
Kavrulmuş badem içi

Ya leli yalelli ya lelli
Amman aman civanım pek yandım

Gidin bulutlar gidin
Yarime selâm edin
Yarim tatlı uykuda
Uykusun haram edin

Ya leli yalelli ya leli ya lelli
Amman aman civanım pek yandım

cekçiliği de çok eski yıllardan beri sürdürülen bir uğraştır.
Ilık iklimin getirdiği doğal zenginlikler, ulaşım imkânları, tarım teknolojisinin gelişmişliği, hayvancılığı geliştiren etkenlerdir.
Bursa'da hayvancılık denince akla merinos koyunları gelir. Karacabey harasının bu alandaki ıslah ve üretimi geliştirme çalışmalarının payı büyüktür. Karacabey, merkez ilçesi, Yenişehir, Mustafakemalpaşa yöresinde yetiştirilen merinos koyunu sayısı 1981 yılında 170 000'i aşmıştır. İlde genel olarak koyun sayısı 1981 yılında 570 000'e ulaşmıştı. Dağlık kesimlerde kıl keçisi yetiştirilmekteyse de son yıllarda bu hayvan türünün sayısının gittikçe düştüğü gözlenmiştir.
Sığır yetiştiriciliğine de gittikçe daha çok önem verilmektedir. 1951 yılında 150-160 000 civarında olan sığır sayısı 1980'den sonra 168 000'i geçmiştir. Karacabey harasında bu konuda yapılan çalışmalar sonucunda; yöreye en verimli ve en uyumlu cins olan montafon cinsi inek besiciliği büyük ölçüde gelişmiştir.
Kümes hayvancılığı da son yıllarda çok ilerlemiştir. 1960'ta 540 000 civarında olan tavuk sayısı 1981 yılında 3 000 000'a ulaşmıştır.
Bunların dışında arıcılık, tatlı su balıkçılığı ile Karacabey harasında at ırkının ıslahı çalışmaları başarıyla sürdürülmektedir.

Bursa'nın en güzel sahil ilçelerinden olan Mudanya, ünlü Mudanya mütarekesinin imzalandığı yerdir.

Dut ağaçlarının fazla oluşu nedeniyle ilde ipekböcekçiliği büyük gelişme göstermiştir. 50 köy ipekböcekçiliği ile uğraşır. Başka bir deyişle yurdumuzda ipekböcekçiliği yapan 60 370 ailenin 18 855'i Bursa'da yaşar.
Bu arada, alabalık ve aynalı sazan balığı üretilir. 1983 yılında 278 ton alabalık üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Bursa, endüstri alanında ülkemizin önde gelen illerindendir. Türkiye genelinin imalat endüstrisindeki geliri içinde Bursa'nın payı % 4'ün üzerindedir. İl 1960'lı yıllara gelinceye kadar daha çok dokuma sanayii yönünde gelişmeler göstermişti. 1960'lı yıllarda sanayi yönünden önemli ilerlemeler gösterdi. Otomobil fabrikaları, bunların yan ürünlerini sağlayan tesisler, konserve, meyva suyu fabrikaları, sentetik iplik üreten kuruluşlarla, entegre dokuma fabrikaları kuruldu.
Bursa endüstrisinin 1930 yılından önce ipek üretimi ile ilgili dokuma sanayii ve ağaç ürünleri sanayiinden oluşan yapısı, günümüzde eskiyle kıyaslanmayacak gelişme göstermiştir.
Bursa bugün merinos yünlü dokuma fabrikaları, suni ipek fabrikaları, gıda, madeni eşya, makine, otomotiv, orman ürünleri sanayileriyle büyük bir sanayi ilimizdir.
Bursa'da başta volfram olmak üzere; krom, linyit ve bor tuzları üretilmektedir. İlde üretilen volfram 100 000 to-

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Osmanlı Türk devletinin kuruluş çağıyla ilgili en önemli eserler, imparatorluğun büyük başkenti Bursa'da yer alır. 1326'da şehri fetheden Orhan Gazi, kendi adıyla anılan ve sonradan onarılan ilk caminin de kurucusudur. Çekirge'deki I. Murat camisi ise camiyle medresenin bağdaştırılmasından meydana getirilen bir yapıdır.
Bursa'da bu çağlardan kalan en ünlü eserler muhakkak ki Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan iki camidir. Yapımına Yıldırım Bayezid'in hükümdarlık yıllarında başlanan (1395) Ulucami, sonradan oğlu I. Mehmet tarafından bitirilmiştir. 49x45 m çapındaki bu caminin 16 köşeli şadırvanıyla eşsiz değer taşıyan el yazmaları pek ünlüdür. Yıldırım'ın ikinci eseri, şehrin doğu kesiminde kendi adıyla anılan camidir. Sağlığında yarıda kalan bu camiyi de oğullarından Musa Çelebi bitirmiştir. Mermer işçiliği yönünden değerli bir sanat eseri olan bu cami, 1855 depreminden sonra onarılmıştır. Yıldırım'ın oğlu I. Mehmet adına Hacı İvaz Bey tarafından yaptırılan Yeşil cami ise Bursa'nın en ünlü yapısıdır. Duvarları 2 m yüksekliğe kadar altışar köşeli yeşil ve mavi renkli çinilerle kaplıdır. Bu çiniler ve 15 m yükseklikteki çinili mihrabıyla, bu cami, dünya sanat eserleri arasında üstün bir değer taşır.
Fatih'in babası II. Murat tarafından yaptırılan (1447) Muradiye camisi de çinilerinin güzelliğiyle ünlü bir eserdir. Bursa'da padişahların yaptırdıklarından ayrı olarak sayılamıyacak kadar çok cami vardır. Bunların en ünlülerinden biri, tanınmış Türk bilginlerinden ve Yıldırım'ın damadı Emir Sultan'ın kendi adıyla anılan camisidir. Bursa'da bu ünlü camilerin yanısıra Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murat, I. Bayezit, I. Mehmet ve II. Murat gibi padişahlarla Fatih'in şehzadelerinden Mustafa ve Cem Sultan'ın türbeleri de yer alır. Bunlar arasında Yeşil türbe adıyla anılan I. Mehmet türbesi, yeşil rengin çinicilik sanatında ulaştığı ölümsüzlüğün üstün bir anıtı değerindedir.

na yaklaşmıştır. Isınmada kullanılan linyit ise Orhaneli'de yaklaşık 1 500 000 tonun üzerindedir; Keles'te 2 000 000 ton üretilmektedir.
İlde bunların dışında kurşun, amyant, çinko ve mermer üretimi de yapılmaktadır.

TARİH

Anadolu siyasi birliğinin kurucuları olan Hititler'in imparatorluk sınırları bugünkü Bursa ili topraklarını da içine alıyordu (İ.Ö. 20. - İ.Ö. 12. yüzyıllar). Bu imparatorluğun çöküşünü izleyen yüzyıllar içinde sırasıyla Frikyalılar, Lidyalılar, Persler, Makedonya imparatorluğu ve Bergama krallığı bölgede egemenlik kurdular. Bergamalılar çağında merkezi bugünkü İzmit'te bulunan bağımsız Bitinya kralları da zaman zaman bu bölgeyi ellerine geçirmişlerdi. İşte bugünkü Bursa şehrinin ilk kurucusu da Bitinya krallarından II. Prusias'tır (İ.Ö. 2. yüzyıl).
Bergama devletinin sona ermesi üzerine (İ.Ö. 130) bölge, krallığın geri kalan bütün topraklarıyla birlikte Roma imparatorluğunun sınırları arasına katılmıştır. Roma'nın Batı ve Doğu imparatorluklarına ayrılması üzerine (İ.S. 395) bütün Anadolu'yla birlikte Bursa ve çevresi de Bizans'ın (Doğu Roma) payına düşmüştür.
Roma ve Bizans çağlarında Bursa ve çevresi Bitinya eyaletinin toprakları arasında yer alıyordu. İmparator Justinianus (İ.S. 6. yüzyıl) bütün Anadolu'yla birlikte Bursa şehrini de hızla kalkındırdı; şehirde birçok saray ve hamam inşa ettirdi. Ama Hıristiyan'lığın ünlü merkezlerinden biri olan İznik'in (Nikaia) yanıbaşında yer alan Bursa yine de ikinci derecede bir şehir olmaktan kurtulamadı.
Türkler'in Bursa topraklarına girişleri, Malazgirt zaferinden (1071) sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın birbirini izleyen fetihleriyle gerçekleşmiştir (1080). Ama bu durum çok sürmemiş, şehir Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. Bursa ve çevresinin kesinlikle Türkler'in eline geçmesi ancak 246 yıl sonra mümkün olmuştur. Selçuklu Türk hükümdarı I. Alâeddin Keykubat (1219-1236) zamanında doğudan gelen ve Oğuzlar'ın Kayı boyuna bağlı Türkler'e, bugünkü Söğüt kasabası yöreleri «yurtluk» olarak (daha önce Ankara'nın kuzeybatısındaki Karacadağ bölgesi) bağışlanmış, başlarında bulunan Ertuğrul Bey ise Bizans'a karşı uç beyliği ile görevlendirilmişti. Kısa bir süre içinde Selçuklu hükümdarlarının güvenini kazanan Ertuğrul Bey'in ölümü üzerine yerine oğlu Osman Bey geçti (1281). Bu yıllarda gittikçe güçlerini kaybeden Selçuklu hükümdarlarına karşı bağımsızlığını ilan eden

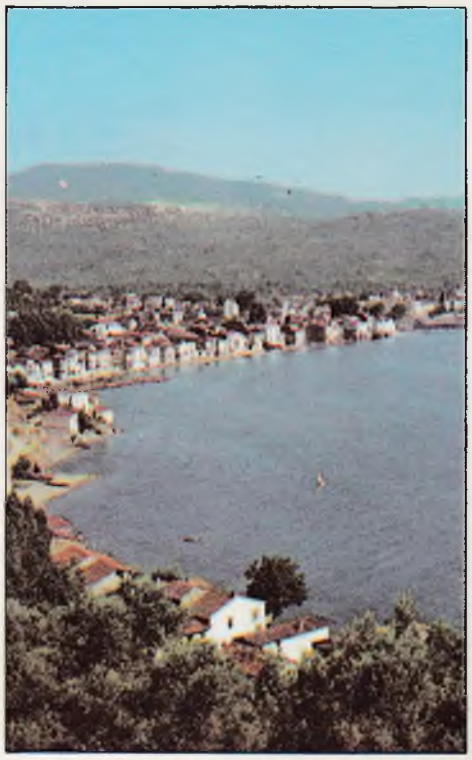

Gemlik körfezinde yer alan Gemlik ilçesinden bir görünüş.

(1299) Osman Bey, ülkesine yeni yeni topraklar katarak Osmanlı Türk devletinin de kurucusu oldu.
Osman Bey, Karacahisar, İnegöl, Bilecik ve Mudurnu gibi birçok şehri ele geçirdi. Bizans'ın Anadolu'daki önemli merkezlerinden biri olan Bursa'yı, ölümünden sonra oğlu Orhan Bey fethetti (1326). Uzun bir kuşatmadan sonra şehri teslim alan Orhan Bey, bu sıralarda ölmüş bulunan babasının cenazesini Söğüt'ten Bursa'ya getirdi ve bu şehri Osmanlı devletinin başkenti yaptı. Orhan Bey ve ardından Osmanlı tahtına geçen I. Murat (1326-1389) ve Yıldırım Bayezid'in (1360-1403) yerli halka son derece iyi davranışlarıyla Bursa hızla gelişti. Yanıbaşındaki tarihî İznik (Nikaia) günden güne gerilerken, Bursa devletin en önemli kültür merkezi durumunu aldı. Yıldırım Bayezid'in Ankara meydan savaşında yenilmesinden sonra (1402), Bursa, Timur ordularının yağmasına uğradı. Yakılan, yıkılan şehirle birlikte, hükümdarların hazineleri de yok edildi. Bu üzücü olaydan sonra bir süre de Yıldırım'ın oğulları arasında geçen kargaşalık döneminde (Fetret Devri) ağır zararlar gördü.
Çelebi Mehmed'in (1413-1421) Anadolu'daki Türk birliğini yeniden sağlamasından sonra Edirne askeri yönden

Bursa'nın Çekirge semti, il merkezinin zengin kaplıcalarıyla ün salmış bir bölgesidir.

Uludağ, kış aylarında baştan başa karla kaplıdır. Bu turistik bölge, Türkiye'nin kış sporları için en elverişli yeridir.

ULUDAĞ

Tarihî Bursa şehriyle bütün Marmara bölgesinin en yüksek doruğunu oluşturan Uludağ, dünyada eşine az rastlanan bir güzellik tablosu çizer. Ovada başlayıp düzenli ve tatlı bir meyille yükselen bu kocaman kütlenin uzaktan görünüşü son derece göz alıcıdır. Karatepe'de 2 543 metreyi bulan yükseklik, beyaz kar yığınları, yeşil çam ormanları ve pırıl pırıl güneş ışınlarının kaynaştığı bir masal dünyasını andırır. Eski çağlarda Olimpos adıyla anılan bu dağ, Türk egemenliğine baş eğdiği yıllara (1326) kadar Hıristiyan keşişlerinin (rahiplerinin) barındıkları manastırla ünlüydü. Bundan ötürü Osmanlı Türkleri, Marmara bölgesinin bu kocaman kütlesine Keşiş dağı adını verdiler. Keşiş dağı, cumhuriyet çağında kesinlikle Uludağ adını aldı (1925). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda olan Uludağ'ın Bursa ovasına bakan kuzey yanı, hafif bir eğimle yükselir. Orhaneli yönündeki güney yüzü ise dik bir duvar biçimindedir. Uludağ'ın kuzey yüzünde Sarıalan, Kirazlı, Sobran ve Kadı yaylaları yer alır. Dağın taban uzunluğu 40 km, genişliği ise (Bursa ovasıyla Nilüfer çayının yukarı çığırı arasında) 15-20 km. kadardır.

Uludağ, kış aylarında doruğundan yamaçlarına kadar uzayan kar yığınlarıyla kış sporları için son derece elverişlidir. Dağın çeşitli kesimlerinde otel ve moteller bulunduğu gibi, son yıllarda işletmeye açılan teleferik tesisleriyle tırmanma güçlükleri de ortadan kaldırılmıştır.

önemli bir merkez durumuna getirilirken, devletin ikinci başkenti durumunda kalan Bursa da hızla onarılıyordu.

II. Murat (1404-1451) zamanında iyiden iyiye genişleyen imparatorluk sınırları içinde, savaş bölgelerinden uzak bir iç şehir durumunu alan Bursa'nın nüfusu 100 000'i aşmış, dünyanın en ünlü ipek sanayii merkezi durumuna ulaşmıştı. Fatih'in Bizans imparatorluğunu ortadan kaldırması (1453) gibi büyük çapta tarihî bir olay üzerine devletin merkezi de İstanbul'a alındı.

Bunun sonucunda kalabalık halk kütlelerinin ve hemen bütün bilginlerin İstanbul'a taşınmaları yüzünden Bursa gün geçtikçe önemini kaybetmeye başladı. Fatih'in ölümünden sonra tahta geçen II. Bayezid'e karşı ayaklanan Cem Sultan bir aralık Bursa'ya girerek (1481) hükümdarlığını ilan etti. Cem Sultan, kendi adına hutbe okuttu rup para bastırdıysa da 18 gün sonra şehri terketmek zorunda kaldı. Bundan sonraki yüzyıllarda, Celâli ve Abaza Hasan Paşa ayaklanmalarına sahne olan (17. yüzyıl) Bursa, en büyük yıkıntıya 1855 depreminde uğradı. Yıkılan tarihî anıt ve camilerin birçoğu sonradan onarıldı. Osmanlı imparatorluğu çağında merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu beylerbeyiliğine bağlı 14 sancaktan biri de bugünkü Bursa şehriydi. Bursa, daha sonraki yüzyıllarda yapılan çeşitli idari değişikliklerden sonra kurulan geniş sınırlı Hudavendigâr ilinin merkezi oldu (1867).

Yakın tarihimizde Bursa ile ilgili en önemli olay, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurdumuza saldıran Yunanlılar'ın, bu güzel şehrimizi de ele geçirmeleridir (9 Temmuz 1920). Bu üzücü olay karşısında halkımızın duygularına paralel olarak Büyük Millet Meclisi'nin başkanlık kürsüsü üzerine çekilen siyah örtü, 2 yıl, 2 ay ve 2 gün yerinde kaldı. Kurtuluş Savaşı'mızla sağlanan büyük zafer üzerine kahraman ordularımız Bursa'ya girdikleri gün (12 Eylül 1922) Büyük Millet Meclisi'ndeki siyah örtünün yerini ay-yıldızlı şanlı bayrağımız almıştır.

ÇANAKKALE

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Çanakkale genellikle orta yükseklikte dağlar ve platolarla kaplıdır. En yüksek noktasını meydana getiren Kaz dağının yüksekliği 1 767 m'dir.

İldeki diğer yükseltiler ve dağlar şunlardır: Koca Katran dağları (1 030 m), Sazak (1 184 m), Kalburcu (1 236 m), Arpatarla (1 307 m), Kırlangıç (1 339 m), Kocaeğrek (1 371 m), Kaya (1 383 m), Eğrimermer (1 398 m), Kalafat (1 417 m) tepeleri, Gürgen dağı (1 425 m) ve Susuztepe (1 507 m).

Gelibolu yarımadasının kuzey ve kuzeydoğusunda Tekir dağları uzanır. Yarımadanın en önemli tepeleri Karaburun tepesi (423 m), Kömür tepesi, Yassıtepe, Üveyik tepesi, Topların tepe, Kocaçimen tepesidir.

Çanakkale'de büyük vadilere rastlanır. Vadiler Kaz dağından çıkan akarsuların ovalara kavuşuncaya kadar izledikleri yataklarda bulunur.

Önemli düzlükler ilin güneyinde eski Menderes vadisi boyunca sıralanmış olan vadilerdir. Ayrıca Kocabaş çayının Çan ovasına gidinceye kadar izlediği yoldaki vadi de sayılabilir. Yaylalar ilin genel yüzölçümünün % 2'sini kaplar. İl topraklarının % 15'ini ovalar kaplar. Genellikle akarsu ağızlarında ve geniş tabanlı vadilerde görülür. Başlıcaları Agonya, Bayramiç, Kumkale, Karabiga, Biga, Kavak, Yalova, Kilye ve Pirsen ovalarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Çanakkale'nin başlıca akarsuları Kocabaş çayı, Eski Menderes ve Kocaçay ya da Sarıçay'dır. Bunların en önemlisi Kocabaş çayıdır. Uzunluğu 80 km'dir. Bu çay, güney-kuzey doğrultusunda akar ve Karabiga'nın doğusundan denize dökülür.

İlin öbür akarsuları Çanakkale boğazına dökülür. Bunlar arasında en uzun olanı Eski Menderes'tir (110 km). Doğu-batı doğrultusunda akarak Bayramiç ve Ezine ovalarını geçtikten sonra Kumkale yakınlarından Çanakkale boğazına dökülür.

Bunların dışında Tuzla çayı 52 km, Kocaçay 40 km, Hızlı çayı 12 km, Bayram deresi 40 km, Burgaz çayı 20 km, Ka-

Çanakkale Birinci Dünya Savaşı'nda en yoğun muharebelerin geçtiği ilimizdir.

KİMLİK KARTI 17

Nüfusu : 418 127 (1985)
Yüzölçümü : 10 347 km²
Nüfus yoğunluğu : 40
Otomatik telefon kodu : 1961

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	62 701	72 888	30,11
Ayvacık	28 194	27 801	—2,81
Bayramiç	32 007	32 040	0,21
Biga	74 830	75 153	0,86
Bozcaada	1 722	2 030	32,91
Çan	42 953	49 583	28,71
Eceabat	10 300	10 340	0,78
Ezine	31 044	32 559	9,53
Gelibolu	37 199	40 161	15,32
Gökçeada	5 978	7 601	48,04
Lapseki	23 663	24 567	7,50
Yenice	40 977	43 404	11,51

Coğrafi konum : 25° 35′ ve 27° 35′ doğu boylamları ile 39° 30′ ve 40° 45′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 44
İlin en yüksek yeri: Kaz dağı (1 767 m)
Ovalar: % 14,8
Yaylalar: % 1,7
Platolar: % 39,5

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 97
Orman alanları: % 54
Ekili ve dikili alanlar: % 34
Çayır ve meralar: % 9
Tarıma elverişsiz alanlar: % 3

Yıllık yağış ortalaması: 629,1 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,9°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, yulaf, çavdar, bakla, fasulye, nohut, bezelye, tütün, ayçiçeği, susam.

Başlıca sanayi ürünleri:
Maden çıkarma, tarım, dokuma, ağaç ürünleri, makine, kâğıt, kimya ürünleri, salça, meyva kurutma, balık konserveciliği, süt ürünleri, şarap.

Çanakkal araba vap iskelesine denizden bir bakış.

vak çayı 50 km'dir.
İlde, Gelibolu yarımadasında yazın kuruyan Tuzla gölü ve Biga yarımadasındaki Ece (Emir) gölünden başka bir göl yoktur. Ayrıca toplam sulama alanı 61 682 hektarı bulacak olan 9 baraj yapım projesi vardır. Atikhisar barajı ve Uzun Hızırlı göleti şu anda mevcuttur.

İKLİM

Çanakkale ilinde Akdeniz iklimi görülür. Kışlar ılık, yazlar sıcak geçer. Yağışlar kış aylarında olur. Yıllık yağış ortalaması 629,1 mm'dir. Kuzey rüzgârları ve soğuklarının Balkanlar üzerinden gelmesi yılın büyük bir bölümünün rüzgârlı olmasına sebep olur.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Çanakkale'de Akdeniz ikliminin egemen oluşu nedeniyle ormanlar il topraklarının % 54'ünü kaplar.

FOLKLOR

Çanakkale ilinin folkloru oldukça zengindir. Geleneksel kıyafet erkeklerde poşu, camadan, mandalas denen şalvar; kadınlarda topdon, libade denen cepken ve gümüş kuşaktır. İlde oynanan başlıca halk oyunları kaba güvende, süzmen, çeyizaltı ve şamadır. «Evreşe yolları» ve «Çemberimde gül oya» türküleri ünlüdür.

İldeki ormanların % 39,1'i normal koru, % 17,1'i bozuk koru, % 10,5'i normal baltalık, % 33,3'ü bozuk baltalıktır.
Makiler kıyıdan 40 km kadar içeride ve yaklaşık 600 metre yüksekliklerde bulunur. Ormanlarda genellikle iğne yapraklı ağaçlar, meşe, ahlat, çınar, yaban eriği, kestane, kayın, incir ağaçları vardır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Tarıma elverişsiz alan toplamının, il topraklarının % 3'ünü oluşturması bu ilimizin topraklarının her yerinde tarım yapılabilir hükmünü doğurur.
İlde başlıca ürünlerin üretim miktarı şöyledir (1977-79 ortalaması, ton olarak): Buğday (264 745), arpa (22 375), yulaf (24 627), çavdar (11 876), bakla (15 848), fasulye (3 382), nohut (1 887), tütün (1 884), ayçiçeği (22 674).
1979 yılında Çanakkale'de sebze üretimi de şöyleydi (ton olarak): Lahana (8 835), pırasa (9 463), ıspanak (2 468), domates (241 750), karpuz (57 580), kavun (30 800).
Ayrıca armut, elma, şeftali, kiraz, zeytin yetiştirilir.
İldeki hayvancılık yeterince önem kazanamamıştır. Yetiştirilen hayvan çeşitleri sığır, koyun, keçi, kümes hayvanlarıdır.
Sığır çeşidi olarak montafon, holstein ırkları vardır. Et ve süt üretimi y sek olan bu türlerin sayısı gitti artmaktadır. Her nekadar istatisti re bakıldığı zaman ilde sığır sayısı gerileme görülürse de yukarıda ad sayılan ırklar sayesinde et ve süt a olmamaktadır. İldeki sığır sayısı 19 de 129 000 dolayında idi.
Küçük baş hayvanlardan koyun ve çi üretimi, sığır üretiminden sayı rak fazladır. 1979 yılında koyun say 570 000, kıl keçisi sayısı ise aynı 287 000 dolayında idi.
İlde tavukçuluk da yapılmakta, an gittikçe gerilemektedir. Arıcılığa ön verilir. 1970 yılında ilde 40 000'in ü rinde arı kovanı bulunduğu tesbit e miştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Çalışan nüfusun yaklaşık % 3,9'un (7 557 kişi) sanayi kesiminde çalış saptanmıştır (1975).
El sanatlarından çanak-çömleğin y yıllar öncesine varan bir geçmişi v dır. İçki ve gıda sanayii alanlarında önemli gelişmeler göstermiştir. Şa yapımı, konservecilik, çimento, ürünleri, seramik sanayii dallarında ürünler, Çanakkale ilinin sanayi ür lerini oluşturur.
Madencilik il ekonomisinde önemli yer tutmaz. En çok linyit çıkarılır. rıca kil, kaolin, kuvarsit, kalsit, k şun gibi madenler ve çimento ha maddeleri vardır.

NAKKALE ADI NEREDEN LİYOR

neros, İlyada'da Çanakkale'den as diye söz eder. Antik çağda Hel- ont diye tarihe geçen yöre, sonra- Avio ve Dardanellos adları ile ldı.

ih tarafından Kale-i Sultaniye sur- nın boğazın Anadolu yakasına yap- lmasından sonra; adın buradan gel- rivayet edilmiştir. Diğer adı Çanak esi olan Kale-i Sultaniye, yöredeki ak çömlekçiliğin de etkisi ile Ça- kale'ye dönüşmüştür.

İlgi çekici özellikleriyle : ÇANAKKALE

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Güney Marmara bölümünde yer alan Çanakkale'nin toprakları hem Avrupa, hem de Asya üzerindedir. Kuzeyde Edirne, Tekirdağ ve Marmara denizi; doğuda Balıkesir; güneyde ve batıda Ege denizi ile sınırlıdır.

RİH

akkale İ.Ö. 6. yüzyılda İranlılar'ın e geçti. İ.Ö. 4. yüzyılda Büyük İs- der bütün Anadolu ile birlikte Ça- kaleyi de İranlılar'dan aldı. İsken- in mirasına konan Bergama ve tus kralları aralarında savaştılar. geyi Romalılar ele geçirdi. 1354 yı- la, Osmanlı Şehzadesi Süleyman a bu bölgeyi Osmanlı devletine kat- Bu tarihten sonra Osmanlı Türkleri akkale boğazına egemen oldular.

i çağlardan beri birçok savaşa ta- nık olan kent ve Çanakkale boğazı Birinci Dünya Savaşı'nın kan ve barut dolu günlerini, en sevgili evlatlarının yüz binler hâlinde bağrında şehit oluşunu, ama bir karışını vermeyerek bir kahramanlıklar yaradılışını da gördü.

Çanakkale savaşları Türk ulusunun kahramanlığını ve vatan sevgisini kanıtlayan bir savaştır. İtilaf devletlerinin bütün deniz güçlerini bir araya getirerek Çanakkale'de başlattıkları savaş, Türk ordusunun kesin zaferi ile sonuçlanmış, vatan kanla sulanmış ama düşmana verilmemiştir.

1915'in şubatında 75 000 kişi ve dünyanın en güçlü savaş gemileri ile Çanakkale'ye gelen düşmanlar, gücünü 7 ay sonra 500 000 askere çıkardığı halde bir tek müstahkem mevzi elde edemeden, şanlı ordumuza yenilerek, en büyük savaş gemilerini boğazın derinliklerinde bırakarak gittiler. Çanakkale savaşları, «Çanakkale geçilmez» sloganını yaratarak bitti.

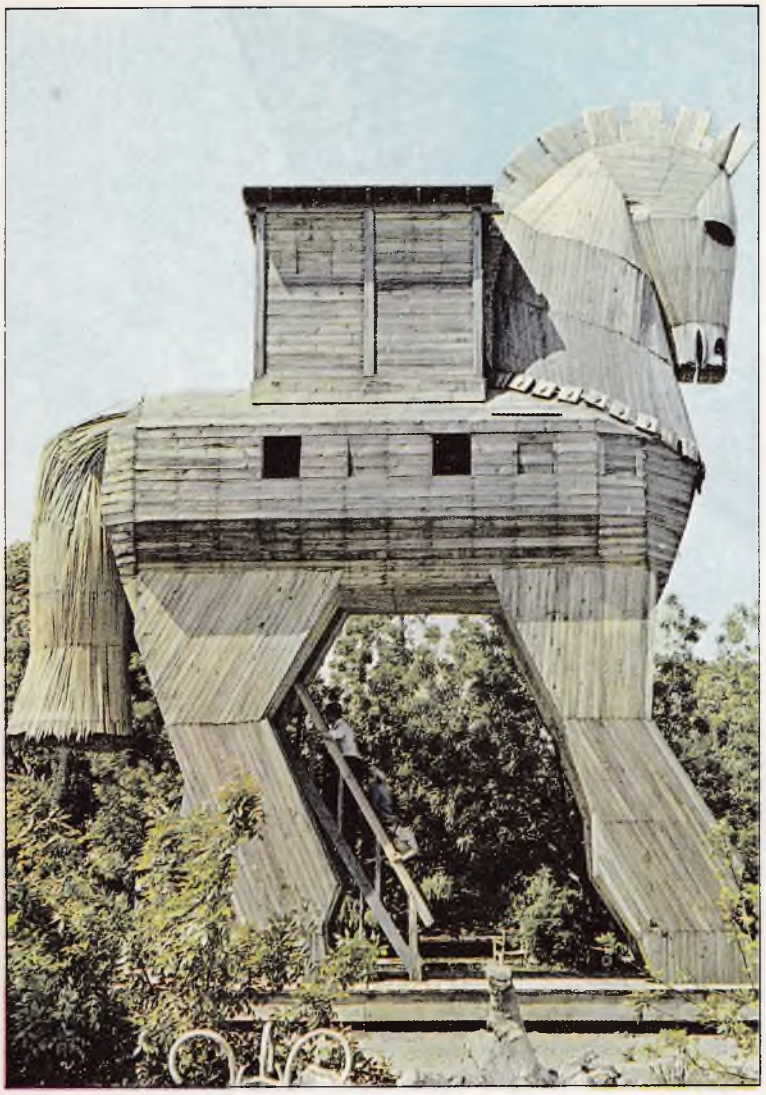

Efsanelere konu olan Truva atı, günümüzde bu ahşap atla temsil edilmektedir.

Eski Truva şehri üst üste kurulmuş dokuz şehirden meydana gelir. Burada VI. Truva'nın surları görülüyor.

TURİZM

Eski çağlardan, Homeros'un İlyada'sına ve günümüze kadar çeşitli tarihî olaylara, büyük savaşlara tanık olan bu ilimiz bir tarih ve turizm merkezidir.

Çanakkale'deki Truva harabeleri, dünyanın en ünlü müzeleri arasındadır. Şehre uzaklığı 34 km'dir. Yüzyıllarca toprak altında kalan Truva, 19. yüzyılda Arkeolog Heinrich Schliemann tarafından yapılan kazılar sonunda meydana çıkarıldı.

Harabelerin bulunduğu ova tümülüslerle doludur. Beşiktepe, Yenişehir ve Çobantepe'de bazı kalıntılara rastlanmıştır. Ispartalılar'la Truvalılar arasında 10 yıl süren savaşlar sonunda, Ispartalılar tahta atı savaş hilesi olarak kullanmışlar ve Truvalılar'ı yenmişlerdir. Tahta atın temsilî bir örneği günümüzde Çanakkale parkında görülebilir. Ülkemizde 1963 yılında Truva şenlikleri düzenlenmiştir. İntepe çamlığı, Çardak, kemer, Karabiga plajları ünlüdür. İmroz ve Bozcaada yaz aylarında iç ve dış turizme açıktır.

İmroz, Çanakkale'ye 32 deniz mili uzaklıkta 5 köyü olan bir ilçedir. Yılın belirli günlerinde panayırlar düzenlenir. Yaz aylarında yerli ve yabancı turizme hizmet eder.

Bozcaada'da Çanakkale savaşları anısına dikilen Mehmetçik anıtı, İngiliz, Fransız ve Anzak mezarlıkları turistlerin ilgisini çeker. Halkı bağcılık ve şarapçılıkla geçinir. Dünya çapında ünlü şaraplar yapılır.

Çanakkale şehitlerinin hatırasına dikilen Çanakkale Mehmetçik anıtı, Çanakkale'de Morta koyu girişindeki, Hisarlık tepe üzerinde yükselir. Yapımı 6,5 yıl süren anıt 21 Ağustos 1960 yılında açılmıştır. Dört sütundan meydana gelen anıtın yüksekliği 41,70 m'dir. Alt katında Çanakkale savaşları ile ilgili bir müze vardır.

Çanakkale'nin iki kesimini birbirinden ayıran Çanakkale Boğazı'nın boyu 62 km'dir. Kuzeydoğu - güneybatı yönünde uzanır. İstanbul boğazı gibi iki akıntı vardır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Karanfilin moruna (aman amman)
Ölüyorum yoluna

Çifte kurban adadım (aman amman)
Sevdiğimin yoluna

Karanfilim süt beyaz (aman amman)
Ayrı düştük biz bu yaz

EDİRNE

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Şehrin iki yanı Tunca ve Meriç nehirleriyle çevrilidir. Doğu yanında Trakya yaylasının yamaçları yer alır. İlin kuzey kesimi, Istranca dağlarının batı kollarıyla kaplıdır. Ergene ırmağı boyunca devam eden düzlükler, batıya doğru iyice alçalarak, Meriç ovasıyla birleşir. Uzunköprü ilçesinin batısında Ergene ve Meriç arasında bir yarımada biçimi alan çevre hafif dalgalı bir görünüştedir. Buralarda yükseklik 130 m'yi bulur. Keşan yakınlarında ve Enez'in doğusunda yükseklikler 250 - 500 m dolaylarındadır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlin başlıca akarsuyu Meriç nehridir. Bulgaristan'daki Rila dağlarından doğan bu nehir, Edirne şehri yakınlarında Tunca ve Arda kollarını alır. Kuzey-güney doğrultusunda Türkiye-Yunanistan sınırını çizer; İpsala yakınlarında, hemen bütün Trakya bölgesinin sularını toplayan en büyük kolu Ergene ile birleşir. Nehir, Enez yakınlarında yaptığı bir deltadan sonra Ege denizine dökülür. 490 km uzunluğunda olan Meriç'in Türkiye'de sınır boyundaki uzunluğu 200 km'ye varır. Meriç deltasında irili ufaklı birtakım göller vardır. Bu göllerin dördü Yunanistan'da, diğerleri Türkiye'dedir. En büyükleri Enez'in kuzeyinde yer alan Gala gölü (9,5 km²) ile, Dolyan ve Bücürmene gölleridir.

Edirne'deki Selimiye, Mimar Sinan'ın «ustalık eserim» dediği bir mimarlık anıtıdır.

İKLİM

Edirne'de kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar çok soğuk ve kar yağışlıdır. Yağmurlar daha çok ilkbahar ve sonbaharda görülür. Kışın genellikle kar yağar. Yıllık ortalama sıcaklık 13,5°, en soğuk ay ortalaması 1,7°, yıllık yağış ortalaması 599 mm'dir. Saroz körfezi kıyılarında geçici Akdeniz iklimi görülür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin kuzey kesiminde bulunan Istranca (Yıldız) dağları ormanlıktır. Bu ormanlarda meşe, kayın ve kestane ağaç-

KİMLİK KARTI 22

Nüfusu : 388 932 (1985)
Yüzölçümü : 6 276 km²
Nüfus yoğunluğu : 62
Otomatik telefon kodu : 1811
İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	105 503	119 298	24,58
Enez	13 230	12 981	—3,80
Havsa	24 849	26 675	14,18
İpsala	36 532	35 171	—7,59
Keşan	65 243	71 932	19,52
Lalapaşa	11 752	11 539	—3,66
Meriç	25 871	25 879	0,06
Uzunköprü	80 306	85 457	12,43

Coğrafi konum : 40° 30′ ve 42° 00′ kuzey enlemleri ile 26° 00′ ve 27° 00′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 5,2
İlin en yüksek yeri: Yerli su tepesi (Korudağ) (725 m)
Ovalar: % 16,7
Yaylalar: % 0,4
Platolar: % 77,7

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 96
Orman alanları: % 25
Ekili ve dikili alanlar: % 57
Çayır ve meralar: % 14
Tarıma elverişsiz alanlar: % 4

Yıllık yağış ortalaması: 599,3 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13,5°

Başlıca tarım ürünleri:
Ayçiçeği, buğday, hayvan ürünleri, meyva.

Başlıca sanayi ürünleri:
Süt ürünleri, kiremit, tuğla, tekstil, nebati yağ.

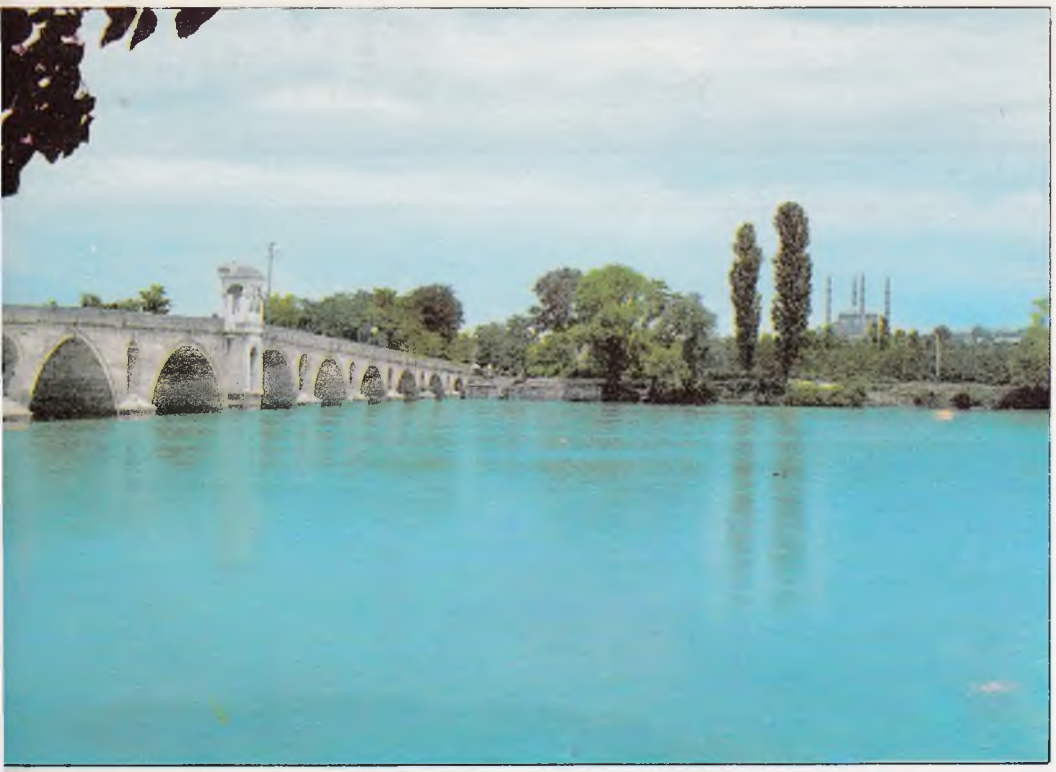

Meriç nehri Edirne'nin doğal özelliklerinin en önemlisidir. Nehir üzerinde Mimar Sinan'ın ünlü köprüsü vardır.

ları görülür. Daha güneydeki düz kesimler bozkır hâlindedir. Akarsu vadilerinin tabanlarında söğütlere rastlanır. Enez yöreleri ise makilerle örtülüdür.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İl topraklarının % 96'sı tarıma elverişlidir. Bu toprakların büyük kısmı tahıla ayrılmıştır. Buğday başta gelir ve en çok Ergene çevresindeki düz alanlarda yetiştirilir. İpsala ve Enez ilçelerinde pirinç ekimi yapılır. Endüstri bitkileri arasında şeker pancarı ve ayçiçeği ekimine önem verilir. Az miktarda pamuk, tütün ve kolza ekilir. Kavun üretimi de önemlidir.

Daha çok küçük baş hayvancılık yapılır (kıvırcık cinsi koyun). İl hayvancılığı zengindir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Edirne'de endüstri kuruluşları arasında un ve yağ fabrikaları, peynir imalâthaneleri önemli bir yer tutar.

Edirne'de madenciliğin önemli bir yeri yoktur. İşletilen tek maden linyittir.

TARİH

Edirne'nin, ilk çağda Traklar tarafından bir pazar yeri olarak kurulduğu, sonradan bu yerin, Makedonyalılar ve Romalılar çağında geliştirildiği kesinlikle bilinmektedir. Şehir Bizans çağında Avar Türkleri (586), Bulgar Türkleri (914) ve Peçenek Türkleri (1050 ve 1074) tarafından birçok defa kuşatıldı.

Edirne'nin Türkler tarafından Bizans'tan alınışı I. Murad'ın tahta çıkışının ilk aylarına rastlar (1362).

Şehir Sırp Sındığı zaferinden bir süre sonra Osmanlı devletinin başkenti oldu. Türkler'in Avrupa'ya çıkışlarında önemli bir askeri üs durumuna getirildi. Osmanlı devletine bir süre Bursa ile birlikte çifte başkent görevini yaptı. 17. yüzyılda imparatorluğun en büyük şehirlerinden olan Edirne 18. yüzyılda gerilemeye yüz tuttu. 19. yüzyıl başlarında önemini iyice kaybetti.

1745 yangını 60 mahalleyi kül ettiği gibi, 1751'de pek çok insanın yok olmasına neden olan deprem de Edirne'nin büyümesini etkiledi.

1828-1829 Türk-Rus savaşı sonunda (22 Ağustos 1829) Ruslar şehre girdi. İşgal nedeniyle şehri boşaltan Türk halkı yerine Hıristiyanlar şehre gelip yerleşiyordu.

İkinci işgal 20 Ocak 1878'de oldu. 13 Mart 1879'a kadar süren bu işgal sırasında birçok semt harap oldu.

Balkan Savaşı sırasında Şükrü Paşa şehri Bulgar ve Sırp birliklerine karşı savunduysa da 16 Mart 1913'te Edirne düştü. Fakat ikinci Balkan Savaşı'nda 22 Temmuz 1913'te Türk ordusu Edirne'yi kurtardı.

İl, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 20 Temmuz 1920'den 25 Kasım 1922'ye kadar Yunan işgalinde kaldı. Mudanya ateşkes antlaşmasından sonra Yunanlılar şehri boşalttılar (25 Kasım 1922).

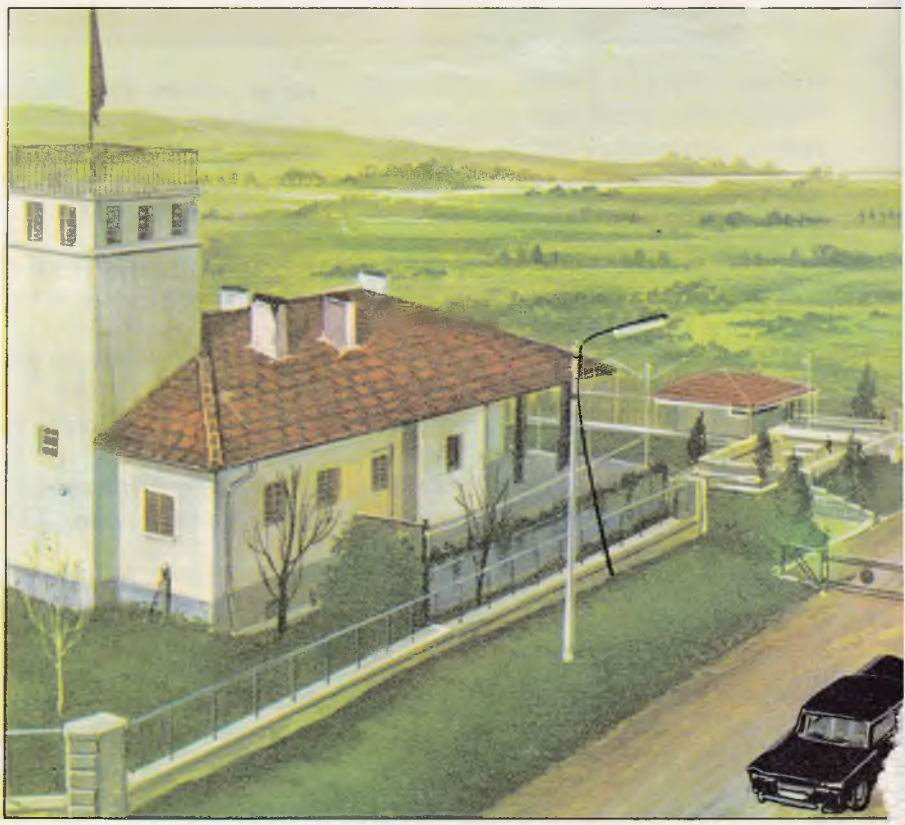

Türk-Bulgar sınırındaki Kapıkule gümrük karakolu ve sınır kapısı.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Bakkallar satıyor karaca üzüm
Yalvardım geçmedi sözüm
Hani hanım senin o güzel yüzün
Amman yar geliyoru, sürmeli yar geliyoru

Asmanın dalları yelleniyoru
Altında yosmalar eğleniyoru
Hanım senin zülfün telleniyoru
Amman yar geliyoru, sürmeli yar geliyoru

Üç şerefeli caminin minareleri arasından Edirne'nin görünüşü.

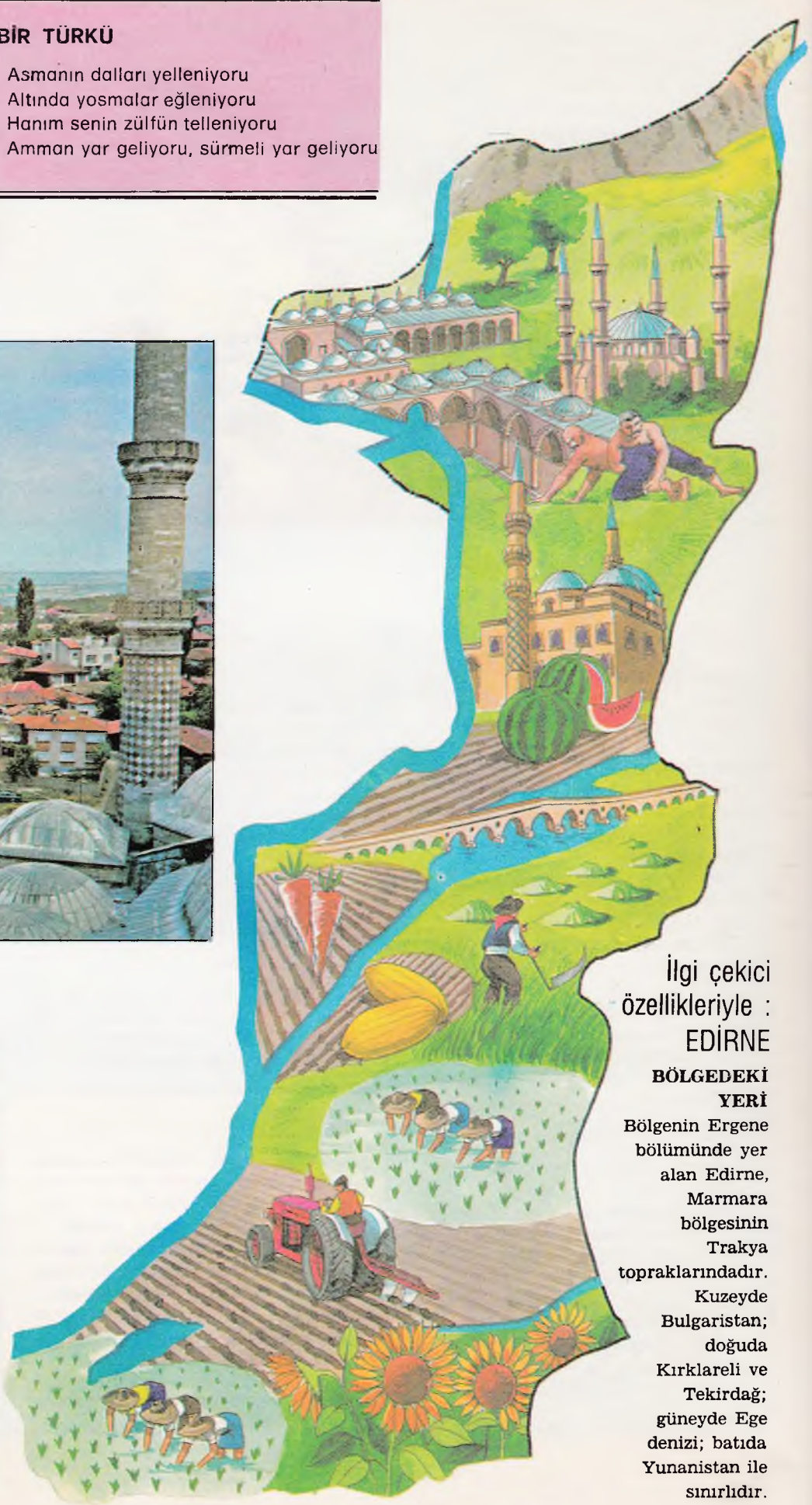

İlgi çekici özellikleriyle : EDİRNE

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Ergene bölümünde yer alan Edirne, Marmara bölgesinin Trakya topraklarındadır. Kuzeyde Bulgaristan; doğuda Kırklareli ve Tekirdağ; güneyde Ege denizi; batıda Yunanistan ile sınırlıdır.

EDİRNE ADI NEREDEN GELİYOR

Eski çağlarda Traklar tarafından temelleri atılan bugünkü Edirne şehri, Roma imparatoru Hadrianus (117-138) zamanında yeniden kurulurcasına onarıldı. İmparatora bir saygı gösterisinde bulunmak üzere şehre Hadrianopolis (Hadrianus'un şehri) adı verildi. Fransızlar'ın Adrinople deyimi ile birlikte bugünkü Edirne kelimesinin kökü de Hadrianopolis'ten gelir. I. Murat şehri aldıktan sonra İlhanlı hükümdarına gönderdiği fetihnamede doğrudan doğruya Edirne kelimesini kullanmış ve ondan sonra Türkler arasında bu ad kesinleşmiştir.

Serhat Şehri Edirne

Osmanlı padişahlarının Tunca nehri sahilinde yaptırdığı kasırlardan birinin eski görünüşü.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Osmanlılar'ın Bursa'dan sonra üçüncü başkent olarak kullandıkları bu şehir, 1800 yılına kadar 300 000 nüfusuyla İstanbul, Londra, Paris ve Napoli'den sonra bütün Avrupa'nın beşinci büyük şehri durumundaydı.

Bu bakımdan İstanbul ve Bursa'dan sonra Edirne de zengin Osmanlı yapılarıyla doludur.

Edirne'de ilk Türk yapısı cami I. Murat tarafından yaptırıldı. Daha sonra yapılan Yıldırım Bayezit camisi (1399) ile Eski Cami (1413) Edirne'nin eski yapıları arasında yer alır.

Bunların yanında Muradiye (1435) ve Darül-Hadis camileri (1453), Üç Şerefeli cami, II. Bayezit camisi ve külliyesi, Selimiye camisi ile çeşitli saraylar, kasırlar, hanlar, medreseler, kervansaraylar hamamlar, çeşmeler vardır.

Edirne Saray-ı Hümayunu

Edirne'nin Türkler tarafından alınmasından sonra Tunca nehrinin iki kolu arasında ve ada biçimindeki alanda Türk padişahlarının saray ve kasırları yer alıyordu. Eski saray diye anılan bu yapılar, sonradan yeni yeni ek ve onarımlarla Yeni saray adını alan bir köşkler, kasırlar topluluğu oldu. Edirne saray-ı hümayunu (imparatorluk sarayı) denen bu yapı İstanbul'daki Topkapı sarayından sonra bütün imparatorluğun en büyük saray topluluğu niteliğindedir. Geniş bahçeler içinde yer alan sarayın yapımına II. Murat zamanında başlanmış, daha sonra sırayla Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, I. Ahmet, II. Osman tarafından yaptırılan yeni köşkler ve kasırlarla genişletilmiş, zenginleştirilmiştir.

17. yüzyılda bu sarayda yaşayanların sayısı 10 000 kişiyi geçiyordu. Birçok düşman saldırısı, deprem ve yangınlar yüzünden bugün bu tarihî yapılardan pek azı ayakta kalmıştır.

Üç Şerefeli Cami

II. Murat tarafından yaptırılan ve inşası 9 yıl süren (1438-1447) üç şerefeli cami, 15. yüzyıl Türk-Osmanlı mimarlığının üstün sanat eserlerindendir. Caminin, biri üç, biri iki ve öbür ikisi de birer şerefeli olan dört minaresi vardır. Bundan ötürü «Üç Şerefeli» diye anılan bu caminin 67,62 m yüksekliğindeki minarelerinin her şerefesine ayrı merdivenlerden çıkılır. Mimar Sinan sonradan bu tarzı ünlü Selimiye camisi minarelerinde de uygulamıştır. Minarelerin her biri bakiava biçimi, çubuklu ve burmalı süslemelerle son derece değerli birer sanat eseridir. Bu camide kış aylarında musluklardan sıcak su akıtacak bir düzen kurulmuştur.

Sultan Bayezit Külliyesi

Edirne'de II. Bayezit tarafından Mimar Hayrettin'e yaptırılan (1484-1488) ve kendi adıyla anılan cami ile külliye (üniversite sitesi) Türk-Osmanlı uygarlığının çok önemli yapılarıdır. Caminin kubbesinin çapı 22,55 m'dir. Yüz kadar kubbeden meydana gelen külliyenin görünüşü son derece göz alıcıdır.

II. Bayezit, külliyenin bakım ve yönetimi için 167 memur görevlendirmişti. Külliye şifahanelerine (hastahane) bağlı ayrı bir göz kliniği olduğu gibi, hastaları müzikle tedavi eden, bir de akıl hastahanesi bölümü vardı. Burada uygulanan tedavi ve öğretim o çağlar için çok ileri bir derecedeydi.

FOLKLOR

Edirne'de değişik topluluklar yaşadığı için, folklor da çeşitlilik gösterir. Geleneksel kıyafet erkeklerde potur, çuha, cepken; kadınlarda şalvar, bindallı ve aynalı yelektir. İlde oynanan başlıca halk oyunları kasap havası, karşılama ve mendildir. «Dut fidanı boyunca», «Bakkallar satıyor karaca üzüm» ve «Kahve Yemen'den gelir» türküleri ünlüdür.

MİMAR SİNAN'IN BÜYÜK ESERİ: SELİMİYE

II. Selim tarafından yaptırılan Selimiye camisi imparatorluğun ünlü sanatçısı Mimar Sinan'ın en üstün eseridir. Yapımı 6 yıl sürmüştür (1569-1575).

Selimiye camisinin 31,28 m çapındaki kubbesi, 15,86 m yüksekliğiyle, Ayasofya'nın kubbesinden 1 metre kadar daha yüksektir.

Caminin, birbirine eşit yapıdaki üçer şerefeli dört minaresinden her biri 70,89 m yüksekliğindedir. Bu minarelerdeki ince yapı ve sanat üstünlüğüne yeryüzünde hiçbir camide rastlanmaz.

E-5 karayolunun üzerinde bulunması, şehrin önemini arttırmıştır. Her yıl düzenlenen geleneksel Kırkpınar güreşleri, tarihî anıtları, zengin müzesi, Meriç kıyılarındaki dinlenme evleri, Edirne'ye 7 km uzaklıkta Yunanistan sınırında Pazarkule görmeye değer bir serhat noktamızdır. Karaağaç, Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan demiryolu üzerindedir.

Edirne'nin Gölbaba bataklığı romatizma ağrılarına iyi gelir. Keşan'daki Mercan deresi içmeleri de mide hastalıklarına iyi gelir.

İSTANBUL

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl toprakları yaylalar ve tepeler karakterindedir. Arazi birçok derin vadilerle yarılmış durumdadır. Bu vadilerden bir kısmı yakın bir jeolojik devirde deniz suları altında kalmış, Haliç ve Boğaz meydana gelmiştir.

İstanbul'un en yüksek yerleri Boğaz'ın doğu kesimindedir. Bunlar arasında en yükseği Aydos tepesidir (537 m). Diğer yüksek tepeler Anadoluhisarı'nın doğusundaki Alemdağ (442 m) ve Kadıköy'ün doğusundaki Kayışdağı'dır (438 m). Üsküdar-Şile yolu üzerindeki Çataldağ'ın yüksekliği ise 400 m kadardır. Bunlardan başka Beykoz ve Kanlıca arasında Karlıdağ (329 m), Kanlıca'nın doğusunda Göztepe (285 m), Üsküdar'ın doğusunda Büyük Çamlıca (262 m) ile Küçük Çamlıca (229 m) tepeleri yükselir. Boğaz'ın batı kesimindeki yaylanın yüksekliği 100 m civarındadır. Bu arazi üzerinde yükselen pek çok tepecik vardır. Bunların yüksekliği güneydoğudan kuzeybatıya doğru artar. Bu kesim Istranca dağlarının doğu eteklerini meydana getirir. Bu bölgedeki en yüksek yerler Karacadağ (487 m) ve Çıplaktepe'dir (323 m).

İstanbul'un merkezi olan Taksim meydanındaki Cumhuriyet abidesi 1925 yılında yaptırılmıştır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İstanbul ili, çok sayıda küçük su havzasının birleşmesiyle meydana gelen Marmara havzasının güneyinde yer alır. Bu havza, su kaynakları bakımından oldukça zengindir. İldeki başlıca akarsular Istranca deresi, Sazlıdere, Nakkaş, Karasu, Sarısu, Çakıl, Alibeyköy, Kâğıthane, Riva, Hiciz, Yalak, Sellimandra, Ağva (ya da Yeşilçay) dereleridir.

Istranca deresi sularını Terkos gölüne akıtır. Sazlıdere güneydoğu yönünde akarak Küçükçekmece gölüne dökülür. Nakkaş deresi de sularını bu göle akıtır. Çakıl deresi Büyükçekmece gölüne dökülür. Aynı şekilde Karasu ve Sarısu da Büyükçekmece gölünün yakınlarında birleşerek sularını bu göle akıtır. Alibeyköy ve Kâğıthane dereleri, sularını Haliç'e akıtır.

İstanbul ilinin en önemli akarsuyu Riva deresidir. Riva, ilk kaynaklarını Samandıra ve Mudaralı ile Kocaeli ilinin sınırları içindeki dağlardan alır, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akarak Riva köyü yakınlarında Karadeniz'e dökülür. Hiciz deresi Şile'nin batısından, Ağva (Yeşilçay) deresi de, Ağva'dan Karadeniz'e dökülür. Göksu deresi de, Ağva'dan denize dökülür. Sellimandra deresi Samanlı dağlarından doğar, Yalova'nın batısından Marmara denizine dökülür. Yalak deresi, Gemlik'in güneyindeki dağlardan doğar, Yalova'da denize dökülür. İlde, bu akarsulardan başka Tavşantepe ve Taşlar dereleri ile Boğaz'ın Rumeli yakasında İstinye, Sultansuyu, Büyükdere, Sarıyer, Anadolu yakasında Göksu ve Küçüksu dereleri vardır.

İstanbul ilinde üç önemli göl vardır: Terkos, Büyükçekmece ve Küçükçekmece gölleri. Bir tatlı su gölü olan Terkos, İstanbul'un içme suyu ihtiyacının karşılandığı en önemli göldür. Büyükçekmece ve Küçükçekmece göllerinin suları ise yarı tuzlu durumdadır.

Bu göllerin dışında Riva deresi üzerinde Ömerli, Alibeyköy deresi üzerinde Alibeyköy baraj gölleri vardır. Terkos gölünün yanısıra, bu göller de, İstanbul'un içme suyunun bir bölümünü karşılar. Anadolu yakasının su ihtiya-

Kız kulesi: İstanbul'un simgelerinden biri olan bu eski yapı ilk şekliyle XII. yüzyıl'da yapılmıştır. Sonraları çeşitli tamirler gören yapı 1719'da yanmış ve Nevşehirli Damat İbrahim tarafından yeniden ve kâgir olarak yaptırılmıştır.

KİMLİK KARTI 34

Nüfusu : 5 858 558 (1985)
Yüzölçümü : 5 712 km²
Otomatik telefon kodu : 1
İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Adalar	18 232	14 534	—45,34
Bakırköy	882 505	1 227 970	66,07
Beşiktaş	188 117	219 998	31,31
Beykoz	114 812	133 750	30,54
Beyoğlu	223 360	251 555	23,78
Eminönü	93 324	92 485	—1,81
Eyüp	331 507	376 781	25,60
Fatih	474 578	494 119	8,07
G.O.paşa	219 026	291 350	57,07
Kadıköy	468 217	573 261	40,48
Kartal	413 839	581 980	68,19
Sarıyer	117 659	152 475	51,84
Şişli	467 685	529 305	24,75
Üsküdar	366 186	485 711	56,49
Z.burnu	124 543	147 450	33,77
Çatalca	89 057	117 347	55,17
Silivri	53 032	56 929	14,18
Şile	20 424	20 653	2,23
Yalova	75 787	90 905	36,38

Coğrafi konum : 28° 01′ ve 29° 55′ doğu boylamları ile 41° 33′ ve 40° 28′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 16,1
İlin en yüksek yeri: Beşpınar tepesi (926 m)
Ovalar : % 9,5
Platolar : % 74,4

Toprakların kullanımına göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar : % 90,9
Orman alanları : % 60,4
Ekili ve dikili alanlar : % 22,8
Çayır ve meralar : % 7,7
Tarıma elverişsiz alanlar : % 9,1
Yıllık yağış ortalaması : 491,4 mm
Yıllık ısı ortalaması : 13,7°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, meyva, sebze, çiçek, ayçiçeği.

Başlıca sanayi ürünleri
Karayolu taşıtları, elektrikli araç ve gereçler, taşıtlar, cam, çimento, seramik, konfeksiyon, ayakkabı, dokuma, tütün, içki, ilaç.

İlgi çekici özellikleriyle : İSTANBUL

BÖLGEDEKİ YERİ

İstanbul Avrupa'nın Asya'yla, Karadeniz'in Marmara denizi ile birleştiği noktadadır. Anadolu ve Trakya topraklarında yer alır. Hem bölgenin, hem Türkiye'nin, hem de dünyanın en önemli şehirlerinden biridir. Bölgenin Çatalca-Kocaeli bölümünde yer alan İstanbul kuzeyde Karadeniz, doğuda Kocaeli, güneyde Marmara denizi, Bursa; batıda Tekirdağ, kuzeybatıda Kırklareli ile sınırlıdır.

cının bir kısmını da Elmalı barajı sağlar. Harem ile Sarayburnu arasına döşenen su altı borularıyla Anadolu yakasının suyunun bir bölümü batı kesimine aktarılmaktadır.

İKLİM

İstanbul ili Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Ancak ilin iklimi, bir taraftan Karadeniz, öte yandan da Balkanlar'ın ve Anadolu'nun kara iklimi arasında az çok değişikliğe uğrar. Kış mevsiminde özellikle Balkanlar'dan gelen soğuk hava akımları, Karadeniz'in etkisini belirten yağışlı, az soğuk havalar, ya da Akdeniz etkisini belirten ılık lodoslu havalar birbirini izler. İstanbul'un sonbahar mevsimi de yaz aylarının sıcaklığı içinde geçer.

Rumeli ve Anadolu yakaları sıcaklık bakımından değişiktir. Anadolu yakasında sıcaklık genel olarak biraz daha yüksektir.

İstanbul'da yıllık ortalama sıcaklık 13,7°, en soğuk ay ortalaması, 5°'dir. En sıcak ay ortalaması ise 22,7°, yıllık yağış ortalaması 491,4 mm'dir. Bu yağışın % 38'i kış aylarında, % 18'i ilkbahar, % 13'ü yaz, % 31'i ise sonbahar mevsimindedir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Boğaz'ın iki yakasında da yer yer çam-

lıklarla kaplıdır. Çatalca ve Şile alanları ormanlıktır. Bu ormanlarda karaçam, sarıçam, kızılçam, meşe, kayın, gürgen ve kestane ağaçları yer alır. Silivri yörelerinde makiler vardır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Topraklarının elverişsiz olması nedeniyle, ilde tarım gelişmemiştir. Ekili - dikili yerler bütün il çevresinin 1/5'ini kaplar (% 22,8). En çok buğday, yulaf ve arpa ekilir. Ayrıca Silivri ve Çatalca ilçelerinde kavun, karpuz, ayçiçeği ve şeker pancarı da yetiştirilir. Elde edilen pancar Alpullu şeker fabrikasına gönderilir. Kartal, Maltepe ve Bostancı semtlerinde ise sebzecilik yapılır.

İstanbul'da başlıca ürünlerin üretim miktarı şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (157 325), arpa (6 994), yulaf (31 545), mısır (13 373), bakla (2 979), fiğ (4), ayçiçeği (15 070), soğan (33 481).

1980 yılında ilde üretilen sebze ve meyvaların miktarı şöyledir (ton olarak): Lahana (10 945), marul (975), kabak (8 655), patlıcan (10 764), domates (52 130), fasulye (5 500), bezelye (2 532), bakla (1 687), soğan (5 226), karnabahar (3 113), armut (11 617), ayva (1 438), elma (36 075), muşmula (200), erik (2 000), kiraz (703), şeftali (3 272), vişne (820), üzüm (6 093).

İstanbul'un ilçelerinde az miktarda hayvancılık yapılır. İli çevreleyen denizlerde çeşit ve lezzet yönünden dünyanın en nefis balıkları yetişir.

1980 yılında İstanbul'da hayvansal ürünlerin üretimi şöyleydi (ton olarak): Süt (46 330), bal (307), et (56 105). Ayrıca 245 498 000 yumurta ve 2 milyonun üzerinde deri elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İstanbul, yurdumuzun en büyük sanayi ve ticaret merkezidir. Türkiye'deki sanayinin % 34'ü, ticaret gelirlerinin % 39,6'sı İstanbul'da gerçekleşir. İstanbul'un sağladığı gelirin % 35'i sanayiden kaynaklanır. 1980 yılında İstanbul'da imalat sanayiindeki iş yerlerinin sayısı 43 295'i bulmuştur. İmalat sanayii içinde ağırlık metal eşya, makine ve teçhizat sanayiindedir. Bunların dışında metal ana sanayii, orman ürünleri ve mobilya sanayii, taş ve toprağa dayalı sanayiler, gıda, dokuma, deri, çimento, şişe, cam, içki, ilaç, sigara ve otomotiv sanayileri gelişmiştir. İstanbuldaki sanayi kuruluşları, Türkiye'nin 500 büyük sanayi şirketi arasında ilk 100'ün arasında yer alır.

İstanbul'da madencilik gelişmemiştir. İldeki madenler şunlardır: Manganez, bentonit, cam kumu, kil, kuvarsit, döküm kumu, kuvars kumu, kalker, kaolen, linyit.

Unkapanı'nda, Atatürk köprüsü önünden Beyoğlu yakasına bir bakış. Sağda karşıda Galata kulesi dikkati çekiyor.

TARİH

Yüzyıllar boyunca dünyanın en güzel, en işlek ve en kalabalık şehri durumunda kalan İstanbul'un kuruluşu ilginç bir efsaneyle bağdaştırılır. Eski çağlarda Korint körfezi kıyılarındaki Megara şehrinde yaşayan halk çeşitli etkiler ve nedenlerle kendilerine yeni bir yurt aramak zorunda kalır. Bu konuda bir yol göstermesi amacıyla başvurdukları ünlü bir kâhin yeni şehirlerini körler ülkesinin karşısında kurmalarını söyler. Bunun üzerine Byzas'ın başkanlığında yola çıkan Megaralılar kuzey kıyıları boyunca yol alıp birçok dağ bayır aştıktan sonra bugünkü İstanbul'un bulunduğu yere ulaşırlar.

Sarayburnu'nda Anadolu kıyılarıyla Boğaziçi, Marmara denizi ve Haliç'in bir bölümünden meydana gelen eşsiz manzarayı seyrederken, Byzas eliyle karşı kıyılardaki Kadıköy'ü göstererek adamlarına: «İşte körler ülkesi,» diye haykırır ve ayağını Sarayburnu tepelerine vurarak şöyle der: «Megaralılar'-

DENİZ SUYU SICAKLIKLARI ORTALAMASI

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
ORTALAMA	8,2	7,4	8,2	11,0	15,4	20,1	22,6	23,2	20,9	17,3	14,0	10,4
EN YÜKSEK	16,8	14,2	19,6	19,4	25,5	27,0	28,5	28,0	31,8	24,0	23,0	17,2
EN DÜŞÜK	0,1	0,5	3,2	1,8	2,3	14,0	16,0	18,8	12,7	9,1	5,3	0,2

İstanbul'a gelen turistlerin görmeden ayrılmadığı Sultanahmet meydanında dikilitaş ve Sultanahmet camiinin minareleri.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Aksaray'a gide gele yoruldum
Ben o yârin cemaline
vuruldum
Uzun boylu ince bele sarıldım
Seni bana seni bana verseler
Telli duvak sırma teller
taksalar

Çıkar isem çok yokuşun
başına
Çıkar isem şu yokuşun başına
Benim yarim girmiş onbeş
yaşına
Verin benim cananımı
gideyim
Düğün kurup ben sefalar
edeyim

ın yeni yurdu burası olacak!»
O çağlarda Kalkidonya adıyla anılan şimdiki Kadıköy, Fenikeliler'in bir kolonisi (yerleşme yeri) durumundaydı. Megaralılar'a yeni bir yurt arayan Byzas İstanbul'un bugün de üzerinde yayıldığı Marmara ve Boğaziçi'ne hâkim yeri bırakarak, karşı kıyıda bir çukur alanda Kadıköy'ü kuranların körlüklerine karar veriyordu.

Böylece Megaralılar İstanbul'un temelini attılar (İ.Ö. 658). İstanbul'un kuruluşuyla ilgili bu efsane günümüze kadar gelmişse de, bu topraklar üzerinde yaşayan en eski kavmin, Hint-Avrupa halklarından Traklar olduğu kesin bir gerçektir. Son yıllarda Kadıköy yakınlarındaki Fikirtepesi'nde yapılan kazılarda İ.Ö. 3000 yıl ötesinden kaldığı sanılan iskelet ve çeşitli ilkel araçların meydana çıkarılması, İstanbul çevrelerinin çok eski çağlardan beri insanların yerleştiği bir bölge olduğunu ortaya koymuştur.

Yüzyıllar boyunca kral ve prenslerin yönetiminde bağımsız bir devlet durumunda kalan İstanbul (Bizans), İranlılar'la Yunanlılar arasında sürüp giden savaşlardan (İ.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısı) büyük zararlar gördü. Gemilerini yan yana getirerek kurduğu köprü ile Boğaz'ı aşan Darius, zorlu bir kuşatmadan sonra girdiği şehri yakıp yıktı (İ.Ö. 479).

Daha sonraki çağlarda Atina ile Isparta arasındaki çekişmelerde birkaç kere el değiştiren (İ.Ö. 340), Makedonya kralı Büyük İskender'in ünlü kuşatmasından (İ.Ö. 340) güçlükle kurtarılan İstanbul (Bizans), bir süre daha bağımsızlığını koruyabildiyse de imparator Vespasien zamanında Roma'ya bağlı eyaletler arasına katıldı (İ.S. 2. yüzyıl). Bu dönemde Septimius Severus ile Psehyüs adlarındaki iki Romalı general arasındaki çatışmalara sahne olan İstanbul'un korkunç yıkıntılara uğraması, bu yüzden başgösteren kıtlıkta halkın açlıktan uzun süre fare ve ölü eti yemek zorunda kalması pek ünlüdür.

İstanbul'un saraylar, kiliseler, hamamlar, su kemerleri, çeşmeler ve meydanlarla donatılarak yeniden kurulurcasına onarımı, İmparator Konstantin'in eseridir. Bu büyük başarıyı kutlamak için düzenlenen törenin yapıldığı gün, Bizans tarihinin sayılı yortuları (dinî bayram) arasında yer alır (11 Mayıs 330). O gün şehre Nove Roma (Yeni Roma) adı verildiği gibi içindeki çeşitli uyruklardan meydana gelen halk da Romalı diye anıldı. Bugün kullanılan «Rum» deyimi, bu kelimenin Türk diliyle değişik bir biçimde söylenişidir. Konstantin çağında büyük Roma imparatorluğuna ikinci başkent yapılan İstanbul'un nüfusu daha o çağlarda bile 200 bini aşıyordu.

İstanbul, İ.S. 395'te ikiye ayrılan Roma imparatorluğunun doğu bölümünün (Doğu Roma'nın) başkenti oldu. Bu yeni durumda daha hızlı bir gelişme dönemine giren şehir, Justinianus'un imparatorluğu yıllarında 1 milyon nüfusuyla dünyanın en büyük merkezlerinden biri oldu.
Bizans doğudan gelen birçok saldırılara uğradı, fakat ele geçirilemedi. Batı Hun imparatoru Attilâ sık sık yaptığı akınlarla Büyükçekmece'ye kadar sokuldu (447). Avar Türkleri'nin batıdan yaptıkları şiddetli kuşatma sırasında İranlılar'ın da (Sâsâniler) Kadıköy ve Üsküdar yönünden yaptıkları

saldırı (626) Bizans tarihinin en tehlikeli olaylarıdır.

Müslüman Araplar bütün Anadolu şehirlerine yaptıkları akınlarda birkaç kere İstanbul'a kadar uzandılar. Bunlardan ilki 668-669'da Emevi önderlerinden (sonradan halife olan) I. Yezit tarafından yapılan ve Peygamber Hz. Muhammed'in bayraktarı Halid bin eyd (Ebû Eyyub-i Ensari) ile peygamberin daha bazı yakınlarının katıldığı kuşatmadır. Bu kuşatmada şehit düşen Ebû Eyyub-i Ensari'nin türbesi bugün Eyüp semtindedir.

Bundan sonra 7 yıl süreyle Kapıdağ yarımadasında üslenen Arap donanması her sefer mevsiminde İstanbul'u denizden baskı altına aldı. Halife Muaviye'nin denizden ve karadan yaptığı saldırılar da (673-674) Bizanslılar'ın Rum ateşi adıyla tanınan ünlü maddeyi kullanması yüzünden bir sonuç vermedi. Yine Emevi önderlerinden Mesleme'nin kuşatması da (713-714) İstanbul'a çok tehlikeli günler yaşattı. Abbasi halifelerinden Harunürreşit'in kuşatması da (781) sonuçsuz kaldı.

Edirne yakınlarındaki savaşta Bizanslılar'ı yenilgiye uğratarak İstanbul surları önlerine kadar sokulan Bulgar Türkleri'nin saldırıları (813), Çekmece yörelerini ele geçiren Türk uyruklu Peçenekler'in akınları (1090), bu akıncılar için ağır vergiler elde etmekten öteye geçmedi.

Malazgirt zaferinden (1071) sonra Anadolu içlerine hızla yayılan Selçuklu Türkleri, Hıristiyan'lığın önemli merkezleri arasında yer alan İznik şehrini ele geçirerek Bizans'ı amansız bir baskı altına aldılar. Bu sıralarda başlayan Haçlı seferleri, İstanbul'un Türkler tarafından alınmasını 3,5 yüzyıl geriye attı.

Türkler'e karşı düzenlenen dördüncü Haçlı seferinde (1204), yoksul Avrupalılar Bizans'ta gördükleri zenginlik karşısında yağmaya giriştiler. Bizanslılar'ı kılıçtan geçirdiler. Burada elli yıl süren Latin egemenliğini kurdular. Bu egemenlik Paleologlar adıyla anılan hükümdar soylarının karşı koymasıyla ortadan kaldırıldı (1261).

Bundan sonraki çağlarda Bizans sürekli olarak Osmanlı Türkleri'nin baskısı altında kaldı. Orhan Gazi bir donanmayla Üsküdar'a gelerek aynı zamanda eşi Theodora'nın babası olan Bizans imparatoru Kantakuzenos'la görüştü (1347).

Osmanlı padişahlarından Yıldırım Bayezit İstanbul'u kuşattıysa da (1390) bu kuşatma başarılı olamadı. İkinci defa kuşatma hazırlıklarına girişen Yıldırım Bayezit, Boğaz'ı ve Marmara denizini kontrol altına almak amacıyla Anadoluhisarı'nı yaptırdı. Hazırlıklarını bitirip İstanbul'u ikinci defa kuşattığı sırada, Timur ordularının Anadolu üzerine başlayan saldırıları karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.

Yıldırım'ın Ankara meydan savaşındaki (1402) yenilgisi Bizans üzerindeki Türk baskısını bir süre kaldırdı. Osmanlı devletinin geçirdiği iç bunalım (Fetret Devri) süresinde Yıldırım'ın oğullarından Musa Çelebi'nin İstanbul'a yaptığı akın (1411) sonuçsuz kaldı.

II. Murat tarafından 1422 yılı 15 haziranından, 1422 yılı ağustosuna kadar kuşatılan şehir, Anadolu'da başlayan ayaklanmalar yüzünden yine kurtulmayı başardı.

İstanbul'un fethi, Fatih Sultan Mehmet tarafından gerçekleştirildi. Tarihî amacına varmak için daha önce Rumelihisarı'nı yaptıran, o çağa kadar aşılmaz olduğuna inanılan Bizans surlarını döktürdüğü dev büyüklükteki toplarla yıkmayı başaran büyük Türk hükümdarı, 53 günlük (16 Nisan 1453 -

Aksaray meydanı İstanbul'un en büyük bulvar ve caddelerinin kesiştiği yerdir. Resimde meydandaki üç katlı yol görülüyor.

FOLKLOR

Eski çağlardan günümüze kadar çeşitli uygarlıkların yaşadığı İstanbul ilinin folkloru oldukça zengindir. İlin folkloru Bizanslılar'dan ve Osmanlılar'dan etkilenerek gelişmiş, cumhuriyetten sonra bugünkü çizgileri belirmiştir. Osmanlılar döneminde giyilen kıyafetler, günümüzde yerini modern, çağdaş giysilere bırakmıştır. İlin geleneksel oyunları arasında ortaoyunu ve karagöz, önemli bir yere sahiptir. Bugün, İstanbul'un, kendine has bir halk oyunu yoktur. Buna karşılık ilin halk müziği çok zengindir. Türkler'in eline geçtikten sonra her alanda hızlı gelişmelere sahne olan İstanbul'da başlıbaşına bir halk müziği doğmuştur. Eskiden Semaî kahveleri adıyla anılan yerlere sık sık uğrayan saz şairleri çeşitli türküler söyler, bazan da birbirleriyle karşılaşan âşıkların (saz şairlerinin) saz ve söz yarışmaları düzenledikleri olurdu. Bunun yanısıra doğrudan doğruya halkın duygularını yansıtan ve İstanbul havaları adıyla anılan türküler de bu eski kültür şehrinin müzik hayatında önemli bir yer tutan sanat zenginliği içindedir. Bu türkülerin niteliği, oynak ve neşeli havalar taşımasıdır. «İstanbul'dan Üsküdar'a yol gider», «Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur» ve «Gemilerde talim var» gibi türküler, bu halk müziğinin bugün bile unutulmayan ünlü parçaları arasındadır.

29 Mayıs 1453) zorlu bir kuşatmadan sonra İstanbul'a girdi.
Bu giriş, 977 yıl süren Orta Çağ'la birlikte Doğu Roma imparatorluğunun da sonu ve tarihte Yeni Çağ'ın başlangıcı oldu.

Osmanlı imparatorluğu yıkılıncaya kadar İstanbul başkent olmuştur.
Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı imparatorluğu 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros ateşkes antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu antlaşmanın koşullarından yararlanan Fransız ve İngilizler 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal ettiler. Bu güzel şehir kahramanca kazanılan Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan Lozan antlaşmasından sonra 6 Ekim 1923'te tamamen düşmandan temizlendi.

Sultanahmet camiinin minarelerinin birinden Ayasofya'ya bir bakış.

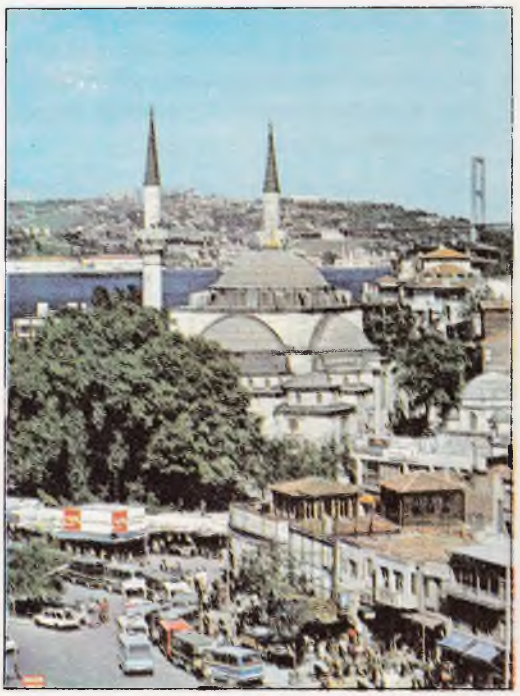

İstanbul'un Üsküdar ilçesi, tarihi çok eski zamanlara dayanan bir şehirdir. Bugün ilin en kalabalık bölgelerinden biri olan Üsküdar, Osmanlı döneminden kalma sayısız mimarlık eserleriyle doludur.

İSTANBUL ADI NEREDEN GELİYOR

İstanbul adının kökü ve anlamıyla ilgili görüş ve yorumlar değişiktir. Bunlardan birine göre şehrin Türkler tarafından alınmasından sonra, İslâmiyet'in ünlü merkezlerinden biri durumuna gelmesi üzerine buraya İslâmbol demişlerdir. Gerçekten bu şehir, padişah III. Ahmet zamanından, III. Selim çağına kadar İslâmbol adıyla anılmıştır.

Bir başka yoruma göre de kelime eski Bizans halk diliyle «şehre gidiyorum» anlamına gelen istin-bolin deyiminin zamanla değişik bir biçimle söylenişinden meydana gelmiştir. Bununla birlikte İstanbul, yüzyıllar boyunca çok değişik adlarla anılan bir şehirdir. Yüzyıllarca Doğu Roma imparatorluğunun merkezi durumunda kalan bu ünlü şehrin bütün Ortaçağ süresince yaygın olan adı Bizans'tır. Bu kelime, şehrin kurucusu olduğu söylenen Megaralı Byzas'ın adıyla bağdaştırılır. Romalılar çağında şehre imparator Marc Aurèle'in üvey babası Antimon'a bir saygı gösterisinde bulunmak amacıyla Antoninia dendi. Ama çok tutmayan bu kelime yerine, şehri yeniden kurarcasına onaran imparator Konstantin tarafından sonradan Secunda Roma (İkinci Roma) adı verildi. Bu ad 5. yüzyılda Nove Roma'ya (Yeni Roma) çevrildi. Bu arada Bizans halkının «Konstantin şehri» anlamında kullandığı Konstantinopolis deyimi şehrin en ünlü adı olarak kaldı. Avrupalılar bu kelimeyi uzun yıllar Constantinople diye anmaya devam ettiler. Araplar Kustantiniye, Rumlar ise «İmparator Şehri» anlamına gelen Tsargorod diye de anarlardı. Osmanlı Türkleri ise şehre İstanbul adıyla birlikte Mahrâe, Der Saadet, Asitane de demiştir.

Sultanahmet meydanındaki ünlü Alman çeşmesi.

Rumelihisarı'nın içinden bir görünüş.

TURİZM

İstanbul'a dünya çapında ün sağlayan yapıların başında camiler gelir. Şehir alındıktan sonra cami yapımına başlanmış ve yüzyıllarca cami yapımı devam etmiştir. 1904 yılında yapılan resmî bir sayımda İstanbul'da 910 cami ve mescit (küçük cami) bulunduğu anlaşılmıştır. O zamandan beri yangın, deprem ve çeşitli sebeplerle birçoğu ortadan kaybolmakla birlikte bugün yine 450 kadar cami ve mescit ayakta durmaktadır. Padişahlar tarafından yaptırılan ve Selâtin camisi diye anılan büyük camilerin sayısı 18'i bulur. Bunların en ünlüleri Süleymaniye (1549-1555), Sultanahmet (1609-1616), Beyazıt (1501-1506), Fatih (1767-1771), Nuruosmaniye (1748-1755) Sultanselim (1522), Eyüp (ilki 1458, şimdiki 1721), Lâleli (ilki 1763, şimdiki 1782), Yenicami (1663), Şehzadebaşı camisi (1544-1548), Beylerbeyi (1778) ve Aksaray Valide (19. yüzyıl sonu) camileridir. Bunlardan başka İstanbul'un en eski Bizans yapıları arasında yer alan Ayasofya 326 yılında imparator Büyük Konstantin tarafından yaptırılmışsa da sonradan birkaç defa yangın ve depremlerle yıkıldığından yeniden yapılmıştır. Ayasofya'nın son yapılışı 532 yılına, Justinianus dönemine rastlar. İstanbul'un Türkler'in eline geçmesinden sonra çeşitli dönemlerde minareler yapılarak cami durumuna getirilen bu ünlü Bizans kilisesi 1935'te Atatürk'ün emriyle müze olarak ziyarete açılmıştır.

İstanbul'un tarihî kalıntılarının biri de surlardır. Surların Topkapı, Edirnekapı tarafları, Anadolu ve Rumelihisarları eski durumu bozulmadan onarılmıştır.

İstanbul'da birçok kule ve dikilitaş vardır. Kulelerin en ünlüleri, Galata (1341), Beyazıt (1826) ve İstanbul Boğazı'nın Marmara denizine açılan kesimindeki Kızkulesi'dir.

Dikilitaşların en önemlisi Sultanahmet'te eski at meydanındaki Firavun III. Tutmozis'in adına Mısır'da dikilip (İ.Ö. 1547) sonradan İstanbul'a getirilen (İ.S. 390) anıttır. Bundan ayrı olarak iki sütun daha vardır: Örme sütun adıyla anılan dikilitaş ve Burma sütun (yılanlı sütun). Bunlardan sonuncusu İmparator Konstantin tarafından Delphi'deki Apollon tapınağından getirilmiştir. Fatih'teki Kıztaşı (450-457), Çemberlitaş diye anılan Konstantin sütunu (İ.S. 330 yılında Roma'dan getirilmiştir) ve Sarayburnu'ndaki Gotlar'ın sütunu bunların en ünlüleridir.

Bunların dışında Çamlıca, Gülhane parkı, Yıldız parkı, Belgrat ormanları, Küçüksu, Emirgân gibi tarihî park ve bahçeler, adalar, Kilyos, Florya gibi her mevsim başka güzel olan mesireler sayılabilir.

İstanbul doğal güzellikleri, tarihî eserleri, günün her saatindeki değişik güzelliğiyle dünyada benzeri olmayan bir şehirdir.

Bu tarihî eserlerin dışında İstanbul, Türkler tarafından alındıktan sonra sayısız saray, çeşme, türbe, su kemeri ve kervansaraylarla donatılmıştır. İstanbul'daki başlıca saraylar Beylerbeyi, Dolmabahçe, Topkapı, Yıldız saraylarıyla, Göksu kasrıdır. Beylerbeyi sarayı Sultan Abdülaziz tarafından 1865 yılında, Dolmabahçe sarayı Sultan Abdülmecit tarafından 1854 yılında yaptırılmıştır. Topkapı sarayını Fatih Sultan Mehmet 1465-1478 yılları arasında yaptırmış, yapı, sonradan çeşitli bölümler eklenerek genişletilmiştir. Yıldız sarayını Sultan Abdülmecit 1844 yılında, Göksu kasrını da yine Sultan Abdülmecit 1856 yılında yaptırmıştır.

Tarihî eserlerinin yanısıra Boğaziçi, Fatih ormanları, Silivri'ye kadar uzanan kıyı şeridi, Yalova ve Adalar ilçesi, turistik değeri olan yerlerdir.

Marmara'nın İncisi, Türkiye'nin Gözbebeği: BOĞAZİÇİ

BOĞAZİÇİ

Dünyanın en önemli su yollarından biri olan Boğaziçi ya da İstanbul boğazı 29,9 km uzunluğundadır. Kıyılarının girinti-çıkıntılarına göre nesaplanacak olursa batı yakası, Rumelifeneri'nden Ahırkapı'ya kadar (Haliç'le birlikte) 46 km, Anadolufeneri'nden Kızkulesi önlerine kadar olan doğu yakası ise 34 km'dir.

Boğazın yer yer değişen genişliği Karadeniz'e açılan kuzey ucunda 3 600 m'ye ulaşır. En dar yeri, Rumelihisarı'yla Anadoluhisarı arasıdır (698 m). Bu kesimden sonra Boğaz güneye doğru yeniden genişlemeye başlar. Kandilli burnu ile Bebek arasında 720 m'yi bulan genişlik daha güneyde, Ortaköy-Beylerbeyi arasında 980 metreye ve Şemsipaşa - Salıpazarı arasında ise 1 675 m'ye kadar ulaşır.

İstanbul Boğazı, ortalama derinliği 50 m'yi aşan bir oluk biçimindedir. Bu oluk içinde yer yer derin çukurlara da rastlanır. Bu çukurun en derini Bebek camisi ile Kandilli burnu arasında (120 m) ve Anavutköy ile Vaniköy arasındadır (106 m). Boğaz'ın iki yakası arasında dikkate değer bir kıyı paraleli vardır.

Karadeniz'in fazla suları üst akıntıyla Boğaz yoluyla Marmara denizine akar. Kanlıca önlerinde hızı artan akıntı (saniyede 1,45 m) Rumelihisarı yakınlarında Şeytan akıntısı adını alır. Vaniköy önlerinde ise Maskava akıntısını meydana getirir. Beylerbeyi-Üsküdar arasında Anadolu yakasına yönelen akıntı Kızkulesi açıklarında birden Sarayburnu'na atlayarak Marmara denizine geçer. Bu akıntı Sarayburnu önlerinden başlayan ters bir akıntıyla karşılaşır; Haliç'in önlerinden batı kıyıları boyunca Arnavutköy'e kadar devam eder. Daha kuzeyde Bebek, Beykoz ve Büyükdere kıyılarında da bu çeşit ters akıntılar vardır. Boğaz'da güney rüzgârları estiği zaman yüzeydeki sular gemicilerin orkoz adını verdikleri bir akımla güneyden kuzeye geçer. Yüzeydeki bu akıntılardan başka Boğazın derinliklerinden geçerek Marmara'dan Karadeniz'e geçen bir dip akıntısı vardır. Yüzeydeki sularda daha az tuzlu olan bu akıntı (yüzeyde binde 17, dipte binde 35) Kuzguncuk önlerinde en büyük hıza erişir (saniyede 1,22 m).

BOĞAZİÇİ KÖPRÜSÜ

İstanbul'da 30 Ekim 1973'te hizmete açılan Boğaziçi köprüsü, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlar. Dünyada iki kıtayı birbirine bağlayan ilk köprü olan Boğaziçi köprüsü, dünyanın en büyük asma köprülerinden biridir. Köprüyü taşıyan kabloların herbirinin taşıma gücü 30 bin tondur, yani köprünün iki yanındaki kablolar 60 bin tonu taşıyacak güçtedir. Köprünün ağırlığı 15 bin tondur. Kabloları tutan ayakların yüksekliği 165 m, köprünün denizden yüksekliği 64 m'dir. İkisi Asya, ikisi de Avrupa kıtasında bulunan ayakların arasındaki açıklık 1074 metre, ayaklardan karaya olan kısımlarla birlikte köprünün bütün uzunluğu 1 560 metredir. Ayakların iki bölümünün birbirinden uzaklığı 28 m. boyutları tabanda 7x8 m, tepede 7x3 m'dir. Yayalar, ayakların içindeki asansörlerle köprüye çıkabilirler.

2. BOĞAZİÇİ KÖPRÜSÜ

Boğaziçi köprüsünün günden güne artan trafik yükünü azaltmak ve Trakya-Anadolu trafiğini hızlandırmak amacıyla ikinci bir köprünün yapılması zarureti belirmiş ve bu alanda çalışmalara başlanmıştı. Projelerin tamamlanmasından sonra Rumeli Hisarüstü ile Kanlıca arasında kurulacak olan köprünün yapım çalışmalarına girişildi ve temelin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından atılmasından sonra köprünün yapımına başlandı.

İstanbul'un sakin ve güzel köşelerinden biri olan Bebek'te, iskeleden caminin görünüşü.

Çengelköy'de Kuleli askeri lisesi.

Boğaziçi, eşsiz güzellikleriyle sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada tanınan bir yerdir. İşte Boğaziçi'nin iki incisi: Ortaköy camisi ve köprü.

TÜRKİYE'NİN EN BÜYÜK KÜLTÜR MERKEZİ

İstanbul eski yıllardan beri büyük bir kültür merkezidir. İstanbul Üniversitesi'nin tarihi, Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan Fatih külliyesine dayanır. Bu üniversite 1865 ve 1933 yıllarında yapılan düzeltmelerle bugünkü değerini kazanmıştır.

İkinci üniversite olan Teknik Üniversite ise 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Hümayun'un bir devamıdır. Bu üniversitemiz de 1793 ve 1795 yıllarında düzenlenmiş ve son yıllarda «İstanbul Teknik Üniversitesi» adıyla modern bir duruma getirilmiş, Yıldız Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Mimar Sinan üniversiteleri açılmıştır.

İstanbul, müzeleriyle de dünyanın en ünlü şehirleri arasında yer alır. Bunlar arasında Topkapı Sarayı müzesi, İstanbul Arkeoloji müzesi, Eski Şark Eserleri müzesi, Türk ve İslâm Eserleri müzesi, Resim ve Heykel müzesi, Deniz müzesi, Askerî müze ve Ayasofya müzesi çok değerli sanat ve tarih eserleriyle doludur.

Başta Süleymaniye ve Beyazıt kütüphaneleri olmak üzere şehirde yer alan birçok kitap sarayı İstanbul'a eşsiz bir kültür merkezi niteliği kazandırır.

İSTANBUL LİMANI

Avrupa ile Asya kıtaları arasında önemli bir su yolu olan İstanbul boğazı üzerinde yer alan İstanbul limanı, dünya çapında bir değer taşır. Liman üç bölümden meydana gelmiştir: 1 - Sarayburnu ile Kabataş iskelesinin kuzey köşesini birleştiren çizginin dışında kalan Dış liman. 2 - Bu çizginin içinde kalan Galata köprüsüyle kıyı suları kesimini kaplayan Galata limanı. 3 - Galata köprüsünden Kâğıthane'ye devam eden İç liman. Bunların en önemlisi olan Galata limanı son yıllarda Salıpazarı'na kadar kuzeydoğu doğrultusunda genişletilmiş, yeni antrepolar ve modern araçlarla daha elverişli duruma getirilmiştir.

Yenicami'den Galata limanı kesimine bir bakış.

KIRKLARELİ

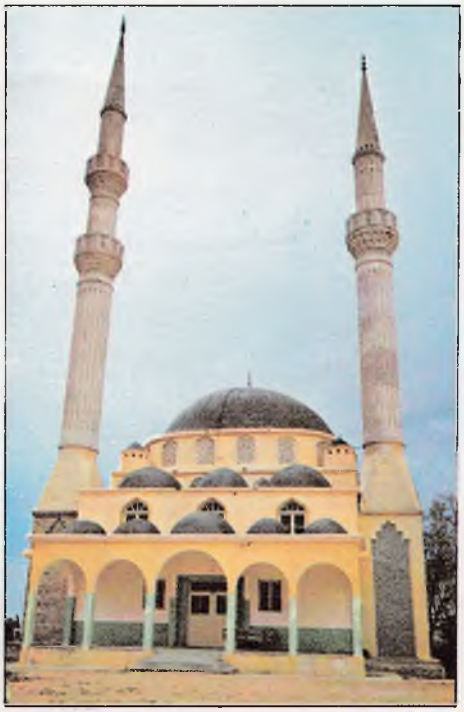

Kırklareli Trakya'da Bulgaristan sınırındaki iki ilimizden biridir. Resimde il merkezinden çeşitli görüntüler.

İKLİM

Kırklareli ilinde kara iklimi hüküm sürer. Bazı yıllar kış ayları doğu Anadolu'dan daha sert geçer. Yazlar da çok sıcak ve kurak olur. İlin yıllık ortalama sıcaklığı 13,2°, en sıcak ay ortalaması 23°'dir. Yıllık yağış tutarı Karadeniz kıyılarında 800 mm'ye yükseldiği halde Istranca dağlarının batı ve güneyinde 600 mm'nin altına düşer.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Istranca dağlarının Karadeniz'e bakan yamaçları sık ormanlıktır. İlin yüzölçümünün % 35'i ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda meşe ve kayın ağaçları geniş yer kaplar. Istranca dağlarının güney ve batı kesimlerinde orman seyrektir. Ergene havzası bozkırlarla kaplıdır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Ormanlık alanlar geniş yer tuttuğu

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlin topraklarının kuzey ve kuzeydoğu kesimleri dağlıktır. Istranca dağları ilin en önemli dağlarıdır (Mahya tepesi 1 031 m).

İlin güney kesimleri hafif dalgalı düzlükler hâlindedir. Istranca dağlarının birçok kesimleri sık ormanlıktır. Istranca dağlarının Karadeniz'e bakan yamaçları diktir. Ergene ırmağına doğru bir yayla özelliği gösterir. Mahya tepesi dışındaki başlıca yükseltiler şunlardır: Kocatepe (209 m), Sarmısaklı tepe (238 m), Uludağ (313 m), Topkoru (592 m), Kamelya tepe (776 m), Sivri tepe (851 m), Fatmakaya tepesi (851 m).

AKARSULAR VE GÖLLER

Istranca dağlarından çıkan Ergene, ilin başlıca akarsuyudur. Meriç'in kollarından olan bu ırmağa İnece, Babaeski ve Lüleburgaz çayları karışır. Türk-Bulgar sınırını çizen Rezve deresi ise ilin kuzey kesimini izleyerek Karadeniz'e dökülür. İlde anılmaya değer bir göl yoktur.

KİMLİK KARTI 39

Nüfusu : 297 271 (1985)
Yüzölçümü : 6 550 km²
Nüfus yoğunluğu : 45
Otomatik telefon kodu : 1871

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	71 129	75 542	12,04
Babaeski	51 600	53 509	7,27
Demirköy	11 857	12 512	10,75
Kofçaz	6 055	5 725	—11,21
Lüleburgaz	74 129	81 941	20,04
Pehlivanköy	7 688	7 414	—7,26
Pınarhisar	25 752	25 979	1,76
Vize	35 198	34 649	—3,14

Coğrafi konum : 40° 14′ ve 24° 00′ kuzey enlemleri ile 26° 53′ ve 28° 13′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 48,1
İlin en yüksek yeri: Mahya dağı (1 031 m)
Ovalar: % 7,8
Platolar: % 44,1

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98,8
Orman alanları: % 56,8
Ekili ve dikili alanlar: % 34,4
Çayır ve meralar: % 7,6
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1,2

Yıllık yağış ortalaması: 575,8 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13,2°

Başlıca tarım ürünleri:
Ayçiçeği, pancar, şeker pancarı, kolza, üzüm.

Başlıca sanayi ürünleri:
Bitkisel yağ, cam, çimento, şeker.

İlgi çekici özellikleriyle : KIRKLARELİ

BÖLGEDEKİ YERİ

Kırklareli, Marmara bölgeninin Yıldız dağları bölümünde yer alır. Kuzeyde Bulgaristan, doğuda Karadeniz, güneydoğuda İstanbul, güneyde Tekirdağ, batıda Edirne ile sınırlıdır.

FOLKLOR

Trakya topraklarında yer alan Kırklareli'nin folkloru, bulunduğu yer sebebiyle, Anadoludan farklı bir şekilde gelişmiştir. Balkanlar'dan göç eden aileler, bir süre, geldikleri yerlerin geleneksel kıyafetini giymeye devam etmiştir. Bu giysilerin kumaşları ev tezgâhlarında dokunurdu. Geleneksel kadın kıyafetinin başlıca parçaları bindallı, çatkı, ferace, çarşaf ve çatal dondur. Geleneksel erkek giyiminin başlıca parçalarını ise cebeden, cepken, potur, şayak ve keten pantolon oluşturur. İlde oynanan halk oyunlarının bölgeye has özellikleri vardır. Hora, sirto ve karşılama türünde oyunlar yaygındır. Oyunlar ağır ağır başlayıp, hızlanarak sona erer. İlin halk müziği de Anadolu'dan farklı özelliklere sahiptir. «Dere geliyor dere» türküsü ünlüdür.

İlde, her yıl 22 martta Nevruz, 6 mayısta Hıdrellez şenlikleri düzenlenir.

KIRKLARELİ ADI NEREDEN GELİYOR

I. Murat zamanında Türkler tarafından alınan (1367) Kırklareli şehrine Bizanslılar «kırk kilise» anlamında Saranola Ecclesias derlerdi. Türkler bu kelimeleri Türkçe'leştirerek uzun yıllar şehre Kırkkilise dediler. Cumhuriyetten sonra il merkezi yapılan şehrin adı Kırklareli olarak kesinleşti.

Lüleburgaz, Kırklareli'nin büyük bir ilçe merkezidir. İşte şehrin merkezi ve Atatürk anıtı.

için topraklarının ancak % 25 kadarı tarıma elverişlidir. En çok buğday, arpa, çavdar, yulaf ve mısır, Baklagiller, kolza yetiştirilir. Sulak yerlerde az miktarda pirinç ekimi yapılır. Endüstri bitkilerinden en çok ayçiçeği ve şeker pancarı ekilir. Üretilen pancarlar Alpullu şeker fabrikasında işlenir.

Çeşitli sebzeler, patates, kavun, karpuz, her çeşit meyvalar yetiştirilir.

İl yaban hayvanları bakımından çok zengindir. Ormanlık bölgelerde geyik ve karacaya, vadi yamaçlarında tilki ve tavşanlara rastlanır.

Kırklareli canlı hayvan ve mamulleri üretimine önem verilen bir ilimizdir. En çok küçük baş hayvancılığı yapılır. Kıvırcık cinsi koyunlar, kıl keçisi, ayrıca sığır, manda, at, eşek beslenir. 1980 yılında 205 ton koyun, 850 ton sığır eti üretilmiştir.

Kırklareli'nin peynircilikte eskiden beri önemli yeri vardır.

1980 sayımına göre Kırklareli'deki hayvan sayısı şöyledir (baş olarak): Koyun (338 460), tavuk-horoz (297 905), sığır (101 048), kıl keçisi (82 300), arı kovanı (24 928), manda (7 218), at (4 570), eşek (3 970).

SANAYİ VE MADENCİLİK

Sanayi pek gelişmemiştir. Halk daha çok tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlar. Başlıca endüstri kuruluşları, Alpullu şeker fabrikası, Pınarhisar çimento fabrikasıdır. Orman ürünleri de endüstride önemli bir yer tutar. Istranca ormanlarının ürünleri İğneada ve Midye iskelelerinden sevk edilir. Orman ürünleri sanayii genel müdürlüğünün Demirköy Marif Parke-Lif levha fabrikası vardır. Bunlardan başka çeşitli yerlerde bitkisel yağ fabrikası, Kaynarca'da çeltik fabrikası, un fabrikaları, yoğurt ve peynir yapımevleri, kereste atelyeleri vardır.

İlde manganez yatakları vardır. Bu madenler işletilir; az miktarda linyit de çıkarılır. Hamitabat-Kumrular yöresinden çıkarılan doğal gaz Pınarhisar çimento fabrikasında kullanılır. 1981'de 250 000 m^3 gaz üretilmiştir.

TARİH

Kırklareli şehriyle Aslıbey yolunun doğusuna düşen kesimde ve Aşağıpınar ile Eriklice köyleri arasında bulunan höyüklerden anlaşıldığına göre buranın eski halkı Traklar olmuştur. Daha sonra Frikler'in (İ.Ö. 1200) buradan geçerek Anadolu'ya yayıldıkları söylenir. Zamanla Yunan kültür ve egemenliğinin etkisi altında kalan Trakya yöresi Pers İmparatoru Darius tarafından ele geçirildi (İ.Ö. 5. yüzyıl). Büyük İskender'in, Persler'i ortadan kaldırması (İ.Ö. 4. yüzyıl sonları) üzerine bir süre Makedonya krallığının elinde kalan bu yöre, birçok el değiştirmeden sonra Romalılar'ın egemenliği altına girdi (İ.S. 46).

Roma imparatorluğu ikiye ayrıldığı zaman bütün Anadolu, Trakya ile birlikte Kırklareli toprakları da Doğu Roma imparatorluğunun (Bizans) sınırları içinde kaldı. Bizans'ın ayakta kaldığı 1 000 yıllık süre içinde bu imparatorluğun sınırları içinde kalan Kırklareli, daha sonra Hunlar'ın, Avarlar'ın, Bulgarlar'ın ve Peçenekler'in saldırılarına uğradı. Osmanlılar'ın Rumeliye geçişlerinden sonra. I. Murat tarafından alınarak Osmanlı ülkesine katıldı. 1402 Ankara savaşı yenilgisinden sonra Musa Çelebi'nin eline geçen şehir (1411) sonradan Türk birliğini yeniden kuran Çelebi Mehmet tarafından geri alındı.

İmparatorluğun genişlediği dönemde merkezi Sofya olan büyük eyaletin 26 sancağından biri de Kırklareli'ydi. Tanzimat'tan sonra batı Trakya'nın elden çıkmasından sonra, merkezi

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Uzun kavak ne gidersin engine
Yaprakların benzemiyor rengine
Anne beni verecek misin dengime

Ah dola dola dola da yar dolanıyor boynuma
Akşamdan gel sağ yanıma yanıma

Uzun kavak gıcır gıcır gıcırdar
Anne benim sağ yanımda sancım var
Ben ölürsem benden nice nice genci var

Ah dola dola dola da yar dolanıyor boynuma
Akşamdan gel sağ naıma yanıma

Uzun kavak dalin malin kurusun
Yaprakların suda muda çürüsün
Herkes sevdiğini alsın yürüsün

Ah dola dola dola da yar dolanıyor boynuma
Akşamdan gel sağ yanıma yanıma

Kırklareli'nin Babaeski ilçesinde Mimar Sinan'ın eseri olan Cadit Ali Paşa camii.

Kırklareli il merkezinden çeşitli görünüşler: Genel manzara, park, Kırklar anıtı ve ticaret lisesi.

Edirne olan eyaletin 6 sancağından biri durumuna getirildi. 1878 Osmanlı-Rus savaşında Rus işgalinde kaldı. Daha sonra toplanan Berlin kongresi (13 Temmuz 1878) ile tekrar Türkler'e verildi.

Balkan savaşı sırasında Bulgar işgalinde kaldı. Bu işgal 9 ay 10 gün sürdü. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Yunan işgaline uğradı. Bu işgal iki yıl sürdü. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra imzalanan Mudanya ateşkes antlaşmasından (11 Ekim 1922) sonra 10 Kasım 1922'de Yunanlılar şehri boşalttılar. Lozan antlaşması gereğince buradaki Rumlar, Yunanistan'daki Türkler'le değiştirildiler.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Osmanlılar döneminden kalan camiler çok ünlüdür. Bunların en ünlüsü Büyükcami'dir. Fetret devrinde Hızır Bey yaptırmıştır (1407). Kadı camisi (1598), Gülâbî Ahmet Paşa'nın yaptırdığı Paşa camisi (1622), Kara İbrahim Bey'in yaptırdığı Kapan camisi, IV. Murat zamanında Hüseyin Ağa'nın yaptırdığı ünlü hamam, anılmaya değer eserlerdir.

Cedit Ali Paşa camisi ise Mimar Sinan tarafından yaptırılmıştır. Fatih zamanında yapılan bir mescitle çeşme ve IV. Murat zamanında mimar Kasım tarafından yapılan 50 m genişliğinde ve 7 km boyundaki taş köprü tarihî değer taşır. Lüleburgaz ilçesinde ise yine Mimar Sinan'ın eserlerinden olan Sokullu Mehmet Paşa camisi, su kemerleri ve Ergene suyu üzerindeki taş köprü mimarlık değerleri yüksek, tarihî yapılardır.

Vize ilçesinde, Demirköy ve Pınarhisar'da Bizanslılar'dan kalma kaleler bugün yıkıntı durumundadır.

Kırklareli'nin 3 km güneyinde üç küçük tepe vardır. Bunlara tümülüs (üzeri toprakla örtülmüş höyük şeklinde mezar) adı verilir. Bu tümülüslerde ilk resmî kazılar 1828'de yapıldı. 1938-39'da Arif Müfit Mansel başkanlığında, bu üç tümülüs kazıldı. Bu kazı sonunda bir anıt-mezar olan tümülüslerin, Mısır piramitleri gibi hükümdar mezarları olduğu, ölenin ev eşyalarıyla gömüldüğü görüldü. Bu tümülüslerde birer mermer lahit, seramik ve altın aletler, ev eşyası bulundu. Anıt-mezarların İ.Ö. 5. veya 4. yüzyıllara ait olduğu anlaşılmıştır. Trakya'nın diğer bölgelerinde de bunlara benzer tümülüslere rastlanmıştır.

KOCAELİ

Kocaeli ilimizin merkezi olan İzmit, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan karayolu üzerinde bir sahil şehridir.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Kocaeli, Marmara ve Karadeniz'e kıyısı olan bir ilimizdir. Marmara denizinin doğuya doğru uzantısı olan İzmit körfezinin iki yanını kaplar. Körfezin kuzeyinde kalan kesimlerde az yüksek Kocaeli dağları vardır. En yüksek tepesi Çene dağıdır (645 m). Kocaeli yarımadası platolarla kaplıdır. Platonun ortalama yüksekliği 200 m'yi geçmez. Körfezin kuzeydoğusunda İzmit ovası uzanır. Bu ova ile daha doğuda yer alan Sapanca gölü çukur alanı arasında az yüksek bir eşik vardır. İlin en yüksek dağları Samanlı dağlarıdır. Körfezin güneyinde yükselir. En yüksek yeri 1 606 m'yi bulan Keltepe'dir. Diğer yükseltiler şunlardır: Karaboyalı tepesi (647 m), Çenedağı (645 m), Mahmuttepe (381 m), Karlıdağ (234 m).

AKARSULAR VE GÖLLER

Kocaeli sınırları içinde büyük akarsu yoktur. İzmit körfezinin kuzey kıyılarına dökülenler Çakırovası deresi ile Dilova deresidir. Körfezin güney kıyılarına dökülenler, Değirmendere, Asar deresi, Kavaklıdere, Karıncadere, Örcün deresidir. Karadeniz'e dökülenler, Taşköprü deresi (40 km), Kocadere (50 km), Ağva deresi (45 km) ve Yulaflı deredir (43 km). Sakarya nehrine karışan 19 km'lik bir akarsu (Akmeşe deresi) Kocaeli topraklarından çıkar. İlde önemli göl yoktur. Ancak 47 km²'lik Sapanca gölünün küçük bir bölümü Kocaeli sınırlarındadır.

İKLİM

Kocaeli, hem Akdeniz, hem de Karadeniz ikliminin özelliklerini taşır. İzmit körfezi kıyılarında geçici Akdeniz iklimi görülür. Yazlar sıcak ve nemli, kışlar ılık ve yağışlıdır. Dağlık alanlarda kışlar biraz daha sert, Kocaeli dağlarının kuzey rüzgârlarını tutması nedeniyle körfezde kışlar ılık geçer. 1929'dan beri yapılan gözlemlere göre en sıcak ay ortalaması (ağustos) 23,4°, en soğuk ay ortalaması (ocak) 5,7°'dir. Yıllık ortalama 14,3° civarındadır. Yıllık yağış tutarı 790 mm'dir. Yağışların

KİMLİK KARTI 41

Nüfusu : 753 406 (1985)
Yüzölçümü : 3 626 km²
Nüfus yoğunluğu: 208
Otomatik telefon kodu : 211
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	318 576	398 123	44,58
Gebze	115 450	165 717	72,29
Gölcük	72 988	91 116	44,37
Kandıra	48 250	49 508	5,15
Karamürsel	41 336	48 942	33,78

Coğrafi konum : 29° 22′ ve 30° 21′ doğu boylamları ile 40° 31′ ve 41° 13′ kuzey enlemleri arasında yer alır.
Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 18,8
İlin en yüksek yeri: Keltepe (Samanlı dağları - 1 606 m)
Ovalar: % 6,6
Platolar: % 74,6
Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 97,4
Orman alanları: % 58
Ekili ve dikili alanlar: % 31,1
Çayır ve meralar: % 8,3
Tarıma elverişsiz alanlar: % 2,6

Yıllık yağış ortalaması: 768 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,5

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, mısır, ayçiçeği, keten, zeytin, elma, üzüm, sebze, fındık.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma, kâğıt, kereste, petrol ürünleri, gübre, lastik, plastik, oto parçaları, inşaat malzemeleri, tarım ilaçları, elektronik, bakır, işlenmiş alüminyum, boya, gemi, cam, çimento, kamyonet, ampul.

% 34'ü kışın, % 18'i ilkbaharda, % 20'si yazın, % 28'i sonbaharda düşer. Akdeniz ikliminin yaz kuraklığı burada görülmez. Karadeniz ikliminin etkisinde olduğu için yağış her mevsim vardır. Karadeniz'e bakan kıyılarda Karadeniz iklimi görülür. Samanlı dağlarının İzmit körfezine bakan yamaçları hem daha soğuk hem de daha fazla yağışlıdır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Karadeniz ve Akdeniz bitki topluluğu iç içedir. İzmit körfezi kıyılarında zeytin ağacı, makiler ve kızılçam ağaçları yer alır. Kocaeli platosunda ve Samanlı dağlarında Karadeniz kıyılarının bitki toplulukları, kayın ve köknar ağaçları çoğunluktadır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Tarım gelişmiştir. Başta tahıllar olmak üzere, şeker pancarı, ayçiçeği, sebze ve meyvalar (en çok kiraz), fındık, zeytin

FOLKLOR

Kocaeli halkının çoğu Karadeniz ve Kafkas bölgelerinden (Çerkezler) gelir. O nedenle buralarda Çerkezler'in geleneklerinin etkisi göze çarpar. Kocaeli ve ilçelerinin kendilerine has oyunları ve müzikleri yoktur. Halkı çeşitli yerlerden göç ettiği için her toplum kendi oyun ve müziğine bağlıdır. Bölgede Karadeniz horonlarından Kafkas danslarına kadar değişik oyunlar görülür.
Bölgede, İstanbul klasik Türk müziğinin etkileri fazladır. Kocaeli'de güzel zeybek havaları yapılmıştır. Gölcük'e ait bir uşşak zeybek havası pek ünlüdür. Oyunların bazıları kızlı-erkekli oynanır. Mâni, türkü ve şarkılarında aşk ve sevgi duyguları ön planda gelir. Pişmaniye adlı tatlısı çok beğenilir. 19. yüzyılda Kandıralı Hayri Usta tarafından icad edilmiştir. Kocaeli'nin «Çene dağı» türküsü çok ünlüdür.

KOCAELİ ADI NEREDEN GELİYOR

Kocaeli ya da Kocaili sözleri Osmanlı devletini kuran Osman Bey'in Akıncı beylerinden Akçakoca'dan gelir. Bölgeyi 1320 yılında Bizanslılardan alan Akçakoca'dır.
İzmit sözü ise Nikomedia'dan gelmektedir. İ.Ö. 262 yılında Bitinya kralı I. Nikomedes tarafından kurulan kente sonraları «eski Nikomedia» anlamına İs Nikomedia dendi. Osmanlı Türkleri bu kelimeyi İznikomidi biçiminde söylerlerdi. Zamanla İznikmid ve İzmid oldu. Cumhuriyet döneminde Latin harflerinin kabulünden sonra İzmit şeklinde yazılıp söylenmeye başlandı.

İlgi çekici özellikleriyle :
KOCAELİ

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Çatalca-Kocaeli bölümünde yer alan Kocaeli kuzeyde Karadeniz, doğuda Sakarya, güneyde Bursa, batıda İstanbul ve Marmara deniziyle sınırlıdır.

ağaçları vardır.
Kocaeli'de çeşitli ürünlerin üretim miktarları (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (190 291), arpa (27 180), yulaf (28 710), fasulye (281), mısır (27 497), tütün (505), ayçiçeği (9 642), şeker pancarı (10 077).
En çok küçük baş hayvancılık yapılır. Koyun, kıl keçisi, sığır, manda, at, eşek beslenir. Tavukçuluk, ipekböcekçiliği ve arıcılık yapılır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Son yıllarda sanayileşmede büyük ilerleme gösteren Kocaeli, endüstri gelişmesi bakımından Türkiye'de birinci gelir. İzmit körfezi kıyılarında İstanbul'dan başlayarak, İzmit'in doğusuna ve Gölcük'e kadar uzanan bir sanayi alanı doğmuştur. Her yıl genişleyen bu alan İstanbul sanayi bölgesinin bir uzantısı hâlini almıştır. Başlıca sanayi kuruluşları: Sümerbank'a ait Hereke ipekli ve yünlü dokuma fabrikası (1843'te açıldı), Türkiye selüloz ve kâğıt fabrikaları işletmesinin (SEKA) İzmit tesisleri (1936'da açıldı), Sümerbank'ın Yarımca seramik fabrikası (1968), İpraş petrol rafinerisi, Pet-kim petro kimya ve Kloz-sudkostik tesisleri, petrol ofisinin teneke varil tesisi, Goodyear lastik fabrikası, Türk Pirelli lastik fabrikası, Yarımca suni gübre fabrikası, Koruma tarım ilaçları A.Ş.'nin tesisleri, Selüloit lif levha tesisleri, eternit boru fabrikası ve Gölcük tersanesi vardır.

Kocaeli yer altı kaynakları bakımından pek zengin değildir. Başlıca madenleri bakır, çinko, kurşundur. Gebze yakınlarında mermer, demir, civa, bakır, çinko, kurşun çıkarılmaktadır.

İzmit körfezinde bir yamaca yaslanmış olan İzmit, kara trafiği çok yoğun olan bir şehrimizdir.

TARİH

Kocaeli çevresi, tarih çağlarında Hititler'in egemenliğinde görülür (İ.Ö. 2000 yılları). Hititler'in İ.Ö. 12. yüzyılda yıkılmasından sonra Frikyalılar'ın eline geçti. İ.Ö. 8. yüzyılda Megaralılar İzmit körfezine yerleştiler. Bunların kralları Astakos'un adını verdikleri yerleşme yeri, İzmit'in 6 km güneydoğusundaydı. Şehir İ.Ö. 3. yüzyılda Balkanlar'dan gelen Trakya Kralı Lysimachos tarafından yakılıp yıkıldı. İ.Ö. 4. yüzyılda Pers ve Makedonya imparatorluğuna katıldı. İ.Ö. 262'de Bitinya kralı I. Nikomedes, şimdiki İzmit şehrini kurdu. Ünlü Kartacalı Anibal İ.Ö. 148 yılında İzmit'e geldi ve Bitinya kralına sığındı. Anibal Gebze'de öldü. Mezarı Gebze'dedir. Turistler tarafından ziyaret edilir.

Bitinya krallığına bağlı olan Kocaeli toprakları zaman zaman Bergama devletinin hücumlarına uğradı. İ.Ö. 2. yüzyılda Roma imparatorluğunun egemenliğine girdi. İ.S. 258 yılında Gotlar, 284 yılında İranlılar İzmit ve çevresini yakıp yıktılar. 395'te Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Karadeniz kıyılarındaki Kandıra, küçük koylarıyla, kum ve denizi bakımından ülkemizde ender rastlanan güzellikleri taşır. Hereke, Yarımca ve Tütünçiftlik gibi yerler kamp kurmaya, deniz sporları yapmaya elverişlidir. Körfezin Yalova'ya kadar uzanan güney kıyılarında güzel plajlar vardır.

İzmit'in Çini suyu ve Karamürsel'in Akpınar suyu tanınmıştır.

Gebze yakınındaki Bayramoğlu sahil mahallesi, Samanlı dağlarındaki Keltepe ve Sapanca gölü doğa güzellikleri bakımından görülmesi, gezilmesi gereken yerlerdir.

Gebze'deki Eskihisar kalesi, Anibal'in mezarı, Yavuz Sultan Selim zamanından kalan Mustafa Paşa camisi, İzmit'teki Augustus tapınağı, kiliseden bozma Orhan Gazi camisi, Mimar Sinan tarafından yaptırılan Pertev Paşa külliyesi, Defterdar camisi, Akçakoca camisi, Mimar Sinan'ın yaptırdığı Mehmet Bey hamamı, Süleyman Paşa hamamı önemli tarih ve mimarlık eserleridir. Akçakoca Bey'in mezarı da Kandıra'dadır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Üç güzel oturmuş —of—
gergefin işler
Gergefin üstüne —a yarim—
yaşlar dökülür
Herkes sevdiğine —of—
çevre bağışlar
Galmadı sabrı kararım her
gün ağlarım
Ağlarım da —ay efendim—
bir bir söylerim

Doğu Roma'nın payına düştü. 6. yüzyılda Bizans imparatoru Justinianus, İzmit şehrinde birçok uygarlık yapıları bıraktı. 7. yüzyılda Müslüman Araplar Anadolu akınları sırasında İstanbul yolu üzerinde bulunan Kocaeli'den geçtiler.

1071 Malazgirt zaferinden sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Türk orduları bu bölgeye geldiler. 1078'de Büyük Selçuklu devletine geçen şehri, 1097'de Bizanslı Aleksios Komnenos geri aldı. Şehir kesin olarak 1337'de Orhan Gazi zamanında Osmanlılar'ın eline geçti. Akıncı beylerinden Akçakoca şehrin civarını aldı ve Osmanlılar ilk defa Karadeniz kıyılarına çıktılar.

Yıldırım Bayezid'in Ankara savaşında yenilmesinden sonra, Timur'un saldırılarına uğradı. Ankara savaşından sonraki karışıklık döneminden yararlanan Bizans, kısa süre İzmit'e egemen oldu. Fakat 1419'da Gazi Timurtaşoğlu Umur Bey, Hereke, Gebze, Pendik, Kartal gibi kasabalarla birlikte İzmit'i de geri aldı.

İzmit, Tanzimat'tan sonra bağımsız bir sancak merkeziydi. 1888'de bu sancağa Adapazarı, Kandıra, Geyve, Karamürsel, Yalova, Gebze kazaları bağlandı.

İzmit, Üsküdar'dan doğuya giden büyük ticaret yolu üzerindeki önemli konaklardan biriydi. Şehirde birçok kervansaray ve ticaret hanı yapılmıştı. İzmit'te bir tersane de vardır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, askerî ve siyasi olaylar yönünden önemli bir bölgeydi. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra 6 Temmuz 1920'de İngilizler ve 28 Nisan 1921'de Yunanlılar tarafından işgal edildi. 27 Haziran 1921'de düşman işgalinden kurtuldu.

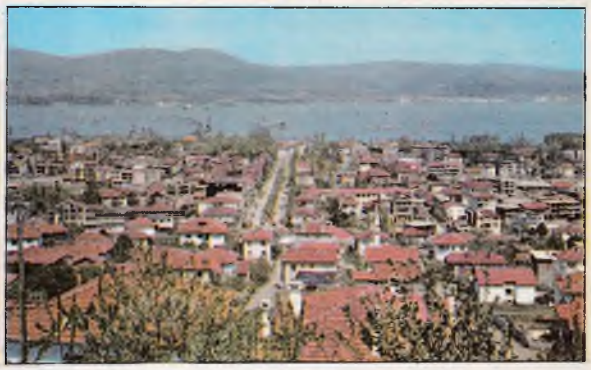

İzmit körfezinin güney sahilindeki Gölcük ilçesinın donanma üssü olarak büyük önemi vardır.

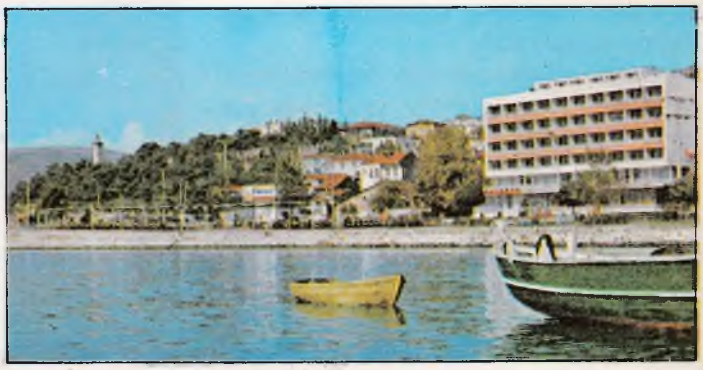

İzmit'te kara trafiği olduğu kadar deniz trafiği de yoğundur. Şehrin sahil şeridi, güzel bir gezinti yeridir.

İ.Ö. 262 yılında kurulmuş bir şehir olan İzmit'in anacaddelerinden biri.

Kocaeli'de en çok kiraz yetişir. Bu arada şeftali gibi başka meyvalar da yetiştirilmektedir.

SAKARYA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Sakarya ilinin kuzey ve güney kesimleri dağlık, bu dağlık alanların arası ovalıktır. İle adını veren Sakarya nehri, bu üç kesimi geçerek kuzeye doğru akar ve Karadeniz'e dökülür. Güneydeki dağlar Bolu-Ilgaz dağlarının bir uzantısı olarak doğu-batı doğrultusunda uzanırlar. Başlıca dağlar: Karadağ (1 580 m), Keremeli dağı (Dikmen tepesi 1 387 m), Sakarya nehrinin geçtiği Geyve boğazı batısındaki Samanlı dağlarıdır.

Sakarya nehri, güneyindeki Geyve boğazına girmeden önce, bu dağların güneyinde, taban yüksekliği 100 m kadar olan Pamukova'dan geçer. İlin orta kısmında Akova denen Adapazarı ovası vardır. Sakarya, bu ovaları alüvyon ile doldurmuştur.

Sakarya bölgesi yurdun deprem kuşağındadır. 1943 ve 1967 yıllarında şiddetli depremler geçirmiştir.

AKARSULAR VE GÖLLER

İle adını veren Sakarya nehri güneyden kuzeye doğru akar. İl sınırları içindeki uzunluğu 160 km'dir (bütün uzunluğu 824 km). Nehir Sakarya'ya Bilecik ilinin Osmaneli ilçesinden geçerek girer. Önce Pamukova'da akar, Geyve boğazına gelince yüksek kayalıkları yarar ve akışı sertleşir. Burada Geyve suyunu, biraz ötede Alaçam suyunu alır. Sapanca gölünün ve Adapazarı şehrinin doğu kenarından geçtikten sonra Bolu'dan gelen en büyük kolu, Mudurnu çayını, biraz ileride, Sapanca gölünün fazla sularını boşaltan Çark suyunu alır. Karadeniz kıyılarındaki Karasu yakınında denize dökülür.

Sakarya nehri kuzeybatı Anadolu'nun en büyük akarsuyudur. Bu nehir getirdiği alüvyonlar sayesinde Sakarya topraklarını çok verimli hâle sokmuştur. Nehir, jeolojik dönemlerde Adapazarı ovasında birkaç defa yatağını değiştirmiştir. Akış süresi rejimi düzensiz olduğu için yaz sonunda suyu azalır. Eskiden bu ırmağın aşağı kesimlerinde altı düz teknelerle yük taşınırdı.

Adını, içinden geçen Sakarya nehrinden alan bu ilimizin merkezi olan Adapazarı'ndan bir görünüş.

KİMLİK KARTI 54

Nüfusu : 631 000 (1985)
Yüzölçümü : 4 817 km²
Nüfus yoğunluğu : 131
Otomatik telefon kodu : 261

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	258 561	323 324	44,70
Akyazı	69 364	72 538	8,95
Geyve	60 986	66 643	17,74
Hendek	51 768	53 727	7,43
Karasu	66 852	69 647	8,19
Kaynarca	22 247	24 075	15,79
Sapanca	18 969	21 046	20,78

Coğrafi konum : 29° 57′ ve 30° 53′ doğu boylamları ile 40° 17′ ve 41° 13′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 33,6
İlin en yüksek yeri: Keremali dağı (1 543 m)
Ovalar: % 22,1
Platolar: % 44,3

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 96
Orman alanları: % 45,5
Ekili ve dikili alanlar: % 47,1
Çayır ve meralar: % 3,4
Tarıma elverişsiz alanlar: % 4

Yıllık yağış ortalaması: 798,8 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,2°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, fındık, tütün, patates, şeker pancarı. sebze ve meyva.

Başlıca sanayi ürünleri:
Şeker, orman ürünleri, traktör, tank paleti, vagon, çeşitli zirai makineler.

İlde Sapanca gölünden başka, Adapazarı ovasında Gökçeözen gölü, Akgöl ve Karadeniz kıyısında Acormar gölleri vardır.

İKLİM

Karadeniz kıyılarında Karadeniz iklimi görülür. Güneye doğru inildikçe, denizden uzaklaştıkça iklim kara iklimine döner.

En soğuk ay ortalaması 5,8°, en sıcak ay ortalaması 22,8°'dir. Bugüne kadar görülen en düşük ısı —14°, en yüksek ısı 41°'dir. Isının 0°'nin altına düştüğü günlerin sayısı yılda 27'dir. Kar yağışlı günlerin sayısı ortalama 8'dir, yıllık yağış ortalaması 800 mm, yağışlı günlerin sayısı 110'dur.

Yağışların mevsimlere göre dağılışı şöyledir: % 37 kış, % 23 ilkbahar, % 18 yaz, % 22 sonbahar. Bu durumda yaz kuraklığı yoktur.

Sapanca ilçesinde yıllık yağış tutarı 7 988 mm'ye yükselir. İlin, Karadeniz etkisinin dağlarla ayrılmış güney bölümünde, Geyve'de hem yağışlar azalır, hem de yaz kuraklığı ortaya çıkar. Geyve'de yağış rejimleri şöyledir: % 37 kış, % 25 ilkbahar, % 13 yaz, % 25 sonbahar. Geyve'de yıllık ortalama yağış tutarı ancak 616 mm'dir. Dağlık kesimlerde yağışlı, karlı ve karla örtülü günlerin sayısı artar.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Doğal bitki örtüsü zengindir. Ormanlar Türkiye ortalamasının üstündedir. İlin yüzölçümüne göre oranı % 35'tir. Karadeniz kıyılarındaki ormanlarda yayvan yapraklı ağaçlar geniş yer tutar. Kayın, gürgen, meşe, ıhlamur, kavak, dişbudak, kızılağaç türleri vardır. Güneydeki dağlarda köknar, karaçam gibi iğne yapraklılara da rastlanmaktadır. İç kısımlardaki ovalarda makiler vardır.

SAKARYA ADI NEREDEN GELİYOR

İlin adı Sakarya nehrinden gelir. Ünlü tarih ve coğrafya bilgini Strabon (İ.Ö. 65 - İ.S. 23) zamanında Sakarya'nın adı Sangia veya Sangarius idi. Zamanla bu sözler Sakarya biçimini aldı. İlin merkezinin bulunduğu yerde eskiden Tığcılar köyü vardı. Köyün yeri adaya benzediği için buraya Adaköy veya Ada adı verilmiştir. Çevrenin en büyük pazarı burada kurulurdu. Önceleri Adaköy'ün Pazarı denirken zamanla Adapazarı şeklini aldı.

İlgi çekici özellikleriyle : SAKARYA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Çatalca-Kocaeli bölümünde yer alan Sakarya ili Marmara bölgesinin kuzeydoğusunda aşağı Sakarya havzasındadır. Kuzeyde Karadeniz; doğuda Bolu, güneyde Bilecik, güneybatıda Bursa, batıda Kocaeli ile sınırlıdır.

Devlet demiryollarının vagon ve tarım araçları fabrikasının bulunduğu Adapazarı bir endüstri şehrimizdir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Ekilebilen toprakların büyük bir bölümünde tahıl ekilir. Başta buğday, mısır, arpa, çavdar gelir. Pirinç de ekilir. Baklagiller'den en çok fasulye ekilmektedir. Soğan üretimi yapılır. Patatesleri çok ünlüdür.

Şeker pancarı önemlidir. Tütün en çok Hendek ve Geyve ilçelerinde üretilir. Geyve ilçesinin Pamukova kesiminde pamuk elde edilmektedir. Ayçiçeği ve Keten en çok Kaynarca ilçesinde üretilir.

Yağ elde etmek için susam, aspur (tohumlarından yağ çıkarılır) ve yerfıstığı da yetiştirilmekte, fındık üretimi yapılmaktadır.

Sakarya'da Sapanca ve Geyve ilçeleri başta olmak üzere elma, erik, şeftali, armut, kiraz, kestane gibi meyvalar yetiştirilir, bağcılık da yapılır.

Sakarya'da ana ürünlerin üretim miktarı (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (121 313), arpa (11 877), mısır (173 237), fasulye (2 105), şeker pancarı (415 948), ayçiçeği (13 788), soğan (24 927), patates (52 777), hayvan pancarı (7 300), tütün (935).

İlde üretilen başlıca sebze ve meyvalar (1978-80 ortalaması, ton olarak): Lahana (18 082), kereviz (331), marul (kıvırcık, 1 700), marul (göbekli, 1 702), ıspanak (2 274), pırasa (6 058), kavun (28 140), balkabağı (13 020), kabak (sakız, 7 360), hıyar (16 465), biber (dolmalık, 13 441), biber (sivri, 4 630), barbunya (3 460), sarmısak (343), soğan (1 652), armut (7 805), ayva (1 193), elma (26 007), erik (4 870), kiraz (5 635), şeftali (4 095), ceviz (3 195), fındık (37 690), kestane (1 867), çilek (300), Trabzon hurması (366), üzüm (80 130).

Otlakların büyük bir kısmı tarla hâline getirildiği halde mandıra hayvancılığı gelişmiştir. Hayvan besinlerinin bolluğu, şeker pancarı, ayçiçeği küspesinin bulunması büyük baş hayvancılığı geliştirmiştir. Sığır ve dana besiciliği süt üretimini arttırmıştır.

İlde arıcılık ve tavukçuluk da yapılır. İpekböcekçiliği gelişmiştir. Bursa'dan sonra ikinci sırayı alır. Sakarya'da tamamen Japon kozası elde edilir.

Karadeniz kıyısındaki göllerde ve akarsularda balıkçlık yapılmaktadır. Sakarya ağzında mersin balığından siyah havyar çıkarılır, kerevit (tatlı su istakozu) avlanır.

Karadeniz kıyılarında mersin, kalkan, lüfer, palamut, hamsi, istavrit bulunur. Sapanca gölünde 14 çeşit balık saptanmıştır. Ayrıca havuzlarda alabalık üretilmektedir. 1981 yılında 70 tona yakın tatlı su levreği, yayın, sazan, kerevit üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Sanayi gelişmektedir. Başlıca endüstri kolları şunlardır: Devlet Demiryolları Adapazarı vagon fabrikası (1951'de kurulmuştur. Şimdi tarım araçları yapmaktadır), şeker fabrikası (1953'de kuruldu, 1960'da genişletildi), Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun Adapazarı tarım aletleri ve makineleri fabrikaları, otomobil lastiği fabrikası (1963'te açılmıştır), yem sanayii Adapazarı yonca kurutma tesisleri ve Adapazarı yem fabrikası, Hendek'te Tekel genel müdürlüğü yaprak tütün bakım ve işletme atelyeleri, asit sanayii.

Bunlardan başka tuğla, kiremit, şişe, şekerli maddeler, un, yağ, sabun, sirke, kontrplak, sandalye, çivi fabrikaları ve yapımevleri vardır. Vinç, dişli, bakır sanayii, makine, motor gövdesi, elektro dizel, mekanik sanayii, nişasta, tarım ürünleri, süt sanayii çok gelişmiştir. Sanayide en ileri illerimizden biridir.

TARİH

Eski çağda Hititler'in egemenliğinde kaldıktan sonra (İ.Ö. 2000), İ.Ö. 1100 tarihlerinde yerini Frikya ve Lidya egemenliklerine bıraktı. İ.Ö. 546'da Persler'in eline geçti. İ.Ö. 334'te Büyük İskender Pers egemenliğine son verdi. İskender'den sonra kurulan Selevkos devleti zamanında Sakarya topraklarında Bitinya devleti kuruldu. İ.Ö. 57 yılında son Bitinya kralı II. Nikomedes, devletini Roma imparatorluğuna miras bıraktı. Ölümünden sonra Roma egemenliği başladı. 395 yılında Do-

FOLKLOR

Sakarya'nın folkloru çok çeşitlidir. Kafkasya'dan, Balkanlar'dan, Kars, Erzurum ve diğer yerlerden gelen halkın gelenekleri bir arada yaşar. Sapanca gölü çevresinde Trakya oyunlarının özellikleri görülmektedir. Geyve, Pamukova, Taraklı bölgelerinde, davul, klarnet, cümbüş ve keman eşliğinde Geyve zeybeği, Genç Osman karşılaması, Mezeli adlı oyunlar oynanmaktadır. Adapazarı-Hendek-Akyazı'yı içine alan bölgede Tekkol, Dörtkol, Kaynana-kaynata, Akyazı horonu gibi oyunlar oynanır. Bölgede Karadeniz, Erzurum halk oyunları, Çerkes-Abaza, Kafkas oyunları da oynanmaktadır. «Allı yazma başında-Kalem oynar kaşında» türküsü çok ünlüdür.

ğu Roma'nın (Bizans) eline geçti.
Orta Çağ'da İranlı Sâsâniler'in, Müslüman Araplar'ın hücumuna uğradıysa da, Bizanslılar kenti iyi savundular. 6. yüzyılda Bizans İmparatoru Justinianus döneminde hızla kalkındı. Bugün Anijiye-Adapazarı arasında bu imparatorun adını taşıyan Beşköprü hâlâ ayaktadır. Bizans egemenliği 11. yüzyıla kadar sürmüştür.
Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Süleyman Şah, 1078 yılında İznik'i (Nikaia) aldı ve başkent yaptı. Bizans imparatoru 1080'de İznik'i almak istediyse de başaramadı. 1092'de I. Kılıç Arslan İznik'te Selçuklu tahtına oturdu. Haçlı orduları 1096'da İznik yakınında bozguna uğratıldı. Arkadan gelen Haçlılar İznik'i alınca, Sakarya da tekrar Bizans egemenliğine girdi.
Orhan Gazi 1329 yılında Pelekanom (Kartal Maltepesi) savaşında Bizans İmparatoru Üçüncü Adronikos'u yenip İznik'i aldı. Bu tarihten sonra Osmanlılar, Sakarya toprakları da içinde olmak koşuluyla Üsküdar kıyılarına kadar Kocaeli yarımadasını ele geçirdiler. Bundan sonra Sakarya Türk egemenliğinde yaşadı.
Kâtip Çelebi 17. yüzyılda yazdığı Cihannûma adlı eserinde, buralardan bir yol uğrağı olarak ve Ada nahiyesi diye söz eder. Tanzimat'tan sonra 1852'de Adapazarı, İzmit sancağına bağlı bir kazanın merkeziydi. 1869'da Belediye örgütü kuruldu.
19. yüzyılda bugünkü Sakarya ilinin merkezi olan Adapazarı kasabasının nüfusu 4 000 civarındaydı. Bu nüfusun içinde yerliler kadar, Balkan ve Kafkas göçmenleri, Çerkesler, Gürcüler, Ermeni ve Rumlar da vardı.
Şehir Kurtuluş Savaşı'nda 25 Mart 1921'de Yunanlılar tarafından işgal edildi. Aynı yılın 25 haziranında geri alındı. 1943 ve 1967 yıllarında Adapazarı'nda iki büyük deprem oldu. 1954 yılında İzmit ilinin doğu bölümündeki toprakları içine almak üzere kurulan Sakarya ilinin merkezi Adapazarı oldu.

Sakarya nehrinin güney-kuzey doğrultusunda bir baştan bir başa kestiği Sakarya, suları bol bir ilimizdir.

Adapazarı'nda bir tören sırasında bandonun geçişi.

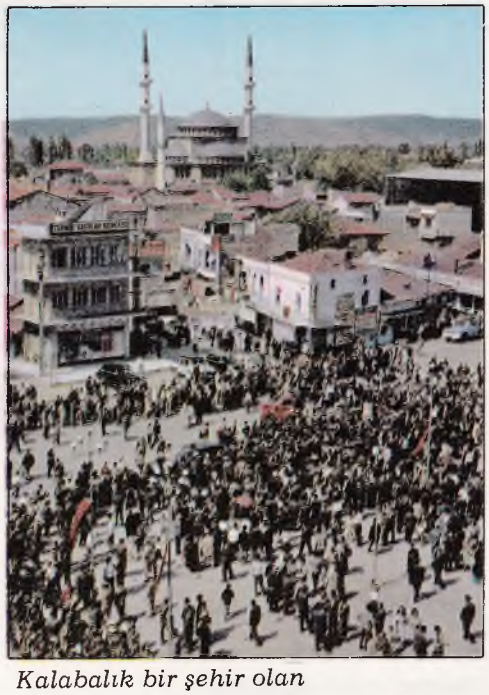

Kalabalık bir şehir olan Adapazarı'ndan bir görünüş.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Sakarya ilinin Karadeniz kıyılarındaki Karasu ilçesi göz alabildiğine uzanan ince kumlu plajlarıyla turist çeker.
Sapanca kıyıları kadar bu gölün güneyindeki Keltepe, manzarasının güzelliğiyle de ün yapmıştır.
Adapazarı yakınındaki Sarduvan (Serdivan) adlı yer ile Kuzuluk köyünün maden suyu ve kaplıcaları da tanınmıştır. Sapanca gölünden çıkan Çark suyunun kıyılarında ağaçlık ve gölgeli kır gazinoları ve lokantaları vardır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Allı yazma başında
Kalem oynar kaşında
Ben bir yeni yâr sevdim
On üç on dört yaşında

Allı yazma bürünür
Ucu yerde sürünür
Benim sevdiğim güzel
Nerelerde görünür

Derelerin bükleri
Ötüşür keklikleri
Hiç aklımdan çıkmıyor
Yârimin dedikleri

TEKİRDAĞ

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Tekirdağ toprakları az engebeli düzlüklerden oluşmuştur. İlin kuzeyini Istranca (Yıldız) dağlarının güneye indikçe alçalan tepeleri kaplar. Orta kısımlarda Ergene çevresinin düzlükleri yer alır. Gelibolu yarımadasına uzayan kıyı boyunca Ganos dağı veya Tekirdağ yükselir. En yüksek tepesi 945 m'dir. Tekirdağ'da ovalar geniş yer kaplar.

AKARSULAR VE GÖLLER

En önemli akarsu Ergene'dir. Kuzeyde Kırklareli'den çıkar, Saray'dan geçer, Muratlı'nın kuzeyinde dirsek çevirip, il topraklarından çıkar. Karıştıran suyu, Çorlu suyu, Anadere ve Hayrabolu suyu Tekirdağ topraklarında Ergene ırmağına karışır. Ergene ırmağının tamamı 281 km'dir. Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illeri topraklarından çıkan birçok kollarla beslenir. İpsala'nın batısında Meriç ırmağı ile birleşip Enez körfezinden Ege'ye dökülür. Tekirdağ ilinin önemli bir suyu da Çorlu suyudur. Çerkezköy'ün doğu tarafından çıkar, batıya doğru akarak Çorlu'dan geçer ve Muratlı'da Ergene'ye karışır. Hayrabolu suyu da Malkara'nın batısındaki dağlık kesimlerden çıkar, Babaeski dolaylarında Ergene'ye dökülür. Marmara denizine dökülen Kınılı deresi ve Başulan deresi yazın genellikle kurur. Tekirdağ'da belli başlı bir göl yoktur.

IKLİM

Marmara denizi kıyılarında, Şarköy ile Kumbağ arasında Akdeniz iklimi görülür. Kıyı şeridi dağlarla kuzey rüzgârlarına karşı korunduğu için kışları çok soğuk olmaz. Buna karşılık Tekirdağ - Silivri arasındaki kıyı, kuzey rüzgârlarına açık olduğu için kışlar daha soğuk geçer.

En soğuk ay ortalaması 4°, en sıcak ay ortalaması 23°'dir. Bugüne kadar görülen en düşük sıcaklık —13°, en yüksek sıcaklık 37° olmuştur. Ergene vadisi kenarındaki Çorlu'da bu durum —17° ve 39°'dir.

Sıcaklığın sıfır derecenin altına düştüğü günlerin ortalama sayısı Tekirdağ

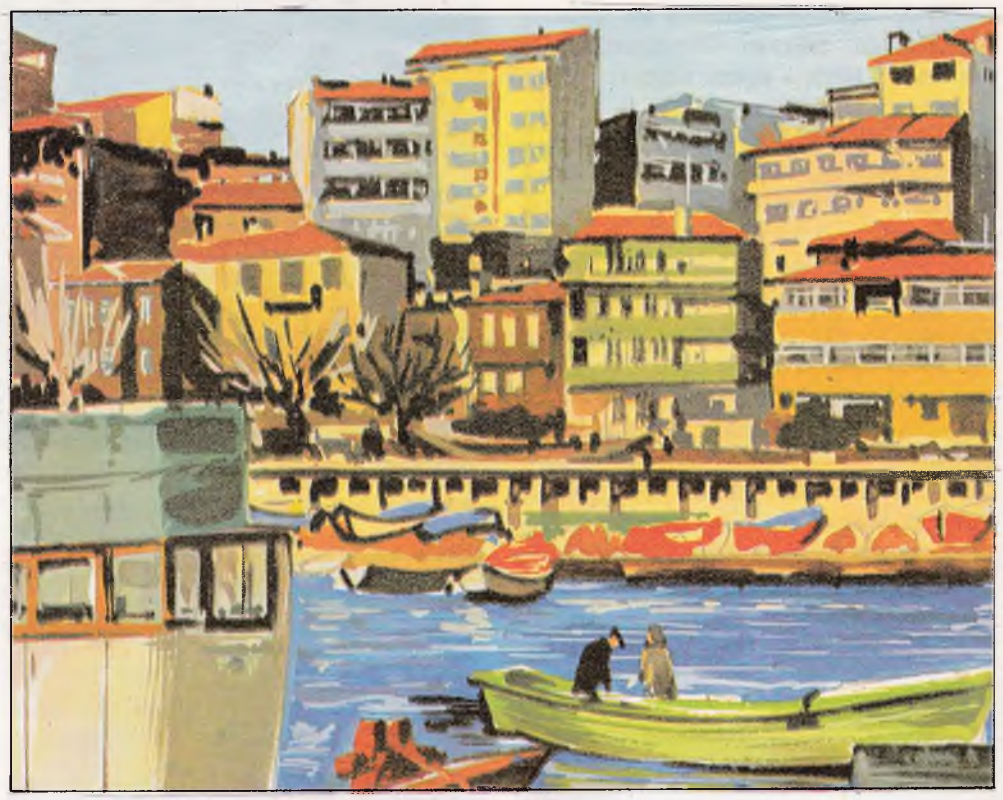

E5 karayolu üzerinde bulunan Tekirdağ balıkçılığıyla tanınan güzel bir sahil şehrimizdir.

KİMLİK KARTI 59

Nüfusu : 399 832 (1985)
Yüzölçümü : 6 469 km²
Nüfus yoğunluğu : 62
Otomatik telefon kodu : 1861

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	85 257	98 514	28,91
Çerkezköy	23 970	31 134	52,30
Çorlu	77 921	87 046	22,15
Hayrabolu	45 045	45 987	4,14
Malkara	58 829	62 947	13,53
Muratlı	19 245	19 858	6,27
Saray	27 206	29 366	15,28
Şarköy	23 269	24 980	14,19

Coğrafi konum : 40° 36′ ve 41° 31′ kuzey enlemleri ile 26° 43′ ve 28° 08′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 75,2
İlin en yüksek yeri: Ganos dağı (945 m)
Ovalar: % 15,5
Platolar: % 9,3

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98,6
Orman alanları: % 17,4
Ekili ve dikili alanlar: % 75,9
Çayır ve meralar: % 5,3
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1,4

Yıllık yağış ortalaması: 591 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13,8°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, mısır, Baklagiller, şeker pancarı, ayçiçeği, meyva ve sebzeler.

Başlıca sanayi ürünleri:
Gıda, içki, tütün, dokuma, deri, ayakkabı, orman ürünleri, kâğıt, çini, porselen.

il merkezinde 37, Çorlu'da 53'tür. Tekirdağ şehrinde yıllık ortalama yağış 576 mm'dir. Çorlu'da 559 mm, Malkara'da 771 mm, Hayrabolu'da 622 mm, Şarköy'de 541 mm, Saray'da 519 mm'dir. İlde yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir: % 37 kış, % 23 ilkbahar, % 11 yaz, % 29 sonbahar. Yaz yağışları oranı Çorlu'da % 14'e yükselir. Yağışlı günlerin sayısı Tekirdağ'da 99, Çorlu'da 108, kar yağışlı günlerin sayısı Tekirdağ'da 5, Çorlu'da 9'dur.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin % 87'si bozkırlarla kaplıdır. Ormanlar kuzey kesimindeki dağlık alanlardadır. Saray ve Çerkezköy'ün kuzeyindeki ormanlar, Kırklareli ve İstanbul illerindeki ormanlara kadar uzanır. Marmara kıyılarında ormanlar kaybolur, buralarda maki toplulukları görülür. Vadi tabanlarında kavak ve söğüt ağaçları vardır. Ovalardaki bozkır alanları tarla hâline getirilmiştir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Tekirdağ, ekili-dikili alanların il topraklarına oranı bakımından ülkemizde birinci gelir. Tarlalar % 56, nadasa bırakılan topraklar % 12, bağ, bahçe ve sebzelikler % 2 oranındadır. Türkiye'nin hiçbir ilinde bu oran görülmez. Modern tarım uygulamasıyla, yüzölçümü daha büyük olan illerden daha fazla tahıl, meyva, sebze ve diğer bitkiler üretilir.

İlgi çekici özellikleriyle : TEKİRDAĞ

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Trakya bölümünde yer alan Tekirdağ kuzeyde Kırklareli, doğuda İstanbul, güneyde Marmara denizi, güneybatıda Çanakkale, batıda Edirne ile sınırlıdır.

1363 yılında Türkiye'ye katılan Tekirdağ Rus ve Bulgar işgali görmüş bir şehrimizdir.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

1552 yılında Sadrazam Rüstem Paşa tarafından (Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı) Mimar Sinan'a yaptırılan Rüstem Paşa camisi ve bu caminin medresesi de önemlidir.

Macar Prensi Rakoçi'nin evi görülmeye değer bir müzedir. Ayrıca Rakoçi'nin yaptırdığı bir çeşme de vardır. Tekirdağlı olan vatan şairi Namık Kemal'in il merkezinde mermer bir heykeli yer alır.

Çorlu'daki Kanuni Süleyman camisi de Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Malkara'daki Ömer Bey camisi, Hayrabolu'daki Güzel Hasan Bey camisi, Saray'daki Ayas Paşa camisi, Marmara Ereğlisi'ndeki Cedit Ali Paşa camisi önemli Osmanlı eserleridir. En eski Osmanlı camisi Şarköy'de 1326'da yapılan Büyükcami'dir.

Marmara Ereğlisi'nde Yunan ve Roma egemenliğinden kalan kaleler yıkıntı hâlindedir. Çorlu'da Romalılar'dan kalma Kırkgöz köprüsü (İ.S. 2. yüzyıl) vardır.

Tekirdağ'a 15 km uzaklıktaki Kumbağ, 8 km uzaklıktaki Değirmenaltı plajlarından başka Şarköy, Mürefte, Marmara Ereğlisi kıyılarındaki plajlar, temiz denizi, ince kumsallarıyla turist çeker.

Tahıllardan buğday, arpa, çavdar, yulaf, kaplıca, mısır, pirinç, kuşyemi, Baklagiller'den bakla, bezelye, nohut, fasulye, mercimek, fiğ yetiştirilir. Bağcılık gelişmiştir. Endüstri bitkilerinden tütün, şeker pancarı, ayçiçeği yetiştirilir. Soğan, sarmısak, patates üretilir. Çeşitli sebze ve meyvalar da yetiştirilir.

1980 yılında Tekirdağ ilinin ana ürünlerinin üretim miktarı (ton olarak): Buğday (584 050), arpa (16 065), çavdar (490), yulaf (10 107), mısır (11 229), pirinç (369), Baklagiller (1 499), endüstri bitkileri (41 667), yağlı tohumlar (176 765).

1980 yılında Tekirdağ'da sebze ve meyva üretimi (ton olarak): Lahana (baş, 4 560), marul (göbekli, 135), ıspanak (916), pırasa (1 980), semizotu (30), kavun (52), balkabağı (915), kabak (sakız, 3 810), hıyar (3 315), patlıcan (735), domates (49 270), biber (dolmalık, 2 005), fasulye (1 605), bezelye (479), bakla (799), soğan (3 185), armut (944), ayva (475), elma (1 350), muşmula (416), erik (1 276), iğde (123), kızılcık (73), kiraz (808), şeftali (483), vişne (214), zerdali (259), badem (211), ceviz (518), dut (371), incir (41), nar (14), üzüm (59 699).

En çok küçük baş hayvancılık (kıvırcık cinsi koyun), keçi, manda, inek, öküz, katır, at, eşek vardır. Arıcılık da yapılmaktadır.

1980 yılında ildeki hayvan sayısı şöyledir (baş olarak): Koyun (313 470), kıl keçisi (104 490), inek (49 990), manda (6 251), at (3 300), eşek (5 660).

1980 yılında ilde 29 770 ton süt, 523 ton bal, 225 ton yapağı, 1 675 ton et üretimi sağlanmıştır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Endüstri fazla gelişmemiştir. Halk geçimini tarımdan sağlar. Bitkisel yağlar sanayii ile (ayçiçeği ve zeytinyağı çıkartma tesisleri) içki sanayii (Tekel'in Şarköy ve Tekirdağ'daki şarap fabrikaları ve şaraphaneleri) başta gelir. Ayrıca kereste fabrikası, sabun ve deterjan fabrikası vardır. Hayvan yemi, balık ve konserve fabrikaları vardır.

Tekirdağ, Malkara, Hayrabolu ilçelerinde linyit madeni çıkarılır.

1. Dünya Savaşı sırasında petrol araştırmaları yapılmıştır. Bugün de petrol araştırmaları Ergene havzasında yapılmaktadır.

TARİH

Tekirdağ toprakları göç yolları üzerinde bulunduğu için çok çeşitli uygarlıkların geçit yeri olmuştur. İ.Ö. 2000 yılından başlayarak Frikyalılar buradan geçip batı Anadolu'da devlet kurdular. Ünlü tarihçi Herodotos'a göre Tekirdağ, Sisam göçmenleri tarafından Bisanthe veya Besanthe adıyla kurulmuştur.

Bölgenin tarihi Orta Asya'dan gelen Traklar'la başlar. Traklar'ın egemenliğinden sonra İran egemenliğine geçti.

FOLKLOR

Tekirdağ'da Rumeli yerel giysileri görülür. Kadınlar yaşmak, yemeni veya şami denen oyalı yazma; bürümcük gömlek, işlik, işlemeli yelek, şalvar, uçları işlemeli uçkur, hota veya fıta denen önlükler, bindallı giyerler. Erkek giyiminde keçe külâh, etrafına yemeni veya şami sarılmış fes, işlik, yelek, kolları yen ağzına kadar kapalı kopran potur veya çakşır denen pantolon, belde potur sıkan denen beyaz ve üstüne kırmızı kuşak, siyah sarı yemeni (çabuç) giyerlerdi. Ulusal oyunlar arasında «Tekirdağ karşılaması» «Hasancık» «Karayusuf» «Sirto» «Çiftetelli» «Kasap oyunu» vardır. «Bahçelerde börülce-Oynar gelin görümce» türküsü ünlüdür.

TEKİRDAĞ ADI NEREDEN GELİYOR

Tekirdağ'ın eski çağlardaki adı Raedestus, Rodoston idi. Bir ara Bisanthe adını aldı. Orhan Bey ve I. Murat zamanında tekfurlarla (Bizans derebeyleri) savaşıyorlardı. Tekirdağ'a o dönemlerde Osmanlılar Rodosçuk adını vermişlerdi. Sonraları Tekfurdağı denildi. Tekfur'un diğer söylenişleri Tekür ve Tekir biçimindeydi. Tanzimat'tan sonra bu isim devam etti. Cumhuriyet döneminde Tekirdağı ve sonra Tekirdağ oldu.

Tekirdağ ilinin güzel ilçesi Çorlu'dan görünüşler: Aziz Günden ilkokulu, Fatih camii, lise ve belediye.

İranlılar çekildikten sonra 4. yüzyıldan 1. yüzyıla kadar Makedonya krallığı ile Yunanlılar'ın elinde kaldı. 1. yüzyılda Roma imparatorluğu topraklarına geçti. 395'ten sonra Bizans'ın egemenliğinde kaldı.

Bizans egemenliğinde 100 yıl kalan Tekirdağ zaman zaman Gotlar, Hunlar, Avarlar, Slavlar, Peçenekler, Bulgarlar, Haçlılar, Moğollar, Araplar ve Latinler tarafından aralıklı olarak zaptedildi. 813 ve 1206 yıllarında Bulgarlar şehri yağma ettiler. Latinler'in 1204'te Bizans'ı almasından sonra bu şehir Venedikliler'in payına düştü. 1275'te yeniden Bizans egemenliğine geçti.

I. Murat 1357'de Tekirdağ ve Çorlu'yu Osmanlı topraklarına kattı. Bizanslılar kısa bir süre için Tekirdağ topraklarını geri aldıysa da I. Murat tahta çıktıktan sonra tamamen ele geçirdi (1363).

Osmanlı çağında Anadolu'dan getirilen Yörük Türkleri Tekirdağ'a yerleştirilmiştir.

Tekirdağ toprakları, önceleri Paşa livası adıyla anılan Edirne'ye bağlı bir sancak, 1385'ten sonra merkezi Sofya'da bulunan Rumeli beylerbeyiliğinin 26 sancağından biri olmuştur. 16. - 18. yüzyıllarda Tekirdağ, Trakya ovalarının ürünlerini ihraç eden işlek bir limandı. Bedesteninde her çeşit mal bulunuyordu. Seccade ve kilim dokumacılığı ileriydi.

Avusturyalılar'a karşı Macar bağımsızlığını savunan Prens Ferenç Rakoçi adlı Macar soylusu yaptığı savaşta yenilince 1717 yılında Osmanlılar'a sığındı, ölümüne kadar (1735) Tekirdağ'da deniz kenarındaki bir Türk evinde yaşadı. Rakoçi'nin 1928'de Macar hükümeti tarafından satın alınan konağı onarıldı ve 1966'da müze hâline getirildi.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Ruslar'a karşı girişilen savaşlarda, 1828'de Kazak süvarileri Tekirdağ önlerine geldiler. 1878'de Ruslar Tekirdağ'a girdiler. Bu işgal sırasında Türkler'in bir bölümü Anadolu'ya göçtü.

İl, Birinci Balkan savaşında 9 Kasım 1912'de Bulgarlar tarafından ele geçirildi. İkinci Balkan savaşı sırasında 14 Temmuz 1913'te geri alındı.

Osmanlı imparatorluğunun Birinci Dünya Savaşı'nda yenik çıkmasından sonra 20 Haziran 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edildi. Kurtuluş Savaşı sonunda 13 Kasım 1922'de Yunan işgalinden kurtuldu.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Bahçelerde börülce
Oynar gelin görümce
Oynasınlar bakalım
Bir araya gelince

Bahçelerde eğrelti
Oynarlar iki elti
İkisi de bir boyda
Bulunmuyor arkadaş

Yurdumuzun en zengin sahil şeridine sahip olan Ege bölgesi tarihî eserler bakımından da çok zengindir. İşte bunlardan biri: Kuşadası kervansarayı.

EGE BÖLGESİ

BU BÖLÜMDE YER ALAN İLLERİMİZ

Afyonkarahisar
Aydın
Denizli
İzmir
Kütahya
Manisa
Muğla
Uşak

"Büyük bir arkeolojik zenginliğe sahip olan Ege Bölgesi, Ege denizi sahillerimizi kaplar ve doğuda İç Anadolu Bölgesi'ne kadar sokulur"

TÜRKİYE'nin batısındadır. Bölge, çok girintili çıkıntılı bir kıyı boyunca, Edremit körfezinden Marmaris'in doğusuna kadar uzanır. Kuzeyde Marmara bölgesi, doğuda İç Anadolu bölgesi, güneyde Akdeniz bölgesi, batıda Ege deniziyle sınırlıdır.

Yüzölçümü açısından küçük bölgelerimizden biridir. Kapladığı alan, Türkiye'nin 1/10'u kadardır. Marmara bölgesinden biraz daha büyüktür. Barındırdığı nüfus açısından bölgelerimiz arasında dördüncü gelir. Küçük, fakat sık nüfuslu bir bölgemizdir.

Bölgeye adını veren Ege denizi, Anadolu ile Yunanistan arasında uzanan bir karanın, jeolojik bir dönemde sular altında kalmasıyla oluşmuştur. Bu eski kara parçasının yüksek yerleri bugün adalar hâlinde Ege denizine serpilmiş durumdadır. Bunlardan bazıları, kıyılarımızın hemen önünde yer alır. (Midilli, Sakız, Sisam, Oniki Ada).

Ege bölgesi, gerek doğal koşullar, gerek sosyal ve ekonomik özellikler açısından birbirinden büyük farklarla iki bölümden oluşur. Bunlar, batıdaki Asıl Ege ile, doğuda, iç kısımlardaki Içbatı Anadolu bölümüdür.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Bölgenin dağları denize dik olarak uzanır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan bu dağlar, orta yüksekliktedir; aralarında geniş çöküntü ovaları meydana gelmiştir. Başlıcaları, kuzeyde Kazdağı ve Kazak dağı, bölümün ortasında da Bozdağlar ve Aydın dağlarıdır. Bunların aralarında, Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes ovaları yer alır. Dağlar kıyıya dik uzandığından, kıyı çizgisi çok girintili çıkıntılıdır. Dağların meydana getirdiği doğal burunların önünde de bunların doğal uzantısı olan ada ve adacıklar bulunmaktadır. Çöküntü ovalarının önünde ise geniş körfezler meydana gelmiştir.

Ege bölgesinin güneyindeki Menteşe yöresi değişik özellikler gösterir. Çok daha engebelidir. Dağlar arasında sadece bazı küçük ovalar ve karst olayı sonucunda meydana gelmiş çukurluklar yer alır. Bu yöre ana yollara da sapa düşer.

İçbatı bölümünde platolar geniş yer kaplar. Bu platolar çukur Ege ovalarının doğu kenarında çok belirgin dikliklerle meydana çıkar. Bu platoların ortalama yüksekliği 1 000 m dolayındadır. Üzerinde yer yer Murat dağı, Eğrigöz dağı, Emir dağı gibi 2 000 m'yi aşan dağlar yükselir. Platoların içine bazı ovalar yerleşmiştir. Plato yüzeyi Gediz, Büyük Menderes nehirleriyle ve Porsuk çayının kollarıyla yarılmıştır. Bölgenin doğu köşesi sularını denize gönderemez. Afyonkarahisar dolaylarına rastlayan bu bölge, bir kapalı havzadır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Bölgenin başlıca akarsuları Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes'tir. Yazın kuruyacak kadar cılızlaşan bu nehirler, kış ve ilkbahar aylarında taşıdıkları bol sularla, tarım alanlarının sulanmasını sağlarlar. Gediz ile Küçük ve Büyük Menderes nehirlerinin ağızlarında deltalar vardır. Bu deltalar tarih çağlarında büyümüş ve eski çağlarda deniz kıyısında olan şehirler, günümüzde kıyıdan 10-15 km içeriden kalmıştır. Meselâ ilk çağda işlek bir liman olan Efes ve Milet günümüzde kıyıdan 7 km içerdedir. Bunun doğal sonucu olarak da önemlerini kaybetmiş sönük birer yerleşim merkezi durumuna gelmişlerdir. Gediz deltası da aynı şekilde büyüyerek İzmir limanını dolduruyordu. Bunu önlemek için 1886 yılında Gediz'in ağzı kuzeye çevrilmiştir.

Büyük Menderes üzerinde Kemer, Gediz üzerinde Demirköprü baraj gölleri vardır. Bafa gölü, körfezin, Büyük Menderes'in getirdiği alüvyonlarla dolması sonucu oluşmuş bir kıyı-set gölüdür. Bir de Marmara gölü vardır.

İKLİM

Ege kıyılarında tipik bir Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Yıllık yağış tutarları Menteşe yöresi gibi yük-

Ege bölgesinin en güzel yerlerinden biri Ölüdeniz'dir.

sek alanlar dışında 500-1 000 mm arasındadır. Yağışlar daha çok kış mevsiminde düşer. Yaz ayları kurak, çok sıcak ve güneşlidir. Kışların pek soğuk olmamasına karşılık, zaman zaman don olayı meydana gelebilir.

Dağların ve ovaların doğrultusu iç kısımlara doğru bir koridor meydana getirir. Bu durum Akdeniz iklimi özelliklerinin iç kesimlere kadar uzanmasını sağlar. Bununla birlikte kıyıdan uzaklaştıkça, yağışlar azalır ve ısı düşer.

İçbatı bölümünün iklim koşulları çok farklıdır. Bu ayrılık özellikle ısı derecesinde kendini gösterir. Kışlar soğuk, karlı ve donlu geçer. Kış aylarının ortalama sıcaklığı 8° daha düşüktür. Isının —20°'ye kadar düştüğü görülür. Yağış bakımından Ege bölgesinin doğu kesimlerine benzer. Yıllık yağış tutarı 500 milimetre dolayındadır. Yaz kuraklığı daha az görülür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Ege bölümünün iklim özellikleri, bitki topluluklarında da kendini gösterir. Alçak yerlerde makiler, yer yer kurak yazlara uymuş seyrek çam koruları görülür. Orman örtüsü serin ve yağışlı dağlık alanlarda yer alır. İçbatı bölümünde iklim ayrılıklarının sonucu, bitki örtüsünde de ayrılıklar görülür. Buralarda Ege bölümündeki makilere rastlanmaz. Platolar seyrek ağaçlar ve otsu bitkilerle kaplıdır. Dağlar ormanlarla örtülüdür. Bölümün iç Anadolu'ya komşu doğu kısımlarında stepler görülür.

BÖLGENİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Ekonomik açıdan yurdumuzun Marmara bölgesinden sonra en gelişmiş bölgesidir. Millî gelirin 1/7'si bu bölgeden elde edilir. Bunun en büyük kesimi Ege bölümünden sağlanır. Ege bölümü en eski yıllarda bile zenginliği dünyaca bilinen bir yöre idi. Dünyanın Yedi Harikası'ndan ikisi de bu kesimdedir; Efes'teki Artemis (Diana) tapınağı, Bodrum'daki Mausolos'un anıt kabri. Zenginliği ile ünlü Krezüs buralarda yaşamıştır. Toprakları eski çağlarda da çok verimliydi. Ege denizi kıyılarında bulunan yöre iç kısımları uzak bölgelere bağlayan bir kapı durumundaydı. Günümüzde İzmir limanı yurdumuzun ihracat kapısıdır. Ayrıca İzmir'de kurulan İzmir fuarı her yıl bu kentimizi uluslararası bir ticaret merkezi yapmaktadır.

Bölge bir bütün olarak düşünüldüğü zaman, tarım ürünlerinin, zeytin, pamuk, üzüm, incir, tütün gibi ürünlerimizin büyük bölümünün üretildiği bölgedir. Yaklaşık olarak yurdumuzda üretilen tütünün 3/4'ü, incirin 4/5'i, zeytinin yarısı, pamuğun 1/3'ü bu bölgeden sağlanır. Ayrıca haşhaş, meyan kökü, tahıl, çeşitli hayvan ürünleri üretimi de yapılmaktadır.

Yurdumuzdaki kromun 1/3'ü bu bölgede üretildiği gibi zımpara, civa gibi madenlerle, ülkemizin en kaliteli linyit yatakları da bu bölgededir (Soma, Değirmisaz, Tunçbilek). Türkiye'de üretilen kaliteli linyitin % 90'ı bu bölgede üretilir. Kemer, Demirköprü, Adıgüzel santralleri ile yurt ekonomisine elektrik üretimi ile de katkıda bulunur. Ayrıca bölgede Aliağa rafinerisi vardır.

TURİZM

Ege bölgesi sıcak iklimi, doğal güzellikleri ve topraklarında barındırdığı zengin tarihî kalıntılarla, Türkiye'nin turizminde önemli bir yere sahiptir. Her yıl, özellikle yaz aylarında binlerce yerli ve yabancı turist, güzel denizinden yararlanmak ve tarihin çeşitli dönemlerinden günümüze ulaşan uygarlık kalıntılarını görebilmek için bu bölgeye akın eder. Turistlerin en çok uğradığı yerlerin başında İzmir ili gelir. Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Artemis tapınağı, Meryem Ana evi, Zeus sunağı ve daha birçok tarihî kalıntı, turistlerin büyük ilgisini çeker. Bunun yanısıra her yıl 20 ağustos-20 eylül tarihleri arasında açılan uluslararası İzmir fuarı da, İzmir'in turizm hayatına canlılık kazandırır. Ege bölgesinin turizm açısından hareketli illerinden biri de Muğla'dır.

İlin kıyı şeridinde yer alan Marmaris, Bodrum ve Fethiye, birer turizm cennetidir. Aydın ili sınırları içindeki Kuşadası ve Didim ile, Denizli ilinde Pamukkale'de yer alan ve dünyada benzeri olmayan travertenler, Ege bölgesinin diğer turistik köşeleridir.

AFYONKARAHİSAR

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Afyonkarahisar ili toprakları denizden yaklaşık 1 200 m yüksekliktedir. Burası, akarsuların meydana getirdiği vadiler dışında yüksek bir yayla niteliğindedir. Bu yaylanın üzerinde, sıralar meydana getirmeyen dağlar yükselir. Ildeki başlıca dağlar Karakuş dağı, Sultan dağı (2 581 m), ilin doğusundaki Emirdağ (2 241 m) ve güneybatısındaki Kumalar dağıdır (en yüsek noktası 2 250 m). Tarihî Afyon kalesinin bulunduğu tepenin şehir düzeyinden yüksekliği 226 m'dir.

İl topraklarının % 19,9'unu kaplayan ovalar, deniz yüzeyinden yaklaşık 1 000 m yüksekliktedir. Bu ovalar genellikle alüvyonlardan meydana gelmiştir. İldeki başlıca ovalar Dilar, Sandıklı, Şuhut, Afyon, Küçük ve Büyük Sincanlı ovalarıyla, Dambayova'dır. Suçıkan deresinin çevresinde oluşan Dinar ovasının toprakları çok verimlidir. Sandıklı ovasının çevresi dağlarla kaplıdır; ova,

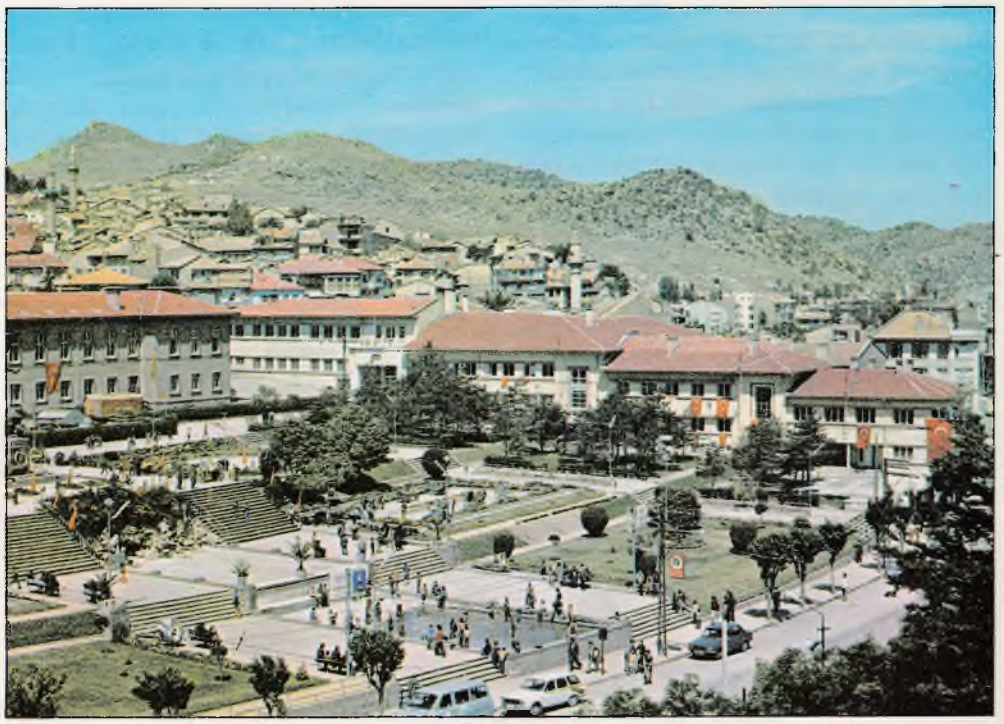

Afyonkarahisar şehrinde ünlü zafer anıtının bulunduğu meydan: Anıt, Kurtuluş Savaşı'ndaki zaferimizi simgelemektedir.

KİMLİK KARTI 03

Nüfusu : 682 820 (1985)
Yüzölçümü : 14 295 km²
Nüfus yoğunluğu : 48

Otomatik telefon kodu : 4911
İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	148 218	171 044	28,65
Bolvadin	47 643	55 883	31,90
Çay	33 945	41 754	41,41
Dazkırı	35 219	41 767	34,10
Dinar	61 199	80 884	55,78
Emirdağ	62 320	64 135	5,74
İhsaniye	26 232	28 504	16,61
Sandıklı	73 513	80 785	18,87
Sinanpaşa	45 555	49 088	14,94
Sultandağ	22 963	25 103	17,82
Şuhut	40 071	43 873	18,13

Coğrafi konum : 29° 40′ ve 31° 43′ doğu boylamları ile 37° 45′ ve 39° 17′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 47,5
İlin en yüksek yeri: Topraktepe (2 519 m)
Ovalar: % 19,9
Yaylalar: % 1
Platolar: % 31,6

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98,7
Orman alanları: % 18,9
Ekili ve dikili alanlar: % 54,3
Çayır ve meralar: % 25,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1,3

Yıllık yağış ortalaması: 455,4 mm
Yıllık ısı ortalaması: 11,2°

Başlıca tarım ürünleri:
Haşhaş, şeker pancarı, ayçiçeği, buğday, arpa.

Başlıca sanayi ürünleri:
Şeker, çimento, lastik ayakkabı.

Kufi çayının kolları olan Hamam çayı ve Beylik deresi tarafından sulanır. Şuhut ovası Kumalar ve Karakuş arasında yer alır. Bütünüyle bir kapalı havza olan Afyon ovasının çevresindeki dağlar bazı yerlerde hafif eğimli, bazı yerlerde oldukça dik ve sarptır. Küçük ve Büyük Sincanlı ovası, tahıl ve haşhaş ekimi için çok elverişlidir. Dambayova, Dinar-Sandıklı arasında yer alır. Güneyinde bataklık vardır.

İl topraklarının % 31,6'sını kaplayan platolar, tarıma elverişli değildir. Buna karşılık vadilerde otlaklar ve çayırlar vardır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Karadeniz'e dökülen Sakarya nehriyle Ege denizine dökülen Büyük Menderes nehri, Afyonkarahisar topraklarından doğar. Kufi çayı, Büyük Menderes'in Afyonkarahisar sınırları içindeki koludur. Bu çay Sandıklı ve Dinar ovalarının sularını Büyük Menderes nehrine taşır. Afyonkarahisar kapalı havzasından beslenen Akarçay ise Eber gölüne dökülür. İlde bunların dışında Seyitler ve Kali çayları vardır.

Afyonkarahisar ili göl bakımından zen-

gindir. Akşehir gölünün yarısı, Eber gölü, Acıgöl ile Seyitler ve Selevir baraj gölleri, il sınırları içinde yer alır. Akşehir gölünün yarısı Konya, yarısı Afyonkarahisar topraklarındadır. Denizden yüksekliği yaklaşık 1 000 m olan Akşehir gölü, sığ bir göldür. Eber gölü Akarçay ve kollarından beslenir. Suyu sığ ve tatlıdır. Afyonkarahisar'la Denizli arasında sınır oluşturan Acıgöl, denizden yaklaşık 850 m yüksekliktedir. Sığ bir göl olan Acıgöl'ün suları tuzludur. Seyitler çayı üzerindeki Seyitler ve Kali çayı üzerindeki Selevir baraj gölleri, taşkınları önlemede ve sulamada yararlanmak için kurulmuştur.

İKLİM

Afyonkarahisar'da kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlıdır. Yağmur, en çok ilkbahar ve sonbaharda yağar. İlde yıllık sıcaklık ortalaması 11,2°, şimdiye kadar görülen en yüksek ısı 37,8°, en düşük ısı —27,2°, yıllık ortalama yağış miktarı 455,4 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İl toprakları daha çok steplerle kaplıdır. Dağların batıya bakan yamaçlarında ormanlar yer alır. Platolar ve yaylalar bozkır bitkileriyle kaplıdır. Bozuk koru ve bozuk baltalık niteliğinde olan ve il topraklarının % 10'unu kaplayan bu ormanlar büyük önem taşımaz.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Halkın çoğu geçimini tarımdan sağ-

İlgi çekici özellikleriyle : AFYONKARAHİSAR

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin İçbatı Anadolu bölümünde yer alan Afyonkarahisar kuzeyde Eskişehir, doğuda Konya, güneyde Isparta, Burdur; güneybatıda Denizli, batıda Uşak ve Kütahya illeriyle sınırlıdır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Çemberim dalda kaldı
Gözlerim yolda kaldı
Yıkılası meyhane
Sarhoşum nerde kaldı

Eyvahlar olsun olsun
Gadahlar dolsun

Ey sokaklar sokaklar
Yarim şeker ufaklar
Pul pul olsun dökülsün
Seni öpen dudaklar

FOLKLOR

Afyonkarahisar ve çevresinde, tarihin eski çağlarından itibaren çeşitli uygarlıklar yaşamıştır. İlin bugünkü kültür yapısı, bu uygarlıkların kültürlerinden etkilenerek gelişmiştir. İlde oynanan halk oyunlarının başında zeybek gelir. Zeybek oyunlarının Afyon, Şerenler, Kütahya, Develi, Dazkırı, Aydın, Çivril, Köroğlu ve Sepetçioğlu gibi türleri vardır. Bu oyunların hemen hepsi türkü söyleyerek oynanır. Oyun erkekler tarafından oynanır. İlin zengin bir halk müziği vardır. Kına, zeybek ve oyun havaları türünde ezgiler söylenir. «Kayalama», «Engene», «İğde dalları» ve «Daracık sokakları» türküleri ünlüdür.

Afyonkarahisar ilimiz haşhaş üretimiyle ünlüdür. İşte il merkezindeki haşhaş anıtı ve şehrin anacaddelerinden biri.

lar. En çok buğday, arpa, şeker pancarı, haşhaş, ayçiçeği ekimi ve her çeşit sebze, meyva üretimi yapılır. 1980 yılında, 366 440 hektar alanda tahıl tarımı yapılarak toplam 723 964 ton tahıl; 11 352 hektar alanda Baklagiller üretilerek 13 120 ton Baklagiller; 22 622 hektar alanda endüstri bitkisi üretilerek 396 076 ton endüstri bitkisi, 9 440 hektar alanda yağlı tohum üretilerek 18 946 ton yağlı tohum; 5 665 hektar alanda yumru bitki üretilerek 104 354 ton yumru bitki elde edilmiştir.

Bunların dışında aynı yıl, 69 049 ton yeşil ot, 20 318 ton kuru ot olmak üzere yem bitkisi, 96 606 ton çeşitli sebze, 62 903 ton çeşitli meyva üretilmiştir.
1980 yılında Afyonkarahisar'da üretilen başlıca ürünler şunlardır (ton olarak): Buğday (400 575), arpa (320 300), yulaf (715), mısır (2 374), nohut (2 825), fasulye (3 993), mercimek (1 794), fiğ (1 874), burçak (2 514), şeker pancarı (389 661), afyon (kapsül, 6 415), ayçiçeği (11 705), haşhaş (7 234), aspir (7), soğan (10 440), sarmısak (312), patates (93 350), hayvan pancarı (252).

Aynı yıl ilde meyva üretimi de şöyleydi (ton olarak): Armut (6 404), ayva (1 307), elma (26 236), muşmula (396), erik (4 225), iğde (338), kayısı (1 813), kızılcık (94), kiraz (911), şeftali (289), vişne (12 051), zerdali (1 867), badem (901), ceviz (830), kestane (33), dut (284), üzüm (4 924).
Afyonkarahisar'da tarımdan sonra gelen ekonomik uğraş hayvancılıktır. 1980 yılında ilde 1 721 071 baş hayvan varlığı saptanmıştır. Hayvancılıkta en büyük ağırlık küçük baş hayvanlardan koyun üretimindedir. Egemen ırk karaman ırkıdır, koyundan sonra tiftik keçisi üretimi önemlidir. Sığır üretimi de ilin hayvan varlığı içinde önemli sayıya ulaşır. Özellikle süt verimi yüksek olan inek türleri geliştirilmiştir. Hayvancılık oldukça modern yöntemlerle yapılmaktadır, kümes hayvanları da yetiştirilmektedir.

1980 yılında Afyonkarahisar'da saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): At (17 820), katır (1 760), eşek (26 320), inek (141 319), öküz (24 664), sığır (15 774), dana (64 010), manda (13 264), koyun (1 207 780), kıl keçisi (87 690), tiftik keçisi (120 670). Ayrıca 750 000'in üzerinde kümes hayvanı olduğu saptanmıştır.
İlde 1980 yılında hayvansal ürün üretimi şöyle gerçekleşmiştir: 87 935 ton süt, 1 955 ton et, 66 960 adet deri, 77 212 000 adet yumurta, 141 ton bal, 220 ton tiftik, 70 ton kıl, 1 770 ton yapağı.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Afyonkarahisar'ın ekonomik hayatında endüstrinin yeri çok azdır. Türkiye endüstri üretiminin sadece binde 4'lük bir bölümü Afyonkarahisar'da yapılmaktadır. Başlıca endüstri kuruluşları şunlardır: 1976 yılında açılan Şeker fabrikası (üretim bakımından Türkiye'nin en büyük fabrikaları arasındadır), Seka selüloz fabrikası, çimento fabrikası, beton travers fabrikası, yarı açık cezaevi iplik fabrikası, alkaloid fabrikası (ilaç ham maddesi olan Afyon sakızını işler), peynir ve tereyağı fabrikası, Kızılay maden suyu işletmesi.

İlin ekonomisinde madenciliğin önemli bir yeri yoktur. İlde bulunan başlıca madenler mermer, maden suyu, manganez, linyit, kuvars, tuz, sülfat ve kaplıca suyudur. Bu madenler içinde en önemlileri mermer ve maden suyudur.

TARİH

Şehrin çevresinde İ. Ö. 1200 yıllarına ait Hitit ve Frikya eserleri bulunmuştur. Bu tarihten önce de Afyon'un yerleşme merkezi olduğu saptanmıştır. Fakat kentin kimin tarafından hangi tarihte kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Hitit imparatorluğuna bağlı Arzava prensliği tarafından yönetilirken İ. Ö. 1000 yıllarında Frikyalılar Hititler'den aldılar. Şehir daha sonra Lidyalılar'a, İ. Ö. 6. yüzyılda bütün Anadolu gibi Pers imparatorluğuna bağlandı. İ. Ö. 4. yüzyılda Büyük İs-

AFYONKARAHİSAR ADI NEREDEN GELİYOR

Şehrin asıl adı «Kara kale» anlamına gelen Karahisar'dır. Anadolu'da sert bazalt ve trakit kayaların üzerine kurulmuş kalelere bu adın verildiği çok görülür. Afyonkarahisar'daki kalenin yanındaki şehir de bu adla, yani Karahisar diye anılmıştır. Karahisar'ın başındaki Afyon kelimesi ise, binlerce yıldan beri o bölgede yetiştirilen haşhaş bitkisinden (afyon) gelmektedir. Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde şehre Karahisar-ı Sâhip, yani Sâhip Karahisarı denirdi. Bu ad, 13. yüzyılın ikinci yarısında şehirde oturan ünlü Selçuklu beylerinden, Sâhip Ataoğulları'nın isimlerinden gelmekteydi. Ama halk, yine de şehre Afyonkarahisarı derdi. Zira, Anadolu'da bugün bile 20 kadar «karahisar» vardır. «Cumhuriyet döneminde şehre Afyonkarahisar, ya da Afyon denmiştir.

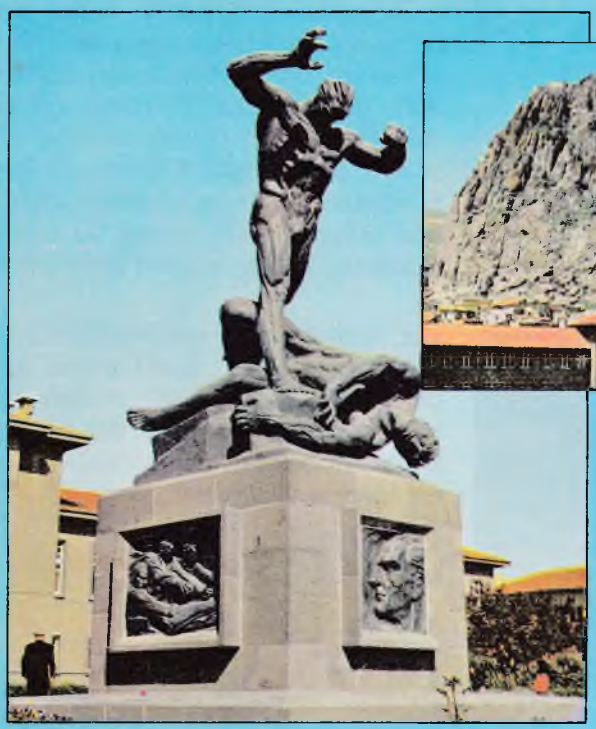

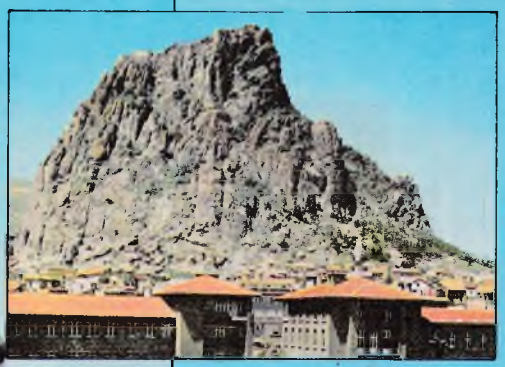

226 metre yüksekliğindeki tepede bir kale harabesi.

Kurtuluş savaşındaki zaferimizin simgesi olan Zafer anıtının kaidesinin bir yüzünde Atatürk'ün kabartma bir portresi vardır.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Afyonkarahisar sahip olduğu zengin tarihî eserler, şifalı maden suları ve kaplıcalarıyla ilgi çeken bir ilimizdir. İlin doğal güzelliklerinin başında kaplıcalar gelir. Afyonkarahisar'ın şifalı suları, Frikyalılar döneminden beri bilinirdi. Nitekim Frikya kralı Midos'un hasta kızını bu şifalı suların iyileştirdiği eskiden beri söylenegelmiştir.

En tanınmış kaplıca ve ılıcalar şehir civarındaki Yaşlıgöl, Gecek, Kükürtlü hamamdır. Bolvadin yakınındaki Heybeli kaplıcasıyla Kızılkilise hamamı ve Sandıklı yakınındaki Hüdai kaplıcası ünlüdür. Şehre 25 km mesafedeki Gazlıgöl'den, sıcak kaplıca suyundan başka soğuk maden suyu da çıkar. Şehre getirilen bu maden suyundan yılda 45 milyon şişe maden suyu elde edilir. Türkiye ve dünyanın her yanına yollanır. Bu su sindirim sistemi hastalıklarında ilaç gibi kullanılır. Radyoaktivitesi kuvvetlidir. Afyonkarahisar maden suyu, ülkemizin en makbul maden suyudur.

Afyonkarahisar'da 1933 yılında açılan müzede 8 000 cilt yazma kitaptan başka, Hitit, Frikya, Lidya, Yunan, Roma, Bizans dönemlerinden kalma heykeller, madenî paralar, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma seramikler, kostümler, silahlar, ev eşyası ve süs eşyası sergilenir. Müze binasının kendisi de çok değerli tarihî bir eserdir. Fatih'in sadrazamlarından Gedik Ahmet Paşa tarafından medrese olarak yaptırılmıştır.

Ayazin köyünde yüzlerce Frikya mezar odası, kayalara oyulmuş tapınaklar, eviler kaleler, Hayranveli köyünde Kösmüş kalesi, Aslantaş mezar odası, Yılantaş mezar odası, Denizli, Döğen ve Leğen köyleri yakınlarında Frikya ve Lidyalılar'dan kalan kaleler, mağaralar, mermer mezarlar turistler için gezilip görülecek yerlerdir.

Selçuklu eserlerinin başında Ulucami gelir. Selçuklu valilerinden Sâhip Ata Fahrettin Ali'nin oğlu Nurettin Hasan Bey tarafından 1272 yılında yaptırılmıştır. Ayrıca Kuyulu cami minaresi, şehirdeki Akarçay üzerindeki Altıgöz köprüsü, Kubbeli mescit ve Kâbe mescidi, sanat değeri olan tarihî yapılardır.

Afyonkarahisar'daki Osmanlı dönemi eserleri de önemlidir. Gedik Ahmet Paşa'nın 1477'de yaptırdığı İmaret camisi en önemli sanat eseridir. Bir külliye hâlindeki mâbedin mimarı Ayas Ağa, süslemelerini yapan Nakkaş Hasan'dır. 1483'te Kasım Paşa tarafından yaptırılan Mısrî camisi, Osmanlı hattatlarının en ünlülerinden olan Ahmet Karahisarî'nin (1468-1556) türbesiyle yanyanadır. Afyonkarahisarlı olan Karahisarî Ahmet Şemsettin, İstanbul'daki Süleymaniye ile Edirne'deki Selimiye camisinin içindeki şaheser yazılarıyla tanınır. Afyonkarahisar şehri dışında da Osmanlı dönemine ait sayısız eser vardır.

İldeki önemli eserlerden biri de, Afyonkarahisar'ın düşman işgalinden kurtuluşunu canlandıran Zafer anıtıdır. Cumhuriyet meydanındaki bu anıt Avusturyalı heykeltraş Krippel tarafından 1936 yılında yapılmıştır. Tunçtan olan anıt, düşmanı ayakları altına alan Türk'ü temsil etmektedir.

kender bölgeyi Makedonya devletine kattı. Ölümünden sonra burası önce Selevkoslar'a, sonra Bergama krallığına geçti. İ. Ö. 2. yüzyılda Roma imparatorluğu, İ. S. 395'te ise Doğu Roma (Bizans) bu bölgeye egemen oldu. Bizanslılar devrindeki Akroinos şehrinin şimdiki Afyon şehri olduğu sanılmaktadır.

Zaman zaman Sâsâni ve Müslüman Arap akınları Afyon'a kadar uzandı. Hattâ, efsaneye göre, Battal Gazi adlı kahraman, 739 yılında Afyonkarahisar civarında Bizanslılar'la vuruşurken şehit düşmüştür.

1071 Malazgirt zaferinden sonra Süleyman Şah bütün Anadolu gibi burayı da fethetti. Bölge birinci Haçlı seferinden sonra Bizanslılar tarafından geri alındı. Selçuklular bu bölgeyi yeniden fethettiler. Alâeddin Keykubat Afyon kalesini tamir ettirdi. 13. yüzyılın ikinci yarısında Sâhip Ata Fahrettin Ali Bey ve soyundan gelenler, burada valilik yaptılar. Bu yüzyılın sonunda Germiyanoğulları beyliği, 1390'da Yıldırım Bayezit, 1402'de Timur Afyonkarahisar ve civarına egemen oldular. Afyonkarahisar 1428'de II. Murat zamanında Osmanlı devletine geçti.

Afyonkarahisar'ın Kurtuluş Savaşı'nda büyük bir önemi vardır. Afyon, 26-30 Ağustos 1922 tarihindeki Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın geçtiği yerlerdir. 26 Ağustos sabahı güneş doğmadan Afyon'daki Kocatepe'ye çıkan Mustafa Kemal Paşa, saat 05,30'da başlayan taarruzu bu tepeden yönetti.

Afyonkarahisar 28 Mart 1921'de Yunan orduları tarafından işgal edilmişti. Ama 27 Ağustos 1922'de Afyonkarahisar'ı bırakarak çekilen düşman, 30 Ağustos'ta İzmir'e doğru kaçmaktan başka çare bulamadı. Bu arada 2 Eylül 1922'de Uşak'ta Yunan orduları başkomutanı General Trikopis de esir edildi.

Afyonkarahisar'da her yıl Zafer Haftası şenlikleri yapılır. 26-30 ağustos tarihleri arasında 5 gün içinde önce Kocatepe ziyaret edilir. 27 ağustosta şehrin kurtuluşu kutlanır. 28 ağustosta Egret Şehitliği, 29 ağustosta ise kaplıca ziyaret edilir. 30 ağustosta da Dumlupınar'da tören yapılır. Bu törenler sırasında folklor gösterileri, geçit törenleri, sergiler, konserler tertiplenir. Çevre illerden gelen halkın da katıldığı bu Zafer Haftası törenleri iç turizmi canlandırır, millî bilinci güçlendirir.

AYDIN

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Aydın ilinin topraklarının % 63,4'ünü kaplayan dağlar kuzey ve güney olarak iki kısımdan oluşmuştur. Aydın dağları adıyla anılan kuzey dağlık kütlesi Çamlık, Oyuk, Karlık, Malkaç ve Cevizli dağlarından meydana gelir. Bu dağların yükseklikleri çok azdır. Güneydeki dağ kütlesi Menteşe dağları olarak anılır. Bu kütledeki dağlar Baba (en yüksek noktası 2 830 m), Karıncalı dağ, Madran (1 792 m), Gökbel (en yüksek noktası 1 412 m) ve Beşparmak (1 367) m) dağlarıdır.

Aydın topraklarının % 21'ini teşkil eden ovalar genellikle Büyük Menderes dolaylarında yer alır.

Büyük Menderes ovasının genişliği 20 km, eğimi % 01 dolayındadır. Denizden yüksekliği 40 m'dir. Büyük Menderes ovasını teşkil eden ovalar genellikle bulundukları yerlerin isimleriyle anılır. Çerkez ovası, Söke ovası gibi. Ovanın yüzeyi sel sularının taşıdığı kum ve çakıllarla örtülüdür. Bataklık alanlara da rastlamak mümkündür. Bataklık

Ege Bölgesi'nin güzel ili Aydın, adını bölgeyi fetheden Aydınoğlu Mehmet Bey'den almıştır.

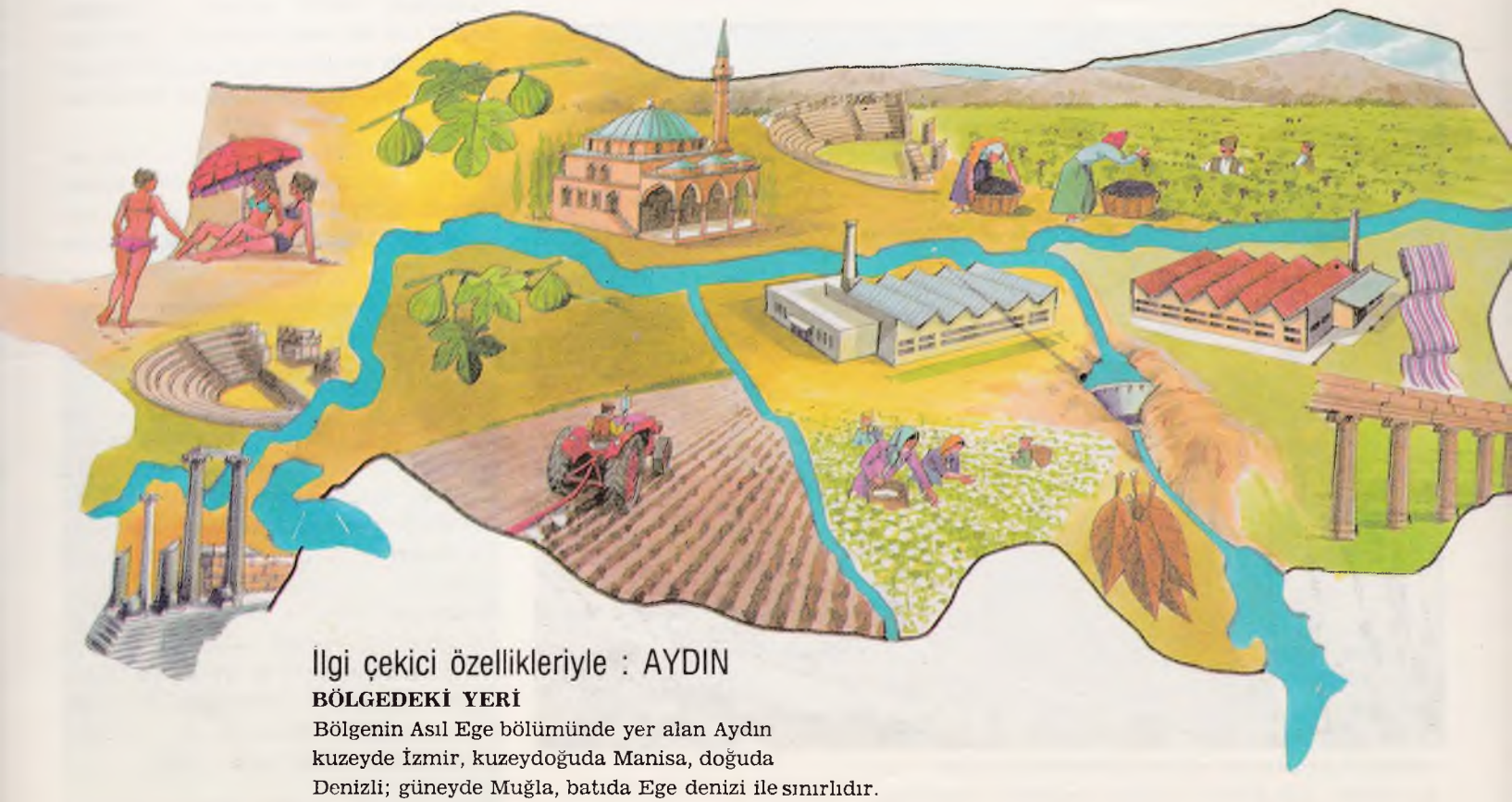

İlgi çekici özellikleriyle : AYDIN

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Asıl Ege bölümünde yer alan Aydın kuzeyde İzmir, kuzeydoğuda Manisa, doğuda Denizli; güneyde Muğla, batıda Ege denizi ile sınırlıdır.

alanlar tabanda bozuk drenaj (bitkilerin yetişmesine zararlı fazla suların akıtılması) özellikleri nedeniyle meydana gelmiştir. Çine ovası Madran ve Gökbel dağları arasında kalan düzlüktür. Aydın'ın ikinci büyük düzlüğüdür.

Aydın'da geniş alana yayılmış platolara rastlamak pek mümkün değildir. Ancak dağların üzerinde küçük düzlük ve yaylalara rastlanabilir. Tarihî Tralles harabelerinin bulunduğu yer Tralles yaylası diye anılır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Aydın'ın en önemli akarsuyu Büyük Menderes'tir. Bu nehre il topraklarında birçok dere ve çay katılır. Büyük Menderes'in Aydın ili içindeki uzunluğu 110 km'ye ulaşır. Nehir denize dökülmeden önce Akçay, Dandalas çaylarını alır. Yağışlı kış ve ilkbahar aylarında taşkınlara sebep olur. Dandalas çayı kaynağını Karacasu'nun güneydoğusundaki sulardan alır. Kuyucak yakınlarında Büyük Menderes'e karışır. Akçay Muğla sınırından Aydın topraklarına girer. Yenipazar yakınlarında Büyük Menderes'e katılır. Suları boldur, ocak ayında akıttığı su miktarı saniyede 76 m^3'e çıkar. Yaz aylarında 6 m^3'ten aşağıya düşmez. Üzerinde kemer barajı vardır.

En önemli gölü, Muğla ili sınırındaki Bafa gölüdür. Bunun dışında lagün tipi irili ufaklı göller de mevcuttur. Bafa gölü Büyük Menderes nehrinin ağız kesiminde yer alır. Yüzölçümü 65 km^2'yi bulur. Ancak bunun 26 km^2'lik kısmı Aydın ilinde yer almaktadır. Çevresi 50 km'dir. Kıyıları genellikle girintili çıkıntılıdır. Karina gölü lagün tipi bir göldür. Göl alanı yaklaşık 4,5 km^2'yi bulur. Kemer baraj gölü Akçay üzerinde kurulmuştur. 1958'de işletmeye açılan gölün depolama hacmi 740 milyon m^3'tür. 14,75 ha'lık bir alanı kaplamaktadır.

İKLİM

Aydın ili genellikle ılık Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Sıcaklık ortalaması 17,7°'dir. Yağışlar mevsimlere göre farklı dağılımlar gösterir. Bol yağışlı dönemlere karşı, oldukça kurak geçen dönemlere de rastlanır. Yıllık ortalama yağış miktarı 677,5 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitki örtüsü genellikle Akdeniz iklimi etkisindedir. Bitki türlerinin büyük bölümü kurakçıl özellik gösterir. Dağların yamaçlarında palamut meşelerine ve karaçamlara rastlanır. Büyük Menderes'in kollarının yüksek kesimlerinde sedirlere rastlamak mümkündür. Maki toplulukları da Aydın il topraklarında geniş yer tutar.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Aydın ilinde çalışan nüfusun % 72'si tarım kesiminde çalışmaktadır. Büyük Menderes nehri bu yörede zengin tarım alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Hem yer altı, hem de yer üstü su kaynaklarının zengin olduğu Aydın'da, her çeşit tarım yapılabilmektedir. Bunun dışında, tarımı olumlu yönden etkileyen bir başka etken de, yörede Akdeniz iklimiyle, iç Anadolu iklîminin bir arada etkilerini göstermesidir.

İlde özellikle 1950 yılından sonra pamuk ekiminin arttırılması ve tarımda makineleşmeye geçilmesi ile, ilin tarım potansiyeli iyice artmıştır.

Aydın ilinin 787 000 hektar olan topraklarının % 45'e yakın bölümünde bitki üretimi yapılmaktadır. Yaklaşık 354 000 hektar tarım alanının % 42'sinde tarla tarımı, % 52'8'inde meyva üretimi, % 3,8'inde sebze üretimi yapılmakta, % 1,4'ü ise bağ olarak kullanılmaktadır.

1927 yılında 26 000 ton dolayında olan tahıl üretimi, 1950 yılında 49 500 tona yükselmiş, 1970'li yılların sonlarına doğru 120 000 tonu aşmıştır. Tahıl türleri içinde özellikle buğday üretimi sürekli gelişmiştir. Buğdaydan sonra mısır, arpa ve çavdar gelir.

Aydın toprakları pamuk üretiminde verimlilik açısından Antalya'dan sonra, pamuk ekim alanlarının genişliği açısından da Adana'dan sonra ikinci sıra-

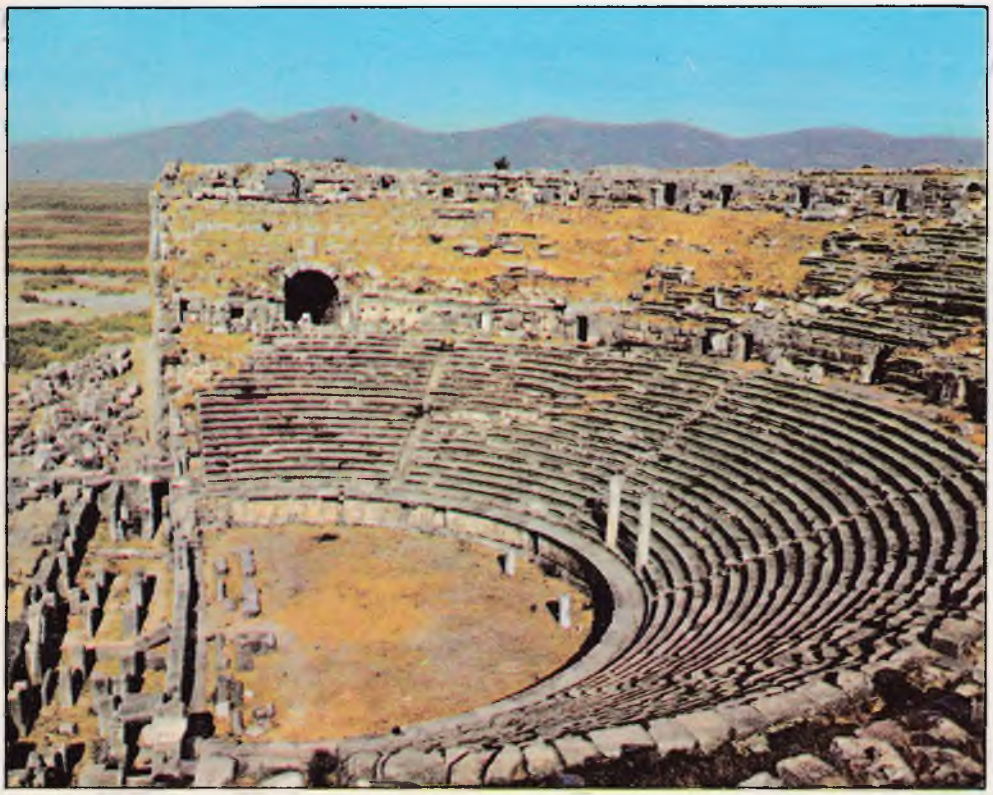

Aydın ili arkeolojik eserler bakımından çok zengindir. İşte Milet'te (Söke) açıkhava tiyatrosu.

AYDIN ADI NEREDEN GELİYOR

Bugünkü Aydın il merkezinin bulunduğu yerin 2 km yakınlarında eski çağların ünlü Tralles şehri yer alıyordu. Bu eski şehir, çevrenin Türkler tarafından fethedilmesinden sonra bugünkü Aydın'ın yerinde gelişmeye başlamıştı.

Aydınoğlu Mehmet Bey bu toprakları ele geçirdiği zaman babasının adına bir saygı göstererek şehre Aydın Güzelhisarı adını verdi. Daha sonraları kısaca Güzel Aydın denen şehir, cumhuriyet çağında Aydın olarak kaldı.

dadır. 1927 yılında 3 000 tonun altında olan pamuk üretimi, 1970'lerin sonlarında saf olarak 70 000 tona yükselmiştir.

Aydın ilinde 1980 yılında 1 633 ton Baklagiller, 65 760 ton endüstri bitkisi, 120 339 ton yağlı tohum, 28 835 ton yumru bitki üretilmiştir.

İl topraklarının yaklaşık % 54'ünde meyvacılık yapılır. Yaklaşık 190 000 hektar dolayında olan meyvalıkların % 13'ünde incir üretilmektedir. İlde incir ağacı sayısı 2,5 milyona yakındır. Türkiye'de yetiştirilen incirin yaklaşık % 55'i Aydın'da üretilmektedir. İncirden sonra ikinci derecede önemli üretim, zeytinde görülür. Aydın, Türkiye'nin en çok zeytin ağacına sahip illerinden biridir. 1980 yılında 298 322 ton zeytin üretilmiştir.

İlde çok eskilerden beri sürdürülen bağcılık faaliyeti, giderek gelişmiş ve 1970'li yılların başlarında üretimi, 47 000 ton dolayına yükselmiştir.

Diğer tarım alanlarında olduğu gibi sebze üretimi de hızlı bir gelişme göstermiştir. 1950'li yıllarda 2 800 hektar olan sebze ekim alanları, 1970'lerin sonlarında 16 000 hektara ulaşmıştır. 1980 yılında sebze üretimi 352 000 tona yükselmiştir.

İlde verimli ovalarda merinos tipi koyun yetiştirilmektedir. Hayvan varlığı bitki üretiminin aksine gerilemiş, 1950'li yıllarda 250 000 dolayında olan merinos varlığı 1979 yılında 190 000'e düşmüştür. Özellikle dağlık alanlarda gerçekleştirilen kıl keçisi yetiştiriciliği de gün geçtikçe önemini kaybetmektedir.

İlde sayısı artan tek hayvan türü sığırdır. 1950'li yıllarda 27 000 dolayında olan sığır varlığı, 1979 yılında 173 670'e ulaşmıştır.

Hayvancılık içinde gelişme gösteren bir alan da, tavukçuluk ve arıcılıktır. İlde 1979 yılında tavuk sayısı 635 324'e, arı kovanı sayısı 60 000'e ulaşmıştır.

Aydın ilinde sığır sayısındaki artışa rağmen, sığır eti miktarında azalma olmuştur. Bunun da nedeni, ilde sığır üretiminde, süt inekçiliğine önem verilmesidir.

Aydın'ın, Geyre köyü yakınındaki Afrodisias'ta ünlü Afrodit tapınağının harabeleri vardır.

KİMLİK KARTI 09

Nüfusu : 746 992 (1985)
Yüzölçümü: 7 870 km²
Nüfus yoğunluğu : 95
Otomatik telefon kodu : 6311
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	173 918	200 532	28,48
Bozdoğan	37 294	35 773	—8,33
Çine	65 872	67 942	6,19
Germencik	37 918	43 874	29,18
Karacasu	20 490	21 237	7,16
Koçarlı	33 197	38 827	31,33
Kuşadası	21 346	28 481	57,67
Kuyucak	38 160	45 179	33,77
Nazilli	94 790	115 342	39,25
Söke	93 146	111 413	35,82
Sultanhisar	20 689	21 966	11,98
Yenipazar	15 668	16 426	9,45

Coğrafi konum : 37° 30′ ve 38° 03′ kuzey enlemleri ile 27° ve 28° 57′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 63,4
İlin en yüksek yeri: Baba dağı (2 380 m)
Ovalar: % 21
Yaylalar: % 0,1
Platolar: % 15,5

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 82
Orman alanları: % 32
Ekili ve dikili alanlar: % 45
Çayır ve meralar: % 5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 18

Yıllık yağış ortalaması: 677,5 mm
Yıllık ısı ortalaması: 17,7°

Başlıca tarım ürünleri:
Pamuk, tütün, incir, üzüm, buğday, sebze.

Başlıca sanayi ürünleri:
Pamuklu dokuma, tarım araçları, çeşitli gıda ürünleri.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Aydın ilinde, sanayi, tarıma bağlı olarak gelişme göstermiştir. Özellikle ihracata yönelik tarımın egemen olduğu Aydın'da sanayi, bu ürünleri mamul madde yapmayı amaçlayan alan olarak gelişmiştir.

1950 öncesi dönemde ilde var olan en önemli sanayi kuruluşu Nazilli basma fabrikasıdır.

Özellikle Kemer hidroelektrik santralinin devreye girmesi sonucunda enerji imkânları artmış, buna bağlı olarak sanayi hızlı bir gelişme sürecine girmiştir.

1950'den sonra ilde sanayi alanında gelişme hızlandı. 1950'li yılların başlarında 12 dokuma fabrikası faaliyete geçti.
Sümerbank öncülüğünde kurulan ve daha sonra özel sektöre devredilen Aydın tekstil fabrikası 1973 yılında, yılda, 3 500 ton pamuk işleyecek kapasiteye ulaştı. Söktaş ve Nazilli iplik fabrikaları kuruldu.
Aydın'da 1960-1980 yılları arasında önemli bir gelişme gösteren sanayi kolu besin sanayiidir. 1964 yılında 10'dan fazla işçi çalıştıran bu alandaki kuruluş sayısı 3 iken, 1980 yılında 12'ye ulaşmıştır.
1958 yılında hizmete giren Söke çimento fabrikası, Aydın, Denizli ve Muğla illerinin çimento ihtiyacını karşılamaktadır. Metal eşya sanayii de 1960-1980 arasında önemli gelişme göstermiştir. Bu alanda çalışan kuruluşlar özellikle tarım araç ve gereçleri, büro ve ev eşyalarıyla, İzmir'de bulunan makine imalatı ve otomotiv sanayiine parça üreten yan kuruluşlar şeklinde faaliyet göstermektedirler.
Türkiye'nin en büyük dondurma makinelerini üreten Uğur otomatik dondurma makinesi fabrikası Nazilli'dedir.
İlde mevcut maden kaynaklarından işletilenler linyit ve zımpara taşıdır. 1978 yılında 9 linyit alanından 6'sında, zımpara taşı alanlarından ise yalnız 1'inde üretim yapılabilmekte idi. Karacasu'da üretilen zımpara taşının dışında ilde zımpara taşı üretimi yapılmamaktadır.
Bunların dışında kil ve kireçtaşı üretimi de yapılmaktadır. Küçük ölçüde olan bu üretimin ürünleri, inşaat sektöründe kullanılmaktadır.

TARİH

Bugünkü Aydın ilinin toprakları da Anadolu siyasi birliğinin kurucuları Hititler'in (İ. Ö. 20. - İ.Ö. 12. yüzyıllar) sınırları içindeydi. Bugünkü il merkezi olan Aydın şehri, eski çağlarda Mesogis (Aydın) dağının ovaya bakan bir yamacında yer alıyordu. İlk ve Orta çağlarda Tralles adıyla anılan şehir, «bakımlı», «çiçekli» ya da «kuvvetli» gibi sıfatlarla nitelendirilirdi. Aydın o çağlarda Ege bölgesinin en zengin, en ünlü şehirlerinden biriydi. Efes ve Milet limanlarıyla iç Anadolu'daki şehirler arasındaki ana yolun üzerindeydi.
Hititler'den sonra Aydın ve çevresinde Lidyalılar'ın egemenliği görülür. Bu arada şehir sık sık saldırıya uğramış, depremlerde yıkılmış, ama kısa süreler içinde yine onarılmıştır. Lidyalılar'dan sonra çevre Persler'in eline geçti. Pers egemenliği 150 yıl kadar çok sert ve ezici olarak, 50 yıl kadar da oldukça yumuşak geçti. Sonra Makedonya kralı Büyük İskender, bu toprakları egemenliği altına aldı.
İskender'in ölümünden sonra, Aydın, önce generallerinden Antigone'ye, ardından Lysimakhos'a bağlandı. Daha sonraları Bergama krallarının egemenliğine giren Aydın'ı Romalılar aldılar (İ. Ö. 189). Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması üzerine de Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü.
Aydın ve çevresinin Türkler'in eline geçmesi, Malazgirt meydan savaşından (1071) sonra, Anadolu içlerine ilerleyen Selçuklular zamanındadır. Birinci Haçlı seferlerinden sonra Bizanslılar'ın eline geçen şehir için sık sık Türkler'le çekişiliyordu. Fransa kralı VII. Louis komutasında girişilen ikinci Haçlı seferinde (1148) Haçlılar, Büyük Menderes vadisi boyunca yürüdüler. Ama bu ordu Selçuklu hükümdarı Sultan I. Mesut tarafından yenildi. II. Kılıç Arslan ile Bizans imparatoru Manuel Komnenos arasında geçen savaşı da Türkler kazandı; bir yıl sonra şehir Türkler'in eline geçti (1177). Çok geçmeden imparator Manuel Aydın'a yeniden egemen olduysa da bir süre sonra Aydın'ı Türk beylerinden Emir Menteş ele geçirdi (1280).
Selçuklu egemenliğinin son yıllarında Menteşe beylerinden Sasa Bey'in elinde bulunan şehir ve çevresini, Aydınoğullarından Mehmet Bey aldı (1310) ve Aydın Güzelhisarı adını verdi.
Şehrin Osmanlı Türkleri'nin eline geçişi Yıldırım Bayezit zamanına rastlar. Ama imparatorluğa kesinlikle bağ-

FOLKLOR

Aydın ili ve çevresinde tarihin eski çağlarından itibaren çeşitli uygarlıklar yaşamış; bu uygarlıklar, ilin bugünkü kültür yapısının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Geleneksel giyimde efelerin kıyafeti önemli bir yer tutar. Erkeklerin, zeybek oyunlarında giydiği bu kıyafetin başlıca parçaları zıbın, camadan, cepken, çuhadan yapılmış şalvar ve püsküllü festir. Fesin çevresine yemeni sarılır. Zeybek oyunlarında kadınlar işlemeli kadife cepken, uzun kollu gömlek, şalvar ve üçetek giyer. Kadınların yaygın kıyafeti ise üstlük, boncuk işlemeli yazma, siyah etek ve içlikten meydana gelir. Bölgede yaşayan Yörük kadınları, giyimlerine çok önem verir. Bunun sonucu olarak kıyafetleri daha süslü bir görünüşe sahiptir. İlde zeybek oyunları yaygındır. Bu oyunlar arasında harmandalı, Aydın zeybeği, bengi zeybeği sayılabilir. Halk türkülerinde de ağırlık zeybek havalarındadır.

Modern bir şehir olan Aydın'ın anacaddelerinden biri.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Her gün serhoş her gün serhoş şu
Aydının uşağı
Al kanlara boyanmış da tarabulus kuşağı

Aman aman ya ne
Yoktur çare
Eller ala ne derler

Ah bey oğlu vah bey oğlu,yandı yandı
kül oldu
Ne olduysa bana oldu, güzel sana
ne oldu

Aman aman ya ne
Yoktur çare
Eller ala ne derler

Ayını doğdu gün mü doğdu pınarbaşı
köşküne
Sen doldur da ben içeyim nazlı yarın
aşkına

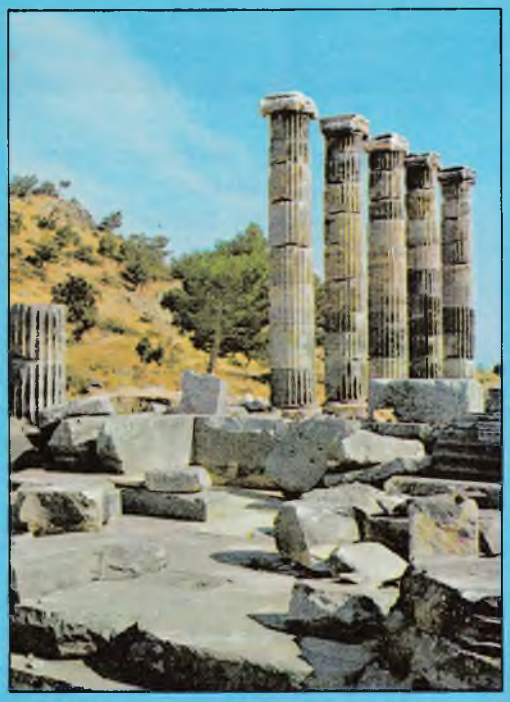

Söke yakınlarındaki Priene'de (Güllü Bahçe) bir tapınak kalıntısı.

Priene'de Helenistik çağa ait birçok kalıntı vardır. İşte bunlardan biri: Tiyatro.

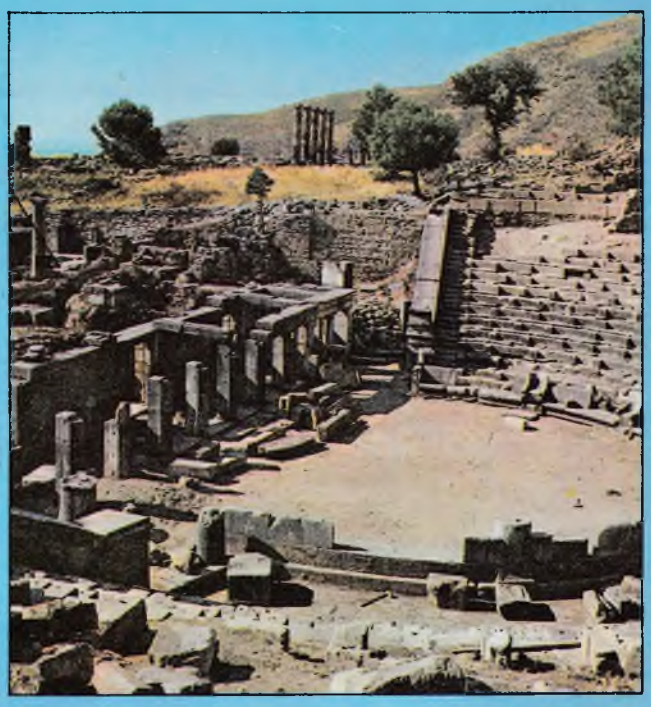

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Bugünkü Aydın ili toprakları, tarihin en eski ve en büyük uygarlıklarının kurulup yaşadığı bir bölgedir.

İyonya uygarlığının ünlü Miletos (Milet) sitesi bugün kıyıdan uzak kalmış eski bir ticaret limanıdır. Sonradan Balat köyü adıyla anılan bu tarihî yerde bugün birçok kalıntıya rastlanır (stadyum, Delphinion ve Faustina hamamları, jimnazyum, agora).

Lidyalılar çağında kurulan ve Helenistik çağlarda geliştirilen Söke yakınındaki Priene (Güllü bahçe) de önemli tarihî eserlerle doludur. Bugünkü il merkezine 2 km uzaklıktaki eski Tralles şehrinden kalma jimnazyum, stadyum, tiyatro ve agora da anılmaya değer eserlerdir. Aydın'ın 37 km batısındaki eski Magnesia şehrindeki surlar (İ. Ö. 7. yüzyıl), Artemis tapınağı (İ. Ö. 3. yüzyıl) da bölgenin önemli tarihî eserleridir.

Aydın şehrine 31 km uzaklıktaki eski Nissa (bugünkü Sultanhisar) yıkıntıları arasında Romalılar çağından kalma agora, kütüphane, tünel ve tapınaklar görülmektedir. İlin Denizli sınırlarına yakın bir kesiminde Geyre köyü, tarihi Afrodisias şehrinin bulunduğu yerdir. Buradaki Afrodit tapınağı dünyanın en ünlü eserlerinden biridir. Bugünkü Yenihisar'ın yerinde bulunan tarihî Didyma şehrinde eski çağların en büyük yapılarından olan ünlü Apollon tapınağı yer alır. Çine'nin Araphisar köyünde Alabanda şehrinin yıkıntıları arasında Apollon tapınağı ve tiyatrosu vardır. Karpuzlu köyü yakınlarındaki eski Alinda şehrinden de tiyatro, agora, su yolu ve sur yıkıntıları kalmıştır.

Aydın ilinde Osmanlı ve Selçuklu Türkleri çağından kalma eserler, sanat değeri pek yüksek olmayan yapılardır. Bunlar arasında Abdülaziz adında yerli halktan birinin yaptırdığı (1756) Cihanzade (Cihanoğlu) camisiyle Üveys Paşa (1568), Ramazan Paşa (1595), Süleyman Bey (1683), Ağaçarası camileri (17. yüzyıl), Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey'in Balat'ta (eski Miletos) yaptırdığı (1403) cami ile eski Magnesia şehrinin yerinde yapılan cami (15. yüzyıl) anılmaya değer Türk eserleridir.

lanışı, II. Murat tarafından gerçekleştirilmiştir (1426).

18. yüzyılın başında Ege bölgesinin büyük bölümünü ellerinde bulunduran Karaosmanoğulları, Aydın'ı da kendilerine bağladılar. Kendi adlarına para basan bu beyliğe II. Mahmut son verdi (1833). Buradaki eyalet merkezi (genel valilik) bir süre sonra İzmir'e alındı (1850). Ama uzun yıllar eyaletin adı yine Aydın olarak anılmaya devam etti.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Aydın halkı unutulmaz kahramanlıklar yarattı. İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri Aydın'ı da aldılar (27 Mayıs 1919). Halk silahlanarak 57'nci tümenin yanında düşmanla çetin savaşlar verdi. Düşman yenilgiye uğratılarak şehirden atıldı (30 Haziran 1919). Ama üstün kuvvetlerle yeniden saldıran düşman, şehri bir kere daha ele geçirdi.

Aydın, büyük zaferden sonra yanmış yıkılmış bir durumda ordularımız tarafından kurtarıldı (7 Eylül 1922).

DENİZLİ

Akarsular bakımından zengin bir ilimiz olan Denizli, ülkemizin en eski yerleşim merkezlerinden biridir.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl toprakları doğuda Teke dağları, kuzeyde Gediz vadisinin kuzey bölümü; batıda Menderes havzası; güneyde Dalaman havzası ve Teke dağlarının güney uzantıları ile çevrilmiştir.

Denizli'nin % 28'ini ovalar, % 25'ini yaylalar ve platolar, % 47'sini ise dağlar meydana getirir. Topraklarının yaklaşık olarak % 96'sı tarıma elverişlidir.

Denizli, değişik yüksekliklerdeki ovalar, yaylalar ve dağlardan meydana gelmiştir. İl sınırı içindeki alçak kesimler Böceli, Goncalı, Sarayköy ve Denizli ovaları ile Menderes vadisidir.

Denizden yüksekliği 1 143 m olan Sazak dağı, Büyük Menderes'in kuzeyinde, nehrin Aydın iline geçiş çizgisinde yer alır. Sazak dağının güneyindeki Menteşe dağ sırasının üzerinde Babadağ (2 308 m) vardır. İl merkezi ile Acıpayam arasındaki Honoz dağı (2 571 m) güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Üzerinde sürekli olarak kar bulunan dağ Denizli'nin su kaynaklarını da besler.

1 805 m yüksekliğe sahip olan Elmadağ, Gireniz çayının güneyini kuşatır. Bu dağ Çameli topraklarında uzanarak, Denizli-Burdur illeri arasında sınır oluşturur.

Denizli-Burdur illeri arasındaki Eşeler dağının denizden yüksekliği 2 254 m'dir. Eşeler dağı Acıpayam ovasını doğudan çevrelemektedir.

Bunların dışında Büyük Çökelez dağı (1 850 m), Çardak ilçesinin güneyinde bulunan ve yüksekliği 1 733 metreye ulaşan Maymun dağı, Denizli - Afyonkarahisar illeri arasında sınır oluşturan, 1 307 m yükseklikteki Beşparmak dağı, ilin güneyinde bulunan Karcı dağı (2 308 m), Honoz dağından sonra ilin en büyük dağı durumunda bulunan ve Denizli - Afyonkarahisar sınırı boyunca uzanan 2 249 m yüksekliğindeki Akdağ, Kale - Köyceğiz ilçeleri arasında bulunan 2 294 metre yükseklikteki Sandıras dağı, Tavas ilçesi ile Kızılhisar bucağı arasında bulunan 2 241 m yükseklikteki Kızılhisar dağı, Çivril ilçesinin kuzeyinde bulunan 1 990 m yükseklikteki Bulkaz dağı ilde bulunan başlıca dağlardır.

İldeki başlıca ovalar Sarayköy (Büyük Menderes), Denizli (Çürüksu), Tavas, Acıpayam, Kaklık ve Hanbat ovalarıdır. Bunlardan Büyük Menderes ovası olarak da bilinen Sarayköy ovası 35 000 hektar büyüklüğündedir. Etrafı Honoz, Çökelez, Sazak dağlarıyla ve Babadağ ile çevrili olan Sarayköy ovası Bü-

KİMLİK KARTI 20

Nüfusu : 673 408 (1985)
Yüzölçümü : 11 894 km²
Nüfus yoğunluğu : 57

Otomatik telefon kodu: 621

İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	206 561	254 243	41,54
Acıpayam	79 225	86 701	18,03
Buldan	23 462	24 817	11,23
Çal	60 850	61 157	1,01
Çamevi	21 017	21 447	4,05
Çardak	22 277	24 287	17,28
Çivril	59 357	60 730	4,57
Güney	15 481	16 151	8,47
Kale	23 293	26 604	26,58
Sarayköy	35 310	38 802	18,86
Tavas	56 505	58 469	6,83

Coğrafi konum : 28° 30′ ve 29° 30′ doğu boylamları ile 37° 12′ ve 38° 12′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 47,1
İlin en yüksek yeri: Honaz dağı (2 571 m)
Ovalar: % 28,2
Yaylalar: % 1,5
Platolar: % 23,2

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 96
Orman alanları: % 51
Ekili ve dikili alanlar: % 35
Çayır ve meralar: % 10
Tarıma elverişsiz alanlar: % 4

Yıllık yağış ortalaması: 547 mm
Yıllık ısı ortalaması: 15,8°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, pamuk, haşhaş, nohut, üzüm, tavuk.

Başlıca sanayi ürünleri:
Pamuklu dokuma, bakır kablo, metal eşya, şekerli mamuller, cam ürünleri, tuğla, plastik, meyva suyu.

yük Menderes nehri ve kolları ile sulandığından, özellikle pamuk üretiminde ilin en verimli toprakları durumundadır. Göceli köyünden başlayarak Pamukkale'de Sarayköy ovası ile birleşen, Çürüksu çayının suladığı Çürüksu ovası; kumlu toprakları ile öncelikle kuru tarım yapılabilen Bozdağ'ın kuzeyindeki Tavas ovası 30 000 hektarlık bir alanı kaplamaktadır.

Bunların dışında, Kızılhisar dağlarının doğu bölümünde bulunan ve topraklarında ancak kuru tarım yapılabilen 44 300 hektarlık Acıpayam ovası, Honoz dağının kuzeyinden doğuya doğru uzanan 50 000 hektarlık Kaklık ve Hanbat ovaları ve Denizli'nin en büyük düzlüğü durumundaki Çivril ve Balkan ovaları vardır. Her iki ovanın toplam büyüklüğü 92 000 hektardır.

Merkez ilçesindeki Bağbaşı ve Uzun Pınar yaylaları, Eşeler'de Acıpayam yaylası, Tavas'ta Yoran yaylası, Çivril'de Homa yaylası ilin başlıca yaylalarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Ege bölgesinin üç büyük akarsuyundan biri olan Büyük Menderes'in suladığı Denizli, akarsular bakımından oldukça zengindir. İlde bulunan başlıca akarsular, Büyük Menderes, Çürüksu, Dalaman çayları ile Akçay'dır.

Büyük Menderes, Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesinden çıkar, Sarayköy yakınlarında Çürüksu çayını da alarak Aydın sınırlarına girer.

İlgi çekici özellikleriyle : DENİZLİ

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Asıl Ege bölümünde yer alan Denizli kuzeyde Uşak, doğuda Afyonkarahisar, Burdur; güneyde Muğla, batıda Aydın ve Manisa ile sınırlıdır.

DENİZLİ ADI NEREDEN GELİYOR

Bugünkü Denizli şehri, eski çağların ünlü «Laodikeia» şehrinin yerini almıştır. Zamanla Lazikiye diye anılan şehir, Germiyanoğulları'nın eline geçtikten sonra, Donguzlu (Domuzlu) adını aldı. Ama, bu sözü benimseyememiş Türk zevki, suların ve ılıcaların bolluğunu gözeterek bu güzel şehre çok yakışan Denizli adını vermiştir.

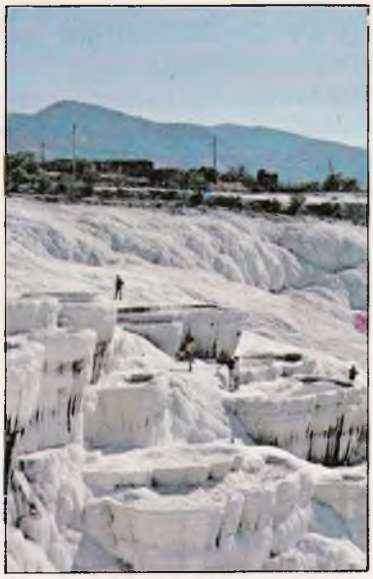

Denizli batı Anadolu'nun güzel şehirlerinden biridir. Pamukkale'nin ünü ise bütün dünyaya yayılmıştır.

Honoz dağı, Kaklık ve Kocabaş yörelerinin sularının toplanmasından doğan Çürüksu çayı, Böceli ve Gökpınar sularını da aldıktan sonra Denizli ovasını sulayarak, Sarayköy yakınlarında Büyük Menderes'e katılır.

Acıpayam'daki Eşeler dağından çıkan Dalaman çayı, Büyük Menderes'ten sonra ilin en büyük akarsuyudur. Gireniz vadisi ve Çameli dağlarından akan sularla beslenen Dalaman çayı, Kelekçi vadisinden Acıpayam ovasına doğru akarken, Eşeler dağlarından gelen küçük akarsuları da toplayarak akışını sürdürür ve Köyceğiz'de (Muğla) Akdeniz'e dökülür.

Bunların dışında ilin önemli bir akarsuyu da Bozdağ ve Sandıras dağlarının sularını toplayarak büyüyen Akçay'dır. Eskere ovasından geçen akarsu, akışını Muğla, Aydın illerinde de sürdürür.

İlin en önemli gölü Çardak ilçesi ile Afyonkarahisar'ın Dazkırı ilçeleri arasında bulunan Acıgöl'dür. Çardak gölü de denilen Acıgöl'ün suları acı ve tuzludur.

Acıgöl'ün 20 km güneyinde bulunan Çaltı (Beyler) gölü, Çaybaşı köyünde bulunan suları tatlı Karagöl; Buldan'daki Süleymaniye gölü ilin belli başlı gölleridir.

Bunların dışında Buldan'da bulunan, 50 milyon m³ su toplama kapasiteli Buldan barajı ve Çivril ilçesinde bulunan Işıklı barajı Denizli ilinin yapay gölleridir.

FOLKLOR

Denizli, ülkemizin en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Çeşitli uygarlıkların yaşandığı yörede birtakım kültür farklılıkları görülmektedir.

Geleneksel kadın giyiminde, köylerde eski geleneklerin yaşadığı görülmektedir. Bunlar şalvar, üçetek ve gömlekten ibarettir. Erkek giyiminde ise İzmir zeybeklerinin izleri görülür. Mavi şalvarların arkası katlı ve kısadır. Uçları işli uçkurlarla bele tutturulur. Kaşmir cepkenler mor ya da mavidir. Bele şal ya da Trablus kuşağı sarılır. Kuşağın üstünde silahlık, başta poşu sarılı fes ya da külâh, ayaklarda dizlik, tozluk ve çizme bulunur.

Denizli ilinde düğünler ve nişanlar Anadolu'nun diğer bölgelerinden pek farklı değildir. Düğünden bir gece önce yurdumuzun hemen her tarafında olduğu gibi kına gecesi yapılır. Kına gecesi eğlenceleri bitince ortaya oturtulan gelinin ağlaması için, «gelin okşaması» adı verilen mâniler söylenir. Kadınlar kına gecesi yaparken erkekler «meydan ateşi» gecesi yaparlar.

İKLİM

Akdeniz ve Ege bölgeleri arasında bulunan Denizli'de iklim, Ege bölgesinin bilinen ikliminden daha serttir. Kışların ılık geçmesine karşılık, yazlar serin geçer.

Yıllık yağış ortalaması 547 mm'dir. Merkez ilçesinde yağışlar daha çok aralık ve ocak aylarında görülür. İl yılda 3,8 gün karla örtülü olarak kalmakta ve ortalama 1,7 gün donlu geçmektedir.

Denizli ilinde yıllık ısı ortalaması 15,8°'dir. En sıcak geçen aylar temmuz - ağustos, en soğuk geçen aylar ise ocak ve şubat aylarıdır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin genel bitki örtüsü ormanlarla, Akdeniz ikliminin egemen olduğu bölgelerde görülen makilerdir.

İl ormanlarında bulunan ağaç türü kızılçam, sedir, meşe, kayın, karaçam ve dişbudaktır. Kızılçam, karaçam, sedir ve ardıç gibi iğne yapraklı ağaçlar daha ziyade Beşparmak dağı, Bozdağ, Eşeler, Babadağ yörelerinde bulunmaktadır. Bu iğne yapraklı alt sınırından sonra ormanlarda egemen ağaç türü olarak meşe öne geçer. Meşe, ardıç gibi yapraklı ormanlar daha çok Babadağ, Çivril yörelerinde bulunmaktadır. Gireniz ve Akçay vadilerinde çınar, karaağaç; Kale, Çivril Uzunpınar kesiminde ardıç ormanları bulunmaktadır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Denizli topraklarının çok büyük bir bölümü tarım faaliyetlerine elverişlidir. Özellikle Büyük Menderes'in suladığı kuzey kesimleri çok verimli topraklardan meydana gelmiştir. Orta ve doğu kesimleri Ege ve İç Anadolu bölgeleri arasında geçiş özelliği gösterdiğinden özellikle tarıma elverişlidir. Güney kesimleri gür ormanlarla kaplıdır.

İlde üretilen tarım ürünleri çeşitlilik gösterir. Ancak, bu ürünler içinde en önemlileri buğday, arpa başta olmak üzere nohut, pamuk ve haşhaştır.

Denizli'de 1950 yılında tahıl ekili alanlar 114 000 hektardan 1970 yılında 185 000 hektara çıkmıştır. 1950 yılında 59 000 hektar alanda buğday ekilirken, bu miktar 1980 yılında 105 121 hektara ulaşmıştır. 1950 yılında toplam tahıl üretimi 81 500 ton iken 1980 yılında 181 174 tona çıkmış, yine aynı yıllarda Baklagiller üretimi 5 200 tondan 41 589 tona, endüstri bitkilerinden pamuk üretimi 1960 yılında 5 000 ton dolayında iken 1980 yılında 19 000 tona ulaşmıştır.

Denizli'de yetiştirilen başlıca ürünler ve üretim miktarları şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (223 700), arpa (117 790), mısır (33 140), nohut (42 150), tütün (11 100), haşhaş tohumu (1 850), anason (195), pamuk (saf, 14 760), çiğit (23 620), susam (460).

1980 yılında ilde üretilen sebze ve meyvalar şunlardır (ton olarak): Lahana (4 370), pırasa (4 470), domates (47

500), taze fasulye (4 900), taze bakla (1 100), patlıcan (9 500), elma (40 850), armut (3 645), kiraz (2 330), şeftali (8 325), badem (2 110), nar (5 330).
İlde hayvancılık çok eskilerden beri halkın yapageldiği bir faaliyettir. Hayvancılığa dayalı olarak dericilik de büyük bir gelişme göstermiştir. Daha çok mera hayvancılığı görünümünde olan hayvan besiciliğinde ağırlık koyun, kıl keçisi ve sığırdadır. Bunların yanısıra tavukçuluk ve arıcılık da gittikçe gelişmektedir. «Denizli horozu» bütün Türkiye'de bilinen ilgi çekici bir horoz cinsidir.
İlde koyun sayısı 1950 yılında 280 000 iken 1980 yılında 451 970'e ulaşmıştır. Buna karşılık kıl keçisi sayısı 500 000'den 292 980'e düşmüştür. Koyun yetiştiriciliği daha çok Çal, Çivril, merkez ilçesi ve Tavas yörelerinde yapılmaktadır. Sığır yetiştiriciliği ise merkezde, Çivril ve Sarayköy yörelerinde yapılır. Tavukçuluk ilin her tarafında çok önemlidir. 1980 yılında 557 000 tavuk ve horozun varlığı tesbit edilmiştir. Gerek iklim, gerekse bitki örtüsüyle arıcılığa elverişli olan Denizli'de 31 000 arı kovanı vardır (1980).
Denizli'de 1980 yılında 13 250 at, 4 970 katır, 25 090 eşek, 66 657 inek, 16 463 öküz vardı.
İlde hayvansal ürünlerin üretiminde de belirgin gelişmeler olmuştur. 1960 yılında Denizli ilinde 96 ton bal üretilebilmişken 1980 yılında bu üretim 230 tona ulaşmıştır. İlde 1980 yılında 60 885 ton süt, 505 ton yapağı, 30 ton balmumu, 1 325 ton et üretilmiştir. Aynı yıl ilde deri üretimi 112 720 ton olarak gerçekleşmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Denizli'nin imalât sanayiindeki gelişmeler 1970 yılında başlamıştır. En önemli alan dokuma sanayiidir. 1950'lere kadar evlerde yapılan el dokumacılığından daha sonra makineye geçilmiştir. Özellikle 1953 yılında üretime geçen Sümerbank bez fabrikası ilde mevcut olan dokuma potansiyelinin gelişmesini sağlamıştır. 1964 yılında ilde 10 işçiden fazla eleman çalıştıran iş yeri sayısı 22 idi. 1965-70 arasında Sarayköy pamuklu sanayii, Akseller pamuklu mensucat ve Denizli basma ve boyama sanayii kuruluşları hizmete girdi. Bu arada kendi alanının ildeki en büyük kuruluşu olan Ergür kablo fabrikası üretime geçti. Daha sonraki yıllarda Denizli boru ve profil fabrikası, Pişkinler otomativ sanayii, Bir Emek elektrik sanayi ve ticaret A.Ş. üretime geçti. Bunların yanısıra çivi, civata ve otomotiv parçaları üreten kuruluşlar, Denizli plastik sanayii, Ayyıldız plastik, Tufan plastik, Denizli kimya kuruluşları faaliyete geçti. İl, günümüzde cam, ampul, şarap ve tarım ürünlerini işleyen, gıda sanayii kuruluşlarıyla orman ürünlerini işleyen kuruluşların da bulunduğu bir sanayi şehri görünümündedir.
İl ekonomisinde maden sektörünün payı pek fazla değildir. İşletilen madenler Güney, Çivril ve Kale ilçelerinde krom, Acıgöl'de sodyum sülfat ve sınırlı da olsa linyittir.
Denizli'de krom üretiminin tarihçesi 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanır. Bu yıllarda Osmanlı imparatorluğu dünyada krom üreten tek ülke idi.

Denizli tarım ve endüstri alanında günden güne gelişen bir ilimizdir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Garabaş koyunu güde güde
getirdim
Getirdim de gabardıcın dibine
yatırdım
Ablası da sağlı ben bakırı
götürdüm
Ablası güzel kendi gara
baş koyunum

Aşar isek karlı da dağları
aşalım
Geçer isek tozlu da yolları
geçelim
Çeker isek güzel de kahrı
çekelim
Çirkinlerin kahrı çekilmez
güç olur

TARİH

İlin bugünkü sınırları içinde kalan topraklar üzerinde tarihten önceki çağlarda yaşayan ilk kavim Luviler'dir. Anadolu'da bir devlet bütünlüğünü ilk olarak gerçekleştiren Hititler tarafından yenilgiye uğratılan Luviler, İ. Ö. 2500 yıllarında bu toprakları ellerinden çıkarmak zorunda kaldılar.
Sonraları bu bölge sırasıyla Frikya ve Lidya krallıklarının, Pers imparatorluğunun (İ. Ö. 6. yüzyıl), Büyük İskender'in kurduğu Makedonya krallığının (İ. Ö. 4. yüzyıl), Bergama krallığının egemenlikleri altına girdi. İ. Ö. 130 yılında Roma sınırları içine katılan bölge, bu imparatorluğun ikiye ayrılması üzerine (İ. S. 395) Bizans'ın payına düştü.
Müslüman Araplar'ın, Bizans topraklarına karşı giriştikleri akınlar da (7.-8. yüzyıllar) Denizli çevrelerine kadar uzanmıştı.
Türkler'in bölgeyi ele geçirmesi ise

TURİZM

Denizli antik şehir kalıntıları, tarihî yapıları, cami ve türbelerinin yanısıra doğal güzellikleriyle de önemli bir şehrimizdir.

İl merkezinin 20 km kuzeyinde ve Küçük Çökelez dağlarının güney eteklerindeki Pamukkale doğal güzelliklerinin dışında, çeşitli tedavi edici termal suları ve tarihî kalıntılarıyla bir doğa harikasıdır.

Çökelez dağının üst bölümündeki birkaç kaynaktan çıkan sular toprak yüzeyinde akarken, kalker ayrılarak çöker. Yüzyıllardır süregelen bu çökme sonucunda meydana gelen birikim yamaçlarda teraslar oluşturmuştur. Bu teraslardan aşağı akan sular, çeşitli sarkıt ve dikitler oluşturmuş, sarkıt ve dikitlerin altında ise, yarım daire şeklinde beyaz havuzlar meydana gelmiştir. Bir doğa harikası olan bu oluşum yöreye pamuğa benzeyen ve dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen olağanüstü bir güzellik vermiştir.

Pamukkale termal sularının üstün bir tedavi edici gücü vardır. Bilim adamlarınca incelenerek yapısında bulunan bileşikler sonucu romatizma, kalp yetmezlikleri gibi hastalıkların tedavisinin yanısıra, yüksek tansiyon düşürücü, idrar söktürücü, mide ve böbrek taşlarını düşürücü etkileri olduğu ortaya çıkmıştır.

Pamukkale, adını üç km uzunluğunda bir alanı kaplayan ve yukarıda oluşumu anlatılan beyaz travertenlerden almıştır. Üzerinde çeşitli uygarlıklara ait kalıntıların bulunduğu şehirde tiyatro, hamam, agora ve daha birçok tarihî kalıntı bulunmaktadır.

İlde bunların dışında ünlü Laodikeia ve Hierapolis harabeleri vardır. Bugünkü Denizli şehrinin 8 km uzağında Frikya'nın ünlü Laodikeia şehri yer alırdı. Bu şehir Selevkoslar'dan Antiochus tarafından kurulmuştu (İ. Ö. 3. yüzyıl) ve aynı adı taşıyan eşine armağan edilmişti. Eski çağların bu ünlü şehrinden günümüze surlardan başka birşey kalmamıştır. Eski şehirden günümüze en iyi korunarak ulaşan Nymphaeum'dur (çeşme).

Denizli'de Pamukkale'nin hemen yakınındaki Hierapolis harabelerinde ılıca havuzu.

Laodikeia'nın yakınlarında ve bugünkü Denizli'nin 22 km kuzeyinde ılıcaları ile ünlü Hierapolis şehri vardır (İ. Ö. 190). Romalılar, Bizanslılar çağında Hierapolis'e önem verilmiş, çok değerli eserler meydana getirilmiştir. Yörede Roma hamamı ve tiyatro en sağlam yapı olarak kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Antik şehirde Romalılar döneminden kalma iki hamam, Apollon tapınağı, tiyatro, çeşme ve nekropol (mezarlık) kalıntıları bulunmaktadır.

Denizli ovasının batısında Hydrela, doğusunda Kolessai, Büyük Menderes vadisinde Tripoli şehirleri vardır. Bu tarihî şehirlerden Kolessai'nin yerinde Honoz, Tripoli'nin yerinde bugünkü Buldan kasabaları kurulmuştur.

Çivril kasabasının Menteşe köyü yakınlarındaki «Beyce Sultan» diye anılan yerin, Hitit birliğine bağlı Arzawa krallığının merkezi olduğu sanılmaktadır. Burada bir saray harabesi ve 5 km uzunluğunda bir sur kalıntısı bulunmaktadır.

Bunların dışında bulunan tarihî eserler Denizli yakınlarındaki Akhan, Honoz bucağındaki II. Murat camisi, Acıpayam'da Yazır camisi, Çal'da Yatağan Baba türbesi, Sarayköy'deki Akköprü'dür.

Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu birliğini kuran büyük Selçuklu komutanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah zamanındadır. Bununla birlikte bölge, 1. Haçlı seferi sonucu yeniden Bizanslılar'ın eline geçti (1100). Bizanslılar'la birkaç kere el değiştiren Denizli'nin kesinlikle Selçuklu Türkleri'nin egemenliği altına girmesi 1206 yılına rastlar. Selçuklular'ın son yıllarında Denizli çevresinde kurulan Ladik beyliği (İnançoğulları) ise Kütahya'daki Germiyanoğulları'na bağlıydı. Böylece 81 yıllık bir süre (1300-1381) İnançoğulları'nın yönetiminde kalan bölge, Yıldırım Bayezit tarafından Germiyanoğulları beyliğinin ortadan kaldırılması (1390) üzerine Osmanlı toprakları arasına katıldı. Ankara meydan savaşındaki yenilgi üzerine (1402) Osmanlı devletinin geçirdiği kısa bunalım süresi içinde yeniden kurulan Germiyanoğulları beyliği, Denizli bölgesini de sınırları içine aldı. Ama, çok geçmeden Anadolu birliğini tekrar kurmayı başaran Osmanlı Türkleri Germiyanoğulları beyliğiyle birlikte Denizli'yi de egemenlikleri altına aldılar (1423).

Bugünkü Denizli ili, Osmanlı imparatorluğu çağında, Anadolu beylerbeyiliğinin Aydın sancağına bağlı bir ilçe merkeziydi. Tanzimat'tan sonra kurulan yeni idari bölünüşte de Aydın eyaletinin beş sancağından biri Denizli olmuştu. Cumhuriyet çağında bütün sancakların «il» durumuna çıkarılması uygun görülünce Denizli de bugünkü 11 ilçenin bağlı bulunduğu ve aynı adla anılan ilin merkezi durumuna geldi.

İZMİR

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İzmir'in toprakları doğu-batı doğrultulu dağlar ile bu dağlar arasında uzanan Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes nehirlerinin aktığı, çökme sonucu oluşmuş tektonik ovalardan meydana gelmiştir. İlin Ege'ye doğru çıkıntı yapan Karaburun yarımadasında kuzey-güney yönünde uzanan dağlar vardır. İzmir'in üçte ikisini yüksek dağlık ve tepelik alanlar kaplar. Akarsuların açtığı derin vadilerle parçalanan dağlar, alüvyon tabanlı ovalara açılır. Bakırçay, Gediz ve Küçük Menderes nehirlerinin geçtiği ovalık alanlar il topraklarının yaklaşık % 22'sini, dağlar % 60'ını, platolar % 18'ini kaplar. Başlıca dağlar Madra dağı (1 339 m), Geyikli tepe, Yunt dağı (1 075 m), Bozdağlar (2 414 m), Aydın dağlarıdır. Bakırçay, Gediz ve Küçük Menderes ovalarının denizden yüksekliği 0-200 m'dir. Dağlar ile ovalar arasındaki yükseklik farkı 500-2 000 m arasında değişir.

Ege'nin incisi İzmir'in en beğenilen gezinti yerlerinden biri: Kordonboyu.

KİMLİK KARTI 35

Nüfusu : 2 316 843 (1985)
Yüzölçümü : 11 973 km²
Otomatik telefon kodu : 51
İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	843 525	995 053	33,04
Bornova	160 113	203 302	47,76
Karşıyaka	274 302	349 547	48,48
Aliağa	255 813	33 225	50,48
Bayındır	44 452	50 796	26,68
Bergama	92 806	95 185	5,06
Çeşme	13 888	16 330	32,40
Dikili	19 255	20 422	11,77
Foça	15 387	18 971	41,88
Karaburun	7 420	7 647	6,03
Kemalpaşa	43 489	48 078	20,06
Kınık	29 788	35 739	36,43
Kiraz	36 265	40 716	23,15
Menemen	57 289	62 824	18,45
Ödemiş	128 671	135 439	10,25
Seferihisar	12 385	14 663	33,77
Selçuk	19 694	23 870	38,46
Tire	70 270	74 054	10,49
Torbalı	56 261	63 896	25,45
Urla	25 690	27 086	10,58

Coğrafi konum : 26° 15′ ve 28° 20′ doğu boylamları ile 37° 45′ ve 39° 15′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 60
İlin en yüksek yeri: Bozdağ (2 519 m)
Ovalar: % 22
Platolar: % 18

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 97,6
Orman alanları: % 48,8
Ekili ve dikili alanlar: % 32,8
Çayır ve meralar: % 16
Tarıma elverişsiz alanlar: % 2,4

Yıllık yağış ortalaması: 700,2 mm
Yıllık ısı ortalaması: 17,6°

Başlıca tarım ürünleri:
Pamuk, tütün, incir, zeytin, üzüm.

Başlıca sanayi ürünleri:
Gıda, tekstil, metal eşya.

AKARSULAR VE GÖLLER

Akarsuların başlıcaları Küçük Menderes, Gediz ve Bakırçay'dır.
Küçük Menderes Bozdağlar'dan doğar, uzunluğu 124 km'dir. Kiraz kasabasında çöküntü alanına girdikten sonra güneye doğru yol alır; Beyda kasabasının kuzeyinde yeniden batıya döner. Torbalı'nın güneyinde bir dirsek çizerek güneye döndükten sonra ovanın kuzey kenarını izler ve Ege denizine dökülür. Gediz Manisa'da Yarma boğazından geçtikten sonra il topraklarına girer, delta alanı üzerinden geniş menderesler çizerek Foça'nın güneyinde Ege denizine dökülür. Bakırçay doğuda Ömerdağ, kuzeyde Madra, güneyde Yunt dağından gelen kollardan meydana gelir. 128 km uzunluğundadır. Kınık'ın doğusunda alüvyal bir ovaya giren Bakırçay, Çandarlı körfezinden denize dökülür. Bu akarsuların dışında, ilde Karaburun yarımadasından kaynaklanıp Ege denizine dökülen kısa boylu ve geçici akışlı akarsular vardır.
İlde önemli göller yoktur. Menderes

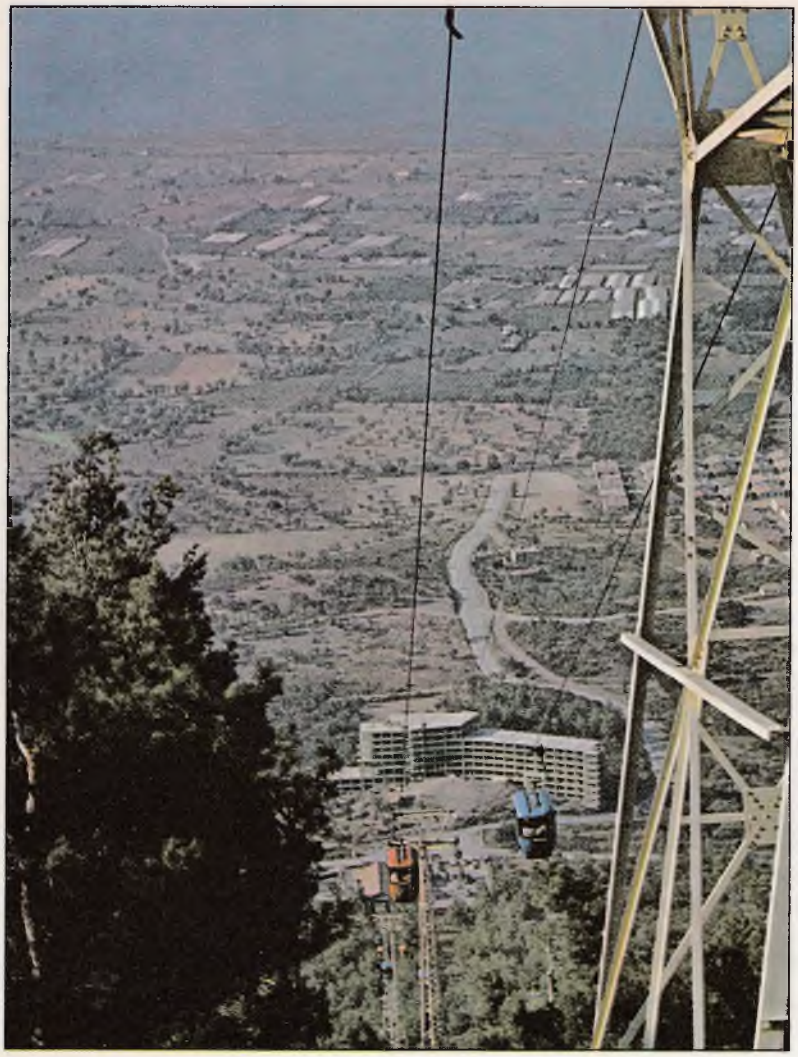

Balçova İzmir'in eşsiz manzaralı yerlerinden biridir. Buraya teleferikle çıkılır.

deltasında Alaman, Çakal boğazı, Coyaşır, Göbekkilice, Akgöl gibi bataklık durumunda göller vardır. Yamanlar dağında da Karagöl adı verilen küçük bir göl yer alır. Bozdağlar üzerinde, «S» biçiminde bir gölcük vardır; bu göl turizm bakımından önem taşır.

İKLİM

İzmir'de Akdeniz iklimi görülür. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Dağların denize dik olarak uzanması sonucu alüvyal ovaların içbatı Anadolu eşiğine kadar sokulması deniz etkilerinin buralara kadar yayılmasına imkân verir. Ancak yükseklik ve kıyıdan uzaklık gibi fizik coğrafya özellikleri, yağış, sıcaklık ve güneşlenme açısından farklılıklara yol açar.

İzmir'de yazın ortalama sıcaklık 17,6°'dir. İlde en sıcak geçen aylar temmuz ve ağustos, en soğuk aylar ocak ve şubattır. Yazın kıyı kesiminde sıcaklık «imbat» denen rüzgârın etkisiyle iç kesimlere göre 1°-2° daha düşük olur. Ocak ayında ortalama ısı 8,6°'dir.

Yağışlar en çok kışın olur. Yıllık yağış tutarının % 50'si kışın, % 20'si ilkbaharda yağar. Yaz kurak geçer.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İzmir topraklarında Akdeniz karakteri gösteren geniş, sert ve iğne yapraklı, sürekli yeşil kalan, ışık isteği fazla, kökleri derine giden, kuraklığa dayasınırına kadar karaçamlar yetişir.

800-1 000 m yüksekliğe kadar kızılçamlar, fıstıkçamı ve servilere rastlanır.

1 000 m yükseklikten ormanın üst sınırına kadar karaçamlar yetişir Kızılçam ormanlarının yok edilmesi sonucunda bu ormanların yerini maki toplulukları almıştır.

Bozdağlar'da 2 000 m'den sonra orman sona ermekte, daha sonra doğal çayırlar yer almaktadır. Sulak dere yataklarında çınar, kestane, söğüt, dişbudak, kavak, akçaağaç, kızılcık gibi geniş yapraklı ağaçlar yetişir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İzmir en önemli tarım alanlarından biridir. Topraklarının % 97,6'sı tarıma elverişlidir. Bitki üretiminin yapıldığı dikili alanlarda en çok meyva, sebze bahçeleri, bağlar, zeytinlikler yer alır. Nadasa bırakılan toprak alanı azdır. İklimin elverişli oluşu ve modern tarım yöntemlerinin gelişmesi, nadası çok azaltmıştır. Özellikle Küçük Menderes, Gediz, Bakırçay havzalarında nadasa hiç rastlanmaz. Buralarda dönüşümlü ekim uygulanmaktadır.

Tahıllar ve Baklagiller'in ekimi, sanayi bitkileri ve meyvalardan sonra gelir. Sanayi bitkileri arasında tütün, pamuk, kenevir, susam, patates ekilir.

Meyvacılık her tarafta yapılır. Turunçgiller (özellikle mandalina) en başta yetiştirilen türlerdir. Turunçgiller'den sonra incir, kestane, şeftali, nar, kayısı, erik, kiraz, zeytin, üzüm, ceviz, badem yetiştirilir.

İzmir'in üzüm ve inciri, kurutularak İzmir limanından dış pazarlara satılır.

İlde turfanda sebzecilik, seracılık gelişmiştir. İklim koşullarının elverişli oluşu domates, biber, fasulye, kavun, karpuz gibi ürünlerin ilk ve son turfanda olarak yetiştirilmesine imkân verir.

Seracılık en çok Balçova, Bayındır, Ödemiş ve Kemalpaşa'da yaygındır.

İzmir'de ana ürünlerin üretim miktarı şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (128 785), arpa (62 137), pirinç (8 480), bakla (2 155), fiğ (880), tütün (34 861), kenevir (lif, 341), kenevir (tohum, 135), ananas (6), pamuk (lif, 52 536), pamuk (tohum, 83 770), susam (827), patates (200 180).

1980 yılında ilde başlıca sebze ve meyvaların üretimi şöyleydi (ton olarak): Lahana (22 070), enginar (3 099), marul (5 557), ıspanak (7 708), pırasa 19 043), kavun, (31 000), karpuz (258 050), domates (98 490), dolmalık biber (18 090), sivri biber (13 797), karnabahar (9 491), armut (8 992), ayva (2 530), erik (4 083), kiraz (2 925), şeftali (24 244), zeytin (216 608), mandalina (39 473), incir (36 627), üzüm (188 841).

İl hayvancılığında ağırlık küçük baş hayvanlara verilir. Koyun başta gelir.

Mera koyunculuğu yanında, kuzu besiciliğine yönelik ahır koyunculuğu da yapılır. 1980'de koyun sayısı 646 000'i aşmıştır. Kıl keçisi sayısı azalmakla beraber 1980'de 235 000 baş kıl keçisi sayılmıştır. Aynı yıl besiciliğe dayanan sığır varlığı 222 000'i aşmıştır. At, eşek, katır, deve gibi yük hayvanlarının sayıları gittikçe azalmaktadır. Domuz yetiştiriciliği 1970'ten beri önem kazanmıştır.

İzmir'de en hızlı gelişen hayvancılık kolu, kümes hayvancılığıdır. Tavuk sayısı 1980'de 5 milyon 775 bine yükselmiştir.

Arıcılık da gelişmiştir. Bal üretimi 1980'de 985 tonu bulmuştur.

İl merkezi İzmir'in çok alımlı bir sahil şeridi vardır. Yukarıda Karşıyaka'nın bir bölümü görülüyor.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

İzmir'in içinde al, yeşil bayrak
Bir yanın bal olmuş, bir yanın kaymak

Hey, hey sürmelim hey
Hey kara gözlüm hey

Dünyada hiç olur mu yâre doymak
Vermem seni yadellere ellere

Hey, hey sürmelim hey
Hey kara gözlüm hey

Ayrılık değil mi belimi büken
Vermem seni yadellere ellere

Hey, hey sürmelim hey
Hey kara gözlüm hey

İlgi çekici özellikleriyle : İZMİR

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Asıl Ege bölümünde yer alan İzmir kuzeyde Balıkesir, doğuda Manisa, güneyde Aydın, batıda Ege deniziyle sınırlıdır.

Önemli bir ticaret limanı olan İzmir'in Güzelyalı semtinin genel manzarası.

SANAYİ ve MADENCİLİK

İzmir, endüstrisi gelişmiş illerimizin başta gelenleri arasındadır. Gelişmiş bir tarımsal yapının oluşması, tarıma dayalı sanayi kollarının da gelişmesine yol açmıştır. Gıda sanayii, dokuma giyim sanayii, kimya ve metal eşya, makine imalat sanayii çok gelişmiştir. 1970'te açılan Aliağa rafinerisi, kimya sanayiinin gelişmesine yol açmıştır. Aliağa petrol rafinerisinin yanında Petro-kimya tesisleri yapılmaktadır. Yağ, sabun, deterjan fabrikaları vardır. Orman ürünleri sanayii de gelişmiştir.

Madenciliğin İzmir ekonomisindeki yeri çok önemli değildir. İldeki antimuan, civa ve perlit gibi madenleri Etibank işletmektedir. Tekel'in Çamaltı tuzlasında tuz üretimi yapılmaktadır. Bunlardan başka kurşun, çinko ve linyit yatakları da vardır.

TARİH

İzmir ili, bütün çevresiyle dünyanın en eski ve en ünlü uygarlıklarının kurulduğu, çeşitli ulusların yerleşip ortadan silindiği tarihî bir bölgedir.

Hititler'in batı sınırları, bugünkü İzmir'in topraklarını da içine alıyordu. Hititler'in dağılış çağında bu topraklarda oturan İyonyalılar İzmir (Smyrna), Efes (Ephesus) ve Milet (Miletos) gibi küçük şehir devletleri kurdular (İ. Ö. 11. yüzyıl). Kısa bir süre içinde deniz ticaretiyle zenginleşen bu şehirler, Anadolu içlerinde yer alan öteki devletlerin ilgisini çekti, bunların yaptığı akınlarla zaman zaman yıkıntılara uğradılar.

Bölge İ. Ö. 7. yüzyılda Lidyalılar'ın eline geçti. Bu dönemde çok gelişti. İ. Ö. 6. yüzyılda Pers egemenliği altına girdi. Bu saldırılarda ağır kayıplara uğradı. Persler'den sonra Makedonyalı Büyük İskender'in egemenliğine girdi. İskender İzmir'i yeniden kurdu.

Büyük İskender'in ölümünden sonra, Makedonya imparatorluğunun parçalanması üzerine kurulan birçok yeni devlet arasında başkenti Pergamon (Bergama) şehrinde olan Bergama krallığı da vardı. Helenistik çağın en ünlü devletleri arasında yer alan Bergama krallığı (İ. Ö. 263-133) bölgede 130 yıl süren bir egemenlik kurdu. Bu çağdaki Bergama şehri 500 bin nüfusuyla dünyanın en büyük kültür merkezlerinden biriydi. Bugünkü İzmir topraklarıyla birlikte kuzeybatı Anadolu'dan Tuz gölüne kadar yayılan bir alanda Galetya, Lycaonia, Pamfilya, Karya ve Psidya bölgeleri bütünüyle bu krallığın geniş sınırları içindeydi. 200 000 cilt kitabın yer aldığı ünlü kitaplık, klasik mimarlık sanatının eşsiz ve üstün bir örneği olan Bergama tapınağı, açıkhava tiyatrosu ve sayısız saraylarıyla Bergama, İskenderiye'den sonra dünyanın en büyük uygarlık merkeziydi. Bu zengin krallık uzun süre Roma imparatorluğuna bağlı bir devlet olarak yaşadı. Kral I. Aristonikos'un öldürülmesi üzerine, ülke, Roma egemenliğindeki eyaletlerden biri durumuna geldi.

Yüzyıllarca Roma yönetiminde kalan bölge, bu imparatorluğun ikiye bölünmesi üzerine bütün Anadolu'yla birlikte Doğu Roma (Bizans) imparatorluğunun payına düştü (395).

Müslüman Araplar'ın Anadolu'daki bütün Bizans şehirlerine yaptıkları akınlar, İzmir yakınlarına kadar yayıldı (7. yüzyıl); ama her zaman sağlam kalmasına önem verilen kaleyi düşüremeyen Araplar şehre giremediler.

Türkler'in bütün Anadolu gibi İzmir bölgesindeki egemenlikleri de Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın fethiyle başlar (1076). Şehrin yönetimini eline alan Çaka Bey adında bir Türk komutanı kısa bir süre içinde meydana getirdiği kuvvetli bir donanmayla Midilli ve Sakız adalarını, Edremit'i eline geçirdi (1092). Çanakkale boğazındaki Abidos'u da kuşatıp Bizans'ı sıkıştırdığı sırada hileyle öldürüldü. Böylece önemli bir tehlikeden kurtulan imparator Aleksis Komnenos, bir süre sonra kayınbiraderi Dukas'ın başında bulunduğu kuvvetlerle İzmir'i geri aldı (1097). Bu olayın önemi, anlaşma yoluyla bırakılan şehre giren Bizanslılar'ın Türk ve Hıristiyan 10 000 kişiyi kılıçtan geçirmiş olmasıdır. Bundan sonra elden ele geçen İzmir, Rodos şövalyelerinin bütün kuvvetleriyle karşı koymalarına rağmen yine de Türkler'in ileri hareketlerinde bir üs olarak kullanıldı. İstanbul'un Haçlılar'ın saldırısına uğraması (1024) üzerine başıboş bir durumda kalan bütün Ege bölgesiyle birlikte İzmir'e de Venedikliler ve Cenevizliler doldular.

İZMİR ADI NEREDEN GELİYOR

İzmir kelimesi eski İyon uygarlığı çağında kurulan bu şehre verilen Smyrna adının Türkler tarafından değişik bir biçimde söylenişidir.

Eski çağların ünlü Ephesus (Efes) şehrinin yakınlarında gelişen bu şehir, zamanla Smira, Zimira, Esmira ve İsmira şekillerinde anılmıştır. Ünlü Arap bilgini İbn-i Batuta, şehrin adını Yezmir biçimiyle yazmış ve Araplar tarafından da böylece anılmıştır.

İmparator Mihael Paleolog İstanbul'u Haçlılar'dan geri aldıktan (1261) sonra da Ceneviz ve Venedikliler'in İzmir çevresindeki bağımsızlıkları devam etti.

Türk beylerinden Aydınoğlu Umur Bey 223 yıllık bir aradan sonra İzmir'i yeniden Türk egemenliği altına aldı (1310). Ama çok geçmeden Haçlı ordu ve donanmalarıyla kuvvetlenen Rodos şövalyeleri İzmir'e bir baskın yaparak Umur Bey'in donanmasıyla birlikte tersanesini de yakıp Aşağıkale adı verilen hisarı ele geçirdiler (28 Ekim 1344). Umur Bey'in şehit düştüğü bu savaşta, şehir Türkler'in elinde kaldıysa da Aşağıkale'deki şövalyeler bir türlü atılamadı. 59 yıl süren bu bölünüşten ötürü şövalyelerin elinde kalan kesime halk arasında «Gâvur İzmir» denmesi sonraları bile bir dil alışkanlığı oldu.

Bu dönemde Aydınoğulları beyliği bugünkü İzmir ve Aydın illerinin bütün topraklarıyla Manisa ve Denizli illerinin de birer bölümünü kaplıyordu. Beyliğin Yıldırım Bayezit tarafından ortadan kaldırılması (1390) üzerine «Müslüman İzmir» diye anılan kesimiyle İzmir de Osmanlı devletinin genişleyen sınırlarına katıldı.

Yıldırım'ın Ankara savaşında yenilmesiyle (1402), Ege'ye kadar ilerleyen Timur «Gâvur İzmir» diye anılan kesimdeki Rodos şövalyelerini ezerek bütün çevreyi Aydınoğulları'na bıraktı (1403). Bir süre sonra Yıldırım'ın oğullarından Süleyman Çelebi'den yardım gören Cüneyt Bey adındaki bir başka Türk beyi Aydınoğulları'nı yenilgiye uğratarak İzmir ve dolaylarını eline geçirdi (1406). Bu olayların devam ettiği süre içinde kardeşlerini yani Yıldırım'ın öteki oğullarını, yenilgiye uğratan ve Anadolu'da dağılan Osmanlı Türk birliğini yeniden kuran 1 Mehmet, Cüneyt Bey'in bağımsız yönetimine son vererek bütün bu toprakları Osmanlı devletine bağladı. Bununla birlikte Cüneyt Bey'in başvurduğu yeni ayaklanmalar (1426) II. Murat tarafından ve Venedikliler'in saldırıları da (1472) Fatih Sultan Mehmed'in padişahlık yıllarında önlendikten sonra İzmir ve dolayları kesin bir güvenliğe kavuştu.

Tanzimat'tan sonra İzmir, yeni kurulan Aydın vilayetinin merkezi oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Yunanlılar tarafından işgal edildi. Atatürk'ün önderliğiyle başlayan Kurtuluş Savaşı'nın sonunda 9 Eylül 1922'de kurtarıldı. Yunanlılar giderayak şehri ateşe vermek soysuzluğunu da yapmaktan geri kalmadı. Düşmandan ve yangından kurtarılan İzmir daha sonra onarılarak modern bir şehir oldu; Türkiye'nin 3. büyük kenti durumuna geldi.

İzmir'in önemli bir arkeoloji bölgesi olan Efes'te agora ve büyük tiyatronun kalıntıları.

ULUSLARARASI İZMİR FUARI

Her yıl 20 ağustos-20 eylül tarihleri arasında bir ay süre ile açılan Uluslararası İzmir Fuarı'nın, ilin ekonomisine sağladığı yarar çok önemlidir. Yunanlılar'ın 9 Eylül 1922'de İzmir'den kaçarken ateşe verdikleri evlerin yerinde kurulan bugünkü uluslararası fuar, 1927 yılında Karantina semtindeki sanat okulunda açılan bir sergiyle başladı. 1933 yılında, bugün Kültür Park adıyla anılan geniş alana getirilen sergi, her yıl biraz daha geliştirilerek uluslararası bir nitelik kazandı. Yerli ve yabancı firmaların katılmasıyla geniş çapta alım-satımlara sahne olan fuarın, İzmir ili kadar, Türkiye ekonomisi üzerindeki önemi de büyüktür.

İZMİR LİMANI

İzmir iline, tarihi boyunca ekonomi ve ticaret alanında önemli bir yer sağlayan etmenler arasında, şehrin son derece elverişli bir limana sahip olmasının payı büyüktür.

İstanbul'dan sonra yurdumuzun en büyük ihracat limanı olan İzmir'e 17. yüzyılda 1 000 gemi giriyordu. 20. yüzyılın başlangıcında İzmir limanına giren gemilerin tonajı yılda ortalama 3 milyon tonu aşıyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra her bakımdan gerileyip duraklayan bölgeyle birlikte limandaki iş kapasitesi de daraldı. Cumhuriyet çağında başlayan kalkınmalara paralel olarak İzmir limanı da yeniden hareketlendi. 1950 yılında İzmir limanına uğrayan gemilerin tonajı 1 milyon 800 bine kadar yükseldi. Bugün Türkiye ihracatının % 40'ı İzmir limanından yapılır. İzmir limanının bu derece önem kazanmasında, şehri yurdumuzun iç merkezlerine bağlayan demiryollarının payı büyüktür. Bu demiryollarından ilki 1866 yılında İzmir-Aydın arasında döşenmiş, sonradan Afyon'a kadar uzatılarak iç Anadolu'yla bağlantı sağlanmıştır.

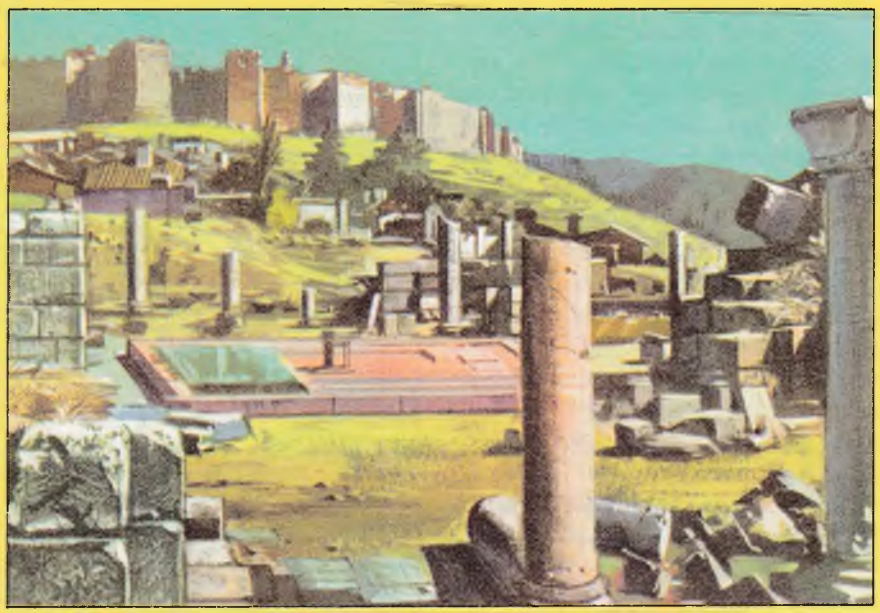

İzmir'in Selçuk ilçesindeki Saint Jean kilisesi kalıntıları.

TURİZM

İzmir ili, eski çağların çeşitli uygarlıklarından günümüze kadar gelen şehir kalıntılarının ve buralardan çıkarılan değerli sanat eserlerinin eşsiz bir zenginlikle yer aldığı tarihî bir bölgedir.

Ege denizi kıyılarında gemilerin barınmalarına elverişli limanıyle her çağda önemini kaybetmeyen il merkezi bugün de yurdumuzun, İstanbul'dan sonra en büyük turizm merkezidir. Dünyada bir eşi daha olmayan tarihî zenginlikleri yanısıra Çeşme plajları, Balçova kaplıcaları ve il merkezinin yanıbaşındaki Aliağa çiftliği gibi gezinti yerleriyle İzmir, yurdumuzda turizm endüstrisinin hızla geliştiği bir bölgedir.

İzmir il merkezi içindeki en önemli tarih zenginlikleri şunlardır:

Agora ('pazar yeri)'), akropol, Artemis hamamı, Bayraklı, Konak meydanındaki saat kulesi, Asansör (Karataş semtinde oturanların, Güzelyalı-Konak caddesine rahatlıkla inmelerini sağlar).

İzmir merkezinde Osmanlılar'dan kalma fazla eser yoktur. Nedense Osmanlılar İzmir'e pek bakmamışlardır. Hisar camisi, Kemeraltı camisi Osmanlılar'ın yaptırdıkları en güzel eserlerdi.

İzmir'in Selçuk ilçesine 3 km uzaklıktaki Efes şehri en ünlü tarihi bölgedir. İyon uygarlığı (İ. Ö. 12. yüzyıl) çağının şehir devletlerinden biri olan Efes, eski çağlarda Kuşadası körfezi üzerinde son derece işlek bir ticaret limanıydı. Lidyalılar tarafından yapılan ünlü «Kral Yolu» Efes'ten başlardı. Binlerce yıllık bir uygarlığın beşiği olan bu şehrin açıkhava tiyatrosu pek ünlüdür. 66 basamaktan meydana gelen ve 24 500 kişi alan bu tiyatro, bütün Helenistik çağın en büyük eserlerinden biridir.

Dünyanın Yedi Harikası arasında yer alan Artemis tapınağı da Efes'te bulunuyordu. Şehirde biri Yunanlılar'ın, biri de Romalılar'ın olmak üzere iki agora (pazar yeri, toplantı alanı)) yer alıyordu. Kelsur kitaplığı (İ. Ö. 2. yüzyıl) adıyla anılan ünlü yapı da bugün ayakta kalan kalıntılarıyla değerli bir tarih eseridir. Efes Arkeoloji müzesinde yer alan değerli eserler arasında Artemis (3,30 m boyunda) ve Apollon heykelleri vardır. Ama bütün bunların dışında Efes'e dünya çapında bir ün sağlayan en önemli yapı Meryem Ana'nın evidir. Hristiyan konsülünce Meryem Ana'nın (Hz. İsa'nın annesi) burada oturduğu ve burada öldüğü resmen kabul edildikten sonra bu ev Hıristiyanlar'ın hac yeri değerini kazanmıştır.

Tarihî değeriyle ünlü olan Bergama, kralların başkentiydi. Burada açıkhava tiyatrosu, Traianus, Athena, Hera, Demeter tapınakları, bugün kalıntıları Berlin müzesine taşınmış olan Zeus tapınağı pek ünlüdür.

FOLKLOR

İzmir ilinde geleneksel kıyafet, şehirde ve köylerde farklı şekillerde ortaya çıkar. Şehirde yaşayanlar modaya uygun kıyafetler giyerken, köylerde yaşayanlar rahat çalışabilecekleri giysileri tercih etmişlerdir. 19. yüzyılda, şehirdekilerin bir kısmı Batılılar'ın giydiği kıyafetlere ilgi duymaya başladı. Bunun sonucunda Avrupa'nın değişik ülkelerinden çeşitli giyim eşyaları getirtildi. Bunlara ilgi göstermeyen kesimde ise efelerin kıyafetini andıran kısa dizlik, mintan, sırmalı cepken ve fes yaygındır. Fese oyalı çevre sarılır. Geleneksel kadın kıyafetinin başlıca parçaları da sim işlemeli cepken, kadife üstlük, üçetek, uzun don ve boy entarisidir. İlin geleneksel kıyafetinde, efelerin giysileri ayrı bir yere sahiptir. Mavi şalvar, dizlik denen don, cepken, camadan, kuşak, kayalık denen çizme, kepenek ve aba, efe giyiminin başlıca parçalarını oluşturur. İlde zeybek oyunları yaygındır. Efe zeybekleri ağırdır; tek kişi tarafından oynanır. Zeybeklerin oynadığı zeybek oyunları ise hızlıdır; iki veya dört kişi tarafından oynanır. İlin halk müziği çok zengindir. Zeybek havaları ve düğün havaları yaygındır. «Bugün ayın ondördü», «Şu İzmir'in dağlarında-Bülbül öter bağlarında» türküleri ünlüdür.

KÜTAHYA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Kütahya ili, içbatı Anadolu'nun eşiği sayılan ve yüksekliği 1 100-1 200 m arasında değişen geniş bir yayla üzerindedir. Bu geniş yayla üzerinde dağlar yer alır.

İldeki başlıca dağlar Simav (Ziyaret tepesi 1 800 m), Eğrigöz (2 181 m), Yellice (İncebel tepesi 1 764 m), Türkmen (1 826 m) dağlarıyla, Gümüşdağ (Nalbant tepesi 1 901 m), Akdağ (2 039 m) ve Yeşildağ'dır (Tepelcetepe 1 533 m).

İlin % 31,5'ini platolar kaplar. Önemli olanları ilin güneyinde kalanlardır. Kütahya, köprüören ve Tavşanlı ovalarının kuzeyinde, yükseklikleri 1 000-1 200 m'yi bulan geniş platolar vardır. Kütahya ovasının doğusunu kuzey ve kuzeydoğudaki neojen platolarının devamı olan platolar, Türkmen dağlarının uzantıları oluşturur.

Kütahya topraklarının % 11'ini ovalar kaplar. Arazi çok sayıda akarsu vadisiyle parçalanmıştır.

Porsuk vadisi Altıntaş'ın kuzeyinde başlar. Geniş bir tabanı vardır. Kütahya ovasına kadar uzanan vadi, Porsuk barajı ile sona erer. Kütahya ovası 93 km²'lik bir alanı kaplar. Ovanın yüksekliği 930 m'dir. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki Kütahya ovasının genişliği 5,5 km'dir. Merkez ilçesi bu ovanın kıyısındadır. Ovada iç Anadolu'nun özellikleri görülür. Kütahya ovasında hayvancılık ve tahıl tarımı yapılır. Yoncalı ovasının ortalama yüksekliği 1 000 m kadardır. Ovanın orta kısımlarında sıcak su kaynakları yer alır. Köprüören ovasının yüksekliği 1 000 m'dir. Kütahya ovasının kuzeybatısındadır. Uzunluğu 6 km, genişliği 4 km'dir. Bunlardan başka Altıntaş, Aslanapa, Örencik ve Simav ovaları vardır.

Başlıca vadiler dar ve derin bir boğazla Tavşanlı ovasına açılan Kocasu vadisi ile Emet çayı ve Kocaçay vadileridir.

Kütahya çinicili-ğiyle tanınan bir ilimizdir. İşte çinilerle bezenmiş bir cami ve minaresi.

KİMLİK KARTI 43

Nüfusu : 544 937 (1985)
Yüzölçümü : 11 875 km²
Nüfus yoğunluğu : 46
Otomatik telefon kodu : 2311

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	162 434	181 538	22,24
Altıntaş	29 611	34 875	32,72
Domaniç	20 278	21 189	8,79
Emet	56 652	59 544	9,96
Gediz	68 243	74 023	16,26
Simav	80 101	82 969	7,04
Tavşanlı	79 770	90 799	25,90

Coğrafi konum : 29° 00′ ve 30° 30′ doğu boylamları ile 38° 70′ ve 39° 80′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 57,5
İlin en yüksek yeri: Eğrigöz dağı (2 181 m)
Ovalar: % 11
Platolar: % 31,5

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 97
Orman alanları: % 50,8
Ekili ve dikili alanlar: % 35,2
Çayır ve meralar: % 11
Tarıma elverişsiz alanlar: % 3

Yıllık yağış ortalaması: 564,6 mm
Yıllık ısı ortalaması: 10,6°

Başlıca tarım ürünleri:
Arpa, buğday, şeker pancarı, kenevir, haşhaş.

Başlıca sanayi ürünleri:
Azot, şeker, çini, tuğla-kiremit.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlin başlıca akarsuları Porsuk, Felent, Gediz, Emet çaylarıyla, Kocasu ve Kocaçay'dır.

Porsuk çayı, Murat dağının kuzeydoğusundan doğan kaynakların birleşmesiyle meydana gelir. Önce kuzeybatıya, daha sonra güneye ve kuzeydoğuya yönelir. Menderesler çizerek aktıktan sonra il toprakları dışına çıkar. 50 km uzunluğundaki Felent ça-

yı, Porsuk'un kollarından biridir. Murat ve Eğrigöz dağlarının eteklerinden doğan Gediz çayı, bir süre güneybatı yönünde aktıktan sonra güneye yönelerek il sınırlarını terkeder. Düzenli bir rejime sahiptir. Ancak yağışlar ve eriyen karların etkisiyle, baharda taşar. Emet çayı Şaphane dağının kuzey eteklerinden doğar.B ir süre kuzeye doğru aktıktan sonra kuzeybatıya yönelir ve il sınırlarını terkeder. Murat dağının kuzeyinden doğan Kocasu, önce kuzey ve kuzeybatı yönlerinde akar, daha sonra tekrar kuzeye ve kuzeybatıya yönelerek il toprakları dışına çıkar. Kocaçay Simav'ın kuzeyinden doğar; kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinde aktıktan sonra Emet çayına katılır.

Kütahya göl bakımından zengin değildir. İlde Simav gölüyle, Porsuk ve Enne baraj gölleri vardır. Simav gölü 5 km²'lik bir alanı kaplar. Bir bölümü sazlık ve bataklık olan gölün suları, yazın oldukça azalır. Porsuk baraj gölü Porsuk çayı üzerinde kurulmuştur. Gölden, sulamada ve taşkınları önlemede yararlanılır. Enne baraj gölü, Felent çayı üzerinde, içme suyu sağlamak amacıyla kurulmuştur.

İKLİM

Kütahya ilinin iklimi, iç Anadolu, Ege ve Marmara iklimleri arasında geçiş iklimidir. İlde yıllık ortalama sıcaklık 10,6°, şimdiye kadar görülen en yüksek ısı 36,8°, en düşük ısı -28,1°'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı 546,6 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitki örtüsü ormanlıktır. Ormanlar 567 079 hektarlık bir alanı kaplar. Kütahya'nın % 47,7'sini oluşturan ormanların % 38'i normal koru, % 27'si bozuk koru, % 33,8'i bozuk baltalıktır. Korularda karaçam, kızılçam, ardıç, sarıçam, kestane ve kavak gibi ağaçlara rastlanır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Kütahya ilinde, tarımda en önemli yeri tarla bitkilerinin üretimi tutar. En çok tahıllar ve Baklagiller yetiştirilir.

İlde yetiştirilen başlıca ürünler şunlardır (1978-80 ortalaması, ton olarak):

Zengin tarihi Hitit çağına kadar uzanan Kütahya, günden güne gelişen bir şehrimizdir.

Buğday (230 360), arpa (103 600), mısır (3 180), mahlut (4 350), nohut (1 760), fasulye (2 100), burçak (1 100), şeker pancarı (199 200), kenevir (lif, 2 180), kenevir (tohum, 3 070), haşhaş (sakız, 1 660), haşhaş (tohum, 1 870), soğan (7 300), patates (25 980).

İlin sulanabilen arazilerinde sebzecilik yapılır. Lahana, ıspanak, kabak, marul ve hıyar yetiştirilir. Sebze üretimi, ilin ihtiyacını karşılayacak kadardır. Bununla birlikte, Gediz'de açılan bir konserve fabrikası, sebzeciliğin önem kazanmasına yol açmıştır.

İlde meyvacılık ve bağcılık da yapılır. Armut, ayva, elma muşmula, vişne, erik, kiraz, şeftali, ceviz, antepfıstığı, çilek ve dut, ilde yetiştirilen başlıca meyvalardır. Bağlarda sofralık ve şaraplık üzümler üretilir.

Kütahya ilinin ekonomisinde, bitki üretiminden sonra en önemli uğraş hayvancılıktır. En çok koyun, tiftik keçisi ve kıl keçisi beslenir. Dağlıç, en yaygın koyun türüdür. Bunların dışında sığır, sütünden ve gücünden yararlanılan manda, koşum hayvanlarından at ve eşek yetiştirilir. Kümes hayvancılığı da önemlidir.

Göllerde akbalık, sazan, yayın, kefal, sarıbalık gibi balık türleri vardır.

1980 yılında Kütahya ilinde saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): Koyun (458 900), kıl keçisi (263 000), tiftik keçisi (223 150), sığır (181 700), manda (8 430), at (12 800), eşek (30 200). Bunların dışında 1 130 850 tavuk-horoz ve 16 280 arı kovanı saptanmıştır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Sanayide hızla ilerleyen bir ildir. Kütahya-Balıkesir demiryolunun yapılması Seyitömer, Tunçbilek, Değirmisaz linyit yataklarının işletilmesini kolaylaştırmış; bu da sanayinin ilerlemesini hızlandırmıştır.

Kütahya'daki sanayi kuruluşlarının bir bölümü Merkez ilçesi çevresindedir. Kütahya azot sanayii işletmeleri, Kütahya şeker fabrikası, Sümerbank Kütahya keramik fabrikası, Garp linyitleri işletmesi ve Etibank Emet Kalemanit işletmeleri en önemlileridir.

Ilde madencilik önemli yer tutar. Linyit, manyezit ve bor tuzu yatakları vardır.

Türkiye'nin en bol linyit alanları Kütahya'dadır. Emet'te kömür yatakları, Simav'da krom işletmeleri, mermer yatakları vardır. İlde bunların dışında bakır, kurşun, çinko, demir, feldspat ve kaolin madenleri saptanmıştır.

KÜTAHYA'DA ÇİNİCİLİK

Dünyaya ün salmış Türk çiniciliğinin merkezi Kütahya'dır. Yurdumuzda

İlgi çekici özellikleriyle : KÜTAHYA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin İçbatı Anadolu bölümünde yer alan Kütahya kuzeyde Bursa ve Bilecik, doğuda Eskişehir ve Afyonkarahisar, güneyde Uşak, güneybatıda Manisa, batıda Balıkesir illeriyle sınırlıdır.

yapılan camiler, çeşmeler ve kervansarayların Kütahya çinileriyle süslenmesine önem verilmiştir. Bu nedenle Kütahya sanat tarihimize geçmiştir. İlde çinicilik Selçuklu Türkleri döneminde başlamış, Osmanlı Türkleri tarafından ilerletilmiştir.

TARİH

Kütahya'nın zengin tarihi İsa'dan ön-

KÜTAHYA ADI NEREDEN GELİYOR

İlin adı eski kaynaklara göre «Kotis'in şehri» anlamına gelen Kotiaion'dur. Bu söz Cotyaeim, Cotyaeum ve Cotyoium şeklinde söylenirdi. Osmanlı Türkleri'nin bir süre Kütâhiye diye andıkları şehrin adı sonradan Kütahya olarak kaldı.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Altın taş içinde gınam ezdiler
Gümüş tarağ ile zülfüm çözdüler
Yatsıya varmadan başım bozdular

Irak yakın dimen anam gel bana
Kızım işkencede diye ağlama

FOLKLOR

Kütahya ilinde geleneksel giysiler, yavaş yavaş varlığını kaybetmektedir. Kadınlar özel günlerde giyimlerine özen gösterirken, gündelik olarak rahat çalışabilecekleri giysileri tercih ederler. Geleneksel kadın giyiminin başlıca parçaları çatal ağ denen şalvar, bindallı, çatkılı, çar, çarşaf, bino denen fes, fermene ve işlemeli yün çoraptır. Kadınlar özel günlerde «ağır elbise» denen giysiyi giyer. Geleneksel erkek giyiminde mintan, hırka, cepken, şalvar ve çarık yaygındır. İlde zeybek oyunları ve kaşıklı oyunlar oynanır. İlin halk müziğinde de zeybek havaları yaygındır. «Tıpır tıpır yürürsün» ve «Havada durna sesi gelir» türküleri ünlüdür.

ceki yüzyıllara, Hititler çağına kadar uzanır. Frikya ve Lidya devletleri bu bölgeyi egemenlikleri altına almışlardı. Daha sonra Persler'le Makedonya kralı Büyük İskender arasında el değiştiren şehir Roma imparatorluğuna geçti. Altı yüzyıl kadar bu durumda kaldı. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması üzerine Bizans'ın payına düştü (İ. S. 395). Ortadoks'luğun yayıldığı çağlarda piskoposluk merkezi olması ve önemli yol kavşakları üzerinde bulunması, Kütahya'nın hızla gelişmesini sağladı.

Araplar'ın batıya yaptıkları sayısız akınlar sırasında birkaç defa yağmaya uğrayan şehir, Alp Arslan'ın Malazgirt zaferinden sonra ünlü komutan Kutalmışoğlu Süleyman Bey tarafından Bizanslılar'dan fethedilerek Malazgirt'te büyük bir yenilgiye uğrayan Bizans imparatoru Romanos Diogenes'in tahtına göz diken düşmanları, onu Kütahya'ya sürdükleri gibi, gözlerini de burada oydurmuşlardır. Anadolu Selçuklu Türkleriyle Bizanslılar arasında birkaç kere el değiştiren Kütahya, Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat tarafından 1233'te kesinlikle Türk topraklarına katıldı. Anadolu Selçuklu devletinin son yıllarında, Kütahya şehri merkez olmak üzere bu bölgede Germiyanoğulları beyliği kuruldu (1260).

Oğuz Türkleri'nin Avşar boyundan olan Germiyanoğulları, bir ara çok güçlendiler ve sınır komşuları olan Aydınoğulları'nı egemenlikleri altına aldılar. Germiyanoğulları'ndan Süleyman Bey, ünlü Türk şairi ve bilgini Mevlâna Celâlettin Rumî'nin torunu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatunla evlendi. Bu evlilikten doğan Devlet Hatun da sonradan Şehzade Bayezid'e (Yıldırım Bayezit) verilerek Osmanlı Türkleri ile akrabalık sağlandı. Kütahya, Simav ve Tavşanlı şehirleri Devlet Hatun'un cihanı olarak Osmanlılar'a verildi. Böylece beylik küçüldü.

Germiyanoğlu Yakup Bey, sonunda ülkesini Osmanlılar'a bırakmak zorunda kaldı. Timur'un Ankara meydan savaşında Yıldırım'ı yenmesi üzerine öbür Anadolu beylikleriyle birlikte Germiyanoğulları da yeniden bağımsızlıklarını elde ettiler. Germiyanoğulları'nın son hükümdarı Mehmet Bey, yeniden kurulan Osmanlı devletinin Anadolu birliğini gerçekleştireceğine kesinlikle inanıyordu. Bunun için Osmanlı Türkleri ile sıkı ilişkiler kurdu. Edirne'ye giderek II. Murat'la görüştü. Ölürken de ülkesinin Osmanlı topraklarına katılmasını vasiyet etti. Böylece 157 yıllık bir süre Kütahya'da egemenlik kuran Germiyanoğulları devleti sona erdi. II. Murat, o çağlarda «Germiyan Tahtı» diye anılan Kütahya'yı bir Osmanlı sancağı durumuna getirdi. Umurbeyoğlu Osman Beyi de sancak beyliğine atadı. II. Murad'ın oğullarından Alâeddin Ali Çelebi de bu sancağın beyliğini yapan şehzadeler arasındadır.

Anadolu beylerbeyiliği merkezinin sonraları Ankara'dan Kütahya'ya kaldırılmasıyla şehrin önemi büsbütün arttı. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğullarından Şehzade Bayezit ve Şehzade Selim, burada sancak beyliği yaptılar. Kanuni'nin Zigetvar seferinde ölümü üzerine Kütahya'da bulunan Şehzade Selim, hızla İstanbul'a gelerek II. Selim adıyla tahta çıktı.

Kütahya, 1833 yılına kadar Osmanlı imparatorluğunun birinci dereceden önemli şehirlerinden biri ve Anadolu beylerbeyiliğinin merkezi olarak kaldı. 1833'te sınırları daraltılarak Hudavendigâr eyaletinin merkezi yapıldı. Eyalet merkezi, 1867'de Kütahya'dan Bursa'ya alınınca şehir gitgide ömini kaybetmeye başladı. Bursa'nın 5 sancağından biri durumuna gelerek, ticaret yollarından uzak kaldı. Anadolu demiryolunun buradan geçirilmemesi şehri felce uğrattı. Önceleri bellibaşlı sanayi kollarından olan halıcılık, çinicilik ve dericilik sönmeye başladı.

Kütahya 1921 yılında Yunan saldırısına uğradı. Düşman tarafından yıkılan ve yakılan şehir 30 Ağustos 1922 zaferinden sonra Yunanlılar'dan geri alındı.

Kütahya cumhuriyetten sonra yeniden canlandı. 1931 yılında Balıkesir'in demiryolu ile Marmara bölgesine bağlanması ve Eskişehir-Afyon demiryolunun il sınırları içinden geçirilmesi Kütahya'nın yeniden gelişmesini sağladı.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İlk çağlardan yakın tarihlere kadar çeşitli uygarlıkların kaynaştığı Kütahya'da, birçok ünlü eser yer alır. Bunlar arasında en eskisi, Kütahya'nın Çavdarhisar köyünde bulunan ve ilk çağlardan kalma Aizani şehri yıkıntılarındaki Zeus tapınağıdır. Romalılar'dan kalan önemli bir yapı yoktur. Bizans çağının en ünlü yapısı, Kütahya kalesidir. 70 kadar burcu olan bu kalenin çevresi 3 500 metreyi bulur. Osmanlı Türkleri kaleyi birçok defa onarmışlardır. Selçuklular'dan kalan eserler arasında Kütahya'ya 50 km uzaklıkta bulunan Karacaviran köyünde Sultan Gıyasettin Keyhusrev tarafından yaptırılan rıbat (tekke), ile, Sultan Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılan Yoncalı Ilıca hamamı sayılabilir. Germiyanoğulları çağından kalan eserler ise Vâcidiye medresesi, Yukarı Kale (Süleyman Şah) camisi, Kurşunlu (Kasım Paşa) camisi, Çatal mescit ve Yakup Bey medresesidir.

Yıldırım Bayezit, Kütahya'da Sancak Beyi olarak bulunduğu yıllarda kendi adıyla anılan ilk Osmanlı Türk camisini yaptırmıştı. Bu yapı, sonradan Kanuni Sultan Süleyman tarafından, Mimar Sinan'a tamir ettirilmiştir. İshak Fakih, Muslihittin Mustafa Bey, Karagöz Ahmet Paşa, Hatuniye, Alo Paşa camileriyle, Sadrazam Rüstem Paşa tarafından yaptırılan Balıklı hamamı ve medresesi, Vahit Paşa kütüphanesi, Müftüzade İbrahim Ethem Bey camisi ve kütüphanesi, Osmanlı döneminden günümüze kadar ayakta kalan eserlerdir. Bugün Kütahya müzesi durumuna getirilen Vâcidiye medresesi ile Vahit Paşa kütüphanesi, birçok değerli eserin toplandığı tarihî yapılardır.

MANİSA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Manisa, Ege bölgesinin geniş bir alan kaplayan illerinden biridir. Gediz havzasının yaklaşık % 73'ü Manisa ili sınırları içinde kalır. Bakırçay havzasından ise kuzeybatıdaki sınırı ile küçük bir parça almaktadır. Manisa'da bulunan dağların ovaları kuşatan uzantıları tepelik ve dalgalı kesimler meydana getirmiştir. İl topraklarının % 54,3'ü dağlar, % 17,9'u ovalar, % 27,8'i platolardan oluşur.

Manisa ilindeki başlıca dağlar Manisa dağı, Bozdağlar, Yund ve Demirci dağlarıdır. Bozdağlar'ın kuzeybatı ucunda, Manisa ovasının güneybatısında bulunan Manisa dağı, doğu-batı yönünde uzanır. Spil dağı da denen bu dağın (1513 m) Manisa şehrine bakan yüzeyi daha çıplak ve diktir. Diğer yüzü ise bitki örtüsü yönünden zengindir. Manisa ile İzmir illeri arasında, sınır durumunda olan Bozdağlar vardır. Batı Anadolu dağlarının kollarından olan bu dağlar zengin bir bitki örtüsüyle kaplıdır. İl sınırları içindeki en yüksek nokta Kumpınar tepesidir (2 070 m). İlin kuzeybatısında, Soma'dan Çandarlı körfezine doğru Yund dağı uzanır. En yüksek noktası 1 201 m yükseklikteki Çamlıca tepesidir. Yukarı Gediz vadisi ile Simav çöküntü alanı ve Sındırgı, Kırkağaç, Akhisar, Gördes, Selendi arasını dolduran Demirci dağları çok geniş bir kütleye sahiptir. Simav dağları da denir. En yüksek noktası 1 800 m ile Ziyarettepe'dir.

Manisa ilinde akarsular, denize dikine inen dağlar arasında geniş ve düzenli vadiler açmıştır. Bu vadilerin en önemlileri Gediz ve Bakırçay vadileridir.

İl alanının yaklaşık % 17,9'unu ovalar kaplar. Bu ovaların en büyüğü Gediz ovasıdır. Çok geniş bir alana yayılan ova doğudan Kula platoları, batıdan Manisa dağı, Menemen boğazı ve Yund dağı arasında kalan bütün ovalar ile güneyde Bozdağ, kuzeyde içbatı Anadolu eşiğinin dik kenarları arasında kalan ovaların hepsini birden içine alır.

60 000 hektarı aşan bölümü sulanan ovanın verimli topraklarında sanayi

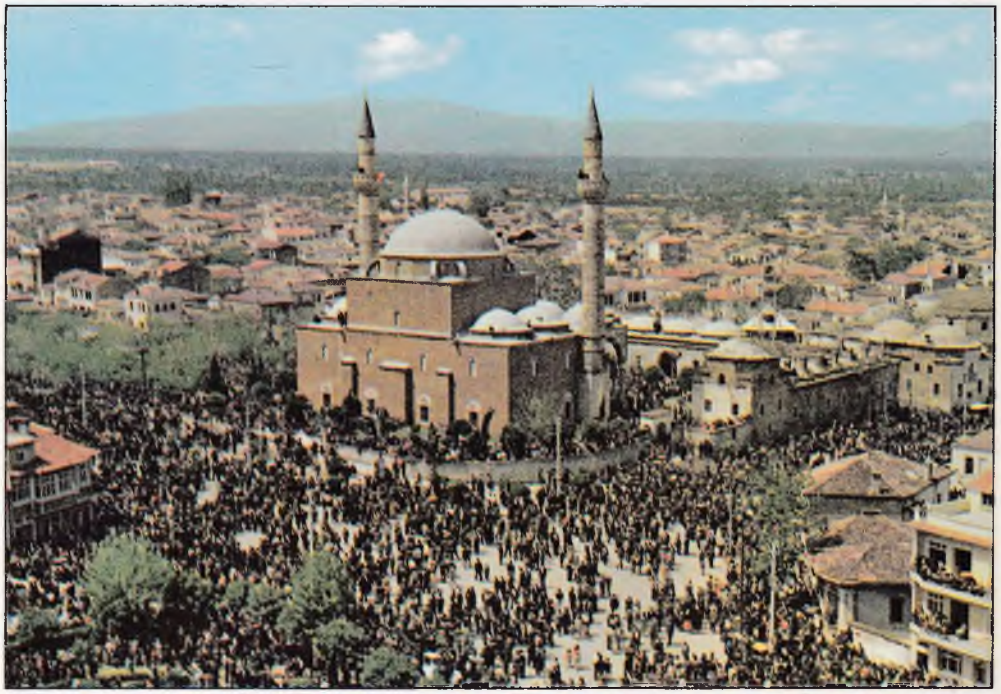

Ege bölgesinin bu güzel il merkezi Mesir törenleriyle ünlüdür. Mesir'de Sultan camisi ve çevresinde büyük bir kalabalık kaynaşır.

KİMLİK KARTI 45

Nüfusu : 1 050 045 (1985)
Yüzölçümü : 13 810 km²
Nüfus yoğunluğu : 76
Otomatik telefon kodu : 5511

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	158 982	183 524	28,71
Akhisar	146 444	159 348	16,89
Alaşehir	74 943	82 759	19,84
Demirci	53 187	58 233	18,13
Gördes	45 526	49 582	17,07
Kırkağaç	40 512	43 610	14,74
Kula	41 546	45 312	17,35
Salihli	111 288	126 950	26,33
Sarıgöl	30 530	32 882	14,84
Saruhanlı	64 427	70 163	17,06
Selendi	24 019	25 576	12,56
Soma	53 739	63 784	34,27
Turgutlu	96 798	108 322	22,50

Coğrafi konum : 27° 08′ ve 29° 05′ doğu boylamları ile 38° 04′ ve 39° 58′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 54,3
İlin en yüksek yeri: Kumpınar tepesi (2 070 m)
Ovalar: % 17,9
Platolar: % 27,8

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 96,9
Orman alanları: % 54
Ekili ve dikili alanlar: % 36,3
Çayır ve meralar: % 6,6
Tarıma elverişsiz alanlar: 3,1

Yıllık yağış ortalaması: 746,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 16,8°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, pamuk, tütün, zeytin, kuru üzüm.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma, iplik, tarım makineleri, tuğla-kiremit, halı, yağ, çırçır.

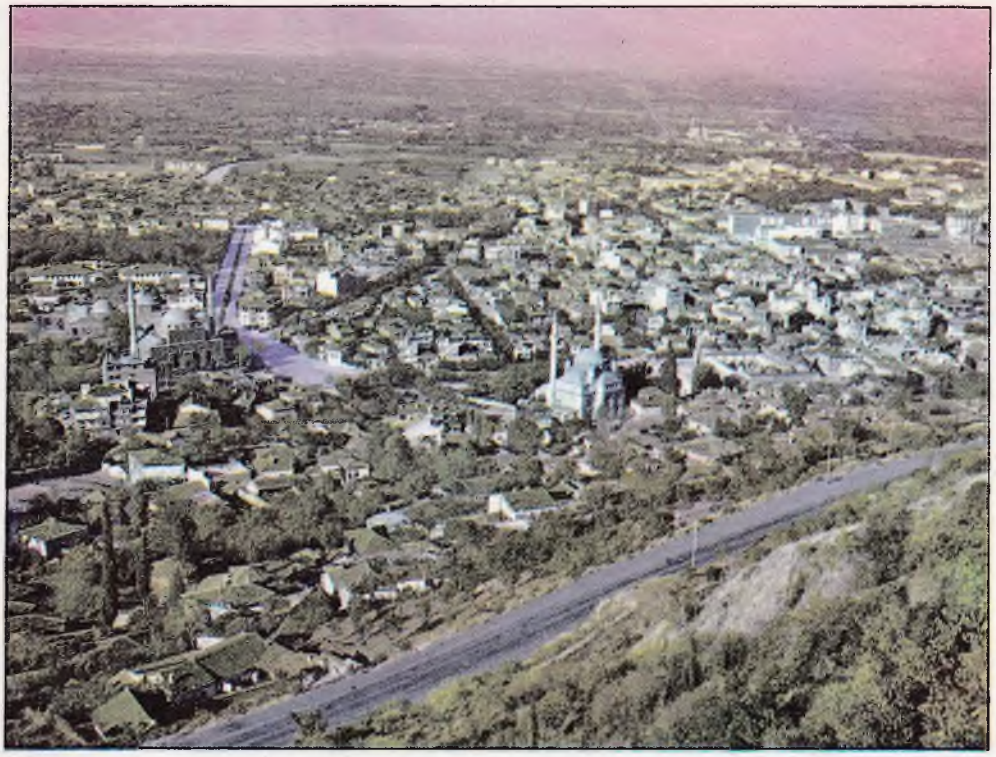

Osmanlı dönemi mimarlık eserleri bakımından zengin bir ilimiz olan Manisa'nın genel görünüşü.

bitkileri de dahil olmak üzere her türlü tarım üretimi yapılabilmektedir.
Demirci dağlarının geniş etekleri üzerinde platolar yer alır. Bazı kesimleri Gediz nehrinin kollarıyla yarılmıştır. Art arda sıralanan platoların yüksekliği, ilin kuzeydoğusunda 1 000 m'nin üzerindeyken, güney ve güneybatıya doğru yükselti azalır. Bunların hepsine Kula-Gördes platoları adı verilir. Kula yöresinde çeşitli volkanik oluşumlarla kaplıdır. Soma yöresinde Yund dağı kütlesinin Bakırçay'a doğru uzanan eteklerinde de platolar vardır. Bunlara Uzunca yaylalar adı verilir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Manisa'nın en önemli akarsuyu Gediz nehridir. Gediz Murat dağından doğar. Gediz ilçesinin 7 km kadar güneyinden geçer; sonra kuzeyden Selendi, Deliniş, Demrek ve Kum çaylarını, güneyden de Alaşehir ve Nif çaylarını alır. Gediz'e katılan diğer ufak dereler şunlardır: Kurşunlu, Tabak, Sart, Gencer, Yeniköy, Karaçalı, Irlamaz ve Keçili. Bu dereler sulama açısından çok önemlidir.
Kocaçay ve Derbent çaylarının birleşmesinden meydana gelen Alaşehir çayı, Alaşehir ve Salihli ovalarını geçer ve Gediz'e karışır.
Derbent dağlarının güney yamaçlarından doğan Selendi çayı Tahtacı köyü yakınında Gediz nehrine karışır. Deliniş çayı (Kocaçay); Simav dağlarının güney yamaçlarından doğar ve güney yönünde akar, Borlu bucağı yakınında Gediz'e katılır. Demrek çayı (Demirci çayı); Demirci dağlarından, Nif çayı Yamanlar dağından doğar ve Gediz'le birleşirler. İlin Ege havzasına giren topraklarındaki en önemli akarsuyu Bakırçay'dır. Bu çay Gölcük dağlarından doğar, Kınık'ın kuzeyinde Yeğer çayı ile birleşir. Maden ve Kabak derelerini de aldıktan sonra Bergama yakınlarında güneybatıya yönlerek Çandarlı körfezinde Ege denizine dökülür.
İldeki göller arasında Marmara ve Gölcük gölleriyle, Demirköprü baraj gölü sayılabilir. Marmara gölü Akhisar ilçesindedir. Tektonik bir göldür. Çöküntü alanının sularla dolmasıyla oluşmuştur. Manisa ovasını sulamak, taşkın sularını toplamak amacıyla çevresi kamulaştırılmıştır. Gölün derinliği en fazla 130 m'dir. Göle her yıl Demirköprü barajından açılan bir kanalla 315,6 milyon m^3; ayrıca Gördes çayının taşkın sularından da 64 milyon m^3 su akıtılmaktadır. Gölcük gölü bir krater gölüdür. 80 hektar büyüklüğünde ve 10 m derinliğindedir. Sulamada kullanılır.
Demirköprü baraj gölünün yapımına 1954'te başlamış inşaat 1960'ta bitirilmiştir. Bu barajdan enerji üretilir. Sulamada kullanılır ve taşkınları önler.

MANİSA ADI NEREDEN GELİYOR

Manisa sözünün ilk şekli Magnesia idi. Şehri kuranlar Teselya'dan gelen Magnetler'dir. Homeros'un eserinde adı geçen Magnetler, efsaneye göre Truva savaşına katıldıktan sonra kendilerine bir yurt kurmak için Ege'ye doğru inmişlerdir. Kale kurmaya en uygun yer olarak Manisa şehrinin yerini beğenen Magnetler, kurdukları kaleye Magnesia kalesi derlerdi. Bizanslılar da aynı kelimeyi kullandılar. Türkler, şehrin adını Bizanslılardan öğrendiler ve Manisa şekline çevirdiler.

İKLİM

İlde Akdeniz iklimi görülür. Yazlar sıcak ve kurak, iç bölümde kışlar kıyıya göre biraz daha sert ve yağışlıdır. İlin kuzeydoğusunu kaplayan dağlar ve platolarda Anadolu'nun kara ikliminin etkileri görülmektedir.
Ortalama ısı 16,8°'dir. En soğuk geçen aylar ocak ve şubat, en sıcak aylar ise haziran, temmuz ve ağustostur. Yıllık ortalama yağış 746,7 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Egemen bitki örtüsü ormanlar ve makilerdir. Bitki örtüsü, batıdan doğuya doğru ova bitkileri, makiler, ormanlar ve alpin bitkilerden oluşur. İl topraklarında meşe, karaçam, kızılçam, palamut meşesi ve dişbudak yaygındır. Az miktarda ahlat, karaağaç, çınar ve ardıça rastlanmaktadır.
Yaygın maki türleri, geniş yapraklı toz ıhlamuru, mastık, kocayemişi, funda, ladin, defne, kuşkonmaz ve üvezdir. Akdeniz bitki türleri genellikle 400-600 metre yüksekliklere kadar görülür. Daha yükseklerde ormanlar yer alır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İl Türkiye'nin önde gelen tarım merkezlerindendir. Doğal yapısına bağlı olarak tarımsal üretimin yapıldığı alanlar üç bölgede toplanmıştır. Başta merkez ilçe olmak üzere, Saruhanlı, Alaşehir, Akhisar, Turgutlu, Sarıgöl ilçelerini kaplayan ve Gediz nehri bo-

yunca uzanan birinci bölge, bitkisel üretimin çok zengin olduğu kesimdir. Pamuk, çekirdeksiz üzüm ve diğer meyvalar özellikle bu bölgede bol miktarda yetiştirilir.

Bakırçay vadisinde bulunan kesim ikinci bölge, ilin kuzeydoğusunda yer alan bölümü ise üçüncü bölgedir. Bakırçay vadisinde yer alan ve Kırkağaç, Soma ilçelerini kaplayan bölümde endüstri bitkileri ile meyva ve sebze yetiştirilir. Üçüncü bölümde ise daha çok Baklagiller ve meyva yetiştiriciliği yapılmaktadır.

İl alanının % 96,9'u tarıma elverişlidir. Ege bölgesinde genellikle tarımsal üretim içinde tahıl üretimi ikinci sırayı alırken, Manisa ilinde birinci sırayı almaktadır. Tahıl türleri arasında buğday başta gelir. Buğday ekili alanlar 1950 yılında 81 000 hektar iken, 1980 yılında 125 025 hektara ulaşmıştır. İlde 1980 yılında 307 000 ton buğday, 158 000 ton arpa, 2 790 ton çavdar, 6 000 ton

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Pencerede tül perde
Perdenin ucu yerde
Yürek oynar, can titrer
Seni gördüğüm yerde

Ufacık nişadırım
Dağları kuşadırım
Vardım diye güvenme
Billahi boşadırım

Penceremi açayım
Gül yüzüne bakayım
Eğer annen verirse
Sana nişan takayım

İlgi çekici özellikleriyle : MANİSA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Asıl Ege bölümünde yer alan Manisa, kuzeyde Balıkesir, doğuda Kütahya ve Uşak, güneydoğuda Denizli, güneyde Aydın, İzmir, batıda İzmir ile sınırlıdır.

yulaf, 14 000 ton mısır, 8 000 ton pirinç, 2 101 ton bakla, 4 973 ton nohut, 1 165 ton fasulye, 2 232 ton mercimek, 445 ton börülce, 1 059 ton fiğ, 2 972 ton burçak, 60 553 ton tütün, 32 365 ton saf pamuk, 1 458 ton susam, 14 ton yerfıstığı, 11 180 ton kuru soğan, 1 164 ton sarmısak, 18 845 ton patates, 1 000 ton hayvan pancarı üretilmiştir.
Aynı yıl ilde mevcut olan 4 700 000 meyva ağacından 3 800 000'i meyva verecek yaştaydı. Bunlardan 11 059 ton armut, 2 053 ton ayva, 6 129 ton elma, 2 025 ton erik, 2 302 ton kayısı, 3 854 ton kiraz, 9 406 ton şeftali, 64 000 ton zeytin, 25 ton antep fıstığı, 1 200 ton badem, 1 600 ton ceviz, 1 021 ton kestane 919 ton dut, 1 440 ton incir, 900 ton nar, 391 734 ton üzüm üretildi.

1980 yılında sebze üretimi ise 23 000 ton olarak gerçekleşmiştir. İlde 1980'li yılların sonlarına doğru özellikle turfanda sebzecilik oldukça gelişmiştir. İlde tarımsal üretime çok ağırlık verildiğinden, hayvancılık ikinci faaliyet alanı olarak dikkati çeker. Özellikle sanayi bitkilerinin üretiminin artması sonucunda çayır ve meralar azalmış, bu da hayvancılığın gelişmesini önleyen bir etken olmuştur. 1960'lardan itibaren besicilikte belirgin bir gelişme görülür. Ayrıca 1970'lerin başlarında üretime geçen Pınar süt tesisleri de süt hayvancılığının gelişmesinde olumlu etkide bulunmuştur.

İlde 1980'den itibaren tavukçuluk büyük bir gelişme göstermiştir. İlde hayvan varlığı bakımından ilk sırayı koyun almaktadır. Koyun türleri içinde dağlıç, kamakuyruk adı verilen türler ilde iyi sonuç veren koyun türleridir.
1980 yılında ilde hayvan varlığı şöyle idi: Koyun: 615 960, kıl keçisi: 352 690, sığır: 176 788, manda: 2 053 baş. Bunun dışında 2 750 000 kümes hayvanı 28 250 at, 40 000 eşek, 3 000 katır, 44 000 adet arı kovanı bulunuyordu. Hayvansal üretim 71 500 ton süt, 2 570 ton et, 213 850 adet deri, 960 ton yapağı, 135 ton kıl, 480 ton bal, 40 ton balmumu olarak gerçekleşmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Besin endüstrisi gelişmiştir. Un, konserve, bisküvi, Ege yağ sanayii, yem fabrikaları vardır. Dokuma endüstrisi de gelişmiştir. Salihli ve Kula mensucat fabrikaları, Çukurova kimya sanayi, suni ve sentetik elyaf sanayii gibi kuruluşlar da vardır. Soma'daki termik santralden elde edilen elektrik kuzeybatı Anadolu ağınabağlanmıştır. Madence zengin olan Manisa'da madenciliğe damgasını vuran, linyit işletmeciliğidir. İldeki linyit yatakları kamu ve özel kesim tarafından değerlendirilir. Bu alandaki önemli kuruluşlar Türkiye kömür işletmelerine bağlı Garp linyitleri işletmesi ile Ege linyitleri Soma bölgesi işletmesidir. Ayrıca merkez ilçesinin Taşdibi, Denizköy ve Ağarta, Turgutlu'nun Ahmetlive Kırkağaç'ın Üveçli yörelerinde de linyit yatakları, bunlardan başka zımpara, civa, demir, bakır, kurşun gibi madenler vardır.
Yund dağı, Karagöl'de perlit yatakları bulunmaktadır. Demirci-Gördes arasında Köprübaşı bucağında uranyum yatakları bulunmuştur.

Selçuklu devletinin son yıllarında fethedilen Manisa il merkezinde Atatürk heykeli.

TARİH

Manisa'nın tarihi Hititliler'le başlar. İ. Ö. 2000 yılından İ. Ö. 1150 yılına kadar süren Hitit egemenliği döneminde buralarda İyon uygarlığı başlamıştı. İyonyalılar Hititler'e vergi veriyor, fakat iç işlerinde muhtar bir yönetim biçimi uyguluyorlardı. Hititler zamanında bölgeye Karkisa deniyordu. Hititler'den sonra kurulan Frikya'nın etkisi geçici oldu.
İ. Ö. 670 yılına doğru Lidya krallığı kuruldu. Lidya'nın başkenti bugünkü Salihli ilçesi yakınındaki Sart (Sardes) şehriydi. Efes'ten başlayan ve «Kral Yolu»denen ticaret yolunun ikinci önemli durağı olduğu için kısa zamanda son derece gelişmiş, büyümüş ve zenginleşmişti.
Lidya krallığı İ. Ö. 547 yılında Pers imparatoru Kirus tarafından ortadan kaldırıldı. Son Lidya kralı Krezüs'ü esir eden İran kralı onu ateş üzerinde yakacakken Krezüs: «Ah Solon, Solon!» diye bağırdı. Solon İyonyalı bir filozoftu, Krezüs'e: «Bir insana mutlu yaşadı diyebilmek için hayatının sonuna kadar onu izlemek gerekir. Sen bugün zengin ve mutlu bir kralsın. Ya yarın?» demişti. Krezüs Lidya kralının böyle bağırmasının nedenini merak eden pers kralına Solon'un bu sözlerini anlatınca hem esaretten, hem de ölümden kurtuldu.
İranlılar Sart şehrini bir satraplık (genel valilik) merkezi yaptılar. İyonya uygarlığı İranlılar döneminde de bu topraklarda gelişmeye devam etti. İ. Ö. 333 yılında Makedonya kralı Büyük İskender buraları zaptetti. İskender'in ölümünden sonra ülke Selevkoslar'ın Asya imparatorluğu topraklarına katıldı. Romalılar İ. Ö. 190 yılında Selevkoslar'ı bu topraklardan kovdular ve memleketi müttefikleri Bergama krallığına verdiler.
Bergamakra llığı İ. Ö. 130 yılında yıkılınca, bütün Anadolu gibi burası da

Bergama imparatorluğuna katıldı. 395 yılında Roma, Doğu ve Batı Roma diye ikiye ayrıldı. Anadolu ile birlikte Manisa yöresi de Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Bu dönemde önemli şehir Sart'tı, Manisa ikinci derecede bir şehirdi. Manisa bir depremden çok zarar görmüştü. Roma imparatoru Tiberius şehri onarttı. Sart kenti korsanlıktan zarar görüyordu Bu yüzden daha iyi korunan bir yerde olan Manisa ön plana geçti. Bizans egemenliğinde uzun yıllar yaşayan Manisa 1076 yılında Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu I. Süleyman Şah tarafından alındı. Fakat 1. Haçlı seferinde Bizanslılar şehri geri aldılar.

Anadolu Selçuklu devletinin son yıllarında uç beylerinden Saruhan Bey bugünkü Manisa topraklarını aldı; 1313 yılında Saruhan beyliğinin başkenti yaptı. 1390 yılında Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı devletine katılan Saruhan beyliği 1402 Ankara savaşı yenilgisiyle tekrar bağımsızlığını kazandıysa da 1410 yılında I. Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlılar döneminde Manisa sancağı, Anadolu beylerbeyiliğinin 14 sancağından birini oluşturuyordu. Osmanlı şehzadeleri burada valilik yapardı. Bu şehzadelerin en ünlüsü Fatih'tir.

Tanzimat'tan sonra Saruhan sancağı denen Manisa, Aydın (İzmir) vilayetinin 5 sancağından biri oldu. 11 kazası vardı. Şehzadelerin valilik ettikleri çağda ve sonraları çok parlak bir merkez ve Anadolu'nun en büyük şehirlerinden olan Manisa, 18. yüzyılda önemini kaybetti. Eşkiyalık ve derebeylik yüzünden çok zarar gördü. Böyle olduğu halde, 19. yüzyılda Anadolu'nun büyük merkezlerinden sayılıyordu. Demiryolu ile İzmir ve Ege denizine bağlanması, şehri geliştirdi. I. Dünya Savaşı'ndan önce Manisa çok nüfuslu bir şehir olmuştu.

Manisa 1833 nisanına kadar birkaç ay İsyancı Kavalalı İbrahim Paşa kuvvetleri tarafından işgal edildi. Fakat en korkunç tahribat ve zararı Yunan işgalinde gördü. 23 Mayıs 1919'dan 8 Eylül 1922 yılına kadar 3 yıl 3 ay 16 gün süren bu acıklı işgalde, Türk halkının büyük bölümü şehri terketmek zorunda kaldı. Yunanlılar 1922'de kaçarken şehri yaktılar. Cumhuriyet döneminde sancaklara (mutasarrıflıklara) vilayet (il) adı verilince Saruhanlı da bir vilayet oldu. 1927'de çıkan bir kanunla adı Manisa'ya çevrildi.

Manisa, Selçuklu beylerinden Saruhan Bey tarafından alınmıştır. Sağda Saruhan Bey anıtı, solda Sultan camisi görülüyor.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Manisa ilinin 5 km doğusunda, Akpınar yakınlarında, Grekler'in Kybele, Hititler'in Kubaba dedikleri tanrıçanın, kayalara oyulmuş kabartmaları görülür. Manisa yöresindeki en önemli arkeolojik kalıntılar Sart (Sardes) şehrindeki Artemis tapınağıdır. İyon üslubunda ve 100 metre boyundaki bu yapının ön yüzünde 8, iki yanında 20'şer sütun sıralanır. Gediz vadisine bakan yamaçlarda stadyum, anfiteatr, odeon, cimnastik alanı, kilise ve sur kalıntılarına rastlanır. Ayrıca, Sart dolaylarında çok sayıda tümülüs bulunur. Herodotes, Bintepe mezarlığındaki tümülüslerin Lidya kral-larına, en büyüğünün de kral Alyattes'e ait olduğunu söyler. Sart kazılarında Lidyalılar'a ait birçok eşya bulunmuştur. Manisa Arkeoloji müzesinde tarihöncesi dönemlere ait parçalardan başka Hitit, Lidya, Yunan, Bizans ve Türk eserlerinden örnekler bulunur. Manisa'nın 10 km kuzeydoğusundaki Nemrut kalesi, klasik dönemden kalan Aigai şehridir. Burada İ. S. 1. yüzyılın ilk yarısından kalma zengin Roma yapılarının kalıntıları vardır. Manisa şehrinin içinde Niobe veya Ağlayan Taş Kadın diye anılan kaya heykel görülmeye değer. Tanrılar tanrısı Zeus tarafından taş hâline getirildiğine inanılan Niobe'nin yüzünde meydana gelen su sızıntısının göz yaşı olduğu, etrafındaki rüzgârın da iniltisi olduğu söylentisi yaygındır.

Manisa'da Osmanlı mimarlık sanatının en güzel örnekleri vardır. III. Murat adına, Mimar Sinan tarafından yapılan Muradiye camisi (1586), Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafize Sultan tarafından yaptırılan Sultan camisi (1522) ile Hatuniye, Çaşnigir, Alibey, İvazpaşa, İbrahim Çelebi, Lalapaşa, Alaybeyi, Dilşikâr, İlyas Bey gibi camilerin hepsi gerek plan, gerek üslup ve süsleme bakımından birer şaheserdir.

FOLKLOR

Manisa'da zengin folklor kaynağı vardır. Oyunlar genellikle zeybek türündedir. Soma ve Kırkağaç zeybeği, kendine özgü figürleri ve müziğiyle ayrı bir özellik taşır. Kula'nın «Yârân ekibi» de ilgi çekici halaylarıyla tanınır.

Manisa geleneksel Mesir şenlikleri 16. yüzyıldan bu yana her yıl yapılır. Bu gelenek şöyle başlamıştır: Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafize Sultan hastalanır. Hekimler derdine derman bulamaz. Hafize Sultan son çare olarak Manisa'da bulunan bilgin ve hekim Merkez Efendi'ye başvurur. Merkez Efendi hastalığın tedavisi için hazırladığı macunu sultana verir ve sultan iyileşir. Hafize Sultan bundan sonra macunun halka dağıtılmasını ister. O günden beri her yıl 21 martı içine alan haftanın pazar günü Sultan camisinin hubbe ve minarelerinden halka macun atılır. Bu, bir gelenek halini almıştır.

MUĞLA

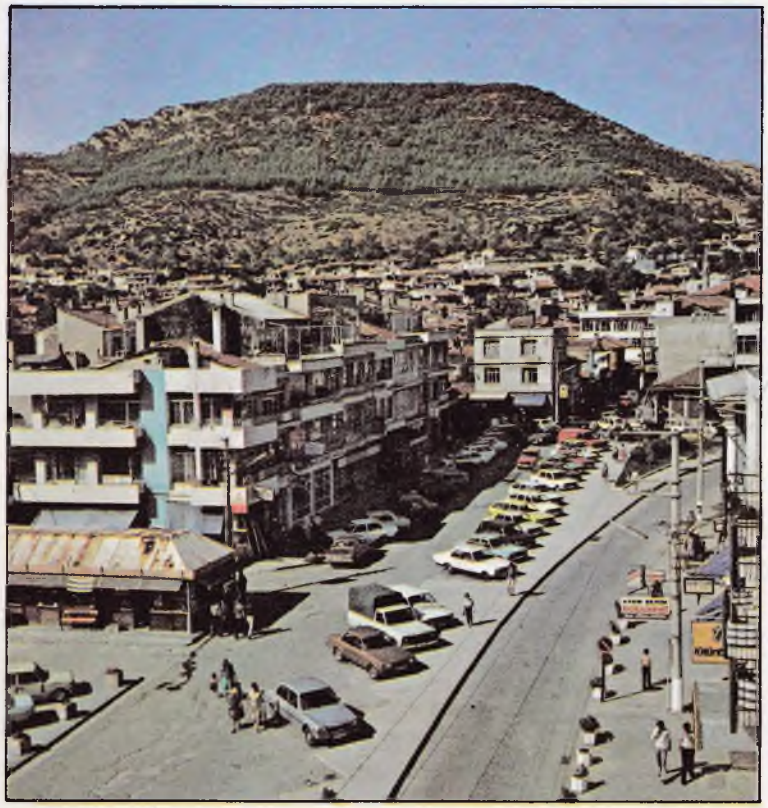

Sahildeki turistik merkezleriyle tanınan Muğla ilinin merkezi sahilden içeride yer alır.

KİMLİK KARTI 48

Nüfusu : 486 233 (1985)
Yüzölçümü : 13 338 km²
Nüfus yoğunluğu : 36

Otomatik telefon kodu : 6111

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	60 468	66 122	17,88
Bodrum	32 517	38 031	31,33
Dalaman	23 063	24 617	13,04
Datça	7 532	8 207	17,17
Fethiye	101 879	114 427	23,23
Köyceğiz	48 131	49 586	5,96
Marmaris	19 249	24 851	51,09
Milas	81 643	89 938	19,35
Ula	17 550	18 182	7,08
Yatağan	46 113	52 272	25,07

Coğrafi konum : 27° 13′ ve 29° 46′ doğu boylamları ile 36° 17′ ve 37° 33′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 77
İlin en yüksek yeri: Uyluktepe (3 015 m)
Ovalar: % 10,7
Platolar: % 12,3

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 94,4
Orman alanları: % 74
Ekili ve dikili alanlar: % 15,8
Çayır ve meralar: % 4,6
Tarıma elverişsiz alanlar: % 5,6

Yıllık yağış ortalaması: 1 220,9 mm
Yıllık ısı ortalaması: 15°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, pamuk, tütün, zeytin ve Turunçgiller.

Başlıca sanayi ürünleri:
Kâğıt, krom, zımpara, sığla yağı, çırçır ve elektrik.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Muğla ilinin yalnız iki ilçesi Akdeniz bölgesinde bulunmasına rağmen, yüzey şekilleri bakımından bütünüyle Akdeniz bölgesinin özelliklerini gösterir. İldeki dağlar genellikle denize paralel uzandığı için kıyılar çok girintili ve çıkıntılıdır. Akarsuların denize açıldığı kesimlerle, vadi boylarında ve göl çevrelerinde az eğimli ya da düz yüzeylere rastlanır. Dağlar il topraklarının % 77'sini, ovalar ve platolar da % 23'ünü kaplar.

Düzenli sıralar hâlinde uzanan dağlar, ilin kuzey ve kuzeydoğusunun denizle bağlantısını keser. Bu nedenle bu kesimlerde kara iklimi hüküm sürer. Sık bir orman örtüsü ile kaplı olan bu dağlar, genel özellikleri açısından Toroslar'a benzemektedir. İldeki başlıca dağlar Doğu Menteşe, Batı Menteşe, İlbir, Yaran, Gölgeli, Balaban, Boncuk dağlarıyla, Akdağlar'dır. Aydın ili topraklarında başlayan Doğu Menteşe dağları, güneydoğuya doğru, denize paralel olarak uzanır ve Muğla il sınırlarına girer, Doğuda Muğla-Denizli sınırını oluşturur. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Doğu Menteşe dağlarının en yüksek noktası Oyuklu dağıdır (1 862 m). Batı Menteşe dağları da Aydın topraklarında başlar, güneydoğu yönünde uzanarak Muğla topraklarına girer. Doğu Menteşe dağlarına ve kıyıya paralel olarak uzanan İlbir dağının en yüksek noktası Aksivri tepedir (1 083 m.) 879 m yükseklikteki Yaran dağı, İlbir dağının devamıdır. Gölgeli dağları Köyceğiz'in kuzeydoğusundan başlar, güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanır. En yüksek noktası Çiçekbaba tepedir (2 295 m). Balaban dağları (999 m) Gölgeli dağlarının uzantısı durumundadır. Boncuk dağları (2 265 m) Muğla ilinin, Denizli ve Burdur'la sınırını oluşturur. Batı Toroslar'ın başlangıcı olan Akdağlar'ın en yüksek noktası Uyluk tepedir (3 015 m).

Muğla ilinde platolar Doğu Menteşe, Batı Menteşe ve Boncuk dağlarıyla, Akdağlar'ın eteklerinde yer alır. Bu platolarda hayvancılığa elverişli zengin otlaklar vardır.

İlin başlıca vadileri Dalaman ve Eşen

vadileridir. Dalaman vadisi Boncuk dağlarının kuzey yamaçlarından, Eşen vadisi Muğla-Burdur sınırında, Boncuk dağları ile Akdağlar arasındaki çöküntü oluğundan başlar. Bunların dışında Dipsiz çayı ve Sarıçay vadileri vardır. Başlıca ovalar Dalaman, Yatağan ve Milas ovalarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Muğla'da büyük akarsu çok azdır. Bazı akarsular yazın tamamen kurur. İlde bulunan havza ve akarsular şunlardır: Batı Akdeniz havzası: Yıllık su hacmi 7 milyar m^3, su toplama alanı 21 000 km^2'dir. Bu havzada yer alan başlıca akarsular Dalaman, Eşen ve Kargıcak çaylarıdır. Dalaman çayı Boncuk dağlarından doğar, Sarısu yöresinde denize dökülür. Yukarı havzası dağlık olduğu için bol yağış alır. Bu nedenle suyu boldur.

Eşen çayı Akdağlar'ın yamaçlarından doğar Antalya sınırından denize dökülür. Uzunluğu 100 km'dir. Suyu Da-

Bodrum, Muğla ilinin dünyaca ünlü turizm merkezlerinden biridir. Şehirdeki kale ayrı bir önem taşır.

İlgi çekici özellikleriyle : MUĞLA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Asıl Ege bölümünde yer alan Muğla kuzeyde Aydın, kuzeydoğuda Denizli, doğuda Burdur ve Antalya, güneyde Akdeniz, batıda Ege denizi ile sınırlıdır.

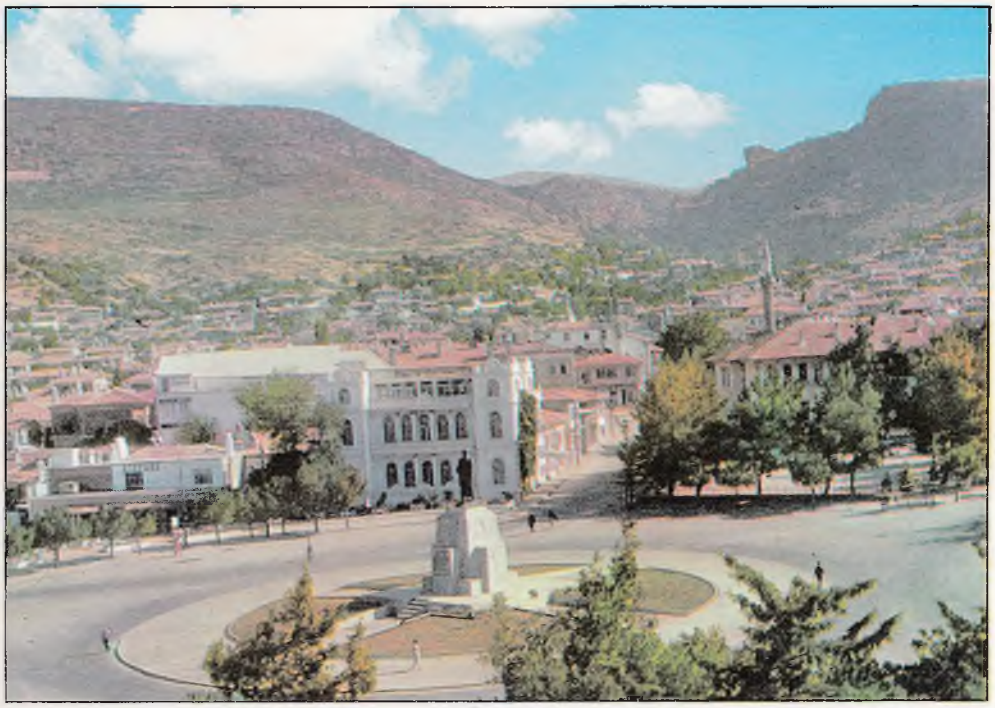

Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri olan Muğla il merkezinin genel manzarası.

laman çayına göre daha azdır. Fethiye ovasını sulayan Eşen çayında bol miktarda kefal balığı vardır.

Köyceğiz gölüne dökülen Kargıcak çayı yazın tümüyle kurur.

Büyük Menderes havzası: Su hacmi 4,5 milyar m³ olan havzanın su toplama alanı 25 000 km²'dir. Bu havzada Dipsiz çayı ve Sarıçay yer alır. Dipsiz çayı Menteşe dağlarından doğar; Aydın'a girer ve Büyük Menderes nehrine karışır. Sarıçay kısa bir akarsudur. Yazın kurur kışın ise bataklık olur.

İldeki başlıca göller Köyceğiz, Hacat, Bafa ve Denizcik gölleridir. Köyceğiz gölünün 65 km²'lik alanı, 1,5-5 m derinliği bulunmaktadır. Köyceğiz'in güneyinde bulunan göl, başta kefal olmak üzere çeşitli balıkları sularında barındırmaktadır. Köyceğiz gölünün Akdeniz tarafında Sülüngün gölü adlı küçük bir göl vardır. Hacat gölü Milas yakınındadır. En derin yeri 1,5 m olan göl, balık yönünden zengindir. Bafa gölünün yarısı Aydın sınırları içinde, diğer yarısı Muğla sınırları içinde yer alır. Gölde balık boldur. 18-28 metre arasında değişen derinliği bulunan Denizcik gölü, 4 km²'lik bir alanı kaplar.

İKLİM

Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. İç kesimlerde Akdeniz ikliminden kara iklimine doğru bir geçit görülür. Yıllık ısı ortalaması 15° dir. En soğuk ayın ortalama ısısı 11,3°tür. Isı sıfır derecenin altına inmez. Buna karşılık yüksek ve denizden uzak olan il merkezinde ısının sıfır derecenin altına düştüğü günlerin sayısı 34'tür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Ege bölgesi ile Akdeniz bölgesinin birleştiği yerde bulunan dağlar sık bir orman örtüsü taşır. İl topraklarının yaklaşık 818 350 hektarlık alanı ormanlarla kaplıdır. Bu alan, fundalık alanlarla birlikte 987 400 hektara ulaşır. İlin yüzölçümünün % 74'ü ormanlık ve fundalıktır. Ormanların % 40'ı normal koru, % 31,3'ü bozuk korudur. Korulardaki yaygın ağaç türleri kızılçam, karaçam, fıstıkçamı, ardıç, meşe ve dişbudaktır.

EKONOMİ
TARIM VE HAYVANCILIK

Muğla ili yurdumuzun en önemli tarım merkezlerinden biridir. Aslında ilin tarıma elverişli toprak oranı hayli düşüktür. Fakat verimli topraklar, makineli tarım ve bilimsel bir şekilde yapılan sulama, iyi gübreleme gibi etkenler bitki üretimini yükseltmiştir. Muğla'da 211 000 ha alanda tarım yapılabilmektedir. 61 200 hektarlık alanı da çayır ve meralar kaplar.

Muğla ilinde 1980 yılında 73 280 ha alana tahıl ekilerek 138 383 ton tahıl; 3 921 ha alana Baklagiller ekilerek 3 587 ton Baklagiller; 41 989 ha alana endüstri bitkisi ekilerek 45 463 ton endüstri bitkisi; 6 683 ha alana yağlı tohum ekilerek 36 746 ton yağlı tohum; 1 876 ha alana yumru bitki ekilerek 17 155 ton yumru bitki elde edilmiştir. Bunların dışında 181 982 ton çeşitli meyva üretimi yapılmıştır.

Muğla'da 1980 yılında üretilen başlıca ürünler şunlardır: Buğday (77 165

FOLKLOR

İlde geleneksel kadın giyiminin başlıca parçaları şalvar don, uzun gömlek, işlik, kuşak, iç gömleği, mintan, düz entari ve üçetektir. Başörtüleri yazma, yemeni veya krep şeklindedir; bunlar şamı denen şerit biçimindeki bir bezle birlikte kullanılır. Geleneksel erkek giyiminde topdon, uzun don, kısa entari, mavi mintan, kuşak ve püsküllü fes yaygındır. Yöredeki efelerin kıyafeti ise topdon, kısa cepken, gömlek, kuşak ve püsküllü çizmeden oluşur. Yörede oynanan zeybek oyunları, diğer illerdeki zeybek oyunlarından değişik özelliklere sahiptir. Bu oyunlar hem kadınlar, hem de erkekler tarafından oynanır. İl, halk müziği bakımından çok zengindir. Zeybek havalarının yanısıra gurbet ve kına havaları, gemici türküleri, semahlar yaygındır. «Bazarda bal var» ve «Ferayi» türküleri ünlüdür.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Ben susadım sular —aman— isterim
Su deresi neriye gelir gösterin
Ben ellerin kahrını çekemem
Ben ille kendi yarimi isterim

Amanın da aman yaylaların ormanı
Bulunur mu yangınlığın dermanı

Şu dağların kekliğini av ettim
Bir yosmayı ben kendime yâr ettim
Ey sevdiğim nerelere gideyim
Günlerimi sen başıma yıl ettin.

Amanın da aman yaylaların ormanı
Bulunur mu yangınlığın dermanı

ton), arpa (25 224 ton), çavdar (1 560 ton), yulaf (3 440 ton), mısır (23 158 ton),darı (4 836 ton), bakla (1 365 ton), nohut (915 ton), fasulye (840 ton), mercimek (24 ton), börülce (59 ton), burçak (359 ton), tütün (17 631), şeker pancarı (8 540 ton), anason (266 ton), pamuk (19 023 ton), çiğit (30 442 ton), ayçiçeği (1 070 ton), susam (3 695 ton), yerfıstığı (1 539 ton), soğan (8 990 ton) sarmısak (651 ton).

Aynı yıl ilde meyva üretimi de şöyleydi:
Elma (4 856 ton), armut (2 990 ton), ayva (137 ton), erik (1 737 ton), iğde (8 ton), kayısı (579 ton), kiraz (106 ton), şeftali (1 825 ton), vişne (73 ton), zerdali (62 ton), zeytin (87 678 ton), altıntop (462 ton), limon (3 395 ton), mandalina (36 581 ton), portakal (26 098 ton), turunç (203 ton), antepfıstığı (38 ton), badem (2 389 ton), ceviz (458 ton), kestane (122 ton), çilek (12 ton), incir (1 639 ton), nar (619 ton), üzüm (7 208 ton).

İl toprakları hayvancılığın gelişmesine uygun değildir. Topraklarının büyük kesimini dağlar kaplamıştır. Dağların sık olduğu ormanlarla kaplı alanlar hayvancılığa elverişli değildir. Ekilebilir alanlarda bitki üretimine daha çok önem verildiği için çayır ve mera olarak ayrılan alanlar sınırlıdır. Ayrıca gerek dağlık alanlarda, gerekse çayır ve meraların bulunduğu alanlara ulaşım güç olduğundan, hayvancılık, beslenme ve pazarlama açısından da güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen yine de ilde hayvancılık tarımdan sonra gelen ikinci uğraştır. Sığır besiciliğinin ilde önemli bir yeri vardır.
1970'ten sonra arıcılık ve kümes hayvancılığı da gelişme göstermiştir
1980 yılında Muğla'daki hayvan varlığı şöyledir (baş olarak):
Koyun (125 110) kıl keçisi (242 460), at (7 780), katır (6 560) eşek (23 130), deve (1 240), inek (66 271), öküz (26 018), boğa (7 160), tavuk-horoz (691 300 adet), hindi (4 900 adet).

Muğla'da 1980 yılında 42 575 ton süt, ayrıca 100 ton kıl, 2 800 ton bal, 57 130 adet deri üretilmiştir.

MUĞLA ADI NEREDEN GELİYOR

Muğla'nın Helenistik çağdaki adı Moğola şeklinde idi. Bizanslılar Muğla'ya Alinda derlerdi. Bu güzel kenti Selçuklu Türkleri'nden Muğul Bey'in aldığı söylenir. Muğla adının bu beyin adından geldiğide iddia edilir. Yakın çağlarda, Muğla'nın «Mobolia» ve «Mobella» diyeya zıldığı da görülmüştür. 19. yüzyılda çıkan ansiklopedilerde de buradan Mobella diye söz edilir. Muğla adını buraya Türkler vermiştir.

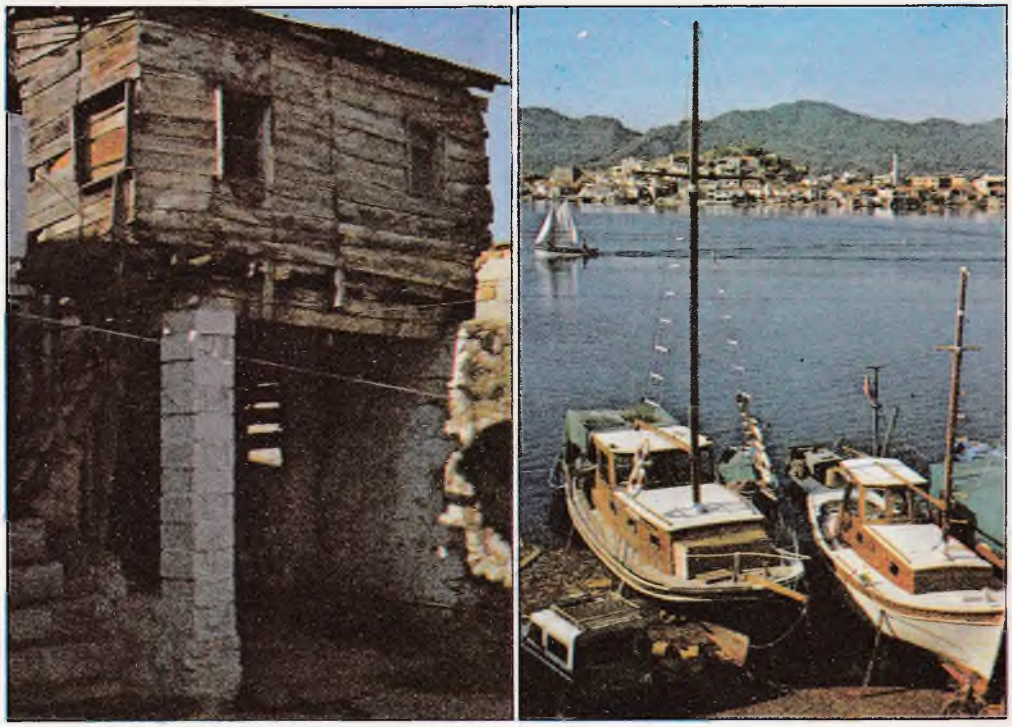

Marmaris, Bodrum'la birlikte Muğla'nın en çok turist çeken sahil şehirlerinden biridir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Muğla ilinde sanayi gelişmemiştir. İlin ilk önemli sanayi kuruluşu SEKA Dalaman kâğıt fabrikasıdır. Kâğıt sanayiinin yanısıra dokuma, gıda, metal eşya, makine imalat ve kimya sanayileri gelişmiştir. İldeki başlıca sanayi kuruluşları 1970'li yıllarda hizmete giren SEKA Dalaman kâğıt fabrikası, Tariş'in Köyceğiz ve Milas çırçır-pres atelyeleri, Yatağan yem fabrikası, Anadolu sabun ve yağ sanayii, İnan gözlük sanayii, Etibank'ın ilde kurduğu tesislerle, 1977'de açılan Yatağan peynir ve tereyağı fabrikasıdır.
Madencilik, Muğla ilinin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin en önemli linyit yatakları Yatağan ilçesindedir. Yatağan linyitlerinin en önemli özelliklerinden biri de, küllerinde uranyum bulunmasıdır. Linyit dışında Merkez ilçesi ve Milas dolaylarında boksit, Yatağan'da grafit ve mika, Yatağan ve Milas yörelerinde kuvarsit, Bodrum'da ponza cevheri vardır.

TARİH

İ. Ö. 3400 yıllarında bugün Muğla'nın bulunduğu bölgeye Balkan yarımadasından Lelegler adlı kavim gelmişti. İ. Ö. 2500 yıllarında Luviler akın ettiler.
Hititler'in egemenliği İ. Ö. 2000 yıllarında Muğla'ya kadar uzandı. Hititler bölgeye Lugga diyorlardı. Aynı dönemlerde Anadolu yarımadasının güneybatı ucundaki bu yerlere Kalisa veya Karya adı da veriliyordu. Anadolu kavimlerinin «Truva Savaşları»nda yenilmeleri, Ege kıyılarında yeni kolonilerin kurulmasına yol açtı. Yeni gelenler üç koldan Muğla topraklarına girdiler. Bunlardan Dorlar İ. Ö. 1000 yıllarında Muğla'nın güney kıyılarını egemenlikleri altına aldılar. Bu dönemde, özellikle Halikarnassos (Bodrum) limanı ve kenti çok ünlüydü. İ. Ö. 6. yüzyılda kuzeydeki Lidya krallığını yıkan Pers imparatoru Kurus'tan (Kiros) sonra, Büyük İskender ordusuyla bu kıyılardan geçip, güneybatı Asya'ya gitti. Bu iki egemenlikten sonra topraklar Selevkoslar'a geçti. Daha sonra Persler buraları Satrap denen valiler eliyle yönettiler. Satraplıklara da Karya sülâlesinden gelen kralları atadılar. İ. Ö. 2. yüzyılda bu-

ralarını Bergama krallığı ele geçirdi. Bir ara Mısır'daki Ptolemaios sülâlesi bile, sahillerdeki siteleri zaptetti. Karya denilen bölge, İ. Ö. 130 yılında Bergama ile birlikte Roma imparatorluğuna bağlandı. İ. S. 395 yılında da Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Bizans egemenliğinde Mylasa (Milas) ile Halikarnassos (Bodrum) büyük ve ünlü kentlerdi. Malazgirt zaferinden sonra Türkler Süleyman Şah'ın komutasında Van gölünün kuzeyindeki Erciş dağı eteklerinde Bizanslı Aleksios Komneos'u 1073'te yendiler. Türk ordusu 1074 yılında Likaonia'ya geçti. Burada altı büyük kola ayrıldı. Bunlardan üçü Paflagonya, Frikya ve Misya'ya; üçü de Lidya ve Muğla'ya doğru ilerledi. Türk kuvvetleri Muğla kıyılarına indikleri zaman, buradaki kasabalar boştu. Aydın'ı Güzelhisar savaşı ile alan Menteşe Bey, bu zaferden sonra 1284'te Muğla'yı aldı. Bu tarihten sonra Muğla ve yöresi bu beyin adı ile anılmaya başlandı. Menteşeoğulları 1308'e kadar Konya'da başkentleri bulunan Anadolu Selçuklularına 1335'e kadar da Tebriz'de başkentleri olan İlhanlılar'a bağlı olarak Muğla'da bir Türkmen beyliği kurmuşlardı. 1335'te bağımsız oldular. Ancak, 1390'da Yıldırım Bayezit Menteşeoğulları beyliğini Osmanlı devletine kattı. 1402'deki Ankara savaşı yenilgisinden sonra, diğer Anadolu beylikleri gibi

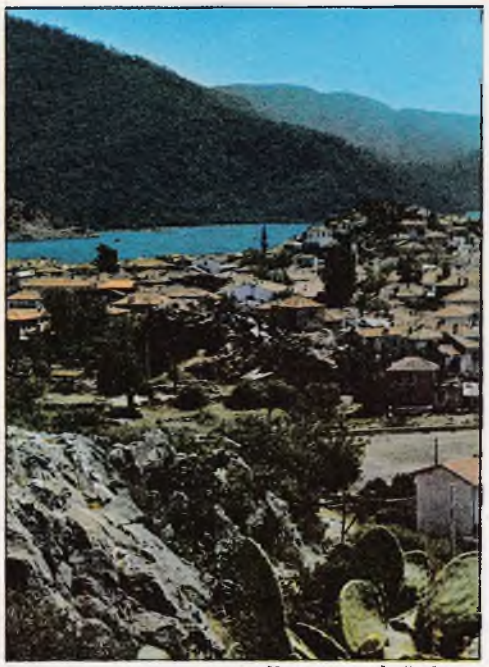

Marmaris, kumsalları ve doğal güzellikleriyle Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biridir.

Menteşeoğulları beyliği de yeniden dirildi. Fakat, 1425'te II. Murat döneminde Osmanlı devletine kesin olarak katıldı. Menteşeoğulları'ndan gelen sekiz bey, burada 134 yıl saltanat sürdü. Menteşeoğulları beyliğinin başkenti Milas şehri idi. Osmanlılar sancak merkezini Muğla'ya naklettiler. Bu dönemde Fethiye (Mekri) önem kazandı. Menteşe beyleri Milas'ın çok yakınındaki Peçin'de otururdu. Burada önemli mimari yapılar bıraktılar. Menteşeoğulları güçlü donanmaları ile Ege denizinde dolaşmışlar, zaman zaman Yunanistan sahillerine ve Ege adalarına çıkıp Osmanlılar'a yol açmışlardı. Bir süre Rodos adasının bir bölümünü de ele geçirdiler. Sonradan Rodos'a yerleşen Saint Jean şövalyeleri, Menteşeoğulları ve Osmanlılar'la yıllar süren savaşlara girdiler. Rodos şövalyeleri, Bodrum Kalesine de sahipti. Kanuni Sultan Süleyman 1522'de Rodos'la birlikte Bodrum'u da aldı. Şövalyeler Malta adasına göç ettiler.

Osmanlı yönetiminde Muğla, merkezi Kütahya olan geniş Anadolu beylerbeyliğinin 14 sancağından biriydi. Tanzimat'tan sonra, merkezi İzmir olan Aydın vilayetinin beş sancağından biri oldu. Altı ilçesi vardı. Muğla sözü sadece şehir için kullanıldı. Sancağa Menteşe dendi. Cumhuriyet döneminde hanedan adı taşıyan illerin de adı değişti ve Muğla il oldu. Muğla düşman istilası görmedi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalyan askerleri sembolik nitelikte Muğla'ya ayak bastılarsa da kısa bir süre sonra ili millî kuvvetlere devrettiler. Cumhuriyetten önce Menteşe sancağı halkının % 92'si Türk, % 7'si Rum'du. Rumlar Lozan antlaşmasından sonra Yunanistan'daki Türklerle değiştiler. Muğla Kurtuluş Savaşı'na asker göndermiş ve cephelerde 1 444 şehit vermiştir.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Her köşesi eski uygarlıklardan kalan eserlerle dolu olan Muğla ili, yurdumuzun en önemli turizm merkezlerinden biridir. Bodrum ilçesi turistik önem bakımından başta gelir. İ. Ö. 400 yıllarında o zaman adı Halikarnassos olan bu sahil şehrinde Kral Mausolos yaşamış, eşi Artemisya ile Karya denen ülkeyi yönetmiştir. Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri sayılan Kral Mausolos'un mezar-anıtından günümüze sadece temel kalıntıları ulaşmıştır. Milas'ta bu mezar-anıtın küçük bir örneği bulunmaktadır. Bodrum'un deniz üzerindeki kalesi 1415-1437 yıllarında Rodos şövalyeleri tarafından yaptırılmıştır. 1935 yılında bu kalede açılan müzede eski çağ klasik ve helenistik dönem eserleriyle su altı buluntuları sergilenmektedir. Bodrum'da antik eserler arasında anfiteatr, agora, Mars tapınağı, kilise gibi birçok yıkıntı vardır. Muğla'nın 64 km güneydoğusunda Keramos adlı şehirde Helenistik dönemden kalan kale, Zeus tapınağı, heykel kalıntıları görülmektedir. Köyceğiz ilçesinin güneyindeki Dalyan köyünde eskiden Caunus adlı şehir vardı. Buradaki 20 000 kişilik tiyatro, su kemerleri, kayalara oyulmuş mezarlar, saray ve surların kalıntıları görülecek yerlerdir. Milas'ta da Zeus tapınağı, Gümüşkesen denen, korent başlıklı kolonlarla süslü bir Roma mezarı bulunmaktadır. Milas yakınlarındaki Kalınağıl'da İ. Ö. 4. yüzyılda yapılmış Sinuri tapınağı ve bir kulenin yıkıntısı vardır. Buralardan çıkarılan eserlerden bir bölümü ülkemizin, bir bölümü de yabancı memleketlerin müzelerinde sergilenmektedir. Çevre, doğal güzellikleri ile de görülmesi gereken bir yöremizdir.

Muğla ili sınırları içindeki Marmaris, kumsalları ve doğal güzellikleriyle, Türkiye'nin en önemli turistik yörelerinden biridir. Buraya, özellikle yaz aylarında çok sayıda yerli ve yabancı turist gelir. İlçenin gezilip görülmesi gereken yerleri arasında Ordugah, Turunç, Adaköy ve Sedir adası sayılabilir.

İlin, denizi ve doğal güzellikleriyle turistleri çeken yörelerinden biri de Fethiye'dir. Aksazlar, Üzümlü, Çalış burnu, Seki, ve Boncuklu, Fethiye'nin görülmeye değer köşeleridir. İlçenin önemli yörelerinden biri de, balığı ve plajları ile tanınan Belceğiz'dir. Burada yer alan ve sığ bir göl özelliği taşıyan «Ölüdeniz», durgun suyunun yanısıra çevredeki sık ormanlıkla, yöreye gidenlerin büyük ilgisini çeker. Fethiye körfezinin ortasında, kıyıya 3 km uzaklıkta Şüralya adası vardır. Adaya giderken, denizin dibinde batık bir kentin kalıntıları görülür.

Datça ve Köyceğiz, Muğla'nın diğer önemli turistik köşeleridir.

UŞAK

Düz bir alanda kurulmuş olan Uşak, bölgenin sevimli il merkezlerinden biridir.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Uşak'ın toprakları, yüksekliği kuzeydoğudan güneybatıya doğru alçalan bir yayla durumundadır. Kuzey, kuzeydoğu ve doğu kesimleri dağlık olduğu halde güneybatısını 1 000 m'nin altındaki ovalar kaplar.

En yüksek dağı il topraklarının kuzeydoğusunda Kütahya sınırı üzerinde, yüksekliği 2 312 m'yi bulan Murat dağıdır. Dağın güneyinde ve Uşak ovasının kuzeyinde bulunan Elmalı dağı 1 560 m yüksekliğe ulaşır. Sivaslı ilçesinin doğusunda Afyonkarahisar sınırındaki Burgaz dağı 1 930 m'dir. Bu dağın doğu kesimleri Afyonkarahisar sınırları içinde kalır.

En önemli ovalar Banaz çayı etrafında bulunan Banaz ovasıyla, bu ovanın batısındaki Uşak ovasıdır. Murat ve Burgaz dağlarının 1 000 m'den sonraki yüksekliklerinde küçük platolar bulunur.

AKARSULAR VE GÖLLER

Gediz nehri, ilin kuzeybatısından geçer. Başlıca kolu Karabol deresidir. Diğer bir akarsu Murat dağının güneydoğu eteklerinden çıkan ve Büyük Menderes nehrinin önemli kollarından biri olan Banaz çayıdır. Banaz çayı, Değirmendere ve Yavrusuyu gibi kolları alıp ilin güney sınırında Çivril'den gelen Büyük Menderes nehrine katılır. Uzunluğu 170 km'dir. Uşak ilinde yaz aylarında suları oldukça azalan akarsular, kış veya ilkbahar mevsimlerinde yağışların etkisiyle çok su taşır. Uşak nehrinin içinden Dokuzsele deresi geçer. Bu dere 1972 yılında taşarak çevresine zarar vermiştir.

İlde önemli göl yoktur. Yer altı suları bakımından da zengin değildir. Çeşitli alanlarda artezyen kuyuları açılmıştır. Sağlığa yararlı kaplıca suları vardır.

İKLİM

Uşak ilinde Akdeniz ikliminin karasal tipi egemendir. Bu iklim, denizlerden uzaklığa ve yüksekliğe göre değişiklik gösterir. Uşak ili Ege bölgesi sınırları içinde olduğu halde iç Anadolu'nun kara iklimi ile Ege kıyılarının Akdeniz ikliminin burada birbirine karıştığı görülür. Uşak ilinde kara ikliminin etkisi, Kütahya ve Afyonkarahisar illerinde olduğu kadar değildir. Meteoroloji verilerine göre ilde en soğuk ay ortalaması 2°, en sıcak ay or-

KİMLİK KARTI 64

Nüfusu : 273 916 (1985)
Yüzölçümü : 5 580 km²
Nüfus yoğunluğu : 49
Otomatik telefon kodu: 6411

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	110 255	128 136	30,06
Banaz	40 369	43 141	13,28
Eşme	38 756	41 233	12,39
Karahallı	18 059	18 801	8,05
Sivaslı	19 789	23 090	30,85
Ulubey	19 996	19 515	4,87

Coğrafi konum : 38° 12′ ve 38° 56′ kuzey enlemleri ile 28° 48′ ve 29° 57′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 37
İlin en yüksek yeri: Murat dağı (2 309 m)
Ovalar: % 5,5
Platolar: % 57,5

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 96,5
Orman alanları: % 38,5
Ekili ve dikili alanlar: % 33,5
Çayır ve meralar: % 24,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 3,5

Yıllık yağış ortalaması: 535 mm
Yıllık ısı ortalaması: 12,3°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, nohut, ayçiçeği, çeşitli meyva ve sebzeler.

Başlıca sanayi ürünleri:
Halı, şeker, ayakkabı, süt ürünleri ve dokuma sanayii ürünleri.

talaması 23°; bugüne kadar görülen en düşük ve en yüksek ısılar -24° ve 39,8° dir. Yazın ısının 30°'nin üstüne çıktığı gün sayısı 49, kışın sıfır derecenin altına düştüğü gün sayısı 69; yıllık ortalama yağış tutarı 535 mm, yağışlı gün sayısı 98, kar yağışlı gün sayısı 7'dir.

Yağışın mevsimlere göre dağılışı şöyledir: Kışın % 43, ilkbaharda % 28, sonbaharda % 20, yazın % 9.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Doğal bitki örtüsü bakımından Uşak topraklarında ağaçlı step (bozkır) görünümü egemendir. Toprağı kuru olan kesimlerde ağaçlar seyrekleşmekte ya da akarsu boylarına çekilmektedir. Dağ yamaçlarında görülen ağaçlar genellikle iğne yapraklılardan karaçam ve kızılçam ile yayvan yapraklılardan meşe ve özellikle palamut meşesidir. Orman alanlarının çoğu bozuk baltalık ve korulardır. İl yüzölçümünün % 25'ten fazlasını ormanlar kaplar.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Tarım ve hayvancılık halkın birinci derecede geçim kaynağıdır. 1980 yılında Uşak ilinde 111 989 hektar alana tahıl, Baklagiller, endüstri bitkisi, yağlı tohum ve yumru bitki ekilerek 241 326 ton ürün alınmış, aynı yıl meyva veren 567 325 ağaçtan 41 262 ton meyva elde edilmiştir. Ayrıca 19 009 ton yeşil ot, 5 385 ton kuru ot, 69 305 ton sebze ürünü alınmıştır.

1980 yılında Uşak ilinde ekilen başlıca ürünler şunlardır (ton olarak): Buğday (110 600), arpa (35 444), yulaf (2 150), mısır (2 595), bakla (30), nohut (4 038), fasulye (1 982), mercimek (339), börülce (540), fiğ (3 050), tütün (4 211), şeker pancarı (61 839), afyon (kapsül, 961), pamuk (40), çiğit (64), ayçiçeği (390), susam (446), haşhaş (1 083), soğan (4 662), burçak (1 000), sarmısak (92), patates (4 639).

1980 yılında meyva ve sebze üretimi şöyle gerçekleşmiştir: Armut (2 353 ton), ayva (218 ton), elma (8 722 ton), muşmula (48 ton), erik (588 ton), iğde (129 ton) kayısı (337 ton), kiraz (279 ton),şeftali (1 792 ton), vişne (859 ton), zerdali (106 ton), antepfıstığı (25 ton), badem (507 ton), ceviz (465 ton), nar (63 ton), üzüm (24 370 ton), lahana, marul, ıspanak, pırasa gibi yaprağı yenen sebzeler (3 895 ton), kavun (12 880 ton), karpuz (13 750 ton), hıyar (2 244 ton), patlıcan (3 304 ton), bamya (106 ton), domates (22 988 ton) biber (4 710 ton), Baklagiller (1 822 ton), soğansı yumru ve kök sebzeler (1 513 ton).

Ekonomide hayvancılığın oldukça önemli yeri vardır. İl topraklarının % 3'ünden fazlası olan 4 192 hektarlık alan çayır ve meralardır. Hayvancılığın gelişmesi için bu alan çok azdır, bu bakımdan Uşak çevre illerden hayvan yemi alır.

İl hayvancılığında, özellikle küçük baş hayvancılık ağırlık kazanmaktadır. Bunların dışında ilde önemli oranda kümes hayvancılığı ve arıcılık yapılmaktadır.

1980 yılındaki hayvan varlığı şöyle saptanmıştır (baş olarak): At (2 650), katır (3 400), eşek (16 410), inek (37 957), öküz (12 488), boğa (3 126), dana (20 460), manda (570), koyun (377 690), kıl keçisi (161 480). Bunların dışında 318 950 000 adet tavuk ve horoz, 24 950 000 adet hindi, 8 921 000 arı kovanı tesbit edilmiştir.

Aynı yıl elde edilen hayvansal ürünler şöyledir: 21 275 ton süt, 755 ton et, 58 760 adet deri, 54 ton bal, 7 ton balmumu, 29 675 000 adet yumurta, 385 ton yapağı, 70 ton kıl.

Uşak nüfusunun % 50'sinden fazlası köylerde yaşar. Tarım ve hayvancılık birinci derecede gelir kaynağıdır. Ancak akarsuların azlığı ekilebilir alanların sulanmasını güçleştirmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra düşman işgaline uğrayan Uşak'ta Atatürk anıtı.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Kütahya'ya bağlı bir ilçe iken 15 Temmuz 1953'te il olan Uşak'ta sanayi oldukça gelişmiştir. Devlet Planlama Teşkilâtı verilerine göre, Uşak, 67 il arasında sanayileşme sıralamasında 30. sırada bulunmaktadır. İldeki gelenekleşmiş sanayi halıcılıktır. 100 yıl önce Uşak şehrinin 800 evinde halı dokuma tezgâhlarının bulunduğu ve halıcılık yapıldığı bilinmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında 150'ye düşen halı tezgâhı sayısı, günümüzde 2 000'e yaklaşmıştır. Halıcılığın, yün ipliği sanayiinin gelişmesine önemli katkısı olmuştur.

İlde boyacılık sanayii oldukça gelişmiştir. Bu alanda çalışan 12 kuruluş vardır. Gelişmiş hayvancılığa paralel olarak deri işleme atelyeleri (50'den fazla) vardır; işlenen deriler ihraç edilir.

Ikinci Dünya Savaşı sırasında halıcılığın gerilemesi şehirde pamuklu dokumacılığını ön plana çıkardı. Bunun sonucu olarak da dokuma fabrikaları kuruldu.

1926 yılında kurulan şeker fabrikası ilin en önemli sanayi kuruluşudur. Yılda 25 000 tonun üzerinde şeker üreten fabrika, şeker pancarı ekimini de geliştirerek ilin ekonomik gelişimini hızlandırmıştır.

İlde ayrıca un fabrikaları, meşe palamudu öğütme kuruluşları, ayakkabı, pamuk, peynir ve yağ yapımevleri de önemli ölçüdedir.

Uşak ilinde varlığı saptanarak üretimi yapılan madenler şunlardır: Civa (115 000 ton), demir (27 000 ton), linyit (6 000 ton), manganez (160 ton). Bunların dışında manyezit, amyant, kurşun, antimon gibi madenlerin rezerv saptama çalışmaları yapılmaktadır.

TARİH

Anadolu'da ilk siyasal birliği kuran Hititler'den önce bu bölgenin Luviler'in istilâsına uğradığı anlaşılmıştır. İ. Ö. 2500 yıllarında geçen bu olaydan sonra İ. Ö. 2000 yıllarında Hitit egemenliği başladı. İ. Ö. 1150'de Hitit imparatorluğu yıkıldıysa da doğudaki Asurlular'ın etkileri buralara uzanamadı. Hititler'in yerini İ.Ö. 8. yüzyılda Frikyalılar aldı. Daha sonra İ. Ö. 620'de egemenlik Lidyalılar'a geçti. İ. Ö. 546'da Persler Yunanistan'a kadar bü-

tün Anadolu ve Trakya'yı ele geçirdiler. O dönemlerde yapılan ve «Kral Yolu» adını taşıyan büyük ticaret yolu Efes'ten başlayıp, Uşak'tan geçerek İran'daki Persepolis şehrinde sona erdi. Bugünkü Uşak şehrinin yakınlarında bulunan büyük kent, İ. Ö. 334 yılında Makedonya kralı Büyük İskender tarafından zaptedilince Temenothyrae ve sonraları Romalılar döneminde Flaviopolis adını aldı. Büyük İskender'in ölümünden sonra onun komutanlarından Antigon'un payına düşen şehir, daha sonra Bergama krallığına bağlandı. İ. Ö. 1. yüzyılda Roma egemenliği başladı. İ. S. 395 yılında Roma ikiye ayrılınca, bütün Anadolu gibi Uşak da Doğu Roma'nın payına düştü. Yedi yüzyıllık Bizans yönetimi sırasında bölge, İran tahtına çıkan Sâsâniler sülâlesinin ve 7. yüzyılda Müslüman'lığı kabul eden Arap ordularının akınlarına uğradı. Ancak savaş yolları üzerinde bulunmadığı için bu akınlar etkili olmadı. 1071 Malazgirt zaferinden hemen sonra, bölgeye göçebe Türk aşiretler yerleşti. Uşak, Selçuklular ile Bizanslılar arasında bir kaç defa el değiştirdikten sonra 13. yüzyıl başlarında Selçuklu hakanı Alâeddin Keykubat tarafından zaptedildi. Bu dönemde Uşak bölgenin merkezi durumundaydı. Moğol istilâsından önce Selçuklular, Danişmendoğulları'nı bu bölgeye uç beyi olarak yerleştirdiler. Bunlar Bizanslılarla savaşarak Selçuklu devletinin sınırlarını genişletmek ve Ege kıyılarına ulaş-

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Kiremitte buz musun
Gelin misin kız mısın
Yârim size varacam
Evde de yalnız mısın
Yan Osman'ım yan

Deniz üstünde biber
Kayıklar gelir gider
Ne mektup var ne haber
Yüreğim yanar gider
Yan Osman'ım yan

İlgi çekici özellikleriyle : UŞAK

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin İçbatı Anadolu bölümünde yer alan Uşak kuzeyde Kütahya, doğuda Afyonkarahisar, güneyde Denizli, batıda Manisa illeriyle sınırlıdır.

makla görevliydi. Ancak 13. yüzyılın ikinci yarısında, Anadolu, Moğollar'ın egemenliği altına girdi.

İran Moğolları (İlhanlılar) 13. yüzyıl sonlarında Türk'leşerek Müslüman dinini kabul ettiler. 1308 yılında Selçuklu devleti yıkılınca, ortaya beylikler çıkmıştır. Bu beylikler önceleri İlhanlılar'a bağlıyken sonraları hemen hepsi bağımsızlığını kazandı.

Danişmendoğulları'nın bir dalı olan Karasioğulları, kuzeybatı Anadolu'yu aşmak ve Marmara'ya ulaşmak için Gediz vadisini terkedince, 13. yüzyıl sonlarında buralar Germiyanoğulları'na geçti. Germiyanoğulları, zamanla eski büyüklüğünü kaybettiyse de Uşak çevresini elinde tuttu. 1380 yılında, I. Murat «Hüdavendigâr» döneminde Germiyanoğulları, Osmanlılar'a bağlandı 1391 yılında Yıldırım Bayezit Germiyanoğulları beyliğine son verince, Uşak ve çevresini de Osmanlı topraklarına katmış oldu.

Timur'un Ankara savaşında (1402) Yıldırım Bayezid'i yenmesi üzerine Anadolu beylikleri yeniden canlandılar.

Uşak da Germiyanoğulları beyliğine geçti. 1429'da III. Murad'ın saltanatı sırasında, Germiyanoğulları beyliğinin son hükümdarı II. Yakup Bey'in vasiyetine uyarak onun ölümü üzerine bu topraklar Osmanlı devletine katıldı.

Osmanlı devlet teşkilâtında Uşak, merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyiliğinin bir kazası (ilçesi) olmuştu.

Tanzimat'tan sonra, merkezi Bursa olan Hudavendigâr vilâyetinin Kütahya sancağına bağlandı. Cumhuriyet dönemi başında Kütahya'nın bir ilçe merkezi oldu. 1953'te Kütahya'dan ve Manisa'dan ayrılan ilçelerle Uşak ili kuruldu.

Uşak, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu içlerine ilerleyen Yunanlılar tarafından 29 Ağustos 1920'de işgal edildi. Yunan ordusunun başlıca karargâhlarından biri Uşak'ta kuruldu. Uşak ise düşman işgaline karşı daha önceden teşkilâtlanmaya başlamıştı. Yunan ordusu Ege bölgesinde ilerlemeye çalışırken burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, bir milis kuvveti meydana getirilmişti. Aynı yıl, 1919'da «Uşak millî piyade taburu» ile «Uşak millî süvari alayı» askerî kuvvet olarak çevreyi korumaya başladı. Bu birlikler iki yıl düşmanla savaştıktan sonra ordumuza katıldılar. Yunanlılar Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda yenilip İzmir kıyılarına kaçarken 1 eylülde Uşak'ı ateşe verdiler. 2 Eylül 1922'de de Yunan orduları başkomutanı General Trikopis ve etrafındaki subaylar Uşak'ta yakalanıp esir edildiler.

Gönen köyü yakınındaki Bölmelitepe'de (Çakmaklıtepe) ele geçen düşman komutanları İsmet İnönü'ye, sonra Atatürk'e götürüldüler. Atatürk düşman generallerine soylu ve ince bir jest yaparak kılıçlarını kendilerine geri verdi.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Banaz ilçesinin Ahat köyünde Roma imparatoru Traianus (Trajan) adına kurulan kentin kalıntıları vardır. Burada çıkan tarihî eserlerin bazıları Afyon müzesindedir. Uşak'ın Bozkuş köyünde Frikyalılar'dan kalan kaya mezarları, Ulubey ilçesindeki Çırpıcılar köyü yakınında anfiteatr, tapınak vb. kalıntılar, aynı ilçenin Sülümenli köyünde Yunan ve Roma çağından kalan saray, anfiteatr ve tapınaklar, Sivaslı ilçesinin Selçuklar köyündeki kazılarda ortaya çıkan eserler, uygarlık tarihi ve arkeoloji ile ilgilenenler için değerlidir.

Uşak'ta Germiyanoğulları'ndan Yakup Bey tarafından 1419'da yaptırılan Ulucami, ayrıca Burma (Burmalı) camisi, Kurşunlu camisi, Çakaloz cami, değerli mimarlık eserleri olarak sayılabilir. Bu son üç cami 16. - 17. yüzyılda yapılmıştır. Uşak'a gidenlerin, şehrin 15 km uzağındaki Göğem köyün'de bulunan «Zafer anıtı»nı görmeleri gerekir. Bu anıt Kurtuluş Savaşı sonunda 2 Eylül 1922'de Yunan orduları başkomutanı General Trikopis ve etrafındaki generallerin esir edildiği yerde bu olayın hatırasını yaşatmak için dikilmiştir.

FOLKLOR

Ege ve orta Anadolu kültürlerinin arasında yer alan Uşak ilinin kültürü Hititler, Frikyalılar, Lidyalılar, Persler, Helenler ve Romalılar'dan etkilenerek gelişmiştir. Türkler bu bölgeyi ele geçirdikten sonra bugünkü kültür yapısının çizgileri belirmeye başlamış; eski uygarlıkların kültür izleri yavaş yavaş silinmiştir. Geleneksel kadın giyiminin başlıca parçaları uzun etekli gömlek, işlemeli kemer, dizlik denen geniş don, kolsuz iç zıbını ve yırtmaçlı entaridir. Başörtüleri arasında en çok fes, yazma ve tülbent görülür. Kilitli kundura denen ayakkabı, bölgenin geleneksel kadın ayakkabısıdır. Geleneksel erkek giyiminde ise poçu denen başlık, mintan, cepken, iç gömleği, kara şalvar ve yün çorap yaygındır. İlde zeybek oyunları oynanır.

Kadınlar zeybek oyunlarının yanısıra karşılama ve kaşık oyunları da oynar. Halk müziğinde düğün havaları, zeybek havaları, ezgiler yaygındır.

UŞAK HALICILIĞI

Uşak halıları yalnız ülkemizde değil, dünya pazarlarında da ün yapmıştır. Bir ev ve el sanatı olan halıcılığı Uşak'a Orta Asya'dan 11. yüzyılda göçen Oğuz Türkleri (Selçuklular ve Osmanlılar) getirmişlerdir. İlk halıların desenleri geometrikti. Bu tür halılar yakın yıllara kadar Orta Asya'da dokunuyordu.

Uşak halıcılığı 15. yüzyılda büyük gelişme gösterdi. Bugün başlıca türleri «madalyonlu» ve «yıldızlı» halılardır. Ortada büyük bir madalyon, köşelerde çeyrek madalyonlardan oluşan birinci türün İran halılarıyla benzerliği vardır. İkinci türde bu madalyonların yerini yıldızlar almakta, halının çevresini yazı ve çiçek motifleri doldurmaktadır. Esas renkler kırmızı, açık ve koyu mavi ile az oranda sarıdır.

UŞAK ADI NEREDEN GELİYOR

Uşak sözü Türkçe'dir. «Çocuk» ve «erkek» anlamlarına gelir. Eski eserlerde şehrin adı çift «ş» ile ve Uşşak biçiminde yazılıyordu. Uşşak, Arapça âşık sözünün çoğuludur. Bu sözün Türkçe'yle ilgisi yoktur. Eskiden egemen olan modaya uyularak, şehrin Türkçe olan adı Arapça'ya uydurulmuştur. Şehri, Orta Asya'dan gelen Türk boyları kurmuştur.

Akdeniz bölgesinin en ünlü şehirlerinden biri olan Antalya'dan bir görünüş.

AKDENİZ BÖLGESİ

BU BÖLÜMDE YER ALAN İLLERİMİZ

Adana
Antalya
Burdur
Hatay
Isparta
İçel
Kahramanmaraş

"Akdeniz kıyılarımızı içine alan bu bölge, akarsular ve göller bakımından zengin bir yöremizdir"

AKDENİZ kıyılarından başlayarak, içerilere kadar uzanan ve Anadolu' nun güneyini içine alan bölgemizdir. Kuzeyde Ege ve iç Anadolu bölgesi; kuzeydoğuda doğu Anadolu bölgesi ve Suriye, güneyde Akdeniz, batıda Ege bölgesi ve Akdeniz, ile sınırlıdır. Kıyı uzunlukları 1 560 km'dir. Bölge güneyde İskenderun körfezi yakınlarındaki Akra dağı ile Suriye sınırları içinde kalan Karaduran dağları arasındaki vadiden başlayıp, Fethiye körfezine kadar sürer. Buradan sonra Akdeniz, Fethiye'nin kuzeyinden başlayarak Ege denizi adını alır.

Bölge kıyılarındaki girinti ve çıkıntılar geniştir. Anadolu'nun en güney noktası olan Anamur burnu, bu kıyıdadır.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Kıyıların gerisinde birdenbire yükselen batı ve orta Toros dağları ile Amanos (Nur) dağları vardır. Kuzeyde, Toroslar'ın iç etekleri önünde yayılan iç Anadolu düzlüklerine geçilir.

Akdeniz bölgesi büyük bölgelerimizdendir. Yurdumuzun % 15 kadarını kaplar. Alanı Marmara ve Ege bölgelerimizin herbirinin alanının iki katına yakındır. Böyle olmasına rağmen, nüfusu Marmara ve Ege bölgelerinin nüfusundan daha azdır. Türkiye nüfusunun ancak % 10'u bu bölgede yaşamaktadır.

Bölge engebeli bir yüzey şekline sahiptir. Antalya körfezinin iki yanında batı Toroslar yer alır. Bu dağların yüksekliği yer yer 2 500 m'yi aşar. Batıda Beydağları, doğuda Sultan dağları, Dedegül dağı ve Geyik dağları yer alır. Batı Toros sıraları Antalya körfezinin kuzeyinde birbirine yaklaşır. İki değişik yöndeki dağ sıraları burada âdeta birbirine girer. Dağların arasındaki bazı çukurluklarda göller oluşmuştur. Bu yöreye «Göller yöresi» denir. Antalya körfezinin batısındaki yüksek dağlar ve platolar alanı da «Teke yöresi» diye bilinir.

Bölgenin, batı Toroslar'la, doğudaki orta Toroslar arasında yer alan kısmında 2 000 m'ye yakın yükseklikteki platolar geniş yer kaplar.

Göksu ırmağı ve kollarının derin vadilerle yardıkları bu platolar alanına «Taşeli» adı verilir. Bölgenin doğu kısmında Toroslar 3 500 m'yi aşar. (Demirkazık tepesi 3 756 m). Buralarda dağ sıraları kıyıdan içerilere çekilmiştir. Dağların etekleri ile kıyı arasında geniş Ceyhan ve Adana ovaları yer almıştır. Bu ovalar Akdeniz bölgesinin en verimli ve en önemli tarım alanlarıdır. Ceyhan ovası kıyıdan içeridedir. Adana ovası ise Ceyhan ve Seyhan nehirlerinin deltasıdır. Bu ovaya «Çukurova» adı verilir. Bazan bu ad her iki ova için de kullanılır. Adana ovasının doğusunda İskenderun körfezi vardır. Bu körfezin doğusunda dik yamaçlarla Amanos dağları yükselir. Bu dağların doğu eteklerinde ise boydan boya Amik ovası yer alır.

Çukurova ve Amik ovası dışında geniş ovalar yoktur. Ovaların çoğu engebelerle kuşatılmış küçük düzlükler hâlindedir. İç kısımlardaki ovaların bir kısmı karstlaşma (kalker aşınmasının belirginleşmesi) sonucu oluşmuştur Bu bölgede karstlaşma çok yaygındır. Çünkü kalkerli kayalar geniş yer tutar. Karstlaşma sonucu meydana gelen erime ve çökme çukurları, polyeler, yer altı akarsuları, mağaralar, düdenler çok yaygındır. Bundan başka topraklar çok defa akarsular ve sellerle aşındırılarak taşınmış, çıplak kayaların yüzeyi meydana çıkmıştır. Taşeli yöresi buna örnektir.

Kıyının gerisinde birdenbire duvar gibi yükselen Toroslar, iç kısımlarla kıyı arasındaki bağlantıyı güçleştirir. Buralarda bağlantı bazı geçitlerle sağlanır. Bunların başlıcaları, batıda göller yöresini Antalya'ya bağlayan Çubuk boğazı, ortada iç Anadolu'yu Silifke kıyılarına bağlayan Sertavul geçidi, Göksu vadisi, doğuda Çukurova ile iç Anadolu arasındaki Gülek geçidi (Kilikya kapıları) ile Amanoslar'ı aşan Belen geçididir (tarihteki Suriye kapıları).

AKARSULAR VE GÖLLER

Akdeniz akarsu havzasının sınırları, birçok yerde bölgenin sınırlarıyla uygunluk göstermez. Özellikle doğuda bölge sınırlarını aşan bu havza, batıda bölge sınırlarının oldukça gerisinde kalır. Yüzeyden akışı bulunmayan geniş alanlar, yer altı çığırlarıyla sularını Akdeniz havzasına akıtır. Akdeniz bölgesinin nehirleri, Akdeniz ikliminin özelliklerine bağlı olarak düzensiz bir rejime sahiptir. Bunda, yataklarının fazla eğimli olması, hızlı akmaları ve taşıma güçlerinin yüksek olmasının da rolü vardır. Nehirlerin saniyede akıttığı su miktarı (debisi), kış ve ilkbahar aylarında en yüksek düzeye ulaşırken, kurak yaz aylarında oldukça düşer. Bölgedeki nehirlerin bir özelliği de, genellikle dağ suyu karakterinde olmalarıdır.

Bölgenin doğusunda, Amik, Akyatan ve Akyayan gölleri dışında önemli göl olmadığı halde, bölgenin batısında çok sayıda göl vardır. Bu bölgedeki dört büyük gölden Burdur gölü ve Acıgöl'ün suları tuzlu, Eğridir ve Beyşehir göllerinin suları ise tatlıdır.

Akdeniz bölgesinin büyük bir sanayi şehri olan Adana, içinden geçen Seyhan nehriyle de ünlüdür.

İKLİM

Akdeniz bölgesinde yüzey şekilleri, tarım ve ulaştırma imkânlarını kısıtladığı halde, kıyı şeridinin iklim üzerindeki etkisi olumludur. Kıyının hemen gerisinde yükselen dağlar ve platolar ve kıyılarımızı kışın iç Anadolu'dan gelebilecek soğuk hava kütlelerinin etkisinden korur. Bütün yurtta kışların en ılık geçtiği yer Akdeniz bölgesidir. Burada hemen bütün yıl boyunca sıcaklık, bitkilerin gelişmesine yetecek kadar yüksektir. Kış aylarının bile ortalama sıcaklığı 10°'dir. Kar yağışı hemen hiç görülmez. Don olayı pek ender görülür. Gerideki dağlarda da yağış oranı yüksektir. Bu yüksek kısımlarda yağışlar 1 000 mm'yi aşar. Kıyıda Çukurova gibi alçak yerlerde yıllık yağış 600 mm dolayındadır. Bu iklim koşulları, bölgedeki tarım imkânlarını arttırır; Turunçgiller, turfanda sebze ve meyvelerin yetiştirilmesine yardımcı olur.

Akdeniz kıyılarındaki bu iklimin en sakıncalı özelliği yaz kuraklığıdır. Yazlar çok sıcak ve kurak geçer. Kışlar ılık ve yağmurludur. Kıyıdan uzaklaştıkça sıcaklık düşer. Toroslar'ın kuzeyinde kalan iç kısımlarda kara ikliminin özellikleri ortaya çıkar. Göller yöresi ve Toroslar'ın kuzey eteklerinde kış aylarında ortalama sıcaklık, Akdeniz kıyılarından 8°-10° daha düşüktür. Buralarda kışlar karlı ve donlu geçer. Yağışlar daha azdır. Fakat yaz kuraklığı daha kısa, daha az belirgindir. Bu mevsimde az da olsa yağış düşer.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Doğal bitki ötüsü de bu iklim farklılıklarını yansıtır. Kıyılar 500-600 metreye kadar Akdeniz ikliminin özelliğini taşıyan makiler ve yer yer çam ormanları ile kaplıdır. İç kesimlerde bozkırlara ve meşe koruluklarına rastlanır. Toros dağları yurdumuzun orman bakımından zengin alanlarından biridir. Aslında bu ormanlar eski çağlarda daha fazlaydı. O çağlarda Toroslar'ın sedir ormanları ünlüydü. Birçok bölgeye buralardan kereste ve tomruk ihraç ediliyordu. Roma imparatorluğunun savaş ve ticaret gemilerinin kereste ihtiyacı buradan elde edilen kerestelerle sağlanıyordu. Daha sonraki yıllarda orman kıyımı yüzünden orman alanları daraldı.

BÖLGENİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

İlk çağlarda dünyanın en kalabalık nüfusunu barındıran bölge, aynı zamanda ekonomik yönden de çok gelişmiş bölgelerden biriydi. Kıyı boyunca kurulmuş olan şehirler Doğu Akdeniz ülkeleri arasındaki canlı ticaretle zenginleşmişlerdi. Bunlar arasında, Antakya ve Tarsus o yıllarda bölgenin en gelişmiş şehirleriydi. Bölge komşu ülkelere tomruk, şarap, dokuma, tahıl, üzüm, zeytinyağı gibi birçok maddeyi ihraç ediyordu. Yeni keşifler, savaşlar, depremler, ticaret yollarının değişmesi gibi nedenlerle bölge zamanla önemini kaybetti.

Geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin sosyal ve ekonomik hayatında yeniden değişiklikler başgösterdi. Bunun da başlıca nedenleri, pamuk üretiminin gittikçe artan oranda önem kazanması ve bölgenin çevreyle ulaşım imkânlarının artmasıdır. Ayrıca bölgede üretilen Turunçgiller de bölge ekonomisine büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Bölgede, özellikle Adana yöresi, Türkiye ekonomisine katkısı açısından çok önemlidir. Genel olarak bölgenin Türkiye ekonomisine katkısı tarım alanındadır. Yurdumuzda tarım alanında elde edilen gelirin yaklaşık % 10'u bu bölgeden sağlanır. Akdeniz bölgesi pamuk, yerfıstığı, Turunçgiller, susam, baklagiller ve pirinç gibi ürünlerin en çok üretildiği bölgemizdir. Muz üretiminin tamamı, pamuk üretiminin yarısından fazlası, Turunçgiller üretiminin % 85'i, Baklagiller'in 1/3'ü bu bölgeden elde edilir. Ayrıca göller bölgesinde gül, haşhaş ve şeker pancarı üretimi de oldukça önemli bir yer tutar. Bunların içinde özellikle pamuk yurdumuzun önemli bir ihraç ürünüdür.

Bölgenin endüstri yönünden Türkiye ekonomisine katkısı, tarım kadar ileri düzeyde değildir. Bölgedeki endüstriyel etkinlik, tarımda olduğu gibi Adana bölümüne aittir. İmalat sanayiindeki ağırlık da bu bölümde toplanmıştır. Özellikle petrokimya, demir-çelik, pamuklu dokuma, yapay gübre ve çeşitli tarım ürünlerini işleyen sanayi kuruluşları önem taşır. Akdeniz bölgesi ülkemizde özel kesime ait sanayi kuruluşları açısından da zengin bir yöredir.

Antalya kesiminde, daha çok besin endüstrisi, maden endüstrisi, kâğıt, halıcılık gibi endüstri kuruluşları bulunmaktadır.

Akdeniz bölgesi günümüzde önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Tarihî kentler, eşsiz güzellikteki kıyıları, uzun ve sıcak yaz aylarında yurt içine olduğu kadar yurt dışına da hitap eden plajları ile bölge önemli bir döviz kaynağıdır.

ADANA

Adana ilinin merkezi olan Adana şehri Seyhan'ın batı kıyısında kurulmuş, sonradan doğu kıyısına doğru yayılmaya başlamıştır.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

% 49'u dağlardan oluşan ilde, güneyden kuzeye doğru gidildikçe toprakların yükseldiği görülür. Bu yükselme, Toros dağlarının zirvelerinde 2 500 metreyi aşar. Toroslar'ın ve Anti-Toroslar'ın etekleri Akdeniz'e doğru ovalar meydana getirir.

Başlıca dağlar, Aladağlar, Dibek dağları ve Tahtalı dağlar'dır. Aladağlar'ın kapladığı alanın uzunluğu yaklaşık 100 km genişliği 30 km'dir. Dağ sırasının il sınırları içindeki yüksekliği, 3 400 metreyi aşar (Karanfil dağı, 3 441 m). Adana'nın kuzeybatısında yer alan dağlar, orta Toroslar üzerindedir. Pozantı, Yenice ve Görgün suları dağları yer yer yararak vadiler oluşturmuştur. Yüksek noktalarında buzul gölleri vardır.

Hatay-Adana sınırını meydana getiren Dibek dağları Amanoslar'ın kuzey bölümünü oluşturur. Tahtalıdağlar, Zamantı ve Göksu akarsularının yatakları arasında kalan dağlardır. En yüksek noktası 3 000 m'yi aşar (Beydağı 3 075 m).

Başlıca yaylaları Tekir, Horzum, Bürücek, Zorkun yaylalarıdır. Horzum yaylası sık ormanları, buz gibi kaynak suları ile bir cennete benzer. Kozan-Saimbeyli yolu üzerinde bulunan yayla, yaz aylarında sıcaktan bunalanların göç ettiği bir yerdir. Adana merkezine 100 km uzaklıkta olan Tekir yaylası turistik bir yerleşim merkezidir. Zorkum yaylası kış sporlarının yapıldığı bir yer olarak bilinir. 1 650 m yüksekliktedir.

İl topraklarının % 27,6'sı ovalıktır. Çukurova'nın 16 ovasından 6'sı Adana ili sınırları içindedir. Ovaların başlıcaları Ceyhan, Osmaniye, Yumurtalık, Yüreğir, Haruniye ve Misis ovalarıdır. Adana'nm en büyük ovası, 205 000 hektar alanla Ceyhan ovasıdır. Ceyhan ovasının toprakları verimlidir. Bol yağış alan ova, taşkın zamanlarında Ceyhan nehrinin suları altında kalır. Osmaniye ovasının kapladığı alan 13 500, Yumurtalık ovasının 12 000, Yüreğir ovasının 125 000, Haruniye ovasının, 10 500, Misis ovasının 23 000 hektardır.

KİMLİK KARTI 01

Nüfusu : 1 757 102 (1985)
Yüzölçümü : 18 428 km²
Otomatik telefon kodu : 711

İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	665 732	853 900	49,79
Bahçe	26 176	33 417	48,84
Ceyhan	145 194	153 590	11,24
Düziçi	62 860	74 410	33,74
Feke	24 487	24 213	—2,25
Kadirli	99 517	105 238	11,18
Karaisalı	54 694	60 865	21,38
Karataş	66 640	53 942	—42,28
Kozan	130 800	145 128	20,79
Osmaniye	127 958	158 096	2,30
Pozantı	17 716	17 328	—4,43
Saimbeyli	20 406	20 696	2,82
Tutanbeyli	23 862	25 669	14,60
Yumurtalık	19 701	30 610	88,13

Coğrafi konum : 36° 32′ ve 38° 23′ kuzey enlemleri ile 34° 42′ ve 36° 42′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 49
İlin en yüksek yeri: Güzeller tepesi (3 461 m)
Ovalar: % 28
Platolar: % 23

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 73
Orman alanları: % 30
Ekili ve dikili alanlar: % 39
Çayır ve meralar: % 4
Tarıma elverişsiz alanlar: % 27

Yıllık yağış ortalaması: 664,8 mm
Yıllık ısı ortalaması: 18,7°

Başlıca tarım ürünleri:
Endüstri bitkileri, tahıl, Baklagiller, yağlı tohumlar, meyva ve sebzeler.

Başlıca sanayi ürünleri:
Demir, bakır, maden kömürü, kurşun, kükürt, borit, krom, volfram, prit, bakır, kuvarsit, amyant.

ADANA ADI NEREDEN GELİYOR

İlin adının nereden geldiğini saptamak için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Boğazköy'de yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçen çeşitli Hitit kaynaklarında Adana'dan, Uru Adania diye söz edilmektedir. Bizans tarihçileri, Uranus'un oğulları Sarus'la Adanus'un, Tarsuslular'la yaptıkları savaşlar sonucunda, Adana'yı kurduklarını yazarlar.

İşte araştırmacılar Adanus adının zamanla değişikliklere uğrayarak Adana biçimine dönüştüğünü kabul etmişlerdir.

İlgi çekici özellikleriyle : ADANA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Adana bölümünde yer alan Adana kuzeyde Kayseri; doğuda Kahramanmaraş, Gaziantep; güneydoğuda Hatay, güneyde Akdeniz, batıda İçel ve Niğde ile sınırlıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İldeki başlıca akarsular Seyhan, Ceyhan, Aksu, Göksu, Zamantı, Eğlence suyu, Görgün ve Çakıt sularıdır. Seyhan nehrinin, kaynağındaki adı Zamantı suyudur; Zamantı, Göksu ile birleştikten sonra Seyhan adını alır. Deli Burun'da denize dökülen Seyhan, Akdeniz bölgesinin en uzun nehridir. Bu nehir üzerinde inşa edilen Seyhan barajından, taşkınların önlenmesi ve tarım alanlarının sulanmasında yararlanılır. Bu barajda kurulan hidroelektrik santrali de, Türkiye'nin enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılar. Zamantı suyu, Uzunyayla'dan doğarak, Toroslar'a ulaşır. Seyhan'ın önemli bir kolu olan Göksu, Tahtalıdağlar'dan doğar; Sarız çayı ile birleştikten sonra Zamantı suyuna katılır. Seyhan nehrinin diğer kolları, Görgün, Eğlence ve Çakıt sularıdır. Akdeniz bölgesinin ikinci büyük nehri olan Ceyhan, Aksu ile birleştikten sonra, önce güneye, sonra doğuya doğru akar; İskenderun körfezinde denize dökülür.

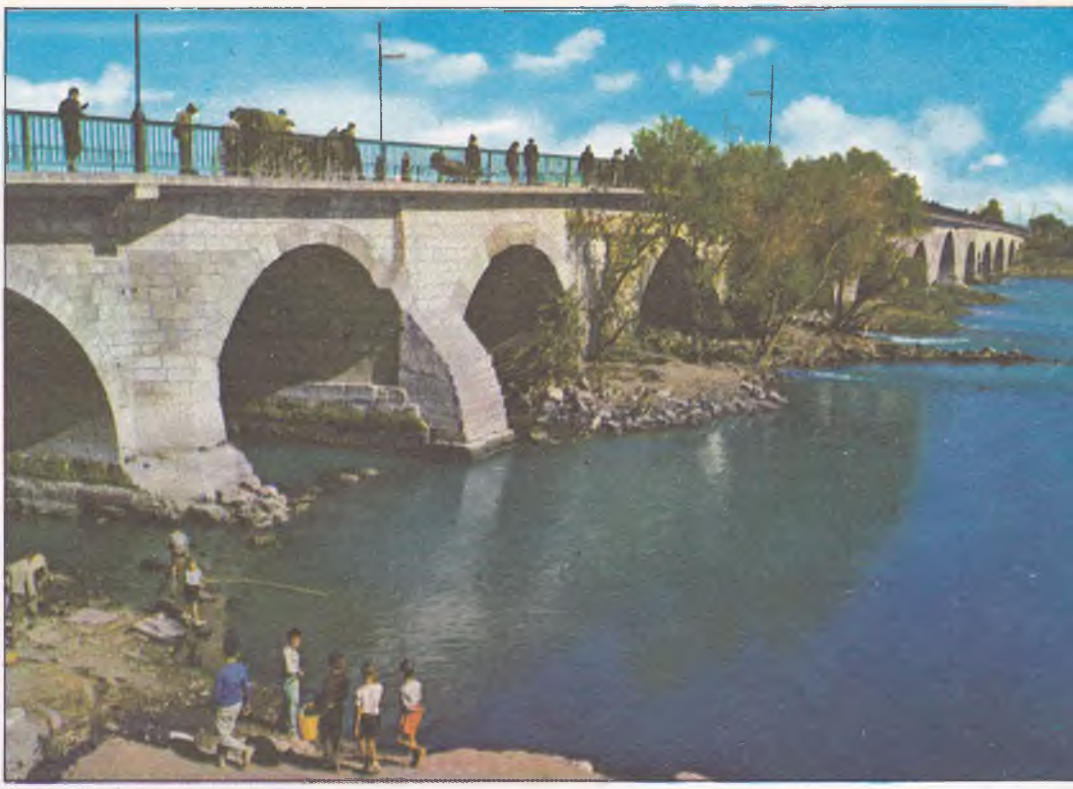

Bizanslılar zamanından kalma Taş Köprü 310 metre uzunluğundadır ve 21 gözlüdür.

Adana'daki başlıca göller Akyatan (398 km²), Akyayan (31,2 km²), Kokart (18 km²) gölleriyle, Tuzgölü'dür (18 km²). Bunlardan Akyayan ve Tuzgölü, tuz ihtiva eden göllerdir. Diğerleri lagündür. Lagünler, deniz-kıyı ilişkilerinden meydana gelmiş göllerdir.
Seyhan nehri üzerinde Seyhan baraj gölü bulunmaktadır. Sulama ve taşkınlardan nehrin çevresini koruma amacıyla yapılan baraj gölünün hacmi 1,6 milyar m³'tür.

İKLİM

Adana ilinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Toroslar'da ısı düşer ve yağış çoğalır. İlin yıllık sıcaklık ortalaması 18,7°, şimdiye kadar görülen en yüksek ısı 45,6°, en düşük ısı -8,4°'dir. İlde yıllık yağış ortalaması 646,8 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Akdeniz ikliminin tipik bitki örtüsü olan makiler, Adana'da da görülür. Ayrıca meşe, defne gibi ağaçlarla, nane, kekik gibi otlar vardır. 1 200 m'den sonra ormanlar başlar. Buralarda en çok görülen ağaç, kızılçamdır; yer yer ardıç, köknar ve sedir ağaçlarına da rastlanır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Adana yurdumuzda makineli tarımın ilk defa yapıldığı ildir. Adana denince, eğer tarımdan söz ediliyorsa, akla önce pamuk gelir. Pamuğun yöreniñ kalkınmasına ve dış ülkelere ihracatı yapılarak ülke ekonomisinin güçlenmesine büyük katkısı vardır. Pamuktan sonra buğday ekimi, turunçgiller meyva ve sebze üretimi gelir. Adana aynı zamanda turfanda sebze ve meyvacılığı ile tanınan ilimizdir.
Eskiden büyük bataklıklar ve sivrisineklerin bölgeyi istilası nedeniyle hiçbir topluluk burada uzun süre kalmamış, ancak bataklıkların kurutulması ve makineli tarımın başlamasıyla top-

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Ela gözlü nazlı yari
Görem dedim göremedim
Boş kalmıştı kavil yeri
Varam dedim varamadım

Gönlümün gülü nerede
Engeller durmaz arada
Yârim ile ben murada
Erem dedim eremedim

Şeker kaymak tatlı dili
Kınalamış nazik eli
Koynundaki gonca gülü
Erem dedim eremedim

Gönlümün gülü nerede
Engeller durmaz arada
Yârim ile ben murada
Erem dedim eremedim

Şahinim yok çıkam ava
Ne yaptımsa aldım hava
Kuşlar gibi ben bir yuva
Kuram dedim kuramadım

Gönlümün gülü nerede
Engeller durmaz arada
Yârim ile ben murada
Erem dedim eremedim.

Mehmet Ali asıl adım
Ferrahiyi pirle kodum
Gurbet elden dönem dedim
Duram dedim duramadım

Gönlümün gülü nerede
Engeller durmaz arada
Yârim ile ben murada
Erem dedim eremedim

rak gerçek değerini göstermiştir. Günümüzde yurdumuzun en verimli toprakları olarak kabul edilen Adana'da bu verimli toprakların bir santimi bile boş bırakılmamaktadır. Bölgeye her yıl hasat mevsiminde yurdumuzun çeşitli yerlerinden yüz binlerce tarım işçisi gelir. Özellikle bir tarım ürünü olduğu kadar bir sanayi ham maddesi de olan pamuk başlıbaşına bir çalışma alanıdır.

1980 yılında Adana'da 200 000 hektar alana pamuk ekilerek, 117 600 ton ürün alınmıştır.

Ilde 1980 yılında 340 513 hektar alana çeşitli tahıllar ekilerek 831 015 ton ürün alınmış; yine aynı yıl, 5 299 ton baklagiller, 119 455 ton endüstri bitkisi, 202 223 ton yağlı tohum, 35 513 ton yumru bitki, 180 148 ton çeşitli meyva ve 571 030 ton sebze üretilmiştir.

İlde 1980 yılında üretilen ürünlerin üretim miktarı şöyledir (ton olarak): Buğday (766 161), arpa (30 960), çavdar (1 940), yulaf (1 715), mısır (3 510), pirinç (3 687), mahlut (10 775), pamuk (117 600), tütün (358), şeker pancarı (1 457).

İlde yetişen meyva türleri şunlardır: Armut, ayva, elma yenidünya, erik, iğde, kayısı, kızılcık, kiraz, şeftali, vişne, zerdali, greypfrut, limon, mandalina, portakal, turunç, antepfıstığı, badem, ceviz, çilek, dut, incir, keçiboynuzu, nar, Trabzon hurması, üzüm.

Adana ilinde 1970-1980 yılları arasında ekili alanların yaklaşık % 44'ü pamuk ekimine, % 38'i tahıl tarımına ayrılmıştır. Tarımın bilimsel olarak yapılışı nedeniyle ekim alanlarının çok az bir bölümü nadasa bırakılmaktadır. 1949 yılında yurdumuzda ilk defa makineli tarım Adana'da uygulandı. Pamuk tarlalarının iki ucuna yerleştirilen buhar makineleri arasına köten (kazıcı, deşici alet) yerleştirildi. Köten, teller arasında gidip gelerek buhar yardımı ile toprağı kazdı. Sürülen bu alanlarda pamuk ekimi daha verimli oldu. Makineli tarım geliştikçe Adana'da verim arttı.

1949 yılında kötenin sürdüğü tarlalar günümüzde en çağdaş araçlarla sürülmektedir. Bunun doğal sonucu olarak alınan ürünler 1950 yılından günümüze kadar, 3 katla, 30 kat arasında artış göstermiştir (tahıl üretimi 3 kat, kavun karpuz üretimi 30 kat).

Adana'da tarım ve sanayi hızla geliştiği halde, hayvancılık için aynı şey söylenemez. Daha çok dağ köylerinde yaşayan köylülerce yapılan hayvancılıkta koyun ağırlıktadır. Oldukça önemli sayılabilecek oranda kıl keçisi de yetiştirilmektedir. Adana yurdumuzdaki süt üretiminin yüzde ikisini, et üretiminin yüzde üçünü üretmektedir.

1980 yılında Adana ilindeki hayvan varlığı şöyleydi (baş olarak): Koyun (357 460), kıl keçisi (559 170), inek (148 478), dana (98 770), manda (4 672), öküz (25 240), sığır (25 963), at (14 200), eşek (25 750), katır (2 690) deve (960). Ayrıca 1 332 732 tavuk-horoz, 19 915 hindi ve 33 311 arı kovanı tesbit edilmiştir.

Adana ilinde 1980 yılında, 108 100 ton süt, 235 ton yapağı, 383 ton bal üretilmiştir. Et üretimi 4 890 ton, deri üretimi 362 440 adet olarak gerçekleşmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Adana'da günümüz sanayiinin temeli 19. yüzyılın sonlarında atılmıştır. Pamuk üretimi ilin sanayiini olumlu yönde etkileyen en önemli etkendir. İlde un değirmenleri, çırçır ve pres fabrikalarının dışında 1927 yılında iki tane iplik ve bez fabrikası bulunmaktaydı. 1950 yılına kadar bu alanda en önemli yatırımları Sümerbank yapmıştır. Bu yıldan sonra il, sanayi açısından hızlı bir gelişme gösterdi. Güney Sanayi Bossa, Paktaş gibi önemli sanayi kuruluşları, sanayi yönünden Adana'nın çehresini değiştirdi. 1970'li yıllarda bu gelişim iyice hızlandı. Makine üretimi, lastik ve kimyasal maddeler üretimi büyük sayılara ulaştı.

1978 yılında Adana'da imalat sanayiinde çalışanların sayısı 40 000'e ulaşmıştı. 1980 yılında her türlü pamuklu dokuma, iplik, elyaf, pelimercips, polyester elyafı, bitkisel yağlar, sabun, PVC boru, tuğla, kiremit, çimento, plastik çuval, sigara, mobilya, soğuk ve sıcak hava makineleri, gübre makinesi, römork, çırçır makinesi, tarım mücadele makineleri, silindir gömleği, piston, supap, dişli kutuları, makine parçaları, kalorifer kazanları gibi birçok dalda üretim yapılmaktaydı.

Gerek tarım alanında, gerekse sanayi alanında ki bu ilerlemişlik, ili, çevre illerin ticaret merkezi yapmıştır.

Ilde saptanan maden türleri şunlardır: Amyant, antimuan, bakır, barit, demir, krom, kurşun, manganez ve maden kömürü. Ancak bu madenlerin çoğunun rezervi fazla olmadığından il ekonomisine etkileri azdır. Bu madenlerin

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Ayas antik kenti Adana'ya bağlı Yumurtalık ilçesinin yakınındadır. Kıyıda bulunan gözetleme kulesini Kanuni Sultan Süleyman yaptırmıştır. Aynı yerde tapınak, su kemerleri, saray kalıntıları bulunmaktadır. Bunların dışında yörede Gindarus, Mağarsos, Gastabala gibi antik kent kalıntıları vardır.

Adana kalesini Abbasi halifelerinden Harunürreşit 781 yılında yaptırmıştır. 1836 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa, kaleyi yıktırdı. Günümüzde bazı kule yıkıntıları ile, zamanımıza kadar ayakta durabilmiş surlardan bölümler bulunmaktadır.

Anazarba kalesi Asurlular tarafından İ. Ö. 9. yüzyılda yaptırılmıştır. Bunların dışında, Annaşa kalesi (Gülek geçidinde), Haruniye kalesi (Haruniye bucağında), Hemite kalesi (Osmaniye ilçesinin Gökçedam köyünde) bulunmaktadır. Dumlu, Domuztepe, Cem, Ayas Çardak, Feke, Kazankaya, Haçin kaleleri gibi kale kalıntıları il sınırları içindedir. Ağca mescidi Türkmen beylerinden Ağca Bey tarafından 1490 yılında, Alemdar mescidi Alemdar Hacı Mustafa Hasan Ağa tarafından 1748 yılında yaptırılmıştır. Hasan Ağa camisi Ramazanoğulları döneminde 1558 yılında yaptırılmıştır. Cami 1813 yılında tamir ettirilmiştir. Alidede mescidi 1704 yılında yaptırılmıştır.

FOLKLOR

Adana'nın bulunduğu topraklarda binlerce yıldan bu yana değişik uygarlıklar yaşamış; ilin folkloru da bu uygarlıklardan etkilenerek gelişmiştir. Yerel kıyafetlerde Türkmen kadınlarının ve erkeklerinin kıyafeti önemli bir yer tutar. Üçetek, zıbın, cepken, yelek ve fes, yerel kadın kıyafetinin başlıca parçalarıdır. Türkmen erkeklerinin yerel kıyafetinde ise zıbın, cepken, çarık, kuşak ve fes yaygındır. İlde oynanan halk oyunları, genellikle halay türündedir. Başlıca oyunlar Adana ağırlaması, pekmez, lorke, Adana barı ve üçayaktır. «Aman Adanalı», «Lale sümbül bağına» ve «Ilgıt ılgıt esen seher yelleri» türküleri ünlüdür.

bulunduğu yerler şöyledir:
Amyant: Osmaniye.
Maden kömürü: Kozan, Karaisalı, Osmaniye, Mağara, Saimbeyli, Feke.
Bakır: Pozantı, Karaisalı, Osmaniye, Feke.
Demir: Ceyhan, Saimbeyli, Mağara, Bahçe, Osmaniye, Kozan, Karaisalı.
Krom: Pozantı, Karaisalı, Bahçe, Osmaniye.
Kurşun: Feke, Saimbeyli, Mağara.
Manganez: Ceyhan, Bahçe.
Bunların dışında Adana ilinin 30 km kadar uzağında Bolkar dağında 1960 yılında petrol bulunmuştur. Veriminin düşük olmasına karşılık kalitesi yüksektir.

TARİH

Eski çağlarda ilin bulunduğu yer Tarsus limanı ile Misis arasında önemsiz bir konak yeri idi. Gülek boğazından Çukurova'ya inilen yerde ve Seyhan nehrinin kolay geçilen yerinde kurulduğu için pek gelişememişti.

Hititler'den sonra, Asurlular'a geçen yöre, İ. Ö. 6. yüzyılda İranlılar'ın, İ. Ö. 333 yılında da Büyük İskender'in egemenliğine girdi.

İ. Ö. 1. yüzyılda Pompeus, Adana'yı sınırları içine aldı. İ. S. 395'te Roma imparatorluğu ikiye bölününce Adana ve yöresi Bizans imparatorluğunun egemenlik sınırları içinde kaldı.

Adana, Bizans yönetiminde kaldığı sürede çok gelişti. 7. yüzyılda Müslüman güçler bölgeye egemenlik kurmak için geldiler. Fakat bölgeyi tümüyle ancak 7. yüzyılın sonlarında ele geçirebildiler.

Bölge 10. yüzyılda yeniden Bizans yönetimine girdi. Daha sonra 1071'de Malazgirt savaşından sonra bölgeye Türkler egemen oldu.

Bundan sonra Adana ve çevresi çeşitli yönetimlerin egemenliklerinde görülmektedir. Birçok küçük krallık burada egemen olduktan sonra tarihin sayfalarına gömüldü. Bunların sonuncusu olan Ramazanoğulları, Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğuna bağlıydı. Ramazanoğulları beyleri Oğuzlar'ın Yüreğir boyundandı. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim zamanında, Osmanlı imparatorluğu yönetimine girdi.

Bu tarihten sonra sürekli olarak Türkler'in yönetiminde kaldı. Osmanlı imparatorluğu, bu tarihten sonra Adana ve yöresinin yönetimini Ramazanoğulları'ndan gelen valilere bıraktı. 10. yüzyılda Adana, Halep beylerbeyiliğinin 10 sancağından biriydi.

Osmanlı yönetimine başkaldıran Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa bir ara Adana ve çevresini ele geçirdiyse de şehir 1840 yılında geri alındı. 1867'de Halep'ten ayrılarak Adana eyaleti oluşturuldu. Adana ili 1886 yılında bir demiryolu ile Mersin limanına bağlandı.

Bu ulaşım imkânları şehrin ticari yönden gelişmesini sağladı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra şehre Fransızlar girdi. 22 Ekim 1922'de yapılan Ankara antlaşması sonucu kent Fransızlar'dan kurtarıldı. 5 Ocak 1922 yılında Türk ordusu Adana'ya girdi.

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA ADANA

Mondros mütarekesinin kendilerine tanıdığı hükümler uyarınca Fransız birlikleri 17 aralık 1918 günü Mersin'i aldılar; ertesi gün de Adana'ya girdiler.

Her ilçe yönetimine bir Fransız subayı getirildi. İl sınırları içinde ödenen ücretlerin, altın ya da gümüş paralarla yapılması zorunlu kılındı.

Düşmanın Mersin'e çıktığı gün Adana'nın yurtsever gençleri toplantılar düzenleyerek, düşmana karşı koymak için örgütlenmeye başladı. Aynı zamanda 21 Ekim 1919'da Sivas Kongresi uyarınca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kilikya şubesi kuruldu. Bunun dışında merkezi İstanbul'da bulunan Kilikyalılar Cemiyeti, Ali Fuat Paşa'nın önderliğinde kuruldu. Batı Kilikya komutanlığına atanan Sinan Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirlerle yöre halkını örgütledi.

İşgalci düşman birliklerinin Maraş'ta ummadıkları biçimde yenilgiye uğramaları sonucu Osmanlı devleti ile anlaşan işgalciler İstanbul'u Osmanlılar'a bırakmayı kabul edince, Osmanlı yönetimi Kuvay-ı Millîyeciler'den Maraş-Urfa çizgisini ileri geçmemelerini istedi.

Buna çok sert biçimde cevap veren Mustafa Kemal Paşa «Fransızlar, Adana'yı boşaltmazsa, Kuvay-ı Millîye güçlerince boşalttırılacağını» bildirdi. 28 Nisan 1922'de ilerlemeye başlayan Kuvay-ı Millîye birlikleri, Yeniköy ve Karaisalı'da bulunan Fransız karakollarına hücum ederek ortadan kaldırdı.

5 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa Pozantı'ya geldi. Bunu Fransızlar'ın bölgeyi ele geçirme çabaları, Türkler'in, vatanlarını kurtarmak için verdikleri savaşlar izledi. Sonuçta 20 Ekim 1920'de Fransızlar'la Ankara antlaşması yapıldı, 5 Ocak 1922günü Adana'nın kurtuluş günü kabul edildi.

Bir ovada kurulmuş olan Adana şehrinin genel görünüşü ve istasyon caddesi.

ANTALYA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Antalya körfezinin kıyılarını kaplayan Antalya'da dağlık alanlar geniş yer tutar; buna karşılık ovalar belirli yerlerde toplanmıştır. En geniş yeri 30 km'yi geçmeyen kıyı şeridi, kumsallarla dağlar arasında kalan ovalardan meydana gelmiştir. Güneyi dik yamaçlar hâlinde Akdeniz'e iner. Batısını Toroslar çevreler. Toros dağlarının güneye bakan yamaçlarında zengin ormanlar vardır.

İlin başlıca dağları; Akdağ, Susuzdağlar, Alacadağ ve Beydağları'dır. Akdağ'ın yüksekliği 3 024 m'dir. Kubbemsi bir yapısı olan dağ, Muğla il sınırındadır. Kuzey yamaçları her zaman karla kaplıdır. Kıbrıs deresinin doğusundan başlayarak Avlan gölüne kadar uzanan Susuzdağlar'ın yüksekliği 2 409 m'dir. Alacadağ, Finike ile Kaş arasında bir sınır oluşturur. En yüksek noktası, 2 336 m yüksekliğindeki Toylak Karlığı tepesidir. Tekeli yaylasının doğusundaki Beydağları, güney-kuzey doğrultusunda uzanır. Kıyıdaki sıradağların en yükseği Tahtalıdağ'dır (1 811 m). Antalya'nın doğusunda ise, Konya ile sınır oluşturan Geyik dağları yer alır.

Antalya'nın yüzölçümünün yaklaşık olarak % 12,9'unu ovalar, % 0,5'ini yaylalar, % 47,7'sini platolar kaplar. İl merkezinin bulunduğu bölge ovalıktır. Başlıca ovaları Antalya, Finike, Alanya, Alara ovaları ve Tekirova'dır. Bunlardan Finike ovası 80 km², Alanya ovası ise 35 km²'lik bir alanı kaplar. İlin başlıca yaylaları Tekeli, Taşeli ve Girdev yaylalarıdır. Tekeli ilin doğusunda, Taşeli batısında yer alır. Girdev yaylası ise Elmalı yakınlarındadır.

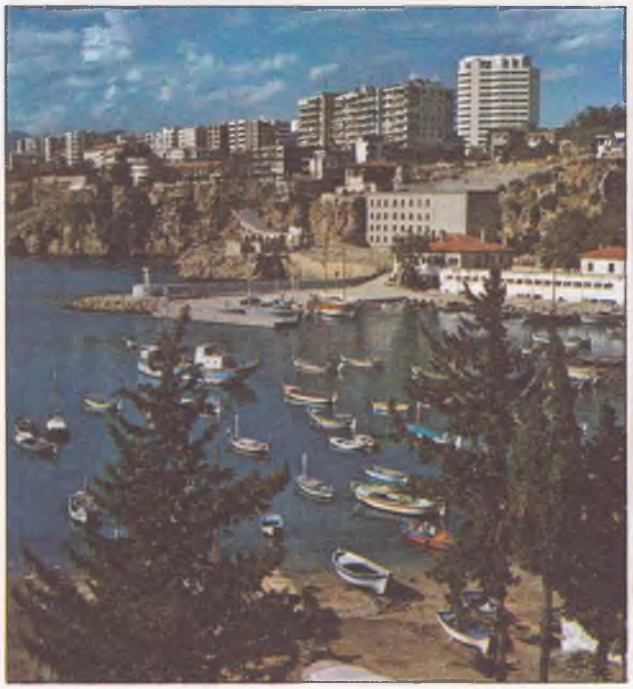

Antalya önemli turizm merkezlerimizden biridir. Yukarıdaki resimlerde şehirdeki modern binalar ve Yivli Minare görülüyor.

KİMLİK KARTI 07

Nüfusu : 892 246 (1985)
Yüzölçümü : 22 260 km²
Nüfus yoğunluğu : 37

Otomatik telefon kodu : 311
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	259 945	336 748	51,77
Akseki	28 603	36 288	47,60
Alanya	74 148	88 662	35,75
Elmalı	40 586	40 449	—0,68
Finike	25 461	29 593	30,08
Gazipaşa	31 606	37 537	34,40
Gündoğmuş	18 344	17 832	—5,66
Kaş	50 640	56 233	20,95
Korkuteli	45 235	47 286	8,87
Kumluca	29 146	35 601	40,01
Manavgat	73 511	88 856	37,92
Serik	71 481	77 161	15,29

Coğrafi konum : 29° 14′ ve 32° 41′ doğu boylamları ile 36° 06′ ve 32° 37′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 75,9
İlin en yüksek yeri: Salamoz tepesi (3 024 m)
Ovalar: % 12,9
Yaylalar: % 0,5
Platolar: % 10,7

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 78,9
Orman alanları: % 58,3
Ekili ve dikili alanlar: % 18,3
Çayır ve meralar: % 23
Tarıma elverişsiz alanlar: % 21,1

Yıllık yağış ortalaması: 1 064,8 mm
Yıllık ısı ortalaması: 18,7°

Başlıca tarım ürünleri:
Turunçgiller, muz, yerfıstığı, pamuk, susam, çeşitli meyva ve sebzeler.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma ürünleri, yağ, ferrokrom, mobilya.

AKARSULAR VE GÖLLER

Antalya ilindeki akarsular düzensiz bir rejime sahiptir. Suları, kurak yaz aylarında kurur. Genellikle dere ve çay şeklinde olan akarsuların başlıcaları Aksu, Manavgat ve Düden çaylarıdır. Aksu, Antalya ovasına kadar çok hızlı akar; bu alüvyonlu ovada oldukça su kaybeder. Aksu çayı, yağışların

Antalya şehrinin 46 km kuzeyinde ünlü Aspendos harabeleri vardır; 25 000 kişilik tiyatro buradaki eserlerin en ünlülerinden biridir.

bol olduğu zamanlarda taşar. Manavgat çayı, Gembos ovasının doğusundaki dağlardan doğar. Düzenli bir akarsu olan Manavgat çayı, Manavgat yakınlarında Manavgat şelâlesini oluşturur. Bu şelâlenin suları 4 m yükseklikten düşer. Antalya'nın kuzeyinden doğan Düden çayının oluşturduğu Düden şelâlesi, Lara plajının batısında 50 m'den fazla bir yükseklikten denize dökülür. İlin diğer akarsuları Köprü, Alara, Kargı, Dim, Alakır ve Karpuz çaylarıdır.

Antalya il sınırları içinde önemli büyüklükte bir göl bulunmaktadır. Göller içinde önemlileri şunlardır:

Söğüt gölü 40 km² yüzölçümündedir. Burdur ili sınırında, dağlarla çevrili bir alanda yer alan gölün uzunluğu 13 km, genişliği 5 km'dir. 10 km² yüzölçümüne sahip olan Karagöl, Elmalı'nın güneyinde yer alır. Yine Elmalı'nın güneyinde bulunan Avlan, ilde bulunan başka bir göldür. Bunların dışında il sınırları içinde Oymapınar, Korkuteli, Alakır baraj gölleri vardır.

İKLİM

Antalya'da Akdeniz ikliminin etkisi bütün özellikleriyle görülür. Yağışlar daha çok ilkbahar ve kış aylarında olur. Meteoroloji saptamalarına göre Antalya'da ortalama yağış miktarı 1 064,8 mm, ortalama nem % 64'tür. Yine 51 yıllık meteoroloji saptamalarına göre karla örtülü gün sayısı 0,0'dır, yani hiç yoktur; donlu gün sayısı ise 1,2'dir.

İlde sıcaklık ortalaması 18,6°'dir. Ortalama güneşlenme süresi günde 8,35 saattir.

Yazları sıcak geçen Antalya'da kışlar ılık ve yağışlı geçer.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Antalya'da ormanların kapladığı alan yaklaşık olarak 1 196 000 hektardır. Ormanların % 90'a yakını koruluktur. Bunlar sahilden itibaren 100-200 m'den başlayarak dik yamaçlar boyunca sürer. İlin önemli ormanları, doğusuyla güneyinde yer alır. Kızılçam, sedir, karaçam gibi ağaçlar, ormanlarda en çok rastlanan ağaç türleridir.

ANTALYA ADI NEREDEN GELİYOR

İl, adını kurucusu olan Bergama kralı II. Attalos'tan alır. «Cennet gibi bir ülke» bulunmasını isteyen krala, adamları bugünkü Antalya'yı bulurlar. Burada kurulan şehre, kralın adına göre Attaleia adı verilir. Araplar yöreye Antaliye, Türkler Adalya demiş, bu isim zamanla Antalya şekline dönmüştür.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Akdeniz kıyısında bir doğa cenneti olan Antalya iklim özelliği dolayısıyle gelişmiş bir tarım ilidir. İlin iç kısımlarında kara iklimine benzer bir iklim yaşanmaktadır. Bu durum bu kesimlerde tahıl tarımı yapılmasına imkân verir. Bol yağışlı ve sıcak olan deniz kıyılarında ise muz, portakal, limon, mandalina, yerfıstığı, susam gibi sıcak iklim isteyen bitkiler yetiştirilir.

İl topraklarının yaklaşık % 78'i tarıma elverişlidir. Bu alanın yaklaşık % 74'ü orman alanlarıdır. Bitki üretimi, gelişme olarak, ülke gelişiminin üzerindedir. İl ihtiyacının çok üzerinde üretim yapılan bu verimli topraklarda üretilen ürünler yurdumuzun hemen her tarafında pazarlanmaktadır. Tarımsal üretimin yapıldığı alanlar, il topraklarının % 13'ünü kaplayan ovalardır. Antalya ilinde tarımsal üretim içinde tahıl üretimi en büyük rakama ulaşır. 1980 yılında toplam 183 467 hektar alanda tahıl üretimi yapılarak 430 335 ton çeşitli tarım ürünleri elde edilmiştir. Yine aynı yıl 13 701 ton Baklagiller, 83 286 ton endüstri bitkisi, 70 660 ton yağlı tohum, 96 000 ton yumru bitki, 467 225 ton meyva üretilmiştir.

1980 yılında ilde başlıca ürünlerin üretimi şöyleydi (ton olarak): Buğday (290 375), arpa (11 510), çavdar (411), yulaf (21 025), mısır (4 533), darı (50), pirinç (172), mahlut (2 100), armut (18 541), ayva (2 952), elma (83 906), yenidünya (900), erik (2 693), iğde (203), kayısı (1 735), kızılcık (222), kiraz (938), şeftali (3 061), vişne (420), zerdali (326), zeytin (20 877), greyp-furt (1 849), limon (21 638), mandalina (9 993), portakal (237 973), turunç (4 864), antepfıstığı (12), ceviz (1 486), fındık (24), kestane (8), çilek (100).

Bunların dışında badem, dut, incir, keçiboynuzu, muz, nar, üzüm, Trabzon hurması ve Baklagiller'den, bakla, bezelye, nohut, fasulye, mercimek, börülce fiğ, burçak yetiştirilmektedir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

1957 yılına kadar Antalya'da sanayi kuruluşu olarak küçük işletmeler ve tamirhaneler bulunuyordu.

İşte Antalya'da eskiden kalma bir eser: 130 yılında yapılmış olan Hadrianus kapısı.

1957 yılında ilde elektrometalurji sanayii işletmesi kuruldu. 1961 yılında Antalya pamuklu dokuma sanayii hizmete girdi. Bu arada küçük işletme olarak çırçır ve pres fabrikaları kuruldu. Daha sonra 1970 yıllarına doğru nebati yağ, meşrubat ve konserve fabrikaları, şarap fabrikası, oto camı imal eden fabrikalar hizmete girdi. Ardından ambalaj sanayii kuruldu. Antal-

FOLKLOR

Antalya ve çevresinin folkloru Persler, Lidyalılar ve Müslüman Araplar'dan etkilenerek gelişmiş; Türkler'in bu bölgeye gelmesinden sonra bugünkü yapısını kazanmaya başlamıştır. İlin folklorunun belirlenmesinde, Yörükler'in önemli etkisi olmuştur. Yerel kadın kıyafetinin başlıca parçaları üçetek, şalvar ve cepkendir. Erkeklerin yerel kıyafetinde ise potur ve cepken yaygındır. Antalya ve çevresinin halk oyunları, çeşitlilik gösterir. En yaygın oyunlar, teke havaları denen oyunlardır. Bölgedeki türküler, genellikle gerçek olaylardan kaynaklanır. Halk müziği türleri içinde koşma ve ağıtlar yaygındır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Antalya'nın mor üzümü
Severler boyu uzunu (a leylim)
İmamın küçük kızını
Sarsam ne zaman ne zaman
Sevsem ne zaman ne zaman

Saran kolar yorulur mu bir zaman
Seven kollar yorulur mu bir zaman

İlgi çekici özellikleriyle : ANTALYA

BÖLGEDEKİ YERİ

Antalya, bölgenin Antalya bölümünde yer alır. Kuzeyde Burdur, Isparta ve Konya; doğuda Konya, İçel; güneyde Akdeniz, batıda Muğla ile sınırlıdır.

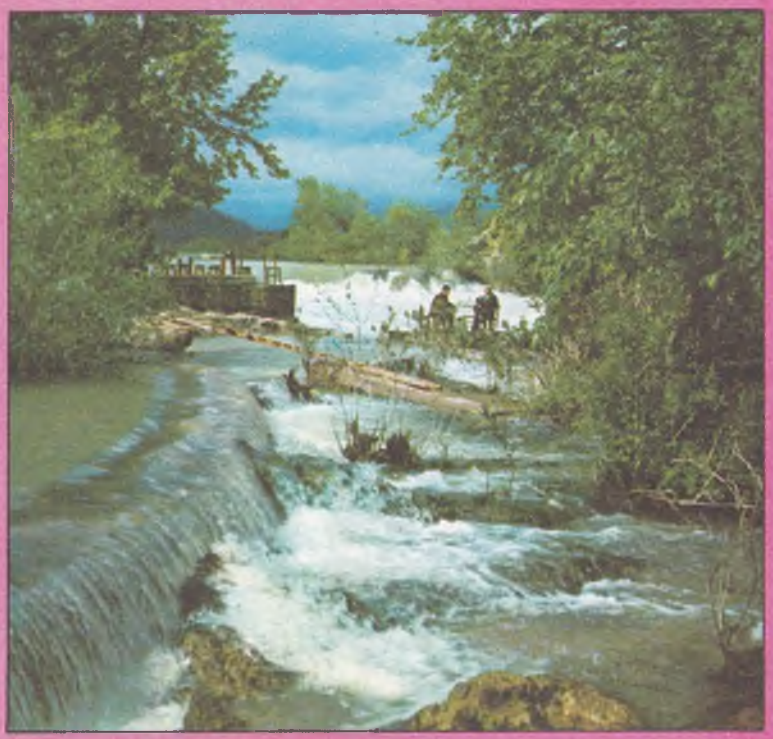

Manavgat çayı üzerindeki ünlü çavlan fazla yüksekten düşmez ama manzarası çok güzeldir.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Antalya Antik çağda Pamfilya ve Likya eyaletlerinin bulunduğu yerde kurulan bir ildir. Antalya çevresinde birçok önemli şehir kalıntısı vardır.

Aspendos (Belkıs) Antalya şehrinin 46 km kuzeyinde, Köprü çayının batısındadır. Tarihî şehrin kalıntıları arasında ilk dikkati çeken, açıkhava tiyatrosudur. 15 000 kişi alabilecek büyüklükte olan tiyatronun birkaç katlı sahnesi, ayrıca iki bölümden oluşan bir anfiteatrı vardır. Üstün güzellikte heykel ve işlemelerle süslü olan tiyatro bundan 1 800 yıl önce yapılmıştır. Günümüze kadar dış etkilerden pek etkilenmemiştir. Günümüzde sahne, anfiteatr ve galerileriyle ön yüzü ayakta durmaktadır.

Side Antalya'nın 80 km doğusunda, Manavgat ilçesinin batısında ve Akdeniz kıyısındadır. Yunan, Roma ve Bizans çağlarında Side çok büyük bir ticaret merkeziydi. Şehirde büyük bir açıkhava tiyatrosu, hamam ve agora bulunmaktadır. Roma hamamı günümüzde müze durumuna getirilmiştir. İçinde çok değerli heykeller vardır.

Perge Antalya'nın 18 km kuzeydoğusunda, Aksu çayının batısındadır. Şehirdeki 12 000 kişilik tiyatro ile Artemis tapınağı ünlüdür.

Ksantos Muğla ili sınırları üzerinde bugünkü Kınık yakınlarındadır. Lidyalılar çağında kurulmuş olan Ksantos'un kalıntıları günümüzde de ayakta durmaktadır.

Termesos Antalya'nın 30 km kuzeybatısında, Boğaç suyu yakınındadır. Antik çağdan kalma çok büyük bir kalesi olan Termesos'un 4 200 kişilik bir de açıkhava tiyatrosu bulunmaktadır.

Antalya'nın Demre bucağındaki Noel Baba kilisesi de ilin önemli tarihî anıtları arasında yer alır. Papa 4. Paolo'nun Hıristiyanlar için hac yeri ilan etmesi, buranın önemini bir kat daha arttırmıştır.

İldeki camiler arasında yer alan Korkut camisi 5. yüzyılda kilise olarak yaptırılmış; Sultan Korkut (II. Bayezid'in oğlu) tarafından camiye çevrilmiştir. Murat Paşa camisi 16. yüzyılda Kuyucu Murat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Minberi mermer işlemelidir. II. Bayezit zamanında yaptırılan Bali Bey camisi, kare planlıdır. Alâeddin camisi, Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılmıştır. Mehmet Paşa ve Müsellim camileri, Eski cami, Ulucami, Kale camisi, ildeki diğer camilerdir. Türbeler arasında, 13. yüzyılda yaptırılan Ahi Yusuf ve Şeyh Secaeddin türbeleriyle, 14. yüzyılda yaptırılan Zincirkıran Mehmet Paşa türbesi sayılabilir. Bunlardan başka Nigâr Hatun ve Abdal Musa türbeleri vardır. İldeki diğer tarihî yapılar arasında mezar anıtları, han, hamam ve kervansaraylar yer alır.

ya'da sanayi daha çok tarım ürünlerini işleyen sanayi olarak dikkati çekmektedir. Bunun da nedeni ilde bulunan çok büyük tarım potansiyelidir. İldeki başlıca madenler krom, fosfat, barit, kurşun, taş kömürü, linyit ve boksittir. Bunlardan boksit Akseki ve Alanya'da, krom Serik'te bulunmaktadır.

TARİH

Antalya ili, Bergama krallığından Romalılar'a geçmiştir. Bu sıralarda korsanlar bütün bu bölgeleri ellerinde tutuyorlardı. Roma imparatorluğu, ancak İ. Ö. 79'da yöreye tümüyle egemen olabildi. İ. S. 395 yılında imparatorluk ikiye ayrılınca Antalya Bizanslılar'ın egemenliğine girdi.

1071 Malazgirt zaferinden sonra bu bölgeyi Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutasındaki Türk orduları aldıysa da bölge zaman zaman el değiştirdi.

Anadolu'nun Akdeniz üzerindeki bu önemli limanını, Sultan Gıyaseddin Keyhusrev 1207'de kesin olarak aldı. Sultan İzzeddin Keykâvus, bir ara Kıbrıs kralının baskınla ele geçirdiği şehri, kurtardı. Gerek Sultan Keykâvus, gerekse kardeşi Alâeddin Keykubat, Antalya limanını büyüterek, şehri onardılar. Anadolu Selçuklu devletinin Akdeniz'deki donanmasının en büyük üssü durumuna gelen Antalya bir amiralin yönetimine verildi.

13. yüzyılın sonlarına doğru, Anadolu Türk beyliklerinin kurulması ile Antalya ve Isparta bölgesi Hamidoğulları'nın eline geçti. Önce Selçuklular'ın, sonra da İlhanlılar'ın egemenliğini kabul eden Hamidoğulları, 1300 yılına kadar yöreye egemen oldular. Daha sonra bölgeye Tekeoğulları egemen oldu (1300-1423).

1361 yılında bölgede Kıbrıs Latin krallığı egemenlik kurdu (1361-1373).. 1392 yılında Yıldırım Bayezid Antalya'yı aldı. Fakat Ankara savaşında yenilince bölgeye yeniden Tekeoğulları egemen oldu. Sonunda yöre Osmanlılar'a geçti. Antalya iline yakın zamana kadar verilen «Teke» ve «Teke ili» adı buradan gelmekteydi. Antalya, Osmanlılar döneminde merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu beylerbeyiliğinin 14 sancağından biriydi. Tanzimat'tan sonra Teke sancağı mutasarrıflık olarak, Konya eyaletine bağlandı. Cumhuriyetten sonra Antalya il oldu.

BURDUR

YÜZEY ŞEKİLLERİ

% 80'i tarıma elverişli olan il topraklarının yaklaşık % 61'i dağlar, % 19'u ovalar, % 20'si de yaylalarla kaplıdır. Önemli dağlar arasında Söğüt, Kestel, Katrancık, Rahat, Koçaş ve Eşeler dağlarını sayabiliriz. İl topraklarını güneyden batı Toroslar'ın uzantıları; kuzeyden Burdur gölü ve Karakuş dağları kuşatır.

1 919 m ile Çataltepe'de en yüksek noktasına ulaşan Söğüt dağları ilin içinde bulunduğu havzayı kuzey ve kuzeybatıdan çevreler. Kızılcadağ'da 2 598 m'ye ulaşan Koçaş dağları ilin en yüksek dağlarıdır. Burdur havzasının güneybatısında yer alan bu dağların dışında Burdur havzasını güney ve güneydoğu yönünde çevreleyen Kestel ve Katrancık dağları (2 236 m), Akdağ (2 276 m), Eşeler dağı (2 254 m) vardır.

Burdur topraklarının % 19'unu ovalar kaplar. Bu ovaların başlıcaları Tefenni, Karamanlı-Kağılcık, Hasanpaşa ve Başpınar ovalarıdır. Hasanpaşa ovası 10 km uzunluğunda, 5 km genişliğinde; Kağılcık-Karamanlı ovaları 5-6 km² genişliği olan ovalardır. Bunların dışında Beyköy, Harayza, Yamandı Çağdır ve Gülhisar, Akraköy, Erli, Bucak, Kestel, Kızılkaya, Başköy, Öteyüz, Yazıköy, Çeltikli ovaları vardır.

İl topraklarının % 27'sini yaylalar kaplar. Başlıca yaylaları, Rahat dağları ve Eşeler yaylalarıdır. Hayvancılık için elverişli olan yaylalarda soğuk su kaynaklarına rastlanır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Burdur ilinde önemli bir akarsu yoktur. İlin güney ucunda yer alan Gölhisar'daki dağlardan çıkan sular, Muğla topraklarında Dalaman çayına ve Antalya'daki Kocaçay'a karışıp Akdeniz'e dökülür. Burdur ilinde hemen bütün akarsular, göllere akar. Başlıca akarsular Alakır, Kıravgaz, Burdur, Arvallı ve Dalaman çaylarıdır. Burdur ilinin en büyük akarsuyu Alakır çayıdır. Güney sınırındaki Söğüt gölünün kuzeyinden çıkan çay, Tefenni ve Yeşilova gibi düzlüklerde kuzeye doğ-

Burdur temiz caddeleri güzel binalarıyla dikkati çeken bir ilimizdir. İşte Gazi caddesi.

KİMLİK KARTI 15

Nüfusu : 248 449 (1985)
Yüzölçümü : 7 150 km²
Nüfus yoğunluğu : 35

Otomatik telefon kodu : 3256

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	87 999	97 655	20,82
Ağlasun	10 786	10 540	—4,61
Bucak	45 693	48 928	13,68
Gölhisar	40 712	39 989	—3,58
Tefenni	20 830	22 762	17,74
Yeşilova	28 989	28 575	—2,88

Coğrafi konum : 36° 53′ ve 37° 50′ kuzey enlemleri ile 29° 24′ ve 30° 53′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 60,6
İlin en yüksek yeri: Kızılcadağ (2 598 m)
Ovalar: % 19,1
Yaylalar: % 2,7
Platolar: % 17,6

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 80
Orman alanları: % 34
Ekili ve dikili alanlar: % 33
Çayır ve meralar: % 13
Tarıma elverişsiz alanlar: % 20

Yıllık yağış ortalaması: 436,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13,2°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, şeker pancarı, haşhaş. gül, anason, elma.

Başlıca sanayi ürünleri:
Traktör, kristal şeker, et ve süt mamülleri, halı ve gül yağı.

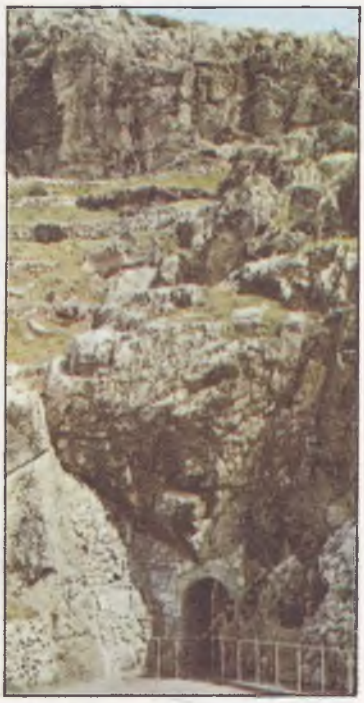

Burdur'un 16 km doğusundaki İnsuyu mağarası ziyarete açıktır. Yukarıda mağaradan bir köşe, sağda mağaranın girişi, altta göl kıyısında bir motel.

ru akarak Burdur gölüne karışır. Aynı şekilde Burdur gölüne dökülen Kıravgaz çayı, çevresindeki köylerin topraklarının sulanmasında kullanılır. Burdur çayı Gökpınar, İnsuyu ve Yeni Pınar kaynaklarından doğar; Burdur gölüne karışır. Çeltikli çayı ile birleşen Arvallı çayı Kestel gölüne, Dirmil Kavaklıpınar'dan doğan Dalaman çayı, Fethiye topraklarına girdikten sonra Akdeniz'e dökülür. İldeki diğer akarsular arasında Askeriye, Başköy, Salda, Horzum, Düger, Yaraşlı ve Aksu çayları sayılabilir.

Burdur, göl bakımından Türkiye'nin en zengin ilidir. Bulunduğu yere göller yöresi denir. Volkanik bir çöküntü alanı olan bu topraklardan dışarıya hiçbir akarsu çıkmaz; hemen hepsi göllere dökülür. Göllerden bazılarının suyu tatlıdır. Bu göllerin hepsinde yüzülür ve su sporları yapılabilir. Burdur gölü, ilin en büyük gölüdür. Türkiye'deki göller arasında, büyüklük bakımından yedinci sıradadır. Yüzölçümü 200 km², denizden yüksekliği 854 m'dir. Suyu çok tuzlu olduğu için balık yoktur. Kıyılarında plaj ve turistik kuruluşlar vardır. Salda, ilin ikinci büyük gölüdür. Yeşilova kasabası kenarındaki bu göl, Türkiye'nin en güzel göllerinden biridir. Yüzölçümü 45 km², denizden yüksekliği 1139 m'dir. Kamp yerleri, turistik kuruluşları olan Salda gölünde, bol balık avlanır. Yeşilova'daki Yarışlı gölü 16 km²'lik bir alanı kaplar ve suları 950 m yükseltide bulunur. Gölhisar'daki Söğüt gölünün denizden yüksekliği 1 349 m, yüzölçümü 44 km²'dir. Bu gölün yarısı, Antalya ilinde bulunur. Bucak'taki Kestel gölünün yüzölçümü 25 km², yüksekliği 779 m'dir. Yeşilova'daki Akgöl'ün yüzölçümü 12 km², yüksekliği 989 m'dir. İlde bunların dışında Karataş, Pınarbaşı,Karaevli, Mamak, Bereketli, Gecenli, Yazır, Çavdır, Ambaham gölleri önemlidir.

İKLİM

Burdur'da kara iklimi karakterine yakın Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kışlar soğuk ve yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. İklim, yükselti, denize yakınlık veya uzaklık, ya da arada engelleyici dağların bulunup bulunmaması gibi etkilere bağlı olarak değişiklik gösterir. Yılda ortalama olarak 6 gün kar yağar ve yerde 10 gün kadar kalır. İlde yıllık ortalama sıcaklık 13,2°, şimdiye kadar görülen en yüksek ısı 39,6°, en düşük ısı -16,7°'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı 436,7 mm'dir.

BURDUR ADI NEREDEN GELİYOR

Burdur adının Orta Çağ'da burada bulunan Polydorion adlı şehirden geldiği sanılmaktadır. Şehrin asıl kurucuları Oğuz Türkleri'nin Kınalı aşiretidir. Şimdiki Hamambendi denilen yerde Tirmemiş kasabasını kurmuşlar, sonraları şehri bugün bulunduğu yere taşıyıp Buldur demişlerdi. O sıralarda Polydorion sözü Puludurun ve Poludur biçiminde söylenmekteydi. Zamanla Buldur sözü Burdur şekline dönüştü.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Genellikle dağlık alanlar, dik yamaçlar üzerinde yer alan ormanlar, eğik alanlarda makineler ve sert yapraklılardan oluşan bitki örtüsüne dönüşür. 56,8'i bozuk koru, % 2.3'ü normal balormanların % 20,5'i normal koru, % 36,8'i bozuk koru, % 2,3'ü normal baltalık, % 20,4'ü bozuk baltalıktır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Burdur, tarım alanında, Akdeniz bölgesinin özelliklerini göstermemektedir. Yağışların yetersiz olması, büyük akarsularının olmayışı, bitki üretimini etkilemektedir. Burdur'da tarımın gelişmesi 1970 yıllarında başlamıştır. İlde yaklaşık 239 000 hektarlık alanın yarısından fazlasında tarla tarımı yapılmaktadır.

Burdur ilinde başlıca ürünlerin üretim miktarı (1977-79 ortalaması, ton olarak): Buğday (138 642), arpa (56 962), nohut (5 161), şeker pancarı (252 333), anason (1 651), haşhaş (tohum, 3 559), soğan (21 693), patates (28 203).

Burdur'un yapısı hayvancılığın yaygınlaşmasına elverişlidir. Fakat ilde hayvancılık çeşitli etkenlerden ötürü fazla gelişmemiştir.

Burdur'da hayvanların beslenmesi meracılığa bağlıdır. Meraların tarla açmak amacıyla yok edilmesi hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiştir.

1979 yılında Burdur ilinde hayvan varlığı şöyleydi (baş olarak): Koyun (293 030), kıl keçisi (321 010), sığır (113 550), manda (1 350), at (4 270), eşek (17 710). Ayrıca 384 600 tavuk ve 14 600 arı kovanı tesbit edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Cumhuriyet öncesinde gülyağı ve ha-

İlgi çekici özellikleriyle : BURDUR

BÖLGEDEKİ YERİ

Burdur, bölgenin Antalya bölümünde göller yöresinde yer alır. Kuzeyde Afyonkarahisar, Isparta; doğuda Isparta, güneyde Antalya, güneybatıda Muğla, batıda Denizli illeriyle sınırlıdır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Sarı zeybek inip gelir inişten — ben yandım
Her yanları görünmüyor gümüşten — ben yandım

Sarı zeybek şu dağlara yaslanır — ben yandım
Yağmur yağar silahları ıslanır — ben yandım

FOLKLOR

Toros dağlarının Burdur ve çevresindeki kesimlerinde eski Türkmen (Yörük) boylarının hâlâ izlerine rastlanır. Hemen bütün Toroslar'da yaşayan göçebe Türkmenler gibi, bu bölgedeki göçebelerde de Şamanlık inancının belirtileri yaşar. Dağ köylerindeki kadın giysileri üçetek, fes, kenarı işlemeli şalvar; erkek giysileri işlemeli cepken ve renkli ipek kuşaktır. Beyaz ve renkli patiskadan yapılan maharna, kadınların günlük giyimidir. Bazı köylerde kadınlar bol basma don, üzerine de kadın kepesi giyerler; başlarına beyaz yaşmak ya da oyalı yazma takarlar. Erkekler siyah kıldan şalvar, ayaklarına çarık giyerler. Burdur'da bugün hâlâ yaşayan geleneğe göre, düğün evini belirtmek için, evin en yüksek yerine bir sopa dikilir; sopanın ucuna da kırmızı, mavi, mor ya da pembe olmak üzere üç renk yazma asılır. Ev yapan köylüler de çatıyı kaparken tepeye bir bayrak çekip, gelen hediyeleri bu bayrağın altına koyarlar. Flüte benzeyen sipsi adlı çalgılarıyla, heybeleri ve kıl torbaları ünlüdür. İlde oynanan başlıca oyunlar, çeşitli zeybek türleridir. Halk müziğinde ise teke havaları yaygındır.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Burdur ve çevresinde çok sayıda tarihî yapı vardır. Hacılar höyüğünde yapılan kazılarda Neolitik ve Kalkolitik çağlara ait yapılar ve eşyalar bulunmuştur. İlin bulunduğu bölgede birçok tarihî kent vardır. Eski adı Sagalassus olan ve Burdur'un 30 km güneydoğusunda yer alan Ağlasun, 12 000 kişilik anfiteatrı, Antonius tapınağı, Bizans kalesi, mermer lahidleri ve sütun başlıklarıyla, antik bakımdan büyük değer taşır. Tefenni'nin güneybatısındaki Horzum'da Romalılar'a ait iki anfiteatr, bir stadyum ve bir tapınak kalıntısı vardır. Bereket, Marmara, Karacaören, Başköy, Çamlık, Melli, Karaot ve Kızılkaya köylerinde daha birçok Yunan, Roma, Bizans dönemi yapısına rastlanır. İldeki camilerin önemli kısmı 1914 depreminde yıkılmış, ahşap olarak yeniden inşa edilmiştir. İldeki camiler arasında Hecin, Selimzade, Gazi, Taş, Selimoğlu, Şeyh Sinan camileriyle, Ulucami ve Nurcami sayılabilir. Selçuklular'dan kalan İncir, Ağlasun hanları, Susuz han; Osmanlılar'dan kalan Çınaraltı, Gümüşlü, Yenimahalle, Manastır köprüleriyle, eski Türk kervansaraylarının en güzel örneklerinden olan Taşoda ve Çelikpaşalar konakları, Osmanlı sivil mimarlığının ayakta kalan yapıları arasında yer alır.

Burdur'un 14 km doğusundaki İnsuyu mağarasının içinden oldukça gür bir su kaynağı çıkar. 1965'te ziyaretçilere açılan mağara ışıklandırılmıştır. Ufak göller, sarkıtlar ve dikitler, 600 m uzunluğundaki bu doğal mağaraya çok güzel bir görünüm kazandırır.

İlde gezilip görülmesi gereken yerlerden biri de Burdur müzesidir. Müze, Neolitik Çağ'da başlayarak çeşitli yerleşmelere merkez olan ve bu nedenle Türkiye'nin en zengin arkeoloji bölgelerinden biri hâline gelen Burdur yöresindeki eserlerle, 1967'de açılmıştır. Bulguroğlu medresesiyle, çevresindeki yapılardan meydana gelen Burdur müzesi, Türkiye'nin en fazla eser toplayan müzelerinden biridir. Özellikle seramik salonundaki 500 parça eser, İbecik'te bulunan Apollon heykeli, Hacılar köyünde bulunan seramikler ve idollerle diğer eşyalar, büyük ilgi çeker.

lıcılığın yanısıra özellikle bakır işlemeciliği gelişmişti. 1955'te Burdur şeker fabrikası üretime geçti. 1972'de kapasitesi genişletildi. Ayrıca süt ürünleri fabrikası, 1966'da çiçek ve nebati esansları fabrikası (yılda 400 000 ton gül işleyecek kapasitede), 1970'te et kombinası ve süt fabrikaları kuruldu. Bunun yanısıra tuğla ve tarım araçları üretimi başladı. 1975'ten sonra traktör fabrikası kurulmuştur. İlin en önemli ticari ürünleri şeker, halı, et, süt ürünleridir.

Burdur'da madencilik pek önemli yer tutmaz. Çeşitli maden rezervlerine karşılık işletmecilik gelişmemiştir. Gölhisar ve Tefenni ilçelerinde toplam 16 milyon tonluk linyit rezervi, Ağlasun'da tuğla sanayiinde kullanılan topraktan 33 milyon tonluk rezerv tesbit edilmiştir. Yeşilova'nın Akkuyu deresi içinde petrol damarlarına rastlanmıştır.

TARİH

Çevrede yapılan araştırmalar, burada Cilalı Taş devrinde yerleşim bölgesi olduğunu göstermiştir. Kremma ve Hacılar'da yapılan kazılarda, İ.Ö. 6000 yılında burada insanların yaşadığı saptanmıştır. Burdur ilinin tarih çağlarındaki hayatı, birçok Anadolu ili gibi, Hititler'le başlar. İ.Ö. 1200 yıllarında bölgede Arzava adlı prenslik kurulmuştu. Bu prenslik Hititler'e bağımlı olmakla beraber iç işlerinde bağımsızdı. Hititler'den sonra topraklar sırası ile Frikyalılar, Lidyalılar ve Persler'in eline geçti. İskender'in kısa egemenliğinden sonra Selevkoslar'ın devletine katıldı. O dönemde adı Psidio olan bölgeyi İ. Ö. 1. yüzyılda Romalılar ele geçirdi ve Burdur gölüne Ascania gölü adını verdiler. Roma imparatorluğunun İ. S. 395'te bölünmesi ile burası Bizans'ın payında kaldı.

1071 Malazgirt zaferi ile Selçuklular'a geçen bölge 1. Haçlı seferi ile Bizanslılar'a geri verildi. 13. yüzyılın ilk yarısında yeniden zaptedildi. 1280 yılında kurulan Hamidoğulları beyliği Isparta ve Burdur'a egemendi. 1308'de Selçuklular yıkıldıktan sonra 1335'e kadar İlhanlılar'a bağımlı kaldılar.

Burdur I. Murat döneminiyle beraber Osmanlı devletine katıldı. I. Murat ordusu başında Kütahya'ya gelmesi üzerine Hamidoğulları beyliğinin başında olan Hüseyin Bey Osmanlılar'la savaşmadan toprak vermeye razı oldu. İki tarafın kadıları toplanıp bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre Hamidoğlu Hüseyin Bey 80 000 altın liraya Yalvaç, Akşehir, Karaağaç, Seydişehir, Isparta ve Burdur'u Osmanlılar'a sattı; Eğridir gölü kenarındaki Eğridir şehrine çekilip küçük bir beylikle yetinmek zorunda kaldı. Ancak 1391'de Yıldırım Bayezit bu ufak beyliğe de son verdi. 1402'deki Ankara savaşında Yıldırım'ın Timur'a yenilmesi üzerine Hamidoğulları ile Karamanoğulları Burdur ve yöresini ele geçirdiler. Ancak Fatih Sultan Mehmet Karamanoğulları beyliğine son verdikten sonra Burdur çevresi kesin olarak Osmanlı imparatorluğuna katıldı. Burdur bu dönemde, Hamideli (Isparta) sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak kaldı. Tanzimat'tan sonra sancak (il) merkezi oldu. Konya vilayetinin 5 sancağından biriydi. İki kazası (ilçesi) vardı. Cumhuriyet çağında bütün sancaklar vilayet adını aldı.

HATAY

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlde bulunan dağlar, güneydoğu Toroslar'ın başlangıcıdır. İl sınırlarında kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanırlar. Kıyıya paralel uzanan Amanos dağları, güneybatı yönünde, Amik ovası ile kıyı ovalarını birleştiren düzgün bir sıra meydana getirir. Güneydoğu Toroslar'ın başlangıcını oluşturan dağlar silsilesi, Kıbrıs'ta da devam eder. Dörtyol ilçesinin doğusunda kalan Bozdağ (Mıgırtepe), 2 240 m ile Amanos dağlarının en yüksek noktasıdır. Dağ sırası ile kıyı arasında önemli ovalar bulunur. Bu ovalar arasında İskenderun, Erzin, Payas, Dörtyol ve Arsuz ovaları sayılabilir.

800 metreden itibaren ağaçlarla kaplı olan dağlar 1 200 m yükseklikten sonra kızılçam, sedir ve karaçam ağaçlarıyla örtülür.

Güneydoğu Toroslar'ın il sınırlarındaki ucu Keldağ'dır. En yüksek yeri 1 730 m ile Yayladağ ilçesinin kuzeybatısındaki Akra dağıdır. Akdeniz'e bakan kesimlerinde 800-900 km arasında bitki örtüsü başlar. Bunlar Hatay çöküntü alanını güneyden çevreleyen dağlardır.

İl yüzölçümünün % 35,5'ini ovalar kaplar. Önemli ovaları Amik, Dörtyol, Arsuz ovaları; önemli vadiler ise Asi, Afrin ve Karasu vadileridir.

200 km'lik bir alanı kaplayan Amik ovasının denizden yüksekliği 82 m'dir. Karasu, Afrin vadi tabanlarının dolmasıyla meydana gelen Amik ovası, Hatay ilinin ortalarında yer alır. Ovanın önemli bir bölümünü kaplayan bataklıklar kurutulmuştur. Amik ovasında Akdeniz iklimi görülür. Verimi çok yüksektir. Her çeşit ürün yetiştirilebilir. Hâlen ovada pamuk, şeker pancarı, buğday, arpa, nohut, mercimek ekimi yapılmaktadır.

Dörtyol ovası, Arsuz ovaları, Payas, Erzin ovaları Akdeniz ikliminin etkisindedir. Bu ovalar içinde Arsuz ve Dörtyol ovaları önemlidir. Çeşitli tarımsal üretimin yapılabildiği ovalarda özellikle turfanda sebzecilik yapılır. İlin toplam alanının % 20,4'ünü platolar kaplar. Büyük bölümü Amanos dağları üzerinde olan bu platolarda

Hatay'ın bir liman şehri olan İskenderun İ.Ö. 333 yılında Makedonyalı İskender tarafından kurulmuştur.

KİMLİK KARTI 31

Nüfusu : 1 034 029 (1985)
Yüzölçümü : 5 403 km²
Nüfus yoğunluğu : 191

Otomatik telefon kodu : 891

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	205 345	246 288	36,36
Altınözü	43 418	54 992	47,26
Dörtyol	84 076	144 942	108,92
Hassa	37 948	50 628	57,66
İskenderun	237 571	273 705	28,32
Kırıkhan	84 417	85 658	2,92
Reyhanlı	73 622	68 646	—14,00
Samandağı	64 998	82 656	48,07
Yayladağı	24 876	26 514	12,75

Coğrafi konum : 35° 52′ ve 37° 04′ kuzey enlemleri ile 35° 40′ ve 36° 35′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 43,1
İlin en yüksek yeri: Mıgırtepe (Bozdağ) (2 240 m)
Ovalar: % 33,5
Platolar: % 20,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 97,2
Orman alanları: % 14,1
Ekili ve dikili alanlar: % 44,6
Çayır ve meralar: % 38,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 2,8

Yıllık yağış ortalaması: 1 173,4 mm
Yıllık ısı ortalaması: 18,2°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, sebze meyva, zeytin, pamuk, tütün.

Başlıca sanayi ürünleri:
Demir-çelik, dokuma ve giyim, gıda, çimento, tuğla, gübre.

Asi nehri, Hatay ilinin merkezi olan Antakya'nın içinden geçer.

her mevsim kullanılan yaylalar bulunmaktadır. Başlıcaları Atik, Belen, Soğukoluk ve Zorkun yaylalarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Asi nehri, Karasu ve Afrin çayı en önemli akarsulardır. Asi nehri ilin en önemli akarsuyudur. Lübnan'da El-Bekaa vadisinin Lübnan dağlarına bakan yamaçlarından çıkar. Suriye topraklarını geçen nehir, Etun bölgesinden yurdumuza girer. Ülkemizle Suriye arasında yaklaşık olarak 30 km kadar sınır teşkil edecek şekilde akar. Hatay il sınırları içinde 94 km uzunluğu olan Asi nehrinin toplam uzunluğu 380 km'dir. Küçük Asi, Büyük Karaçay, Küçük Karaçay, Hüseyinli, Kavaslı suları Asi nehrini besleyen başlıca kollardır. Karasu Kahramanmaraş ili sınırlarından doğar. Çeşitli küçük sularla birleşir ve beslenir; Emen gölüne dökülür. Buradan çıkan su Tahtaköprü gümrük karakolundan sonra Türkiye-Suriye sınırında akar. Uzunluğu 116 km'dir. Afrin çayı ilin Asi'den sonra ikinci büyük akarsuyudur. Gaziantep'ten doğar. Önce güneye akarak, Suriye sınırlarına giren Afrin çayı, Reyhanlı'nın kuzeyinden Hatay ili sınırlarına girer. Uzunluğu 160 km'ye ulaşan çay genellikle yaz aylarında kurur.

İl sınırları içindeki en önemli göl Amik gölü idi. Fakat 1950 yılında, 16 km uzunluğunda, 10 km genişliğinde olan bu gölün kurutulmasına başlandı; çalışmalar 1980 yılında sona erdirildi. İlde bunun dışında Yenişehir, Bağlama, Gölbaşı gölleri gibi çok önemsiz bazı küçük göller bulunmaktadır.

İlde 1970 yılındaya pımı tamamlanan Tahtaköprü barajının oluşturduğu gölet 200 milyon m^3 su toplamakta, 20 000 hektara yakın alanı sulamaktadır.

İKLİM

İlde egemen iklim türü Akdeniz iklimidir. Özellikle kıyı bölgelerinde Akdeniz ikliminin bütün özellikleri görülür. İç kesimlerde iklim biraz daha serttir. Akdeniz ikliminin egemen olduğu bölgelerde kışlar bol yağışlı ve ılık, yazlar kurak ve sıcak geçer. İlde ortalama sıcaklık 18°'nin üzerindedir. İç kesimlere gidildikçe yağışların azaldığı görülür. Yıllık yağış ortalaması 1 173 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Hatay ilinde ormanların en yoğun bulunduğu kesim, Amanos dağlarının Akdeniz'e bakan batı yamaçlarıdır. Buralarda dağın 800 m yüksekliklerine kadar yılın her mevsiminde yeşil kalan makiler vardır. Bu yükseklikten 1 200 m'ye kadar mantar meşesi (kabuğundan mantar yapılan bir meşe türü), akgürgen, ardıç ve kışın yapraklarını döken daha başka ağaçlar yer alır. Dağın 1 200 m'den yukarı kesimleriyse çeşitli çam türlerinin meydana getirdiği ormanlarla kaplıdır. Amanos dağlarının doğu yamaçları, bitki örtüsü yok denecek kadar seyrektir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İlde tarım oldukça gelişmiştir. Bunda da birinci etken verimli Çukurova toprakları üzerinde bulunuşu ve Akdeniz ikliminden etkilenişidir. İklimin yağışlı ve sıcak olması, bol su kaynakları bulunuşu ve tarıma elverişli bütün toprakların bol suya sahip olması ilde bitki üretiminin artmasına neden olmuştur. Daha önceki yıllarda tahıl üretimine ağırlık verilen ilde son yıllarda sanayi bitkisi ve turfanda sebzecilik önem kazanmıştır.

Toprakların yüksek verimli olması, hattâ bazı kıyı ovalarında yılda 2-3 defa ürün alınması ilin ekonomik gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Hatay ilinin 540 300 hektar olan toplam alanının 525 000 hektarı, yani % 98'e yakın bölümü tarıma elverişlidir. Bitki üretimi yapılan alanların 197 000 hektarlık bölümü tarla tarımına ayrılmıştır. İlde her çeşit tarım yapılabilmektedir.

Hatay ilinde üretilen başlıca ürünlerin üretim miktarı şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (213 888), arpa (32 311), yulaf (7 574), pirinç (1 033), mercimek (1 240), burçak (320), tütün (7 029), yerfıstığı (4 952), pamuk (saf, 66 900), pamuk (tohum, 107 310). 1980 yılında ilde sebze üretimi şöyleydi (ton olarak): Domates (112 000), soğan (13 000), fasulye (12 000), kabak (11 000),hıyar (12 000), patlıcan (47 000), kavun (10 000), karpuz (21 000).

Hatay'da bitki üretiminin yoğunluğu, doğal olarak hayvancılığı etkilemiştir. Hayvancılık genellikle bölgenin dağlık kesimlerinde ve ekili alanlarda yoğunlaşır. Mera ve otlakların sınırlı olması, hayvancılığın azalmasına yol açmıştır. En çok yetiştirilen hayvanlar keçi, koyun ve sığırdır.

1980 yılında Hatay ilinde hayvansal ürünlerin üretim miktarı şöyleydi (ton olarak): Süt (32 795), bal (127), et (2 130). Ayrıca 11 750 000 yumurta ve 120 000'in üzerinde deri elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Yurdumuzun en büyük demir-çelik tesisi Hatay ilindedir. 1950'lerde iplik dokuma fabrikaları kurulmuştur. 1960'lardan sonra sanayi daha da gelişmiştir. Otomobil sanayiinin önemli bir kolu olan filtre yapımı Hatay'da gerçekleştirilmektedir. Türkiye'nin en büyük tesislerinden olan İskenderun demir-çelik fabrikaları, birtakım yan kuruluşları da beraberinde getirerek İskenderun'u bir sanayi şehri yapmıştır. İlde besin sanayii, kimya ve metal sanayii çok gelişmiştir. Gübre ve yem fabrikaları vardır.

İl, maden rezervleri bakımından zengindir. İlde demirli boksit, demir, manganez, krom, asbest, çimento ham maddesi, dolomit ve fosfat bulunduğu saptanmıştır. Bu maddelerden en çok dolomit ve krom üretilir.

TARİH

Hitit imparatorluğunun (İ. Ö. 20. - İ. Ö. 12. yüzyıl) çöküşünü izleyen çağlarda Anadolu ve Suriye'de kurulan bağımsız prensliklerden biri de Hatay ilimizin bugünkü toprakları üzerindeydi. 150 yıl kadar egemenliğini sürdüren bu prenslik, Pers imparatorluğunun egemenliğine girerek ortadan kalktı (İ. Ö. 6. yüzyıl).

İlin bugünkü merkezi olan Antakya şehrinin kurucusu, Selevkos (Asya imparatorluğu) krallarından I. Antiochus'tur. İki küçük kasabanın yerinde kurulan şehir, 26 yıl (İ. Ö. 306 - İ. Ö. 280) Selevkoslar'ın başkenti olarak kaldığı gibi, kısa bir süre içinde çok hızlı bir gelişme sağladı; Roma ve İskenderiye'den sonra 500 bin nüfusuyla

İlgi çekici özellikleriyle : HATAY

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Adana bölümünde yer alan Hatay kuzeyde Adana, kuzeydoğuda Gaziantep; doğuda, güneydoğuda ve güneyde Suriye, batıda Akdeniz ile sınırlıdır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Pınara vurdum kazmayı
Güzeler sever gezmeyi
Çirkinler bağlar yazmayı

Aman yar öldürdün beni
Ölmeden alaydım seni

Pınarın başında ceviz
Cevizin dalları semiz
Aman yar nerde eviniz

HATAY ADI NEREDEN GELİYOR

Hatay adı Hititler çağında bu bölgeye verilen Hattena adının değişik bir ağızla söylenişinden türeyen bir kelimedir. Antakya şehrinin kurucusu, Selevkos krallarından Antiochus'tur. Kurucusunun adıyla bağlantı kurularak şehre Antakya denmiştir.

Bugünkü İskenderun şehrinin kurucusu, Makedonya kralı Büyük İskender'dir. Onun adına göre şehre «Küçük İskenderiye» anlamında İskenderun denmiştir.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Hatay'da gezilip görülecek yerlerin başında Antakya kalesi ile St. Pierre kilisesi gelir. Silpius dağı yamacındaki St. Pierre kilisesinin biraz uzağında, Habib Neccar camisi ile kente su getirmek için yapılan Trajanus su kemeri ilgi çeken yerlerdendir. Şehirde 6. yüzyılda Justinianus döneminde yaptırılan surlardaki dört kapıdan birisi olan Demirkapı vardır. Çevresinde kemerleri, su depoları, tapınaklar, bulunan İssos, 8 sağlam kulesi olan Payas kalesi ve yıkık vaziyette olan Cin kulesi önemli tarihî eserlerdir. 16. yüzyılda Sokollu Mehmet Paşa tarafından, Mimar Sinan'a veya onun kalfalarına yaptırıldığı sanılan Sokollu Mehmet Paşa külliyesi, cami, medrese, bedesten, hamam, kervansaray yapılarından oluşmuştur.

İskenderun'un 33 km güneyinde bir Yunan kolonisi olan Arsuz, günümüzde yıkık vaziyetteki Harapkale, Kızıldağ eteğinde Helenistik dönemde yapılmış olduğu tahmin edilen Bakras kalesi, İskenderun'a 10 km uzaklıkta yıkık vaziyette bulunan Sarıseki kalesi ve Değirmendere köyü yakınında bir kayalık üzerine kurulmuş olan Şalen kalesi ilgi çeker.

FOLKLOR

Hatay ve çevresinde binlerce yıldan beri çeşitli uygarlıklar yaşamıştır. Bu bölgenin yerel kültürü zamanla Hitit, Ege, Güney Suriye, Filistin, Yunan, Roma, Türk-İslâm kültürleriyle kaynaşarak bugünkü hâlini almıştır. İpekböcekçiliği eskiden temel uğraşlardan olduğu için özellikle kadın giyimini etkilemiştir. 20. yüzyılın başlarına kadar giyilen entari, kuşak ve başörtüleri, zamanla yerlerini pamuklu dokumalara bırakmıştır. Geleneksel kadın giysileri zıbın, entari, üstüne güdük, yün çorap, yemeni, başta ak şal ve kefiye şeklindedir. Güdük yerine cepken, kefiye yerine fes giyildiği de görülür. Fes üstüne yaşmak sarılır, çözülmesin diye de kara kaytanla örülür, süslenir. Geleneksel erkek giysileri ise genellikle şalvar, kuşak, melez gömlektir. Bir de ilin kendine özgü kısa kollu uzun etek ve kolları ince çizgili ceket türü vardır. Hatay'da oynanan oyunlar halaylar, çiftetelli, zeybek ve semahtır.

dünyanın üçüncü büyük merkezi durumunu aldı.

Bu ünlü şehrin gerilemesi İran Sâsâni imparatorluğunun kurulması ile başlar (İ. S. 226-642). Romalılar'la yüzyıllarca çekişme alanı durumuna gelen Antakya, I. Şapur tarafından ele geçirilerek (İ. S. 260) içindeki halkın büyük çoğunluğu İran'a sürüldü. Çevrenin Roma egemenliğinde bulunduğu sıralarda imparatorluğun ikiye ayrılması üzerine (İ. S. 395) Antakya şehri de Bizans'ın (Doğu Roma) payına düştü. İran Nesturi kilisesinin Batı kilisesinden ayrılması (İ. S. 499) Antakya'nın Babil Hıristiyanları'nın üzerindeki etkisini bütün bütün yok etti. I. Hüsrev Nuşirevan zamanında bir defa daha Sâsâniler'in saldırısına uğrayan şehir, baştan başa yakılıp yıkıldı (538). İran'a sürülen halk, Antakya'nın kurduluş planını andıran ve Rumiye adı verilen yeni bir şehre yerleştirildi.

İranlılar'ın saldırısıyla ağır zararlar gören Antakya, birbirini izleyen depremlerle de büyük yıkıntılara ve nüfus kaybına uğradı. Bu depremlerden yalnız birinde (526) ölenlerin sayısının 250 bin kişiyi bulduğu söylenir.

Bizans imparatoru Justinianus, Sâsâniler'in saldırıları ve depremlerle ortadan kalkan şehri, daha küçük çapta yeniden kurdu.

Hz. Ömer zamanında Müslüman Araplar'ın eline geçen (638) Antakya, uzun süreler Abbasi imparatorluğunun Bizans'a karşı önemli bir sınır eyaleti durumunda kaldı. İmparator Nikefor Fokas'ın cesur komutanlarından Burtzes içerden gizlice sağladığı yardım sonucu şehri Hamadani Arap krallığının elinden aldı (7. yüzyılın sonları). Antakya, böylece uzun bir süre daha Bizanslılarca Müslümanlara karşı önemli bir askerî merkez olarak kullanıldı.

Antakya'yı 115 yıl sonra Bizanslılar'dan geri alan (1084) Anadolu Türk birliğinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah'tır. Bölgeyi ele geçirmek isteyen Ukaylı Emiri Müslim'le, daha sonra da Suriye Selçuklu sultanı Tutuş'la yapılan savaşlardan sonra Süleyman Şah öldü (1086). Bu olaylar üzerine Büyük Selçuklu hükümdarı Melik Şah, Komutanlarından Yağı Basan'ı Antakya emirliğine atadı.

Bu dönemde, Türkler'e karşı düzenlenen birinci Haçlı seferi sırasında Hıristiyan ordusundan 100 bin kişilik bir kuvvet Antakya kapılarına dayandı. (21 Ekim 1097). Yağı Basan Bey'in aylarca süren kahramanca savunmalarından sonra bir Hıristiyan'ın gizlice açtığı kale kapısından şehre giren Haçlılar, Müslüman ve Hıristiyan farkı gözetmeksizin bütün halkı kılıçtan geçirdiler (5 Haziran 1098)

Halep Emiri Kerbağa Bey'in, şehri kurtarmak için giriştiği kuşatmalar olumlu bir sonuç vermedi. Antakya, 170 yıl Hıristiyanlar'ın ünlü bir dükalık merkezi durumunda kaldı.

Bu çağlarda kuvvetli bir duruma gelen Mısır-Suriye Türk Memlûk devleti hükümdarı Sultan Baybars, giriştiği kahramanca savaşlar sonucu Antakya'yı ele geçirdi (19 Mayıs 1268). Böylece bölgedeki Hıristiyan dükalığı da tarihe karıştı. Savaşlarla ağır yıkıntılara uğrayan Antakya; Halep, Şam, Lazkiye, Hama, Humus gibi büyük merkezlerin yanında hiçbir gelişme sağlayamadığından gittikçe geriledi.

Memlûkler'e karşı Mercıdabık zaferini kazanan Yavuz Sultan Selim, bütün Mısır ve Suriye ile birlikte bugünkü Hatay topraklarını da Osmanlı imparatorluğuna kattı (1516).

17. yüzyılda Trablusşam beylerbeyiliğinin, 20. yüzyıl başlarında Halep eyaletinin ilçe merkezlerinden biri de Antakya idi.

Hatay, Mondros mütarekesinden (30 Ekim 1918) hemen sonra, Fransızlar tarafından işgal edildi. Hataylılar, işgale karşı silahlı mücadeleye başladı. Kuvay-ı Millîye birlikleri, birçok yerde Fransız kuvvetlerini bozguna uğrattılar.

Ankara antlaşmasından (20 Ekim 1921) sonra, Hatay sınırları içindeki Antakya, İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı, Altınözü ve Samandağ, İskenderun sancağı adı altında Suriye'ye bağlandı.29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti'nin kabul ettiği Hatay antlaşmasıyla, Hatay'ın Türkiye'ye katılması yolunda önemli bir adım atılmış oldu. 1937 yılının ekim ayında İskenderun ve Antakya'da Türk konsoloslukları açıldı.

2 Eylül 1938'de Hatay devleti kuruldu. Bu tarihten sonra, Hatay'ın Türkiye'ye katılması için yapılan çalışmalar yoğunlaştı. 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında yapılan bir antlaşmayla, Hatay'ın Türkiye'ye katılması kesinleşti. 29 Haziran 1939'da toplanan Hatay meclisi, Hatay'ın Türkiye'ye katılması kararını aldı; TBMM de bir gün sonra yaptığı toplantıda, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti.

ISPARTA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl göller bölgesinin orta kesiminde yer alır. Yöre, kalker yapılı çukur alanları kuşatan dağlardan meydana gelmiştir. Isparta ovası, bu çukur alanların en önemlisidir; Toros dizisinin kenar dağları ile çevrilidir. Isparta ovasının güneyinde kalker yapıya sahip Akdağ bulunur. Doğusunda Davras, batısında Borla dağı bulunmaktadır. Ovanın kuzeyinde Bozanönü, kuzeydoğusunda Kuleönü ovası vardır.

Antalya sahil kuşağının kuzeyinde bulunan il, Tekeli ve Taşeli yaylalarının birleşme noktasındadır. Kalkerli yapının sonucu olarak ilde derin ve dar vadi olukları bulunmaktadır.

İldeki başlıca dağlar Dedegöl dağı (2 892 m), Sultandağı (Gelincik tepesi 2 610 m), Karakuş dağı (1 195 m) ve Kuyucak dağıdır (Kocabulduk tepesi 2 337 m).

İlin % 14,8'ini kaplayan platolar, Isparta'nın güneyinden, yaklaşık 1 500 m'den başlar; kuzeyde 2 000-2 500 m'ye ulaşır. Başlıcaları Atabey, Barla, Senirkent ve Avşar platolarıdır. Hayvancılığın gelişmesinde önemli yeri olan yaylalar, il topraklarının % 1'ini teşkil eder.

AKARSULAR VE GÖLLER

İldeki akarsuların başlıcaları Aksu, Köprü suyu ve Eğri çayıdır. Aksu'nun ana kaynağı Belbaşı suyudur. Isparta bahçelerinin sulanmasında kullanılır. Önce Burdur sonra Antalya il alanlarına girer ve Akdeniz'e dökülür. Köprü suyu Kuyucak dağları ile Göl dağları arasında kalan havzanın sularını toplayarak güneye doğru akar ve Akdeniz'e dökülür. Eğri çayı, Sultan dağlarının güneyinden doğarak Beyşehir gölüne dökülür. Kış aylarında yağışların etkisiyle bollaşan suları, yazın iyiden iyiye azalır.

İl toprakları, Antalya, Burdur gölü, Beyşehir kapalı gölü ve Eğridir kapalı gölü havzaları olmak üzere dört havzaya ayrılmış durumdadır.

Göller yöresi Isparta'nın en büyük özelliklerinden biridir.

Denizden 1 000 m yükseklikteki Eğridir gölü, ilin yaklaşık olarak tam ortasın-

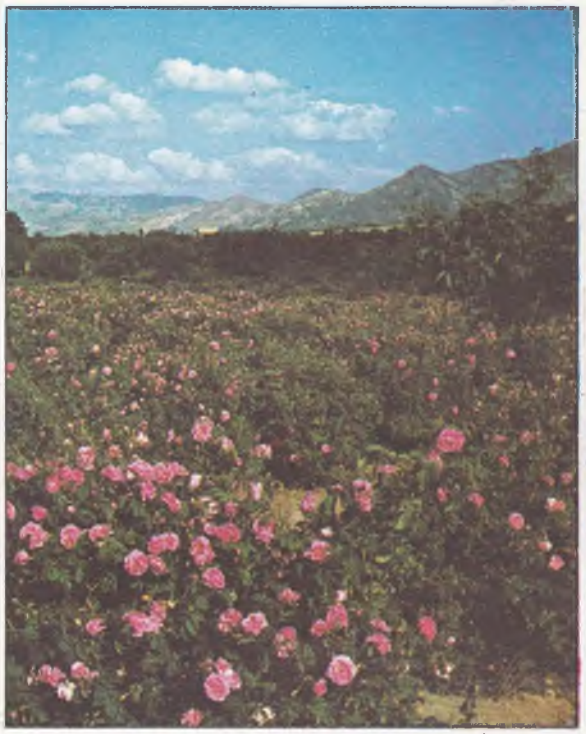

Isparta deyince akla gül ve göl gelir. İşte bir gül bahçesi ve Gölcük'ten bir görünüş.

KİMLİK KARTI 32

Nüfusu : 392 773 (1985)
Yüzölçümü : 8 706 km²
Nüfus yoğunluğu : 45

Otomatik telefon kodu : 3271

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	109 972	128 314	30,85
Atabey	6 509	6 632	3,74
Eğridir	45 005	48 161	13,56
Gelendost	20 513	21 321	7,73
Keçiborlu	21 522	23 514	17,70
Senirkent	17 822	22 431	46,00
Sütçüler	20 859	20 809	—0,48
Ş.karaağaç	34 135	35 973	10,49
Uluborlu	7 667	9 547	43,86
Yalvaç	66 112	76 071	28,06

Coğrafi konum : 30° 02′ ve 31° 33′ doğu boylamları ile 37° 18′ ve 38° 30′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 68,4
İlin en yüksek yeri: Dedegöl dağı (2 892 m)
Ovalar: % 16,8
Platolar: % 14,8

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 74
Orman alanları: % 37,8
Ekili ve dikili alanlar: % 15,8
Çayır ve meralar: % 20,4
Tarıma elverişsiz alanlar: % 26

Yıllık yağış ortalaması: 619,3 mm
Yıllık ısı ortalaması: 12,1°

Başlıca ürünleri:
Buğday, nohut, arpa, fasulye, üzüm, elma, gül.

Başlıca sanayi ürünleri:
Halı, iplik, orman ürünleri, deri, şarap, meşrubat, un, yem, çimento, kiremit.

Isparta il merkezinde tarihi bir cami.

da yer alır. Türkiye'nin 4. büyük gölü olan Eğridir gölünün yüzölçümü 517 km², kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 50 km'dir. Çöküntü oluklarının birleşmesiyle meydana gelen göl, yer altı sularıyla beslenir. Suyu tatlıdır. Çevresi ormanlarla kaplı olan göl, güzel bir dinlenme yeridir.

Eğridir gölünün kuzeydeki bölümüne Hayran gölü, güneydeki bölümüne Eğridir gölü denir. Güney bölümü, kuzeydekinden daha büyüktür. Göl, bir ayakla güneyindeki Kovada gölüne bağlıdır. Gölde Canada ve Yeşilada adında iki ada vardır. Balık yönünden zengin olan gölün sularından, sulamada da yararlanılır. Eğridir gölü Kovada 1 ve Kovada 2 elektrik santrallerinin su ihtiyacını da karşılamaktadır.

Eğridir gölünün güneyindeki Kovada gölünün kuzey-güney uzunluğu 11 km'dir. Eğridir regülatöründeki fazla sular, bir kanalla Kovada gölüne akıtılmaktadır. Çevresi 20,6 km olan gölün tatlı sularında bol balık bulunur. Göl suları Kurudere vadisine akıtılırken meydana gelen yüksekten düşüşten yararlanılarak, elektrik enerjisi üretilmektedir. Ulusal park olan göl ve çevresi, yaban ördeklerinin ve çeşitli av hayvanlarının çok bol bulunduğu güzel bir yapıya sahiptir.

1 km² büyüklüğünde olan Gölcük gölü, Isparta ilinin güneybatısındadır. Denizden yüksekliği 1 300 m'dir. Sularını, yer altı sularından ve akarsulardan toplar. Gölün en derin yeri 32 m'dir. Ağaçlandırılan göl çevresi, özellikle yaz aylarında iç turizm açısından canlanmaktadır.

İKLİM

Isparta'nın iklimi oldukça sıcak geçen yaz ayları ve soğuk kış mevsimleriyle daha çok bir kara iklimini andırır. Yıllık sıcaklık ortalaması 12,2°'dir. En soğuk geçen aylar ocak ve şubat, en sıcak aylar ise temmuz ve ağustostur. Yıllık yağış ortalaması 619,3 mm'dir. En yağışlı aylar aralık ve ocak, en yağışsız aylar ise temmuz ve ağustostur.

Gölcükten bir görünüş.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bu ilimizde bitki örtüsü çeşitli özellikler göstermektedir. İlin büyük bir kesiminde ormanlar bakımsızlık ve gelişigüzel kullanma nedeniyle yok olmuştur. Eskiden yemyeşil alanların bulunduğu yerler şimdi çalılıklar ve otlarla kaplıdır. İlin güneyinde genellikle köknar ve başka iğne yapraklı ormanları vardır. 1 500 m kadar yüksekliklerde makilere ve meşe ormanlarına rastlanır. Davras dağlarının eteklerine kadar Akdeniz bitkilerinden mersin, zeytin, nar ve incir yetişir. Kızılçam, ardıç, sedir de sık rastlanan ağaçlar arasındadır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Coğrafi bölünmede Akdeniz bölgesinde yer alan Isparta, iklim yönünden daha ziyade orta Anadolu'nun özelliklerini gösterir. Bunun doğal sonucu olarak tarımsal yönden de orta Anadolu'nun tarımsal özelliklerini taşır. İlde kuru tahıl ekimi ön planda gelir. Bunların dışında Isparta, yetiştirdiği gülleri ile ün salmış bir yöremizdir. Haşhaş, aspir gibi bitkilerin yanısıra meyvacılık da önemlidir.

Yağışların az ve kışların sert oluşu, ayrıca engebeli ekim alanları ilde tarımsal üretimin gelişmesine engel olan etkenlerdir.

Isparta'nın yaklaşık 893 300 ha alanının 232 000 hektarı, tarım dışı alanlardır. Bunun 68 000 hektarı göllerdir. Geriye kalan ekilebilir alanın 338 000 ha'nı da çayır ve meralar kaplar.

1980'de buğday ekili alan yaklaşık olarak 37 000 hektardı. İlde başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, çavdar gibi tahıllar, Baklagiller; aspir ve haşhaş gibi sanayi bitkileri, enginar, sakız kabağı, bamya, fasulye, sarmısak, soğan, havuç, domates, biber ve patlıcan gibi sebzelerdir. Meyvacılık ve bağcılık da yapılmaktadır.

Isparta'da başlıca ürünlerin üretim miktarları şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (71 686), arpa (46 468), çavdar (4 608), mahlut (5 333), nohut (3 180), fasulye (2 481),

İlgi çekici özellikleriyle : ISPARTA

BÖLGEDEKİ YERİ

Isparta, bölgenin Antalya bölümünde yer alır. Kuzeyde Afyonkarahisar, doğuda ve güneydoğuda Konya, güneyde Antalya, güneybatıda Burdur, batıda ve kuzeybatıda Afyonkarahisar ile sınırlıdır.

börülce (702), fiğ (2 373), aspir (404), haşhaş (sakız, 972), haşhaş (tohum, 1 095).

1980 yılında ilde meyva üretimi şöyleydi (ton olarak): Elma (116 700), armut (3 400), muşmula (210), iğde (150), kızılcık (250), vişne (780), badem (550), ceviz (350).

Isparta hayvancılık açısından yurdumuzun önde gelen illerindendir. Özellikle varlığını hâlâ sürdüren göçebe aşiretler ildeki hayvancılık potansiyelini yüksek tutan kesimdir. Akkeçili, Karakeçili, Karakoyunlu, Hayfa, Honami aşiretlerinin, yaz aylarını Isparta yaylalarında 200 000 hayvanla geçirdikleri bilinmektedir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Garip dağın odunu
Yakan bilir tadını
Kız doğuran analar
Gülsün koysun adını

Daşlı tarla ayrıklı
Ağam koca bıyıklı
Çok varmayın üstüne
Daha yeni yavuklu

ISPARTA ADI NEREDEN GELİYOR

Isparta ilinin yerinde eski çağlarda Baris adıyla anılan önemsiz bir kasaba vardı. Eski Yunanlılar kente Isbarita dediler. Roma kaynaklarında bölge Psidia diye geçer.

Hamidoğulları Türk beyliği egemenliğinde iken, beyliğin adıyla ilgi kurularak Hamid Âbad yada Hamidibi adıyla adlandırıldı.

Bölge daha sonra Isparta adını aldı.

ISPARTA HALICILIĞI

Anadolu'nun hemen her yanında halı dokunur. Fakat, bazı önemli halı dokuma merkezleri bulunur ki buralarda yapılan halıların ayrı bir özelliği ve yüksek değeri vardır. Bu merkezlerde dokunan halılar, genellikle dokunduğu yerin adıyla anılır. Isparta, bu merkezlerin en ünlülerinden biridir.

Isparta'da sanat değeri olan halı dokumacılığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Kayserili göçmenler tarafından başlatılmıştır. 20. yüzyıl başlarında Isparta halıları kalite ve nitelik bakımından hem ülkemizde, hem de Avrupa pazarlarında ün saldı. 1950'lerden sonra köylerde büyük ölçüde halı dokumacılığı başladı. Böylece üretim gittikçe arttı. 1979 yılında 2 250 000 m² el dokuması ve halı üretildi.

İlde en çok koyun beslenir. Bunu keçi yetiştiriciliği izler. Egemen koyun ırkı dağlıç, egemen keçi ırkı kıl keçisidir. 1980 yılında Isparta'da saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak:) At (7 250), katır (5 060), eşek (15 670), koyun (405 610), kıl keçisi (283 640), tiftik keçisi (15 550), sığır (95 573), manda (2 020). Ayrıca 486 500 tavuk-horoz ve 19 682 arı kovanı tesbit edilmiştir.

İlde 1980 yılında 57 270 ton süt, 170 ton bal, 60 000 000 yumurta, 1 000 ton et elde edilmiştir. Ayrıca 55 000'in üzerinde çeşitli hayvan derisi il ekonomisine girmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Sanayi yönünden Isparta denince akla Isparta halıları gelir. Ünü yurdumuzun sınırlarını 18. yüzyılda aşan Isparta halısı ilin o çağlardan beri en önemli gelir kaynağıdır.

1913 yılında ilde 2 160 dokuma tezgâhında 6 481 işçinin çalışarak 117 000 m² halı ürettikleri saptanmıştır.

O yıllarda yurdumuzda halıcılık tamamiyle İngilizler'in yönetimindeki Şark halı şirketinin denetimindeydi. İplikten halı üretimine ve dış pazarlarda satışına kadar bütün işlemler bu şirket kanalıyla yapılırdı.

1925 yılında Isparta iplik fabrikası kuruldu. Fabrika 1943 yılında geliştirildi. 1927 yılında Isparta debagat fabrikası kuruldu. Aynı dalda üretim yapan ikinci fabrika 1929 yılında Yalvaç ilçesinde kuruldu. 1935 yılında Gülyağı fabrikası üretime geçti. 1928 yılında rakı, 1936 yılında şarap fabrikaları kuruldu.

1960'lı yıllardan itibaren özellikle halıcılık, yün ipliği üreten fabrikalar, pamuk ipliği fabrikaları, boyama fabrikaları kuruldu. Bunu 1970'li yıllarda giyim sanayiinde üretim yapan fabrikalar izledi. Yine 70'li yıllarda ilde dericilik de çeşitlenerek bu alandaki üretim arttı.

1970 yıllarında özellikle orman ürünleri sanayii de gelişti. Kereste fabrikaları, mobilya, prefabrike ev fabrikaları, kaplama fabrikaları ile ilin geniş orman alanları sanayi yönünden değerlendi.

Gıda dalında üretim yapan un fabrikaları, yem, marmelat, salça fabrikaları 70'li yıllarda üretime girdi. Bu yıllarda gül yağı üretimi basit üretim biçiminden, fabrika üretimine geçti. Çimento ve tuğla fabrikalarının kuruluşu ve üretime geçişi de aynı yıllara rastlamaktadır.

Isparta'da madencilik ekonomik açıdan önemli bir değer taşımamaktadır. Ancak, il, ülkemizin en zengin kükürt yataklarına sahiptir. Keçiborlu yöresinde bulunan kükürt rezervinin tahminen 2,5 milyon ton olduğu sanılmaktadır.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk yılları arasında bir çoban tarafından bulunan kükürt, önce ilkel yöntemlerle bu kişi tarafından çıkarılmış, I. Dünya Savaşı sırasında Almanlar askeri amaçlarla kükürt üretmişlerdir. Daha sonra madeni Fransızlar üretmiş, 1934 yılında da Keçiborlu kükürt işletmesi kükürt üretimini devralmıştır.

TARİHİ

Hitit imparatorluğunun geniş toprakları içinde yer alan bugünkü Isparta

FOLKLOR

Isparta ilinde değişik hayat şekilleri görülür. Uluborlu ilçesinde, Karacadağ ve Yalvaç yöresinde Yörükler yaşar. Yalvaç'ta Çerkesler, Keçiborlu'da Rumeli göçmenleri yaşamaktadır. Bunlar kendi gelenek ve göreneklerini ısrarla yaşatma çabasındadırlar. Geleneksel giyimde entari, üçetek, mintan, şal kuşak vardır. Günümüzde gerek kadın, gerekse erkek giyimleri çağdaş bir görünüme kavuşmuştur. Yörede evlenme yaşı erkeğin «işini eline alması», kız için de 18-20'dir. Kız istemede görücü usulü egemendir. Eskiden nişan öncesinde kızın yürüyeceği yerlere erkek tarafının armağanı olarak kumaş serilirdi, günümüzde bunun yerini takılar almıştır.

Bölgede her yıl tekrarlanan değişik şenlikler vardır. Daha çok üretimin çeşitli aşamalarında ortaya çıkan şenliklerden bazıları mayıs ayında yapılan gül bayramı, mayısın sonu ile haziran ayının başlarında yapılan kiraz bayramı ve eylül-ekim aylarında yapılan bağ bozumu şenlikleridir. Sonbaharda yapılan Ayazmana, Sidre, Bezirgân ve Zambaklı şenlikleri, kış hazırlıklarının yapıldığı dönemdeki eğlencelerdir. Bu şenliklere Isparta yöresinde «Gezit» adı verilir. Her mahalle, kasaba, köy gibi yerleşim merkezi «Erbaşı» adı verilen kişisini seçer. Gidilecek yeri ve gezite katılacak kişileri de erbaşı belirler.

İl, halk müziği ve geleneksel oyunlar, yerel müzik aletleri, seyirlik oyunları açısından da oldukça zengindir.

ili, bu imparatorluğun dağılması üzerine bir süre Anadolu'da kurulan Frikya devletinin (İ. Ö. 12.-I. Ö. 7. yüzyıl) sınırları içinde kaldıktan sonra Lidyalılar'ın egemenliğine girdi. Bundan sonra bütün Anadolu ile birlikte Persler'in eline geçen bu topraklar 200 yıl sonra Büyük İskender'in kurduğu Makedonya imparatorluğuna katıldı. İskender'in ölümü üzerine (İ. Ö. 323) Selevkoslar'ın (Asya imparatorluğu) payına düşen bugünkü Isparta Roma egemenliğine girdikten sonra Psidia adıyla anıldı. O çağlarda Isparta şehrinin yerinde Baris adı verilen önemsiz bir kasaba yer alıyordu.

Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması sırasında bölge diğer Anadolu şehirleri gibi Bizans'ın payına düştü. Yüzyıllarca Bizans egemenliğinde kalan bu topraklar Malazgirt zaferinden sonra Anadolu içlerine doğru akınlara devam eden Oğuz Türkleri'nin eline geçti.

Birinci Haçlı seferinden yararlanan Bizans, bölgeyi yeniden ele geçirdiyse de bu durum uzun süre devam etmeden Isparta ve çevresi kesinlikle Türk egemenliğine girdi (1203). Böylece Türkler'in eline geçen bu bölgeyi Bizanslılar'a karşı korumak amacıyla 1280 yılına doğru bu kesimde Hamidoğulları adıyla anılan uc beyliği kuruldu. Hamidoğulları'nın başkenti bugünkü Isparta ilinin Eğridir kasabasıydı. Bu Türk beyliği Selçuklu Türk devletinin çöküşünden sonra İlhanlılar'la bağdaştı. Hamidoğulları bir ara İlhanlılar'a karşı direnme çabalarına giriştilerse de ağır baskılar altında başeğmek zorunda kaldılar. Bir süre sonra İlhanlılar'ın egemenliğinde kurulan (1327) Hamidoğulları beyliğinin bir kolu da bu sıralarda Tekeoğulları adıyla Antalya yörelerine yerleşti.

ISPARTA'DA GÜLCÜLÜK VE GÜLYAĞCILIĞI

Isparta, uçsuz bucaksız gül bahçeleriyle tanınır. İl ve çevresinde gül sevgisini aşılayan, Müftüzâde İsmail Efendi adında bir Ispartalı'dır. Bulgaristan'da memurlukta bulunan bu ileri görüşlü insanın, oradan memleketine gönderdiği gül fidanları üretilerek ilk gülyağı elde edildi (1892). Adı her Ispartalı tarafından saygıyla anılan Müftüzâde'nin doğduğu ve yaşadığı semt bugün Gülcü mahallesi diye anılır.

Isparta'da önceleri ilkel usullerle yapılan gülyağcılığı, cumhuriyetten sonra Tarım bakanlığınca 1934'te kurulan bir fabrikayla modernleştirildi. Yakın yıllarda Gülcüler kooperatifinin yaptırdığı ikinci bir fabrikayla üretim daha da arttırıldı. Dünya pazarlarında her zaman yüksek bir fiyatla alıcı bulan gülyağı, bugün Isparta halkının en önemli geçim kaynağıdır. 3-5 bin kilo gülden sadece 1 kilo gül yağı elde edilebildiği düşünülürse, gülcülüğün ne kadar emek istediği kolayca anlaşılır.

Anadolu'daki İlhanlı egemenliğinin kalkması (1335) üzerine bütün Türk beylikleriyle birlikte Hamidoğulları da kesinlikle bağımsızlıklarına kavuşabildi.

Osmanlı imparatorluğunun gelişme çağında durumları gittikçe zayıflayan Hamidoğulları Şarkikaraağaç ve Yalvaç yörelerini para karşılığı Osmanlılar'a bırakmak zorunda kaldılar. Yıldırım Bayezid'in padişahlığı yıllarında bu Türk beyliğinin bağımsızlığına kesinlikle son verildi; Osmanlı toprakları içine alındı (1391).

Isparta bu tarihten sonra hiçbir düşman saldırısına uğramayan sayısı pek az illerimizden biridir. Osmanlı Türkleri çağında merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu beylerbeyiliğinin 14 sancağından birinin merkezi, Hamidili yada kısaca Hamid diye anılan bugünkü Isparta ilimizdi.

Tanzimat'tan sonra Konya vilâyeti'nin sancakları arasına katılan Isparta cumhuriyet çağında bütün sancakların il derecesine yükseltilmesi ile aynı adla anılan ilin merkezi oldu.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Eğridir kalesi, üç yanı suyla çevrili olan Eğridir'i karadan kuşatır. İç ve dış kale olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. İç kaleden 15 m'lik bir duvar parçası; dış kaleden kapı duvarı, cami ve medresenin duvarlarının bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

Firdevs Bey camisi 16. yüzyılda Isparta valisi Firdevs Bey tarafından, Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Kare planlıdır, kurşun kaplı beş kubbesi vardır. Firdevs Bey, bu camiye gelir sağlamak amacıyla bir de bedesten inşa ettirmiştir. İldeki diğer camiler arasında Hızır Bey, Sefer Ağa, Kutlu Bey ve Barla Çaşnigir Paşa camileri sayılabilir.

Atabey Ertokuş medresesi ve türbesini 13. yüzyılda Mübarüziddin Ertokuş; Baba Sultan türbesini 14. yüzyılda Hamidoğlu İlyas Bey; Dündar Bey medresesini 13. yüzyılda Alâeddin Keykubat yaptırmıştır.

İldeki diğer tarihî yapılar arasında Eğridir kervansarayı, Uluborlu kalesi, Ertokuş hanı, Karabey hamamı ile, bir tiyatro, tapınak ve kutsal alan yer alır.

İÇEL

İçel'de, Silifke ile Mersin arasındaki Kızkalesi, çok eskiden denizden gelecek saldırıları önlemek için yapılmıştır.

KİMLİK KARTI 33

Nüfusu : 1 047 866 (1985)
Yüzölçümü : 15 853 km²
Nüfus yoğunluğu : 66

Otomatik telefon kodu : 741

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	303 275	412 358	61,45
Anamur	71 551	90 274	46,49
Erdemli	79 234	89 818	25,03
Gülnar	42 668	45 343	12,16
Mut	50 114	53 780	14,12
Silifke	77 416	86 427	22,02
Tarsus	219 673	269 866	41,16

Coğrafi konum : 32° 56′ ve 35° 11′ doğu boylamları ile 37° 26′ ve 36° 01′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı

Dağlar: % 59,4
İlin en yüksek yeri: Medelsiz tepesi (3 524 m)
Ovalar: % 11,2
Platolar: % 29,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 94,3
Orman alanları: % 55,9
Ekili ve dikili alanlar: % 24,5
Çayır ve meralar: % 13,9
Tarıma elverişsiz alanlar: % 5,7

Yıllık yağış ortalaması: 617,5 mm
Yıllık ısı ortalaması: 18,5°

Başlıca ürünleri:
Turunçgiller, muz, yerfıstığı, pirinç, pamuk, seracılık, balıkçılık.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma, cam, petrol, çimento, boya-çivi gübre, un, soda, yağ-sabun.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Topraklarının % 59,4'ünü dağlar kaplar. İçel, batı ve orta Toroslar'ın üzerinde yer almaktadır. Toroslar, genç dağlardır. Batı Toros dağları 1 200-2 200 m yüksekliktedir. Taşeli platosunda yer alır. Oldukça düzensiz sıralar durumundadır. En yüksek noktaları Karaçal tepesi (2 339 m), Toldağ (1 136 m) ve Sazlıtepe'dir (689 m). Bolkar dağları, orta Toroslar'ın, İçel kısmında kalan kesimine kalan bölümüne verilen addır. Bolkar dağlarının en yüksek yeri olan Medetsiz tepesi (3 524 m), aynı zamanda İçel ilinin en yüksek yeridir. Diğer yükseltileri Yıldıztepe (3 134 m), Mordağ (2 454 m), Büyük Eğri dağı (2 025 m) ve Avlama dağıdır (1 889 m).

İçel ilinin topraklarının % 29,4'ünü kaplayan platolar çok önemlidir. Anamur, Silifke ve Mut, Türkiye'nin en önemli platolarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Göksu ırmağı 10 000 km²'lik su toplama alanı, 250 km'lik uzunluğu ile güney Anadolu'nun en önemli akarsularından biridir. Akıttığı ortalama su miktarı 118 m³/sn'dir.

Tarsus çayı 150 km uzunluğundadır ve 2 000 km²'lik bir su toplama alanı vardır. Kaynaklarını Bolkar dağından alır. Taşıdığı su (debisi) en çok 1 222 m³/sn, en az 933 m³/sn; ortalama akışında 40,5 m³/sn'dir.

Limonlu çayının uzunluğu 130 km, debisi en çok 61 m³/sn; Anamur deresinin uzunluğu 70 km, debisi en çok 478 m³/sn'dir.

İçel'in en önemli vadilerinden biri Göksu vadisidir. Zira tarım yapılan bütün alanlar bu vadide toplanmıştır. Göksu ırmağının taşıdığı alüvyonlardan oluşan Silifke vadisi, bir ova durumundadır. Ovanın uzunluğu doğu-batı doğrultusunda 15 km, eni kuzey-güney doğrultusunda 7 km'dir. Yüzölçümü 10 000 hektardır. Silifke ovasının iklimi biraz serttir. Tarım ürünleri dışında doğal örtüden yoksundur.

İKLİM

İçel ili iklim bakımından farklılıklar gösterir.Bu farklılık bilhassa yöresel

olarak göze çarpar. Kıyı şeritlerinde Akdeniz iklimi, iç kesimlerde ise kara iklimi dikkati çeker.
İçel'in yıllık yağış ortalaması 617,5 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İçel'de ormanlar geniş bir alan kaplar. İçel'in % 49'unu oluşturan ormanlar 785 506 hektarlık bir alana yayılmıştır. 600 m yükseklikte genellikle, defne sakız, sandal gibi ağaçlardan meydana gelen ormanlara rastlanır. 2 200 m'den sonra bodur bitkiler göze çarpar. Ormanların % 36'sı normal korular, % 43'ü bozuk koru ve % 21'i bataklıktır. İçel'de korularda kızılçam, karaçam, köknar, sedir gibi iğne yapraklı ağaçlar bulunur.

İçel'in il merkezi olan Mersin, düzenli caddeleri ve palmiye ağaçlarıyla ünlüdür.

İlgi çekici özellikleriyle : İÇEL

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Adana bölümünde yer alan İçel kuzeyde Konya ve Niğde, doğuda Adana, güneyde Akdeniz, batıda Antalya ile sınırlıdır.

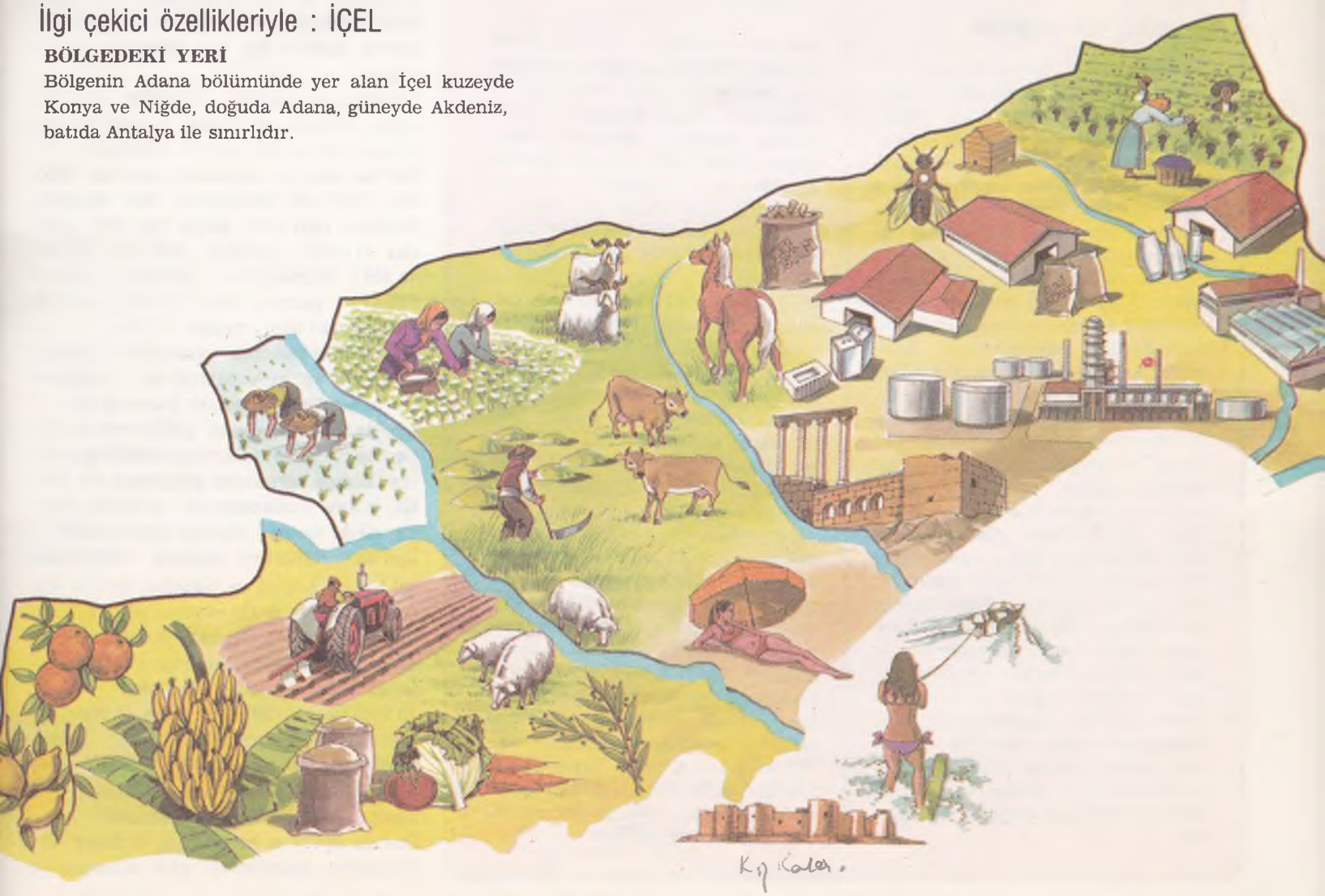

Silifke'de tarihî bir köprü.

GEZILIP GÖRÜLECEK YERLERI

İçel ve çevresi, tarihî eserler bakımından oldukça zengindir. Mersin yakınlarındaki Yümüktepe höyüğünde yapılan kazılarda, eski çağlara ait çok sayıda yapı ve eşya bulunmuştur. İldeki tarihî yapılar arasında, Eski cami, Roma ve Şahmeran hamamları, Mut kalesi, Anamur kalesi, yüksek bir kayanın üzerine yapılan Silifke kalesi sayılabilir. İlde, ayrıca çok sayıda tarihî kent kalıntısı vardır. En önemlileri Anamur yakınlarındaki Anemurium, Erdemli yakınlarındaki Kanlıdivane ve Korykos kentleridir. İlin tarihî yapıları arasında yer alan Kızkalesi, Mersin'le Silifke arasında, kıyıya çok yakın bir yerde, Korykos kentine denizden gelen saldırıları önlemek amacıyla yapılmıştır. En büyükleri güney ve kuzey uçlarında olmak üzere sekiz kulesi vardır. Cephesinin uzunluğu 250 m olan kalede, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Cem Sultan da bir süre kalmıştır.

İçel, tarihî eserlerinin yanısıra, doğal güzellikleriyle de yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeker. Mersin-Anamur yolu üzerinde büyük plaj siteleri, ayrıca bütün kıyı boyunca çadır kurmaya ve piknik yapmaya elverişli doğal plajlar vardır.

FOLKLOR

İçel, eski çağların ünlü yerleşme merkezlerinden olmasına rağmen, ona özelliklerini, Orta Asya'dan 11. yüzyılda gelmeye başlayan Oğuz boyları vermiştir. Bugün Türkmen ya da Yörük diye anılan bu göçebe Türkler, Toros dağlarında, Namrun ve Taşeli gibi yaylalarda, keçi kılından dokunmuş büyük ve süslü çadırlarında «oba» hâlinde yaşarlar. Ünlü halk ozanı Karacaoğlan, bu Türkmen boyları arasından çıkmıştır. Orta Asya Türkleri'nin, Müslüman olmadan önceki gelenekleri, eski şaman dininin izleri bu obalarda hâlâ görülür. Tahtacı aşiretleri adı da verilen bu Türkmenler toplu yaşar, toplu göçerler. Çadırları bir köy evinden daha sağlamdır. Yazın yaylaya çıkar, kışın ovalara inerler. Geçimleri hayvancılıktır. Yanlarında gezdirdikleri hayvanların sütünü, derisini, yününü, kılını ve etini kullanırlar. Yerleşik halktan buğday alıp hayvan verirler. Halk müziği, genellikle Akdeniz bölgesi müziğinin canlı, hareketli, neşeli havasını taşır. Silifke dolaylarının halk oyunları, Anadolu halk oyunları arasında, en çok sevilenlerden biridir. Yaylalarda iç Anadolu müziğinin etkisi görülür. Oyunlarında adımlar ve hareketler gösterişli, figürler ilginçtir. «Silifke'nin yoğurdu» türküsü çok ünlüdür.

İçel'de 1980'de 254 000 m³ üretim yapılmıştır.

Orman bakanlığının 1980 teknik bültenine göre orman köylerinin kişi başına düşen koru alanı 2,3 ha, bataklık alanı 0,6 ha'dır.

İçel'de orman içinde bulunan 362 köyde 209 200 kişi yaşamaktadır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İçel'in toprakları iki türlü tarıma elverişlidir: Sebze ve meyva tarımı yapılan alanlar, pamuk ve buğday tarımı yapılan alanlar.

Kıyıdan yüksek yerlere çıkıldıkça değişen iklimin etkisi ve toprak yapısı bakımından çeşitli tarım ürünlerine rastlanır.

Akarsuların bol olması tarımın gelişmesini sağlamıştır. Bitki üretiminin bol olması aynı zamanda sulama, makineleşme, gübreleme ve modern yöntemlerin yaygın olmasından ileri gelmektedir.

Ülkenin sebze ve meyvacılığında önemli rolü vardır. 1980'de Turunçgiller üretiminin % 41,3'ü Içel'den yapılmış, turfandacılık ve seracılık da, ilin tarımda önemli bir yer almasını sağlamıştır.

Yetiştirilen başlıca ürünler, buğday, arpa, pamuk, yer fıstığı, susam ile çok zengin sebze ve meyva türleridir.

İçel'de başlıca ürünlerin üretim miktarı (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (301 490), arpa (31 587), çavdar (11 643), mahlut (14 741), pirinç (6 533), Baklagiller (15 602), nohut (13 411), pamuk (saf, 35 980), pamuk (tohum, 57 568), susam (1 229).

İçel'de hayvancılık genellikle yüksek yerlerde ve eşik alanlarda yaşayan nüfusun önemli geçim kaynağıdır.

İçel'de hayvancılığın gelişmesinde tohumlama çalışmalarının önemi büyüktür. Bahçe tarımının gelişmesi ile çiftlik gübre kullanımının artması hayvancılığı önemli ölçüde etkilemiştir.

İçel'de yetiştirilen başlıca hayvanlar kıl keçisi, koyun ve sığırdır. İçel'de keçi miktarının fazla olması, göçebe hayvancılığın hâlâ devam etmesindendir. 1980 yılında ildeki hayvan varlığı şöyleydi (baş olarak): At (7 690), katır (3 790), eşek (29 870), deve (1 460), sığır (139 781), manda (152), koyun (297 910), kıl keçisi (654 580). Ayrıca 527 124 kümes hayvanı ve 50 019 arı kovanı olduğu tesbit edilmiştir.

İçel'de üretilen hayvansal ürünler ilin ihtiyacını karşıladığı gibi dışarıya'da

satılmaktadır. Üretilen süt tüketildiği gibi, yogurt, peynir ve yağ yapımında kullanılır.
İçel'de su ürünleri günden güne gelişmektedir. Ürünlerin taze olarak ulaştırılmasında, ulaşım imkânları gelişme göstermiş, kooperatiflerin kurulması bu gelişmeyi hızlandırmıştır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İçel, imalat sanayii bakımından, Türkiye'nin en gelişmiş illeri arasında yer alır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilin sanayii tamamen tarıma dayalıydı; en gelişmiş sanayi dalı ise dokumacılıktı. İçel, 1960 yılından itibaren sanayileşmeye başladı. 1970 yılından sonra ise imalat sanayii büyük önem kazandı. İldeki başlıca sanayi kuruluşları; Mersin'deki petrol rafinerisi (ATAŞ), Mersin yem fabrikası, Tarsus ve Mersin mensucat fabrikaları, suni gübre fabrikası, şişe ve cam fabrikasıdır. Bunların dışında ilde sabun, zeytinyağı ve çırçır fabrikalarıyla, Tarsus'ta çimento ve boya fabrikaları vardır.
İçel'de maden yatakları genellikle dağlık alanlarda zengin olarak göze çarpmaktadır.
1950-1960 arasında üretilen madenler bakır (395 ton), krom (18 723 ton), manganez (400 ton), demir (13 000 ton).
Krom ve bakır cevherlerinin üretimi genellikle dışarıya dönük olduğundan üretim zaman zaman yapılmaktadır.
1980'de 4 640 arama isteğinden 108'ine arama izni verilmiştir.
Krom cevheri genellikle, Akarca, Kızılbağ, Yeniköy ile Erdemli'de çıkarılmaktadır.
Silifke ilçelerinin Taşuçu mevkiinde çıkarılmakta olan dolomit, şişe-cam, azot, demir ve çelik sanayiinin çok önemli ara maddesidir.
Silifkenin Sağlıklı köyünde çıkarılan kuvarsit, Anadolu cam fabrikasının temel maddesidir.
1980'de madencilik alanında yapılan üretim 9 000 ton barit, 5 200 ton demir cevheri, 96 500 ton kuvarsit, 4 500 ton krom dur.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Her sabah her sabah gel geç buradan
Gamı kasveti kaldır aradan
Ne güzel yaratmış seni yaradan
Ben de seni yaradanın kuluyum

Göl göl olur gökbelenin çınarı
Elinde olur yiğitlerin hüneri
Sana derim sana kahveci pınarı
Benim yarım bu dağlardan geçti mi

Kızkalesi'nin sahilden görünüşü.

TARİH

Yapılan kazılar ve araştırmalar sonunda, bu topraklarda tarih çağlarından önce de insanların yaşadığı kalan eserlerden anlaşılmıştır. Mersin'in 5 km yakınındaki Yümüktepe höyüğünde yapılan kazılar Taş Devri insanlarının buralarda yaşadığını göstermiştir. İçel, tarih çağlarının başlarında Hititler'in egemenliğindeydi. Eski Babil krallığından sonra İ. Ö. 1500 yıllarında Hititler buralara kadar yayıldılar. İ. Ö. 1400 yıllarında Arzava adını alan bölge İ. Ö. 1000 yıllarında Kilikya diye anılmaya başlandı. İ. Ö. 580 yılında Asurlular egemenliklerini genişlettiler. İsa'dan önceki dönemde buraya yerleşenlerin arasında Fenikeliler de vardı.
Bu bölge İ. Ö. 6. yüzyılda İran, 4. yüzyılda İskender imparatorluğuna bağlandı. İskenderin ölümünden sonra Selevkos'lar (Silifke adı bunlardan kalmıştır) ve Mısır'daki Ptolemaioslar'ın saldırılarına uğradı. İçel bölgesinin zengin ormanları, Akdeniz kıyılarındaki denizci kavimler tarafından yüz yıllarca gemi yapımında kullanıldı. İsa Peygamber'in doğumu yıllarında bölgenin en büyük kenti Tarsus'tu. Akdeniz kıyısındaki bu liman şehri, o zamanlar Tarsus çayının getirdiği alüvyonlar denizi doldurmadığı için şimdiki gibi kıyıdan uzakta değildi.
Müslüman Araplar 7. yüzyıldan başlayarak bu bölgeye akınlar yaptılar. Zaman zaman da egemenlikleri altına aldılar. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Selçuklu Türkleri bütün Anadolu gibi buralarını da ele geçirdiler. Fakat Bizanslılar'a Kilikya Ermeni devleti, Haçlı ordularının Anadolu'ya doluşmasından yararlanarak bu bölgeyi Türkler'den geri aldılar. 13. yüzyıl başlarında buralara Oğuzlar'ın Yörük denen aşiretinin yerleştiğini görüyoruz.
Selçuklu devleti yıkılıp Anadolu birliği parçalanınca İçel'in büyük bir bölümü, Konya'yı Başkent yapan Karamanoğulları beyliğinin eline geçti. Fakat Tarsus ile Mersin kentleri Mısır'daki Türk Memlûk imparatorluğunun koruduğu Ramazanoğulları beyliğinde kaldı. Yıldırım Bayezit döneminde Osmanlı devletine katıldıysa da Ankara savaşından sonra ayrıldı. Fatih 1472'de Silifke'yi aldı. Mersin ve Tarsus bölgesi Yavuz Selim'in Mısır seferinde 1516'da Osmanlı imparatorluğunun topraklarına katıldı. İçel bölgesi 16. yüzyıl sonlarında merkezi Larnaka olan Kıbrıs beylerbeyiliğine bağlandı. Daha sonra merkezi Silifke olan İçel sancakları Adana eyaleti sınırlarına alındı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızlar Mersin'i de işgal ettiler. 17 Aralık 1918'den 4 ocak 1922'ye kadar 3 yıl 18 gün Fransız işgalinde kaldı. 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'daki TBMM hükümeti ile anlaşan Fransızlar Mersin'i boşalttılar. Millî Mücadele boyunca Mersin işgal altındaydı. Ama İçel halkı Kurtuluş Savaşı'nda görev almaktan geri kalmadı. Bu savaşta İçel ili 791 şehit verdi.

İÇEL VE MERSİN ADI NEREDEN GELİYOR

Mersin sözü hem bir ağaç, hem bir balık, hem de bir şehir adıdır. Mersin şehri adının Myntus denen mersin ağacından geldiği söylenir. Fakat büyük Türk gezgini Evliya Çelebi 17. yüzyılın ikinci yarısında burada, Mersinoğlu adlı bir Türkmen soyunun bulunduğunu yazar. Bu yörede on birinci yüzyıldan beri yörük denen Türkmen aşiretleri yerleşmiştir. Mersin şehri, adını bir Türkmen köyünden almıştır. İle adını veren İçel sözü de Türkçe'dir ve «İç-memleket» anlamına gelir.

KAHRAMANMARAŞ

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Genellikle engebeli bir yapısı olan Kahramanmaraş ilinde dağlar, toprakların % 59,7'sini kaplar. İldeki başlıca dağlar Binboğa dağları (2 942 m), Ahır (2 301 m), Delihöbek (2 338 m), Engizek (2 815 m), Berit (3 014 m), Nurhak dağlarıdır (3 081 m).

Kahramanmaraş topraklarının % 24'ünü kaplayan platolar, daha çok kuzeyde toplanmıştır. Yükseltisi 1 500 - 2 000 m arasında değişen bu platolar kalkerli yapı nedeniyle bitki bakımından pek zengin değildir. Kuzeydeki kadar sık olmasa da ilin güney kesiminde de platolara rastlanır. Yükseltileri yer yer 1 000 m'ye kadar düşen bu platolar, Ceyhan vadisi aracılığıyla Akdeniz iklimine açıktır. Bu bakımdan kuzey platoları kadar soğuk değildir.

Kahramanmaraş topraklarının % 16,3'lük bir bölümünü ovalar kaplar. Daha çok Ceyhan nehri vadisi boyunca sıralanan bu ovaların başlıcaları Kahramanmaraş ve ilin güneydoğusunda bulunan Pazarcık ovası; Nurhak ve Berit dağları ile kuşatılmış olan 1 200 m yükseklikte Elbistan ve Afşin ovalarıdır.

Elbistan ovasının uzunluğu 50 km, kuzey-güney doğrultusunda eni ise en çok 20 km'dir. Binboğa, Nurhak, Engizek ve Berit dağları arasında, bu dağlardan ortalama 1 000-1 500 m aşağıda bir çöküntü alanıdır.

Kahramanmaraş ovasının yüksekliği 800-1 000 m'dir. Ahır ve Çimen dağlarının arasında yer alan Kahramanmaraş ovasının uzunluğu 40 km, kuzey-güney doğrultusunda genişliği yaklaşık 20 km'dir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Türkiye'nin önemli akarsularından Ceyhan, Kahramanmaraş topraklarında doğar. Ceyhan nehrinin kaynak bölgesinde denizden yüksekliği 2 000 m'dir. Bu yükseklik 460 km'lik akışı boyunca 0 m'ye kadar düşer. Eğilim nehrin orta ve yukarı çığırlarında % 1,1'i geçer. Saniyede akıttığı su miktarı ortalaması 30 m³'tür. Akdeniz'e dökülen bu akarsu Elbistan ovasını çevreleyen Aksu, Hurma ve Söğütlü ırmaklarıyla beslenir. Ayrıca Kahramanmaraş nehrinin güneybatısındaki Engizek dağından doğan akarsuyu alır. Güneybatı yönünde akarak Adana ili sınırlarına girer.

Kahramanmaraş'ta Nehli ve Azap adlı göller vardır. Gâvur ve Mizmilli gölleri kurutulmuştur. Ceyhan ırmağının üzerinde güvercinlik, Aksu üzerinde Kartalkaya baraj gölleri vardır. Kartalkaya barajı sulama ve taşkınları önleme amacıyla kurulmuştur; su toplama kapasitesi 195 milyon m³'tür.

İKLİM

Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. İklim çöküntü alanlarında biraz daha ılıktır. Yıllık sıcaklık ortalaması 16,7°'dir. En sıcak geçen aylar temmuz ve ağustos, en soğuk geçen aylar ise ocak ve şubattır.

Yağışlar genellikle kış döneminde artar. Yıllık yağış ortalaması 722,8 mm'dir. En çok yağış aralık ve ocak aylarında, en az yağış ise temmuz ve ağustos aylarında olur.

İlin alçak kesimlerinde kara iklimine dönüşmüş Akdeniz iklimi kendini gösterir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Kahramanmaraş ili, doğal bitki örtüsü bakımından büyük bölümüyle kurakçıl orman alanına girer. İlin Akdeniz iklimi etkisi altında kalan kesimlerinde makiler, daha yükseklerde meşe, karaçam, ardıç ormanları vardır. Ormanlarda ayrıca mazı, gürgen, yabani elma, kızılağaç, dışbudak, kızılçam, köknar gibi ağaçlara rastlanır. Elbistan ovasının su boylarında, söğüt dizileri ve kavaklıklar dışında genellikle bozkır görünüşü egemendir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Kahramanmaraş ilinde ekonominin temeli tarımdır. Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında yer alan bir geçit özelliği

KİMLİK KARTI 46

Nüfusu : 856 000 (1985)
Yüzölçümü : 14 327 km²
Nüfus yoğunluğu : 60
Otomatik telefon kodu: 7711

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	293 716	339 000	28,68
Afşin	84 199	106 177	46,38
Andırın	43 254	43 359	0,48
Elbistan	124 842	150 745	37,71
Göksun	54 059	61 449	25,63
Pazarcık	89 757	103 101	27,72
Türkoğlu	48 205	52 169	15,81

Coğrafi konum : 27° 11′ ve 38° 36′ kuzey enlemleri ile 36° 15′ ve 37° 42′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 59,7
İlin en yüksek yeri: Nurhak dağları (3 081 m)
Ovalar: % 16,3
Platolar: % 24

Toprakların kullanıma göre dağılımı

Tarıma elverişli alanlar: % 93,6
Orman alanları: % 42,1
Ekili ve dikili alanlar: % 27
Çayır ve meralar: % 24,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 6,4

Yıllık yağış ortalaması: 722,8 mm
Yıllık ısı ortalaması: 16,7°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, susam, pirinç, bakla, fasulye, nohut ve mercimek.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma, iplik, linyit, elektrik enerjisi.

taşıması, ilde yapılan tarımı etkilemiştir.

Kahramanmaraş ilinde başlıca ürünlerin üretim miktarı şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (307 811), arpa (82 580), nohut (47 979), fasulye (13 737), şeker pancarı (181 580), pamuk (saf, 21 241), pamuk (tohum, 33 986).

1980 yılında ilde sebze ve meyva üretimi de şöyleydi (ton olarak): Domates (46 000), hıyar (10 000), kabak (7 000), lahana (5 000), elma (15 855), armut (3 458), kayısı (3 932), dut (3 890), üzüm (88 426), antepfıstığı (510).

Hayvancılık özellikle kuzeydeki dağlık bölgelerde yaşayanların geçim kaynağıdır. Kahramanmaraş'ın 103 köyünde hayvancılık birinci sırayı alır. İlde hayvancılık genel olarak mera hayvancılığına dayanır.

İlde 1980 yılında hayvan varlığı şöyleydi (baş olarak): At (15 630), katır (6 990), eşek (19 990), sığır (199 599), manda (9 020), koyun (565 660), kıl keçisi (380 560), deve (240). Ayrıca 650 000'in üzerinde kümes hayvanı ve 29 000 arı kovanı tesbit edilmiştir.

Aynı yıl ilde hayvansal ürünlerin üretimi de şöyleydi (ton olarak): Süt (93 070), yapağı (645), kıl (100), bal (331), et (2 225). Bunların dışında 120 000'in üzerinde deri ve 47 165 000 yumurta elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İmalat sanayiinin en az gelişmiş olduğu illerden biri de Kahramanmaraş'tır. İmalat sanayiinin payı % 6'dır.

1975 nüfus sayımına göre nüfusun % 3,6'sını oluşturan 9 108 kişi imalat sanayiinde çalışmaktaydı.

Kahramanmaraş'ın en önemli yer altı kaynaklarını linyit oluşturmaktadır. Afşin-Elbistan arasındaki 100 km²'lik bir alanda bulunmaktadır. Afşin-Elbistan'da yapımı sürdürülen termik santralde enerji üretimi bu düşük kalorili linyitlerle sağlanacaktır.

Kahramanmaraş'ın önemli yer altı kaynaklarından biri de barittir. Barit, petrol sondaj çamurunda katkı maddesi olarak kullanılır. Ayrıca plastik, deri, seramik üretimi gibi sanayi dallarında kullanılan çeşitli baryum, tuz ve bileşiklerinin de ham maddesidir. Ayrıca kurşun, çinko, demir ve mermer yatakları bulunmaktadır.

Elbistan'da çıkarılan demir, ilin yer altı kaynaklarındandır. Demir ayrıca

Kaledeki bu havuzun etrafı Kahramanmaraşlılar için güzel bir dinlenme yeridir.

FOLKLOR

Kahramanmaraş ilinin folkloru, tarihin çeşitli dönemlerinde bu bölgede yaşayan toplulukların etkisinde kalarak gelişmiştir. Geleneksel kıyafet, ilin kuzey ve güney kesimlerinde bazı farklılıklar gösterir. Kuzeyde doğu Anadolu'ya has kıyafetler; güneyde bol ve hafif kıyafetler yaygındır. Geleneksel kadın kıyafetinin başlıca parçaları zıbın, fermene denen cepken, köncek adı verilen don ve fistandır. Kızlar, poşuyu, saçlarını örtmeyecek şekilde alınlarından bağlar; kuşak veya kemer kullanırlar. Kadınlar fes veya çift poşu kullanır. Kadın ayakkabıları arasında edik ve gülşefteli denen ayakkabılar yaygındır. Bölgede yaşayan Türkmen kadınları ise giyimlerine daha önem verir. Mavi dalama denen etek, iç yelek, kolsuz yelek ve çeşitli başlıklar, Türkmen kadınlarının tipik kıyafetidir. İlde halay türünde oyunlar oynanır. Başlıca oyunlar bir evde iki gelin, çamdan sakız akıyor, zeytin halayı ve ağır havadır. «Güzel ne güzel olmuşsun» ve «Kara çadır düzdedir türküleri ünlüdür.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İlk uygarlıkların Paleolitik Çağ'da ortaya çıktığı Kahramanmaraş ve çevresinde, Hititler'e, Romalılar'a, Selçuklular'a, Dulkadıroğulları'na ve Osmanlılar'a ait yapılar vardır. İlin önemli yapılarından biri olan Maraş kalesinin ilk yapılışı Hititler dönemindedir. 128 metre uzunlukta, 60 metre genişlikteki kale, günümüze kadar birçok defa onarılmıştır. Ulucami Dulkadıroğulları döneminde, 15. yüzyılın sonlarına doğru Alaüddevle Bey tarafından yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlıdır. Ayrıca Danişmentliler'e ve Osmanlılar'a ait aynı adı taşıyan iki cami daha vardır. Hatuniye camisi 15. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in büyükannesinin adına yaptırılmıştır. İldeki diğer tarihî yapılar arasında 16. yüzyılda Alaüddevle Bey'in kızı İklime Hatun adına yaptırılan İklime Hatun mescidi, 14. yüzyılda yaptırılan Taş medrese, Ceyhan ve Körsulu köprüleri ve Hurman kalesi sayılabilir.

Kahramanmaraş müzesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde tamir ettirilen Maraş kalesinin içindedir. Müze, özellikle Hitit yapıları bakımından zengindir. Maraş kalesinin kapısında bulunan aslan heykellerinden biri İstanbul Arkeoloji müzesine taşınmıştır.

Murata ve Nargele köylerinin yakınlarında da çıkarılır.

TARİH

Tarih çağları içinde Maraş, Hititler'in egemenliğinde ortaya çıkar. İ. Ö. 2000 yıllarından İ. Ö. 1150 yılına kadar Hititler'in elinde kalan Maraş, Hititler'in en önemli bölgelerinden biriydi.
Günümüzde yapılan kazılarda, bu döneme ait birçok ev eşyası, heykel ve yazıt bulunmuştur. Eski Babil imparatorluğunun etki alanı buralara kadar uzanıyordu. Hitit imparatorluğu İ. Ö. 1200- İ. Ö. 850 yılları arasında bir Hitit federasyonu biçimine girmişti. Bu federasyon dağılma döneminde «Gurgu» adlı bir Hitit prensliğinin başkenti oldu. İ. Ö. 7. yüzyılda Asurlular bu bölgeyi aldılar. Asurlular'ın İ. Ö. 580 yılında yıkılması üzerine bölge yeni Babil krallığına geçti. İ. Ö. 546'da Pers imparatoru Kiros (Kurus) Persepolis (güney İran'da) adlı başkentinden yola çıkıp batı Anadolu'yu fethe giderken Maraş bölgesini de imparatorluğuna kattı. İ. Ö. 333 yılında İran imparatorluğunun yerine Makedonya imparatorluğu geçti. Büyük İskender bütün Anadolu'yu, İran'ı ve Mısır'ı almıştı. Ölümünden sonra imparatorluk parçalandı. Bölge Selevkos imparatorluğunun payına düştü. İ. Ö. 1. yüzyılda Roma imparatorluğu bu yörelere uzanmış, Kapadokya krallığını yıkmıştı.

KAHRAMANMARAŞ ADI NEREDEN GELİYOR

Maraş sözü Hititler'den kalmıştır. Maraj adında Hititli bir komutan, bugünkü şehrin yakınında kurduğu kente kendi adını vermişti. Hititler yıkıldıktan sonra buraları Asurlular aldı. Asur yazıtlarında şehrin adı Markasi diye geçer. Orta Çağ'da Bizanslılar, şehre Marasion diyordu. Araplar bu kelimeyi Maraşi biçiminde yazıp söylerlerdi. Osmanlı Türkleri çağında şehrin adı Maraş oldu. Maraşlılar, Kurtuluş Savaşı sırasında büyük bir kahramanlık göstererek, sayıca üstün düşman askerlerini topraklarından kovdular. Kurtuluş Savaşı'nda 247 şehit veren Maraş ilinin adı, Fransızlar'a karşı kahramanca direnişinden dolayı, TBMM'nde kabul edilen bir kanunla Kahramanmaraş olarak değiştirildi.

Ulucami'nin ilginç minaresi.

Romalılar, imparatorları Caligula döneminde Maraş'a Caesarea, Germanicia adını verdiler. Roma çağında şehrin, şimdiki yerinde değil, Fırat nehrine dökülen Karasu çayı (Araba suyu) kıyısında olduğu bilinmektedir. Germanicia, depremde yıkılınca şehir bugünkü Maraş'ın doğusunda Karamaraş denen yere taşındı. İ. S. 395 yılında Roma imparatorluğunun ayrılması üzerine bütün Anadolu gibi Maraş bölgesi de Doğu Roma'nın payına düştü. Maraş'a Marasion adı verildi.
Maraş 637 yılında Arap komutanı Halit Bin Velit tarafından ele geçirildi. Kalesi yıktırıldı. Bizans'a karşı bir askeri üs olarak kullanıldı. Uzun yıllar Bizanslılar ve Araplar arasında el değiştirdi. Sık sık yıkıldı ve yeniden yapıldı, onarıldı. 7. yüzyıldan 10. yüzyıl sonuna kadar Bizans-Arap çatışması sürüp gitti. Maraş bölgesi bu iki devlet sınırlarında olduğu için sık sık sahip değiştiriyordu.
Büyük Selçuklu devleti hükümdarı Alp Arslan'ın Malazgirt ovasında Bizans imparatoru Romanos Diogenes'i büyük bir yenilgiye uğratması üzerine Anadolu Fatihi ve Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu 1. Süleyman Şah'ın komutasındaki ordular Maraş'ı da aldılar. Fakat Birinci Haçlı seferi şehrin Türkler'in elinden çıkmasına neden oldu. Haçlı komutanı, şehre bir piskopos yerleştirdi. 1100 yılında şehri tekrar Türkler aldı.

12. yüzyıl sonlarında Maraş Zengiler'e ve Eyyubiler'e geçti. Anadolu Selçuklu sultanı Gıyasettin Keyhusrev 1208'de Maraş'ı aldı. 1258'de egemenlik İlhanlılar'a, 1298'de Memlûkler'e geçti. 14. yüzyılın ikinci yarısında Maraş'a Türkmen aşiretleri yerleşti. Bunların en güçlüsü olan Dulkadıroğulları önceleri Memlûkler'e, sonraları Osmanlılar'a bağlı olmak üzere Maraş bölgesini yönetti. 1449 yılında II. Murad'ın büyük oğlu Şehzade Mehmet (Fatih) Dulkadıroğlu prenseslerinden Sitti ile evlendi. II. Murad'ın annesi de Dulkadıroğulları prenseslerindendi.

Yavuz Sultan Selim de bir Dulkadıroğulları prensesinden doğmuştur. Yavuz, 1515'te Osmanlı imparatorluğu topraklarına Maraş'ı da bağladı.

Maraş, üç yüzyıldan fazla, sakin bir hayat sürdü. Mısır hıdivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanında (1839), oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordular tarafından 19 ay işgal edildi. Tanzimat döneminde bir sancak merkezi oldu ve Halep vilâyetine bağlandı.

19. yüzyıl sonrasında Maraş'ta yüzyıllardan beri var olan dokuma ve dericilik sanayii çöktü. 60 000 olan nüfus I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda 30 000'e düştü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler 23 Şubat 1919'da Maraş'ı işgal ettiler. Sonra 30 Ekim 1919'da Fransızlar'a terk ettiler. Fransızlar, kendilerine yardımcı olsun diye bölgedeki Ermeniler'i silahlandırdılar. Yerli Ermeniler Türk halkına işkence etmeye başladı. Maraşlılar düşmanların saldırganlığını önlemeye, Türk namusunu korumaya çalıştılar. Düşman askerleri şehirdeki Uzunoluk hamamından çıkan Türk kadınlarına sarkıntılık edince, Sütçü İmam adlı bir Maraşlı silahını çekerek bir düşman askerini öldürdü. Kendisi de hemen orada şehit edildi. Sütçü İmam'ın başlattığı bu direnmeden sonra çocuklara ve kadınlara varıncaya kadar bütün Maraşlılar silaha sarıldı; il 11 Şubat 1922'de işgalden kurtuldu. Fransızlar giderken bütün Ermeniler'i de beraberlerinde Suriye'ye götürdüler.

İlgi çekici özellikleriyle : KAHRAMANMARAŞ

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Adana bölümünde yer alan Kahramanmaraş kuzeyde Sivas, doğuda Malatya ve Adıyaman, güneyde Gaziantep, güneybatıda ve batıda Adana, kuzeybatıda Kayseri illeriyle sınırlıdır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Kara çadır düzdedir
Top zülüfler yüzdedir
On iki gelin sevdim
Gine gönlüm kızdadır

İndim dereye durdum
Bir çift güvercin vurdum
Bir gelinin uğruna
On beş altın bozdurdum

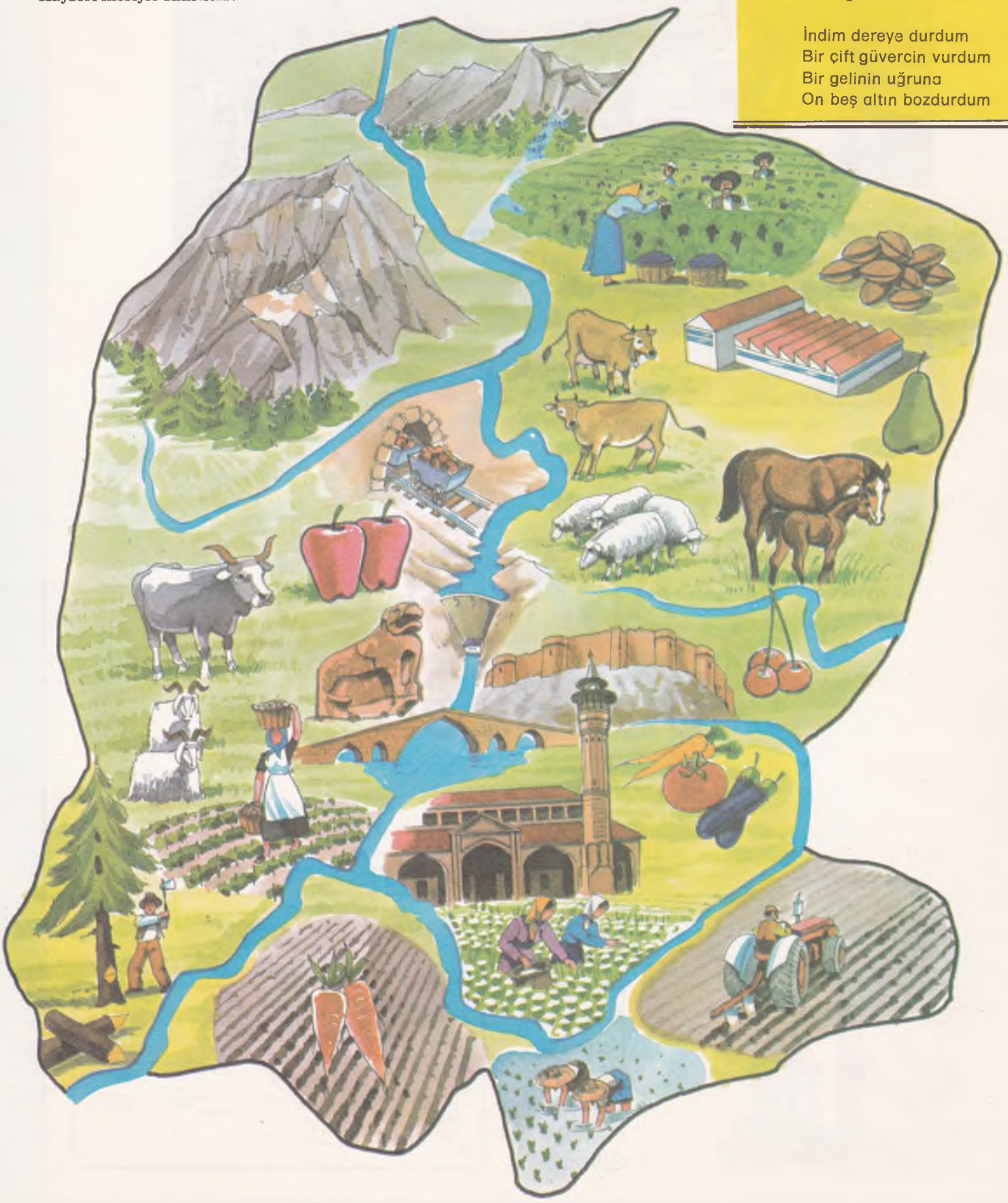

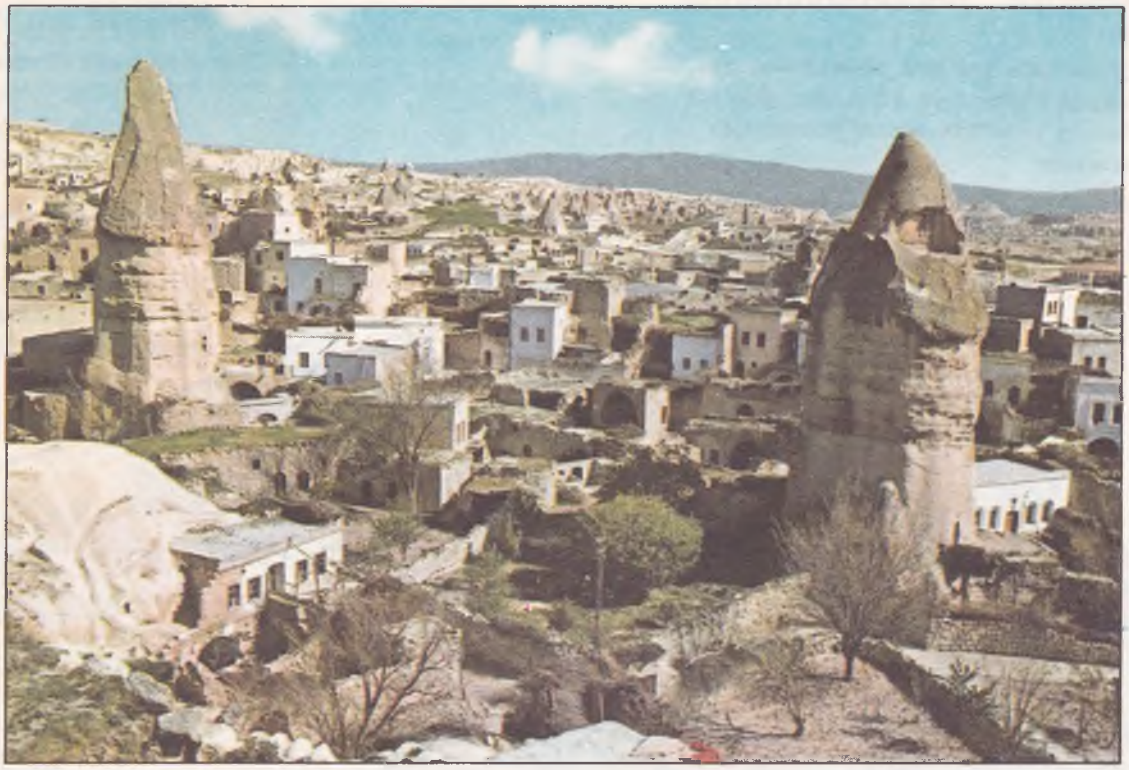

İç Anadolu'dan çarpıcı bir manzara: Göreme'de peribacaları.

İÇ ANADOLU BÖLGESİ

BU BÖLÜMDE YER ALAN İLLERİMİZ

Ankara
Çankırı
Eskişehir
Kayseri
Kırşehir
Konya
Nevşehir
Niğde
Sivas
Yozgat

"Orta Anadolu'yu kaplayan bu bölgenin büyük kısmı, yüksekliği 1000 m'yi aşan platolarla kaplıdır. Güneyinde volkanik dağlar, kuzeyinde kıvrım dağları vardır. Başkent Ankara bölgenin kuzeyine düşer"

YURDUMUZUN iç kesiminde bulunur. Bu konumu nedeniyle bölgeye çok defa orta Anadolu da denir. Diğer bölgelerin ortasındadır. Kuzeyde Karadeniz bölgesi, doğuda Doğu Anadolu bölgesi, güneyde Akdeniz bölgesi, batıda Ege bölgesi, kuzeybatıda Marmara bölgesiyle sınırlıdır. Bu konumu iç Anadolu bölgesinin önemini bütün tarih boyunca artırmıştır. Kuzeyden güneye, doğudan batıya ulaşım iç Anadolu bölgesinden geçen yollarla yapılır.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İç Anadolu kuzeyde ve güneyde yüksek kenar dağlarla kuşatılmıştır. Batıda, Sultan dağlarından Uludağ'a doğru uzanan dağlık alanlar bölgeyi içbatı Anadolu'dan ayırır. Doğuda ise (Sivas'ın doğusunda), sıradağlar birbirine yaklaşarak doğru Anadolu sınırına varır.

Doğu Anadolu'dan sonra ve ondan az bir farkla yurdumuzun ikinci büyük bölgesidir. Türkiye'nin yaklaşık olarak 1/5'ini kaplar. Fakat büyüklüğüne göre nüfusu azdır. Bu bölgede yaşayanların sayısı, iki kat daha küçük olan Marmara bölgesi kadardır.

İç Anadolu doğal koşullar bakımından fazla çeşitlilik göstermez. Yüzey şekilleri, iklim, bitki toplulukları ve topraklarının karakteri geniş alanlarda birbirine benzer. Bölgenin büyük kısmını yüksekliği 1 000 metreyi aşan yüksek platolar kaplar. Bunların başlıcaları Cihanbeyli, Haymana, Obruk ve Kızılırmak (Bozok) platolarıdır. Bu platoların arasında biraz daha alçak ovalar yer almıştır. Bu ovaların bazıları küçüktür. (Ankara, Kayseri, Eskişehir ovaları gibi). Bazı ovalar ise çok büyüktür. Konya ovasının batıdan doğuya genişliği 200 km'yi bulur. Ovanın kuzeyinde Obruk ve Kızılırmak platosu arasına da başka bir çukurluk yerleşmiştir. Bu çukurluğun en alçak yerini Tuzgölü kaplar.

İç Anadolu platosu yağışlı mevsimlerde su geçiren vadilerle yarılmıştır. Platolar üzerinde yer yer bazı dağlar yükselir (Elmadağ, Sundiken dağları, Yukarı Kızılırmak boylarındaki Akdağlar). İç Anadolu dağlarının bir kısmı volkaniktir; bölgenin güneydoğusunda toplanmıştır. (Karaman'dan Kayseri'ye doğru Karadağ, Karacadağ, Hasan dağı ve Erciyes). Bölgenin en yüksek yerlerini bu volkan konileri meydana getirir.

Bu sönmüş volkanlar dizisinin kuzeyinde Tuz gölü ile Kayseri arasındaki platolar alanında da birçok küçük volkanik şekiller yer alır. Ürgüp ve Göreme yöresinin peribacaları da bu eski volkanların püskürttüğü maddelerden meydana gelmiştir. Bu yöre, ilgi çekici yüzey şekilleri, mağara şehirleriyle bir turizm merkezidir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Bölgenin kuzey kesiminin başlıca akarsuları, Kızılırmak ve Sakarya nehirleriyle Porsuk çayıdır. Bunlar yurdumuzun sınırları içinde doğarak, yurdumuzdan denize dökülen en uzun akarsulardır (Kızılırmak 1 182 km. Sakarya 824 km).

Bölgenin daha kurak olan güney bölümünün suları denize ulaşmaz. Toros eteklerinden Kızılırmak ve Sakarya yakınlarına kadar uzanan bu geniş alan, yurdumuzun en büyük kapalı havzasıdır. Toroslar'dan ve volkanik dağlardan inen bazı ırmaklar burada sona erer. Bu kapalı havzanın en çukur yerleri bazı bataklıklar ve sığ göllerle kaplıdır. Bunların en büyüğü Tuz gölüdür. Yazın buharlaşma ile çok su kaybeder; alanı daralır ve kenarlarında kalın bir tuz tabakası çökelir. Dünyanın en tuzlu göllerinden biridir. Gölden, tuz üretmek için yararlanılır. Akşehir gölü, Eber gölü, Çavuşcu gölü bölgenin diğer gölleridir. Sakarya üzerinde Sarıyer baraj gölü

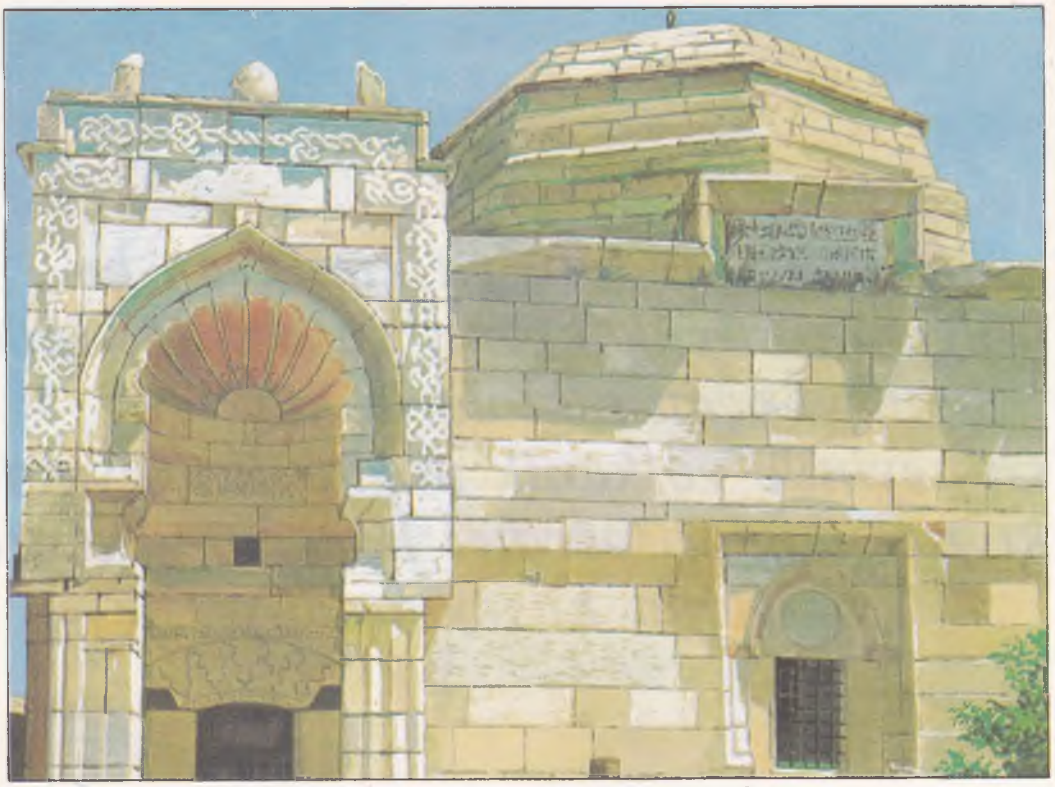

İç Anadolu bölgesinde yer alan Kırşehir'de Âşık Paşa türbesi. Bu türbe 1333'te yaptırılmıştır.

ve Hirfanlı baraj gölleri de bulunmaktadır.

İKLİM

İç Anadolu bölgesinde kara iklimi görülür. Kışlar çok soğuk, uzun ve karlıdır. Bütün bölgede kış aylarının ısı ortalaması 0°'nin altındadır. Bölge içinde batıdan doğuya gidildikçe ısı birkaç derece düşer. Bütün bölgede kış mevsiminde —30°, hattâ doğu kısımlarında bu derecenin de altında sıcaklıklar ölçülmüştür. Bu uzun ve karlı kış dönemini kısa bir ilkbahar ve kısa bir yaz mevsimi izler. En sıcak ayın sıcaklık ortalaması 20°-23° dolayındadır.

İç Anadolu bölgesinde yağışlar azdır. Bunun nedeni bölgenin dağlarla çevrili olmasıdır. Yıllık yağış ortalaması 250-500 mm arasındadır. Yağışlar ilkbahar ve kış aylarında toplanmıştır. Yıllık yağış tutarı yeterli değildir. Bölgenin kuzey kısımlarında yıllık yağış 400 mm dolayındadır; diğer kısımlarında daha da aşağı düşer. (300 mm kadar). Buraları yurdumuzun en az yağış alan yöreleridir. Bütün iç Anadolu, Türkiye'nin kuraklıktan en çok etkilenen bölgesidir. Bu etki, bölgenin orta kısımlarında daha da şiddetlenir. Bu özellik az yağış düşen yıllarda çok olumsuz sonuçlara yol açar.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İç Anadolu, yarı kurak iklimin etkisiyle bozkırlarla kaplıdır; tek tük ağaçlara daha çok vadi tabanlarında ve dere boylarında rastlanır. Bunlar genellikle kavak ve söğüt türündendir. Buna karşılık daha fazla yağış alan bölgelerle, dağların yüksek kesimlerinde seyrek ormanlar görülür. Bunlar da, yüzyıllardan beri insan eliyle yok edilmiş ormanların kalıntılarıdır. Ormanlarla kaplı alanların oranı % 7 dolayındadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinden sonra yurdumuzun en az ormanı olan kesimidir. Bölgenin bazı yerlerinde ormanların kapladığı alan % 1'in altına düşer.

İç Anadolu bölgesi topraklarının % 27'si ekili-dikili alanlar, % 17'si nadasa bırakılan alanlar, % 7'si orman, % 43'ü çayır ve meralar, % 7'si kültüre elverişli olmayan alanlardan meydana gelir.

BÖLGENİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Bölge eski çağlardan beri, tarım ürünleri ve hayvancılıkla ün yapmış bir yöredir. Yurdumuzun tahıla ayrılmış alanlarının büyük kısmı bu bölgemizde yer alır; tahıl üretiminin yaklaşık % 40'ı bu bölgeden elde edilir. Ayrıca meyve üretiminin 1/5'i, Baklagiller üretiminin 1/3'ü de bu bölgeden elde edilir. Bölgede önemli ölçüde şeker pancarı üretimi de yapılmaktadır.

Bölgenin diğer ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. Özellikle küçük baş hayvan üretimi büyük boyutlara ulaşır. Yurdumuzda bulunan küçük baş hayvanlardan koyunların 1/3'ü, kıl keçisinin yarıya yakını, tiftik keçilerinin ise 3/4'üne yakını bu bölgede bulunmaktadır. Canlı hayvan dışında, ülke ekonomisine hayvansal ürünleri ile de katkıda bulunmaktadır.

Bölge endüstriyel açıdan da önemlidir. Ülkemizdeki endüstriyel üretimin % 14'ü bu bölgede yapılmaktadır.

İç Anadolu bölgesinin Türkiye turizmine katkısı gün geçtikçe daha da artmaktadır. Özellikle Nevşehir-Ürgüp, Göreme, (Ihlara ve Zelve vadileri), Derinkuyu yörelerindeki peribacaları, tapınaklar ve yer altı şehirleri, kaplıcaları, kervansaraylar, Hacı Bektaş ve Mevlâna gibi ünlülerin türbeleri, yurt dışından da önemli ölçüde turist çeken merkezlerdir.

ANKARA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Kuzeyden il topraklarına sokulan Köroğlu dağları, kuzey Anadolu sıradağlarının uzantılarıdır. İlin en yüksek yeri Yıldırım dağıdır (2 044 m). Hüseyin Gazi tepesi 1 415 m yükseklikle en az yüksekliğe sahip dağdır. Bu iki yükselti arasında kalan dağlar yükseklik sırasına göre şöyledir: Çile (1 440 m), Çalık (1 490 m), Küre (5 508 m), Abdüsselam (1 610 m), Mire (1 635 m), Balaban (1 688 m), Dinek (1 744 m), Elma (1 682 m), İdris (1 997 m) dağları.

Anadolu'nun ortasında yer alan başkent Ankara'nın % 27,4'ü, dağların kapladığı alanlardır.

Denizden yüksekliği 800 m olan Ankara ovası Sincan köyüne kadar uzanır. Yaklaşık olarak 30 km uzunluğunda 1,5 km² genişliğinde bir vadi görünümündedir. Çubuk çayının suladığı Çubuk ovası 250 km²'lik bir alanı kaplar. 2 000 km²'lik alanı kaplayan Haymana ovası ilin güneyindedir. Ankara'nın kuzeyinde bulunan Mürtet ovası 40 km²'lik bir alanı kaplar.

Ankara sınırlarının yaklaşık olarak % 1,5'lik bölümü yaylalardır. En önemli yayla Haymana yaylasıdır.

Ankaralılar'ın başlıca dinlenme yeri olan Gençlik parkı.

KİMLİK KARTI 06

Nüfusu : 3 462 880 (1985)
Yüzölçümü : 30 715 km²
Nüfus yoğunluğu : 113
Otomatik telefon kodu : 41

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Altındağ	380 087	425 314	22,49
Çankaya	624 089	640 547	5,21
Keçiören	321 394	452 417	68,39
Mamak	318 171	386 715	39,02
Y.mahalle	299 144	389 989	53,04
Ayaş	17 076	21 991	50,59
Balâ	45 158	47 075	8,31
Beypazarı	38 568	42 155	17,79
Çamlıdere	18 521	18 135	—4,21
Çubuk	54 616	58 819	14,83
Delice	25 262	30 546	37,99
Elmadağı	30 354	33 820	21,62
Gölbaşı	25 306	31 450	43,47
Güdül	15 688	19 995	48,52
Haymana	56 171	60 717	15,56
Kalecik	28 446	26 793	—11,97
Keskin	45 111	48 388	14,03
Kırıkkale	222 893	386 751	110,22
K.hamam	35 513	32 529	—17,55
Nallıhan	34 389	35 494	6,33
Polatlı	86 865	94 716	17,31
Sincan	32 992	59 369	117,50
Sulakyurt	20 139	20 334	1,93
Ş.koçhisar	79 330	98 821	43,94

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 27,4
İlin en yüksek yeri: Yıldırım dağı (2 044 m)
Ovalar: % 14,7
Yaylalar: % 1,5
Platolar: % 56,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 83
Orman alanları: % 9
Ekili ve dikili alanlar: % 60
Çayır ve meralar: % 14
Tarıma elverişsiz alanlar: % 17

Yıllık yağış ortalaması: 367 mm
Yıllık ısı ortalaması: 11,8°
Başlıca tarım ürünleri:
Tahıl, Baklagiller, yağlı tohum, yem bitkileri, sebze ve meyvalar.
Başlıca sanayi ürünleri:
Çimento, çeşitli makineler, içki, madenî eşya, ağaç ürünleri, çeşitli makine parçaları üretimi.

AKARSULAR VE GÖLLER

Kızılırmak, il sınırlarına Şereflikoçhisar'ın doğusundan girer. Bu nehrin yaklaşık 250 km'lik bölümü Ankara sınırlarında kalır. Sakarya nehrinin de il sınırlarında kalan bölümü 170 km kadardır. Ayrıca Ankara suyunu da saymak gerekir. Ankara suyu İncesu deresi, Hatip çayı ve Çubuk suyunun birleşmesinden meydana gelir.

Ankara'nın önemli gölleri yalnız doğu kıyıları Ankara sınırlarında kalan Tuz gölü; 2,5 km²'lik yüzölçümü ile Mogan gölü, 1 km²'lik yüzölçümü ile Eymir gölüdür.

Bunların dışında ilde Hirfanlı, Sarıyar, Çubuk I, Çubuk II, Bayındır, Kurtboğazı baraj gölleri vardır.

İKLİM

Ankara'nın kuzeyinde Karadeniz'in yağışlı ve ılık iklimi, güneyinde step ikliminin bütün özellikleri görülür. Kar yağışlı günlerin sayısı 13,9'dur. Ülkenin yarı kurak yörelerinden birinde yer alan Ankara'nın yıllık yağış toplamı ortalama olarak 367 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Ankara ilinin doğal bitki örtüsü step

Ankaralılar'ın gezinti yerlerinden biri olan Çubuk barajı 1936'da yapılmıştır.

bitkileridir. Bölgede bulunan bitkilerin büyük bir bölümünü kurakçıl ve tuzcul bitkiler oluşturur. Ankara ve çevresinde görülen bitki örtüsü, yağışlı dönemlerde yeşeren, kurak dönemlerde sararıp kuruyan otlardır. İl topraklarının yaklaşık % 9'u ormanlıktır. Orman alanları daha çok ilin kuzey kesimindedir. Bu kesimde bulunan ormanlar da, büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Ormanların başladığı en alt sınır, Kızılcahamam'da 900 metre dolayındadır. Ormanlardaki egemen ağaç türü meşe, ardıç ve bazı iğne yapraklılardır. Kızılcahamam'dan kuzeye doğru gittikçe yoğunlaşan ormanlarda en çok bulunan ağaç türü karaçamdır. Meşe ve çam türleri daha çok Karadeniz ormanlarına geçiş çizgisinde yer alır. İlin doğusu orman açısından oldukça fakirdir. Buralarda az miktarda da olsa, yabani meyva ağaçlarıyla, bodur meşelere rastlanır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Büyük bir bölümü iç Anadolu bölgesinin iklim özelliklerini taşıyan Ankara, kuzeyinden Karadeniz, batısından Marmara ikliminin etkisine girmektedir. Kuzeyi ve batısı dışında kalan bölümde kuru tarıma elverişli ürünler olan tahıl ürünleri yetiştirilir. 1979 yılında Türkiye tahıl üretiminin yaklaşık % 8'i Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

Tahıl türleri içinde ilk sırayı buğday alır. Türkiye buğday üretiminin yaklaşık % 9'u, arpa ve yulaf üretiminin % 7'ye yakın bölümü Ankara'da yapılmaktadır.

1980 yılında Ankara'da ekilen ürünler ve üretim miktarları şöyledir (ton olarak): Buğday (1 759 010), arpa (400 370), çavdar (1 780), yulaf (28 000), mısır (715), pirinç (3 315), Baklagiller (29 060), endüstri bitkileri (312 229), yağlı tohumlar (16 655), yumru bitkiler (92 796). Bunların dışında yem bitkilerinden fiğ, yonca ve korunga üretilmektedir.

1960'lardan itibaren sebze ve meyva üretimi de gelişmiştir. 1970'li yılların sonunda sebze ekilen alan 42 000, bağcılık yapılan alan 30 000 hektara ulaşmıştır. İlde en çok yetiştirilen sebzeler kavun, karpuz, domates, biber, patlıcan ve kabaktır. Aynı yıllarda ilde bulunan meyva ağacı sayısı da 5 milyona ulaşmıştı. Sebzecilik ve meyvacılık sulu topraklarda yapılabilmektedir.

İlin sulanabilen toprakları ise, bütün il topraklarının ancak % 5'idir. Yıllık yağış oranı 300 - 400 mm olan Ankara'da tarıma elverişli alanların yaklaşık % 45'i nadasa bırakılmaktadır. 1980 yılında Ankara'da yetiştirilen meyvalar şunlardır (ton olarak): Armut (15 000), ayva (2 140), elma (30 225), erik (3 160), kayısı (6 000), kiraz (3 440), şeftali (1 070), vişne (4 030), antepfıstığı (58), badem (525), ceviz (2 310), dut (9 370), nar (150), üzüm (80 250).

İlin gelişen nüfus potansiyeline uygun olarak hayvancılığında da belirgin bir artış sürmektedir. Ancak kıl keçisi üretimi 1970'ten sonra düşmeye başlamıştır. Buna karşılık özellikle Ankara yem fabrikasının açılışından sonra kümes hayvancılığında önemli gelişmeler olmuştur.

Ankara hayvancılık alanında tiftik keçisi ile ünlüdür. 19. yüzyılın ortalarına kadar dünya tiftik tekelini elinde tutuyordu. 1864 yılından sonra İngilizler tiftik keçisi üretmek için damızlıklar alarak güney Afrika'da Kap bölgesinde ürettiler. Bunu Amerikalılar'ın tiftik keçisi üretimi izledi. Bunun sonucunda yüzyıllardır Ankara'nın tekelinde bulunan tiftik keçisi üretimi dünyanın çeşitli yörelerine de yayıldı.

Tiftik keçisinin eti, kıl keçisinin etinden daha lezzetlidir. Ortalama ağırlığı dişilerde 35 kg, erkeklerde 45 kg'dır. Ankara keçisi olarak bilinen tiftik keçisi daha çok tiftiği için beslenir. Her kırkma döneminde 2,5 kg ile 6 kg arasında tiftik alınır.

ANKARA ADI NEREDEN GELİYOR

Ankara Yontma Taş devrinden beri bir yerleşim merkezidir. Stefanos Bizantinos Coğrafya Sözlüğü'nde Ankara'dan, Anküra diye söz eder (Ankyra-Ancyre) ve şehrin Galatlar tarafından kurulduğunu belirtir.

Bazı araştırmacılar kentin kurucusu olarak Firikyalılar'ı gösterir ve «gemi çapası» anlamına gelen Anküra adının onlar tarafından verildiğini iddia eder.

Araplar ve Türkler, Ankara'ya Engürü-Engüriye demişlerdir. Engür Farsça «üzüm» anlamına gelmektedir. Ankara adına kaynak olarak, Engürü sözünün zamanla değişime uğraması kabul edilir. Avrupalılar yakın zamana kadar Angora demişlerse de bugün bütün dünyada Ankara adı kullanılmaktadır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Aman karpuz kestim yiyen yok
Aman halin nedir diyen yok
(yar yar aman ayrılamam)

Aman yenile bir yar sevdim
Aman gözün aydın diyen yok
Yar yar aman ben yandım aman

Aman o kız seni beni aldılar aman
Sevdalımın gözleri de yoldadır aman
Yar yar aman benyandım aman

Aman karpuz kestim kırmızı
Aman şu gelen kimin kızı
(yar yar aman ayrılamam)

Aman gerdanında beni var
Aman sandım sefer yıldızı
(yar yar aman ben yandım aman)

Aman o kız seni beni aldadır aman
Sevdalımın gözleri de yoldadır aman
Yar yar aman ben yandım aman

İlgi çekici özellikleriyle : ANKARA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Sakarya bölümünde yer alan Ankara kuzeyde Bolu, Çankırı; doğuda Çorum, Yozgat, Kırşehir; güneydoğuda Niğde, güneyde Konya, batıda Eskişehir illeriyle sınırlıdır.

Ankara'da Beypazarı ve Nallıhan ilçelerinde ipekböcekçiliği yapılmakta; yılda yaklaşık 40 ton koza elde edilmektedir.

1980 yılında ilde saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): At (9 070), katır (3 140), eşek (52 830), domuz (170), inek (291 575), öküz (23 960), sığır (boğa, 24 280), manda (21 545), koyun (1 881 180), kıl keçisi (38 000), tiftik keçisi (771 130). Ayrıca 3 500 000'in üzerinde kümes hayvanı saptanmıştır.

Ankara'da çok eski zamanlardan beri arıcılık ve bal üretimi yapılmakta, bal üretimi düzenli bir artış göstermektedir. Beyaz, kokulu ve çok lezzetli olan

Ankara balı, aranan bir baldır. 1979 yılında 84 862 adet arı kovanı bulunduğu tesbit edilmiştir. Arıcılık daha çok Çamlıdere ve Kızılcahamam ilçelerinde yapılır. Buraların dışında Beypazarı, Çubuk ve Yenimahalle ilçelerinde de arıcılık yapılmaktadır. 1950 yıllarına oranla kovan sayısı % 100'lük bir artış göstermiş, 1980 yılında toplam 834 ton bal üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Ankara maden açısından zengin bir ilimiz değildir. Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nce yapılan araştırmalar sonucunda şu madenlerin bulunduğu anlaşılmıştır.

Kömür: Yenimahalle, Şereflikoçhisar.
Linyit kömürü: Çamlıdere, Kalecik, Bâlâ.
Demir: Kırıkkale, Keskin, Bâlâ.
Bakır: Bâlâ, Keskin.
Manganez: Kızılcahamam, Güdül, Kalecik, Haymana, Ayaş, Kırıkkale, Keskin.
Çinko: Keskin.
Bentontonit: Kalecik, Keskin.
Kil: Şereflikoçhisar, Gölbaşı, Polatlı.
Perlit: Çamlıdere, Çubuk.
Tuz: Şereflikoçhisar.

1975 yılında Ankara'nın çalışan nüfusunun % 0,4'ü madencilikle uğraşıyordu.

Ankara'da üretime yönelik imalât sanayii yeterince gelişmemiştir. En önemli sanayi dalı özellikle cumhuriyet döneminden sonra bu ilde kurulan silah sanayii ile ilgili olan makine sanayiidir. Bunun dışında ağaç ürünleri dediğimiz mobilya sanayii de gelişmiştir.

Cumhuriyetten önce dokuma sanayii ildeki tek sanayi dalıydı. 1923 yılında Ankara fişek fabrikası, 1925 yılında Kırıkkale topçu mühimmat fabrikası, 1930'da Ankara mermi doldurma fabrikası kuruldu. Bunu dinamit, barut fabrikaları izledi. Böylece Ankara birkaç un değirmeni, tuğla ocağı ve küçük dokuma atelyesinden, o zamanın savaş sanayii merkezi durumuna geldi. Bunun da nedeni bağımsızlığın ancak güçlü bir orduyla korunabileceği düşüncesiydi.

Ankara modern bir şehir olma yolunda ilk adımlarını atarken; 1928'de Ankara çimento fabrikası kuruldu.

1950'li yıllarda ildeki önemli sanayi kuruluşları arasında Atatürk orman çiftliği, Ankara bira fabrikası, Ankara şeker fabrikası ile, Et ve Balık Kurumu'nun Ankara et kombinası yer alıyordu. 1960'larda madenî eşya sanayii hızla gelişti.

1970'li yıllarda makine imalâtı sanayii önem kazandı. Yine 1970'lerde ağaç ürünleri sanayii gelişti, Ankara, özellikle mobilyacılık alanında, Türkiye'nin önde gelen illerinden biri oldu.

Günümüzde Ankara'da, madenî eşya, gıda, içki, matbaacılık, kimya, taşıt, makine imalâtı dallarında üretim yapılmaktadır.

Ankara'nın ünlü Kızılay meydanı ve Gazi Mustafa Kemal bulvarı.

TARİH

Ankara, Hititler'le tarih çağına girmiştir. Bölge, İ.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda Frikyalılar'ın egemenliğindeydi. Yapılan kazılarda, Hititler'den sonra bölgeye Frikler'in egemen olduğunu gösteren birçok belge bulunmuştur. Daha sonra Lidyalılar yöreye egemen oldular (İ.Ö. 7. yüzyıl-İ.Ö. 574). İ.Ö. 574-İ.Ö. 331 yılları arasında bölgeye Persler'in egemen olduğu görülür. İ.Ö. 334 yılında Makedonya imparatoru Büyük İskender, Ankara yöresini eline geçirmiş, İskender'in ölümünden sonra Selevkos devletinin eline geçmiştir. Bölge daha sonra Galatlar'ın egemenliğine girdi (İ.Ö. 278-İ.Ö. 189).

Romalılar. İ.Ö. 3. yüzyılda Ankara yöresini Galat prenslerinden aldılar. Romalılar'ın 3 lejyonunun toplandığı bu çağda kentin nüfusu 100 000'i aştı. İlk Roma imparatoru Avgustos adına bir tapınak yapıldı. Bu tapınağın kalıntıları günümüzde Hacı Bayram camisinin yanında bulunmaktadır.

395 yılında Roma imparatorluğu ikiye bölününce, Ankara, bütün Anadolu gibi Bizans imparatorluğunun payına düştü. İki defa İranlılar'ın saldırısına uğradı.

654 yılında Müslüman Araplar şehri ele geçirdiler; fakat kısa bir süre sonra yeniden Bizanslılar'ın eline geçti. 838 yılında Abbasi halifesi El-Mutasım'ın ordularınca Bizanslılar'dan alındı. Yakılıp, yıkılarak yağmalanan şehir daha sonra yeniden Bizans yönetimine geçti.

1071 Malazgirt zaferi Türkler'e Anadolu kapılarını ardına kadar açmıştı. Ankara'nın bu zaferden iki ya da üç yıl sonra Türkler'in eline geçtiği sanılmaktadır. Ankara bu tarihten sonra bir eyalet merkezi olarak Anadolu Selçuklu devletine bağlandı.

1101-1102 yıllarında Haçlı orduları şehre girdilerse de daha sonra yenilerek geri çekildiler. Bu sıralarda Haçlı seferlerini fırsat bilen Bizanslılar Ankara'yı ele geçirdiler. Fakat, kısa bir süre sonra Selçuklular'a bağlı Danişmendoğulları şehri Bizanslılar'dan geri aldı.

13. yüzyılın ikinci yarısında Ankara, İlhanlılar'ın egemenliğine girdi. 1328'de İlhanlılar'a bağlı Eretna devletinin idaresine verilen Ankara'da bağımsız bir Ahi yönetiminin kurulduğu görülür. Bu bağımsız devlet 1344-1354 yıl-

İç Anadolu bölgesinin en büyük şehri olan başkent Ankara'da, Ulus meydanındaki Atatürk heykeli.

ları arasında egemen oldu. Özellikle dinî ve iktisadi bir kurum olarak bilinen Ahilik böylece siyasi bir nitelik de kazanmış oluyordu.

1354 yılında Orhan Gazi'nin büyük oğlu Şehzade Süleyman Paşa (Rumeli'ye geçen ilk Türk komutanlarındandır) tarafından Osmanlı devletine katıldı. I. Murat tahta geçince, bir ara elden çıktıysa da bir müddet sonra tekrar Osmanlı sınırlarına katıldı. 28 Temmuz 1402'de Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesi ile şehir Osmanlılar'ın elinden çıktı. Şehir 1403'te Yıldırım'ın oğullarından Çelebi Mehmed'in elindeydi. 1404'te kardeşi İsa Çelebi,, Ankara'yı kuşattı ama alamadı. 1406'da Emir Süleyman geçici olarak Ankara'yı ele geçirdi.

1413 yılında Çelebi Mehmed, Osmanlı birliğini sağlayıp I. Mehmed adı ile hükümdar olduktan sonra, Ankara sürekli olarak anavatana katılmış oldu. Ankara, Fatih çağına kadar Anadolu beylerbeyiliği denen çok geniş Türk topraklarının merkeziydi. Merkezin Kütahya'ya taşınmasından sonra da birçok beylerbeyi Ankara'da oturdu.

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye Reisi olarak 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. 23 Nisan 1920'de TBMM büyük törenle Ankara'da açıldı. Kurtuluş Savaşı Ankara'dan yönetildi.

Ankara, 13 Ekim 1923'te Türkiye'nin başkenti oldu. 16 Ekim 1923'te Ankara'da ilk Türkiye Cumhuriyeti bütün dünyaya ilan edildi.

Ankara'da Ata'dan Bir Armağan
ATATÜRK ORMAN ÇİFTLİĞİ

Atatürk, yurdumuzda her alanda yeniliği getiren, güçlüğün yenilebileceğini gösteren kişidir. Çorak Ankara topraklarında bugün yeşil bir nefes olan bir çiftliğin kurulabileceğini hiç kimse o zamanlar düşünemezdi. Ama Atatürk bu topraklarda da her çeşit tarımın yapılabileceğini kanıtladı.

1925 yılında Atatürk o dönemin tarımcılarına kendisi için bir çiftlik yeri bulmalarını söylemişti. İlgililer, bugünkü çiftliğin olduğu yer dışında birçok yer gösterdiler ve Atatürk bugünkü çiftliğin yerini sorduğu zaman: «Tabiat buradan her şeyini esirgemiş,» diye burada çiftlik kurmanın imkânsızlıklarını anlattılar. O yenilmeyen irade: «Bu kadar elverişsiz bir yeri biz ıslah etmezsek kim gelip eder,» diye, çiftliğin burada kurulmasına karar verdi.

Gerçekten de amaç Türk çiftçisine, çalışıldığı takdirde en elverişsiz toprakların bile verimli bir hâle gelebileceğini kanıtlamaktı. Amaca ulaşıldı. Bugün Ankaralı burada dinlenir. Burada sebze, meyva ve tarım ürünlerinden süt endüstrisine, şaraba kadar birçok alanda üretim yapılmaktadır. Çiftliğin bir de hayvanat bahçesi vardır.

ATATÜRK, 11 Mayıs 1937'de bütün mülkleri ile birlikte Atatürk Orman Çiftliği'ni de milletin hizmetinde kullanılması isteği ile devlete devretti. Günümüzde tüzel kişiliği olan bir iktisadi devlet kuruluşu durumundaki çiftlik çorak topraklar üzerinde bir yeşil abidedir.

ANIT KABİR

Anıt-Kabir, Ankara 'nın güneyinde, Rasattepe dedir. Ankara kalesi dışında, şehrin en yüksek noktası burasıdır. Atatürk'ün na'şı 10 Kasım 1953'e kadar Etnografya müzesinde kaldıktan sonra bu tarihte törenle Anıt-Kabir'deki ebedi istirahatgâhına götürülmüştür. 25 Aralık 1973'te vefat eden silah ve politika arkadaşı eski cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü de Anıt-Kabir'e gömülmüştür.

Anıtın temeli 9 Ekim 1944'te atıldı. Proje, Ord. Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'ya aittir. Şeref Salonu'ndaki büyük lahdin mermeri tek parçadır. 42 ton ağırlığındaki bu mermer lahdin uzunluğu 4,20 m, genişliği 1,60 m'dir. Şeref Salonu'nun yüksekliği 20 m, eni 32 m, boyu 60 m'dir. Anıt-kabir'in yapımında kullanılan taşlar, Çankırı çevresinden getirilmiştir. Bu, sarı ve açık kurşuni renkte bir taş çeşididir. Birçok Roma anıtında aynı taş kullanılmıştır. Hem gösterişli, hem çok dayanıklıdır.

Şeref Holü'nün yan duvarları Bilecik mermerindendir. Büyük lahdin mermeri, Adana'nın Osmaniye kazasından getirilmiştir. Bu büyük mermer parçasını, Ankara'daki Türk ustaları işlemiştir.

Türk ulusunun Atatürk'e şükranlarını belirten bu anıt, 15 000 m²'lik bir alanı kaplar.

Başkent Ankara'nın en tanınmış meydanlarından ve yol kavşaklarından biri Tandoğan meydanıdır.

TURİZM

Ankara ili, gerek doğal güzellikleri, gerekse tarihî eserleriyle oldukça zengin bir ilimizdir. Atatürk tarafından kurulan Atatürk Orman Çiftliği yeşil alanları ve üzerinde kurulu tesisleriyle büyük bir park görünümündedir. Sıcaktan bunalan insanlar için en yakın dinlenme yeri burasıdır.

Ankara — Konya yolu üzerinde ve Ankara'nın 15 km güneybatısında bulunan Mogan gölü, gazinoları, plajı ve su sporları ile güzel bir dinlenme merkezidir.

Çevresi ormanlarla kaplı bir krater gölü olan Karagöl, Ankara'ya 68 km uzaklıktadır. Ayrıca kış sporlarının yapıldığı Elmadağ, büyük bir bölümü milli park olan çam ormanları ile kaplı, kaynak suları ile ünlü Kızılcahamam, Haymana, Ayaş, Karakaya kaplıcaları, ilin önemli doğal güzellikleridir.

Tarihî eserler açısından Ankara oldukça zengin bir ilimizdir. Polatlı ilçesinin 21 km batısında bulunan Gordium İ.Ö. 3000 yıllarında insanların yaşadığı antik bir kenttir.

Ankara'yı her yönüyle gören bir tepenin üzerinde bulunan Ankara kalesi şehrin simgesi durumundadır. Firikyalılar tarafından İ.Ö. 8. yüzyılda yaptırıldığı sanılmaktadır. 1249 yılında Sultan Keykâvus kaleyi onartmıştır. İç ve dış kale olmak üzere iki bölümden oluşan Ankara kalesinin, iç kaledeki zından kapısının bitişiğinde Alâeddin camisi bulunmaktadır.

Haymana'nın 28 km kuzeydoğusunda, Hititler'den kalma bir kale olan Gâvur kalesi, kalıntılar arasında bir kaya kabartması ve birçok mezar dikkati çeker. Kalecik ilçesinde, 150 metre yükseklikteki bir tepenin üzerinde bulunan Kalecik kalesi; Kırıkkale'nin 3 km kuzeyindeki Kırıkkale, Ankara'nın eskiden kalma başlıca kaleleridir.

1382 yılında Ahi Elvan Mehmet Bey'in yaptırmış olduğu Ahi Elvan camisi, Samanpazarı'nın Koyun pazarı sokağındadır. Oyularak yapılmış ceviz minberi, Selçuklu oymacılığının güzel bir örneğidir. Ahi Yakup mahallesinde bulunan Ahi Yakup mescidi, 1391 yılında Ahi Yakup tarafından yaptırılmıştır. Ankara kalesinin içindeki Alâeddin camisi (1198), cevizden oyma minberiyle Türk oymacılığının güzel örneklerinden biridir. 1427 yılında Bayramiye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli tarafından yaptırılan Hacı Bayram camisinin ahşap yapısındaki incelik dikkat çekicidir. Diğer önemli camiler Aslanhane camisi (1290), Yenicami (1516), İki Şerefeli (1674), Çiçekçioğlu (17. yüzyıl), Direkli camileridir.

Kale eteğindeki Çengelhan, Kurşunluhan, Mahmut Paşa bedesteni, Hacıdoğan mahallesindeki Suluhan, Beypazarı, çarşısında bulunan Nasuh Paşa hanı, Çankırı caddesindeki Roma hamamı, görülmeye değer tarihî eserlerdir.

Ankara'da çok sayıda müze vardır. Bunların en önemlisi, Etnografya müzesidir. Müzede Anadolu'nun çeşitli yörelerine ait giysiler, ev ve mutfak eşyaları, çeşitli madenî eşyalar, ahşap eserler ve hat sanatından örnekler sergilenmektedir. Atatürk müzesi, Atatürk kitaplığı, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi müzesi, Eski Köşk, Yeni Köşk, Atatürk Konutu ve DDY müzesi, Polatlı ilçesi Alagöz köyündeki Atatürk Karargâhı, Tabiat Tarihi ve Gordion müzeleri, ildeki diğer müzelerdir.

FOLKLOR

Hititler'den bu yana birçok uygarlığın etkisinde kalan Ankara kültüründe, değişik geleneklerin etkisi bulunmaktadır. Kadınlar düğünlerde eskiden üçetek giyerlerdi; 19. yüzyıldan itibaren bunların yerini ikietek almıştır. Kadınların gündelik kıyafetinin başlıca parçaları içlik, düz hırka, kalıpsız fes ve peşli entaridir. Sokak kıyafeti olarak eskiden ferace giyen kadınlar, 19. yüzyılın sonlarına doğru çarşaf ve yaşmaktan oluşan kıyafeti giymeye başlamıştır. Geleneksel erkek giyiminde üçetek, şalvar, pamuklu hırka, lata, fes ve mergup denen ayakkabılar yaygındır. Geleneksel erkek giyiminde efelerin giydiği kıyafetin ayrı bir yeri vardır. Efe kıyafetinin başlıca parçaları cepken, camadan, zıpka, osmaniye işlik ve kuşaktır.

Daha çok ayak figürleriyle belirginleşen Ankara halk oyunları önemli günlerde oynanır. Ayrıca, cirit sıra gezme, çengi oyunları geleneksel oyunlardır. Müzik eşliğinde oynanan oyunların en ünlüsü Ankara halayıdır. Ankara halk oyunlarının önemli bir bölümü zeybektir: Ankara zeybeği, Mendil zeybeği, Seymen zeybeği, Yağcıoğlu zeybeği gibi.

ÇANKIRI

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Çankırı topraklarının % 61'ini dağlar kaplar. İldeki en önemli dağ sırası, Ilgaz dağlarıdır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan bu dağların en yüksek noktası 2 560 m'dir. Ilgaz dağları üzerindeki tepeler Çatalılgaz (2 530 m), Küçükhacet (2 311 m), Kulpi (1 980 m), Bulancak (1 935 m), Altunsivrisi (1 934 m) ve Kocadağ (1 763 m) tepeleridir.

Çorum-Tosya sınırından itibaren batıya doğru uzanan Erikli, Karakaya, Sarıkaya, Ilısılık, Doğdu, Yapraklı, Taşyakası, Batıbeli ve Dumanlı dağları, 2 000 m yüksekliğe ulaşan sıradağlardır.

Daha güneyde ayrı bir sıra olarak Çit, Karataş, Elden, Aydos ve Bozkır dağları bulunur. Eğriova Hodalca, Eleman dağları Çankırı ilini Zonguldak ve Bolu'dan ayırır.

İl yüzölçümünün % 28,7'sini platolar, % 7,7'sini ovalar, % 2,6'sını yaylalar kaplar. Başlıca ovaları Kızılırmak havzasında toplanmıştır. Havza içinde doğu-batı doğrultusunda 25-30 km uzunluğa ulaşan ovalar vardır. Özellikle taşkın zamanlarında suların getirdiği alüvyonlu toprakların birikmesi sonucunda meydana gelen bu ovalar tarıma elverişlidir.

Bunun dışında Devres çayı boyunca uzanan alüvyonlu topraklarla kaplı ovalar Melen çayı, Tatlıçay gibi akarsuların çevresindeki küçük ovalar dışında Eskipazar ilçesini de içine alan güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Eskipazar ovasıyla, Çerkeş ovasını sayabiliriz.

İlin % 3'ünden daha az bir bölümünü yaylalar oluşturur. Başlıcaları Ilgaz dağları üzerindeki yaylalarla, Eskipazar'ın Dede yaylası, Dumanlı ve Aydos dağları arasındaki Sanı yaylası, Erikli, Sarıkaya, Karakaya, Ilısılık, Taşkayası ve Dumanlı dağ sırası üzerinde bulunan Yapraklı yaylasıdır.

Bunların dışında dik ve yüksek eğimli dağların arasında akarsuların açtığı dar şerit hâlinde vadiler bulunmaktadır. Akarsuların adlarıyla anılan bu vadilerin başlıcaları Eskipazar çayı vadisi, Melen çayı vadisidir. Tabanla-

Çankırı'da eski Türk evleri ve Atatürk heykeli.

KİMLİK KARTI 18

Nüfusu : 267 322 (1985)
Yüzölçümü : 5 660 km²
Nüfus yoğunluğu : 47
Otomatik telefon kodu : 671

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	82 002	87 554	13,10
Çerkeş	19 123	20 070	9,67
Eldivan	10 214	10 476	5,07
Eskipazar	23 063	23 836	6,59
Ilgaz	26 187	24 194	—15,83
Kurşunlu	32 442	35 871	20,10
Orta	21 508	21 784	2,55
Ovacık	9 108	8 280	—19,06
Şabanözü	14 763	13 166	—22,90
Yapraklı	21 518	22 091	5,26

Coğrafi konum : 32° 30′ ve 34° doğu boylamları ile 40° 30′ ve 41° kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 61
İlin en yüksek yeri: Ilgaz dağı (2 560 m)
Ovalar: % 7,7
Yaylalar: 2,6
Platolar: % 28,7

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98
Orman alanları: % 27
Ekili ve dikili alanlar: % 36
Çayır ve meralar: % 35
Tarıma elverişsiz alanlar: % 2

Yıllık yağış ortalaması: 397,2 mm
Yıllık ısı ortalaması: 11,5°

Başlıca tarım ürünleri:
Arpa, buğday, fiğ, kavun, mercimek.

Başlıca sanayi ürünleri:
Alçı, yem, süt ürünleri.

rı alüvyonlu topraklarla kaplıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Çankırı'nın en büyük akarsuyu Kızılırmak'tır. Bunun dışında büyüklük sırasına göre Devrez, Acı, Melen, Terme, Eskipazar ve Uluçay gibi akarsular vardır.

İl sınırları içinde 30 km akan Kızılırmak tarıma oldukça elverişli bir alan oluşturur. Karakaya dağlarından doğan Acıçay Terme çayıyla birleşerek Kızılırmak'a karışır. En önemli kolu il merkezinin içinden geçen Tatlıçaydır. Suları çok tuzlu olduğu için sulamada kullanılmaz.

Bir adı da Soğanlıçay olan Melân çayı, Bayındır köyü yakınlarında Çankırı ili topraklarına girer. Hamamlı'da Uluçay'la birleşerek Çankırı-Zonguldak sınırını oluşturur.

İlin ikinci büyük akarsuyu Devrez Çayıdır. uzunluğu 211 km olan akarsu Avşar ve Mandıra köyleri arasında Kızılırmak'a karışır. Bunların dışında Eleman dağlarından doğan ve Filyos çayına karışan Eskipazar çayı ve Uluçay, ilin önemli akarsularıdır.

İlde bulunan başlıca göller Çırdak, Bulancak, Bosman, Kamış, Çivi, Sülük, Bozkaya, Taşkaracalar, Karagöl ve Suzak gölleridir. Kışın bol yağışlarla ve eriyen karlarla suları çoğalan göllerin yazın genellikle suları kurur.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Kaçma güzel kaçma ben adam yemem
Gizli sırlarını ellere vermem

Ateşine yandım
Seni benim sandım
Pek gafil avlandım

İmaret de güzellerin malıdır
Lahuri şal al fistanın güllüdür

Ateşine yandım
Seni benim sandım
Pek gafil avlandım

Hey ağalar ben bir leyla yitirdim
Mecnun olup dağ başına oturdum

Ateşine yandım
Seni benim sandım
Pek gafil avlandım

İKLİM

Çankırı ilinde egemen iklim türü, kara iklimidir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve sert geçer.
İlde yıllık ısı ortalaması (merkez ilçesinde) 11,5°, yıllık yağış ortalaması 397,2 mm'dir. Yağışlar daha çok ilkbahar ve kış aylarında olur. En az yağış ise temmuz aylarındadır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Çankırı ilinin kuzeyi ormanlıktır. Güneye doğru gidildikçe çalılık ve stepler görülür. Eskiden çok geniş bir alanı kaplayan ormanların büyük kısmı, günümüzde yok olmuştur. En çok meşe, çam ve köknar ağaçlarına rastlanır. Ayrıca kavak, söğüt, çam, ardıç ağaçları vardır.

EKONOMİ
TARIM VE HAYVANCILIK

İlin ekonomisinde tarımın özel bir ağırlığı vardır. Özellikle tahıl üretimi ve hayvancılık ilin çok eski çağlardan beri önde gelen uğraşısıdır. İlde başlıca tarım ürünleri tahıl, Baklagiller, sebze ve meyva türleridir.
1980 yılında Çankırı ilinde 181 982 hektar alanda tahıl ekimi yapılarak 477 752 ton tahıl üretilmiştir. Ayrıca 31 965 hektar alanda Baklagiller, 2 171 hektar alanda endüstri bitkileri, 220 hektar alanda yağlı tohumlar, 6 525 hektar alanda yumru bitkiler ekilmiştir.
Aynı yıl sayısı bir milyona yaklaşan meyva ağacından 26 720 ton meyva üretilmiştir. Sebze üretimi ise 1980 yılında 2 877 hektar alanda yapılarak şu sebzeler elde edilmiştir: 3 250 ton lahana, 178 ton marul, 170 ton ıspanak, 800 ton pırasa. Meyvası yenen sebzelerden kavun (40 000 ton), karpuz (44 000 ton), balkabağı (900 ton), kabak (1 000 ton), hıyar (1 840 ton), patlıcan (2 400 ton), bamya (7 ton), domates (38 800 ton), biber (275 ton), üretilmiştir.

1980 yılında ilde ekilen başlıca ürünler şunlardır (ton olarak): Buğday (126 840), arpa (84 960), yulaf (350), kaplıca (650), mısır (1 952), pirinç (1 140), mahlut (811), bakla (68), nohut (1 600), fasulye (4 231), mercimek (6 080), fiğ (17 750), burçak (1 190), şeker pancarı (54 495), ayçiçeği (220), soğan (3 395), sarmısak (1 020), patates (171 000).

Aynı yıl meyvalardan armut, ayva, elma, muşmula, erik, iğde, kayısı, kızılcık, kiraz, şeftali, vişne, zerdali, badem, ceviz ve dut üretimi yapılmıştır.
1980 yılında ilde saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): At (7 240), katır (790), eşek (22 290), deve (390), domuz (330), sığır (141 000), manda 1 818), koyun (626 470) kıl keçisi (295 130). Ayrıca 590 000'in üzerinde kümes hayvanı ve 38 450 arı kovanı tesbit edilmiştir.
1980 yılında Çankırı ilinde hayvansal ürün üretimi şöyledir: Süt 81 295 ton, yapağı 1 055 ton, kıl 150 ton, bal 800 ton, balmumu 25 ton, yumurta 51 949 000 adet, deri 103 580 adet

SANAYİ VE MADENCİLİK

Çankırı, sanayi açısından gelişmemiş illerimizdendir. 1930'lu yıllarda ilde sanayi kuruluşu olarak bir un fabrikası bulunuyordu. 1940'lı yıllarda dört yeni işletme hizmete açıldı. Bunlar elektrik santrali, un fabrikası, alçı ve kereste tesisleriydi. 1970'li yıllarda 16 000 ton kapasiteli Çankırı yem fabrikası, 1974'te süt fabrikası hizmete girdi. Bunların dışında Tekel genel müdürlüğünün kaya tuzlası, yüksek kapasiteli un fabrikaları, Eskipazar kereste fabrikası, Balbudan ve Bayramlar alçı fabrikaları, çivi-tel fabrikası, Anadolu dokuma sanayii fabrikası, Tuğla fabrikaları, halen üretimde olan kuruluşlardır.
İlde henüz yapımı süren önemli sanayi kuruluşları vardır. Ağır sanayi teçhizat fabrikası, DDY'nin makas fabrikası, tuz, un, yün fabrikaları gibi sa-

ÇANKIRI ADI NEREDEN GELİYOR

Çankırı'nın adı, önceleri Paflagonya, sonraları Galatya'ya bağlanan Gangra kale şehrinden gelir. Gangra sözü Galat dilinde «keçi» anlamına geldiği için, bu kentin adının «keçileri bol yer» demek olduğu söylenir. Türkler buraları aldıktan sonra şehrin adını Kângırı biçiminde söylemişlerdir. Zamanla Kengırı ve Çankırı olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra T B M M 9 nisan 1925'te çıkardığı bir kanunla, şimdiki adı kabul etmiştir. Roma imparatorluğu döneminde Çankırı'ya verilen Germanikapolis adı kısa bir süre kullanılmıştır.

İlgi çekici özellikleriyle : ÇANKIRI

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan Çankırı kuzeyde Kastamonu, doğuda Çorum, güneyde Ankara, batıda Bolu, kuzeybatıda Zonguldak illeriyle sınırlıdır.

nayi kuruluşlarının hizmete girmesiyle ilde sanayi ve ekonomik yönden büyük gelişmeler olacaktır.

Çankırı yer altı kaynakları açısından zengin bir il değildir. Bulunan madenler işletmeye elverişli olmadığından il ekonomisine katkıda bulunamamaktadır.

İlde değerlendirilen en önemli yer altı kaynağı tuzdur. Yaklaşık olarak 500 milyon ton rezerve sahip olan tuz yatakları işletilmektedir.

Çankırı topraklarında 2 753 000 ton betonit, 100 000 000 ton çimento ham maddesi, 500 000 000 ton alçıtaşı, 3 300 000 ton manyezit, 15 000 000 ton perlit, 500 000 000 ton tuz, 123 165 000 ton linyit vardır. Çerkeş ilçesinde traverten kökenli mermer bulunmaktadır.

TARİH

Bugün Çankırı topraklarının üzerinde bulunduğu bölge Anadolu'da ilk siyasal birliği kuran Hitit imparatorluğuna bağlıydı. Hattâ bu çevre imparatorluğun ana topraklarından sayılırdı ve başkent Hattuşaş'a çok yakındı. Hi-

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Çankırı'nın sanat tarihi ve uygarlık tarihi bakımından en önemli eseri ünlü mimar Koca Sinan tarafından yapılan Ulucami'dir. Kanuni Süleyman döneminde, 1522'de başlanıp 1558'de tamamlanan bu cami birçok depremde zarar görmüş; 1936'da esaslı bir şekilde onarılmıştır.

Çankırı Kalesi, Romalılar tarafından yapılmış, Bizanslılar ve Osmanlılar tarafından onarılıp kuvvetlendirilmiştir. Kalede Selçuklular, Danişmendoğulları döneminde yapılmış ekler de vardır. Ayrıca tüneller, kaya mezarları ve daha başka kalıntılar göze çarpar. Danişmendoğulları komutanlarından karatekin Bey'in türbesi de kale içindedir.

Çankırı ili içindeki Taş mescit Çankırı'nın görülmeye değer, en önemli anıtlarından biridir. 1235 yılında ünlü Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılmış bir hastahanedir. O dönemde Şifahane denen bu yapının merdivenleri ve kapı süsleri olağanüstü bir sanat eseridir. Son yıllarda restore edilmiştir. Bu eserlerden başka Eskipazar'da Selçuklu hisarları, Kurşunlu'da Selçuklu camisi ve Çavundur hamamı denen tarihî kaplıca, Karaköprü adlı Roma köprüsü, Yaprakl ilçesinin Beşdut köyündeki mağara ve Çankırı'nın 25 km doğusundaki Tuz Madeni'ndeki 160 m uzunluğu olan tünel görülmeye değer önemdedir.

Çankırı'da 19. yüzyıldan kalan bir saat kulesi, İsfendiyaroğulları beyliği döneminden kalan bedesten de güzel sanat eserleridir. Şehirde Ulucami'den başka Osmanlı çağı eserleri arasında Ali Bey camisi de, yap biçimi ve süslemeleri bakımından üstün bir sanat eseri sayılır.

Çankırı ilinin kuzey kesimindeki Ilgaz dağları temiz havası, soğuk suları ve olağanüstü görüntüleriyle seçkin bir kamp ve dinlenme yeridir. Türkiye'nin en güzel dağları arasında yeri olan Ilgaz dağlarına çevre halkı yaz aylarında çıkar ve yaz mevsimini buralarda geçirir.

FOLKLOR

Çankırı ili topraklarında sırasıyla Hititler, Paflagonlar, Persler, Pontuslar, Galatlar, Romalılar ve Bizanslılar egemenlik kurmuştur. Ancak bölgenin bugünkü kültüründe bu uygarlıkların izlerine rastlanmaz. Çankırı ve çevresinin kültürü en çok Türk-İslâm uygarlığından etkilenmiştir. Günümüzde ilde çağdaş giysiler giyilmektedir. Geleneksel giysiler, yalnız tarımla uğraşan kesimlerde görülür. Geleneksel kadın giyiminin başlıca parçaları üçetek, okkalık, telli, bindallı denen entariler, şalvar, çarşaf, fermene, fes ve çarıktır. Geleneksel erkek giyiminde ise en çok poşu, işlik, cepken ve zıpka denen pantolon yaygındır. İlde oynanan halk oyunları halay, zeybek, zil ve kaşık oyunları türündedir. İlin halk müziği çok zengindir. Sohbet türküleri, ezgiler, oyun türküleri, kına türküleri ve düğün havaları yaygındır. «Kalenin ardına ekerler darı» ve «Suya gider su testisi elinde» türküleri ünlüdür.

tit imparatorluğu İ. Ö. 1200 tarihlerine doğru dağılınca iç Anadolu çeşitli kavimler tarafından bölüşüldü. Sonunda bu çevre Frikya krallığına bağlandı. Frikyalılar'dan sonra da Lidyalılar'ın eline geçti. Asurlular'm uygarlığı ve ekonomik etkileri buralara kadar ulaşmıştır. Çankırı İ. Ö. 6. yüzyılda Pers hükümdarı Keyhusrev tarafından zaptedildi. İki yüzyıl Pers egemenliğinden sonra Makedonya kralı Büyük İskender tarafından Makedonya topraklarına katıldı. İskender'in ölümünden sonra, yani Helenistik çağda Çankırı yöresi, Galatya krallığına aitti. Zaman zaman Selevkoslar'ın ve Pontuos krallığının yönetimine girdi. Bitinya ve Bergama krallıklarının etkilerinin buralara kadar uzandığı yıllar da oldu.

İ. Ö. 1. yüzyılda Roma, bütün Anadolu gibi, burasını da egemenliği altına aldı. Dört-beş yüzyıl sakin bir hayat süren bu bölge 395 yılında Doğu Roma'nın payına düştü.

Bizans'ın bir iç kenti olmasına rağmen Çankırı ve çevresi, birkaç kere İranlı Sâsâniler'in akınına uğradı. Müslüman Araplar 8. yüzyılda Anadolu'ya yaptıkları akınlarda buralardan da geçtiler. Çankırı kalesinin sağlamlığı daha o tarihlerde ünlüydü. Araplar 711 727 ve 731 yılında olmak üzere, Emeviler döneminde üç büyük akın yaptılar. Alp Aslan'ın 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutasındaki Türk orduları Çankırı'yı da aldılar. Çankırı Danişmendoğulları beyliğinde kaldı. Sonraları Anadolu Selçukluları'nm başkenti Konya'ya bağlandı.

Danişmendoğulları'nın yönetiminden alınan Çankırı o dönemde Anadolu'nun büyük kentleri arasında sayılıyordu. Haçlı seferleri sırasında 1101'de, Çankırı Raymond de Toulouse'un komuta ettiği Haçlı ordusu tarafından kuşatıldı. Ancak Haçlılar Çankırı'yı alamadılar. Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıç Arslan, Amasya'ya kadar ilerleyen 500 000 kişilik Haçlı ordusunu Anadolu topraklarında imha etti.

Bizans imparatoru Loannis Komnenos, 1133 yılında Çankırı'yı almak istedi. Fakat kaleyi düşüremedi. İmparator ertesi yıl daha büyük bir orduyla Çankırı'nın üzerine yürüdü. Bu sefer kale dayanamadı ve teslim oldu. Bizanslılar şehri ancak birkaç ay kendi egemenliklerinde tutabildiler. Niksar'dan gelen Danişmendoğulları beyliğinin ordusu, şehri geri aldı.

13. yüzyılın ikinci yarısında, Selçuklular'ın toprakları Moğollar'ın ve sonra İlhanlılar'ın eline düştü. Kastamonu'da Selçuklular'ın «uç beyi» olarak bulunan Çobanoğulları ve 14. yüzyılın başlarında onların yerine geçen Candaroğulları, Çankırı'yı da aldılar. 14. yüzyılın sonlarında, Candaroğulları Osmanlı devletine bağlandı. I. Murat döneminde 1380 yılında Çankırı, Candaroğulları'ndan ayrılıp Osmanlılar'a geçti. 1402'de Ankara felâketinden sonra Candaroğulları Çankırı'yı aldılarsa da, 1439'da I. Mehmet Çankırı'yı tekrar Osmanlı topraklarına kattı. Çankırı o tarihten beri işgal görmedi.

Çankırı Millî Mücadele'de önemli rolü olan illerimizdendir. İnebolu'ya deniz yoluyla gelen top, tüfek ve cephaneler İnebolu - Kastamonu - Çankırı yoluyla Ankara'ya taşınıyordu. Çankırılılar bu savaşta tıpkı Kastamonululer gibi, canla başla, kadınlı erkekli çalışıp cephaneyi kağnılarla, hattâ sırtlarında taşıdılar. Ankara üzerine yürüyen Hilâfet ordusunun öncülerini de Çerkeş'te yenilgiye uğratıp geri püskürttüler. Çankırılı binlerce genç cephede savaştı. Kurtuluş Savaşı'nda bu il 608 şehit verdi. Çankırı, Cumhuriyet döneminde demiryolu ve karayoluyla canlandı. 1927'de 8 847 olan şehir nüfusu bugün 70 000'den fazladır. 19. yüzyılda önce Ankara, sonra Kastamonu'ya bağlı olan Çankırı sancağı, cumhuriyet döneminde il merkezi oldu.

ESKİŞEHİR

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlin yüzey şekillerini, Sakarya ve Porsuk havzalarında bulunan düzlüklerle, bunları kuşatan dağlar meydana getirir. Havzaları batıda ve güneyde Türkmen dağı ve Yazılıkaya yaylası ile Emirdağ; kuzeyde Bozdağ-Sündiken sıradağları çevreler.

Eskişehir topraklarının yaklaşık % 22'sini dağlar kaplar. Dağlarda meydana gelen farklı zamanlardaki aşınma sonucu, çeşitli yüksekliklerde ovalardan dağlara doğru platolar uzanır. Eskişehir'in kuzeyini, batı-doğu yönünde bir uzantıyla Bozdağ ve Sündiken dağları kaplamıştır. Dağ sırasının batı kesimine Bozdağ, doğu kesimine Sündiken dağları denir. Türkmenbaba tepesi, Tilkilik tepe, Avlanmış tepe, Göztepe, Türkmentepe, Çalcabaşı tepesi gibi önemli yüksekliklere sahip olan Bozdağ'ın en yüksek noktası Türkmenbaba tepesidir (1 534 m). Batıdan doğuya doğru uzanan dağ sırasının Sündiken bölümü ise, Kızıldağ, Taştepe, Kaletepe ve Yağararslan dağı gibi dağlardan meydana gelir. En yüksek noktası Kızıldağ'dır (1 818 m).

Sakarya nehrinin kuzeyinde kalan dağlar, Köroğlu dağlarının uzantılarıdır. İlin güneydoğusunda, Sakarya nehrinin çizdiği yayın içinden başlayan Sivrihisar dağları güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanır. Bu dağlarda Boztepe, Akkuş tepesi, Üçtepe, Yumrukçalı tepe gibi tepeler ile Çal dağı (1 690 m) vardır. Türkmen dağı (1 825 m) Porsuk barajının güneyinden başlayarak uzantıları ile birlikte Sakarya ovasına kadar uzanır.

Eskişehir'de ovalar, bütün alanın % 26'sını kaplar. En önemlileri Porsuk, Sarısu ve yukarı Sakarya ovalarıdır.

Eskişehir ilinde bulunan yaylalar Türkmen dağlarının doğu uzantıları ile, Bozdağ ve Sündiken dağlarının üzerindedir. İlde bulunan başlıca vadiler Sakarya vadisi ve Porsuk vadisidir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Yurdumuzun en büyük akarsularından biri olan Sakarya nehri, Eskişehir'in en önemli akarsuyudur. Çifteler

Şehrin içinden geçen Porsuk çayı Eskişehir'e başka bir güzellik verir.

KİMLİK KARTI 26

Nüfusu : 597 175 (1985)
Yüzölçümü : 13 653 km²
Nüfus yoğunluğu : 44

Otomatik telefon kodu : 4671

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	373 988	430 236	28,02
Çifteler	25 880	26 017	1,06
Mahmudiye	12 045	11 653	—6,62
Mihalıççık	37 509	35 984	—8,30
Sarıcakaya	14 277	14 425	2,06
Seyitgazi	24 691	25 532	6,70
Sivrihisar	55 643	53 328	—8,50

Coğrafi konum : 29° 58′ ve 32° 04′ doğu boylamları ile 39° 06′ ve 40° 09′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 21,8
İlin en yüksek yeri: Türkmen dağı (1 825 m)
Ovalar: % 25,8
Yaylalar: % 0,6
Platolar: % 51,8

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 94
Orman alanları: % 27
Ekili ve dikili alanlar: % 41,5
Çayır ve meralar: % 25,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 6

Yıllık yağış ortalaması: 373,6 mm
Yıllık ısı ortalaması: 10,9°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, şeker pancarı.

Başlıca sanayi ürünleri:
Şeker, un, bisküvi, lokomotif, çimento tuğla-kiremit.

ilçesinin güneydoğusundaki «Sakarya'nın başı» ya da «Sakaryabaşı» denen yerdeki beş kaynaktan çıkan akarsu, Bardakçı, Seydisu ve Sarısu ile birleşik, kabaca, ilin Ankara ile olan sınırını çizdikten sonra Bilecik'e geçer. En önemli kolu Porsuk çayıdır. Porsuk çayı Kütahya'da doğar; doğu yönünde akarak merkez ilçesinin içinden geçer ve akışına devam ederek Ankara ilinde Sakarya'ya karışır.

Eskişehir'de önemli bir doğal göl yoktur. Sakarya ve Porsuk nehirlerinin eğimlerinin iyice azaldığı kesimlerde geniş su birikintileri, bataklıkların oluşmasına yol açmıştır. Başlıca baraj gölleri Porsuk, Gökçekaya, Musaözü. Dodurga barajlarıdır. Bu arada Yukarıkartal, Karacaören göletlerini de sayabiliriz.

İKLİM

İlde, sert bir kara iklimi egemendir. Eskişehir kuzey ve güneyinde dağlarla, batısında ise yüksek platolarla çevrilidir. Bu nedenle, Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri iklimlerinin etkileri görülmez. İlde yıllık sıcaklık ortalaması 10,9°'dir. En yüksek sıcaklık 1932 yılının 18 temmuzunda 39,1° olarak ölçülmüştür. En çok yağışı Sakarya vadisindeki yörelerle, Mihalıççık yöresi alır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Batı Anadolu ormanları ile iç Anadolu stepleri arasında bulunan ilin batı Anadolu bölümünde zengin karaçam ormanları; güneyini kaplayan yukarı Sakarya havzasında ise step bitkileri görülür. Batı Anadolu iklim bölgesindeki bölümlerde yağışların gerek bol, gerekse daha düzenli oluşu, buralarda bitki örtüsünün sık ormanlardan oluşmasını sağlamıştır. Bozdağ, Sündiken ve Türkmen dağlarının uzantılarında bulunan ormanlarda egemen ağaç türü kızılçam, karaçam, sarıçam gibi ağaçlardır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Eskişehir topraklarının yaklaşık % 94'ü tarıma elverişlidir. Bunun sonucu olarak ilde tarım oldukça gelişmiştir. Tarımda en önemli yeri tahıl üretimi alır. En çok buğday ve arpa yetiştirilir. Sanayi bitkilerinden şeker pancarı, patates ve ayçiçeği üretimi yapılır. 1980 yılında ilde ekilen başlıca ürünler ve üretim miktarları şöyledir (ton olarak): Buğday (436 885), arpa (274 180), çavdar (3 665), yulaf (8 537), mısır (450), pirinç (455), nohut (860), şeker pancarı (754 088), pamuk (saf, 45), çiğit (72), ayçiçeği (8 575), susam (10), aspir (25), fasulye (1 115), mercimek (385), fiğ (580), burçak (150), soğan (3 680), sarmısak (705), patates 39 695), hayvan pancarı (2 350) İlde bunların dışında yem bitkilerinden 4 074 ton yeşil ot, 39 411 ton kuru ot üretimi yapılmıştır.

Sebzecilik fazla gelişmemiştir. İlde yetiştirilen başlıca sebzeler ıspanak, marul, kavun, hıyar, domates, patlıcan, biber ve taze soğandır. 1980 yılında 150 569 ton sebze ürünü alınmıştır.

Bitki üretiminde meyvacılık önemli bir yere sahip değildir. İlde meyvacılığa en elverişli yer, orta Sakarya vadisidir.

1980 yılında Eskişehir'de üretilen başlıca meyvalar şunlardır (ton olarak): Armut (3 500), ayva (720), elma (9 350), erik (760), iğde (295), kayısı (1 185), kiraz (345), şeftali (60), vişne (1 025), zerdali (945), zeytin (200), antepfıstığı (14), badem (1 225), ceviz (480), çilek (95), dut (1 295), incir (175), nar (345), üzüm (14 710).

İl ekonomisinde hayvancılık tarım kadar ağırlıklı değildir. Tarımsal gelirin yaklaşık % 30'u hayvancılıktan sağlanır. Buna rağmen diğer illerle kıyaslandığı zaman hayvancılık açısından da gelişmiş bir ildir. Özellikle besi hayvancılığı gelişmiştir. İlde 200 dolayında modern besicilik yapan mandıra bulunmaktadır.

Eskişehir'de daha çok koyun, tiftik keçisi gibi küçük baş hayvanlar beslenmektedir. Koyun sayısı 1950'den 1980'e kadar % 100'e yaklaşan bir gelişme göstermiş, 470 000 dolayında olan koyun sayısı 1980 yılında 892 000'e ulaşmıştır. Koyun türleri arasında 270 000 dolayında yarım kan ve saf kan merinos koyunu bulunmaktadır. Tiftik keçisi üretimi özellikle Sivrihisar ilçesinde çok gelişmiştir. Ayrıca tavukçuluk çok hızlı bir gelişme içindedir.

Sert bir kara ikliminin hüküm sürdüğü Eskişehir hızla gelişen il merkezlerimizden biridir.

ESKİŞEHİR ADI NEREDEN GELİYOR

Frikyalılar döneminde şehrin adı Dorylaion'du. Bugünkü Eskişehir'e 11 km uzaklıkta olan Dorylaion'u Araplar Druliya biçiminde söylerdi.

Şehrin Türkler zamanındaki ilk adı Sultanhöyüğü ya da Sultanönü'ydü. Türkler'in Dorylaion kalıntılarına bakarak şehre Eskişehir dedikleri anlaşılıyor.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Durnam gelir gona kalka
Ganedinde gümüş halka
Yarim gelir bu yaz hafta
İşte de geldim gidiyorum
Sılayı terk ediyorum

Durnamın ganedi aktır
Arasam menendi yoktur
Ört anam girmesin doktor
İşte de geldim gidiyorum
Sılayı terk ediyorum

Eskişehir garının dış görünüşü. Burası Türkiye'nin en işlek demiryolu merkezlerinden biridir.

İlgi çekici özellikleriyle : ESKİŞEHİR

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Sakarya bölümünde yer alan Eskişehir kuzeyde Bilecik, Bolu, Ankara; doğuda Ankara, güneydoğuda Konya, güneyde Afyonkarahisar, batıda Kütahya illeriyle sınırlıdır.

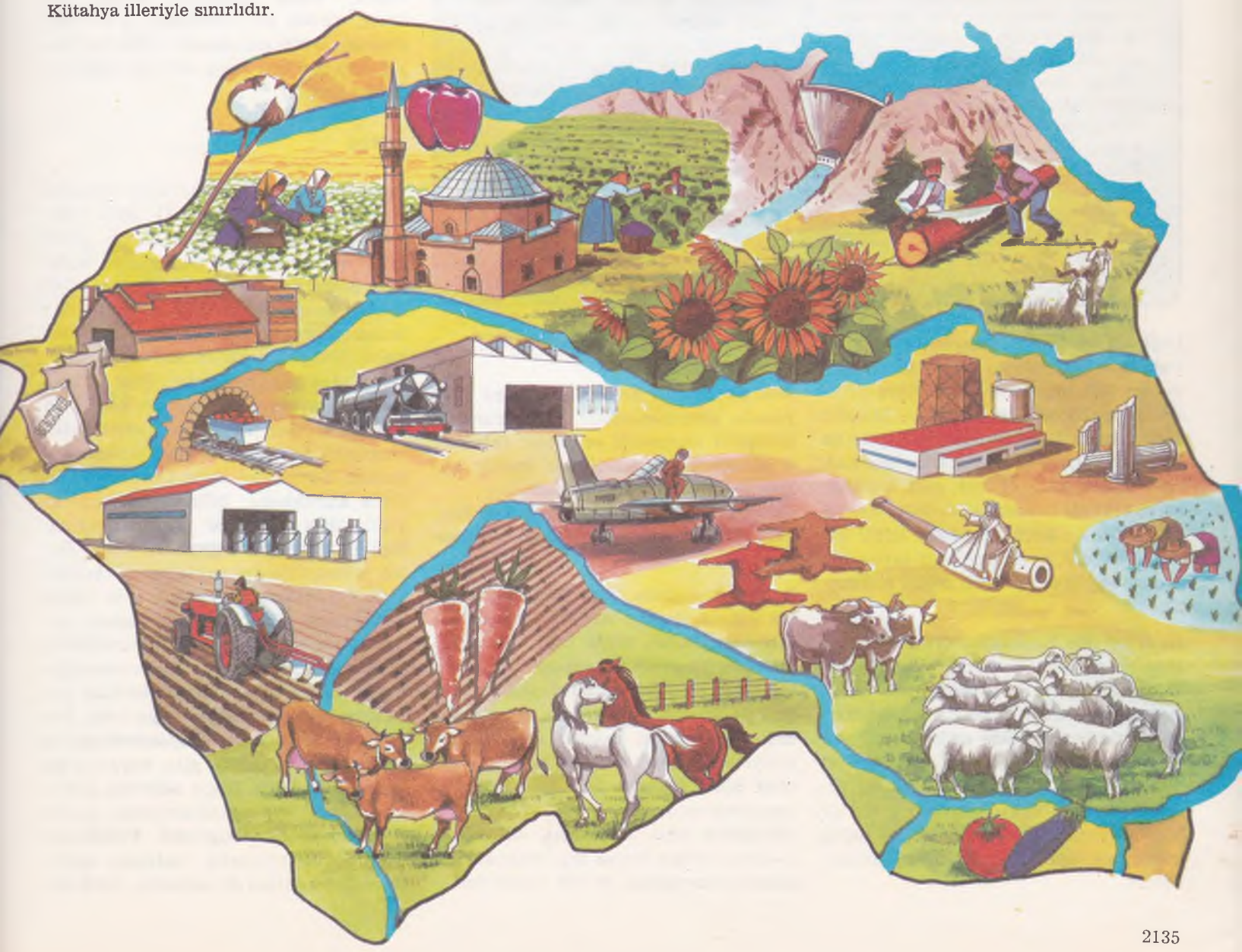

Porsuk çayından bir görünüş.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Yunus Emre Mezarı: Türk Halk Edebiyatı'nın en eski şair ve mutasavvufu Sarıköy'de yatmaktadır. Burada her sene Yunus Emre'yi anmak için törenler tertiplenir.
Battal Gazi türbesinin bulunduğu Seyitgazi, Yazılıkaya, Ballıhisar, Karacahisar'da antik çağdan kalma anfiteatrlar, stadyumlar, agoralar, şehir kalıntıları vardır. Eskişehir ili içinde Eskişehir müzesi, Şeyh Edebâli türbesi, Kurşunlu cami, (1525), Alâaddin Keykubat camisi (1262) Osmanlı ve Selçuklu çağından kalmış mimarlık eserleridir. Eskişehir-Kütahya illeri sınırındaki Porsuk barajı, balık tutma meraklılarının sık sık uğradıkları bir yer olarak bilinir.
60 km uzaklıktaki Kalabak Suyu, Türkmen dağlarının eteklerinden çıkar. Yazın piknik, kışın av turizmi bakımından önemlidir. Birçok içme ve kaplıcalar, Eskişehir'in gezilip görülmeye değer yerlerindendir.

FOLKLOR

Eskişehir ve çevresi, Anadolu'ya doğudan akın eden Türk boylarının önemli konaklama yerlerinin başında gelir. Bölge, kavşak noktasında bulunduğu için, çeşitli çağlarda çeşitli ulusların etkisi altında kalmıştır. Eskişehir'in folklorunda daha çok batı Anadolu gelenekleri görülür. Halk müziği de aynı özellikleri taşır. Ege ve batı Anadolu'nun zeybek oyunlarının her türlüsü burada biraz değişik olarak oynanır. «Öte yakaya geçelim-Atlara yonca biçelim» ve «Oturmuş kurna başına» türküleri ülkemizde ün yapmıştır.

Leghorn ve New Hampshire türü tavuk besiciliği büyük ağırlık kazanmıştır. Mihalıççık ve Sarıcakaya yöresinde ipekböcekçiliği de yapılmaktadır. 1980 yılında Eskişehir ilinde saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): At (15 280), katır (1 100), eşek (14 940), sığır (167 955), manda (1 667), koyun (892 030), kıl keçisi (16 250), tiftik keçisi (386 380) Ayrıca 663 475 tavuk-horoz ve 16 050 arı kovanı tesbit edilmiştir.

Aynı yıl ilde hayvansal ürünlerin üretimi de şöyleydi (ton olarak): Süt (67 515), bal (134), et (2 050) tiftik (130) Ayrıca 71 230 000 yumurta ve 460 000'in üzerinde deri elde edilmiştir.
İl, av hayvancılığı açısından da ileri düzeydedir. Tavşan, çulluk yaban ördeği, yaban domuzu ve ayı gibi av hayvanları bulunmaktadır. Baraj göllerinde sazan ve yayın balıkları vardır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İlde ilk önemli sanayi kuruluşu 1894 yılında gerçekleşmiştir. O yıl kurulan Eskişehir lokomotif ve motor fabrikası günümüzde gelişmiş bir üretim, bakım ve onarım kuruluşudur.
1933 yılında Şeker fabrikası kuruldu. 1956 yılında basma fabrikası hizmete girdi.

Bunların dışında çimento fabrikası, Eti gıda sanayii, Arçelik buzdolabı fabrikası, Beton direk fabrikası, kiremit fabrikası, un fabrikası, ısı cihazları üretimi, şekerleme fabrikaları gibi önemli sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Ayrıca jet bakım ve revizyon atelyeleri vardır. Günümüzde ilde hemen bütün sanayi dallarında üretim yapılmaktadır.
«Eskişehir taşı» «Lületaşı», «Köpüktaşı» diye anılan beyaz taş, magnezyum silikat minezolidir. 90-100 metre derinlikteki maden ocaklarından çıkarılır. Üzeri temizlenir ve süs eşyası yapımında kullanılır. Eskişehir'de bu taşı işleyen değerli sanatçılar vardır. «Deniz köpüğü» adı da verilen bu taş yumuşaktır. Çelik kalemle işlenir. Eskişehir taşı, sadece ülkemizde değil Avrupa ve Amerika da da çok tanınmıştır. Geçen yüzyıllardan beri ihraç edilir. İri lületaşları çok pahalıdır. Çünkü, lületaşları küçük parçalar hâlinde çıkar. Pipo, ağızlık, baston sapı, bilezik, mektup açacağı, gerdanlık, yüzük, küpe, sigara tablası, biblo, vazo ve daha birçok eşya yapılır. Eskişehir taşı, hem güzel bir sanat kolu, hem de ticaret ham maddesi olarak Eskişehir'in ekonomisinde önemli yer tutar.

Eskişehir'de birçok yerde krom vardır ve bu madenler işletilmektedir. Demir, amyant, mika, magnezyum, kömür, antimon, bakır, kalay, manganez, ve volfram kurşun cevherleri bulunmuştur. Fakat, henüz işletmeye açılmamıştır. Yılda ortalama 65 000 ton krom, 42 000 ton manyezit, 2 000 ton amyant, 3 000 ton demir, 1 000 ton linyit, 150 ton bor tuzu, 10 ton mika çıkarılmaktadır.

TARİH

Eskişehir tarih çağına Hitit imparatorluğuyla girmiştir. İ. Ö. 2000 yıllarından İ. Ö. 1150 yılına kadar süren Hitit imparatorluğu döneminde buralara Masa adı verilmişti. Hititler yıkıldıktan sonra Kızılırmak'ın batısında kalan topraklar Frikyalılar'ın eline geçti. Frikyalılar'ın en önemli şehri olan Midas'ta (Yazılıkaya) Prof. Albert Gabriel tarafından yapılan kazılarda önemli anıtlar meydana çıkarılmıştır. Bugünkü Eskişehir'in Frikyalılar tarafından Dorylaion veya Dorylaeum adıyla kurulduğu bilinmektedir. Frikyalılar'dan sonra bu toprakların sahipliği Lidyalılar'a geçti ve bölge Helen kültürüyle bu çağlarda karşılaştı. İ. Ö. 7. yüzyılda Lidyalılar, Kral Giges döneminde, Kızılırmak kıyılarına kadar egemenliklerini genişletmişlerdi. İ. Ö. 6. yüzyılda Pers imparatorluğu, bütün Lidya topraklarıyla birlikte buralarını da aldı. Makedonya kralı Büyük İskender, Pers imparatorluğunu yıkıp bütün Anadolu gibi, burasını da kendine bağladı. Doğu seferine giderken Eskişehir topraklarından geçen Büyük İskender, bugünkü Polatlı'nın Yassıhöyük köyünde bulunan tarihî Gordium kentine de uğramış, ünlü dü-

gümü bir kılıç vuruşuyla kesmişti. Büyük İskender'in ölümünden sonra Porsuk çayının kuzeyindeki topraklara Bitinya, güneyinde kalan topraklara da Galatya krallıkları egemen oldu. İ. Ö. 1. yüzyılda Eskişehir çevresi Roma imparatorluğuna bağlandı. 395'te Roma ikiye ayrılınca Eskişehir Doğu Roma yâni Bizans imparatorluğunun payına düştü.

Bizans imparatorluğu çağında gelişen Dorylaion, İslâm ordularına ve daha sonraları Selçuklular'a karşı Bizans'ın savaş üssü olarak kullanıldı. Sâsâni hanedanının yönetimindeki İranlılar İstanbul üzerine akın ederlerken buralardan geçtiler. Bir süre sonra İranlılar'ın yerini Araplar aldı. 708 yılında Emevî komutanlarından Abbas İbni Velid, şehri zaptetmiş; ancak bu durum geçici olmuştur. Abbasiler döneminde de Hasan İbni Kahtaba adlı komutan yönetimindeki Arap orduları 778'de Dorylaion yakınlarına gelmişlerdi.

1071 Malazgirt zaferinden sonra Türk orduları bu şehri de aldı. 1 Temmuz 1097'de Gedefroy de Bouillon ve Bohemond'un komuta ettiği Haçlı ordularıyla Selçuklu sultanı Kılıç Arslan arasında tarihlerde Dorylaion savaşı diye anılan büyük bir çarpışma oldu. 1147 yılında da Kılıç Arslan'ın oğlu ve Anadolu Selçuklu devletinin 4. Hakanı I. Mesud ile Haçlı ordusunun komutanı, Almanya imparatoru Konrad'ın arasındaki savaşta Haçlı ordusu bozguna uğradı; büyük kayıplar verdi. Bu savaş da Eskişehir ovasında Dorylaion yakınlarında geçmişti. 1175 yılında Bizans imparatoru Manuel Komnenos II. Kılıç Arslan'dan şehri aldıysa da uzun süre koruyamadı. Ertesi yıl I. Mesud'un oğlu II. Kılıç Arslan şehri geri aldı.

13. yüzyılda Eskişehir toprakları Anadolu Selçuklu devletinin Bizans'la olan sınırında bulunuyor; buralara «uç» deniyordu. Ertuğrul Gazi ve oğlu Osman Gazi'ye Selçuklular bu «uç beyliği»ni vermişlerdi. Bizans'a karşı devletin kuzey-batı sınırlarını koruyorlardı. Bugünkü Eskişehir-Bilecik-Kütahya illerinin birleştiği topraklar Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat tarafından Osmanlı devletini kuran Kayı boyuna ve Ertuğrul Gazi'ye verilmişti. Oğlu Osman Gazi Eskişehir'i elinde tutan beyi yenilgiye uğratınca Eskişehir, Selçuklu hakanı II. Gıyasettin Mesud tarafından Osmanlılar'a verildi (1289). Orhan Gazi döneminde Osmanlılar bütün Eskişehir topraklarını aldılar. Buralara Sultanönü adı verilmişti. Eskişehir sözü ise sadece bugünkü şehir için kullanılıyordu.

Sultanönü, merkezi Kütahya (1451 yılından önce Ankara) olan Anadolu beylerbeyiliğinin 14 sancağından biriydi. Zamanla Eskişehir eski önemini kaybetmiş, küçük bir kasaba hâline gelmişti. 17. yüzyıl ortalarında buraya gelen Evliya Çelebi Eskişehir'in 17 mahallesi ve 800 dükkânı olduğunu yazar. Eskişehir 19. yüzyılda Bursa (Hüdavendigar) vilâyetinin Kütahya sancağının içinde bir kaza merkeziydi. 19. yüzyılın sonlarında Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun Eskişehir'den geçmesi bu kasabanın büyümesine imkân verdi. 1894'te şehirde 17 cami, 2 han, 3 medrese, 4 tekke, 25 han, 700 dükkân

Günden güne gelişen Eskişehir modern yapılarla süslüdür.

vardı. Sayısı 2 000'i geçen Rum ve Ermeni azınlıklarının olduğu da bilinmektedir. 1878'den sonra Rumeli göçmenlerinin yerleştirilmesiyle nüfus çoğaldı, ticaret ve endüstri ilerledi. Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan sanayi yatırımlarıyla Eskişehir her bakımdan gelişti, müstakil sancağın (vilâyetin) merkezi oldu. Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar 20 Temmuz 1921'de Eskişehir'i işgal ettiler. 2 Eylül 1922'ye kadar 1 yıl 1 ay 13 gün düşman işgalinde kaldı. Yunanlılar, yaklaşan Türk orduları girmeden şehri yaktılar. Eskişehir 1925 yılında vilâyet haline getirildi.

KAYSERİ

Kayseri'nin tarihi eserlerinden Huand Hatun camisi ve külliyesi. Karşıda Erciyes dağı.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl, güneyde ve doğuda Toros dağları, kuzey ve batıda ise lav platosu ile sınırlıdır. İl topraklarının % 49,1'i platolar, % 36,1'i dağlar, % 14,8'i ovalardan oluşmaktadır.

Kayseri'nin güneybatısındaki Erciyes tek kütle hâlindedir. Doruğu kubbe şeklindedir. Dağın en yüksek yeri 3 917 m ile Büyük Erciyes tepesidir. Yanında bulunan tepe ise Küçük Erciyes'tir (3 703 m). Dağda birçok volkanik tepe vardır. Erciyes, Üçüncü Zaman'da başlayarak lav ve tüf püskürtmüş, bu püskürme çeşitli zamanlarda cereyan etmiştir. 100 km kadar olan uzaklıklara dahi lav püskürtmüş olan dağ, bölgenin yapısını belirlemiştir (çevresinde plato ve tepelerin oluşması). Dağın bulunduğu bölgenin bitki örtüsü bozkır ve çalılıktır. Nemli yerlerde meyva ve kavak, söğüt yetişir. Kayseri şehri dağın yakınlarındadır. Erciyes dağından kış sporları yapmak üzere yararlanılmaktadır.

Kayseri'nin kuzeyindeki Hınzır dağı 2 641 m yüksekliktedir. Dağlardaki ulaşım iki geçitle sağlanır. Biri Beştepeler geçidi (Hınzır dağının kuzeyinde), ikincisi Lalibeli geçididir (Hınzır dağının batısında).

Süveğen dağı, Aygörmez dağı, Köşkerli dağları ve Kepekli dağı sıra ile uzanır. En yüksekleri 2 225 m ile Kepekli dağıdır.

Tahtalı dağları; Bakır dağı, Beydağı, Soğanlı dağı ve Gönekli dağlarından oluşur. En yüksek yeri 3 075 m ile Beydağı'dır.

Kayseri ili alanının büyük kısmı düzlüklerle kaplıdır (% 49,1). Kızılırmak'ın yakınında bulunan Sultan tepesi ve Amarat düzlükleri, Uzunyayla ve Uzantı Teknesi, plato şeklinde havzalardır.

Kayseri ovası önemli yer kaplar. Burada yıllık yağış ortalaması 370 mm'dir. Sarmısaklı çayı ovayı sulamaktadır. Ovada nüfus yoğunluğu km²'ye 150 kişiyi bulur. Sanayi kuruluşlarının yanı sıra kuru tarım ve sebzeciliğe de önem verilir.

Zamantı suyunun geçtiği alanda mey-

KİMLİK KARTI 38

Nüfusu : 870 887 (1985)
Yüzölçümü : 16 917 km²
Nüfus yoğunluğu : 51
Otomatik telefon kodu : 351

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	421 123	487 322	29,20
Bünyan	49 031	49 439	1,66
Develi	66 048	70 143	12,03
Felahiye	20 959	25 445	38,79
İncesu	21 125	22 496	12,58
Pınarbaşı	50 696	57 365	24,72
Sarıoğlan	25 286	26 555	9,79
Sarız	22 484	23 168	5,99
Tomarza	40 964	41 975	4,88
Yahyalı	37 578	41 340	19,08
Yeşilhisar	23 089	25 639	20,95

Coğrafi konum : 34° 56′ ve 36° 59′ doğu boylamları ile 37° 45′ ve 38° 18′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 36,1
İlin en yüksek yeri: Büyük Erciyes tepesi (3 917 m)
Ovalar: % 14,8
Platolar: % 49,1

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 88,7
Orman alanları: % 8,5
Ekili ve dikili alanlar: % 39,1
Çayır ve meralar: % 41,1
Tarıma elverişsiz alanlar: % 11,3

Yıllık yağış ortalaması: 366,1 mm
Yıllık ısı ortalaması: 10,8°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, çavdar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Halı, şeker, traktör, çinko, kurşun, pastırma.

dana gelen vadide tarım alanları oluşmuştur. En önemlisi Develi ovasıdır. Kayseri'nin ve Erciyes'in güneybatısında yer alan Develi ovası, 1 000 km²'lik yüzölçümü ile geniş bir alanı kaplamaktadır. Doğu-batı uzunluğu 35 km, kuzey-güney uzunluğu 30 km, yüksekliği ise 1 150 m'dir. Ovanın içinde Sultan sazlığı, Kurbağa, Deve ve Yay gölleri gibi küçük bataklıklar ve göller yer alır. Ova, çevresindeki dağlara yağan karların erimesiyle sulanmaktadır. Kıyı kesimlerinde tarla ve bahçe tarımı yapılır.
Gölova (Palas) ve Sarıoğlan Kayseri'nin diğer ovaları arasındadır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Kızılırmak'ın 120 km'lik kısmı Kayseri il sınırları içinde akmaktadır. Nehir'e geçer. Bünyan'ın doğusundan sınırlarına girdikten sonra il alanını baştan başa kıvrımlar hâlinde geçerek Bozca köyünün güneybatısında Nevşehir'e geçer. Bünyan'ın doğusundan başlayan Sarmısaklı suyu, Kayseri ovasını geçtikten sonra Kızılırmak'a karışır. Uzunluğu 100 km'dir. Suyun derinliği ise 160 sm'yi bulur. Uzunluğu 200 km olan Zamantı (Samantı), Seyhan nehrinin iki büyük kolundan biridir. Uzunyayla'dan doğan Zamantı, dar ve derin vadilerden geçerek fazla miktarda çay ve derelerin birleşmesi ile büyür. Yahyalı ilçesinin güneyinde il sınırlarını terk eder. İldeki diğer akarsular arasında Göksu, Kürtün, Çakıt ve Eğlence nehirleri sayılabilir.
İlin en önemli gölü, Sarıoğlan ilçesi yakınlarındaki Tuzla gölüdür. Deniz düzeyinden 1 138 m yükseklikteki gölün yüzölçümü 23 km²'dir. Hınzır dağlarının batı yamaçlarından gelen akarsularla beslenir. Dışarıya akıntısı olmayan gölün suyu çok tuzludur. Yaz aylarında suları çekilen gölün üzerinde kalın bir tuz birikintisi meydana gelir. Kurulan bir işletme ile bu tuz birikintileri toplanıp arttırılarak Kayseri'nin ve yakın illerin tuz ihtiyacı karşılanır.
Develi ovasının ortasında yer alan Yay gölünün yüzölçümü 20 km²'dir. Gölün derinliği 2 m'yi bulur. Suyu tuzludur. Erciyes dağının eteklerinde yer alan Sarıgöl, deniz düzeyinden 2 330 m yüksekliktedir.
İldeki diğer göller Engir gölüyle, Sarmısaklı ve Akköy baraj gölleridir.

İKLİM

Kayseri'de kara iklimi özellikleri olarak, kışlar soğuk ve kar yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Kayseri'nin yıllık sıcaklık ortalaması 10,8°'dir.
Yıllık yağış ortalaması 366,1 mm'dir. Yılda ortalama 20 gün kar yağar.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Genel olarak bozkırlar hakimdir. Bozuk orman ve çayırlar da yer kaplamaktadır. Toros dağları yöresinde karaçam, kızılçam, köknar, ladin ve meşe türleri vardır. Bir kısım bozkırlar sonradan tarım alanı hâline gelmiştir. Dağların etekleri bağlık ve bahçeliktir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Kayseri toprakları tarıma elverişli değildir. Bu nedenle ilde tarım gelişmemiştir. Yaklaşık 662 000 hektar alanda bitki üretimi yapılmaktadır. İl topraklarının 700 000 hektara yakın bölümünü çayır ve meralar, 144 000 hektara yakın bölümünü de orman ve fundalıklar kaplar. Bitki üretiminde en önemli yere tahıllar sahiptir. En çok buğday yetiştirilir. İlde Baklagiller ve sanayi bitkileri oldukça az miktarda üretilmektedir.
Kayseri'de yetiştirilen başlıca ürünler ve üretim miktarları şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (295 865), arpa (170 375), çavdar (143 390), mahlut (28 690), nohut (6 100), fasulye (4 090), mercimek (1 590), burçak (210), şeker pancarı (195 050), soğan (9 620), patates (99 840).
Tarımda sebzeciliğin önemli bir yeri yoktur. En çok yetiştirilen sebzeler domates, hıyar, ıspanak, pırasa, kavun ve karpuzdur. 1980 yılında yaklaşık 6 500 hektar alandan 80 000 ton ürün alınmıştır.
Toroslar'ın eteklerinde meyvacılık yapılır. Meyvacılığın en yaygın şekilde yapıldığı Yahyalı ilçesinde, 14 çeşit elma yetiştirilir.
1980 yılında ilde üretilen başlıca meyvalar şunlardır (ton olarak): Armut (4 000), ayva (650), elma (22 500), erik (33 350), kayısı (7 150), ceviz (1 250), vişne (1 750).
Geniş çayır ve meralar sayesinde, ilde hayvancılık gelişmiştir. Hayvancılıkta ağırlık koyun yetiştiriciliğindedir. En yaygın koyun ırkı, akkaraman ırkıdır. Sığır yetiştiriciliği de önemlidir. İlde değişik türde sığır ırkları yetiştirilmektedir. Bunların dışında kümes hayvancılığı ve arıcılık yapılır.
1980 yılında ilde saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): Koyun (1 405 300), sığır (312 360), kıl keçisi (180 650), at (8 620), eşek (50 230).
İlde hayvansal ürünlerin üretimi oldukça önemlidir. 1980 yılında 142 000

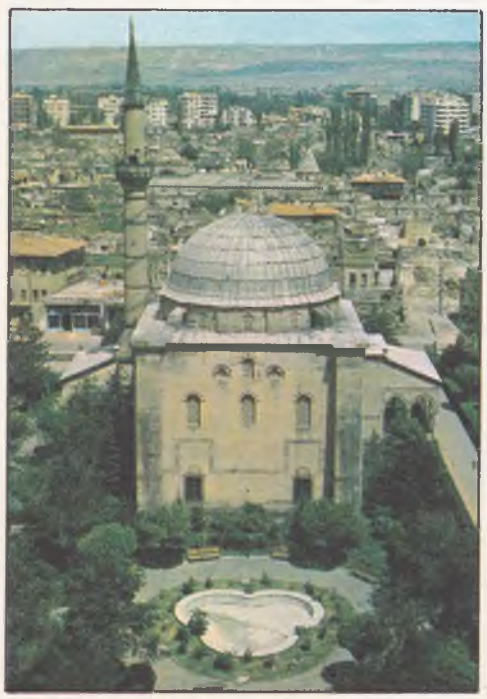

Kayseri şehri Erciyes eteklerinde uzanan bir ovada yer alır. Şehirde birçok tarihi eser vardır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Kırlangıçlar —aman— yüksek yapar yuvayı
İner düz ovaya sürer —aman— sefayı
Var git oğlan var git sana yar olmam
Anandan babandan intizar almam

Arabaya taş koydum
Ben bu yola baş koydum
Bir kötünün yüzünden
Adımı serhoş koydum

Kırlangıçlar —aman— yüksek uçar havada
Yavruları yem bekliyor —aman— yuvada
Var git oğlan var git sana yar olmam
Anandan babandan intizar almam

Arabaya taş koydum
Ben bu yola baş koydum
Bir kötünün yüzünden
Adımı serhoş koydum

Kayseri'nin yeni kesimi tam anlamıyla modern bir şehir görünümü içinde gelişmektedir.

ton süt, 415 ton bal, 5 415 ton et, 42 milyona yakın yumurta ve 170 000'in üzerinde deri üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Geçmiş yıllarda gıda sanayii en önemli sırayı alırken daha sonra kamu sektörünün önderliği ile yerini metal eşya ve makine imalatına bırakmıştır. Başlıca sanayi kuruluşları; Sümerbank Kayseri bez fabrikası, Sümerbank Bünyan halı ipliği fabrikası, Kayseri Hema motor fabrikası, uçak fabrikası (ikmal merkezi), tank tamir fabrikası, Aspilsan pil fabrikası, Kayseri şeker fabrikası, Sermest, Atlas ve Saray halı fabrikalarıdır.

Pastırma ve sucuk yapım ve ticareti ilin özelliği olarak bilinmektedir.

Çok zengin yer altı kaynakları olmasına karşılık pek azı değerlendirilmektedir.

Üretilen en önemli maden, 800 000 tonluk revervi olan çinkodur. Çinkur fabrikasında kurşun ve çinko işlenmektedir. Diğer önemli madenler Demir, Krom, linyit, manganez alüminyum, asbest, diyatomit, alçıtaşıdır.

TARİH

Kayseri ve çevresi, İç Anadolu bölgesinin en eski yerleşme merkezlerinden biridir. İl merkezinin kuzeydoğu kesiminde Karahöyük ya da Kültepe adıyla anılan yerde İ. Ö. 25. yüzyıldan kaldığı sanılan ve çivi yazıları taşıyan tabletlere rastlanmıştır. Bunlar ve yine şehrin yakınlarında ele geçen daha başka kalıntılardan, Kayseri ve çevresinin de Hitit imparatorluğu sınırları içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Babilliler (İ. Ö. 2100 - İ. Ö. 539) ve Asurlular da (İ.Ö. 2000 İ.Ö. 612) egemenliklerini bu topraklara kadar genişlettiler. Kızılırmak yayının güneyinde kalan bu bölümde Kapadokya krallığı adıyla kurulan (İ. Ö. 380) devlet 400 yıl kadar devam ettiyse de bu süre içinde Anadolu'da egemenlik sağlayan çeşitli kavimlere başeymekten kurtulamadı. Böylece bütün Anadolu gibi önce Büyük Iskender'in fütühatıyla Makedonya imparatorluğunun (İ. Ö. 334) daha sonraları da bu devletin parçalanmasıyla Selevkos (Asya imparatorluğu) egemenliği altında kaldı.

Romalılar'ın, Kayseri yöresini ele geçirmeleri İ. Ö. 1. yüzyıla rastlar. Kapadokya devletinin 15 kralına, daha sonra da Romalılar'ın aynı adla anılan eyaletine başkent olan Mazaca ya da Eusobia şehri, bugünkü il merkezi Kayseri'nin hemen yakınında ve güneybatı yönünde yer alıyordu. Şehir Kızılırmak boylarından, Karadeniz kıyılarından ve Toros geçitlerinden gelen yollar üzerinde önemli bir ticaret merkezi durumundaydı. Bu yüzden doğudan gelen bir çok saldırıyla karşılaştı. Ermeni krallarından II. Tigren tarafından yapılan bir saldırıda (İ. Ö. 77) ağır yıkıntılara uğradığı gibi, nüfusunun 400 000'e çıktığı bir çağda İran hükümdarı Şapur'un şehre girişi son derece kanlı ve yıkıcı oldu.

Anadolu'da Hıristiyan'lığın ilk yerleşme merkezlerinden olan Eusobia'daki (Mazaca) puta taparlıkla ilgili bütün eserler, imparator Theodosius tarafından yokedildi. Şehir, sonradan imparator Justinianus zamanında yeniden onarılarak etrafı surla çevrildi. Eski çağların bu bayındır şehrinden bugün birkaç hamam künkünden başka hiçbir şey kalmamıştır. Şimdiki Kayseri'nin bulunduğu yere niçin, neden ve ne zaman taşınıldığını belirten önemli bir bilgi de yoktur.

Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması (395) üzerine Kayseri yöresi de bütün Anadolu'yla birlikte Bizans'ın payına düştü. Bu dönemde ve 7. yüzyıldan başlayıp Bizans (İstanbul) üzerine akınlar yapan Müslüman Araplar, Kayseri'yi de 690, 726 ve 732 yıllarında dört defa ele geçirdiler.

Kayseri ve çevresi, Alp Arslan'ın Bizanslılar'a karşı kazandığı Malazgirt zaferinden (1071) kısa bir süre sonra Türkler tarafından fethedildi. Türk kahramanı Tursan Bey şehri ele geçi-

FOLKLOR

İlin geleneksel kıyafeti yöreden yöreye değişir. Bazı yörelerde Yörük kıyafetleri egemendir; bazı yörelerde ise iç Anadolu'nun geleneksel kıyafetin başlıca parçaları kadınlarda üçetek, zıbın, şalvar, çakşır, bağlama şalvar ve değişik türde başlıklar; erkeklerde sako, kara aba, tefe şalvarı, kuşak ve çarıktır. İlde halay türünde oyunlar oynanır. Bununla birlikte, yörede yaşayan değişik toplulukların oyunları, birbirlerinden farklı özellikler taşır. İlde halk müziği oldukça zengindir. «İğdenin dalı» ve «Erkilet güzeli bağlar bozuyor» türküleri ünlüdür. İl mutfaklarının en önemli besin maddesini oluşturan pastırma ve sucuk, bütün Türkiye'de tanınır. İlde pastırma ve sucuğun birçok çeşidi yapılmaktadır.

İlgi çekici özellikleriyle : KAYSERİ

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan Kayseri kuzeyde Yozgat, Sivas; batıda Sivas, Kahramanmaraş; güneyde Adana, güneybatıda Niğde, batıda Nevşehir ile sınırlıdır.

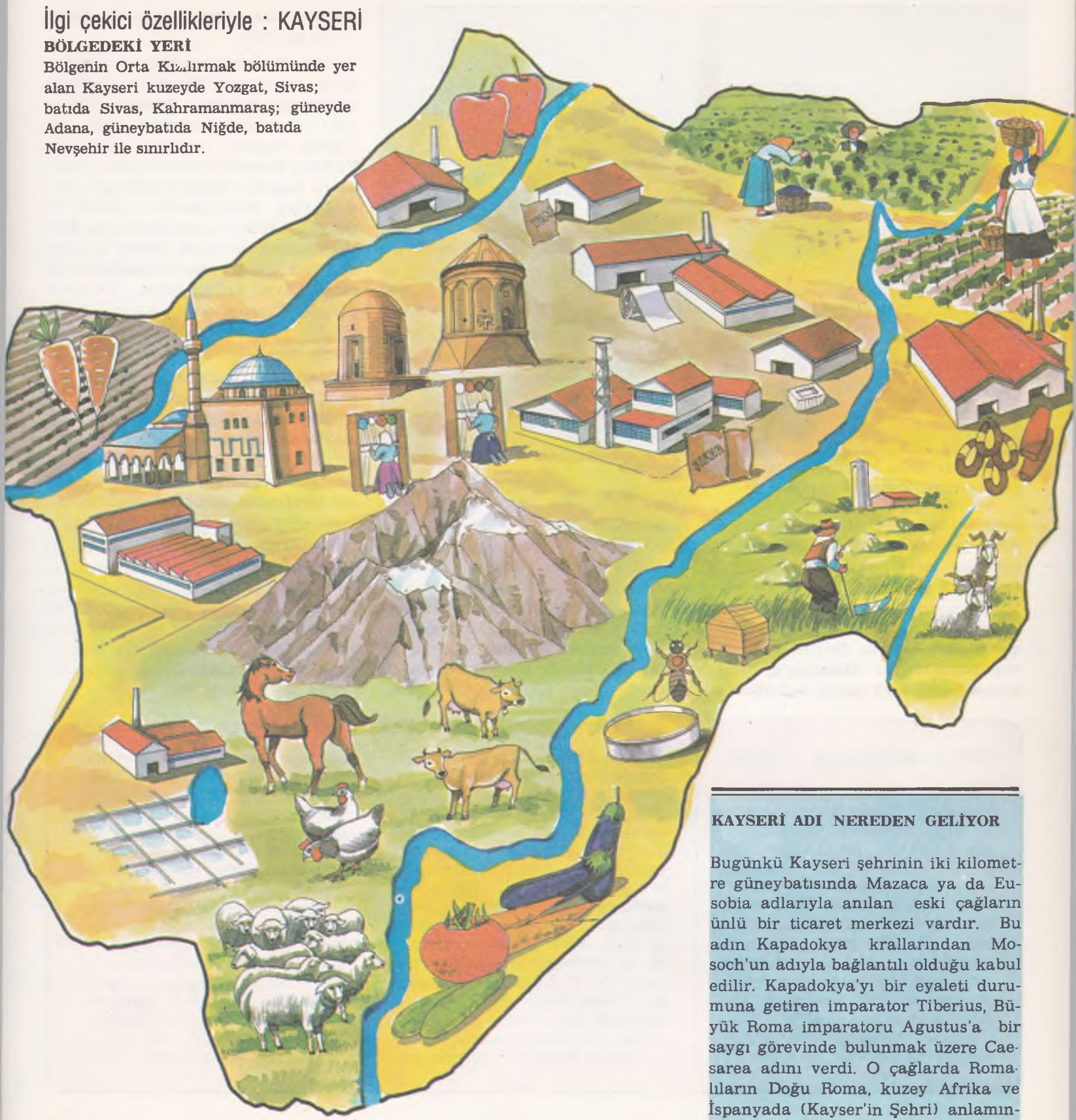

rip bu toprakları Melik Denişmend Ahmet Gazi'nin hükümetine kattı. Kendisi de yörenin valiliği görevini aldı. Ama kısa bir süre sonra şehit düşmesi üzerine yerine Kümüş Tigin Gazi geçti (1094).

Kayseri ve çevresinin en parlak çağı, Selçuklu Türkleri'nin egemenlikleri zamanıdır. Bu süre içinde Kayseri Türkler'in en büyük merkezlerinden biri durumuna geldi. Kılıç Arslan ülkeyi 12 oğlu arasında paylaştırdı. Böylece Kayseri ve çevresi Sultan Nurettin Şah'ın payına düştü. Ama kardeşler arasında birçok çekişmeye ve el değiştirmeye sahne oldu. Sonunda büyük

KAYSERİ ADI NEREDEN GELİYOR

Bugünkü Kayseri şehrinin iki kilometre güneybatısında Mazaca ya da Eusobia adlarıyla anılan eski çağların ünlü bir ticaret merkezi vardır. Bu adın Kapadokya krallarından Mosoch'un adıyla bağlantılı olduğu kabul edilir. Kapadokya'yı bir eyaleti durumuna getiren imparator Tiberius, Büyük Roma imparatoru Agustus'a bir saygı görevinde bulunmak üzere Caesarea adını verdi. O çağlarda Romalıların Doğu Roma, kuzey Afrika ve İspanyada (Kayser'in Şehri) anlamında Caesarea diye andıkları 17 şehir daha vardı. Araplar bu şehre Kayseria, Türkler Eski şehir derlerdi. Osmanlı Türkleri çağında resmî yazılarda Araplar'a uyularak Kayseriye diye geçen şehrin adı cumhuriyetin ilanından sonra Kayseri olarak kesinleşti.

Kayseri'de tarihi bir caminin yanıbaşında gelişen modern mahalleler.

Selçuklu hakanı I. Alâeddin Keykubat tahta geçince (1020) Kayseri yeniden onarıldı. Şehrin surları pekiştirildi. Gıyasettin Keykubat zamanında yine önemli onarımlar gördü. 1243 yılında İlhanlılar, Anadolu'nun büyük bölümünü ele geçirerek Selçuklu Türkleri'ne başeğdirdiler. İlhanlılar'ın baskısından kaçan yerli halkın kışkırtmaları üzerine Mısır-Suriye, Türk-Memlûk hükümdarı Sultan Baybars Anadolu üzerine yürüdü. İlhanlılar Elbistan'da ağır bir yenilgiye uğradılar (1277). Ama Sultan Baybars birkaç gün sonra tekrar ordusuyla çekilip gidince, Kayseri yeniden İlhanlılar adına genel valileri Eretna Bey tarafından ele geçirildi (1343). Şehir bu devletin Sivas'tan sonra ikinci başkenti durumuna getirildi.

Kayseri ve dolayları, kadı Burhanettin'in bir savaşta ölmesiyle Osmanlı hükümdarı Sultan I. Bayezit (Yıldırım) tarafından fethedildi (1398). Timur'un Ankara meydan savaşında Yıldırım Bayezid'i yenmesinden (1402) sonra Kayseri, Karamanoğulları, Mısır-Suriye Türk-Memlûk devleti ve Dulkadıroğulları arasında birçok defa el değiştirdi. Sonunda Safevi hükümdarı Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğratan Yavuz Sultan Selim, Çaldıran yöresinde birçok doğu ve güney iliyle birlikte Kayseriyi de kesinlikle Osmanlı imparatorluğuna kattı (1515).

Kayseri'de bu tarihten sonraki en önemli olaylar Karayazıcı Halim adıyla anılan Celâlî (haydut) isyanı ile Abaza Hasan kuvvetlerinin ayaklanmasıdır (1624). Her iki olay da kanlı çarpışmalardan sonra hükümet kuvvetleri tarafından güçlükle bastırılabildi.

Osmanlı Türkleri çağında Konya beylerbeyiliğinin (geniş sınır ve yetkili il) 7 sancağından biri olan Kayseri, Tanzimat'tan sonra Ankara eyaletine bağlandı. Cumhuriyetin ilanından sonra bütün sancaklar (il ve ilçe arasındaki idare kuruluşları) il kuruluşuna getirilince Kayseri de aynı adla anılan ilin merkezi oldu.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Anadolu'da kurulan gelmiş geçmiş Türk devletlerinden kalma eserlerin en büyük zenginlikle yer aldığı ilimiz, Konya'dan sonra Kayseri'dir. İl merkezindeki en eski Selçuklu yapısı, Hoca Hasan medresesidir (1193). Bundan önceki çağların ilk eseri ise Danişmentliler zamanında yapılan ve 1750 m²'lik yer tutan Ulucami'dir. Cami ve yanındaki Melik Gazi medresesi 12. yüzyılda yapılmış, sonradan Selçuklular tarafından onarılmıştır (1205). Türk kahramanlarından Muzafferettin Mahmud'un kızı Atsız Elti Hatun tarafından yaptırılan (1210) Külük camisi de Kayseri'deki tarihî eserler arasında önemli bir yer alır.

Çifte medreseler adıyla anılan Gıyasiye ve Şifaiye medreseleri ise Gıyasettin Keyhusrev tarafından yaptırılmıştır (1206). Birincisi o çağlara göre tıp fakültesi, ikincisi ise fakülteye bağlı hastahane olarak kullanılan değerli eserlerdir. Medrese, cami, imâret (aşevi), hamam ve bir de türbeden meydana gelen külliye ise I. Alâedin Keykubad'ın eşi Mahperi Sultan (Huand Hatun) tarafından yaptırılmıştır (1238). Hacı Kılıç medresesi ve camisi (1250), vezirlerden Sâhip-Ata Fahrettin Ali tarafından yaptırılan (1267) Sahibiye medresesi, ön duvarlarının süslemeleriyle ünlü bir yapı olarak pek değerli bir sanat eseridir. Bunlardan başka İhanlılar ve Eretnaoğulları zamanından kalan Köşk medresesiyle birçok türbe; Dulkadıroğulları'ndan kalan Hatuniye medresesi (1432), Kayseri'deki tarihî eserler arasındadır. Osmanlı Türkleri çağında Mimar Sinan tarafından yapılan (1585) Hacı Ahmet Paşa camisi (Kurşunlu cami) ve Lala Paşa camisi de ünlü sanat eserleridir. Vezirhanı (17. yüzyıl) ve Pamukhanı da Türk-Osmanlı mimarlığının Kayseri'deki örneklerinden ikisidir.

KIRŞEHİR

KİMLİK KARTI 40

Nüfusu : 261 510 (1985)
Yüzölçümü : 6 570 km²
Nüfus yoğunluğu : 40

Otomatik telefon kodu : 4871

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	96 937	112 198	29,24
Çiçekdağı	41 673	42 841	5,53
Kaman	77 370	81 585	10,61
Mucur	24 517	24 886	2,99

Coğrafi konum : 38° 49′ ve 39° 48′ kuzey enlemleri ile 33° 25′ ve 34° 43′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 17,2
İlin en yüksek yeri: Baran dağı (1 808 m)
Ovalar: % 18,3
Platolar: % 64,5

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 93
Orman alanları % 3,4
Ekili ve dikili alanlar: % 59,2
Çayır ve meralar: % 30,4
Tarıma elverişsiz alanlar: % 7

Yıllık yağış ortalaması: 378,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 11,4°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, şeker pancarı.

Başlıca sanayi ürünleri:
Takım tezgâhı, un, Oniks.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl «Kırşehir masifi» olarak adlandırılan ve Kızılırmak-Deliceırmak arasını dolduran kütlenin üzerinde yer almıştır. Yükseklik genellikle 500-1 500 metre arasındadır. Bu yüksekliğin üzerine çıkan alanlar ilin küçük bir kesimidir. İl sınırları içinde 2 000 metrenin üzerinde yükseklik yoktur.

Büyük bölümü platolarla kaplı olan il topraklarının % 17,2'si dağlar, % 18,3'ü ovalardan oluşur; platoların kapladığı alan % 64,5'tir.

Kırşehir kuzeyden Deliceırmak, güneyden Kızılırmak vadileri, doğudan Seyfe gölü alanı ile çevrilidir. İl topraklarının tarıma elverişli olmayan bölümü yalnızca % 7'sidir. Kızılırmak havzasının orta bölümünde bulunan Kırşehir, orta Anadolu platosunda yer alır.

Dağlar il topraklarının küçük bir bölümünü kaplar. Başlıca dağlar şunlardır. Baran dağı (1 808 m) Kargasekmez dağı (1 712 m) Çiçek dağı (1 691 m) Kervansaray dağları (1 679 m) Buzyuk dağı (1 609 m), Armutlu dağı (1 557 m), Cemele dağları (1 555 m) Aliöllez dağı (1 528 m), Naldöken dağları (1 504 m), Obruk tepedi (1 242 m). Çiçek dağı aynı adı taşıyan ilçenin ortasındaki platoda yer alır geçirdiği evrimler sonucunda aşınarak tarıma elverişli platolarla kaplanmıştır. İl topraklarının içinde, bozuk nitelikli de olsa orman örtüsü bulunan tek dağ budur. Kervansaray dağları Kırşehir ile Seyfe gölü çöküntü alanı arasını doldurur. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanırlar.

Kırşehir dağlarının tamamı bitki örtüsünden yoksundur. Yalnız Çiçek dağında az da olsa ormana rastlanır. Hızlı aşınma sonucu platolara dönüşen dağlar, akarsuların açtığı vadilerle parçalanmıştır. Platolar, genellikle çıplaktır. Çiçekdağı-Kırşehir arasındaki platolar 800-1 000 metre, Kırşehir'in doğu ve kuzeydoğusunda bulunan platolar ise 500-1 200 metre arasında yüksekliklere sahiptir. Buralarda hayvancılık yapılır.

İlin önemli ovaları 2 500 hektara yaklaşan alanı ile Çoğun ovası ve merkez ilçesinin güneyinde bulunan 2 400 hektarlık bir alanı kaplayan Güzeller ovasıdır.

Kırşehir, Ankara-Kayseri yolu üzerinde, Kılıçözü vadisinde kurulmuş güzel bir şehirdir.

AKARSULAR VE GÖLLER

İl topraklarının büyük bölümü Kızılırmak havzasındadır. Bu havzada bulunan önemli akarsular Kızılırmak ve

Kırşehir-Kılıçözü deresidir.
Nevşehir yöresinden Kırşehir topraklarına giren Kızılırmak, il merkezinin 17 km güneyinden geçer. Bu nehir üzerinde yapılmış olan Hirfanlı ve Kesikköprü barajları, Kırşehir ili sınırları içindedir.

Kırşehir-Kılıçözü deresi, Baran dağının kuzey yamaçlarından doğar. Uzunluğu 80 km'dir. Taka yöresinde Kızılırmak'a karışır. İl topraklarının sulanmasını sağlamak amacıyla akarsu üzerinde Çoğun barajı ve Kılıçözü, İğdeligöz ve Güzeller sulama regülatörleri yapılmıştır. Deliceırmak Kızılırmak'ın en önemli koludur. Yozgat'taki dağlardan doğan kolların birleşmesiyle oluşur ve Kırşehir'de Kızılırmak'a karışır. Bunun dışında 150 km uzunluğunda Kaman-Kılıçözü deresi ile sularını Seyfe gölüne boşaltan, yağışlarla artıp, yazın kuruyan birçok küçük akarsu vardır.

Kırşehir'de biri doğal, üçü baraj gölü olmak üzere dört göl vardır. Bunlar ilin doğu tarafında bulunan 110 m yükseklikteki 15 km²'lik bir alanı kaplayan Seyfe gölü ile Hirfanlı, Kesikköprü ve Çoğun baraj gölleridir. İlin iklimine de olumlu etkileri olan Hirfanlı baraj gölünün su hacmi 6 milyar m³'tür. Kesikköprü baraj gölünün bir bölümü Ankara sınırları içindedir. Gölün suları tatlıdır. Sazan ve yayın türü balıklar bol miktarda bulunmaktadır. Çoğun baraj gölü 22 milyon m³ su toplama hacmine sahiptir. Bu göl 2 038 hektar alanın sulanmasını sağlamaktadır.

İlin önemli vadileri Kızılırmak vadisi ile, Kırşehir-Kılıçözü vadisidir. Bu vadilerden, özellikle Kırşehir-Kılıçözü vadisi Güzeller regülatörü aracılığı ile sulanmaktadır. İlin en verimli toprakları bu ovadadır.

İKLİM

İlde kara iklimi egemendir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve sert geçer. Yıllık ısı ortalaması 12,2°'dir. Meteoroloji verilerine göre yağışlar genellikle kış ve bahar aylarında düşer. Kış yağışları çoğunlukla kar şeklindedir. Merkez ilçesinin yıllık yağış ortalaması 378,7 mm'dir. Bu oran Kaman'da 455,3 mm'ye çıkar.

Kırşehir ilinde en yüksek sıcaklık 39,4°, en düşük sıcaklık ise -28° olarak ölçülmüştür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İl, içinde bulunduğu bozkır kuşağının etkisiyle, bitki örtüsü açısından çok yoksuldur. Eski çağlarda ormanlarla kaplı olan bu alanlar da insan eliyle yok edilmiştir. İlde yalnız Çiçekdağı'nın bazı kesimlerinde küçük bir orman örtüsü vardır. Ayrıca akarsu vadilerinin yerleşim merkezlerine yakın alanlarında meyva ağaçlarına ve kavaklıklara rastlanır.
Platoların bitki örtüsü kısa ömürlü çayırlardır. Hirfanlı barajının kıyılarında Orman bakanlığınca kültür kavakçılığı yapılmaktadır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İlde bitki üretimi 389 000 hektarlık alanda yapılmaktadır. Bu alanın % 97 sinde tarla tarımı yapılır. Yılda yaklaşık 130 000 hektar alan nadasa bırakılır. Ekili alanların % 2,1'ine sanayii bitkileri, % 1,8'ine Baklagiller ekilmektedir. İlde Toprak-Su teşkilâtınca sulama çalışmaları sürmektedir.
Yetiştirilen ürünler içinde ağırlık en çok arpa, buğday ve çavdar üretimi üzerinedir.
1980 yılında Kırşehir ilinde 230 413 ha alanda tahıl üretimi yapılarak 436 984 ton tahıl, 3 701 ha alandan 3 054 ton Baklagiller, 2 143 ha alandan 50 477 ton endüstri bitkisi 750 ha alandan 730 ton yağlı tohum, 2 379 ha alandan 34 371 ton yumru bitki elde edilmiştir. Aynı yıl 1 434 hektar alandan toplam 21 040 ton yem bitkisi, 52 433 ton meyva elde edilmiştir.
1980 yılında Kırşehir'de ekilen başlıca ürünler şunlardır (ton olarak): Buğday (334 600), arpa (70 204), çavdar (16 728), yulaf (452), mahlut (15 000), nohut (1 996), fasulye (1 129), mercimek (844), fiğ (85), şeker pancarı (50 477), ayçiçeği (730), soğan (9 700), sarmısak (521), patates (24 150).
1980 yılında Kırşehir'deki 783 700 meyva ağacından 620 400'ü meyva verecek

FOLKLOR

Kırşehir ilinin merkezlerinde kadınlar modaya uygun giysiler giyer. Köylerde yaşayan kadınlar ise geleneksel giysilerin yanısıra, rahat ederler. Fes, üçetek, kuşak, kadife ceket, ak yazma, çarşaf ve entari, geleneksel kadın giyiminin başlıca parçalarıdır. Geleneksel erkek giyiminde ise cepken, camadan, içlik mintan, kadifeden yapılan dar pantolon, fermene ve nakışlı yün çorap yaygındır. İlde kaşık oyunları oynanır. Bunun yanısıra bazı bölgelerde halay da oynanmaktadır. İlin halk müziğinde zil ve kaşık havalarıyla, halay havaları önemli bir yer tutar. «Yürü güzel», «Dane dane benleri var yüzünde», «Ekin ekilen yere» türküleri ünlüdür.

Kırşehir denizden 980 m yükseklikte yaylalar, bağlar, bahçeler arasında yer alır.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Kırşehir, tarihî anıt ve yapılar bakımından oldukça zengindir. İlde bugün ayakta kalan en önemli yapı, Selçuklu valilerinden Cacaoğlu Emîr Nurettin'in yaptırdığı ünlü medresedir (1275). Bugün cami olarak kullanılan medreseden, yapıldığı çağda astronomi çalışmaları için yararlanıldığı sanılmaktadır. Medresenin çok süslü kapısıyla, kırmızı tuğla ve çinilerle örülmüş minaresi ilgi çekicidir. Ünlü şair ve bilgin Âşık Paşa'nın, şehrin kuzeybatısındaki türbesi de Kırşehir'in ünlü eserlerindendir. Bu yapı, Sivas hükümdarı Eretna Bey'in veziri Alâeddin Ali Şah Rûmî tarafından yaptırılmıştır (1333). Alâedin camisi 13. yüzyılın ortalarında Selçuklu hükümdarı Sultan II. Alâeddin tarafından yaptırılmış; zamanla yıkılan cami, Kırşehir mutasarrflığında bulunan ünlü besteci Ahmet Arif Bey tarafından, aslına uygun olarak yeniden inşa ettirilmiştir (1893). Cami, bugün Kırşehir müzesine bağlı bir bölüm olarak kullanılmaktadır. Son Türk-Osmanlı çağının Kırşehir'de anılmaya değer bir yapısı da, Hüseyin Bey adında birisinin 1864'te yaptırdığı Çarşı camisidir. Minaresiz ve dükkânlara bitişik bir durumda olan bu caminin özelliği, mimarlıkta «kırlangıç örtüsü» adı verilen bir kubbeye sahip olmasıdır.

İlgi çekici özellikleriyle : KIRŞEHİR

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan Kırşehir kuzeyde Yozgat, doğuda Yozgat ve Nevşehir, güneyde Nevşehir ve Niğde, batıda Ankara ile sınırlıdır.

yaştaydı. Bu ağaçlardan 52 500 ton meyva elde edilmiştir.

1980 yılında ilde meyva üretimi şöyle gerçekleşmiştir (ton olarak): Armut (2 112), ayva (180), elma (7 530), erik (515), iğde (211), kayısı (560), kiraz (160), şeftali (42), vişne (165), zerdali (1 490), badem (390), ceviz (3 343), dut (331), üzüm (35 300).

1980 yılında ilde 218 ton lahana, 120

ton ıspanak, 115 ton pırasa, 18 150 ton kavun, 22 575 ton karpuz, 15 ton bal kabağı, 980 ton hıyar, 450 ton patlıcan, 14 ton bamya, 2 695 ton domates, 495 ton biber, 27 ton havuç üretilmiştir.

İlde hayvan varlığı oldukça zengindir. Ancak hayvancılık yeterince modern usullerle yapılmadığından varması gereken noktaya ulaşamamıştır. Hayvan soyunun ıslahı ve hayvancılığı geliştirme çalışmaları, Çiçekdağı ve Malya devlet üretme çiftliklerine yürütülmektedir. Yakın zamana kadar hayvancılık iç tüketimi karşılama amacına yönelikti. Gerek üretme çiftliklerinin çalışması, gerekse 1972 yılında açılan peynir ve tereyağı kurumu bu ürünlerin pazarlanmasını ve dışa satımını da sağlamıştır.

1980 yılında ilde 1 410 at, 10 280 eşek, 108 720 sığır, 2 505 manda, 496 500 koyun, 8 810 kıl keçisi, 497 500 adet tavuk-horoz, 111 080 tiftik keçisi vardı. Büyük baş hayvanlardan sığır üretimi önemlidir. Egemen sığır ırkları ise kara ve boz ırktır. Küçük baş hayvanlardan en çok akkaraman, merinos ve malya ırkları yetiştirilmektedir.

1980 yılında 39 580 ton süt, 560 ton et, 32 700 adet deri üretilmiştir. Bal üretimi 77 ton, balmumu üretimi 12 tondur. 17 858 000 adet yumurta elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Kırşehir madencilik açısından zengin bir il değildir merkez İlçesiyle Çiçekdağı ve Kaman ilçelerinde demir, Bayındır, Karakütük yörelerinde flüorit, Çiçekdağı'nın bazı yerlerinde de maden kömürü, bakır ve manganez yatakları bulunmaktadır.

İl ekonomisine asıl katkıda bulunan yer altı zenginliği, tuz ve mermer yataklarıdır.

1941 yılında ilde elektrik santrali kuruldu. Bu santral ilde sanayileşmenin başlangıcı oldu. 1950 yılında Yeşiller un fabrikası, 1952'de Şehir un fabrikası hizmete girdi. 1958, 1967, 1968 yıllarında üç yeni un fabrikası daha açıldı. 1970 yılında yem ve bulgur fabrikası, 70'li yıllarda tuğla, kireç, meyva suyu, makarna, peynir ve tereyağı fabrikaları işletmeye açıldı. Ayrıca dokuma dalında hazır giyim eşyası üreten fabrika ile kaporta sanayii bulunmaktadır. Bunların dışında dokuma, tarım ürünlerini değerlendiren küçük değirmenler ve metal eşya üreten küçük atelyeler de vardır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Kızılırmak can incitme sen bu gün
Mübarek günlerde sel bayram eder
Kitabın kavlince dağlar al geymiş
Karışmış çiçekler çöl bayram eder

Bülbül ile saka hep uçan kuşlar
Gece bu aylarda figana başlar

Eser yel, eğilir dallar, ağaçlar
Mübarek günlerde dal bayram eder

Yavru şahin bir kekliği salaklar
Bu günlerde kabul olur dilekler
Cennet'te huriler, gökte melekler
Mahlûkat sevinir kul bayram eder

TARİH

Kırşehir'in tarihi Hitit imparatorluğuna kadar uzanır. Anadolu birliğini gerçekleştiren bu devlet, Kırşehir'i de sınırları içine almıştır. (İ. Ö. 1810 yıllarında). Hititler'in yıkılması üzerine (İ. Ö. 1150) yöre Asurlular'ın egemenliğine girdi. İ. Ö. 6. yüzyılda bütün Anadolu ile birlikte Pers imparatorluğunun eline geçti. İ. Ö. 4. yüzyılda Makedonya imparatorluğunun sınırları içine giren bölge, bu imparatorluğun parçalanmasından sonra Kapadokya devletinin sınırları içinde kaldı. Daha sonra Roma imparatorluğunun yönetimine giren Kırşehir, imparatorluğun ikiye bölünmesi üzerine Bizans'ın payına düştü.

İslâmiyet'in hızla yayıldığı dönemlerde, İslâm orduları Kırşehir yöresine kadar akınlar yaptılar (İ. S. 7. yüzyıl) Ancak buralardaki Arap egemenliği sürekli olmadı. Malazgirt zaferinden sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından bölge Anadolu'nun diğer yöreleri gibi Türk egemenliğine alındı. Bölge Selçuklular ve Danişmendoğulları gibi Türk devleti ve beyliği arasında zaman zaman el değiştirdi.

Kırşehir en parlak çağını 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Bu çağlarda Selçukluklar'ı kendisine bağlayan İlhanlılar'ın egemenliği görülmektedir. İlhanlı imparatorlarından Mahmut Gazan ve Ebusait Bahadır kentte bir darphane kurarak adlarına gümüş paralar bastırdılar. Tarihî belgelerden anlaşıldığına göre şehir o çağlarda gerek ekonomik, gerekse kültürel alanlarda oldukça önemli bir merkezdi.

Özellikle 14. yüzyılda tam anlamıyla gelişen Kırşehir, o çağların bilginleri ile ünlü kişilerinin yerleşim merkezi durumuna geldi. Ortaçağ Anadolu tarihinin çok önemli sosyal kuruluşlarından olan Ahilik'in kurucusu Ahî Evren (Avran) Kırşehir'de oturuyordu. Babailik tarikatının kurucusu İlyas Baba buraya yerleştiği gibi onun torunlarından ünlü din bilgini, şair Âşık Paşa da ömrünün sonuna kadar Kırşehir'de oturdu. O dönemde şehirde 18 000 ev vardı. 14. yüzyılın ikinci yarısında (Orhan Gazi zamanında) Osmanlı imparatorluğu sınırları içine girdi. Aynı yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı devletinin Rumeli savaşları ile uğraştığı bir sırada, Kadı Burhaneddin Kırşehir'i alarak Eretnaoğulları'na bağladı Şehrin surlarını güçlendirerek burayı elinde tutmak isteyen Kadı Burhaneddin'in, Akkoyunlu beyi Yülük Osman Bey tarafından öldürülmesi üzerine şehir yeniden Osmanlı sınırlarına girdi.

Ankara Savaşından Yıldırım Bayezid'in yenilgisi üzerine Anadolu'yu ele geçiren Timur, Kırşehir'i Karamanoğulları'na verdi. Daha sonra geri alınan Kırşehir, zaman zaman Karamanoğulları ile Dulkadıroğulları'nın saldırılarına uğrayarak harap oldu. Sonraki yıllarda Celâli isyanları ile defalarca yağmalanan şehrin nüfusu 19. yüzyılın başlarında 3 500 kişiye kadar düştü.

İl, Osmanlılar döneminde Karaman eyaletine bağlı bir sancak merkeziydi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Ankara'ya bağlandı Daha sonra bağımsız bir mutasarrıflık olan yöre, cumhuriyetten sonra aynı adı taşıyan ili meydana getirdi. 1954 yılında ilçe olan Kırşehir, 1957 yılında yeniden il oldu.

KIRŞEHİR ADI NEREDEN GELİYOR

Kırşehir yöresine Romalılar Chamane-na derlerdi. Kırşehir'e bağlı ilçe merkezlerinden Kaman adının buradan geldiği, bugünkü Kırşehir'in ise Panassos ya da Nocissus şehirlerinin yerinde kurulduğu sanılmaktadır. Şehre bir aralık Jüstinianopolis dendiği de olmuştur. Şehir Türklerin eline geçtikten sonra bir süre Gülşehri adıyla anılmış sonradan Kırşehri biçiminde söylenen şehrin adı, zamanımızda Kırşehir biçimini almıştır.

KONYA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Büyük bölümü Konya kapalı havzasında bulunan il toprakları çoğunlukla ovalardan oluşmuştur. Bu ovaların denizden yüksekliği ortalama 1 000 m dolayındadır. Ovaları çevreleyen dağlar ise 1 400-3 000 m arasında değişen yüksekliklere sahiptir. Dağların, % 35'ini kapladığı Konya'nın % 37,4'ü ovalarla kaplıdır.

Konya'nın toprakları Toroslar'ın kolları ile güneyden, güneybatıdan ve güneydoğudan çevrilmiş durumdadır. Güneybatıda bulunan Sultan dağları 100 km'lik bir uzunluğa sahiptir. En yüksek noktası Akşehir gölünün güneybatısına düşer (2 340 m). Beyşehir gölünü güneyden ve batıdan çeviren Göl dağlarının Konya'daki kesiminde yükseklik 1 500 m'yi aşmaz. Taşeli platosunu batıdan çeviren Geyik dağla-

Konya'daki tarihî eserlerin en ünlüsü Mevlânâ türbesidir. Ön planda Sultan Selim camisi görülüyor.

rının en yüksek yeri Seydişehir ilçesinin batısında bulunan Gözet dağıdır. (2 529 m). Orta Toroslar'ın en yüksek kesimi olan Bolkar dağları Hadım Göksuyu vadisinden başlayarak, doğu yönünde uzanır. Güney yamaçları sık ormanlarla kaplı olan dağların en yüksek noktası 3 430 m ile Aydos tepesidir. Batı Toroslar'ın iç bölümündeki Erenler dağı, Beyşehir - Seydişehir çöküntü alanını doğudan kuşatır. En yüksek noktası 2 481 metredir. Konya-Ereğli arasındaki Karacadağ (2 025 m) ve Çumra-Karaman arasındaki Karadağ, volkanik dağlardır.

Konya il alanında orta, batı ve güney Anadolu platoları oldukça önemli yer kaplar. Haymana platosunun devamı durumundaki Cihanbeyli platosu, ilin en önemli platosudur. Ortalama 1 000 metre yükseklikte olan plato, kara iklimi kuşağında bulunduğundan, doğal bitki örtüsü step bitkileridir. Bir bölümü Konya topraklarında kalan Obruk platosu 1 000-1 500 metre arasında değişen yüksekliktedir. İçinde eski Obruk kasabasının bulunduğu plato, kalkerli yapısı nedeniyle, zaten az olan yağışları tutamaz. Kara ikliminin de etkisiyle doğal bitki örtüsü step bitkileridir. Yalnız kuzey yarısı Konya il alanında bulunan Taşeli platosu, ilin diğer platolarından daha yüksektir.

KİMLİK KARTI 42

Nüfusu : 1 791 635 (1985)
Yüzölçümü : 50 857 km²
Nüfus yoğunluğu : 35
Otomatik telefon kodu : 331
İlçelerin adı ve nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	430 149	520 205	38,02
Akşehir	91 160	96 253	10,87
Beyşehir	108 584	117 838	16,36
Bozkır	59 241	62 746	11,50
Cihanbeyli	70 758	77 790	18,95
Çumra	74 243	85 909	29,19
Doğanhisar	29 663	31 912	14,62
Ereğli	118 919	133 119	22,56
Ermenek	57 654	64 820	23,43
Hadım	56 767	72 330	48,46
Ilgın	59 239	72 384	40,08
Kadınhanı	39 483	44 896	25,70
Karaman	113 408	130 174	27,58
Karapınar	55 428	61 290	20,11
Kulu	48 097	55 565	28,87
Sarayönü	29 177	32 162	19,48
Seydişehir	69 919	76 583	18,21
Yunak	50 657	55 659	18,83

Coğrafi konum: 31° 14′ ve 34° 27′ doğu boylamları ile 36° 22′ ve 39° 08′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 35
İlin en yüksek yeri: Aydos dağı (3 430 m)
Ovalar: % 37,4
Platolar: % 27,6

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 91,7
Orman alanları: % 17,4
Ekili ve dikili alanlar: % 59
Çayır ve meralar: % 15,3
Tarıma elverişsiz alanlar: % 8,3

Yıllık yağış ortalaması: 323,9 mm
Yılık ısı ortalaması: 11,5°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, yulaf, şeker pancarı

Başlıca sanayi ürünleri:
Un, şeker, alüminyum, çimento, dokuma, tarım makineleri.

Solda fuar alanından bir görünüş; sağda şehri süsleyen tarihi eserlerden biri: İnce Minare.

Kara iklimiyle Akdeniz iklimi arasında bulunan Taşeli platosu, ilin diğer platolarından daha yüksektir. Kara iklimiyle Akdeniz iklimi arasında bir geçiş oluşturan platonun doğal bitki örtüsü oldukça zengindir. Plato üzerindeki dağlarda sedir, karaçam, ardıç, kızılçam gibi ağaçlarla kaplı ormanlar vardır. Vadilerde sebze ve meyvacılık yapılır. Bu ana platolardan başka Bolkar, Sultan ve Geyik dağlarının yamaçlarında birçok yayla vardır.

İlin başlıca ovaları Konya, Ereğli, Karapınar, Karaman, Ayrancı, Cihanbeyli, Altınekin, Kulu, Yeniceoba, Ilgın, Beyşehir ve Seydişehir ovalarıdır. Konya ovası Bozdağ'ın güneyi ile Çumra'nın güneyi arasında 80 km'lik bir alanı kaplar. Ortalama yüksekliği 1 000 m dolayındadır. Yıllık yer altı su rezervi 2 000 000 m^3 olan ovanın yer üstü suyu yok denecek kadar azdır. Kara ikliminin egemen olduğu Konya ovasında, tahıl üretimi yapılır.

Ereğli ovası Konya havzasının en çukur bölümünde yer alır. Konya'nın önemli tarım alanlarından biridir. Ovanın yer altı su rezervi 25 000 000 m^3 dolayındadır. Ovada tahıl ve şeker pancarı üretilir.

Karapınar ilçesinin kuzeyinde bulunan Karapınar ovası yaklaşık 700 km^2'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Yer altı suları açısından zengin olmayan ovada tahıl üretilmektedir.

Karaman ilçesinin kuzeyinde bulunan Karaman ovası 600 km^2'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Yıllık yer altı su rezervi 30 000 000 m^3 dolayındadır. Ovada sulama çalışmaları yapılmaktadır. Kuru yerlerinde tahıl, sulanabilen yerlerinde şeker pancarı üretilir.

Tuz gölünün batısında bulunan Cihanbeyli ovası yağışların azlığı nedeniyle yer altı sularıyla sulanmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla Toprak-Su müdürlüğünce açılan kuyular vardır. Kara ikliminin egemen olduğu ovada tahıl üretimi yapılır.

Altınekin ovası küçük bir ovadır. Ovadan geçen Değirmenözü deresi yazın kurur. Burada tahıl ve sanayi bitkileri üretilmektedir. Bunların dışında il sınırları içinde bulunan Yeniceova'da, tahıl ve sanayi bitkileri, yer üstü su kaynakları açısından daha zengin olan Ilgın ovasında sanayi bitkileri üretilmekte; Çarşamba suyunun suladığı Beyşehir ve Seydişehir ovalarında kuru ve sulu tarım yapılabilmektedir. Ayrıca bu ova üzerinde Konuklar ve Gözlü devlet üretme çiftlikleri bulunmaktadır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İl toprakları, Konya kapalı havzası ile Akarçay, Sakarya ve doğu Akdeniz havzaları üzerinde yer alır. Büyük akarsu yoktur, bölge çok sayıda göl, bataklık ve küçük akarsuları toplayan bir havzadır. Havzada bulunan akarsular genellikle yazın kuruyan, havza dışına dahi çıkamayan küçük derelerdir. Kapalı havza, 54 000 km^2 dolayında bir alanın sularını toplamaktadır. Türkiye'nin en büyük kapalı havzası olan bu havzanın yıllık ortalama su hacmi 4 milyar m^3'tür.

Akarçay havzası Akşehir gölü çevresini kaplayan havzadır. Sultan dağlarının arasında kalan havzanın su toplama alanı 7 200 km^2, ortalama yıllık su hacmi 900 milyon m^3'tür.

Sakarya havzası akarsu yönünden en fakir havzadır. Cihanbeyli platosunun kuzey kesimi ile Yunak yöresi, bu havza içinde kalmaktadır.

Konya kapalı havzasında bulunan akarsulardan Çarşamba suyu Konya ovasının batısındaki dağlardan doğar; Çumra ovasına kadar uzanır. Sulama amacıyla Beyşehir ve Suğla gölleri ile birleştirilmesi düşünülen bu akarsu üzerinde ilk sulama çalışmaları, 1914 yılında başlamıştır. Çumra'ya açılan Sulama kanalı ile Çumra ovası sulanmaktadır.

Aydos dağı ile Bozdağ'dan doğan İvriz suyu, yağışların bol olduğu ilkbahar ve kış aylarında bol su taşır. Çevresine sulama açısından oldukça yararlı olmaktadır. Akarsu üzerinde Ereğli sulama projesi çalışmaları yapılmaktadır.

Ayrıca Toros dağlarının kuzeyinden doğan İprala deresi, Gökdağ'ın eteklerinden doğan İnsuyu, Ereğli'de Kurşunlu dağından doğan Divle suyu,

Konya tarihi eserler bakımından çok zengindir. Yukarıda bunlardan biri olan Şerefettin camisi görülüyor.

İlgi çekici özellikleriyle: KONYA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Konya bölümünde yer alan Konya kuzeyde Ankara, doğuda Niğde, güneydoğuda İçel, güneyde İçel ve Antalya, güneybatıda Antalya, batıda Isparta ve Afyonkarahisar, kuzeybatıda Eskişehir illeriyle sınırlıdır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Eremedim vefasına dünyanın
Bülbül konmuş sarayına Konya'nın

Beyler besler merak için tazıyı
Kadir Mevlâm böyle yazmış yazıyı

Mevlânâ Celâleddin Rumi Konya'nın simgesidir. İşte Mevlânâ türbesinin içi ve Mevlânâ sandukası.

Takkeli dağından doğan Uluçay, Kocaçal dağından doğan Balkı deresi, Ilgın'ın güneyinden doğan Takke deresi ve Ilgın gölüne dökülen Argıthane deresi bu kapalı havzanın bellibaşlı akarsularıdır.

Akarçay havzasının en önemli suyu Adıyan çayıdır. Sultan dağının doğusundan doğan akarsu, Akşehir ovasının ortasından geçerek Akşehir gölüne dökülür.

İlin güneyindeki kesimi doğu Akdeniz havzası içinde bulunmaktadır. Önemli oranda bozkır ikliminden çıkarak, Akdeniz ikliminin etkisinde bulunan bu kesimin su toplama alanı 22 000 km²'dir. Akarsu yönünden de zengin olan doğu Akdeniz havzasının yıllık ortalama su hacmi 9 milyar m³ dolayındadır.

Alp kıvrımlaşmasını izleyen tektonik hareketler, çöküntü alanının çeşitli kesimlerinde volkanik dağlar ve önemli çukurlar meydana getirmiştir. Bu çukurların, dağlardan gelen irili ufaklı akarsularla doldurulması sonucunda birçok göl oluşmuştur. Bunların dışında il topraklarını taşkınlardan koruma ve sulama amacıyla yapılmış birçok yapay göl de vardır.

İlin önemli gölleri Tuz gölü, Beyşehir gölü, Suğla gölü, Akşehir gölü, Çavuş gölü ve Acıgöl'dür.

İl toprakları içindeki en büyük göl olan Tuz gölü ülkemizin ikinci büyük gölüdür. 1 620 km²'lik bir alana sahip olan gölün suları çok tuzludur. Yaz aylarında buharlaşmanın artması ile kıyılarda, 10 sm'den 2 metreye kadar kalınlığı olan bir tuz tabakası oluşur. Bu tuz tabakaları Tekel idaresi tarafından işletilmektedir. Tekel buradan yılda yaklaşık 150 bin ton dolayında tuz elde eder. Gölün denizden yüksekliği 940 metredir.

Beyşehir gölü 650 km² alanı ile ilin ikinci büyük gölüdür. Suları tatlı olan gölde çeşitli balıklar yaşar. Denizden yüksekliği 1 121 metre olan Beyşehir gölünde çeşitli büyüklükte 22 ada vardır. Gölün uzunluğu 50 km, genişliği 20 km, en derin yeri 15 metre dolayındadır. Gölde bulunan adalardan özellikle Mada, Hacıakik, Yılanlı ve Kalafa'nın yüzölçümü 5 km² dolayındadır. Tarım yapılabilen bu adacıklarda çevre köylüleri hayvanlarını da otlatır. Suları kanallarla Çumra ovasına akıtılan gölden, ovayı sulamada önemli ölçüde yararlanılmaktadır. Kıyıları ormanlarla örtülüdür. Bozkır-Seydişehir sınırı üzerinde bulunan Suğla gölünün yüzölçümü 136 km²'dir. Beyşehir gölünün fazla suları da bir kanalla bu göle akıtılmaktadır. Altında bulunan düdenler nedeniyle çok su kaybeden göl, yaz aylarında kurur. Bu alanlar, verimli topraklar hâlinde ortaya çıkar. Özellikle nohut ekiminde kullanılan bu suları çekilmiş göl alanı, bu şekilde tarım alanı olarak değerlendirilir.

En derin yeri 5 metre dolayında olan Akşehir gölünün yüzölçümü 105 km²'dir. Tatlı sularında özellikle sazan balıklarının yaşadığı göl denizden 960 metre yüksekliktedir.

Ilgın gölü de denen Çavuş gölü Ilgın ilçesinin kuzeyindedir. 50 km²'lik bir alanı kaplayan göl, denizden 1 019 metre yüksektedir. Tatlı sularında turna balıkları yaşar; Ilgın ovasının sulanmasında yararlanılır.

Bunların dışında daha küçük boyutlardaki Akgöl, Küçük Hasan gölü, Hotamış gölü, ilin önemli gölleridir.

İlde Apa, Altınapa, Ayrancı, May, Sille baraj gölü olmak üzere beş baraj gölü vardır. Bunlardan Çarşamba suyu üzerinde bulunan sulama ve taşkınları önleme amacıyla yapılmış Apa barajı, 2 500 hektar alanın sulanmasını sağlar. Divle suyu üzerinde bulunan Ayrancı baraj gölü 30 milyon m³ su toplar. Yaklaşık 4 600 hektar alanı sulamaktadır. Uluçay üzerinde kurulmuş olan Altınapa barajı 1,5 milyon m³ su toplayarak 2 500 hektar alanı sular. Konya ovasında 1 200 ha alanı sulayan May barajı 42 milyon m³ su toplama kapasitesine sahiptir. 3,2 milyon m³ su toplama kapasitesi olan Sille barajı, 200 hektar alanı sular.

KONYA ADI NEREDEN GELİYOR

Eski kaynaklarda şehrin adı İkonion olarak geçer. İkonion «tasvir» ya da «kutsal tasvir» sözüne bağlanabilir. Şehirde basıldığı bilinen sikkeler üzerindeki resimler de bunun gerçekliğini doğrular mahiyettedir. Romalılar bu şehri İconium, Bizanslılar Yconium, Satancona olarak adlandırdılar. Araplar Künia, yakın çağlardaki Batı kaynakları ise Conia, Koneih, Konia diye andılar.

Kökü ne olursa olsun, eski çağlardan beri var olan ve aynı adla anılan bu şehir, Türkler'in Anadolu'ya ayak basmaları ile önem kazanmış ve adı Türk diline en uygun biçimiyle Konya olmuştur.

İKLİM

İlde kara ikliminin bütün özellikleri görülür. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve sert geçer. İl topraklarını gü-

ney, güneydoğu ve güneybatıdan kuşatan Toros dağları, Akdeniz'den gelen ılık ve nemli hava akımlarının geçmesine meydan verirler. Bunun sonucu olarak Akşehir, Beyşehir, Ermenek ve Hadım yörelerinde Akdeniz ikliminin özellikleri görülür. Ocak ve şubat aylarında Taşeli platosunun dışında kalan alanlar çok soğuk günler yaşarken, Ermenek, Hadım ve Göksuyu vadileri daha ılık bir mevsim geçirir.

Yıllık sıcaklık ortalaması da yörelere göre değişir. Konya merkez ilçesinde yıllık ısı ortalaması 11,5°, Ereğli'de 11,1°'dir.

Büyük bölümü kapalı havzada kalan il toprakları az yağış almaktadır. Konya merkez ilçesinin yıllık yağış ortalaması 323,9 mm'dir. Bu miktar Akşehir'de 679,7 mm'ye, Seydişehir'de 771 mm'ye çıkar.

Konya'da en yüksek sıcaklık 40°, en düşük sıcaklık da —28,2° olarak belirlenmiştir. İlde 11 gün kar yağışlı, 100 gün donlu geçmektedir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin güney ve güneybatısında çeşitli ağaçların bulunduğu ormanlara rastlanır. Ancak bu ormanlar daha çok sarp dağların tepelerine yakın kısımlarda bulunur.

İl topraklarının büyük bir bölümünde tarım yapıldığından buralardaki bitki örtüsü, kültür bitkileridir. İlin büyük bir bölümünde geven, kekik, yabani buğday, kuzukulağı, pıtrak, gelincik gibi bitkiler görülür. Ancak bu bitkiler daha çok havaların iyice ısınmadığı ve yağışların daha bol olduğu ilkbahar aylarında meydana çıkar. Havaların ısınması ve yağışların durması ile bunlar kurur ve ova step görünümüne kavuşur.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Konya, ülke genelinde % 5,2 ile en yüksek tarımsal hasılaya sahiptir. Tarımsal üretim, başka illerle karşılaştırılamayacak kadar çoktur. Bunun sebebi topraklarının büyük oluşudur. Bu büyüklük ilde tarıma ve hayvancılığa büyük alanlar ayrılmasını sağlar. Konya yurdumuzun «tahıl anbarı» olarak bilinir. İlde, yılda yaklaşık olarak 1 milyon hektar alan nadasa bırakılmaktadır. Sulama güçlüğü, yağış azlığı ve erozyon, tarımı olumsuz yol-

Mevlânâ türbesinin dış görünüşü.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Konya ili Selçuklu ve Karamanoğulları çağlarından kalan eserler bakımından 1., Osmanlı Türkleri bakımından ise İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra 4. derecede zengin bir ilimizdir.

Konya şehrindeki tarihî eserlerin başında Türk mimarlık, çinicilik ve süsleme sanatlarının üstün bir eseri olan Mevlâna türbesi gelir. Mevlâna'nın ölümü (1273) üzerine İlhanlı Emîr Pervane tarafından yaptırılan bu yapı günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Bütün dünyanın tanıdığı fikir adamı Mevlâna Celâlettin Rûmî'yi anmak üzere her yıl aralık ayında düzenlenen sema ayini gösterilerini seyretmek için Konya'ya gelen çok sayıda yerli ve yabancı turist, Mevlâna türbesini de ziyaret ederek ile dünya çapında turistik bir canlılık kazandırır. Günümüzde hiçbir iz kalmayan Konya surları Sultan Alâeddin Keykubat tarafından yeniden yapılırcasına onarılan bir eserdir (1221). Sultan İzzettin Keykubat'ın kendi adıyla anılan camisi (1155) yok olmuşsa da, bu yapıdan arda kalan ve Türk ağaç oymacılığı sanatının dünya çapında bir değer taşıyan minberi, 1220 yılında yapımı bitirilen Alâeddin camisine konmuştur. Kapısındaki mermer işçiliği ile üstün bir değer taşıyan Sırçalı medrese (1242), çinicilik sanatının eşsiz bir örneği olan Karatay medresesi (1252), Sahip Ata camisi, İnce Minareli cami, 13. yüzyıl Selçuklu Türk eserlerinden birkaçıdır.

Karamanoğulları çağından kalan Has Bey medresesi (1421), Harem hamamı, Pîr Hüseyin türbesi anılmaya değer eserlerdir.

Osmanlı Türkleri çağından kalan Selimiye camisi de döneminin en güzel yapısıdır.

FOLKLOR

Konya ilinin folkloru oldukça zengindir. Neolitik dönemden itibaren insanların yaşadığı Konya'nın kültürü Hititler, Frikyalılar, Lidyalılar, Persler, Helenler ve Bizanslılar'ın etkisinde kalarak gelişmiş; Türkler bu bölgeyi ele geçirdikten sonra bugünkü çizgilerini kazanmaya başlamıştır. Geleneksel kadın kıyafetinin başlıca parçaları fes, yaşmak, entari, şalvar, üçetek, cepken ve galoş denen ayakkabıdır. Toplumun değişik kesimlerinde bazı farklılıklar gösteren geleneksel erkek giyiminin başlıca parçaları ise, şalvar, salta, dizlik, yün çorap ve sarıktır. Halk oyunları arasında kaşıklı oyunlar yaygındır. Bunun yanısıra halay ve semah türünde oyunlar da oynanır. İlde halk müziği çok gelişmiştir. Ağır ağır başlayıp gittikçe hızlanan havalar yaygındır. «Karanfil oylum oylum» ve «Çay benim çeşme benim» türküleri ünlüdür.

da etkileyen ikinci bir etkendir. Toprak-Su verilerine göre 1980 yılında ilde 2 858 000 hektar alan su, 322 500 hektar alan da rüzgâr erozyonundan etkilenmiştir.

Konya topraklarının % 59'u ekili ve dikili alanlardır. 1980 yılında 1 589 067 hektar alanda tahıl ekilerek, 3 349 073 ton tahıl elde edilmiştir. Ayrıca 34 181 hektar alanda 40 696 ton Baklagiller, 37 671 hektar alanda 939 980 ton endüstri bitkisi, 13 046 hektar alanda 14 123 ton yağlı tohum, 10 388 hektar alanda 159 616 ton yumru bitki üretilmiştir. Aynı yıl Konya'da meyva verecek yaşta olan 2 106 525 ağaçtan 409 488 ton meyva, 14 499 hektar alandan 331 979 ton yaş sebze ve 7 106 hektar alandan 252 989 ton yeşil ot, 52 238 ton kuru ot elde edilmiştir.

Konya ili gerek tahıl üretimi, gerekse küçük baş hayvancılık açısından ülkemizin en önde gelen ilidir. 1980 yılında 1 874 515 ton buğday, 1 324 484 ton arpa, 70 930 ton çavdar, 69 482 ton yulaf üretilmiştir. Ayrıca bakla (15 ton), nohut (21 808 ton), mısır (892 ton), mahlut (7 970 ton), fasulye (6 746 ton), mercimek (4 093 ton), fiğ (7 428 ton), burçak (426 ton), şeker pancarı (936 937 ton), kenevir (10 ton), afyon (kapsül, 1 961 ton), ayçiçeği (11 881 ton), susam (8 ton), haşhaş (2 211 ton), yerfıstığı (10 ton), soğan (48 539 ton), sarmısak (287 ton), patates (102 390 ton) üretilmiştir.

Aynı yıl ildeki meyva üretimi ise şöyledir: 20 356 ton armut, 1 599 ton ayva, 99 108 ton elma, 275 ton muşmula, 11 281 ton erik, 2 288 ton iğde, 8 302 ton kayısı, 17 ton kızılcık, 11 459 ton kiraz, 4 437 ton şeftali, 6 191 ton vişne, 5 786 ton zerdali, 766 ton zeytin, 14 ton antepfıstığı, 1 632 ton badem, 6 335 ton ceviz, 5 ton fındık, 353 ton çilek, 1 191 ton dut, 127 ton incir, 770 ton nar, 225 195 ton üzüm.

Tahıl üretiminden sonra en çok gelir hayvancılıktan elde edilir. Bu nedenle gerek canlı hayvan üretimi, gerek hayvansal ürünlerin üretimi il ekonomisinde çok önemli yer tutar. Konya'da canlı hayvan yetiştiriciliğinin geçmişi çok eskilere dayanır. Kuru tarıma dayalı olarak nadasa bırakılan geniş alanlarda, nadas süresince hayvanlar otlatılır. Özellikle kurak yıllarda halkın ekonomisinde ağırlığı hayvancılık alır. İl meralarında bitki örtüsü zayıf olduğundan buralarda ancak küçük baş hayvan besiciliği yapılabilmektedir.

1980'de ilde 35 250 at, 15 230 katır, 74 130 eşek, 361 240 baş sığır, 9 390 baş manda, 3 042 420 baş koyun, 560 640 baş kıl keçisi, 373 473 baş tiftik keçisi, 2 466 268 tavuk-horoz ve 61 440 adet arı kovanı vardı.

İlde aynı yıl, 205 665 ton süt, 3 750 ton et, 530 ton bal, 265 711 000 yumurta, 4 800 ton yapağı, 405 ton kıl üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Konya, tarım gibi sanayi açısından da oldukça gelişmiş bir ilimizdir. Geleneksel tarımcılık, 1970'li yıllara kadar tarıma dayalı sanayinin gelişmesine imkân vermiş, bu yıllardan sonra diğer sanayi alanlarında da öne geçmiştir. Sanayi verilerine göre Konya, sanayii en gelişmiş iller sıralamasında 12.'dir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Konya, tarıma dayalı ve dokumacılık dallarındaki sanayi kuruluşları ile yurdumuzun önde gelen illerinden biriydi. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre yurdumuzda bulunan toplam 62 245 sanayi kuruluşundan 2 245'i Konya'da bulunuyordu. Bu iş yerlerinden çoğu un fabrikalarının görevini yapan değirmenlerle, küçük dokuma atelyeleri idi. 1937 yılında Ereğli pamuklu dokuma sanayii kuruluşu hizmete girdi. Bu alanda üretim yapan ve 1933 yılında hizmete giren daha küçük çaplı üç atelye ile pamuklu dokuma üretimi yapan kuruluşlar dörde yükseldi.

1954 yılında Konya şeker fabrikası üretime geçti. 1963 yılında çimento fabrikası, 1967 yılında Karaman iplik ve pamuklu mensucat fabrikası, 1980 yılında Seydişehir alüminyum tesisleri hizmete girdi. Bu tesisler kendi dalında yurdumuzun en büyük kuruluşudur. Bağdaş metal ve ağaç işleri sanayii, alüminyum tüp fabrikası, alüminyum tel fabrikası, önemli kuruluşlardır.

Gıda sanayiinde ise 1954 yılında üretime geçen şeker fabrikasına ek olarak aynı dalda üretim yapan Ilgın şeker fabrikası 1982 yılında üretime geçti. İki fabrikanın yıllık şeker pancarı işleme kapasitesi 1 750 000 tondur.

İlde ayrıca Konya, Karaman, Akşehir yem fabrikaları, un, makarna, irmik üreten fabrikalar, Kulu yem ve un fabrikası, Karaman bulgur sanayii gibi gıda alanında ürün veren sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Bunların dışında, meyva suyu, tuğla, kiremit ve birçok dokuma kuruluşu vardır. İlde makine ve küçük sanayi dalları da oldukça gelişmiştir.

TARİH

Hitit imparatorluğunun Anadolu'daki

Mevlânâ türbesi Konya'daki mimarlık eserlerinin en güzellerinden biridir.

Konya otogarından görünüşler.

egemenliğinden zamanla Frikler'e, onlardan Lidyalılar'a, İranlılar'a, Makedonya imparatorluğuna, Selevkos ve Bergama krallıklarına geçen Konya bölgesi İ.Ö. 2. yüzyılda Roma topraklarına katıldı. Roma'nın ikiye bölünmesi üzerine Bizans imparatorluğunun yönetimine giren Konya, elden ele geçerek Sâsâniler'in egemenliğine girdi (7. yüzyıl). Bundan sonra 10. yüzyıla kadar sürüp giden Arap akınlarına sahne olan bölgede Türkler'in ilk görünüşü 11. yüzyılın son yarısına rastlar. Ama bu ilk akınlardan olumlu bir sonuç alınamamış, Malazgirt savaşından bir yıl sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Konya'yı ele geçirmiştir.

Anadolu, Selçuklu devletinin kuruluş yıllarında başkent İznik idi. Birinci Haçlı seferi sırasında bu şehrin Bizanslılar'a kaptırılması üzerine Selçuklu hükümdarları Konya'ya yerleştiler, (1079). Bu tarihten itibaren Konya 211 yıl bu devlete başkentlik yaptı. İkinci Haçlı seferinde Haçlılar, Meram bağlarında konaklamakla yetinip, şehre bir zarar vermeden gittiler. Üçüncü Haçlı seferinde Alman imparatoru Friedrich, ordusuyla şehre girdiyse de, Kılıç Arslan şehri 5 gün kahramanca savundu ve düşman geri çekildi (1190). Bundan sonraki yıllarda hiçbir düşman saldırısıyla karşılaşmayan Konya, Türk kültür ve uygarlığının önemli bir merkezi olarak gelişti.

13. yüzyılın ilk yarısında Selçuklu hükümdarı olan Alâeddin Keykubat zamanında Konya dünyanın önemli kültür merkezlerinden biriydi. Şehir büyük ve değerli anıtlarla süslendi. Mevlâna Celâlettin Rumî babasıyla birlikte bu çağda gelerek Konya'ya yerleşti. Konya bu çağda ulaştığı parlak döneme bir daha ulaşamadığı gibi, 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızla gerilemeye başladı. Bu dönemde gerek İlhanlılar'ın, gerekse Karamanoğulları'nın Selçuklular üzerindeki baskıları artmıştı. Selçuklu devleti tarihe karıştığı zaman, Türk beyliklerinin en güçlüsü olan Karamanoğulları, Konya yöresini ele geçirdiler.

Osmanlı Türkleri'nin Anadolu birliğini yeniden kurma çabaları sırasında, Karamanoğulları beyliğine ilk defa Yıldırım Beyazit tarafından son verildi. Fakat bir süre sonra 1402 yılında, Timur, Ankara savaşını kazanınca öbür Türk beylikleri ile birlikte Karamanoğulları devleti de yeniden kuruldu.

Dağılan Osmanlı devletinin bütünlüğü I. Mehmed'in (Çelebi) çabaları ile yeniden sağlandığı zaman Karamanoğulları üzerine kuvvetler gönderildi. Ama Türk beyliğinin Anadolu'daki egemenliğine kesinlikle son verilmesi Fatih Sultan Mehmet tarafından gerçekleştirildi (1456). Böylece Konya bölgesinde Karaman eyaleti adıyla bir beylerbeyilik kuruldu. Merkezi bugünkü Karaman (Larende) şehrinde bulunan eyalete önce Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa, onun ölümü üzerine de kardeşi Cem Sultan beylerbeyi olarak atandı.

17. yüzyılda Konya 11 sancağın (il) bağlı bulunduğu 80 000 km² genişlikte bir eyaletin (genel valilik) merkezi durumundaydı.

NEVŞEHİR

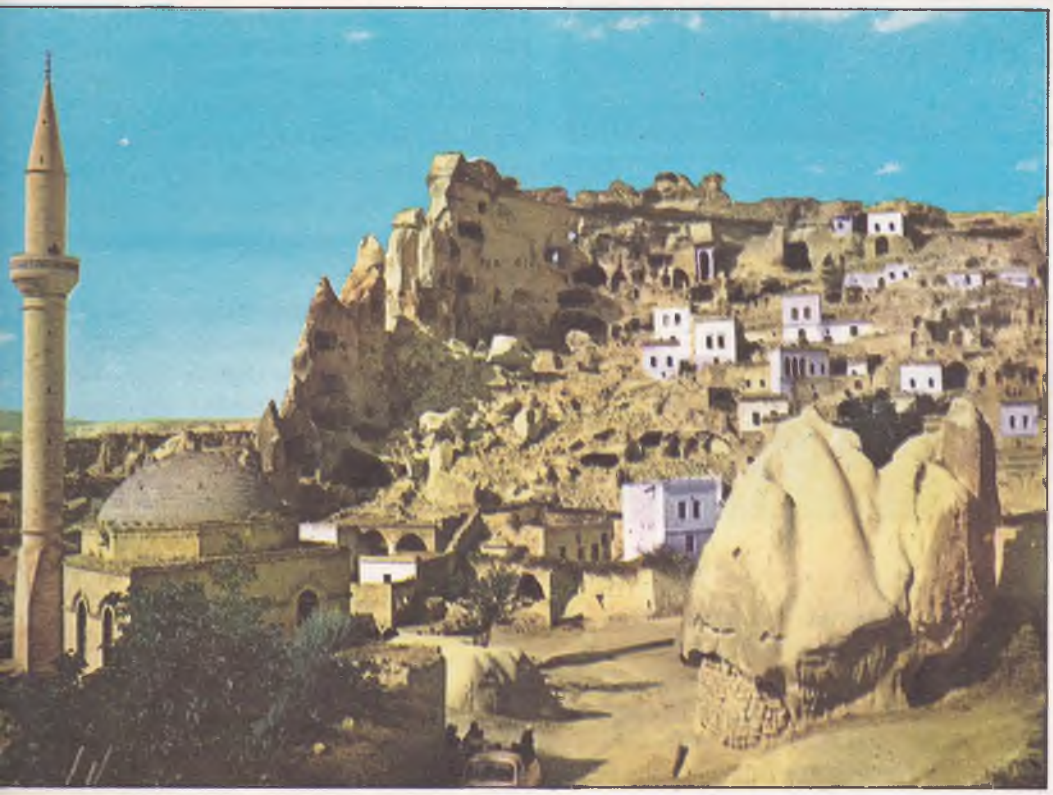

Nevşehir'in Avanos ilçesindeki Çavuşin'den bir görünüş.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Nevşehir toprakları doğu-batı doğrultusunda geçen Kızılırmak ile ikiye bölünmüştür. Kızılırmak vadisinin kuzey ve güneyinde hafif dalgalı yaylalar uzanır. Bu düzlükler 500 m ile 1 000 m arasında değişen yüksekliktedir. İlin güneydoğu sınırları kuzeye göre biraz daha yüksekçedir. Batı kesiminde düzlükler daha çoğalır. Nevşehir ilindeki bu düzlükler 3. Zaman'ın sonundan 4. Zaman'ın başına kadar süren jeolojik dönemlerde volkanların yaydığı lavlardan oluşmuştur. Bunların en ünlüsü Ürgüp yaylasıdır. Nevşehir ilinde yumuşak kayalar zamanla oyulmuş, erimiş, sert kayalar ise olduğu gibi kalmış ve böylece ortaya peribacaları adı verilen doğa harikaları çıkmıştır.

Nevşehir ili Erciyes, Melendiz ve Hasan dağı gibi eski yanardağların lav ve küllerinin birikmesiyle oluşmuş platoda yer almıştır. İl topraklarının büyük bölümünü dağlar, platolar kaplar.

Kızılırmak platosundaki Erciyes dağı bir yanardağ kütlesidir (1 982 m). İlin doğusunda yer alan Hodul dağı (1 949 m) doğu-kuzeydoğu yönünde uzanır. Volkanik dağ özelliğine sahiptir. Kızıl dağı ilin kuzeyinde yer alır (1 768 m). Bunların dışında 1 473 m yükseklikte Kırlangıç tepe, kuzeydoğuda 1 500 m yükseklikte Kargın dağı, Gülşehir'in kuzeyinde 1 670 m yükseklikte Hırka dağı ve Avanos'un kuzeyinde 1 564 m yüksekliğinde İdiş dağı vardır. İlin en büyük bölümü Kızılırmak platolarıyla kaplıdır. Kış ve ilkbahar yağışlarından yoksun olan bu kısımın toprakları oldukça verimsizdir. Vadiler dar ve dik olduğundan ovalar pek azdır.

Alüvyal topraklı ovalar büyük olmamakla beraber ilin sanayi bitkileri ve yumru bitkiler üretimi açısından önem taşır.

Nevşehir'in en büyük ovası Derinkuyu ovasıdır. Küçük akarsuların taşıdığı alüvyonlu toprakla kaplıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Kurak kuşak üzerinde kalan il, akar-

KİMLİK KARTI 50

Nüfusu : 279 361 (1985)
Yüzölçümü : 5 660 km²
Nüfus yoğunluğu : 49
Otomatik telefon kodu : 4851

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	90 345	107 180	34,17
Avanos	34 614	37 057	13,64
Derinkuyu	18 002	19 776	18,80
Gülşehir	31 593	32 499	5,65
Hacıbektaş	21 922	20 480	—13,61
Kozaklı	26 607	27 773	8,58
Ürgüp	33 850	34 596	4,36

Coğrafi konum : 38° 12′ ve 39° 20′ kuzey enlemleri ile 34° 11′ ve 35° 06′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 18,5
İlin en yüksek yeri: Erdaş dağı (1 932 m)
Ovalar: % 24,9
Platolar: % 56,6

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 96,4
Orman alanları: % 0,6
Ekili ve dikili alanlar: % 68,5
Çayır ve meralar: % 27,9
Tarıma elverişsiz alanlar: % 3,6

Yıllık yağış ortalaması: 388,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 11,5°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, patates, şeker pancarı, üzüm, kavun, karpuz.

Başlıca sanayi ürünleri:
Şarap, kiremit, un, halı, tuz.

sular bakımından zengin değildir. Kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda Kayseri'den Nevşehir'e giren Kızılırmak ilin en önemli akarsuyudur. Avanos ilçe merkezinden sonra Nevşehir merkez ilçesinin kuzeyinden geçen Kızılırmak, Gülşehir ilçesinden sonra kuzeybatıya yönelir. İlde bulunan bütün akarsular hemen hemen Kızılırmak'ta toplanır. Kızılırmak güneyden Damsa, Nevşehir ve Acısu suyu; kuzeyden Kızılöz suyunu alır.

İl göl açısından da zengin değildir. Damsa suyu üzerindeki Damsa barajı, Acısu üzerindeki Tatların barajı, ilin yapay gölleridir. Ayrıca bir krater gölü olan ve Tatların barajına açılan Acıgöl ilin önemli gölüdür.

İKLİM

Nevşehir ilinde kara iklimi hakimdir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar sert ve soğuk geçer.

Yağışlar ilkbahar ve sonbaharda olur. İklim özellikleri Kızılırmak vâdisinden uzaklaştıkça belirginleşir. En soğuk aylar ocak, şubat, en sıcak aylar temmuz ve ağustostur. Merkez ilçesinde yıllık yağış 388,7 mm'dir.

Yapılan gözlemlere göre en soğuk ay

FOLKLOR

Nevşehir ve çevresinin kültürü Hititler, Frikler, Persler, Helenler, Romalılar'dan etkilenmiş; Türkler bu bölgeyi ele geçirdikten sonra, bugünkü kültür yapısı belirmeye başlamıştır.

Geleneksel kadın kıyafetinin başlıca parçaları şalvar, üçetek, elbise, kuşak, başörtüleridir. Yörenin geleneksel erkek giyimi mintan, iç gömleği, cepken, kolsuz yelekten ibarettir. Halk müziğinde bağlamayla, peşrev çalınır. Yörenin geleneksel oyunları halaydır. Halayların başlıcaları, Tenirağa, Oğuzlu, Köroğlu, Dokuzlu, vb.'dir. Yörenin ünlü türküleri «Gül koydum gül tasına», «Ağaçlıktan arar gelir», «Çekmecenin perçini», vb.'dir.

İlgi çekici özellikleriyle : NEVŞEHİR

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan Nevşehir kuzeyde Kırşehir, kuzeydoğuda Yozgat, doğuda Kayseri, güneyde ve batıda Niğde ile sınırlıdır.

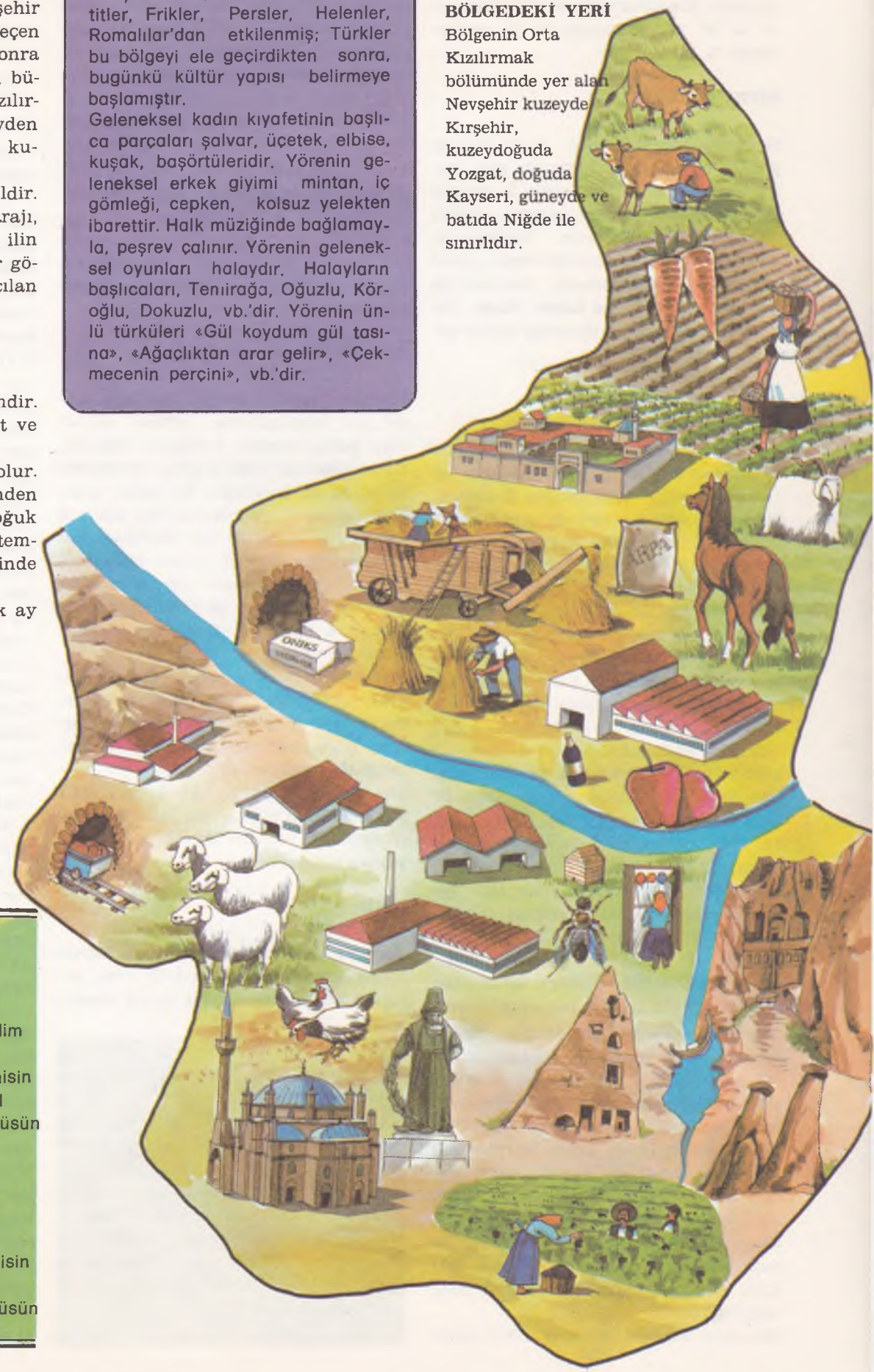

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Avcıyım ben şu dağları aşmadım
Sevdim seni yar ardına düşmedim
Korkma güzel bu sevdadan geçmedim

Atmam güzel atmam seni el misin
Şu dağlarda sünbül müsün gül müsün

Şu dağların avcısı var avı var
Yar bağrında ayvası var narı var
Gel sevdiğim hep ellerin yari var

Atmam güzel atmam seni el misin
Şu dağlarda sünbül müsün gül müsün

ortalaması 0,1°, en sıcak ay ortalaması 21,3°'dir. Saptanan en düşük ısı —23,6°, en yüksek ısı 37,6°'dir.
Yağışların mevsimlere göre dağılışı şöyledir: Kış aylarında % 35, ilkbaharda % 39, yaz aylarında % 12, sonbaharda % 14.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Nevşehir topraklarının bitki örtüsü, geven, kekik, sığır kuyruğu gibi, yazın kuruyan otsu bitkilerdir. İl topraklarının hemen hemen tamamı bozkır (step) görünümündedir. Türkiye ormanlarının ülke topraklarına genel oranı % 13 dolayındadır. Nevşehir'de ise bu oran % 1,8'ya kadar düşer. Ormanlık alanlar yok denecek kadar azdır.

EKONOMİ
TARIM VE HAYVANCILIK

İl ekonomisinde birinci derecede tarım egemendir. 1980 yılında il topraklarının 221 633 hektarında tarım yapılmıştır. Bunun 189 285 hektarında tahıl ekilerek 416 731 ton tahıl üretilmiştir. Ayrıca 6 041 hektar alanda Baklagiller, 1 863 hektar alanda endüstri bitkileri, 1 105 hektar alanda yağlı tohum, 23 309 hektar alanda yumru bitki üretimi yapılarak 5 896 ton Baklagiller, 51 790 ton endüstri bitkisi, 1 650 ton yağlı tohum, 225 748 ton yumru bitki elde edilmiştir.
1980 yılında Nevşehir'de üretilen başlıca ürünlerin üretim miktarı şöyledir (ton olarak): Buğday (331 380), arpa (61 728), çavdar (22 330), yulaf (1 295), nohut (3 300), fasulye (1 693), mercimek (870), fiğ (111), burçak (25), şeker pancarı (51 790), ayçiçeği (1 650), soğan (13 000), sarmısak (495), patates (211 465), hayvan pancarı (790).
Aynı yıl 2 580 360 meyva ağacından toplam 271 425 ton meyva üretilmiştir.
İlde 1980 yılında 4 092 hektar alanda sebze tarımı yapılarak toplam 82 031 ton yaş sebze üretilmiştir. Üretilen sebzeler lahana (3 800 ton), marul (50 ton), ıspanak (301 ton), pırasa (595 ton), kavun (4 040 ton), karpuz (49 343 ton) kabaktır (4 455) ton). Ayrıca hıyar (2 070 ton), patlıcan (1 680 ton), bamya (21 ton), domates (11 750 ton), biber (1 509 ton), fasulye (1 295 ton), sarmısak (75 ton), soğan (507 ton), havuç (292 ton), turp (248 ton) üretilmiştir.
Nevşehir ilindeki meraların bir kısmı bozkır bitkileriyle kaplıdır, bir kısmı da tarım alanı hâline getirilmiştir. Bu nedenle, ilde hayvancılık gelişmemiştir. Hayvancılıkta ağırlık sığır yetiştiriciliğindedir. Diğer hayvanların sayısı gittikçe azalmaktadır. Kümes hayvancılığının da gelişmediği Nevşehir'de, arıcılık, hayvancılıkta önemli bir yere sahiptir.
1980 yılında ilde saptanan hayvan varlığı şöyleydi (baş olarak): At (4 190), katır (490), eşek (11 480), inek (61 115), öküz (300), boğa (850), dana (20 990), manda (700), koyun (263 750), kıl keçisi (12 480), tiftik keçisi (14 100). Bunların dışında 394 405 adet tavuk-horoz, 13 220 adet hindi ve 16 955 adet arı kovanı vardı.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Nevşehir'de beş şarap fabrikası vardır. Bu fabrikalarda toplam 450 000 litre şarap üretilir. 2 tekstil fabrikasında 4 200 ton pamuk ipliği üretilmektedir. 10 un fabrikası, bir salça fabrikası vardır. Bunların dışında ilde 10 kepek fabrikası, 28 tuz fabrikası bulunmaktadır. Bunlar küçük kapasiteli sanayi kuruluşlarıdır. Ayrıca 25 adet kamyon karoseri, 10 römork imalathanesi, 9 tuğla fabrikası, bir kiremit fabrikası vardır.
Endüstri üretimi yapılan diğer maddeler şunlardır: Akü, çelik mobilya, conta, briket, iç çamaşırı, plastik hortum, boru, harman makinesi ve marangozluk makineleri.
İlin yer altı zenginlikleri arasında Tuzhisar'daki kaya tuzu yatakları, linyit ocakları, «oniks» diye bilinen Hacıbektaş taşıdır.

TARİH

Yapılan kazılardan elde edilen buluntulara göre Nevşehir'in İ. Ö. 3 000 yıllarına kadar uzanan bir tarihi vardır.

NEVŞEHİR ADI NEREDEN GELİYOR

Nevşehir'in bulunduğu yerde eski çağlarda Nyssa, Orta ve Yeni çağlarda Nuşkara diye anılan bir nehir vardı. Burayı III. Ahmed in ve Lâle devrinin (1718-1730) ünlü sadrâzamı Damat İbrahim Paşa, doğduğu yer olduğu için, yeniden imar ettirmiş, büyütmüş ve «yeni şehir» anlamına Nevşehir adını vermiştir.

Buraları tarih öncesi çağlardan beri yerleşmeye sahne olmuştur. Eskiden yöreye Kapadokya da denirdi. Hititler önceleri Kızılırmak nehrinin çemberi içindeydi. Merkezleri Çorum yakınındaydı. Sonraları genişlediler ve Kızılırmak dışına taştılar. Nevşehir Kızılırmak'ın güneyindedir ve Hititler buralara İ. Ö. 2000 yıllarından sonra yayıldılar.
Hitit imparatorluğu İ. Ö. 1150 yılında dağılınca Asurlular'ın etkisi Nevşehir'e kadar uzandı. İ. Ö. 7. yüzyıla kadar bölge Asurlular ile Frikyalılar arasındaki sınırda kalıyor, bazan Asur, bazan Frikya egemenliği üstün geliyordu. Sonunda İ. Ö. 6. yüzyılda bütün Anadolu gibi Pers imparatorluğuna katıldı.
İ. Ö. 333 yılında Makedonya imparatoru Büyük İskender Pers imparatorluğunu yıkıp bütün Anadolu gibi burasını da kendi topraklarına kattı. İskender'in ölümünden sonra bölge, İskender'in generallerinden Selevkos'un kurduğu devlete katıldı. Daha sonra Kapodokya krallığı buraları aldı. Bu Krallık İ. Ö. 1. yüzyılda Roma egemenliğini tanıdı.
395 yılında Roma imparatorluğu Batı ve Doğu diye ikiye ayrılınca, Nevşehir Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Bizans egemenliği zamanında Hıristiyanlık gizlilikten açıklığa çıkmıştı. Çevredeki kayalara oyulmuş tapınaklara yenileri eklendi. Adı Nyssa olan bugünkü Nevşehir'le Göreme, dinî merkezler oldu. Hıristiyanlık tarihini canlandıran çok güzel ve çok dayanıklı resimlerle süslenen bu olağanüstü yapılar, insan elinin doğa ile birleşmesinin sonucudur. Bir ara Arap saldırılarına da uğrayan bölge Bizans imparatorluğundan koparılamadı. Ancak 1071 Malazgirt zaferinden sonra 1077'de orta Anadolu'da Anadolu Selçuklu devleti kurulunca bu topraklar da Orta Asya'dan gelen Türkler'in oldu. Oğuz Türkleri'nin boyları (aşiretleri) buralara yerleşince Bizanslı Hıristiyan halk çekildi, yerini yeni gelenlere bıraktı.
Büyük Selçuklular'ın bir kolu olan Anadolu Selçuklu devleti, zamanında Muşkara (Nevşehir) doğuya giden kervan yolu üzerinde Ürgüp kazasına bağlı bir köydü. Zaman zaman Danişmentliler ve Selçuklular arasında el değiştirdi. Çoğunlukla Anadolu Selçuklu devletinde kaldı. Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan 1190'da ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştırınca Muşka-

ra, Ankara ile birlikte Sultan Mesud'un payına düştü. Fakat Tokat'ta hüküm süren kardeşi Rükneddin 1204'te şehri Mesut'tan aldı.

1308 yılında Anadolu Selçuklu devleti yıkılınca Moğollar (İlhanlılar) Kırşehir ve yöresiyle birlikte Nevşehir'i de aldılar ve 1243'ten başlayarak Muşkara'yı askerî bir üs olarak kullandılar Nureddin Caca adlı bir beyden sonra Eretna devleti, daha sonra Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları beylikleri buralara egemen oldular. Bu dönemde bölgede Mevlevi ve Bektaşi tarikatlarının merkezleri kuruldu. Ahilik Ankara, Kırşehir gibi bu bölgede de yayıldı. Osmanlı devleti, kuruluşundan birkaç yüzyıl sonra bölgeyi topraklarına kattı. 1515 yılında Yavuz Sultan Selim Dulkadıroğulları beyliğine son verip eski Kapadokya'yı kesin olarak Osmanlı imparatorluğu içine aldı.

Osmanlılar çağında Kırşehir'de önemli olaylar geçmedi. 17. yüzyılda Celâlî isyanları yüzünden bölgede karışıklıklar çıktı. Lâle devrinin ünlü sadrâzamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa doğduğu köy olan Muşkara'yı imar etti. 1718-1730 yılları arasında sarayın mimar başısı Mehmet Ağa ve Bina Emini Seyit Mustafa Muşkara'ya gönderildi ve birçok eser yapıldı. Muşkara halkından vergi kaldırıldı. 1725'te kurulan medrese için Konevi Çelebi müderris (öğretmen) olarak seçildi. Padişah'ın emri uyarınca kadınlar Nevşehir'e yerleşti. Civardaki bütün mahkemeler Nevşehir'de toplandı. Davaların buralarda görülmeye başlaması ile Nevşehir'in nüfusu çoğaldı.

İbrahim Paşa, Lâle devri sonunda çıkan Patrona ihtilâlinde öldürülünce Nevşehir önemini kaybetti. Nevşehir Kırşehir'in bir ilçesiydi. Kırşehir de Karaman (Konya) beylerbeyiliğine bağlı bir vilayetti. Tanzimat'tan sonra 1902'ye kadar Ankara'ya bağlanan Kırşehir'in ilçesi olarak kaldı.

Nevşehir, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kırşehir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne üye göndererek Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. Cumhuriyet döneminde Kırşehir iline bağlı bir ilçe idi. Ancak 20 Temmuz 1954'te Kırşehir ili ilçe hâline getirilirken Nevşehir ilçesi il oldu. Kırşehir'den aldığı Hacıbektaş, Avanos ve Mucur ilçeleriyle sınırlarını genişletti. 1 Temmuz 1957'de Kırşehir tekrar il hâline getirilirken Nevşehir daha önce aldığı Mucur ilçesini Kırşehir'e verdi.

Nevşehir'in peribacalarıyla ünlü Ürgüp ilçesinden bir görünüş.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Nevşehir'in en güzel kasabalarından biri olan Ürgüp, otelleri, çay bahçeleri, lokantaları, sineması ile tam bir dinlenme yeridir. Nevşehir'in dünyaca ünlü peribacaları ve kayalara oyulmuş kiliselerini görmek son derece ilginçtir. Uygarlık ve sanat tarihi yönünden olduğu kadar, doğanın olağanüstü yapılarını seyretmek de insana büyük zevk verir.

Nevşehir-Avanos-Ürgüp üçgeni içinde kalan yöreye Göreme adı verilir Eski adı «Korama» olan bu yöre, volkanik bir arazidir. Tarih öncesi çağlarda bir yanardağ olan Erciyes'in lavları çevreye yayılarak Ürgüp-Göreme vadisini doldurmuş, doğal şartlar zamanla yumuşak alanları ortadan kaldırmış, sert kısımlar peribacaları, sütun, piramit ve mantar şekillerine dönüşmüştür. Ürgüp'teki peribacalarını, Göreme'de kayalara oyulmuş kiliseleri görmek amacıyla bölgeye binlerce turist gelir. Peribacaları oyularak 2-3 katlı binalar yapılmıştır. Bunların duvarları dinsel resimlerle süslüdür. Göreme'de 350'den fazla kilise vardır. Bu kiliselerdeki freskler, duvar resimleri Hıristiyan'lığın ilk döneminden ve İsa'nın hayatından bazı sahneleri anlatır. Bellibaşlı kiliseleri; Tokalı kilise, Karanlık kilise, Elmalı kilise, Kılıçlar kilisesi, Yılanlı kilise, Barbara kilisesi ile Elnezar kilisesidir.

Hacı Bektaş Veli dergâhı, ilçenin kutsal varlığını, tarih zenginliğini temsil eder. Bektaşilik tarikatının kurucusu Pîri Hacı Bektaş Veli'nin türbesi buradadır. Her yıl, temmuz ayında Hacıbektaş kasabasında, Hacı Bektaş Veli'yi anmak için törenler yapılır.

Nevşehir ilçe merkezinde, Selçuklular'dan kalma, 12. yüzyıl yapısı Nevşehir kalesi ile Nevşehirli Damat İbrahim Paşa külliyesi görmeye değer eserlerdir. Bu külliye, cami, medrese, sıbyan mektebi, kitaplık, imaret ve hamamdan oluşur. 1718-1727 yıllarında yapılmış olan bu eserlerden başka son yıllarda şehir meydanına, Nevşehirli Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın bronz heykeli de dikilmiştir.

Nevşehir'deki bu eserler ve birçok çeşme, Lâle devri mimarlığının İstanbul dışındaki örnekleri olması bakımından değer taşır. Nevşehir'in Etnografya ve Arkeoloji müzesi de zengindir.

NİĞDE

Niğde ilinin güzel ilçelerinden biri olan Bor'un anacaddelerinden biri.

KİMLİK KARTI 51

Nüfusu : 556 760 (1985)
Yüzölçümü : 14 294 km²
Nüfus yoğunluğu : 39
Otomatik telefon kodu : 4831

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	148 839	163 697	19,03
Aksaray	203 229	226 424	21,62
Bor	69 050	71 532	7,06
Çamardı	20 685	20 820	1,30
Ortaköy	37 707	42 612	24,46
Ulukışla	32 561	31 675	—5,52

Coğrafi konum : 37° 25′ ve 38° 58′ kuzey enlemleri ile 33° 10′ ve 35° 35′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı

Dağlar: % 28,8
İlin en yüksek yeri: Aladağlar (3 756 m)
Ovalar: % 30
Platolar: % 41,2

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 89,8
Orman alanları: % 3,2
Ekili ve dikili alanlar: % 49,8
Çayır ve meralar: % 33,8
Tarıma elverişsiz alanlar: % 10,2

Yıllık yağış ortalaması: 348,8 mm
Yıllık ısı ortalaması: 11,1°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, patates, üzüm, hayvancılık.

Başlıca sanayi ürünleri:
Çimento, iplik, makine, imalât, tuğla, un tuz.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl alanının yaklaşık % 28,8'ini kaplayan dağlar, il topraklarının özellikle güney ve güneydoğusunda yoğunlaşır. Toroslar'ın uzantıları olan Aladağlar ve Bolkar dağları, başlıca engebe yapan yükseltilerdir. İl topraklarının en yüksek noktası da Aladağlar üzerindeki Demirkazık tepesidir (3 756 m). Niğde'nin güneyini engebeliyen Bolkar dağları, Toroslar'ın büyük yaylalarından biridir.

İl sınırları içinde en yüksek noktası 3 000 m'yi geçen Bolkar dağlarının kuzeydoğusunda, Haydarpaşa-Adana demiryolu ile Ulukışla - Tarsus karayolunun geçtiği Çakıt vadisi vardır. Toroslar'ın bir kolu olan Aladağlar, ilin güneydoğusunu kaplar. Bu dağların 3 756 m olan en yüksek noktası il sınırları içindedir. Batı yamaçları doğu yamaçlarından daha dik olan Aladağlar, yaşlı kalkerlerden oluşmuştur. Merkez ilçesinin kuzeybatısında yer alan ve sönmüş bir volkan olan Hasan dağı, ilin önemli yükseltilerindendir. İki tepeden oluşan bu sönmüş yanardağ, konik biçimi ve krateri ile ayrı bir özellik taşır. Tepelerden biri Hasan dağı (3 268 m), diğeri Küçük Hasan dağıdır (3 040 m).

Diğer önemli dağlar Melendiz dağı (2 963 m) ile Ekecik dağıdır (2 137 m). İl yüzölçümünün yaklaşık % 41,2'sini platolar kaplar. En önemlileri Obruk platosudur. İl topraklarına batıdan giren plato, Aksaray'a kadar uzanır. Ortalama yüksekliği 1 000 m ile 1 500 m arasındadır.

Niğde'nin kubeybatısında Ekecik dağı çevresinde Kızılırmak platosunun uzantıları olan platolar özellikle hayvancılık açısından önemli ise de asıl yararlı olanlar Konya kapalı havzasına doğru uzanan platolardır.

İlde önemli bir vadi yoktur. Topraklarının yaklaşık olarak % 30'unu kaplayan ovalar ise kapalı havza durumundadır. Başlıcaları Tuz gölünün güneydoğusundan Aksaray ilçesine kadar uzanan düzlüklerin meydana getirdiği Aksaray ovası ile Misli ovasıdır. Bunların yüksekliği ortalama 1 350 m dolayındadır.

İlgi çekici özellikleriyle : NİĞDE

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan Niğde kuzeyde Ankara, Kırşehir; kuzeydoğuda Nevşehir, doğuda Kayseri, güneydoğuda Adana, güneyde İçel, batıda Konya illeriyle sınırlıdır.

NİĞDE ADI NEREDEN GELİYOR

Şehrin adına, eldeki kaynaklarda Orta Çağ'a kadar rastlanmamakla birlikte Kayseri gibi önemli bir merkezi Akdeniz kıyılarına bağlayan ana yol üstünde bulunması Niğde'nin İlk Çağ'da da var olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çünkü savunmaya elverişli ve hâkim bir tepenin boş bırakılacağı düşünülemez.

Niğde'nin kurulduğu yerde eski çağ eserlerine rastlanmamıştır. Bundan ötürü şehrin adının da nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir.

İlk Çağ'da Anamur yakınlarında yerleşen Nagidoslular tarafından kurulduğu sanılan şehre bundan dolayı Niğde adı verildiği öne sürülür.

Bir başka söylentiye göre de, bu ad, İlk Çağ'da konuşulan dillerden birisindeki Cadyna sözcüğünden gelmedir. Ama her iki yorum da oldukça yetersizdir.

İslâm yazarları ise eserlerinde Niğde'den genel olarak Nakida ya da Nakide diye söz etmişlerdir. Sonraları 14. yüzyılda, Nikte söylenişi daha çok kullanılmıştır. Şehrin adı Cumhuriyetten sonra Niğde olarak kesinleşmiştir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Gine yeşilleşdi —anam anam— Niğde bağları
Bize mesken oldu —anam anam— gurbet elleri

Bilmem hayal midir —anam anam— bilmem düş müdür
Mektubun gelmiyor —anam anam— yollar kış mıdır

Ortalama yüksekliği 1 100 m olan Bor ovası, Ereğli ovasının devamıdır. Aladağlar, Hasan dağı ve Melendiz dağlarının arasında yer alır. İlin önemli başka bir ovası da Melendiz ovası'dır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İl sınırları içindeki önemli akarsular Konya kapalı havzasında bulunan Karası , Melendiz çayları, Seyhan havzasında bulunan Ecemiş suyu ile Kızılırmak havzasında bulunan Öteyüz Özü ve Köşkerli Özü sularıdır.
İldeki önemli akarsular Toroslar, Melendiz ve Hasan dağlarından çıkar. Bunlardan Melendiz suyu, Melendiz dağından doğarak, Aksaray ovasına yönelir. Ulusu ve Beyazsu adlarıyla da anılan akarsu daha sonra tuz gölüne dökülür.
Seyhan havzasında bulunan Ecemiş suyu Aladağlar'ın Maden boğazı'nda doğar, Yelatan'ın güneyinden ili terkeder.
Öteyüz Özü ve Köşkerli Özü suları Ekecik dağından doğar.
Ayrıca Niğde ve Bor ovalarını sulayan Uzandı deresi, Seyhan baraj gölüne dökülen Gürgün çayı başlıca akarsulardır.
Tuz gölünün 400 km²lik bölümü il sınırları içindedir. Bu bölümde derinliği 1 metreyi geçmeyen göl, ülkemizin 2. büyük gölüdür.
Küçük Hasan dağında bulunan Öküz gölünün suları tatlıdır. Hasan dağının güneyindeki Uyuz gölü ise suları kükürtlü bir göldür. Çeşitli deri hastalıklarının tedavisinde, sularından yararlanılır.
Küçük Hasan dağının güneyinde Kartal gölü vardır. Adını çevrede yaşayan kartallardan almıştır.
Bu göllerin dışında Acıgöl, Kocagöl, Yedigöller, Çınal gölü, Göldağı gölü, Karagöl, Upuk gölü gibi küçük göller vardır.
İlde sulama amacıyla dört baraj gölü yapılmıştır. Bunlardan Akkaya ve Gebere baraj göllerinin hacmi 350'şer milyon m³; Gümüşler ve Mamasun baraj göllerinin hacmi de 316'şar milyon m³'tür.

İKLİM

İlde kara iklimi hakimdir. Bunun başlıca nedeni, ilin güneyini kaplayan dağların deniz etkilerinin iç kesimlere girmesini engellemesidir. İl genelinde yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve özellikle kar yağışlı geçer. Yıllık sıcaklık ortalaması 11,1°'dir. En sıcak geçen aylar temmuz ve ağustos, en soğuk geçen aylar ise ocak ve şubat aylarıdır. Yıllık yağış ortalaması 348,8 mm'dir. Merkez ilçesinde en çok yağış mayıs ayında, en az yağış ise ağustos ve eylül aylarında düşer.

Niğde'nin ünlü saat kulesi.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitki örtüsü açısından fazla zengin olmayan Niğde'de ormanlara, yalnız ilin yüksek kesimlerinde rastlanmaktadır. Bu ormanlarda en sık rastlanan ağaç türü, güneydoğudaki dağlarda ardıç, karaçam, köknar, kızılçam, gürgen ve dişbudak, Melendiz dağlarındakiler meşe ve kayındır. Bunların dışında ilde özellikle akarsu boylarında iğde, kavak ve karaağaca rastlanır.
Mera ve çayırlar aşırı ve plansız otlatma nedeniyle yok olmuş gibidir. Mera bitkileri arasında özellikle geven, kekik, yavşan, yumak ve üzerlik sayılabilir.

EKONOMİ
TARIM VE HAYVANCILIK

Çevresi Ankara, Konya, Adana, Kayseri gibi gelişmiş illerle çevrili olan Niğde pek fazla gelişememiştir. Ekonomisi büyük oranda tarıma dayanır. Özellikle tahıl ağırlıklı tarımla ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır.
1980 yılında 428 267 ton tahıl, 14 253 ton Baklagiller, 2 553 ton endüstri bitkisi, 4 428 ton yağlı tohum, 535 029 ton yumru bitki üretilmiştir.
Bunların dışında ildeki 5 milyon meyva ağacından 4 150 000'i meyva verecek çağda idi. Bu ağaçlardan 252 462 ton meyva elde edilmiştir.
Yine aynı yıl 2 714 hektar alanda yem bitkileri üretimi yapılarak 93 779 ton yeşil ot, 690 ton kuru ot üretilmiştir.
İlde 1980 yılında 10 250 hektar alanda sebze ekimi yapılmış ve toplam 209 532 ton sebze üretimi sağlanmıştır. Bunun 49 360 tonu yaprağı yenen, 145 543 tonu meyvası yenen sebzeler, 6 995 tonu Baklagiller, 7 634 tonu soğansı, yumru ve kök sebzelerdir.
1980 yılında Niğde ilinde ekilen ürünler ve üretim miktarları (ton olarak). Buğday (247 981), arpa (100 277), çavdar (65 760), yulaf (665), mısır (585), mahlut (13 000), nohut (3 015), fasulye (6 350), mercimek (1 888), fiğ (770), burçak (2 212), şeker pancarı (2 060), ayçiçeği 4 400), keten (tohum, 30), soğan (2 480), sarmısak (352), patates (18 230), hayvan pancarı (222).
Aynı yıl ilde meyva üretimi de şöyleydi (ton olarak): Armut (1 790), ayva (91), elma (191 200), erik (325), iğde (140), kayısı (715), kiraz (470), şeftali (388), vişne (257), zerdali (310), antepfıstığı (12), badem (22), ceviz (1 100), fındık (3), çilek (18), dut (600), üzüm (55 037).
Niğde ilinin güney ve batı bölgeleri meraların zengin olduğu kesimlerdir. Yaklaşık 197 214 hektarlık alanda hayvancılık yapılmaktadır. 1980 yılında 1 711 507 hayvan varlığı bulunan ilde koyun besiciliği oldukça gelişmiştir. Niğde ilinin özellikle Çamardı ilçesinde arıcılık yapılır.
1980 yılında Niğde ilindeki hayvan sayısı (baş olarak): At (6 080), katır (1 600), eşek (20 390), inek (105 320), öküz (9 740), sığır (boğa, 3 325), dana (28 720), manda (8 850), koyun (1 291 340), kıl keçisi (76 510), tiftik keçisi (159 630). Ayrıca 600 000'in üzerinde kümes hayvanı ve 21 255 arı kovanı tesbit edilmiştir.
1980 yılında hayvansal ürün olarak 64 815 ton süt üretilmiştir. Yapağı üretimi 1 760 ton, kıl 60 ton, tiftik 220 ton, bal 299 ton, balmumu 39 ton'dur. 48 358 000 adet yumurta elde edilmiş, et üretimi 1 195 ton, deri üretimi 82 140

İç Anadolu bölgesinin güzel il merkezi Niğde'de Atatürk heykeli.

adet olarak gerçekleşmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Cumhuriyet öncesi dönemde ilde tarıma dayalı küçük işletmeler dışında üretim yapan sanayi kuruluşu yoktur. 1924 yılında ilk un fabrikası kuruldu. 1941 yılında ilde 2 un fabrikası ve 3 elektrik santrali bulunuyordu.

Günümüzde çimento fabrikaları, Aksaray Niğde hayvan yemi fabrikası, un fabrikaları, Ditaş yedek parça fabrikası, azot sanayii, Aksaray tuz fabrikaları, şeker fabrikası, beton direk fabrikası azot sanayii, Aksaray tuz fabrikası, Akmosan motor sanayii, halı fabrikası, Süt Endüstrisi Kurumu'nun peynir-tereyağı fabrikası, briket ve tuğla fabrikaları gibi sanayi kuruluşları bulunmaktadır.

İlde asıl sanayi kuruluşları tarıma dayalıdır. Ancak 1970'lerden itibaren metal eşya, makine, dokuma ve kimya sanayii dallarında da önemli gelişmeler olmuştur. Bunlardan özellikle DİTAŞ, rot başı, rot çubuğu, rotil üretimi yapmaktadır. Ekmek makineleri üreten Bemsan, değirmen makineleri üreten DESA, Bor askeri levazım ana tamir ve bakım fabrikası önemli sanayi kuruluşlarıdır.

Niğde maden yatakları açısından oldukça zengin bir ildir. Günümüze kadar saptanan maden türleri civa, demir, kurşun, volfram, çinko, kaolin, antimon, kükürt, bakır, alçı taşıdır.

Ancak zengin maden rezervlerine karşılık yalnızca çinko, demir, kaolin, antimon ve alçı taşı kamu ve özel kuruluşlarca işletilmektedir.

1982 yılında 62 100 ton çinko cevheri 154 ton civalı antimon üretilmiş, demir üretimi ise aynı yıl 5 000 ton olarak gerçekleştirilmiştir. Verilen bu rakamlar cevher üretimidir.

İlde cevher yatakları Çamardı, Gümüşler köyü, Aksaray ve Ulukışla yörelerinde yoğunlaşmaktadır.

Külek Boğazı üzerinden Adana ve İlçede ayrıca her yıl yaklaşık olarak 100 000 ton dolayında alçı taşı elde edilmektedir.

TARİH

Niğde ilinin tarihi İsa'dan önceki yüzyıllara dayanacak kadar eski ve zengindir. Hititler, Frikyalılar ve Persler bu bölgeyi egemenlikleri altında bulundurmuşlardır. Makedonyalı Büyük İskender'in Persler'i Anadolu'dan sürmesinden sonra çeşitli uluslar arasında el değiştiren bu bölge, Romalılar'ın, daha sonra da Bizanslılar'ın topraklarına katılmıştır.

Bizanslılar'la yapılan Malazgirt savaşının sağladığı zafer üzerine, Kutalmışoğlu Süleyman Şah, öbür Anadolu şehirleri gibi Niğde'yi de aldı. Selçuklu Türkleri çağında Niğde'de büyük bayındırlık işleri yapılmış, şehir bir askerlik merkezi durumuna getirilmişti. 13. yüzyıl sonlarına doğru İlhanlılar'ın, Eretnaoğullar'ının, Kadı Budhaneddin'in ve uzun bir süre de Karamanoğulları'nın elinde kaldıktan sonra Yıldırım Bayezid tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katıldı. Bir süre sonra Yıldırım buranın yönetimini bazı şartlarla yine Karamanoğulları'na bıraktı.

Yıldırım'ın Timur'la yaptığı Ankara meydan savaşı yenilgiyle sonuçlanınca (1402), bütün Anadolu Türk beylikleri gibi Karamanoğulları da gelişmiş, bu arada Niğde üzerindeki egemenliğini kuvvetlendirmişti.

Böylece beyliğin önemli merkezlerinden biri durumuna getirilen Niğde, Fatih Sultan Mehmet tarafından Karamanoğulları'nın ortadan kaldırılması üzerine kesinlikle Osmanlı imparatorluğuna bağlandı (1470). Osmanlılar çağında, Karaman adıyla anılan ve merkezi Konya'da bulunan eyaletin, bugünkü Niğde ilimizin çevresi içinde iki sancağı yer almıştı. Bu sancaklardan biri Niğde, öbürü de Aksaray'dı.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Niğde'de, Karamanoğulları'ndan kalma önemli yapılar vardır. Bunların arasında Ulucami, Zinciriye medresesi ile Akmedrese sayılabilir.

Ulucami ve Akmedrese 15. yüzyıl yapısıdır. Bunlardan Akmedrese günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Müzede Hititler'e ait belgeler, Roma ve Bizans devrine ait mimari parçalar, mezar eşyaları, heykeller, Selçuklu devrinden kalma tahta kapılar, Osmanlılar dönemine ait silahlar, ev eşyası vb. sergilenmektedir.

Niğde'deki diğer tarihî eserler arasında Alâeddin camisi, Şeyh İlyas camisi, Sarıcami, Paşa camisi vardır.

11. yüzyılda yaptırılan Niğde kalesi üç katlı surlarla çevrilmiştir. Kaleden bugün sadece birkaç sur yıkıntısı kalmıştır.

Niğde, Hıristiyanlık döneminde önem kazanmış bir yerdir. İle 46 km uzaklıkta, ırmağın kenarında kiliseler vardır. Bunlar arasında Ağaçaltı kilisesi ile Yılanlı kilise ve Sümbüllü kiliseyi sayabiliriz.

FOLKLOR

Niğde Cumhuriyet öncesi dönemlerde özellikle azınlıkların önemli yerleşim merkezlerinden biri durumundaydı. Lozan antlaşması sonucu yapılan nüfus değişimi, ilin toplumsal yapısında önemli değişikliklere neden oldu. Azınlıkların yerine Balkanlar'dan getirilen Türkler yerleştirildiyse de bunlar da folklorun ana unsurlarında bütünlüğü sağlayamadılar. Meselâ Arnavutluk'tan gelen göçmenlerin yerleştiği mahallenin adı bugün bile «Arnavut Yöresi» diye adlandırılmaktadır. İnanç ve geleneklerin farklılıklarla sürdüğü ilde, paskalya yortusunun yanısıra Yörük ve Türkmen geleneklerine de rastlanır. Kadın giyiminde pazen ve basma entarilerin yanın da tülbent, değirmi gibi örtüler günümüzde de yaşamaktadır. Bunların dışında «kişilik» denen ve özel günlerde giyilen giysiler de vardır. Mantoya benzeyen «bindallı» bunların en belirginidir. Geleneksel kadın elbiselerinde parlaklık en fazla aranan özelliktir.

SİVAS

Sivas'ta Hükümet meydanı.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl topraklarının en büyük bölümü Kızılırmak havzasındadır. Bu bölümünde kara iklimi egemendir. Yeşilırmak havzasındaki bölümünde Karadeniz ardı iklimi; Fırat havzasına giren bölümünde ise doğu Anadolu bölgesinde egemen olan iklimin özellikleri görülür.

İl toprakları doğuda Köse dağlarının uzantıları, Yama dağı ve Kuruçay vadisi, batıda Karabaha dağları; Akdağlar, İncebel dağları; kuzeyde Kelkit vadisi, güneyde Kulmaç ve Tahtalı dağlarının uzantıları ile çevrilidir.

İlde dağların ve yüksek platoların kapladığı alan il topraklarının % 90'ından fazladır. Platoların yüksekliği 1 000 metrenin üzerindedir.

Kızılırmak vadisinde bulunan düzlükler ile Divriği ve Suşehri düzlükleri dışında önemli düz alan bulunmamaktadır. İl alanının dağlar ve platolardan sonra % 6,2'si ovalarla kaplıdır.

Köse dağları ilin en yüksek ve en önemli dağlarıdır. Yıldızeli'de Yıldız dağıyla başlayan yükselti 2 537 metreye ulaşır. Bu sıradağ, doğuya doğru Asmalıdağ (2 406 m) ve Kızıldağ (3 050 m) ile sürer. Dağlar bazı yerlerde Kızılırmak yayı dağları, bazı yerlerde de Yeşilırmak dağı olarak adlandırılır. Köse dağları ile en az yükseklige sahip Yücepınar tepesi (1 789 m) arasında şu dağlar vardır:

Kızıldağ (3 015 m), Beydağı (2 802 m), Gövdeli dağı (2 719 m), Gürlevik dağı (2 688 m), Yama dağı (2 631 m), Tekeli dağı (2 621 m), Yıldız dağı (2 537 m), Asmalıdağ (2 406 m). Bunların dışında Ozangediği tepesi, Hezanlı dağı, Karababa dağı, Keşliktepe, Güldede tepesi, Dikilitaş tepesi, Çamlıbel dağı gibi dağlar vardır.

İl yüzeyinin % 47,6'sını platolar, % 46,2'sini dağlar, % 6,2'sini ovalar oluşturur.

Orta Anadolu platolarının en önemlilerinden olan Uzunyayla Gemerek-Şarkışla sınırında başlayıp, Kangal ilçesinin çok büyük bir kesimini içine alarak Malatya yöresine kadar uzanır; Yüksekliği 1 500-2 000 m arasında

KİMLİK KARTI 58

Nüfusu : 778 959 (1985)
Yüzölçümü : 28 488 km²
Nüfus yoğunluğu : 27

Otomatik telefon kodu : 4771

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	239 817	263 857	19,11
Divriği	41 420	38 509	—14,57
Gemerek	36 625	42 326	28,93
Gürün	35 524	35 456	—0,38
Hafik	44 481	43 920	—2,54
İmranlı	29 657	27 571	—14,59
Kangal	54 498	54 228	—0,99
Koyulhisar	26 670	24 735	—15,06
Suşehri	57 815	63 783	19,65
Şarkışla	64 298	67 481	9,66
Yıldızeli	72 975	72 951	—0,07
Zara	45 830	44 142	—7,51

Coğrafi konum : 35° 50′ ve 38° 14′ doğu boylamları ile 38° 32′ ve 40° 16′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 46,2
İlin en yüksek yeri: Köse dağları (3 050 m)
Ovalar: % 6,2
Platolar: % 47,6

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 96,8
Orman alanları: % 11,6
Ekili ve dikili alanlar: % 41,8
Çayır ve meralar: % 43,4
Tarıma elverişsiz alanlar: % 3,2

Yıllık yağış ortalaması: 411,3 mm
Yıllık ısı ortalaması: 8,6°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, şeker pancarı, mercimek, patates.

Başlıca sanayi ürünleri:
Çimento, tuğla, vagon, lokomotif, civi, gıda, dokuma.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Madımak oylum oylum
Geliyor civan da boylum
Civan boylum gelirse
Şen olur benim de gönlüm

Oy madımak teke tüke sakalı
Oy madımak evelik yemlik
Oy madımak güşgüşü yemlik
Oy madımak

Madımak bişer oldu
Tencerem taşar oldu
Günde yediğim şamarlar
Bir iken beşer oldu

Oy madımak teke tüke sakalı
Oy madımak evelik yemlik
Oy madımak guşguşu yemlik
Oy madımak

Madımak biçim biçim
Ölüyom senin için
Madımak toplar iken
Başımdan düştü çitim

Oy madımak teke tüke sakalı
Oy madımak evelik yemlik
Oy madımak guşguşu yemlik
Oy madımak

İlgi çekici özellikleriyle : SİVAS

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Kızılırmak bölümünde yer alan Sivas kuzeyde Tokat, Ordu; kuzeydoğuda Giresun, doğuda Erzincan, güneyde Malatya, Kahramanmaraş; güneybatıda Kayseri, batıda Yozgat illeriyle sınırlıdır.

SİVAS ADI NEREDEN GELİYOR

Bu sözün ilk çağlarda buralarda yaşayan Sibasip isimli bir kavimden geldiği söylentileri yaygındır. Bugünkü Sivas'tan biraz uzakta olan Sebasteia şehrini Türkler 11. yüzyıl sonlarında Sebas şeklinde söyleyip yazıyorlardı. Zamanla Sevas, Sıvas dendi. Günümüzde Sivas şeklinde yazılması kabul edilmiştir.

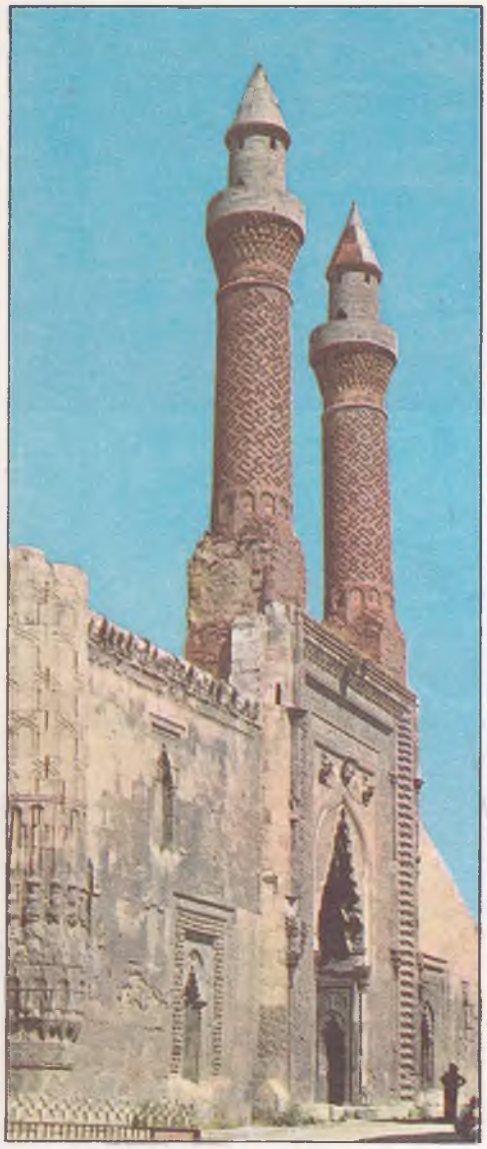

Sivas'taki ünlü Selçuklu eserlerinden Çifte Minare.

değişmektedir. İl merkezinin kuzeybatısında bulunan geniş düzlüklere Meraküm platosu denir. 1 500 m yüksekliğe uzanan bu plato, zengin otlakları ile hayvancılığa katkıda bulunmaktadır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Sivas ili Kızılırmak'ın su toplama alanı durumundadır. Kızılırmak havzasında yer alan, Kızılırmak ülkemizin en uzun akarsuyudur. Sivas ili sınırları içinde Kızıldağ'dan üç kol olarak doğar. Çukurköy yakınlarında birleşen üç kol Kızılırmak'ı oluşturur. Kızılırmak Köse dağı eteklerinde Habeş çayını, Zara ovasının güneyinde Acısu'yu alır. Hafik'e doğru akan nehir burada Koruçay ve Acırmak'ı alır. Merkez ilçesinde de birçok suyla birleşen nehir, güzergâhı boyunca birçok kolu aldıktan sonra Deveboynu yöresinde Sivas topraklarını terkeder. Kızılırmak'ın 250 km'lik bölümü Sivas topraklarındadır. Sivas'taki debisi saniyede 45 m³'tür.

Yeşilırmak havzasında Kelkit ve Tozanlı çayları yer alır. Gümüşhane topraklarından doğan Kelkit çayının Sivas ili sınırları içindeki uzunluğu 50 km'dir. Çaya Şahniyar, Akşar ve Gemin dereleri karışır. Ulaşım bakımından önemli bir yere sahiptir. Köse dağlarından doğan Tozanlı çayı, Asmalı ve Tekeli dağlarından doğan derelerle birleştikten sonra Kelkit çayına katılır. Tozanlı çayı üzerinde Almus barajı kurulmuştur.

Fırat havzasının akarsularını, Çaltı ve Tohma çayları oluşturur. Çaltı çayı ilin güneyindeki dağlardan doğar; doğu yönünde akarak Keban baraj gölüne dökülür. Çayın il sınırları içindeki uzunluğu 130 km'dir. Tohma çayı Fırat'ın en önemli kollarından biridir. Kendisiyle aynı adı taşıyan iki kolun birleşmesiyle meydana gelmiştir.

İlde birçok göl bulunmakla birlikte, çoğu küçük göllerdir. Başlıca gölleri 20 metre derinliğe ulaşan ve 5 km²'lik yüzölçümü ile Tödürge gölü, Hafik yöresindeki 1 km²'lik bir alana yayılmış olan Büyük Hafik gölü ve Gürün Gökpınar gölüdür.

İKLİM

Sivas ilinin büyük bölümünde kara iklimi egemendir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer. Sivas merkez ilçesinde yıllık ısı ortalaması 8,6°'dir. Bu ortalama Divriği'de 11,2°'ye çıkar, Kangal'da 6,9°'ye düşer.

Merkez ilçesinde en yüksek sıcaklık 1962 yılında 38,3° olarak; en düşük ısı ise 1950 yılında —34,4° olarak ölçülmüştür. Sivas merkez ilçesinde ortalama yıllık yağış 411,3 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlde genellikle ilkbahar aylarında yağışların etkisiyle yeşil bir bitki örtüsü görülür. Fakat ilkbaharın kısa oluşu ve ardından gelen sıcak ve kurak yaz, bu yeşil örtüyü yok eder. Bunların yerinde kekik, geven, yavşan, sığırkuyruğu gibi bozkır bitkileri yetişir.

İlin Yeşilırmak havzasında Karadeniz ikliminin etkisi görüldüğünden Suşehri ve Koyulhisar yörelerinde iğne yapraklı ağaçlardan oluşan zengin ormanlar vardır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İl ekonomisinde tarım egemendir. İlde verimli ve tarıma elverişli alan çok azdır. Yağışlar da az olduğundan yüzölçümünün ancak % 42 kadarında bitki üretimi yapılabilmektedir. Bu topraklardan da önemli bir kısmı verimsizdir. Bu alanlardan mera olarak hayvancılıkta da yararlanılmaktadır. İlde tarım oldukça eski yöntemlerle yapılır. Ekilen topraklarının ancak % 15'i sulanabilmektedir. Bitki üretiminin yetersizliği, verimsiz toprakların mera ve otlak olarak kullanılması, hayvancılığı ön plana çıkarmıştır.

Sivas ilinde yapılan tarımda ağırlık tahıl üretimindedir. 1980 yılında üretilen ürün toplamı 494 014 ton olarak gerçekleşmiştir. Bunun 328 740 tonu tahıllardır. Ayrıca 11 702 ton Baklagiller, 98 362 ton endüstri bitkisi üretilmiştir.

1980 yılında Sivas'ta üretilen ürünler ve üretim miktarı (ton olarak): Buğday (236 500), arpa (53 400), çavdar (28 790), yulaf (3 000), mısır (1 000), mahlut (6 050), şeker pancarı (98 360), nohut (400), fasulye (3 000), mercimek (1 300), fiğ (6 300), burçak (700), ayçiçeği (100), soğan (4 397), sarmısak (670), patates (50 045).

Sivas'ta 1980 yılında meyva verecek yaşta 1 111 304 meyva ağacı vardı. Bunlardan toplam 9 088 ton meyva elde edilmiştir. İlin sebze ve meyva üretimi iç ihtiyaçlarını dahi tümüyle karşılayamamaktadır. 1980 yılında 22 335 ton sebze elde edilmiştir.

Hayvancılığın, ilin tarımsal üretimindeki payı 1978 yılında % 65'in üzerine ulaşmıştır. Özellikle Uzunyayla, Zara, Hafik yörelerinde hayvancılık yapılmaktadır.

Sığır besiciliği önemlidir. Merkez, Zara, Hafik, Şarkışla yörelerinde sığır besiciliği, küçük baş hayvan besiciliğine yakın önemdedir.

1980 yılında ilde hayvan varlığı şöyle saptanmıştır: 19 870 at, 46 440 eşek, 498 250 sığır, 26 672 manda, 444 100 koyun, 294 750 kıl keçisi, 7 500 tiftik keçisi. Ayrıca 950 000'in üzerinde kümes hayvanı vardır.

Aynı yıl ildeki hayvansal üretim olarak 94 260 ton süt, 4 065 ton et, 136 390 deri, 375 ton bal, 40 ton balmumu, 1 940 ton yapağı, 54 milyonun üzerinde yumurta elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Sivas'ta 1934 yılında ilk hidroelektrik santrali yapıldı. Bunu 1936 yılında un ve dokuma fabrikaları izledi. 1937 yılında Divriği demir madenleri müessesesi, 1939'da çimento fabrikası kuruldu. 1950 yılında madenî eşya sanayii kuruldu.

1961 yılında Sızır hidroelektrik santrali işletmeye açıldı. Bu arada tuğla, kiremit ve un fabrikası gibi fabrikalar üretime geçerek il sanayiinde ağırlığını duyurdu.

1968 yılında et ürünleri işleyen kuruluş, 1969 yılında Sivas yem fabrikası, 1970 yılında asbest fabrikası, 1971 yılında çivi fabrikası, döküm fabrikası, daha sonraki yıllarda beton travers fabrikası kuruldu.

İlin önemli sanayi kuruluşlarından biri de TCDD Sivas demiryolu makineleri müessesesidir.

Sivas, madenler açısından zengin bir ilimizdir. En önemli yer altı kaynakları linyit, demir ve kromdur. İlde bunların dışında bakır, simli kurşun, asbest, çimento ham maddesi, tuz ve mermer yatakları da vardır.

Demir cevheri Divriği yöresindedir. Linyit Kangal - Divriği - Şarkışla'da, krom Suşehri ve Hafik yöresinde bulunmaktadır. Ayrıca zengin tuz yatakları vardır. Merkez ilçesinde ve Zara, Hafik, Şarkışla, İmranlı yörelerinde bulunan yataklardan yılda 15 000 ton dolayında tuz üretilmektedir.

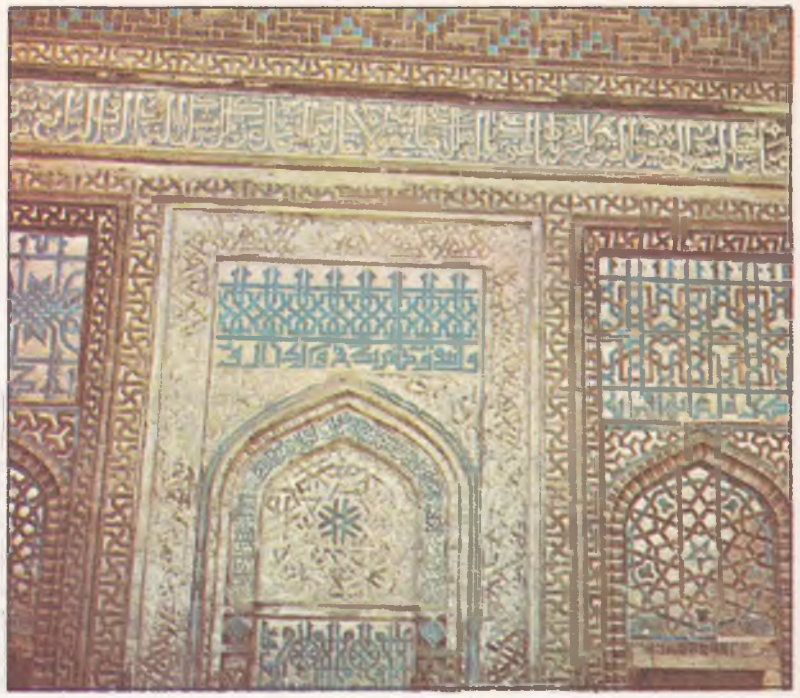

Bir Selçuklu eseri olan Şifaiye medresesinin duvar süslemeleri.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Sivas'ta önem taşıyan Selçuklu mimarlık eserleri şunlardır: Çifteminareli medrese (1271), Gökmedrese (1271), Buruciye medresesi (1271), Daruşşifa (Keykavüs Şifahanesi-1217), Güdükminare (Şeyh Hasan Bey türbesi-1347) Âhi Emir Ahmet kümbeti, Gökmedrese çeşmesi, Şeyh Hüseyin Rai çeşmesi. Osmanlı dönemi eserleri de şunlardır: Meydan camisi (1564), Kale camisi (1580), Ali Ağa camisi (1580), Ali Baba camisi (1792), Abdülvahab Gazi türbesi, Şemsi Aziz türbesi, Mehmet Efendi hamamı, Meydan hamamı, Kurşunlu hamam, Behram Paşa hanı, Subaşı hanı. Bunlardan başka Divriği'deki Divriği kalesi, Ulucami (1228), Sitte Melik türbesi (1116) önemlidir. Divriği'deki Ulucami, Orta Çağ, Türk mimarlığının baş eserlerinden sayılır.

Sivas ilinde doğal güzellik yönünden görülmeye değer yerlerin başında Hafik gölü, Tödürge gölü, Gökpınar gölü gibi göller gelir. Balıklı Çermik, Sıcak Çermik, Soğuk Çermik gibi kaplıcalar ve şifalı sular yaz aylarında çok turist çeker.

Sivas'ın Elbeyli, Şarkışla, İmranlı ve Hafik'te dokunan halıları ünlüdür. Elde dokunan yün çoraplar ve elişi ağızlıklar da çok müşteri bulur.

FOLKLOR

Geleneksel kadın giyiminde, kenarları işlemeli, üçetek ve şalvar göze çarpar. Üçeteğin içine, göğüsten görülecek şekilde, simli çevre; başa oyalı yemeni sarılmış fes takılır. Fesin üzeri paralarla süslenir. Belde madenden yapılmış kemer, ayakta çarık bulunur. Geleneksel erkek giyimi, etrafına poşu sarılmış fes, yakasız mintan, gümüş düğmeli yakalı yelek, yakasız ceket, şal kuşak ve siyah pabuçtan oluşur.

Halk oyunları; halay, madımak, horoz oyunu, hoş bilezik ve lazderi'dir. Sivas halk edebiyatı zengindir. Sivas'ta, Pir Sultan Abdal, Kadı Burhanettin, Âşık Veysel gibi büyük halk ozanları yetişmiştir. Sivas, her dönemde halk şiirinin en güçlü kaynağı olmuştur. «Madımak», «Oylum oylum» türküleri ile «Uzun ince bir yoldayım-Gidiyorum gündüz gece» türküsü çok tanınmıştır.

TARİH

Sivas ilinin bilinen tarihi Hititler'le başlar. İ.Ö. 2000 yıllarından İ.Ö. 1150 tarihlerine kadar süren Hitit egemenliği yıkılınca, yerini Babil ve Asur krallıkları aldı. Zaten bölge İ.Ö. 2000 yıllarından İ.Ö. 800 yıllarına kadar Hurriler'in akınlarına ve zaman zaman egemenliklerine sahne olmuştu. Daha sonraları Sabalar kuzeyden, Kafkaslar'dan inip buralara yerleştilerse de Medler tarafından uzaklaştırıldılar. Medler'den sonra Persler, İ.Ö. 6. yüzyılda bütün Anadolu'yu aldılar. Makedonya kralı Büyük İskender, İ.Ö. 331'de Pers imparatorluğunu yıktı, fakat 8 yıl sonra İ.Ö. 323'te ölünce egemenliği İskender'in generallerinden I. Selevkos ele geçirdi. Selevkoslar devleti İ.Ö. 64 yılına kadar yaşadı ve batı İran'dan batı Anadolu'ya kadar yayıldı. O zamanlar Sivas ve çevresindeki bölgeye Kapadokya deniyordu.

Kapadokya'da Selevkoslar'dan sonra, başkenti Kayseri olan Kapadokya krallığı kuruldu, bu krallık kuzeyde Pontus, doğuda Ermeni krallıkları tarafından sıkıştırılmış, İ.Ö. 1. yüzyılda bütün bu devletlere egemen olan Roma imparatorluğu çevreyi ele geçirmişti. 4. yüzyıl sonunda (395) Roma, Doğu ve Batı diye ikiye bölününce, Sivas çevresi de bütün Anadolu gibi, Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Pers imparatorluğunu dirilten Partlar sülâlesi ve 3. yüzyılda onların yerine geçen Sâsâniler hanedanı bu toprakları almak için Romalılar ve Bizans-

Sivas'ın yeni ikamet semtlerinden bir görünüş.

lılar ile, aralıklı olarak, yüzyıllarca savaştılar.

1071 Malazgirt zaferi üzerine ülke, Anadolu'yu fetheden Selçuklu devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın başkomutanlığındaki Selçuklu orduları tarafından alındı. Selçuklular, Osmanlılar gibi Oğuz Türkleri'ndendir. Sivas yöresini, Süleyman Şah'ın komutanlarından olan dayısı Danişment Gazi'nin zaptettiği bilinmektedir. Danişmendoğulları beyliğinin başkenti Sivas'tı. Bu beylik Malatya, Çorum, Yozgat, Kırşehir ve Niksar gibi şehirleri de sınırları içine alarak 1072'den 1177-78 yıllarına kadar yaşadı. Danişmentliler bazan Sivas'ı, bazan Kayseri'yi başkent yaptılar. Danişmentliler sınırlarını Urfa, Kilis, Diyarbakır kentlerine kadar genişlettiler. Fakat Anadolu Selçuklu devletinin başına geçen II. Kılıç Arslan, Danişmendoğulları beyliğini ortadan kaldırdı.

Bu tarihlerden sonra Sivas, Selçuklu devletinin Konya ve Kayseri'den sonra üçüncü büyük şehri oldu. O zaman üniversiteleri olan medreseler, eğitim kurumları, bayındırlık eserleri ile bezendi; değeri arttı. Sivas şehrinin doğusunda, bugün ilçe merkezi olan Divriği'de Mengücekoğulları beyliğinin bir kolu 1072'de kurulmuş, 1152'ye kadar yaşamıştı. Mengücekoğulları Erzincan'ı da beyliğin merkezi olarak kullanmıştır. Konya'yı başkent yapan Selçuklular'a bağlı olarak hükümdarlık yapan bu sülâle, diğer Anadolu beylikleri gibi, İran Moğolları, yani İlhanlı istilâsı sonunda yıkıldı. İlhanlılar, 1303'de Selçuklu devletini yıkmış, 1335'e kadar Anadolu'ya sâhip olmuştur. Sivas'ı almaları 1243 yılına rastlar. Sivas'taki mimarlık anıtlarının en önemlileri İlhanlılar döneminde yapılmıştır. 1335-40 yılları arasında Anadolu'yu gezen ünlü Arap gezgini İbni Batuta, Sivas'ı İlhanlılar'ın Anadolu'daki en büyük şehri olarak tanımlar. İlhanlı valilerinden Alâeddin Eretna Bey 1343'te isyan ederek beyliğine Sivas'ı merkez seçti. Daha sonra Kayseri'yi başkent yaptı. Eretnaoğulları'nın saltanatı 1380'e kadar sürdü. Bu tarihten bir yıl sonra, 1381'de Eretnaoğulları'nın veziri Kadı Burhaneddin kendini hükümdar ilan etti. Kadı Burhaneddin, Erzurum'un doğusundan Ankara şehri yakınlarına, Karadeniz kıyılarından Adana kuzeyine kadar uzanan bir devlet meydana getirdi. Ancak 1398'de Akkoyunlu beyi Karayülükoğlu Osman tarafından öldürülünce Sivaslılar, şehri Yıldırım Bayezid'e teslim ettiler. 1400 yılı yazında Timur, 18 günlük bir kuşatmadan sonra şehri aldı. Şehri savunan askerleri ve halkı kılıçtan geçirdi; surları yıktırdı. Şehri yağma ettirdi. Sivas 1403-1408 arasında tekrar Osmanlı egemenliğine geçti ve bir eyalet merkezi oldu. 17. ve 19. yüzyıllar arasında zaman zaman Anadolu'da meydana gelen ayaklanmalardan zarar gördü. 1649'da şehirden geçen Evliya Çelebi, surların kuşattığı alanda, 44 mahalleye bölünmüş 4 600 ev bulunduğunu, ayrıca Yukarıkale adını verdiği İçkale (Topraktepe) ve Paşakalesi'ndekilerle birlikte ev sayısının 6 060'ı bulduğunu yazar. Kurtuluş Savaşı'nın hazırlık döneminde Mustafa Kemal Atatürk, Samsun'dan, 27 Haziran 1919'da gelerek burada bir-iki gün kaldı, sonra Erzurum dönüşü burada 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ni topladı ve 18 Aralık 1919'da, Ankara'ya gitmek üzere şehirden ayrıldı. Sivas Millî Mücadele'nin başlangıcına sahne olduğu gibi Kurtuluş Savaşı döneminde de 666 şehit vermiştir.

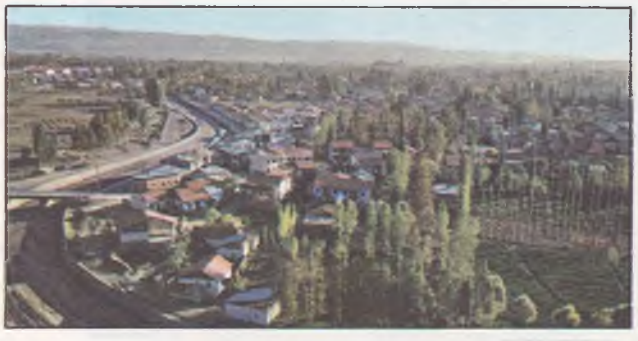

Bağlar, bahçeler içindeki Sivas'ın genel manzarası.

YOZGAT

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl topraklarının büyük bir bölümünü, yüksekliği 1 200-1 500 m olan Bozok yaylası kaplar. Burada geniş ve çanak biçiminde düzlükler, birbirlerinden ancak basık ve alçak tepelerle ayrılır. Yayla üzerinde yer yer yüksekliği 1 500 m'yi geçen dağlara rastlanır. Bunların en önemlileri Yozgat'ın güneyindeki Soluk dağı (1 678 m), güneydoğusundaki Kerkenez dağı (1 574 m), Boğazlayan'ın kuzeyindeki Yazır dağı (1 683 m), Tokat ili sınırındaki Deveci dağı (1 892 m), Akdağmadeni'nin güneyindeki Sırıklıdağ (2 076 m) ve Sivas ili sınırındaki Akdağ'dır (2 281 m). Batıda Delicearmak ile kuzeydoğuda Çekerek vadisi boyunda, yüksekliği 1 000 m'nin altına düşen yerler görülür. Delicearmak üzerinde yüksekliği 700 m'den az yerler vardır.

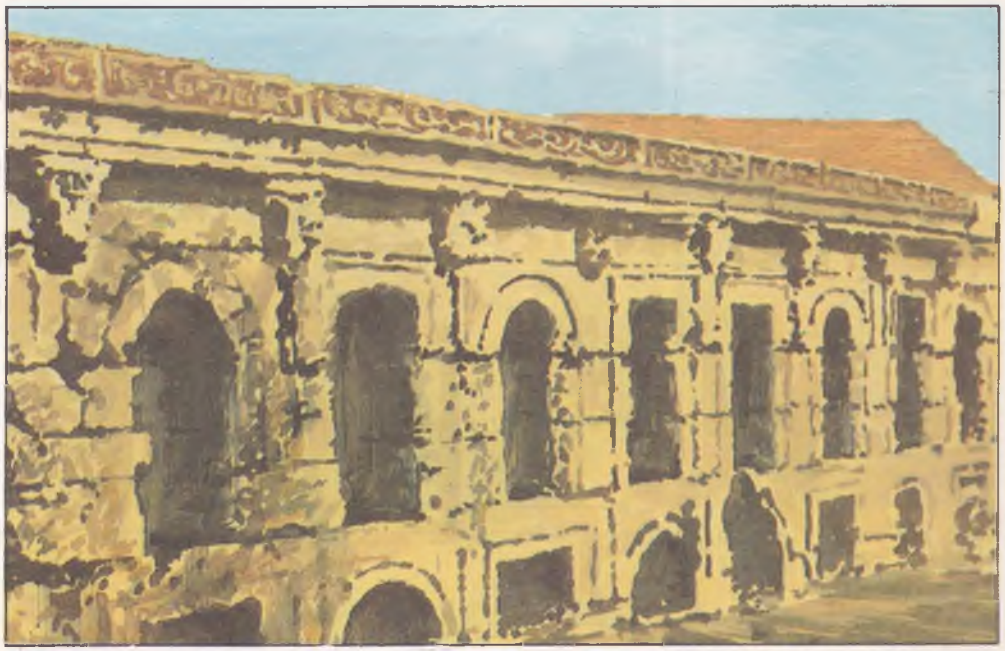

Sarıkaya ilçesinde Terzili Hamam diye bilinen bir eski çağ eseri.

AKARSULAR VE GÖLLER

Yozgat ilinin akarsuları Yeşilırmak ve Kızılırmak aracılığı ile Karadeniz'e dökülür. İlin en önemli akarsuyu, Kızılırmak'ın üç büyük kolundan biri olan Delicearmak'tır. Yozgat'ın birçok küçük akarsuyu Delicearmak tarafından toplanarak, Kızılırmak'a boşaltılır. Delicearmak Sivas sınırındaki dağlardan doğar. Batıya doğru akarak Boğazlıyan'dan geçer. Kuzeybatıya dönüp Ankara ili sınırında Kızılırmak ile birleşir; uzunluğu 426 km'dir. Delicearmak'a karışan en önemli akarsu Sorgun (Konak) suyudur. Yozgat ilinin kuzeyindeki sular, Yeşilırmak'la birleşir. Bunlar, Çekerek suyu ile Çorum suyunun bazı kaynaklarıdır. Bunlar yazın cılız dereler hâline dönüşürler. Yozgat'ta önemli göl yoktur.

İKLİM

Yozgat'ta denizden uzak ve yüksek Bozok yaylasında, iç Anadolu'nun doğuya gidildikçe sertleşen kara iklimi görülür. Kışlar soğuk, sert ve uzun; yazlar vadi tabanlarında sıcak, yaylalarda serin geçer. Yağışlar iç Anadolu'nun bazı düzlüklerine göre biraz fazladır. Yozgat meteoroloji istasyonunun gözlem verilerine göre, en soğuk ay ortalaması —2°, en sıcak ay ortalaması 19°'dir. Bugüne kadar görülen en düşük ısı —23°, en yüksek ısı 37°'dir. Kışın ısının 0°'nin altına düştüğü günlerin sayısı 108, sıfırın altında kaldığı günlerin sayısı 29'dur. Yıllık yağış tutarı 525 mm olan ilde yağışların

KİMLİK KARTI 66

Nüfusu : 554 599 (1985)
Yüzölçümü : 14 037 km²
Nüfus yoğunluğu : 40
Otomatik telefon kodu : 4731

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	86 932	91 694	10,67
Akd.madeni	64 076	67 411	10,15
Boğazlıyan	55 807	63 034	24,35
Çayıralan	33 877	35 488	9,29
Çekerek	64 669	77 791	36,95
Sarıkaya	41 285	45 309	18,60
Sorgun	80 199	87 527	17,49
Şefaatli	32 609	35 218	15,39
Yerköy	44 979	51 127	25,62

Coğrafi konum : 34° 02′ ve 36° 09′ doğu boylamları ile 38° 54′ ve 40° 15′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 37,7
İlin en yüksek yeri: Hamzasultan tepesi (2 281 m)
Ovalar: % 10,9
Platolar: % 51,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98,8
Orman alanları: % 27,7
Ekili ve dikili alanlar: % 55,6
Çayır ve meralar: % 15,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1,2

Yıllık yağış ortalaması: 525 mm
Yıllık ısı ortalaması: 12°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, çavdar, şeker pancarı, meyva ve sebzeler.

Başlıca sanayi ürünleri:
Bira, ağaç ürünleri, linyit.

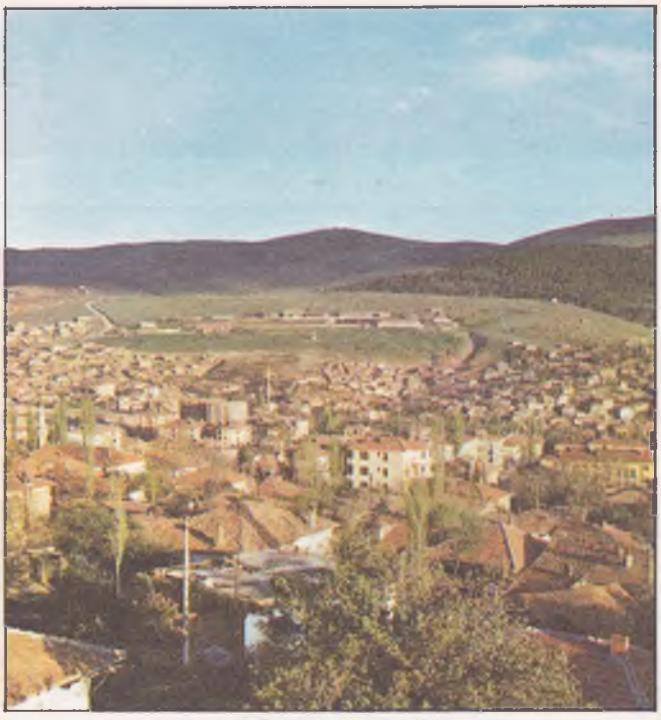

Sağda Yozgat'ın genel manzarası, solda tarihi bir eser:Çapanoğlu camisi

mevsimlere göre dağılımı şöyledir: kış aylarında % 37, ilkbahar aylarında % 35, yaz aylarında % 12, sonbaharda % 16.
İlde kar yağışlı geçen günlerin yıllık ortalama sayısı 35, karla örtülü gün sayısı 53'tür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin doğal bitki topluluğu bozkır karakteri taşır. Yazın kuruyan otlaklar bütün düz alanları kaplar. Eskiden çok geniş olan ormanlar insan eliyle büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Ormanlar genellikle Akdağmadeni ve Çekerek ilçelerinde görülür. İl ormanlarında egemen ağaç türü karaçam ve meşedir. İl topraklarının % 10'u ormanlarla kaplıdır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Yozgat ili ekonomisinde tarım ağırlık taşır. İl topraklarının tarıma elverişli olması, verimli toprakların sulanabilmesi sayesinde, ilde tarım iyice gelişmiştir.
Yozgat topraklarının her yıl % 29'unda tarla tarımı yapılırken, % 25'i nadasa bırakılmaktadır. Bu oran il topraklarının yaklaşık olarak % 54'ünün tarım yapılabilecek alanlar olduğu sonucunu doğurur. Ayrıca, Yozgat topraklarının % 9'unu çayır ve otlaklar, % 3'ünü bağ ve bahçeler oluşturur.
Yozgat, tarıma elverişli alanlarının çokluğu nedeniyle Anadolu'nun bol tahıl üreten beş ilinden biri sayılır.
Yozgat'ta 1980 yılında 400 000 hektar alanda tahıl üretimi yapılarak, 650 000 tona yakın tahıl elde edilmiş; aynı yıl meyva verecek yaşta olan 575 000 ağaçtan 75 000 ton meyva üretilmiştir. 1980 yılında 4 520 hektar alanda sebze üretimi yapılmış ve toplam 45 808 ton yaş sebze elde edilmiştir.
1980 yılında ildeki traktör sayısı karasaban sayısını geçmişti. 6 278 karasabana karşılık 7 400 traktör vardı. Ancak ilin geniş topraklarının yeterince modern usullerle sürülmesi, toprağın ihtiyaç duyduğu gübrelerle gübrelenmesi ve daha az toprağın nadasa bırakılması durumunda tahıl üretimi birkaç kat artacaktır.
1980 yılında ilde ekilen başlıca ürünler ve üretim miktarları şöyledir (ton olarak): Buğday (532 550), arpa (78 440), çavdar (27 030), yulaf (410), mısır (380), nohut (2 900), fasulye (3 520), mercimek (6 725), fiğ (2 105), şeker pancarı (130 237), ayçiçeği (3 135), soğan (18 070), sarmısak (580), patates (38 300).
Aynı yıl ilde meyva üretimi de şöyleydi (ton olarak): Armut (4 040), ayva (30), elma (17 140), iğde (30), kayısı (2 965), kiraz (210), erik (1 255), şeftali (420), vişne (800), zerdali (2 230), badem (80), ceviz (1 150), dut (460), üzüm (42 510).
Yozgat ilinde 1980 yılında 5 075 ton lahana, 505 ton ıspanak, 117 ton pırasa, 9 700 ton kavun, 13 000 ton karpuz, 955 ton kabak, 2 720 ton hıyar, 350 ton patlıcan, 7 615 ton domates, 265 ton biber, 1 035 ton fasulye, 40 ton barbunya üretilmiştir.
Yozgat'ta hayvancılık da oldukça önemlidir. Tarımla uğraşan aileler aynı zamanda hayvancılıkla da uğraşmaktadır. İlde özellikle küçük baş hayvancılık ileri düzeydedir. En çok koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi beslenir Büyük baş hayvanlardan özellikle inek besiciliği gelişmiştir.
1980 yılında Yozgat'ın hayvan varlığı şöyleydi: At 470, katır 2 480, eşek 24 960, sığır 243 000, manda 29 093, koyun 1 042 740, kıl keçisi 201 340 tiftik keçisi 98 900.
Bunların dışında ilde 672 400 adet tavuk-horoz, 95 150 adet hindi, 19 270 adet arı kovanı vardır.
İlde aynı yıl hayvansal ürün olarak 105 705 ton süt, 1 290 ton et, 63 400 adet deri, 5 219 000 adet yumurta, 394 ton bal, 1 440 ton yapağı, 75 ton kıl, 3 ton balmumu üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Yozgat ilinde sanayi gelişmemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yalnız küçük işletmeler vardı. İlin ilk önemli sanayi kuruluşu, Tekel genel müdürlüğü tarafından 1972 yılında işletmeye açılan bira fabrikasıdır.
İlde en önemli sanayi dalı gıdacılıktır. 1981'de Yemtaş, 1983'te Başak yem fabrikaları açılmıştır. Gıdacılığın yanısıra, taşa-toprağa dayalı sanayi de gelişmiştir. Bu daldaki başlıca kuruluşlar Yibitaş çimento fabrikası, Gentaş ve Dibitaş tuğla fabrikalarıdır. İlde diğer sanayi dallarında üretim yapan kuruluşlar arasında Akdağ deri sanayi ve ticaret A.Ş. ile, Kutlusan çivi fabrikası sayılabilir.
İlin ekonomisinde, madenciliğin önemli bir yeri yoktur. İlde çıkarılan başlıca madenler kurşun, çinko ve kömürdür.

TARİH

Yozgat çevresinin tarihi İ.Ö. 2000 yılında, Anadolu'da ilk siyasal birliği kuran Hititler'le başlar. Çevre, Hititler'in en yoğun yerleşme merkezlerinden biriydi. Hititler'in başkenti Hattuşaş (Boğazköy) Yozgat şehrine çok yakındır. Yozgat şehrinin 68 km doğu-

sundaki Ankuva (Alişar) şehri ortaya çıkarılmış, burada birçok uygarlık eseri bulunmuş, bunların taşınabilir olanları Ankara Etnografya müzesine götürülmüştür. Yozgat şehrinin güneydoğusundaki Kerkenez de o çağlarda bir Hitit şehriydi. Yozgat topraklarında Hitit eserlerinin aranmasına devam edilmektedir. Asurlular, Hurriler Kızılırmak'ın doğuda kalan kesimlerini aşıp buralara akınlar yapmışlardır. Hitit imparatorluğu yıkıldıktan sonra İ.Ö. 7. yüzyılda Asur egemenliği Yozgat şehri yakınındaki Tavium sınırlarına kadar uzanmıştı. Daha sonraları Frikya ve Lidya krallıkları buraları almak istedilerse de başaramadılar; Kızılırmak'ı doğuya doğru aşamadılar. İ.Ö. 6. yüzyılda Pers egemenliği, bütün Anadolu ve Trakya'nın bazı kesimleri gibi, burasını da siyasal yönetimi altına aldı. İ.Ö. 333 yılında, bütün Anadolu ve İran gibi, çevre Makedonya kralı Büyük İskender'in yönetimine geçti. Ancak İskender'in fethettiği topraklar, ölümünden sonra generalleri arasında paylaşıldı. Kızılırmak veleri arasında paylaşıldı. Kızılırmak yayı içinde kalan bölgede Kapadokya krallığı kuruldu ve başkenti Kayseri oldu. İ.Ö. 1. yüzyılda Roma imparatorluğu, bütün Anadolu'yu istilâ etti ve bu toprakları da imparatorluğa kattı. 395 yılında Roma imparatorluğu ikiye ayrılınca Yozgat ve çevresi bütün Anadolu ile birlikte doğu Roma'nın (Bizans) yönetimine girdi. İranlı Sâsâniler ile Müslüman Araplar bölgeye sık sık akınlar yaptılarsa da buraları ele geçiremediler.

1071 Malazgirt zaferinden sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah, bütün Anadolu gibi buralarını da Anadolu Selçuklu devletinin sınırları içine aldı.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Yozgat ilinde Hititler'den kalan Ankuva şehri, Sorgun ilçesindeki Alişar köyündedir. Buradan çıkan kalıntıların bir bölümü Ankara'daki Entnografya müzesine taşınmıştır. Yozgat'taki Çapanoğlu camileri, en eski Osmanlı eserleridir. Şehri kuran Çapanoğlu Mustafa Bey'in yaptırdığı cami 1779 tarihini taşır. 1795 yılında, bu caminin yanında Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından ikinci bir cami daha yaptırılmıştır. Beyaz küfeki (kefeki) taşından yapılan camiler iç ve dış süslemeleri bakımından önem taşır. Yozgat'ın birçok hastalıklara karşı kullanılan kaplıcaları ve gezinti yerleri, yaylakları vardır.

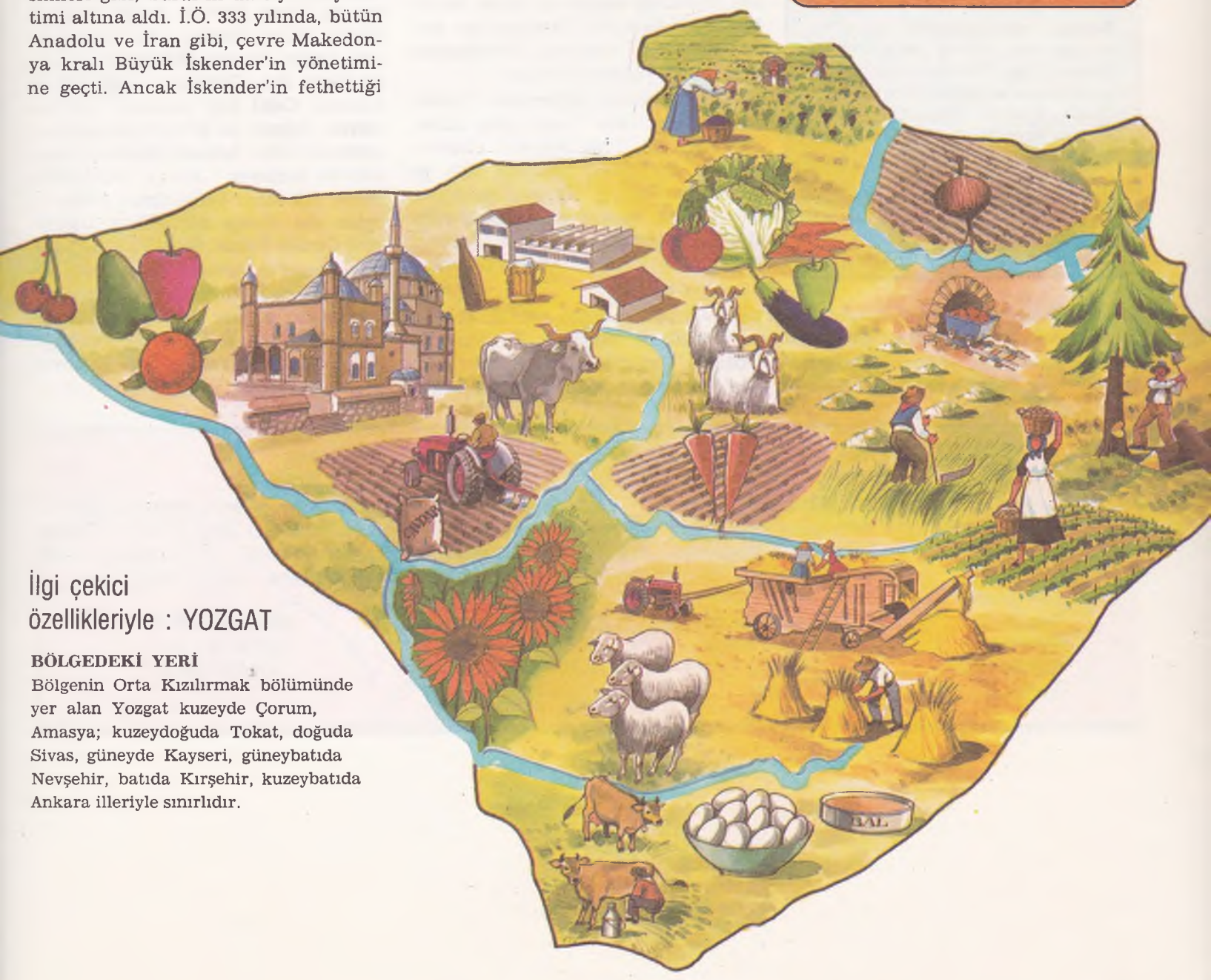

İlgi çekici özellikleriyle : YOZGAT

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan Yozgat kuzeyde Çorum, Amasya; kuzeydoğuda Tokat, doğuda Sivas, güneyde Kayseri, güneybatıda Nevşehir, batıda Kırşehir, kuzeybatıda Ankara illeriyle sınırlıdır.

FOLKLOR

Yozgat, orta Anadolu'nun zengin folklor merkezidir. Şehri kuran Türkmenler'in orta Asya'dan getirdikleri inanışları, gelenek ve görenekleri biraz değişmiş olarak hâlâ sürüp gitmektedir. Bozok adlı Türk aşiretinden gelen Yozgat ve çevresi halkının musikisi, melodi yapısı bakımından canlı, fakat hüzünlüdür. Oyunlar, zeybek oyunlarına benzer. Ayak figürleri bol, ancak biraz ağırcadır. Karşılama oyunları çok sevilir. Halk oyunları genellikle davul zurna eşliğinde oynanır. Türküler saz, meydan sazı, ney ve kaval eşliğinde söylenir. Kadınlar üçetek, fistan, zıbın giyer; oyalı yemeni örter. Kadınların oynadığı oyunların adları: «Hoş bilezik», «Nalınlım», «Darini», «Loli», «Burçak Tarlası», «Madımak»dır. Erkekleri «kudazı fes», delme yelek, renkli gömlek giyer. Erkeklerin oynadıkları oyunların adları: «Yozgat Ağırlaması», «Turnalı Zeybeği», «Kartal Kamalı Popbili» ve «Cemo»dur. İlin en ünlü oyun türküsü olan «Sürmeli»nin 200'e yakın mânisi vardır. Oyunlarının bazıları mâni söyleyerek oynanır. «Burçak Tarlası», «Bülbül» adlı türküleri ünlüdür.

Bir ara Danişmendoğulları bölgeyi ele geçirdi. Ancak çevre daima Konya'ya yâni Selçuklu başkentine bağlı kaldı. 13. yüzyılda İlhanlılar'ın istilâsına uğrayan Yozgat 1308 yılında Anadolu Selçuklu devleti tamamen yıkılınca, İlhanlı hakanlığına katıldı. İlhanlılar'ın sonuncusu olan Anadolu Genel Valisi Alâeddin Eretna Bey 1335'te Sivas'ta bağımsızlığını ilan edip kendi adına Eretna beyliğini kurdu. 1380'de Selçukoğulları'ndan Melik Rüknettin bir süre buralara egemen olduysa da bu durum kısa sürdü. Eretna devletinin başına Kadı Burhanettin geçti. Kadı Burhanettin 1398'de öldürülünce, Yıldırım Bayezit buraları Osmanlı topraklarına kattı. Yozgat 1402-1403 yıllarında Timur istilâsına uğramış, daha sonra Osmanlı hakanı I. Mehmet (Çelebi) kesin olarak bölgeyi geri almıştır.

Yozgat o günlerden beri düşman işgali görmemiştir. Osmanlı yönetiminde Bozok denen bir sancak idi. Sivas beylerbeyiliğine bağlıydı. Tanzimat'tan sonra Ankara'ya bağlandı. Cumhuriyet döneminde vilâyet (il) oldu.

Yozgat, Türkmen beylerinden Çapanoğlu Ahmet Paşa tarafından kurulmuş yeni bir Türk şehridir. Çapanoğulları, vali olarak 1762'den 1813 yılına kadar 51 yıl Yozgat'ı idare ettiler. Bir ara, Yozgat'tan başka Çorum, Kayseri, Ankara, Amasya, Çankırı, Niğde, Tarsus da bu sülâlenin yönetimine verildi.

Derebeylerini ortadan kaldırmak isteyen Osmanlı padişahı II. Mahmut Üçüncü Çapanoğlu olan Süleyman Bey'den valiliği aldı ve onun büyük oğlu Celâlettin Paşa'yı devlet hizmetinde kullanmakla beraber Yozgat'a asla göndermedi, başka illerin valiliklerinde çalıştırdı.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, Kurtuluş Savaşı sırasında Çapanoğulları 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine isyan ettiler. Yozgat Mutasarrıfı (valisi) Necip Bey, Çapanoğlu Edip Bey ve kardeşi Celâl Bey, padişah taraflısı olarak Yozgat ve çevresinde halkı ayaklandırdılar. Ankara hükümeti Anadolu'da ilerleyen Yunan ordularıyla savaşacak asker bulamazken çıkan bu isyan son derece tehlikeliydi. Üzerlerine Çerkez Ethem, Refet Paşa ve Mustafa Kemal'in yaverlerinden Salih Bozok emrindeki kuvvetler gönderildi ve Çapanoğlu isyanı bastırıldı. Suçlular yakalanıp idam edildiler. Yozgat halkı Kurtuluş Savaşı'na katıldı ve savaş cephelerinde 369 şehit verdi.

YOZGAT ADI NEREDEN GELİYOR

Yozgat'ı kuranlar Orta Asya'dan gelen Bozok adlı Türk boyudur. Boz sözü, «sararmış ot» demektir. Önceleri Boz-kent biçiminde söylenen şehir adı, zamanla Yoz-kent olmuş; daha sonra Yozgent, nihayet Yozgat olmuştur. Yozgat sözü son yüzyıllarda, şimdiki şekliyle yazılıp söylenmeye başlanmıştır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Bülbülün ganadı sarı
Ben çekerim âh-ü üzarı
Geceler gündüzden yarı

Sarı bülbül
Saçı sümbül
Güle bülbül
Bülbül, bülbül
Bülbül

Bülbülün ganadı yeşil
Kırmızı güle dolaşır
Sarhoşum dilim dolaşır

Sarı bülbül
Saçı sümbül
Güle bülbül
Bülbül, bülbül
Bülbül

Bülbülün ganadı gare
Yüreğime açtı yâre
Yok mu tabib yarem sara

Sarı bülbül
Saçı sümbül
Güle bülbül
Bülbül, bülbül
Bülbül.

Bülbül ne gezersin bizim bu bağda
Bil ki bu bağ bizim güzellerin bağıdır
Zahmet çekip yuva yapma bu bağda
Felek vurur yurdun yuvan dağılır

Gözleri güzel kız
Saçları sarı kız
Gel gidek bize

Doğu Anadolu bölgesinin en büyük şehirlerinden olan Erzurum'dan bir görünüş.

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ

BU BÖLÜMDE YER ALAN İLLERİMİZ

Ağrı
Bingöl
Bitlis
Elazığ
Erzincan
Erzurum
Hakkâri
Kars
Malatya
Muş
Tunceli
Van

"Doğu Anadolu Bölgesi, Rusya, İran ve Irak ile olan sınırımızı meydana getirir"

DOĞU ANADOLU bölgesi, yurdumuzun en büyük, en yüksek ve en dağlık bölgesidir. Yaklaşık olarak Türkiye yüzölçümünün % 21'ini kaplar. Doğu sınırımızdan batıya doğru daralarak uzanan bölgede ortalama yükseklik 1 500 metreyi geçer.

Bölge kuzeyde Karadeniz bölgesi; doğuda Sovyetler Birliği ve İran; güneyde Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Irak; güneybatıda Akdeniz bölgesi; kuzeybatıda iç Anadolu bölgesi ile sınırlıdır.

Marmara ve Ege bölgelerinin toplam alanından daha büyük olan bölgenin yüzölçümü Yunanistan ve Bulgaristan'dan daha fazladır. Hemen hemen Suriye'nin kapladığı alan kadar bir alan kaplar. Buna karşılık Doğu Anadolu bölgesi, nüfus yoğunluğunun en az olduğu yöremizdir. Ülke nüfusunun ancak % 12'si burada yaşar. Ekonomi açısından da en az gelişmiş bölgemizdir.

Seyrek nüfuslu oluşu, ekonomik açıdan geri kalışı bazı nedenlere bağlanabilir. Bunların başında bölgenin çetin doğal koşulları gelmektedir. Burası, en yüksek, en dağlık, en soğuk bölgemizdir. Bölgenin 3/4 kadarı 1 500-2 000 m yüksekliktedir. Bu bölgede bazı ovaların yüksekliği de aynıdır. Erzurum ovası 1 950 m, Başkale ovası 2 400 m yükseklikte bulunmaktadır.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Doğu Anadolu bölgesinin yüzey şekilleri yüksek dağlardan, geniş platolardan, dağlarla platolar arasına sokulmuş ovalardan ve çukur alanlardan meydana gelmiştir. Bu ovalar genç kırıklarla (fay) sınırlanmıştır. Bu yüzden sık sık depremler olur (Erzincan, Bingöl, Erzurum depremleri).

Doğu-batı doğrultusunda üç dağ sırası bölgede bir baştan ötekine uzanır. En kuzeyde bölgenin kuzey kenarı boyunca Köse, Kop ve Allahuekber dağları yer alır. Bölgenin ortasında yer alan ve orta Toroslar'ın uzantısı olan Munzur, Karasu-Aras sıradağları bir yay çizerek uzanır. Üçüncü sırayı da, bölgenin güneyindeki güneydoğu Toroslar meydana getirir.

Bütün bu dağların yüksekliği yer yer 3 000 m'yi aşar. Güneydoğu Toroslar'ın uzatısı olan Buzul (Cilo) dağlarında yükseklik 4 000 m'nin üstündedir (Uludoruk tepesi 4 135 m). Bu yükseklik aynı zamanda ülkemizin ikinci yüksek noktasıdır. Bu kesimde sönmüş volkanlar da yer alır. En ünlüleri Nemrut, Süphan, Tendürek ve Ağrı'dır. Bunlardan Ağrı, yurdumuzun en yüksek dağıdır. Büyük Ağrı'da yükselti 5 137 m'ye ulaşır.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan dağlar arasında, ovalar ve platolar yer almıştır. En önemlileri Erzurum, Başkale, Erzincan, Muş, Malazgirt, Elazığ, Malatya ve Iğdır ovalarıdır. Kars, Ardahan platolarının konumu kuzeydoğu yönündedir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Basra körfezine dökülen Fırat nehri kuzeydoğudan gelen Karasu ve güneydoğudan gelen Murat suyunu alır. Bu kollar Keban'da birleşerek, Fırat'ı oluşturur. Dicle nehri de bu bölgede doğarak, güneydoğu Anadolu'ya geçer.

Hazar denizine dökülen akarsular Aras ve Kura'dır. Aras nehrinin kolu olan Arpaçay, Türkiye-Sovyetler Birliği sınırının bir bölümünü belirler. Bu nehirler yurdumuzun en çok su taşıyan akarsularıdır. Bol suları, kuvvetli eğimleri, hızlı akışları ile hidroelektrik bakımından mevcut imkânların 1/3'ünü sağlarlar. Elazığ'ın güneyinde Keban hidroelektrik santrali yurdumuzun elektrik ihtiyacının önemli bölümünü karşılayan çok değerli bir enerji merkezidir. Barajın ardındaki baraj gölünün yüzölçümü üçüncü büyük gölümüz olan Beyşehir gölünden daha fazladır. (680 km²). Derinliği de 160 metreyi bulur. Yine Fırat nehri üzerinde yapılmakta olan Atatürk barajı Türkiye'nin en büyük baraj gölünü oluşturacaktır.

Yurdumuzun en büyük gölü olan Van gölü de bu bölgededir. Van gölü Nemrut volkanının çıkardığı lavlarla önü tıkanarak meydana gelmiş bir set gölüdür. Küçük bir deniz kadar genişliğe sahiptir. Yüzölçümü 3 713 km², derinliği 100 metre dolayındadır. Sularını dışarıya boşaltamadığı için tuzludur. Bir litre suda 20 gram kadar tuz bulunmaktadır. Bu tuzların önemli bir kısmını soda meydana getirir. Bu yüzden suyu acıdır. Akarsuların göle döküldüğü ağızlar dışında, gölde balık yaşamaz. Gölde, kıyılar arası ulaşım ve taşımacılık deniz araçlarıyla yapılmaktadır. Türkiye ile İran arasındaki demiryolu ulaşımı yine Van gölünde işleyen feribotlarla yapılır. Derin ve geniş bir su kütlesi olan Van gölü, çevrenin iklimi üzerinde de bir dereceye kadar ılıklaştırıcı etki yapar.

Nemrut dağı üzerinde de Nemrut krater gölü vardır. Bu gölün suları tatlıdır.

Bu göllerden başka Hazer, Erçek, Nazik, Çıldır, Haçlı, Balık gölleri bulunmaktadır.

İKLİM

Doğu Anadolu bölgesinde kara iklimi görülür. Kışlar çok uzun, karlı ve soğuktur. Buna karşılık yazlar kısa, deniz etkisinden uzak ve oldukça sıcaktır. Ocak ayının ortalaması bütün bölgede 0°'nin altındadır. Kars'ta —12°, Erzurum'da —9,6°, çok daha güneyde bulunan Malatya'da bile —1,1°'dir. Kışlar bölgenin güney kesiminde nisbeten daha ılık geçer. Bunun nedeni, az da olsa Akdeniz ikliminin etkisinde kalmasıdır. Yurdumuzun en düşük sıcaklıkları bu bölgede ölçülmüştür (Karaköse de —43,2°, Kars'ta —39,6°). Uzayan kış mevsimi boyunca toprağın karlarla örtülü bulunuşu, yaz mevsiminin kısa oluşu, bölgede tarım yapılacak zamanı kısaltır. Bu iklim koşulları özellikle ulaşım ve ısınma konularında çeşitli sorunlara yol açar. Hayvanların beslenmesi bile oldukça

Van gölü Doğu Anadolu bölgesinin ve Türkiye'nin en büyük gölüdür.

güçtür. Nüfus yoğunluğu kışların nisbeten daha ılık geçtiği güney kesimlerde artar.

Doğu Anadolu bölgesi yüksek olduğu için, iç Anadolu bölgesine oranla daha fazla yağış alır. Yıllık yağış genellikle 400 milimetrenin üstündedir. Dağlık kesimlerde yağış miktarı bunun iki katına kadar çıkar. Buna karşılık bölgenin çukur ovaları daha az yağış alır. Iğdır ovası, yurdumuzun en az yağış alan ovasıdır. Yağışların mevsimlere dağılışı açısından, bölgenin kuzeyi ile ile güneyi arasında fark vardır. Kuzey yarısında en yağışlı mevsim yaz başları ile yazdır. Bu, tipik karasal yağış rejimidir. Güney yarısında ise Akdeniz ikliminin etkisi nedeniyle yazlar kurak, kışlar yağışlıdır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bölgenin yarı kurak çukurları ve ovaları steplerle kaplıdır. Orman alanları genellikle 1 500-2 000 metre yükseklikten sonra başlar. Doğu Anadolu ormanları bölgenin güneyinde daha çok meşelerden, kuzeyinde ise şiddetli kışlara dayanıklı çam ormanlarından meydana gelmiştir. Bölgenin ormanları, halkın özellikle yakacak ihtiyacını karşılamak için çok tahrip edilmiştir. Bu nedenle doğu Anadolu yurdumuzun orman oranı en düşük bölgesidir (% 8 kadar). Meselâ Van ve Ağrı illerimizde orman alanları il yüzölçümünün ancak % 1'i kadardır. Buna karşılık bölgenin kuzeydoğusunda daha nemli platolarda, Sarıkamış dolaylarında, Bingöl ve Tunceli'de hâlâ geniş ormanlara rastlanmaktadır.

BÖLGENİN BÖLÜMLERİ

Bölge, 1 — Yukarı Fırat, 2 — Erzurum-Kars, 3 — Yukarı Murat-Van, 4 — Hakkâri bölümü olmak üzere dört bölümde incelenir.

1 — Yukarı Fırat bölümü: Doğu Anadolu bölgesinin batısında yer alan bölümdür. Çok engebeli olan bölümün güneyini güneydoğu Toroslar, orta kesimini Munzur dağları kaplar. Bu yüksek alanların kuzeyini Erzincan ve Tercan ovaları ile güneyini Malatya, Elazığ ve Muş ovaları kaplar. Fırat, Karasu ve Murat, bölümün en büyük akarsularıdır. Bu bölüm doğu Anadolu bölgesinin ısısı en yüksek bölümüdür. Ekonomi açısından Yukarı Fırat bölümü bölgenin en gelişmiş kesimidir. Buğday ve arpanın yanısıra çeşitli meyvalarda yetiştirilir. Ekonomisini etkileyen unsurlar arasında, bu bölümün, sanayi açısından da bölgenin en gelişmiş kesimi olduğunu söylemek gerekir. Yer altı zenginlikleri ülke çapında yüksektir. Başta linyit olmak üzere demir, kurşun, çinko, krom, kayatuzu gibi madenleri oldukça zengindir. Ayrıca bu madenlerin işletilmesi de bölgede yapılmaktadır.

2 — Erzurum-Kars bölümü: Doğu Anadolu bölgesinin kuzeydoğusudur. Yüksek platolardan, bunların üzerinde bulunan dağlardan ve Iğdır ovası gibi çukur alanlardan meydana gelmiştir. Ormanların geniş yer kapladığı bu kesim bölgenin en çok nüfusu barındıran kesimidir. Bazı yerleşim merkezlerinde nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasını geçer. En önemli yerleşim merkezleri Erzurum ve Kars gibi illerle, Sarıkamış, Ardahan, Hasankale ve Iğdır gibi ilçelerdir.

Bu bölümün ekonomisinde daha çok tarım ve hayvancılık etkilidir. Bölümün en kalkınmış ili Erzurum'dur. Şeker, besin, deri gibi hayvansal ürünleri değerlendiren sanayi kuruluşlarının yanısıra üniversitesi ile bölgenin kültür ve eğitim merkezi durumundadır.

3 — Yukarı Murat-Van bölümü: Van gölünün doğusu ve batısını kaplayan bölüm, Karasu-Aras dağlarından güneydoğu Toros dağlarının dış eteklerine kadar olan alanı kaplar. Bölümün yüzey şekillerini Süphan, Ağrı, Tendürek, Nemrut gibi dağlarla, bu volkanik dağların arasında bulunan havzalar biçimlendirir. Nüfus yoğunluğu çok azdır. Ekonomisi küçükbaş hayvancılığa ve tarıma dayalıdır. Başlıca yer altı zenginliği linyittir. Bölümün ekonomik hayatına bir de Van gölündeki ulaştırmacılık etkiler.

4 — Hakkâri bölümü: Bölgenin güneydoğu kesimidir. Ülkemizin en engebeli yöresidir. Güneydoğu, Toroslar'la kaplıdır. Dağlar arasında bazı küçük ovalar bulunmaktadır. Bu bölümde kışlar çok uzun geçer. Aşırı engebeler ve iklim koşulları nedeniyle, bu bölüm ancak yakın zamanlarda çevre illerle ulaşım imkânlarına kavuşmuştur. Bölümün en büyük kenti Hakkâri'dir.

BÖLGENİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Çok eski bir yerleşim alanı olmasına rağmen ülkemizin geri kalmış kesimidir. Yurt ekonomisine en büyük katkısı iç ve dış pazarlara sunduğu canlı hayvanla, hayvansal ürünlerdir. Ülkemizde beslenen koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanların yaklaşık 1/5'i, büyükbaş hayvanların da 1/4'ü bu bölgemizde yetiştirilmektedir.

Bölgenin madencilik açısından Türkiye ekonomisine katkısı büyüktür. Özellikle yurdumuzda üretilen bakırın yarısına yakın kısmını, kromun 2/3'ünü, kurşun ve çinkonun tamamına yakın kısmını ,demirin 2/3'ünü, manganezin 1/3'ünü, baritin 3/4'ten çoğunu, linyitin 1/10'unu bu bölge üretmektedir.

Bölge, Keban barajı ve hidroelektrik santralı ile Türkiye ekonomisine elektrik açısından da büyük katkılarda bulunmaktadır. Tek başına bu santral tam kapasite ile çalışması durumunda yurdumuzda üretilen elektriğin 1/4'ünü üretebilmektedir. Ayrıca Afşin-Elbistan santralının da hizmete girmesiyle yurdumuzun elektrik ihtiyacı büyük ölçüde karşılanmış olacaktır. Bunların dışında doğu Anadolu'da yapımı süren ve tasarlanan baraj ve santralların tamamlanması ile yurdumuzun en büyük sorunu olan enerji sorununu bu bölgenin yardımıyla çözmüş olacaktır.

AĞRI

Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesindeki İshak Paşa sarayı ve külliyesi Türk mimarisinin en güzel örneklerinden biridir.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Ağrı, topraklarında bulunan, Türkiye'nin en yüksek dağı ile ünlüdür. İl topraklarının % 46'sını dağlar, % 36'sını ovalar ve yaylalar, % 18'ini platolar kaplamaktadır. 2 356 m ile 5 137 m arasında değişen yükseklikleri olan Ağrı topraklarındaki dağlar, 11 066 km²'lik alanın en büyük kesimini oluşturur. Başlıcaları şunlardır: Büyük Ağrı (5 137 m), Küçük Ağrı (3 925 m), Tendürek (3 542 m), Köse (3 430 m), Aşşağı (3 275 m), Hama (3 243 m), Perili (3 231 m), Zor (3 196 m), Rüzgâr (2 828 m), Doruk (2 811 m), Pamukdağ (2 639 m), Kılıç (2 546 m), Top (2 439 m), Dedemaksut (2 376 m), Akyayla dağı (2 356 m).

Ağrı ilinde 2 000 m'ye yaklaşan yükseklikte, küçük baş hayvancılık için oldukça elverişli imkânlar yaratan geniş yaylalar vardır. Bu yaylaların başlıcaları Çakmak, Davul, Mirgemir, Pani, Sinek yaylalarıdır.

Bin metreyi aşan otlakları ve buz gibi sularıyla Ağrı yaylaları eşsiz doğal güzelliklere sahiptir. Çöküntü alanlarında meydana gelen otlak ve tahıl tarımı yapılabilen Ağrı ovalarının başlıcaları Eleşkirt-Karaköse ovası ile Patnos ve Diyadin ovalarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlin en büyük akarsuyu Murat suyudur. Güneyde Muratbaşı yöresinden doğan ırmak, Eleşkirt deresi, Ahmet Bey deresi, Küpkıran çayı, Gelutan deresi, Körsu, Mandalık çayı, Taşlıçay gibi akarsularla beslenir; Hamur boğazından geçerek il sınırlarından çıkar. Ağrı ilinde önemli göller yoktur. En büyük gölü 2 241 m yüksekliğinde bulunan ve ülkenin en yüksek göllerinden biri olan Balık gölüdür. 24 km²'lik alana sahip olan göl bir lav seti gölüdür.

Bunun dışında Gölyüzü, Kurtkapanı, Saz, Şehli, Turna gölü gibi göller vardır.

İKLİM

Ağrı ilinde kara ikliminin bütün özel-

KİMLİK KARTI 04

Nüfusu : 430 843 (1985)
Yüzölçümü : 11 066 km²
Nüfus yoğunluğu : 39
Otomatik telefon kodu : 0271
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	84 762	101 120	35,29
Diyadin	33 158	37 574	25,01
D.beyazıt	73 794	86 990	32,90
Eleşkirt	43 488	48 100	20,16
Hamur	19 821	23 040	30,10
Patnos	59 002	76 148	51,02
Taşlıçay	21 931	22 842	8,14
Tutak	32 053	35 029	17,76

Coğrafi konum : 42° 20′ ve 44° 30′ doğu boylamları ile 39° 05′ ve 40° 07′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 46
İlin en yüksek yeri: Ağrı dağı (5 137 m)
Ovalar: % 29
Yaylalar: % 7
Platolar: % 18

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 72
Orman alanları: —
Ekili ve dikili alanlar: % 26
Çayır ve meralar: % 46
Tarıma elverişsiz alanlar: % 28

Yıllık yağış ortalaması: 528,5 mm
Yıllık ısı ortalaması: 6,1°

Başlıca tarım ürünleri:
Arpa, buğday, keten, şeker pancarı.

Başlıca sanayi ürünleri:
Şeker, hayvansal ürünler, çeşitli dokumalar.

likleri görülür. Yılda yaklaşık olarak dört ayın ısı ortalamasının 0°'nin altında olduğu ilde yıllık ısı ortalaması 6,1°, yıllık yağış ortalaması 528,5 mm'dir. Kara ikliminin etkisi nedeniyle yaz ayları da yağışlıdır. En fazla yağış ilkbahar aylarında görülür.
Yılın yaklaşık olarak 1/3'ü karlarla örtülü olarak geçer. Kuzey rüzgârlarıyla güneybatı rüzgârlarının esinti alanındadır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin doğal bitki örtüsü step bitkileridir. Otlar hemen hemen bütün yıl yeşilliğini koruyan türdendir. Uzun kış mevsimi süresince karlar altında kalan otlar yaz aylarında da fazla ve uzun süren sıcaklarla karşılaşmadıklarından her mevsim yeşil olarak kalırlar.

FOLKLOR

Doğu Anadolu'nun «Bar bölgesi»nde bulunan ilin halk oyunları genellikle halay ve bar türündedir. Davul zurna eşliğinde oynanan oyunlar coşkulu ve hızlı oyunlardır. Başlıca oyunların adları şunlardır: Kız-erkek oyuncuların birlikte oynadıkları «Basso»; yalnız kızların oynadıkları «Sarı bülbül» halayı; Papiri, Laççi, Zeyno, Koffi, Çep sarma. Ağrı Gülüm Tillara, Ömerağa, Çoban Eli oyunları ise yalnız erkeklerin oynadıkları oyunlardır.
Kızlarla erkeklerin birlikte atışmalarla oynadıkları «Üçayak» oyunu da karşılama türünde bir oyundur. Barlar ise, Ata barı başta olmak üzere, Koçaklama, Yüksel barı, Sürgün barı ve Ülker barı adını taşıyan barlardır.
Ağrı'da kadınlar başlarına fes ya da gümüş tas, üzerlerine çarşaf, çarşafın altında kat kat elbiseler ayağa yün çorap ve ayakkabı ya da çarık giyerler. Kınalı elleri, mavi boncuklu kollar izler. Boyunda ailenin ekonomik gücü ne olursa olsun altınlar sıralanır.
Erkek giyiminde özellikle kırsal kesimde belirgin geleneksel özellikler görülür. Başlarda renkli ya da beyaz puşi, bedende kolları ve yakaları sırma işli «işlik», işliğin üzerinde yandan düğmeli ve işlemeli yelek ve şalvar giyilir. Yanları işlemeli şalvarın üzerine süslü kuşak sarılır, yün çoraplar dize kadar çıkar.

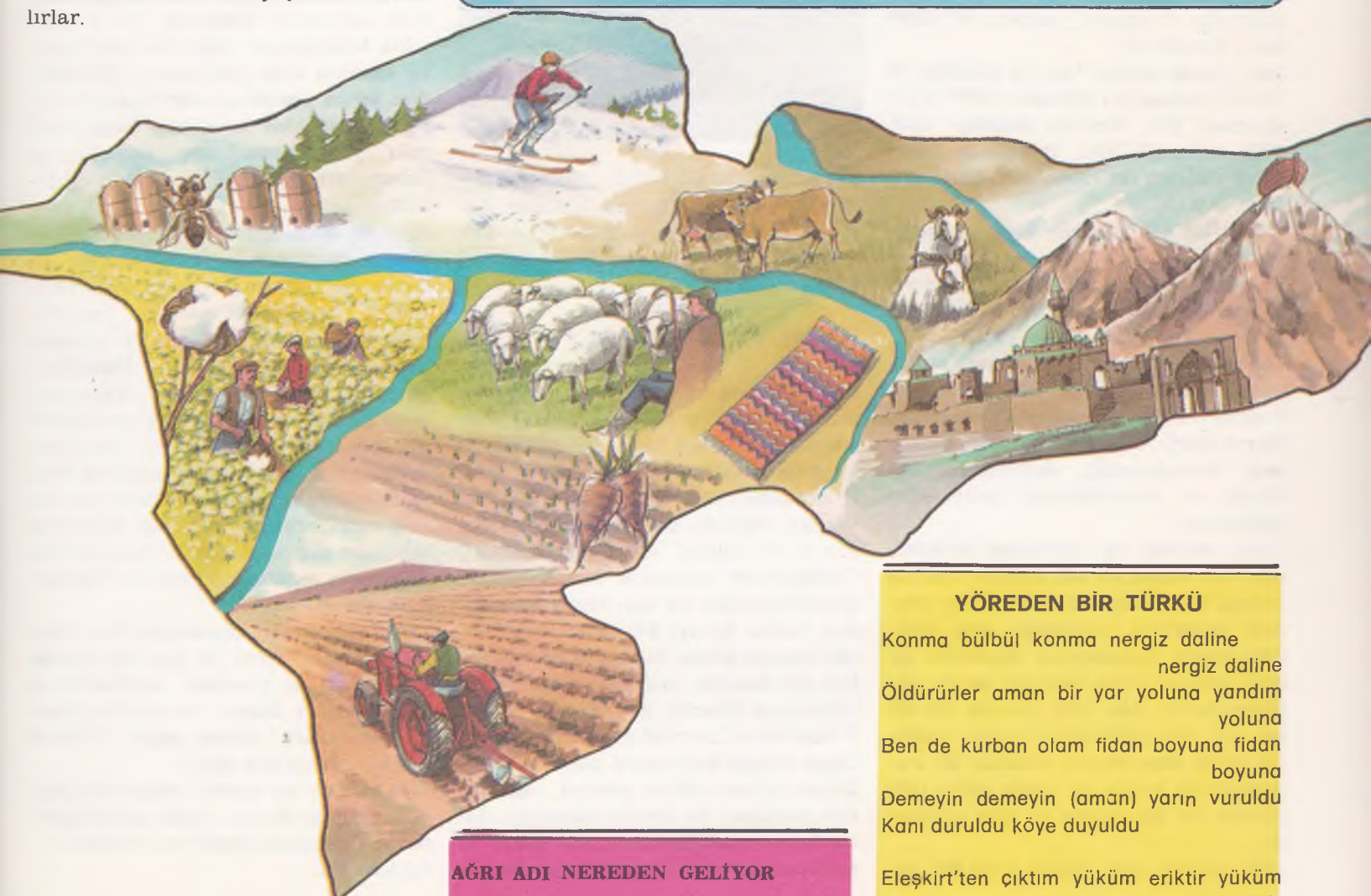

İlgi çekici özellikleriyle : AĞRI

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Murat-Van bölümünde yer alan Ağrı kuzeyde Kars, doğuda İran, güneyde Van, Bitlis; güneybatıda Muş, batıda Erzurum ile sınırlıdır.

AĞRI ADI NEREDEN GELİYOR

İl, adını yurdumuzun en yüksek dağı olan Ağrı dağından alır. Dağ, Eğri, Ararat adlarıyla da anılır. Ağrı'ya İranlılar Kûh-i Nuh (Nuh dağı), Araplar Cebelü'l-Hâris (Koruyucu dağ) adını verir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Konma bülbül konma nergiz daline
nergiz daline
Öldürürler aman bir yar yoluna yandım
yoluna
Ben de kurban olam fidan boyuna fidan
boyuna
Demeyin demeyin (aman) yarın vuruldu
Kanı duruldu köye duyuldu

Eleşkirt'ten çıktım yüküm eriktir yüküm
eriktir
Açmayın yaremi anam delik deliktir ciğer
eziktir
Benim sevdiceğim ince feriktir ince
feriktir
Demeyin demeyin (aman) yarin vuruldu
Köye duyuldu kanı duruldu

2 500 m yüksekliklere kadar, plato alanlarının çevrelerindeki yamaçlarda sarıçam ormanları vardır. Eskiden ormanlarla kaplı olan Ağrı dağının büyük bir bölümü günümüzde çıplak bir görünümdedir. Bu ormanların insan eliyle yok edilişinin tipik bir örneğidir. Eleşkirt ovasında seyrek yayvan yapraklı ağaç türlerine rastlanmaktadır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Ağrı'nın tarım ve hayvancılık alanındaki faaliyetleri Türkiye genelinin çok üzerindedir. Tarımla uğraşan tüm ailelerin birinci derecede gelir kaynakları hayvancılıktır. Bitki üretiminin % 95'i tarım ürünleridir. Bunlar da ilin ihtiyaçlarını bile karşılayamamaktadır. İl dışına satılan tek ürün şeker pancarıdır.

Ağrı ilinde ekilen başlıca ürünler ve üretim miktarları şöyledir (1977-79 ortalaması, ton olarak): Buğday (158 200), arpa (85 700), mercimek (400), şeker pancarı (91 700), keten (200), patates (4 000).

İlde yeterince modern araç ve gereç yoktur. Hayvancılığın ve hayvansal ürünlerin üretiminde belirgin bir artış gözlenirken tarımda belirgin bir ilerleme ve gelişme olmamıştır.

Hayvancılık Ağrı'nın en önemli ekonomik faaliyetleridir. Hayvancılığın, il ekonomisine etkisi çok yönlüdür. Hayvanlardan elde edilen yün ve yapağı dokumacılığı, dağınık biçimde küçük el tezgâhlarının gelişmesini sağlamıştır.

Canlı hayvan ve hayvansal ürünlerden elde edilen et, süt ürünleri halkın önemli gelir kaynaklarıdır. Ülke içindeki pazarlara sunulduğu gibi, özellikle İran'a Doğubeyazıt üzerinden çeşitli yollarla canlı hayvan satımı yapılmaktadır. İlde 1979 yılında 105 000 ton süt elde edilmiştir. Bunun yaklaşık 53 000 tonu koyun sütüdür. Et üretiminde de koyun eti başta gelir. 1979 yılında 780 ton koyun eti elde edilmiştir.

1979 yılında Ağrı ilinde 2 024 500 koyun, 111 200 kıl keçisi 342 210 sığır 19 660 manda varlığı saptanmıştır. Aynı yıl ayrıca 12 300 at, 8 290 eşek, 339 600 tavuk ve 6 367 adet de arı kovanı bulunmaktaydı.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Ağrı dağı, Nuh'un gemisinin Tufan'dan sonra konduğu yer olarak bilinir. Bu durum, dünyanın her tarafından çeşitli araştırmacıların Nuh'un gemisini aramak amacıyla yöreye gelmelerine yol açmıştır. Günümüzde birçok yerli ve yabancı sporcu dağa tırmanmak teşebbüsünde bulunmaktadır.

1784 yılında inşa edilen İshak Paşa sarayı, 7 600 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Dünyada bir merkezden ısıtma sistemi ilk defa bu binada kurulmuştur. Ahmed-i Hanî türbesi ünlü bir İslâm bilgininin adına yapılmıştır ve görülecek eski eserler arasındadır. Bunların dışında, Urartular'dan kalma harebeler vardır.

Maden suyu kaynakları, 60-70°'de ısıya sahip kaplıcaları, yazın yemyeşil alanlar olan yaylalardan çıkan buz gibi kaynak suları gezilip görülecek başlıca yerleridir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İlde ağır sanayi yeterince gelişememiştir. Ağrı'da çalışan nüfusun yaklaşık olarak % 85'i tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Bu nedenle ildeki ekonomi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Ağrı'da çalışan nüfusun ancak % 1'i sanayi kesimindedir.

Cumhuriyet öncesinde ilde küçük el tezgâhlarından ve un değirmenlerinden başka sanayi kuruluşu denebilecek kurum yoktu. Bu küçük el tezgâhları da demirci, marangoz atelyeleri, dokumaya yönelik tezgâhlardı.

Yukarıda da belirtildiği gibi il hayvancılığa dayalı üretimi ön plana almıştı. Beyaz peynir, tulum peyniri, yağ üretimi gelişiyor, bu üretim ihtiyaçtan daha fazla yapıldığından çevre illere de satılıyordu. 1940 yılında bir tek un fabrikası olan kentte, günümüzde yem fabrikaları, şeker fabrikası, süt fabrikası, et kombinası ve doku tezgâhları bulunmaktadır. Bunlarda tarıma dayalı ürünleri işleyen kuruluşlardır.

Ağrı, madenler açısından da zengin bir ilimiz değildir. İlde varlığı saptanan madenler şunlardır: Tuzak'ta tuz, Doğubeyazıt'ta ponza taşı, Taşlıçay'da maden suyu. Merkez ilçesinde asbest. Bunlardan yalnız Tuzak'ta bulunan tuz ocaklarının ekonomik değerleri vardır.

TARİH

İlin tarihi, çok eski çağlara uzanır. İ. Ö. 15. yüzyılda yöre, Hurri Mitani krallığının sınırları içinde bulunmaktaydı. Daha sonraları Urartular, Kimmerler ve İ.Ö. 6. yüzyılda Persler bölgede egemenlik kurdular. İ.Ö. 4. yüzyılda Makedonya Kralı İskender yöreye egemen oldu. İskender'in ölümünden sonra çeşitli uluslar burada kısa süren krallıklar kurdular. Daha sonraki yüzyıllarda bölge Romalılar'la Partlar arasında zaman zaman el değiştirdi.

Ağrı ili tarih içinde sırasıyla Bizanslılar'ın, Sâsâniler'in ve Araplar'ın saldırılarına uğradı. Oğuz Türkleri'nin batıya yayılmalarıyla kent yeni bir çağa kavuştu. Daha sonra Türk hakanı Celaleddin Harzemşah, İlhanlılar, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler gibi Türk devletlerinin yönetiminde 16. yüzyıl başlarına kadar geldi. Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı sınırlarına katıldı. Bir süre sonra Safeviler yeni bir saldırıyla şehri ele geçirdiyse de Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeniden Osmanlı sınırlarına katıldı.

1877-1878 savaşı sonrasında Rus işgaline uğradı. Aynı yıl yapılan Berlin antlaşması ile yeniden sınırlarımıza girdi. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından alınan şehir, Gümrü antlaşması ile geri alındı.

1930 yılında bir isyana sahne olan Ağrı askerî birliklerin etkin müdahalesi sonucu, yeniden huzur ve sükûna kavuşturuldu.

BİNGÖL

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl alanının % 83,3'ünü yükseklikleri çoğunlukla 2 000 metreyi aşan dağlar kaplar. Ovaların oluşmasına meydan vermeyecek biçimde dağlarla kaplı olan Bingöl doğu Anadolu'nun yüksek yayları ile daha batıda bulunan arızalı alanlar arasında bir geçiş bölgesi meydana getirir.

İlin engebesiz alanları Murat vadisinde toplanmıştır. Tektonik olaylar sonucu oluşan volkanik alanlar ise, Peri suyu ile Göynük çayı arasında kalan bölgedir. İl topraklarının geniş bir bölümü kalın lav örtüsüyle kaplıdır. İlin en yüksek noktası olan Cemal (Serçelik) dağı 3 008 metredir. Bingöl'ün kuzey kesiminde genişçe bir alanı kaplayan dağın, üst kesimleri yassı kubbe biçimindedir.

İl merkezinin kuzeydoğusunda yüksek bir sırt görünümünde olan Kârir dağı (2 373 m) vardır. İlin doğusunda olup, doğu-batı yönünde uzanan Şerafettin dağları (2 388 m) yüksek ve düzenli bir sıra meydana getirir. Bu sıranın güneyinde Esmentepe (2 388 m) batısında Şahintepe (2 675 m) vardır. Kuzeyde kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Şeytan dağları (2 906 m), il sınırları içinde düzgün ve yüksek bir kabartı meydana getirir. Bu dağların, güney etekleri derin vadilerle yarılmıştır. Şeytan dağları üzerinde Haküstün (2 250 m), Köşmür (2 660 m) Elbeyi (2 653 m) tepeleri vardır.

İlin başlıca ovaları Bingöl, Genç ve Göynük ovalarıdır. İl merkezinin güneydoğusunda 80 km dolayında bir alanı kaplayan Bingöl ovası, ilin en büyük ovasıdır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan ovanın tabanı bazı kesimlerde yarılmış, yamaçlara yakın bölgeleri ise dağlardan akan suların taşıdığı malzemeyle örtülmüştür.

Murat nehrinin güneyinde bulunan ve 60 km'lik bir alanı kaplayan Genç ovası, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır. Göynük suyunun çevresinde de 23 km genişliğinde Göynük ovası vardır.

İldeki önemli yaylalar Şerafettin dağlarının üzerinde bulunan Bazirgana, Mirgemir çayırı, Maslak düzü ve Şeref meydanıdır. Bu yaylaların tümü 1 500 m'nin üzerindeki düzlüklerdir.

İl merkezi Bingöl'de Atatürk anıtı ve şehrin genel görünüşü.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlde bulunan önemli akarsular Murat nehriyle Peri suyudur. Bunların dışın-

KİMLİK KARTI 12

Nüfusu : 248 849 (1985)
Yüzölçümü : 8 125 km²
Nüfus yoğunluğu : 31

Otomatik telefon kodu: 8181

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	75 520	90 488	36,16
Genç	41 401	44 756	15,58
Karlıova	30 789	33 306	15,72
Kiğı	54 035	48 692	—20,82
Solhan	26 957	31 607	31,83

Coğrafi konum : 42° 20′ ve 39° 54′ kuzey enlemleri ile 38° 27′ ve 40° 27′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı

Dağlar: % 83,3
İlin en yüksek yeri: Cemal dağı (3 008 m)
Ovalar: % 2,3
Yaylalar: % 2,7
Platolar: % 11,7

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 76
Orman alanları: % 32
Ekili ve dikili alanlar: % 8
Çayır ve meralar: % 36
Tarıma elverişsiz alanlar: % 24

Yıllık yağış ortalaması: 910,4 mm
Yıllık ısı ortalaması: 12,1°

Başlıca tarım ürünleri:
Tahıl, şeker pancarı, sebze, karpuz.

Başlıca sanayi ürünleri:
Hayvan yemi, süt ürünleri.

da Murat'a dökülen Göynük suyu, Yiğitler deresi, Diyarbük çayı, Kılıçdere, Ardıçlı dere ile kışın suları kuruyan Selekler deresi, Mutluca dere ve Hasanova suyu vardır. Bunlardan Murat nehri ilin olduğu kadar yurdumuzun da önemli akarsularındandır. Bingöl-Muş illeri arasındaki sınırda bulunan Gölköy yakınlarından il topraklarına giren akarsu doğu-batı yönünde akarak Genç ilçesinin batısından il sınırları dışına çıkar.

Bingöl'e kuzeydoğudan, Erzurum sınırından giren Peri suyu, ilin kuzeyinde doğu-batı yönünde akar. İl sınırlarını terk etmeden kuzeybatıda bir dirsek biçiminde güneydoğuya dönen akarsu, Kiğı ilçesini bir yay biçiminde çevirerek güneybatıya yönelir ve Çayağzı yöresinde il sınırları dışına çıkar.

İlde bulunan göllerin büyük bir bölümü buzul gölleridir. Derinlikleri ve alanları oldukça küçük olan bu göllerin en büyüğü Karlıova ilçesindeki Gölbahri'dir. Su seviyesinin en yüksek olduğu zamanlarda 7 km² dolayında bir alanı kaplar. Bunun dışında buzul dönemlerde oluşan çukurların dolması sonucu meydana gelmiş olan Keskin, Kuş, Manastır, Er gölleri ve Kıllıgöl, Belligöl, Karlıgöl ile İçme gölü, Zırlır gölü, Sar gölleri ilin küçük fakat belli başlı gölleridir.

İKLİM

Bingöl ili yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlı geçen karasal iklimin etkisindedir. Ayrıca denizden yüksekliğinin çok oluşu nedeniyle kış mevsimi oldukça uzun ve soğuk geçer. Yıllık ısı ortalaması, meteorolojik saptamalara göre 12,1°'dir. Yaz ve sonbahar mevsimleri kuraktır.

BİNGÖL ADI NEREDEN GELİYOR

Eski çağlarda Aras nehrinin doğduğu yer olarak bilinen ilin bulunduğu alana Abos Mons denmekteydi. Orta Çağ Arap coğrafyacılarının eserlerinde bu ada rastlanmaktadır.

İlin eski adı olan Çapakçur (hâlâ yörede merkez ilçesi bu adla anılır), çeşitli kaynaklarda «Cennet Suyu» ya da «Temiz Su» anlamlarına gelmektedir.

İl sınırları içindeki dağlarda bulunan sayısız göller dolayısıyla ile Bingöl adı verilmiştir. Bu adın tarihî bir geçmişi yoktur.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitki örtüsü açısından Bingöl çevre iller içinde ormanı en zengin olan ilimizdir. İlin genel alanının % 14'ü ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda egemen ağaç çeşidi meşedir.

Yaygın bitki örtüsü çayırlardır. Bu çayırlar kışın karlar altında bile yeşil kalabilir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Ekim alanlarının en büyük kesimi tahıla ayrılmıştır. 1981 yılında il topraklarının yaklaşık % 95'ine tahıl ekilmiştir. En önemli tarım ürünleri buğday, arpa, darı, Baklagiller'den fasulye, patates ve şeker pancarıdır.

İlde ekilen ürünler ve üretim miktarı (1977-79 ortalaması, ton olarak): Buğday (33 323), arpa (28 936), darı (632), fasulye (789), patates (1 868), şeker pancarı (5 485).

Ormanlık bölgelerde yabani meyvaların bulunduğu ilde son yıllarda karpuz ve kavun ekimi artmıştır. Özellikle «Modan» karpuzu 10-15 kiloya ulaşır.

Domates, fasulye, biber, patlıcan gibi yaz sebzeleri ekilirse de ilin bütün ihtiyacını karşılayamamaktadır.

İlde ceviz, elma ve armut ağaçları bulunmaktadır. Özellikle ceviz ağacı ve ceviz üretimi ülke çapında önemlidir. 1979 istatistiklerine göre ülkedeki bütün ceviz ağaçlarının % 3'ü ceviz ürünü ise % 2,5'ini aşmaktadır.

İl merkezinde elma ve bal şenliği düzenlenmiştir.

İlin en önemli uğraşı hayvancılıktır. İlde kişi başına düşen hayvan sayısı tüm ülke ortalamasının üzerindedir. Göçerlerin yüzyıllardan bu yana yayladıkları Bingöl yaylasında günümüzde yaz aylarında Beritan aşiretleri görülür. Kışın Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır yöresinde konaklayan Beritanlar yazın 100 000'leri aşan sürüleri ile Bingöl yaylasına gelip konaklarlar.

1979 istatistiklerine göre Bingöl'de 650 000'in üzerinde koyun, yaklaşık 500 000 civarında kıl keçisi, 4 482 manda, 149 270 sığır, 6 300 at, 14 000 eşek, 7 425 arı kovanı bulunmaktaydı. 1979 yılında 70 000 tona yakın bal üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İlde sanayi yok denebilir. Daha çok el tezgâhları ve küçük işyerlerinden oluşan sanayi gelişme gösterememiştir. 1981'de açılan yem fabrikası üretime geçememiştir. Süt fabrikası işletme yetersizliği nedeniyle kapanmıştır.

Bingöl ili maden açısından zengin değildir. Karlıova ilçesinin Derinçay yöresinde linyit, Genç ilçesinde fosfat, Merkez'de de kaolin bulunmaktadır. Ayrıca Genç ilçesinde fosfat vardır.

FOLKLOR

İlin kırsal kesimlerinde kadınlar şalvar, gömlek, yelek giyer; başlarına, kenarları oya ve çiçek motifleriyle süslü yazma bağlarlar. Üçetek ve kara çarşaf da, yaygın kadın giysileri arasındadır. Erkek giyiminde şalvar, kuşak, papak ve ceket yaygındır. İlin halk oyunları, kendine has özellikler taşır. Yörede oynanan oyunlar halay türündedir. Halk müziğinde ise ağırlık türkülerdedir.

TARİH

Yörede İ.Ö. 8. yüzyılda güçlü bir devlet olarak Urartular görülmektedir. Ancak İ.Ö. 7. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmerler Fırat boylarına kadar indiler. Kimmerler'in ilerlemesine İ.Ö. 678 yılında Kapadokya'da Asurlular'ca son verildi. Asur kralı Asurbanipal, Bingöl-Erzurum üzerinden Aras boylarına kadar uzandı. Hazer yöresinden Med toprakları-

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Krmız gül her dem olsa
Her dertlere derman olsa

Gülüm olsa yarim olsa
Padişahtan ferman olsa
Herkes sevdiğini alsa

Gülüm alsa yarim alsa
Dağlar sizde neyim kaldı
Yavrum kaldı yarim kaldı

Kırmızı gülün goncası var goncası
Ben severim yar incesi bel incesi
yar incesi
Garip gönlüm eğlencesi

Dağlar sizde neyim kaldı
Yavrum kaldı yarim kaldı

İlgi çekici özellikleriyle : BİNGÖL

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Bingöl kuzeyde Erzincan, Erzurum; doğuda Muş, güneyde Diyarbakır, batıda Elazığ, Tunceli illeriyle sınırlıdır.

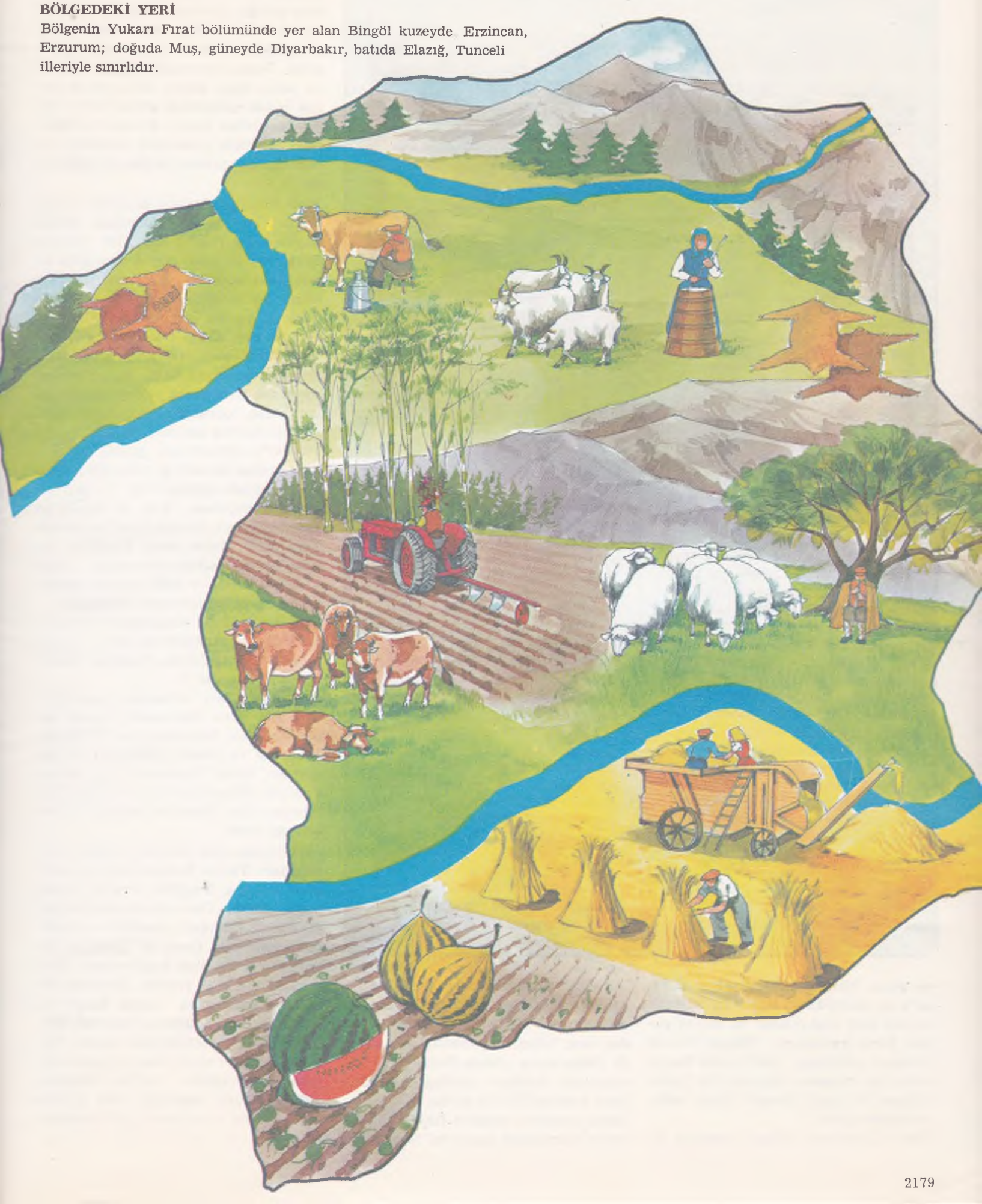

Bingöl il merkezinin yeni mahallelerinin modern bir görünüşü vardır.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İlde önemli tarihî kalıntılar ortaya çıkarılmamıştır. Çoğunlukla Urartular'a ait olan eserler ya tümüyle yok olmuşlardır ya da mimari özelliklerini kaybetmişlerdir. Bingöl il merkezinden 20 km uzaklıkta, Murat vadisinde bulunan Seritarius kalesi, Urartular'dan kalma bir yapıdır. Günümüzde harabe hâlinde olan kalenin taşları, dönemin, mimarî özelliklerini taşımaktadır.

Kiğı'da Bizanslılardan kalan Kiğı kalesi yüksek bir tepede yer alır. İçinde mescit duvarı olduğu tahmin edilen taş bir duvar bulunmaktadır; büyük bir bölümü yıkılmıştır. Günümüze ulaşan en önemli eseri ise Kiğı camisidir. Yazıtı 1401-1402 tarihini taşımaktadır. Tek katlı kubbesiz bir yapıdır. Ayrıca Genç ilçe merkezinde Pers kralı Darius'un kızı için yaptırdığı sanılan «Kral Kızı Kalesi» adlı bir tarihî kalıntı da bulunmaktadır.

Bingöl-Elazığ karayolu üzerinde bulunan Mendo, bir içme suyu ve dinlenme yeridir. Yine Elazığ-Bingöl karayolu üzerindeki kayak evi, Bingöl-Karlıova yolu üzerinde bulunan Soğuksu ilin başlıca gezinti yeridir.

Bingöl kaplıca suları yönünden oldukça zengin olmasına rağmen, Kös kaplıcası dışında kaplıca tesisleri yoktur. Kös kaplıcaları merkez ilçesine 18 km mesafededir. Sularında karbon dioksit, kalevi ve bikarbonat bulunan kaplıca, romatizma dışında kol ve bacaklardaki dolaşım bozukluklarına, mide, bağırsak hastalıklarıyla, şeker hastalıklarına iyi gelmektedir. Kaplıca sularının sıcaklığı 36-47° arasındadır. Kiğı ilçesinde de sıcaklığı 52° olan Harur kaplıcası, Karlıova ilçesinde Hacıyan kaplıcası (suları 62°) vardır.

na giren İskitler (Sakalar), Asurlular'a da saldırdılar. Bağımsız kalmak isteyen bazı topluluklar bu sırada yukarı Fırat havzasına, Bingöl-Tunceli yöresine çekildiler. Eski tarihî kayıtlarda bu bölgede yaşayan bu topluluklara Mosinek, (Muşki) Tabal adları verilmektedir.

Yöre İ.Ö. 634-627 yılları arasında İskitler'in egemenliğinde kaldı. Asur krallığını tarihten silen güçler arasında bulunan Medler, Kızılırmak'a kadar olan bölgeyi egemenliği altına aldı. Daha sonra yörede Persler, İ.Ö. 300 yıllarında Selökid krallığı ardından Aras krallığı hüküm sürdü.

İslâm orduları bölgeye Halife Ebubekir'in ölümünden sonra halife olan Hz. Ömer döneminde ilgi gösterdiler. Ebu Übeyde'nin İslâm Orduları başkomutanı olduğu dönemde Halid bin Velid, az bir askerle Diyarbakır, Maden, Palu kalelerini alarak Kiğı kalesi önüne geldi. Roma komutanlarından Talon'un savunduğu kaleyi daha sonra alarak İslâm egemenliği altına soktu. Ardından, bölge İslâm, Bizans ve Sâsâniler arasında uzun süre savaşlara neden olarak, zaman zaman el değiştirdi.

1040 yılında Selçuklu devletini kuran Oğuzlar'ın Üç-Ok kolundan Selçuk Bey'in oğlu Tuğrul Bey 1054 yılında Bargiri'yi aldıktan sonra Van gölü kıyısındaki şehirleri de kuşattı. Bir süre sonra da Bingöl'ü aldı. 1064 yılında devletin başına geçen Alp Arslan, Bizans'ın geri aldığı Muş, Bingöl, Silvan, Diyarbakır yöresini yeniden devletinin sınırlarına kattı. 1071 yılından sonra ise, Kızılırmak'ın doğusunda kalan bütün topraklar Selçuklu devletinin sınırlarına katıldı. Böylece, Bingöl Türkler'in yönetimine girmiş oldu.

Alp Arslan kazandığı toprakları beyleri arasında paylaştırdı. Bu paylaştırma sonucunda Kiğı ve Bingöl'ün batı kesimleri Mengücekler'in yönetimine girdi. Daha sonra Bingöl'ün batı kesimleri Saltukoğulları'nca yönetildi. Bu beylikler 1252 yılında Anadolu Selçuklu sultanlığına bağlandı.

Selçuklular'da iç kargaşalar başlayınca Moğollar Anadolu'ya girdi ve 1243 yılından sonra bütün Anadolu Moğollar'ın eline geçti.

1284-1292 yılları arasında Türkistan'dan göç eden Oğuzlar'ın Üç-Ok kolundan olan Akkoyunlular, Erzincan, Erzurum ve Bingöl yörelerini ele geçirdiler. Bunu Timur'un, onun ardından da Akkoyunlular'ın ve İran hükümdarı Şah İsmail'in bölgeyi ele geçirmesi izledi.

1514 yılında Şah İsmil'in, Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim'e yenilmesi sonucu, Bingöl'le birlikte bütün doğu Anadolu Osmanlı yönetimine girdi. Bingöl Osmanlı yönetimine girdikten sonra Kiğı, Genç ve Çabakçur Diyarbakır vilâyetine bağlandılar. Genç sancak merkezi yapıldı. Erzurum vilâyeti kurulduktan sonra Bingöl ve yöresi buraya bağlandı. Osmanlı devletinin son dönemlerinde Bingöl, bugün bir ilçesi olan Genç mutasarrıflığına bağlanmıştı. 1925'da Elazığ'a, 1929'da Muş'a bağlandı. 1933 yılında bugünkü ad ve sınırları ile il merkezi oldu.

BİTLİS

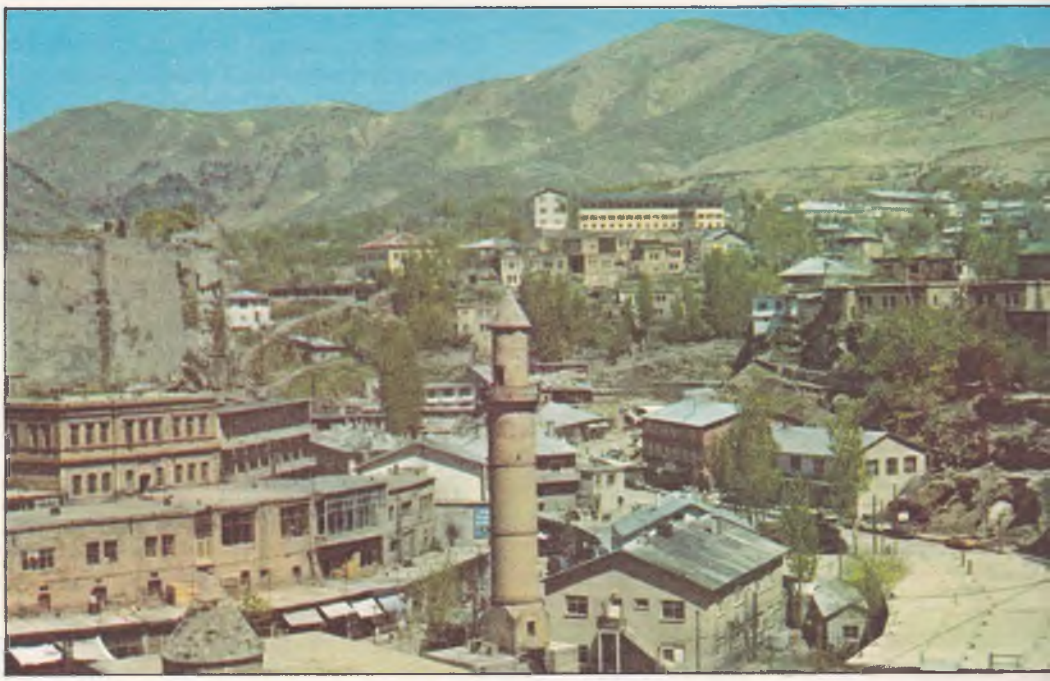

Bir vadide kurulu olan Bitlis ağaçlık ve sulak bir şehirdir.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Genellikle 2 000 metrenin üzerindeki yüksekliklerin kapladığı Bitlis'te en yüksek dağ 4 058 m ile Süphan dağı; yüksekliği en az olan dağı da 2 433 metrelik yüksekliğiyle Han dağıdır. Bu iki dağ arasında kalan yüksekliklerin başlıcaları şunlardır: Ziyaret dağı (2 542 m), Karataş tepe (2 609 m), doğu Nemrut tepesi (2 625 m), Sini dağı (2 730 m), Nemrut dağı (2 800 m), Turşuluk tepe (2 825 m), Sivri tepe (2 935 m), Ziyaret tepe (3 002 m).

İlin kuzeydoğusunda en yüksek noktası olan Süphan dağının 3 500 metreden sonrası sürekli karlarla örtülüdür. İl yüzölçümünün % 10'unu ovalar kaplar. Önemli ovalar Ahlat, Arin, Adilcevaz ovaları ve Rahva düzlüğüdür. Yayla ve platolar ise genellikle dağların eteklerinde 1 700 metreden sonraki yüksekliklerde ve Van gölünden 200-300 m yüksekliklerde görülen düzlüklerdir. Bunlar il alanının % 19'unu kaplar.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlin kuzeyinden doğan Karasu, Garzan, Botan, Kurtikan, Mutki, Güzeldere, Ağkız, Kesan ve Bitlis çayları sayılabilir.

İlin en önemli gölü, Van gölünün Bitlis sınırlarında kalan bölümüdür. Bunun dışında 30 km² yüzölçümünde Nazik gölü, 13,5 km² yüzölçümünde Arin gölü, 10 km² yüzölçümünde Nemrut gölü, 3,5 km² yüzölçümünde Aygır gölü vardır.

İKLİM

Bitlis ilinin iklimi doğunun sert kara iklimiyle Akdeniz'in ılık iklimi arasında bir geçiş özelliği gösterir. İlde kışlar soğuk, yazlar sıcak ve kurak geçer. Yıllık ısı ortalaması 9,4°, şimdiye kadar görülen en düşük ısı —19,0°, en yüksek ısı 36,8°'dir. İlde yağışların yıllık ortalaması 975,7 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitlis'in bazı yerlerinde iklimin özelliğine bağlı olarak orman örtüsü ve bozkır bir arada bulunur. Nemrut dağının güney yamaçları meşelerle kaplıdır. Dağın geniş krater çukurunda ise meşe, titrek kavak ve yabani meyva ağaçları vardır. Dağdaki orman örtüsü 2 900 m'ye kadar çıkar. Buna kar-

KİMLİK KARTI 13

Nüfusu : 303 880 (1985)
Yüzölçümü : 6 707 km²
Nüfus yoğunluğu : 45
Otomatik telefon kodu : 8491

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	77 295	93 263	37,56
Adilcevaz	23 483	27 459	31,28
Ahlat	26 639	28 800	15,60
Hizan	33 746	38 227	24,94
Mutki	31 233	34 658	20,81
Tatvan	65 512	81 473	43,61

Coğrafi konum : 37° 54′ ve 38° 58′ kuzey enlemleri ile 41° 33′ ve 43° 11′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 71
İlin en yüksek yeri: Süphan dağı (4 058 m)
Ovalar: % 10
Yaylalar: % 3
Platolar: % 16

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 80
Orman alanları: % 32
Ekili ve dikili alanlar: % 17
Çayır ve meralar: % 31
Tarıma elverişsiz alanlar: % 20

Yıllık yağış ortalaması: 957,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 9,4°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, çavdar, tütün, ceviz.

Başlıca sanayi ürünleri:
Yem, et ve süt, sigara.

şılık Süphan dağı tamamen çıplaktır. Güneydeki dağlarda en çok meşe vardır. Bundan başka ardıç ve yabani meyva ağaçları görülür. Derin ve sulak vadilerin tabanlarında ise söğüt, çınar, kavak, ceviz ve yabani antepfıstığı ağaçlarına rastlanır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İl halkının geçim kaynağı tarımdır. Fakat il topraklarının dağlık, iklimin çok sert oluşu gibi nedenlerle ilde tarım gelişememiştir.

İl yüzölçümü olan 850 000 ha alanın yaklaşık % 20'si tarıma elverişsizdir. 180 000 ha alan Van gölünün Bitlis sınırlarında kapladığı alandır.

Üretime kalan toprakların ildeki toplamı yaklaşık % 17'dir. Ekilen ürünler içinde en çok buğday yer kaplamaktadır. 1980 yılında yaklaşık 36 000 ha'ı aşan alana buğday, 6 500 ha'lık alana da çavdar ekilmiştir. Darı üretimi ise gittikçe gerilemektedir.

Baklagiller üretimi çok sınırlıdır. İlin ihtiyaçlarını bile karşılayamamaktadır.

İlde çok eskilerden beri tütün ekilmekteydi. Kendine has özellikleri olan Bitlis tütünü üretimi de istenen ölçüye ulaşamamıştır. Bu tütün, Bitlis sigara fabrikasında işlenir.

Bitlis'te 1927 yılında 89 ton tütün üretildiği saptanmışken 1980'de 2 000 ton dolayında tütün üretilmiştir.

Bitlis, meyva ve sebzecilik açısından da geri kalmış bir ildir. Sınırlı olarak yaz sebzeleri üretilir. Toplam sebze ekilen alan 240 hektara yakındır.

Bitlis'te ana ürünlerin üretim miktarları (1977-79 ortalaması, ton olarak): Buğday (58 137), arpa (1 670), çavdar (11 767), darı (3 817), fasulye (275), tütün (1 682).

İlin geleneksel ürünü cevizdir. Köylerin yaklaşık % 70-75'inde ceviz üretilir. 1970 yılında kalitesi diğer bölgelerden üstün 3 070 ton ceviz üretilmiştir.

Ceviz ağacı, uzun ömürlü, çürümeye dayanıklı ve özellikle mobilya yapımına elverişli bir ağaçtır. Meyvasının dışında kereste olarak da değeri vardır. Bitlis'te 1979'da 62 800 adet meyva verebilen ceviz ağacı saptanmıştır.

İlin diğer meyvaları: Elma, armut, dut ve kirazdır.

1979'da Bitlis'te meyva üretimi (ton olarak): Elma (490), armut (600), dut (120), kiraz (130).

Yaklaşık olarak saptanan bu rakamlar ülke ortalamasıyla kıyaslandığı zaman önemli bir pay tutmaz.

1979 yılında ilde hayvanlardan elde edilen ürünler de şöyledir (ton olarak): Toplam süt (75 690), toplam et (835), toplam deri (48 630). Bunlardan başka 5 195 000 adet yumurta elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Bitlis'te 1932 yılında un fabrikası, 1936'da Tekel sigara fabrikası, aynı yıl Tatvan-Erciş arasında Van gölü işletmesi ve küçük tersane kuruldu.

1978'de Tatvan yem fabrikası, Adilcevaz süt fabrikası, et kombinası ve un fabrikası açılmıştır.

İlde en önemli rezerv Tatvan-Adilcevaz yöresinde bulunan perlittir. Merkez ilçesinde kükürt, fosfat, asbest; Hizan, Tatvan ve Mutku'da demir vardır.

TARİH

Urartular'ın İ.Ö. 1000 yıllarında yerleştiği yöre, İ.Ö. 559-529 yıllarında Persler, İ.Ö. 334'te Makedonya krallığı, İ.Ö. 310'lu yıllarda, Selkoslar daha sonra Partlar'ın egemenliğinde yaşadı. Ardından Sâsâniler'le Romalılar arasında yapılan savaşların sonuçlarına göre egemenlik değişti.

Araplar Halife Ömer döneminde (641 yılında) Bitlis'i ele geçirdilerse de kısa bir zaman sonra Bizanslılar yeniden egemen oldular. Emeviler döneminde tekrar Müslümanlar'ın eline geçen Bitlis, 200 yüzyılı aşkın bir süre Emevi ve Abbasiler'in yönetiminde kaldı. Daha sonra yeniden Bizans yönetimine giren Bitlis zamanla Mervaniler tarafından da işgal edilmiştir.

1071 Malazgirt zaferi sonrası Selçuklu Türkleri'nin akıncıları Anadolu derinliklerine akınlar yaptıkça Bitlis'e de uğradılar.

1085'de Melikşah'ın komutanlarından Fahr üd-Devle, Mervaniler'i ortadan kaldırdı. Bitlis ve yöresini aynı yıl ele geçirdi. Bu seferde üstün yararlık gösteren Dilmaçoğlu Mehmet Bey yörenin yönetimini üstlendi. Böylece Bitlis Dilmaçoğulları beyliğinin yönetimine girdi.

Bunu Sökmenliler, Eyyubiler, Şerefhanlar dönemi izledi. 1467-1495 yıllarında Akkoyunlu yönetimine giren Bitlis 1507'de Safeviler'in yönetimine girdi. 1514'te Çaldıran savaşına çıkan Yavuz'a Bitlis eski yöneticilerinden Emir Şeref Mevlâna İdris-i Bitlisi'yi gönderip Yavuz'a bağlılığını bildirdi. Şah İsmail'i Çaldıran'da yenen Yavuz bu bağlılıkla Bitlis'i de Osmanlı sınırlarına katmış oldu. Fakat Bitlis bir toprak parçası olarak değil, bağımsız bir beylik olarak kalmıştı.

Uzun süre çeşitli beylikler biçiminde yönetilen Bitlis Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde fakat sürekli olarak

BİTLİS ADI NEREDEN GELİYOR

Bitlis, adını şehrin ortasında yükselen kaleden alır. Büyük İskender Asya seferi sırasında Bitlis'ten geçerken yörenin doğal güzelliklerini çok beğenir ve komutanlarından Bad Lis'e burada bir kale yapmasını buyurur. Yapılan kaleyi çok beğenen İskender buraya komutanın adını verir: Bad Lis kalesi. Çeşitli uluslarca değişik biçimde söylenen Bad Lis, zamanla Bitlis'e dönüştü.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

4. yüzyılda inşa edilen Bitlis kalesinin çok az bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. İldeki camiler arasında Ulucami, Alemdar, Gökmeydan, Adilcevaz Paşa ve İskender Paşa camileri sayılabilir. Ihlasiye ve Hatibiye medreseleri 16. yüzyılda yaptırılmıştır. İlde bunların dışında birçok türbe, han ve hamam vardır. Ayrıca Adilcevaz'da ortaya çıkarılan Urartular'a ait mezarlık ve Ahlat'taki kümbetler, ilin önemli tarihî yapıları arasında yer alır.

FOLKLOR

Bitlis ilinin folkloru, büyük ölçüde eski dönemlerin izlerini taşır. Yerel kıyafet olarak erkekler şal ve şapik giyer, başlarında poşu bulunur. Kadınların yerel kıyafetini ise merheme denen başörtüsü, fistan ve çarık oluşturur. Halk oyunları daha çok bar ve halay türündedir. «Bitlis'te beş minare» ve «Bağa vardım» türküleri ünlüdür.

özerk yaşamış bir beyliktir. 19'uncu yüzyılda, Ruslar'ın desteğiyle bazı azınlıkların çeşitli ayaklanma hareketleri görüldü. 1879 yılında vilâyet yapıldı. 1916 şubatında başlayan Rus saldırısı sonucunda 1 Mart 1916'da Ruslar tarafından işgal edildi; 8 ağustosta geri alındı. Daha sonra Bitlis, Erzurum kongresinde ve Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri doğrultusunda hareket ederek günümüze kadar geldi.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Dideban üstündeyim (memmi)
Dal boyun kastındayım (memmi)
Erenler dua edin (memmi)
Ben murad üstündeyim (memmi)

Memni hayran olam memni
Memni kurban olam memni
Memni yessirin olam memni

Gök meydan baş aşağı (memmi)
Belinde bel kuşağı (memmi)
Alay kalkmış gidiyor (memmi)
Hepsi Bitlis uşağı (memmi)

Memni hayranın olam memni
Memni kurbanın olam memni
Memni yessirin olam memni

Bağa gel boyun görem (memmi)
Kolçaklı kolun görem (memmi)
Aramız derya deniz (memmi)
Yar seni nerde görem (memmi)

Memni hayranın olam memni
Memni kurbanın olam memni
Memni yessirin olam memni

İlgi çekici özellikleriyle : BİTLİS

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Bitlis kuzeyde Muş, kuzeydoğuda Ağrı, doğuda Van, güneyde ve batıda Siirt ile sınırlıdır.

ELAZIĞ

Doğu Anadolu'nun güzel şehirlerinden Elazığ'da İstasyon caddesi.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

% 84'ü dağlarla kaplı ilde başlıca dağlar, Akdağ (2 620 m), Bulutlu (2 004 m), Hasar (1 864 m), Hazar (2 347 m), Karga (1 925 m), Karaömer (2 477 m), Mastar (2 171 m) ve Meryemli (1 490 m) dağlarıdır. Doğu Toroslar'ın batı uzantıları olan dağlar ili doğu, batı ve güney yönlerinden çevirir. Kuzeybatıdan ise Munzur dağlarının güneye doğru olan uzantıları il sınırlarına girer.

Alüvyonlu topraklardan meydana gelen küçük ovalar eski çöküntü alanlarının zamanla dolması sonucunda meydana gelmiştir. Elazığ ovası 36 km²'lik bir alanı kaplar. Denizden yüksekliği 1 000 m'nin üzerindedir. Kesrik suyu ile Sürsürü çayı, birleşerek yaz aylarında Elazığ ovasını sularlar. Elazığ ovasına Harput ovası da denir.

Uluova 325 km²'lik bir alanı kaplar. Haringet suyu ile sulanan ovanın toprakları çok verimlidir. Palu ovası Murat suyunun Keban barajına döküldüğü yerdedir. Behramaz ovası, Behramaz deresinin iki yakasında yer alır. Cip çayının iki yanında yer alan Kuzuova 110 km² dolayında bir alanı kaplar.

İldeki başlıca vadiler Murat, Fırat ve Karasu vadileridir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Fırat nehrinin en önemli kollarından olan Murat suyu, ilin içinden geçer. İlin diğer önemli akarsuları Bingöl'ün Şeytan dağlarından doğan Peri çayı, Hazar gölünden doğan Haringet çayı, Maden dağlarından doğan Behramaz deresidir. Batı sınırını çizen Fırat ise ilin en önemli akarsularındandır.

İldeki başlıca göller Hazar gölü, Keban ve Cip baraj gölleridir. Hazar gölü (Gölcük) 70 km²'lik bir alanı kaplar. Derinliği 200-250 m, denizden yüksekliği 1 223 m'dir.

Keban baraj gölü 687 km²'lik bir alanı kaplar. Murat vadisi boyunca uzunluğu 125 km, en derin yeri 160 m'dir. Keban barajı ülkemizin şu anda en büyük barajıdır. Temelden 210 m, va-

KİMLİK KARTI 23

Nüfusu : 493 952 (1985)
Yüzölçümü : 9 151 km²
Nüfus yoğunluğu : 54

Otomatik telefon kodu: 811

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	220 053	250 518	25,93
Ağın	5 355	5 256	—3,73
Baskil	26 776	28 299	11,06
Karakoçan	39 373	42 340	14,53
Keban	12 558	12 651	1,48
Maden	38 937	39 162	1,15
Palu	78 901	97 422	42,17
Sivrice	18 855	18 304	—5,93

Coğrafi konum : 42° 21′ ve 38° 30′ doğu boylamları ile 38° 17′ ve 39° 11′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 57,2
İlin en yüksek yeri: Akdağ (2 620 m)
Ovalar: % 14,9
Yaylalar: % 1,1
Platolar: % 26,8

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanllar: % 92
Orman alanları: % 25
Ekili ve dikili alanlar: % 25
Çayır ve meralar: % 42
Tarıma elverişsiz alanlar: % 8

Yıllık yağış ortalaması: 433,2 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13°

Başlıca tarım ürünleri:
Tahıl, şeker pancarı, pamuk, meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Plastik boru, yapay gübre, deri ve et mamülleri, yem.

di tabanından 167 m yüksekliği vardır. Denizden yüksekliği ise 845 m'dir. Dört ünitesiyle yılda 5 milyar kilovat saat elektrik üretmektedir. Sekiz ünitesinin hizmete girmesiyle yılda 7,5 milyar kilovat saat elektrik üretecektir.
Cip baraj gölünün temelden yüksekliği 24 m'dir. 5 863 000 m^3 su toplama kapasitesi ile 800 hektarlık bir alanı sulamaktadır.

İKLİM

Elazığ kara ikliminin egemenliğindedir. Bu iklim türünde kışlar soğuk ve sert, yazlar sıcak ve kuraktır. Yıllık ısı ortalaması 13°'dir. En az yağışı temmuz ve ağustos aylarında alır. Kış ayları yağışlıdır. En çok yağışı mart ve nisan aylarında alır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitki örtüsü açısından incelendiği zaman dış etkiler sonucunda doğal bitki örtüsünün hemen hemen yok edildiği görülür. Yüksek yerlerde meşeliklere rastlanır. Daha yükseklerde dişbudak, karaağaç gibi türler vardır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Buğday ve arpa üretimi birinci sırayı alır. Bunlardan sonra ilin başlıca ürünleri fasulye, nohut, mercimek, fiğ, burçak, şeker pancarı, pamuk ve soğandır. Meyvalardan elma, armut, kayısı, ceviz, üzüm, dut, badem üretimi yaygındır. Ayrıca ilin ihtiyacını karşılayamamasına rağmen domates, biber, patlıcan, fasulye, hıyar, lahana, taze soğan yetiştirilir.
Elazığ'da ana ürünlerin üretim miktarları (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (86 000), arpa (15 565), fasulye (1 712), nohut (1 137), mercimek (908), fiğ (1 163), şeker pancarı (117 016), burçak (1 123), soğan (13 563), sarmısak (7 529), pamuk (1 094).
Elazığ'da daha çok kıl keçisi, koyun ve sığır beslenmektedir. Çok az miktarda arıcılık yapılır. Kümes hayvancılığı da gerekli gelişimi gösterememiştir.
İlde 1980 yılında 324 000'in üzerinde kıl keçisi saptanmıştır. Daha çok Beritanlar'ın besledikleri bu hayvanlar yörenin doğal koşullarına en iyi uyum sağlayan hayvan türüdür.
1980 yılında Elazığ'da hayvan varlığı (baş olarak): At (7 960), katır (5 180), eşek (28 070), sığır (242 070), manda (8 839), koyun (506 900), kıl keçisi (324

ELAZIĞ ADI NEREDEN GELİYOR

Tarihî Harput şehrinin zamanla önemini kaybetmesi üzerine aynı adla anılan eyalet merkezi, Vali Reşit Mehmet Paşa tarafından Uluova'daki Mezraa'ya alındı. Mezraa'nın hızla geliştiği bir sırada eyalet valiliğine atanan İsmail Paşa, zamanın padişahı Abdülaziz'e bir bağlılık görevinde bulunmak amacıyla bu yeni şehre Mâmuret-ül-Aziz (Aziz'in bayındırdığı şehir) adının verilmesini sağladı (1862). Halk arasında zamanla Elaziz diye kısaltılarak anılan şehrin adı, Cumhuriyet çağında bakanlar kurulu kararıyla Elazığ'a çevrildi (10 Aralık 1937).

İlgi çekici özellikleriyle : ELAZIĞ

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Elazığ Kuzeyde Tunceli, doğuda Bingöl, güneyde Diyarbakır, batıda Malatya ile sınırlıdır.

190), tavuk-horoz (185 040). Ayrıca 30 353 arı kovanı saptanmıştır

SANAYİ VE MADENCİLİK

Elazığ sanayi yönünden bölgenin en gelişmiş illerindendir.
Gıda, madencilik ve dokumacılık alanlarında devlet yatırımları vardır. Etibank'ın ferrokrom, sülfürik asit, bentonit fabrikaları kurulmuştur. Azot sanayii, süper fosfat fabrikaları, Elazığ yem ve süt fabrikaları, Et Balık Kurumu tesisleri, süt fabrikası, Keban Holding plastik boru fabrikası, beton direk fabrikası, Ağın deri fabrikası, şarap fabrikası gibi fabrikalar vardır. Ayrıca küçük sanayi diyeceğimiz dokumacılık, bakır eşya yapımı, orman ürünleri sanayileri de bulunmaktadır.
Elazığ, bu madenlerde çeşitli iş imkânları kuran ilimizdir. Krom, ferrokrom üretilmekte, bu da geniş iş imkânları yaratmaktadır.

TARİH

Bugünkü Elazığ ilinin tarihi, yakın yıllara kadar geniş bir eyaletin merkezi durumunda olan Harput şehrinin tarihine bağlıdır. Bu bakımdan, kuruluşu çok yeni olan Elazığ şehriyle ilgili olayların çoğunluğunu Harput tarihiyle birlikte ele almak gerekir. Harput eyaletinin ve ilin bugünkü topraklarının bulunduğu bölge Anadolu'da ilk siyasi birliği gerçekleştiren Hititler'in (İ.Ö. 20.-12. yüzyıllar) doğudaki en uç sınırları içindeydi. Bu çağlarda, çeşitli kavimler arasında çekişilen bölgede önce Mitanniler, sonra da Urartular egemenlik kurdu (İ.O. 8. yüzyıl). Asurlular buralara kadar yayılmakla birlikte (İ.Ö. 7. yüzyıl), uzun süre tutunamadan, Medler tarafından kovuldular. Bölge, İ.Ö. 6. yüzyılda, bütün Anadolu'yu alan Pers imparatorluğunun egemenliği altına girdi. Büyük İskender'in yayılmaları sırasında bütünüyle Makedonya imparatorluğuna katılan Anadolu, ünlü imparatorun ölümü üzerine parçalanınca, Harput (Elazığ) bölgesi de Selevkoslar'ın payına düştü (İ.Ö. 4. yüzyıl). Ama bu durum çok sürmedi; bölge Ermeni krallarının eline geçti. I.Ö. 1. yüzyılda Kommagene krallarının el uzattığı topraklar, aynı çağda Partlar'la Sâsâniler ve Roma imparatorluğu arasında sürüp giden çekişme yerleri arasına girdi. Bu çekişmelerin sonunda Roma'nın elinde kalan bölge, imparatorluğun doğu ve batı olarak ayrılmasından sonra Bizans'ın (doğu Roma) payına düştü (İ.S. 395). Ancak, Anadolu'nun birçok yeri gibi, Harput bölgesi de, Sâsâniler'le Bizans arasında yüzyıllarca süren çekişmelere sahne olmaya devam etti. Bütün bu çağlarda, bölgenin en önemli merkezi, 1 280 m yükseklikteki bir tepenin üzerinde kurulmuş ünlü kalesiyle Harput şehriydi. İlk çağlardan beri bir oturma yeri olduğu kesinlikle anlaşılan bu şehrin kuruluş tarihi ve kim tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Yalnız, eski metinlerde, İranlılar tarafından bölgede ele geçirilen Ziata Castellum şehrinin, burası olduğu kesinlikle meydana çıkmıştır. Araplar bu adı Hisni Ziyad (Ziyad Kalesi) olarak anmıştır. Bölgede egemenlik kuran Ermeniler ise şehre Harbert (Taşkale) dediler. Bu deyim, zamanla Türkçe'nin âhengine uyularak Harput şeklini aldı. Bugünkü Elazığ toprakları, 639'da Müslüman Araplar tarafından Diyarbakır bölgesiyle birlikte ele geçirildikten sonra, Bizanslılar'la yüzyıllarca çekişme konusu oldu. Malazgirt zaferinden sonra Türkler'in eline geçen bölgede kurulan ilk devlet, Harput Artukoğulları beyliğidir. Artukoğlu Belek Bey'in 1121'de kurduğu bu devlet, 1233'de Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat tarafından ortadan kaldırıldı. Bölge 14. ve 15. yüzyıllarda Eretnaoğulları, Dulkadıroğulları ve Kadı Burhanettin arasında el değiştirdi. Timur ordularının, bütün Anadolu gibi bu toprakları da çiğneyip geçmesinden sonra (1402-1404) Dulkadıroğulları yeniden bu topraklara hâkim oldu. Daha sonra bölge önce Akkoyunlu Türk hükümdarı Uzun Hasan (1465), sonra da Safevi devletinin ku-

Elazığ il merkezi XIX. yüzyılın ortalarında kurulmuş yeni bir şehrimizdir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Demedi yar demedi
Elinde gül demedi
Ya ben nasıl güleyim
Yar bana gül demedi

O yana dönder beni
Bu yana dönder beni
Sol yanımda yarem var
Tabibe gönder beni

Gülene naz yar gülen az
Bülbüle naz güle naz
Bugün seyrana çıktım
Ağlayan çok gülen az
O yana dönder beni
Bu yana dönder beni
Sol yanımda yarem var
Tabibe gönder beni

Türkiye'nin en büyük barajlarından biri olan Keban Elazığ ilinde yer alır.

FOLKLOR

Elazığ ili, yanık havalı halk müziği, kıvrak ve hareketli halk oyunlarıyla yurdumuzun en zengin folkloruna sahip bir bölgedir. İl merkezinin yanıbaşındaki bahçelerde düzenlenen müzik şenlikleri, yalnız kulaklardan ruha dolan bir ses armonisi özelliğiye kalmaz, aynı zamanda Elazığlı genç kız ve erkeklerin renk renk zarif giyimleriyle meydana getirdikleri canlı ve hareketli tablolara sahne olur. Genç kız ve erkeklerin, ellerinde taşıdıkları mumlara ayak uydurarak oynadıkları çayda çıra oyununun ünü, mumlu dans adıyla Amerika'ya kadar ulaşmıştır. Harput havaları, klasik Türk müziğiyle orta Anadolu havaları arasında bir bağlantı şeklinde gelişmiştir. Bu arada folklor ekiplerinin yaptığı gösteriler ilgiyle karşılanır. «Bizim dağlar meşelidir meşeli», «Karanfil olacaksın-Sararıp solacaksın», «Al elmayı daldan al» ve «Kapıyı araladım» türküleri ünlüdür.

rucusu Şah İsmail tarafından ele geçirildi. Osmanlı Türkleri Çaldıran zaferinden sonra bütün doğu Anadolu'yu, bu arada Harput bölgesini de ele geçirerek imparatorluğun geniş sınırları içine kattı (1515). Osmanlı döneminde, önce Diyarbakır eyaletinin sancaklarından birinin merkezi olan Harput, Tanzimat'tan (1839) sonra Malatya, Dersim ve Merkez sancaklarının bağlanmasıyla eyalet durumuna yükseltildi.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Kuruluş tarihi pek yeni olan Elazığ şehrinde tarihî değer taşıyan eser hemen hemen yoktur. Buna karşılık, il merkezinde, diğer doğu illerimizde pek göze çarpmayan düzgün ve geniş caddelerle, modern yapılar yer alır. Hükümet konağı, Hacı İzzet Paşa camisi, Çarşı camisi, Hacı Ziya Bey hamamı gibi yapıların hepsi, Tanzimat'tan sonra yapılmış eserlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında tarihî Harput şehrinde ise 2 670 ev, 843 dükkân, 10 cami, 10 medrese, 8 kütüphane, 8 kilise, 12 han ve 90 hamam sayılabilir. Yalçın kayalar üzerinde kurulan Harput kalesinin tarihi, çok eski çağlara uzanır. Kale, bugün yıkıntı durumundadır. Kuzey kesimindeki bir burç üzerinde, 1364 yılında onarıldığını belirten bir yazıt vardır. Ayakta kalabilen eserlerden biri de Ulucami'dir. Artukoğulları'ndan Melik Kara, Arslan Bey tarafından 1165'te 1 200 m²'lik bir alan üzerinde yaptırılan bu caminin süslemeleri az, sanat değeri de önemsizdir. Sâra Hatun camisi ise Akkoyunlular çağında (15. yüzyıl) 441 m²'lik bir alan üzerinde yapılmış ve Osmanlı Türkleri tarafından onarılmış tek minareli bir yapıdır. Selçuklular zamanında yapılan Arapbaba ve Alaca camileri ise bugün birer yıkıntı durumundadır.

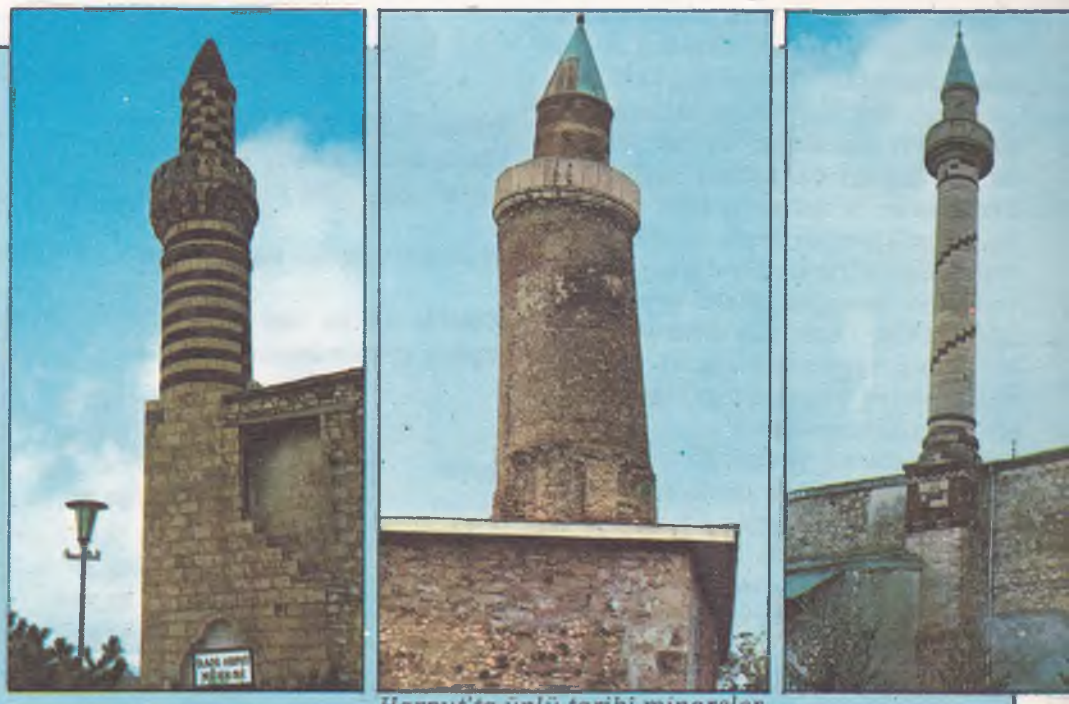

Harput'ta ünlü tarihi minareler.

ERZİNCAN

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl yüzölçümünün % 91,5'inin tarıma elverişli olduğu, Erzincan, 11 903 km²'lik yüzölçümüyle Türkiye'nin % 1,5'i kadardır.

Rifahiye, Kop, Munzur dağları ili kuzeybatıdan, güneyden ve doğudan belirgin bir sıra hâlinde böler. Bu dağ sıralarının araları geniş düzlüklerle kaplıdır.

% 59,6'sı dağlarla kaplı olan Erzincan'da en yüksek dağ 3 537 m ile Keşiş dağları, en alçak dağ da 2 424 m ile Refahiye dağlarıdır. Diğer önemli dağlar Danabeli (2 540 m), Mayram (2 660 m), Kop (2 963 m), Sipikör (3 010 m), Mülpet (3 065 m), Çal (3 188 m), Karlıtepe (3 300 m), Munzur (3 449 m), Keşiş (3 537 m) dağlarıdır.

Erzincan'ın kuzeybatısında bulunan Refahiye dağları doğu Anadolu bölgesini, Karadeniz bölgesinden ayırır. Akarsular dağları derin vadilerle yarar. İl yüzölçümünün % 5,4'ünü yaylalar meydana getirir. Dumanlı dağı üzerindeki Uzunçayır ve Abıhayat yaylası, Cemal dağlarının Erzincan'da kalan kesimindeki yaylalar, Karadağ'ın üzerinde bulunan Tahsullu, Takkuran yaylaları ilin önemli yaylalarıdır. En verimlileri toprakları ve bol suyu ile Cemal dağları üzerindeki yaylalardır. Erzincan'ın % 8,6'sı ovalarla kaplıdır. En verimli ovaları Erzincan ve Tercan ovalarıdır. «Tercan Ovaları» Karasu vadisinde yer alan düzlüklere verilen ortak addır. Genellikle tahıl ekiminde kullanılan veya otlak olarak yararlanılan ovalar hayvancılığın gelişmesinin ana unsurlarındandır.

Yaklaşık olarak 500 km²'lik yüzölçüme sahip olan Erzincan ovası tahıl, ayçiçeği, şeker pancarı, mısır tarımına elverişlidir. Doğal bitki örtüsünden yoksun olan Erzincan ovasında sonradan dikilmiş ağaçlara rastlanır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Dumlu tepelerinden doğup Aşkale boğazından Tercan ovalarına giren Karasu, ilin en büyük akarsuyudur. Fırat'ı oluşturan iki önemli koldan biri olan Karasu, çeşitli dere ve çaylarla beslenir. Kemaliye'nin Çaltı köyü ya-

Erzincan, 1939 depreminden sonra tamamen yeniden inşa edilmiş modern bir şehrimizdir.

KİMLİK KARTI 24

Nüfusu : 302 945 (1985)
Yüzölçümü : 11 903 km²
Nüfus yoğunluğu : 25

Otomatik telefon kodu : 0231

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	141 964	160 645	24,72
Çayırlı	29 372	31 959	16,88
İliç	13 348	11 585	—28,33
Kemah	18 578	16 618	—22,30
Kemaliye	12 149	11 278	—14,88
Refahiye	32 952	30 241	—17,17
Tercan	33 933	40 619	35,97

Coğrafi konum : 39° 02′ ve 40° 05′ kuzey enlemleri ile 38° 16′ ve 40° 45′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı

Dağlar: % 59,6
İlin en yüksek yeri: Keşiş dağı (3 573 m)
Ovalar: % 8,6
Yaylalar: % 5,4
Platolar: % 26,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı

Tarıma elverişli alanlar: % 91,4
Orman alanları: % 10,4
Ekili ve dikili alanlar: % 21,4
Çayır ve meralar: % 59,6
Tarıma elverişsiz alanlar: % 8,6

Yıllık yağış ortalaması: 374,1 mm
Yıllık ısı ortalaması: 10,7°

Başlıca tarım ürünleri:

Buğday, çavdar, patates, fasulye, fiğ, şeker pancarı.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma, gıda, tuz, asbest boru, lastik ayakkabı.

kınlarında yön değiştirerek güneye doğru akar ve Başpınar yakınlarından Erzincan'ı terk edip Elazığ'a girer.
Bunun dışında önemli akarsular yoktur. Kışın donan, baharda karların erimesiyle taşan ve genellikle yazın kuruyan dereler vardır. Bunlar da Keşiş dağlarından çıkan Çayırlık dere, Süperren Kom, Cimin, Tuzla suyu, Tonasur çayı, Kadıgölü ve Miran çaylarıdır. Bu sular Karasu'ya katılır.
İlde büyük göl yoktur. Soğanlı dağları üzerindeki Aygır gölü, Eğin'de Kadıgölü gibi küçük göller vardır.

İKLİM

Erzincan'da kara ikliminin özellikleri görülür. Çukur alanlarda yağışlar azalırken, bunlara yakın olan dağlar, buraları besleyen su deposu görevini üstlenirler. Doğu Anadolu ve iç Anadolu arasında geçiş özelliği taşıyan ilin iklimi, içinde bulunduğu bölgenin basınç kuşaklarına, ilin yüzey şekillerine göre de farklılıklar göstermektedir.
Merkez ilçesinin yıllık sıcaklık ortalaması 10,7°'dir. İlde en sıcak aylar temmuz, ağustos; en soğuk aylar ise, aralık ve ocaktır. Yağışlar daha çok nisan ve mayıs aylarında yağmasına karşılık, temmuz ve ağustos ayları en az yağış aldığı aylardır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Genç ve verimli topraklara sahip olan Erzincan, doğal bitki örtüsü bakımından oldukça yoksuldur. Aslında bitki örtüsü açısından zengin olması gereken ilin, orman örtüsü insan eliyle yok edilmiştir. Bunun sonucu, zaten ince olan toprak, erozyonlarla taşınmıştır.
Erzincan'da ormanlık alanlara, Fırat vadisi boylarında rastlanır. Genellikle meşe ağacından oluşan bu ormanlarda çam ağaçları da bulunur.
İlde bunların dışında görülen bitki örtüsü daha çok kısa ömürlü cılız bitkilerdir. Refahiye ve Kemah ilçelerindeki ormanlarda meşe ağaçlarının dışında sarıçam ve dişbudak türü ağaçlara da rastlanır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İlde 1980 yılında 120 000 hektar alana tahıl ekimi yapılmıştır. Ekilen tahıllar arasında en ön sırayı buğday alır. 1980 yılında 86 000 hektar alana buğday ekilmiştir. Buğdaydan sonra arpa gelir.
Çakır arpa denen tür çok ekilir. Bu arpanın tanesi ve samanı hayvan yemi olarak kullanılır. 1980 yılında 26 000 hektar alana arpa ekilmiştir.
1980'de 124 500 ton buğday, 40 000 ton arpa, 7 800 ton çavdar üretilmiştir, ayrıca 7 700 hektar alanda Baklagiller üretimi yapılmıştır. Bunun dışında

ERZİNCAN ADI NEREDEN GELİYOR

Yörenin bilinen en eski adı Suhma'dır, (Zuhma). Coğrafyacı Strabon Akilisane diye söz etmiştir.
Erzurum'un batısında Karasu kıyısında kurulduğu bilinen Eriza şehri Erzincan ilinin adının kaynağı olarak kabul ediliyor. Özellikle Eriza'ya Selçuklular'ın Erzincan demesi ve adın Erzingan'dan Erzincan'a dönüşmüş olması akla yatkın görüştür.

İlgi çekici özellikleriyle : ERZİNCAN

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Erzincan kuzeyde Gümüşhane, Giresun; doğuda Erzurum, güneydoğuda Bingöl, güneyde Tunceli, güneybatıda Malatya, batıda Sivas illeriyle sınırlıdır.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İl tarihi hakkında bilgilerin kaynağı olan Altın tepe ve buradaki Urartu kalesi eski eserlerin başında gelir.
Merkezdeki Çadırcı ve Bey hamamları, kümbetler, mezar anıtları, eski kiliseler, Kemah kalesi, Mama Hatun kervansarayı, Tugay Hatun, Behramşah gibi ünlü kümbetler vardır. Camilerden 1328 ya da 1450'de yaptırıldığı sanılan Gülâbi Bey camisi önemlidir. Bu arada içme ve kaplıcaların bulunduğu Horhor, Erzincan ılıcası, Ekşisu, Otlukbeli maden sularını da sayabiliriz.

3 800 hektar alana fasulye ekilerek, 5 600 ton fasulye, yine aynı yıl 1 700 ton fiğ, 96 000 ton şeker pancarı, 35 000 ton patates üretilmiştir.

Sebze ve meyvacılık yönünden Erzincan'ın durumu çevre illerden değişiktir. Sulama imkânlarının yarattığı elverişli ortamda sebzecilik yapılır. Hattâ il dışına son turfanda sebze gönderilir. Üretilen sebze il ihtiyacının üzerindedir. 1980 yılında yaklaşık olarak 3 300 ha alanda sebze ekilmiştir. Ekilen sebze türleri arasında 18 000 ton domates, 5 500 ton fasulye, 4 300 ton lahana, 2 700 ton havuç, 5 500 ton dolayında karpuz üretilmiştir.

İlde meyvacılık da gelişmiştir. Toplam 2 600 000 meyva ağacından 1 300 000'ü meyva vermektedir. Elma, armut, zerdali, kayısı, ceviz, üzüm, badem ve dut gibi meyva ağaçlarından yaklaşık 31 000 ton dolayında meyva elde edilmiştir.

Erzincan'da tarımdan sonra en önemli çalışma alanı hayvancılıktır. İl, hayvancılığın gelişimi için tüm doğal imkânlara sahiptir. Çayır ve meralar il yüzölçümünün % 60'ına yakındır. Bu çayır ve meralar genellikle sulak ve verimlidir. Yaz aylarında yaylalar, özellikle Melan yaylaları hayvan otlatan, peynir üreten göçerlerle dolup taşar.

İlde özellikle küçükbaş hayvanlar yılın yedi ayını çayır ve meralarda geçirirler. Bunların arasında koyun önemli bir sayı tutar.

Koyun çeşitlerinden «Akkaraman» ırkı egemendir. İlde sığır üretimi 1970'lerden sonra artmaya başlamış, 1950 ile 1980 arasında sığır sayısında 90 000'in üzerinde bir artış sağlanmıştır.

Erzincan'da 1980 yılındaki hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): Koyun (546 130), kıl keçisi (153 340), sığır (226 734), manda (11 194), at (7 040), eşek (11 360), katır (2 230), tavuk-horoz (444 625). Ayrıca 40 433 arı kovanı saptanmıştır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Erzincan'da sanayinin tarihçesi pek eski değildir. 1930'daki yerli malları sergisinde demirciler, marangozlar, yemeniciler gibi küçük el tezgâhlarının üretimleri sergilenmiştir. 1939 yılındaki büyük Erzincan depremi bu üretim çeşitlerini de şehirle birlikte yok etmişti.

1954'te Erzincan iplik fabrikası, 1955'te makarna fabrikası, 1956'da şeker fabrikası, meyva suyu ve tuğla fabrikaları il sanayiinin ilk habercileri oldu. Bunları çini, salyangoz ve yem fabrikaları izledi. Bunların dışında Doğu San asbest boru fabrikaları, Ersan et ürünleri kuruluşu, Sümerbank ayakkabı fabrikası ve SEK'in yaptığı Erzincan süt fabrikası vardır.

Yörenin yakın geçmişte büyük bir deprem yaşamış oluşu bölgede ağır sanayinin yeterince gelişmesini engellemiştir.

İlde maden varlığı ve maden çıkarma çalışmaları il ekonomisini etkileyecek boyutta değildir. Erzincan'da çıkarılan en önemli maden kromdur. Tercan-Kopdağ yöresinde bulunan madenin rezervinin 1 500 000 ton olduğu tahmin edilmektedir.

TARİH

Arkeolojik bulgulardan ulaşılan sonuçlara göre Erzincan ili İ.Ö. 3000-2000 yıllarında yerleşim alanı idi. Altıntepe'de bulunan Urartu kalesi bunun kanıtı kabul edilmiştir. Daha sonraları, yazılı tarih döneminde Hayaşalılar'ın bölgede yerleştikleri, egemen oldukları bilinmektedir. Bunu Urartular'ın egemenliği izler (İ.Ö. 900-600). Daha sonra sürekli akınlarıyla Urartu egemenliğini ortadan kaldıran Medler bölgeye hâkim oldu. Bunu Persler'in egemenliği izledi. Ardından sırasıyla Helenistik dönem, Araks krallığı, İran, Bizans ve Arap egemenlikleri görüldü. 1071 Malazgirt savaşından sonra Erzincan Mengücek beyliği yönetimine geçti. Bu dönemden sonra Selçuklular yönetiminde görülen yöre 1398 yılında Yıldırım Bayezit döneminde Osmanlı devletine katıldı.

1403'te Timur, Erzincan'a geldi. 1419'da Karakoyunlular'ın, 1455'te Akkoyunlular'ın yönetimine giren şehir 11 Ağustos 1473'te yapılan Otlukbeli savaşı sonucunda yeniden Osmanlılar'ın yönetimine girdi.

Şah İsmail, İran tahtına geçince yayılmacı politikasına Erzincan'ı merkez yapmaya çalıştı. Yavuz, Çaldıran savaşı sonrası Erzincan, Kiğı ve Bayburt'u bir beylerbeyilik yaparak Bıyıklı Mehmet Paşa'ya bıraktı.

Kanuni'nin 1534 ve 1540 tarihlerinde Erzincan'a gelmesi şehri canlandırdı; sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerden hareket kazandırdı.

Erzincan, I. Dünya Savaşı'na 25 000 nüfuslu Erzurum'a bağlı bir sancak olarak girdi. 24 Temmuz 1916'da Ruslar tarafından işgal edildi; bu işgal 1917 sonlarına kadar sürdü.

Mustafa Kemal Paşa 1919'da Erzurum'a giderken Erzincan'a uğradı. Halk kendisini sevgi gösterileriyle karşıladı.

II. Dünya Savaşı sırasındaki en önemli olay 26 Aralık 1939'daki depremdir. Bu depremde il sınırları içinde 15 000'den fazla insan ölmüş, 18 000 bina da oturulamaz hâle gelmişti. Şehir daha önce de 1047, 1445, 1471, 1575, 1782 ve 1788 yıllarında büyük depremler geçirmiştir.

FOLKLOR

Erzincan'da halk edebiyatı acıyı, ayrılığı, ölümü kısacası felâketli bir hayatı konu alır. Tarih boyunca sık sık değişen devletlerin işgallerini gören il, depremlerin ve savaşların acılarını manilere konu yapmıştır. İlin halk oyunları Erzurum, Sivas ve Elazığ illerinin etkilerini taşır. Müzik dalında uzun havalarıyla ünlü olan ilde bağlama türündeki müzik aletlerinin tümü çalınmaktadır. Özellikle Eğin yöresi müzik ve oyun alanında ilin ve bütün Türkiye'nin önde gelen bölgelerinden biridir. Başlıca halk oyunları Kınalı kuzum, A kuzum, Sarhoş barı, Hoşbilezik, Tamzara, Küçük tamzara, Kasap vb. oyunlardır. Özel günlerde oynanan başlıca seyirlik oyunları ise, «Saya gezme»dir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Böyle ıkrar ilen böyle yolunan
Mihneti iyar bana lazım değilsen
Deli gönül sevmiş vaz gelmek olmaz
Cefalı yar bana lazım değilsen

Gönül kalk gidelim sılaya doğru

Bülbülün davası hep güllerinen
Senin şirin dilin yad ellerinen
Çık salın sevdiğim ellerinen
Görünme gözüme lazım değilsen

Gönül kalk gidelim sılaya doğru

Bülbül ah eyleyip kanlar ağladı
Çeşmim yaşı sel sel oldu çağladı
Ölüm geldi çevre yanım bağladı
Kılma cenazemi lazım değilsen

Gönül kalk gidelim sılaya doğru

ERZURUM

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlin yüzey şekillerinin oluşumunda kıvrım dağlarının egemenliği görülür. Kuzeyden güneye doğru Rize dağları, kuzey Anadolu dağlarının iç sıraları, Karasu - Aras dağları birbirine iyice yaklaşıp sıkışmış durumda görülürler. % 64'ünü dağların oluşturduğu ilde yüksek platolar % 20,1 oranındadır. % 12,2'lik yaylalar da buna eklenince çayır ve mera alanları hayvancılığın gelişimini sağlayarak Erzurum'un ekonomisinin çatısını kurar. Rize dağları, Karasu-Aras dağları, kuzey Anadolu dağları ilin başlıca dağlarıdır. Rize dağlarının ana yapısı doğu Karadeniz dağlarının doğuya doğru olan uzantılarıdır. En yüksek noktası Kaçkar tepesidir (3 937 m). Dağların Karadeniz bölgesinde, Karadeniz'e bakan yamaçlarındaki bitki örtüsü Erzurum'da görülmez.

Erzurum'daki tarihi eserlerin en ilgi çekici olanlarından biri Üç Kümbetler'dir.

KİMLİK KARTI 25

Nüfusu : 874 969 (1985)
Yüzölçümü : 25 060 km²
Nüfus yoğunluğu : 35
Otomatik telefon kodu : 011
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	262 622	313 275	35,27
Aşkale	45 985	46 848	3,72
Çat	25 940	25 695	—1,90
Hınıs	58 595	69 032	32,78
Horasan	49 087	50 444	5,45
İspir	54 084	56 068	7,21
Karayazı	41 498	45 600	18,85
Narman	25 172	25 005	—1,33
Oltu	40 980	43 397	11,46
Olur	19 937	19 074	—8,85
Pasinler	61 984	62 292	0,99
Şenkaya	38 562	36 370	—11,70
Tekman	31 614	34 882	19,67
Tortum	45 749	46 987	5,34

Coğrafi konum : 40° 57′ ve 39° 10′ kuzey enlemleri ile 40° 15′ ve 42° 35′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 63,7
İlin en yüksek yeri: Kaçkar tepesi (3 937 m)
Ovalar: % 4
Yaylalar: % 12,2
Platolar: % 20,1

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 95,7
Orman alanları: % 9,2
Ekili ve dikili alanlar: % 18,3
Çayır ve meralar: % 68,2
Tarıma elverişsiz alanlar: % 4,3

Yıllık yağış ortalaması: 460,5 mm
Yıllık ısı ortalaması: 6°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, çavdar, et, süt, patates, şeker pancarı.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma sanayii, deri eşyacılık, şeker ve margarin.

Dumanlı, Palandöken ve Sabantutan dağlarını oluşturan Mercan ve Munzur dağlarının devamı Karasu-Aras dağlarını meydana getirir.
Kaçkar tepesi dışındaki yükseltiler şunlardır: Serçenik tepesi (3 711 m), Kargapazarı (3 288 m), Mescit (3 225 m), Gâvur (3 200 m), Sakaltutan (3 070 m), Kop (2 980 m) dağları.
Bunların dışında Yerli, Coşan, Cecan, Güllü, Konakgörmez, Yeşerçöl dağlarını sayabiliriz.
İl yüzölçümünün % 4'ü ovalar, % 12,2'si yaylalardır. Hayvancılığın gelişimi için çok önemli bir unsur olan Erzurum yaylaları verimli otlaklardır.
Dumanlı dağlar ve Cemal dağları üzerindeki yaylalar bol su, zengin otlak ve çayırlarıyla hem yazın hem kışın nayvancılığa yararlı olur. Sakaltutan dağları üzerindeki Tekman yaylası, Gâvur dağları, Kop dağları, Mescit ve Kargapazarı dağları üzerindeki büyük yaylalar, Ovacık çukurluğu, Tortum yaylası, Ardahan yaylası vardır.
En önemli yaylası Tekman yaylasıdır. Aşağı Tekman ve Yukarı Tekman olmak üzere ikiye ayrılır. Bingöl yaylalarına doğru uzanan kesimine Yukarı Tekman denir (yüksekliği 2 000 m ve 2 500 m). Aşağı Tekman yaylaları Bingöl yaylalarından akan akarsularla sulanır. Kışların çok sert geçmesine

Şehirden Palandöken dağlarına bir bakış.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Erzurum, çok eski çağlardan beri., birçok uygarlıklara tanık olmuş, fakat ardı kesilmeyen savaşlar ve üzerinde bulunduğu deprem kuşağı sonucunda yaşadığı depremler Erzurum'u defalarca yıkmıştır. Ancak bütün bunlara dayanabilen kaleleri, camileri, mescitleri, kümbetleri, kervansarayları, tarihî çeşmeleri, hamamları ile zengin bir tarih mirasını topraklarında taşımaktadır. Erzurum kalesi Romalılar'dan kalmıştır. Erzurum Beylerbeyi'nin sarayı, Osmanlılar döneminde bu kalenin içindeydi. Padişah Abdülaziz zamanında buraya Aziziye tabyaları eklendi. 210 kulesi olan kale ve bu tabyalar «93 Savaşı»nda kahramanca bir savunmaya imkân verdi. Erzurum'un bir sembolü hâline gelen Çifte Minare medresesi, Selçuklu döneminin baş eserlerinden sayılır. Minarelerin ikisi ayrı renk ve desenlerdeki çinilerle kaplıdır. İlhanlı imparatoru Olcayto Hudabende Han'ın eşi tarafından yaptırılan Yakutiye medresesi, Mimar Sinan'ın, Kıbrıs'ı alan Lala Mustafa Paşa adına yaptığı cami, Saat kulesi, Ulucami, Ahmediye medresesi ve «kümbet» denen türbeler, çeşmeler, hamamlar, tekkeler, Aziziye anıtından başka Tortum kalesi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından onarılan Hasankale (Bizanslılar'dan) Erzurum ilindeki önemli tarihî yapılardır.

rağmen çayır ve otlaklarla kaplıdır. Uzun süren kışlar buğday tarımını engeller, arpa ve çavdar ekilir.
Aras ırmağının ilkbaharda taşması sonucu alüvyonlu topraklar taşıdığı ve suladığı Aşağı Tekman ovası, Yukarı Tekman ovasına oranla buğday ve arpa ekimine daha çok elverişlidir.
Denizden yüksekliği 1 720 m'yi bulan Hınıs ovası, Hınıs çayının vadisindedir. Tahıl tarımı (buğday, arpa, çavdar) ve patates, şeker pancarı ekimi yapılır.
Erzurum ovası 520 km²'lik yüzölçümüyle Erzurum'un en büyük ovasıdır. Karasu ırmağının ortasından geçtiği Erzurum ovası 1 700-1 900 m'lere ulaşan yüksekliktedir. Soğuk ve uzun geçen kışlar nedeniyle buğday, arpa, çavdar ve patates dışında ekim yapılamaz.
Pasinler ovası 420 km²'yi bulan yüzölçümü, 2 000 metreye yaklaşan yüksekliğiyle Erzurum'un ikinci büyük ovasıdır. İklimi diğer ovalara oranla biraz daha yumuşaktır. Buğday, arpa ve çavdar ekimi yapılır. Bunların dışında Oltu, Serceme, Ovacık, Çoruh ovaları da vardır.
Başlıca vadiler Çoruh, Aras, Tortum ve Karasu vadileridir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Ülkemizin akarsuları bol olan illerinden biridir. Karasu ırmağı yurdumuzun en büyük akarsularından biri olan Fırat nehrinin iki büyük kolundan biridir. Dumlu dağından doğar. Erzincan iline akarak ilden çıkar. Aras nehri, Bingöl dağlarından doğar. Sakaltutan ve Mescitli boğazını geçip Pasinler ovasından Pasinler çayını alır ve il sınırını terkeder.
Bunların dışında Hınıs, Oltu, Çoruh çaylarıyla Çoruh nehri il topraklarını sulayan önemli akarsulardır.
İldeki en önemli göl Tortum gölüdür. Bunun dışında adı belirtilebilecek önemde gölü yoktur.

İKLİM

Kışları yazlarından daha uzun olan, ilkbahar ve sonbaharın kısa sürdüğü Erzurum'da kara iklimi hüküm sürer. Yılın 154 günü donla geçer. Erzurum'un en sıcak ayları temmuz, ağustos, en soğuk ayları ise ocak ve şubat aylarıdır. İlde ısı ortalaması 6°'dir.
Erzurum en çok yağışı ilkbaharda alır. Yaz aylarında da yüksek yaylalarda yağış görülebilir. Yıllık yağış ortalaması 46,5 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Büyük bölümünü steplerin kapladığı Erzurum'da insan eliyle yok edilmiş ormanların acı görüntüsü dikkati çeker. İlin genel bitki örtüsü çayır ve meralardır. Ancak büyük hayvancılık potansiyeli sürekli otlatmayı gerektirdiğinden daha yaz aylarında çayır ve meraların ortadan kalktığı görülür.
İlin kuzey kesiminde görülen sınırlı ormanlardaki ağaç türü sarı çam ve meşedir.

ERZURUM ADI NEREDEN GELİYOR

Bugünkü Erzurum'un yerinde Orta Çağ'da Arzen şehri vardı. Bizanslılar, sonradan burada Theodosiopolis şehrini kurmuşlardı. Bu şehre Müslüman Araplar Kaâlikaalâ adını verdiler. Şehir, Türk egemenliğine geçtikten sonra eski Arzen adı Türk dilinin âhengiyle yumuşatılarak Erzen biçiminde anıldı. Siirt yakınlarında aynı adı taşıyan bir başka Erzen daha vardı. Bu iki yeri birbirlerinden ayırmak için, ilkine, sonradan Anadolu'yu belirten Rum kelimesi eklenerek Erzen el Rum dendi. Zamanla bu isim, Türk dilinin özelliklerine daha da yaklaştırılarak şehir Erzurum adını aldı.

FOLKLOR

Erzurum, zengin folklor ürünleri ile yurdumuzun önde gelen illerinden biridir. Başta Erzurumlu Emrah olmak üzere Kâtibi, Erbabi, Sümmani, Şehvari, Reyhani gibi halk edebiyatının büyük ustaları; uzun ve kırık hava biçimindeki ezgileri ve barları ile folklorda haklı bir yer kazanmıştır.

Erzurum'da oyun denince akla bar gelir. Barlar içinde Sarhoş barı, Hoşbilezik, Daldalan, Sekme, Koçeri, Delloy, Temirağa, Yayvan barı, Köroğlu barı, Naray barı, Hançer barı, Kavak barı en ünlüleridir. Erzurum'da halk müziği türkü, mani ve ağıtlar biçimindedir. İl özellikle türkü yönünden oldukça zengindir. Savaş, deprem gibi sıkıntılı günler de halkın hayatında ağıtlarda yaşatılmıştır.

Ayrıca Deli kız, Oturma oyunu, Tilki cezası, Ali Fattik gibi seyirlik oyunlar da oynanmaktadır.

İlgi çekici özellikleriyle : ERZURUM

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Erzurum-Kars bölümünde yer alan Erzurum kuzeyde Rize, Artvin; doğuda Kars, Ağrı; güneyde Bingöl ve Muş; batıda Gümüşhane, Erzincan illeriyle sınırlıdır.

Erzurum'un yaylaları, ilkbaharda gelinciklerle bezenir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Erzurum hayvancılığın tarımdan önce geldiği illerden biridir.

Erzurum'da kışı anlatırken «bir kedi damdan dama atlarken donmuş, yazın buzları erimiş de yoluna devam etmiş» denir. İklimin bu denli soğuk olduğu ilde, tarım, mevsimin koyduğu sınırlarla sınırlıdır. 1980'lere doğru tarımsal amaçlarla işlenen toprak 450 000 hektar dolayındaydı. 20 000 hektarda yem bitkileri, 5 000 hektarda da bağ ve bahçe tarımı yapılıyordu. İlin 2 500 000 hektarı aşan yüzölçümünde tarıma elverişli alanlar 110 000 hektardan ibarettir.

Erzurum'da en önemli ürün çeşitleri şunlardır:

Tahıllar: Tahıl türlerinden birinci sırayı buğday alır.

1980 yılında Erzurum'da ana ürünlerin üretim miktarları (ton olarak): Buğday (56 821), arpa (27 432), çavdar (14 480), yulaf (171), mısır (4 409), fasulye (1 681), mercimek (1 749), fiğ (2 458), burçak (16), endüstri bitkileri (81 415), şeker pancarı (81 393), keten (22), yağlı tohumlar (1 357), ayçiçeği (1 357).

İlde yetiştirilen başlıca sebzeler, domates, soğan fasulye, kabak, lahana ve diğer yaz sebzeleridir. Ancak yaz mevsiminin kısa oluşu nedeniyle sebzecilik pek gelişmemiştir.

Erzurum'da 1980 yılında 624 500 ağaçtan 16 500 ton meyva alınmıştır. Bunun meyva çeşitlerine göre dağılımı şöyledir (ton olarak): Armut (1 497), ayva (525), elma (4 869), erik (599), kayısı (525), kızılcık (387), kiraz (358), vişne (560), ceviz (1 423).

DİE-1976 Köy Genel Bilgi Anketi ile yapılan saptamalara göre 1 044 köy ve bucaktan sadece 13 köyün geçiminde birinci sırayı sebze ve meyvacılık alıyor.

İlde hayvancılık halkın birinci derecede gelir kaynağıdır. Geçmiş yıllarda sığır vebasının kırıp geçirdiği yüz binlerce hayvanı yok ettiği bölgede ilk kez sivil veteriner teşkilâtı olan «Umurı-Baytariye Müfettiş-i Umumiliği» kurulmuştur (yaklaşık 1880'lerde).

Eskiden toplu taşıma imkânlarından (tren, karayolu gibi) yararlanılamaması bakımından hayvanlar sürüler hâlinde büyük kentlere götürülürdü. Erzurum'dan İstanbul'a, Adana'ya gelmesi aylar sürer, yollarda büyük sayıda kayıplar verilirdi.

1939 yılında demiryolunun Erzurum'a gitmesi; 1953'te ilk et kombinasının kurulması hayvancılığın gelişimi açısından büyük yararlar sağladı.

İlin başlıca gelir kaynağı olan hayvancılık iç ve dış pazarlarda değerlendirilir. Ayrıca yapılan incelemelerde ihraç edilen hayvan sayısının yaklaşık yedi, sekiz katı kaçak olarak yurt dışına gitmektedir. 1980'den sonra kaçakçılık büyük ölçüde önlenmiştir.

Koyunlar mor karaman ırkı, sığırlar da doğu Anadolu kırmızısıdır. Montafon ırkı yetiştirme çalışmaları devam etmektedir.

1980 yılında Erzurum'da hayvan varlığı (baş olarak): Koyun (2 377 380), kıl keçisi (309 910), sığır (1 173 651), manda (36 586), at (37 310), katır (1 680), eşek (26 000), tavuk-horoz (525 881). Ayrıca 79 631 arı kovanı saptanmıştır.

Erzurum'da sanayi, hayvancılık ve tarımdan sonra gelir. Sanayi pek gelişmemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1927 sanayi sayımına göre sanayi dalında 2 383 kişi çalışıyordu. 1941'de un ve tuğla fabrikaları kuruldu. 1953'te Erzurum et kombinası, 1956'da şeker fabrikası, 1959'da yem fabrikası, 1971'de çimento fabrikası yine yetmişli yıllarda süt fabrikası, kaynak tuz fabrikası kuruldu. Bu fabrikalar devletin kurduğu sanayi kuruluşlarıdır. Bu arada özel kesim de bazı yağ, un fabrikaları kurdu. Ayrıca Sümerbank 1981 yılında yapağı yıkama ve yünlü sanayi kuruluşlarını kurdu.

İlde un, bisküvi, helva, dokuma imâlâtı gibi küçük sanayi diyebileceğimiz kuruluşlar da bulunmaktadır.

İl maden yönünden yoksul bir yöredir. İşletilen madenler önem sırasına göre şunlardır: Linyit kömürü, krom, alçıtaşı, bakır, manganez. Linyit dışındakilerin üretimi oldukça sınırlıdır. Erzurum'un taşları ile ünlü ilçesi Oltu'dur. Siyah pırıl pırıl kehribar taşlarla yapılan kadın süs eşyaları, sigara ağızlıkları ve ünlü tesbihleri ile ünü ülkemizin dışına çıkmıştır. Üretimin Oltu ilçesinin Otha köyünde, evlerde yapıldığı düşünülürse el emeğinin de kattığı değer daha iyi anlaşılır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Sarı kız dediğin bir ince kızdır
Babası bezirgân geydiği bezdir
Beş yüz lira verdim dediler azdır
Digel digel gadan alim sarı kız
Amman amman digel digel bari kız

Sarı kızı aldım çıktım kolaya
Sarı kızı sevdim düştüm belaya
Beş yüz lira verdim Halil Ağa'ya
Yoksulluk elinden gitti sarı kız
Amman amman digel digel bari kız

Sarı kızın ayağında yemeni
Yaz gelince gezer çayır çimeni
Sarı kızın yoktur dini imanı
Hangi dağın meralısan sarı kız
Amman amman digel digel bari kız

TARİH

İ.Ö. 8. yüzyılda batıya doğru başlayan Urartu yayılması sırasında Erzurum yöresinde egemen olan Muşkiler'in Urartu egemenliğine girdi. Bundan yüz yıl sonra Kimmer istilası oldu. İ.Ö. 660'larda yörenin bir kısmı Asur egemenliğine girdi.

Asur krallığının yıkılmasından sonra bölge Medler'in eline geçti. İ.Ö. 555 yılında Pers imparatorluğunun egemenliği başladı. Bunu Selevkoslar, Partlar, Romalılar, Bizanslılar'ın egemenlikleri izledi.

Erzurum, 638 yılında Ömer'in halifeliği sırasında, Iyaz bin Ganem tarafından alınarak İslâm yönetimine girdiyse de bir süre sonra yeniden Bizanslılar'ın eline geçti. Sonra yeniden halife Osman döneminde Araplar'ın

eline geçti. Zaman zaman Araplar'la Bizanslılar arasında el değiştiren Erzurum, 1071 Malazgirt savaşında gösterdiği yararlılıklardan ötürü Ebûl Kasım'a verildi ve aynı yıl Ebûl Kasım tarafından Saltuklular beyliği kuruldu. Bu dönemde özellikle Gürcüler'le önemli savaşlar yapıldı. Süleyman Şah Saltuklular'ın yönetimine 1202'de son verdi. Bundan sonra şehir Anadolu Selçukluları'nın yönetimine girdi.
1434'te Akkoyunlular'ın yönetimine giren Erzurum, 1517'de Mısır seferinden dönen Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katıldı.
Bundan sonra İranlılar'la ve Gürcüler'le yapılan savaşta Osmanlı ordusunun karargâhı durumuna gelmiş, Kanuni döneminde halkı Erzurum'da oturtabilmek için devletçe bazı kolaylıklar sağlanmıştır.
Erzurum 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Ruslar tarafından işgal edildi. 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne mütarekesi ile il tekrar anavatana katıldı. 1887 yılında Ruslar tekrar Osmanlı topraklarına saldırdı. Melikof komutasındaki Rus ordusu Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından geri çekilmek zorunda bırakıldı. Ardından Ruslar iki defa daha yenilgiye uğratıldı. Büyük kayıplar veren Osmanlı ordusu da Erzurum'a çekildi. Melikof, Çar tarafından görevinden alındı. Yerine gelen Grandük Mişel tüm çabalarına rağmen Erzurum'u savaşarak alamayacağını anlayarak, Erzurum'u kuşatıp kış süresince baskı altında tuttu. Halk her baskına kahramanca karşı koyuyor, kadın erkek omuz omuza tabyalarda tarih yaşatıyorlardı. Daha sonra yapılan antlaşma ile Erzurum kışı geçirmeleri amacı ile Ruslar'a bırakıldı. Ayastefanos antlaşmasıyla işgalden kurtuldu.
1916'da yeni bir Rus işgali yaşayan Erzurum 1918'de 1. Kafkas Kolordusu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından kurtarıldı.
1. Dünya Savaşı'nın sonucunda İtilâf Devletleri'nce yapılabilecek bir işgale karşı direniş teşkilâtı kuruldu. Bunlardan ilkinin adı İstihlas-ı Vatan (Vatanın Kurtuluşu) idi. Ardından «Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»nin Erzurum şubesi açıldı.
23 Temmuz 1919'da Erzurum kongresi toplandı. «Bağımsızlık, ancak, ulusal güçleri harekete geçirerek ve ulusal iradeyi egemen kılarak sağlanabilir...» prensibinden hareket eden Erzurum kongresi; kurtuluşa yönelik, millî, birlik ve beraberlik içinde atılan ilk adımdı. Mustafa Kemal Paşa kongreye Erzurum delegesi olarak katıldı. Aynı zamanda Heyet-i Temsiliye'ye seçildi.
Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 26 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'e hemşehrilik teklif etti. Atatürk verdiği cevapta teşekkür ettikten sonra «...Erler yatağı tarihî Erzurum'un hemşehrisi olmak, benim için en büyük mutluluktur...» diyerek kabul etti.
19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a geldi. Başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere ilin ileri gelenleri tarafından karşılandı.

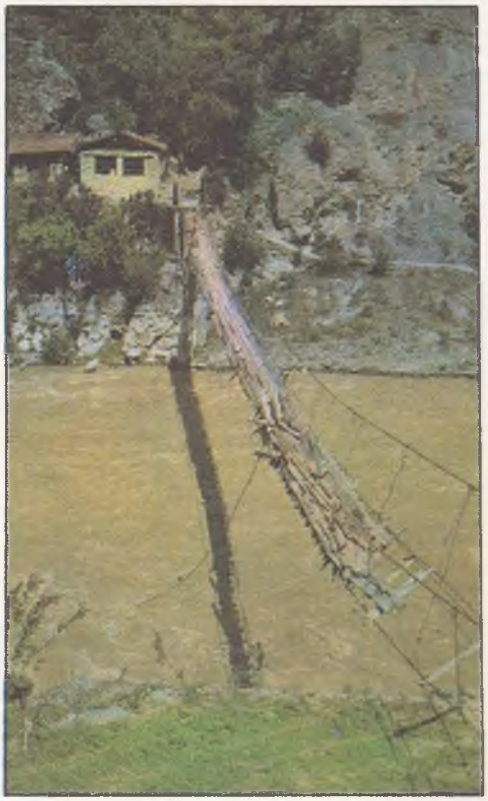

Tortum-Yusufeli arasındaki Kınalı Çam köyü.

Erzurum'un ünlü anıtı Çifte Minare medresesinin içinden bir görünüş.

HAKKÂRİ

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Hakkâri, Türkiye'nin en dağlık yörelerinden birinde yer alır. İl topraklarının % 87,6'sı sarp dağlar, % 10,3'ü platolarla kaplıdır. Uludoruk veya Gelyaşin tepesi de denen Reşko tepesi 4 135 metreye ulaşan zirvesiyle Hakkâri'nin en yüksek noktasını oluşturur. Reşko tepesi ülkemizin en yüksek dağlarından biri olan Cilo dağındadır. Bölgedeki dağlardan en az yükseklige sahip olanı 3 008 metre ile Beyazdağ'dır. Bu iki nokta arasında kalan dağlar şöyle sıralanabilir: İncebel (3 019 m), Çimen (3 170 m), Mere (3 200 m), Tanin (3 231 m), Baridalo ve Yekboy (3 250 m), Altın (3 253 m), Samur (3 255 m), Türemiş (3 264 m), Karacadağ (3 275 m), Sümbül (3 468 m), Sat (3 540 m), Kösedireği (3 700 m), Karadağ (3 751 m), Mordağ (3 807 m) ve Suppa Durak (4 060 m) dağları. İldeki başlıca vadiler Zap, Nehil, Habur, Avarobaşin, Şemdinli ve Hacıbey'dir. Zap vadisi Havaril dağlarının güney yamaçlarından başlar. Tarıma elverişli değildir. Sınırlı tarım alanlarında buğday ve arpa ekilir, elma, dutçuluk ve üzümcülük yapılır. Nehil vadisi Yüksekova'nın doğusundaki dağların güney yamaçlarından, Habur vadisi Nordüz platosunun güney yamaçlarından başlar. Tarım alanları çok azdır. En çok mısır, buğday ve arpa ekilir; dut, elma ve üzüm yetiştirilir. Yükseklerde tarımın yerini hayvancılık alır. Avarobaşin vadisi Sat dağıyla Cilo dağının birleştiği sırtın batı yamaçlarından başlar. Vadideki küçük tarım alanlarında az miktarda mısır, buğday ve arpa ekilir. Hayvancılık, tarımdan daha önemli bir yere sahiptir. Şemdinli vadisi Türkiye-İran sınırındaki dağların batı yamaçlarından başlar. Hakkâri il sınırına kadar olan bölümünde tarım alanı yoktur. Hacıbey vadisi Türkiye, İran ve Irak sınırının birleştiği noktadan başlar.

Başlıca ovalar Zap vadisindeki Başkale ve Nehil vadisindeki Gevar ovalarıdır.

Platolar il yüzeyinin % 10,3'ü kadardır. En önemli platoları Faraşin, Mendin, Mirgezer ve Nordüz platolarıdır.

Hakkâri ilinin toprakları sarp ve dağlıktır: İşte Cilo dağı ve Bay gölü.

KİMLİK KARTI 30

Nüfusu : 187 413 (1985)
Yüzölçümü : 9 521 km²
Nüfus yoğunluğu : 20

Otomatik telefon kodu : 0681

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	38 534	43 692	25,12
Beytüşşebap	19 033	21 532	24,67
Çukurca	16 450	20 466	43,69
Şemdinli	17 458	23 607	60,35
Uludere	18 976	19 851	9,02
Yüksekova	45 012	58 265	51,61

Coğrafi konum : 36° 57′ ve 37° 48′ kuzey enlemleri ile 42° 10′ ve 44° 50′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 87,6
İlin en yüksek yeri: Reşko tepesi (4 135 m)
Ovalar: % 2,1
Platolar: % 10,3

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 86
Orman alanları: % 25,6
Ekili ve dikili alanlar: % 1,4
Çayır ve meralar: % 59
Tarıma elverişsiz alanlar: % 14

Yıllık yağış ortalaması: 791,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 9,9°

Başlıca tarım ürünleri:
Arpa, buğday, ceviz.

Başlıca sanayi ürünleri:
Halı, kilim ve hayvansal ürünler.

Yüksek kesimleri karlarla kaplı olan platolardan çayır ve otlak olarak hayvancılık alanında yararlanılır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Hakkâri ilinin toprakları, Dicle havzası içinde yer alır. İldeki akarsular da bu havza içindedir. En önemlileri Büyük Zap ve Habur suları ile, Büyük Zap'ın kolları olan Avarobaşin, Şemdinli ve Hacıbey sularıdır. Kaynağını Havaril dağından alan Büyük Zap suyu, önce güneybatıya doğru akar; daha sonra güneye dönerek Hakkâri il sınırlarına girer. Mordağ'ın batısında Nehil suyu ile birleştikten sonra Çukurca yöresinden Irak topraklarına girer. Zap suyunun kolları olan Avarobaşin, Şemdinli suları ve Hacıbey deresi, Irak topraklarında Büyük Zap'a karışır. Habur suyu Nordüz ve Faraşin platolarından doğar. Önce güneybatı yönünde akar, sonra güneye dönerek Irak topraklarına girer. Daha sonra Türkiye ile Irak arasında sınır oluşturacak şekilde akar ve Hezil suyunu alarak Siirt ilinin sınırları içinde Dicle nehriyle birleşir.

Cilo ve Sat dağlarıyla Karadağ üzerinde buzul ve krater gölleri vardır. En önemli buzul gölleri Gelyana, Sat, Seyithan, Golaşin ve Golan'dır.

FOLKLOR

Hakkâri, göç yollarının dışında olduğu için, folkloru yüzyıllardır değişmemiştir. Aşiret hâlinde yaşayan göçebelerin keçi kılından yapılan ve su geçirmeyen çadır topluluklarına zoma denir. Bunlar binlerce yıldır aynı biçimi sürdürürler. Aşiretlerin, binlerce hayvandan oluşan zengin sürüleri vardır; bu hayvanları yetiştirip satmakla geçinirler. Müzik ve dansları içli, hazin ve monotondur. Buralarda yaşayan halkın aslı Sumer Türkleri'dir. Van ve Mardin yörelerindeki türkü ve oyunlar buralarda da oynanıp söylenir. «Hey Hakkâri Hakkâri» ve «Ayvana serdim kilim» diye başlayan türküleri ünlüdür.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Ayvana serdim kilim
Gel otur benim gülüm
Ne dedim de darıldın
Lal oldun ağzım dilim

Ayvan evimdir benim
Ayvan meskenim benim

Ayvana serdim keçe
Yar gele burdan geçe
Hak yoluna üç kurban
Yar gele burdan geçe

Ayvan evimdir benim
Ayvan meskenim benim

İKLİM

Bütün ilde çok şiddetli kara iklimi egemendir. Bu iklim dağların yüksek kesimlerinde dağ iklimine dönüşür. Kışlar sert, sürekli ve bol karlıdır. Yazlar yağışsız, vadi tabanlarında boğucu sıcak, yükseklerde serin geçer. Kasım-mart ayları arasında kısa aralıklarla devamlı kar yağar. Yağmurlar en çok ilkbaharda ve sonbaharda yağar. İlin yıllık sıcaklık ortalaması 9,9°, şimdiye kadar görülen en yüksek ısı 38,8°, en düşük ısı —22,6°'dir. Hakkâri'de yıllık yağış ortalaması 791,7 mm'dir.

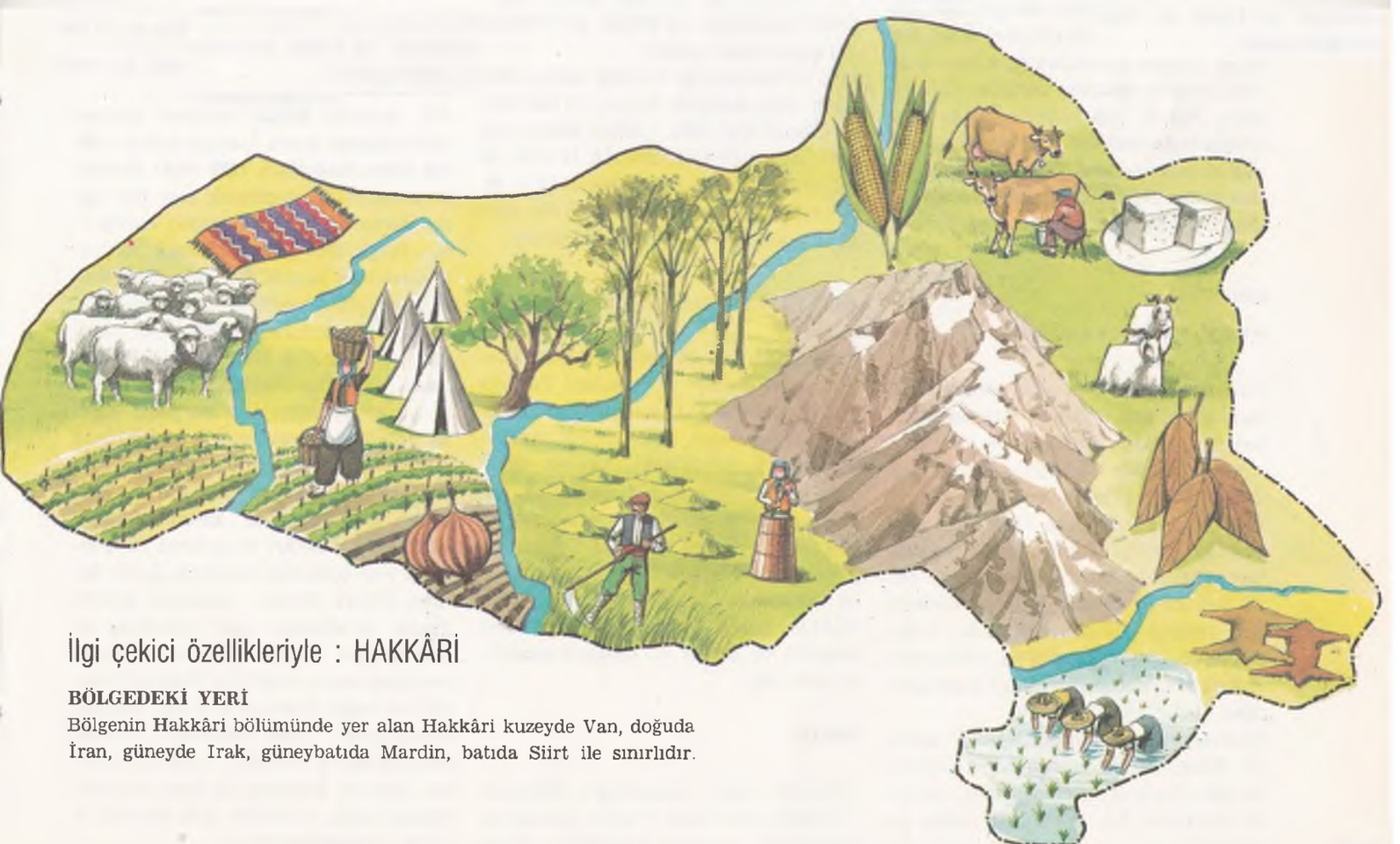

İlgi çekici özellikleriyle : HAKKÂRİ

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Hakkâri bölümünde yer alan Hakkâri kuzeyde Van, doğuda İran, güneyde Irak, güneybatıda Mardin, batıda Siirt ile sınırlıdır.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İlde çok az tarihî yapı vardır. En önemlileri Hakkâri kalesi ve Meydan medresesidir. Hakkâri kalesi şehre hâkim bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Kalede su sarnıçları ve arklar dikkati çeker. Meydan medresesi iki katlıdır. Ortasında bir avlu, bu avlunun çevresinde revaklı odalar vardır. Bu yapıların dışında Nasturiler'e ait kilise kalıntıları günümüze ulaşmış, Yüksekova'da değişik yerlerde iki koç heykeli bulunmuştur. Büyük Çiftlik köyü yakınlarında Urartular'dan günümüze ulaşan Haldi tapınağı, Gagevran köyü yakınlarında 2. yüzyılda kayalara oyularak yapılan kiliseler ilin diğer tarihî yapılarını meydana getirir. Hakkâri'de ayrıca Selçuklular'dan kalma tek gözlü bir de köprü vardır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Hakkâri dağlarının kuzey ve güney yamaçlarıyla vadi eteklerinde orman, funda ve çalılıklar vardır. Ormanların büyük bölümü tahrip edilmiş, durumdadır. İl, bitki örtüsü bakımından zengin değildir. En çok görülen ağaç, meşedir. Bunun yanında alıç, ardıç ve yabani meyva ağaçları görülür. Cilo dağının Büyük Zap vadisine bakan yamaçlarında baltalık ormanlar ve bozuk korular vardır. Dağlarda 3 000 m'den sonra bitki örtüsü azalır, 3 500 m'den itibaren kar kuşağına girilir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Hakkâri'de, iklim ve ekilebilecek alanların azlığı gibi nedenlerle tarım ürünleri miktarları çok düşüktür. Yaz mevsiminin kısalığı nedeniyle kışlık buğday ekilebilmektedir.

1950 yılında 1 500 ton civarında olan buğday üretimi 1980'de 3 200 tona yaklaşmıştır. İlde Zap suyu vadisinde çeltik yetiştirilmektedir. Sanayi bitkilerinin üretimi yok denecek kadar azdır. Sebze en çok Çukurca'da yetiştirilir. Ancak ilin bütün ihtiyacını karşılayamaz.

Meyvacılık ve bağcılık da gelişememiştir. Rüzgârlardan korunabilen vadi tabanlarında armut, elma, ceviz, dut gibi meyvalar, bir miktar da üzüm yetiştirilir.

Hakkâri'de ana ürünlerin üretim miktarı (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (3 180), arpa (720), mısır (429), darı (169), pirinç (207), Baklagiller (205), soğan (1 170).

1979'da Hakkâri'de üretilen meyva miktarı ise şöyledir (ton olarak): Elma (345), armut (270), dut (200), ceviz (7 000).

Sebze üretimi incelenince ilde 1980 yılında üretilen sebzelerin toplamının 7 200 ton olduğu görülür. Sebze türleri içinde en büyük yeri, 2 300 tonla domates üretimi alır.

Hakkâri topraklarının % 23'ü ormanlarla kaplıdır. Yaklaşık olarak 213 100 hektar kadar olan toplam ormanlarının % 10'u baltalık, geri kalanı bozuk koruluklardır.

İlde ayrıca 31 700 hektar dolayında fundalık bulunmaktadır.

Halkın % 90'a yakını tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Yaklaşık olarak tarımla uğraşan her aile aynı zamanda hayvancılık yapmaktadır.

Hakkâri yaylalarının yüksekliğine rağmen su ve ot bakımından zenginliği, hayvancılığın ana uğraş olmasına neden olmuştur.

İlde küçükbaş hayvanlardan koyun, (mor karaman) kıl keçisi, hayvancılığın ağırlık merkezidir.

1980'de Hakkâri'de hayvan varlığı şöyleydi (baş olarak): Koyun (1 030 880), kıl keçisi (347 390), tiftik keçisi (15 660), sığır (43 310), manda (1 024), at (15 220), katır (11 990), eşek (3 160), tavuk-horoz (132 855). Ayrıca 21 895 adet arı kovanı olduğu tesbit edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Hakkâri'de sanayi gelişmemiştir. İldeki başlıca sanayi kuruluşları Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'na ait Yüksekova süt fabrikası, Tekel genel müdürlüğünün Şemdinli'deki yaprak tütün bakımevi, otomobil, TV, buzdolabı bakım atelyeleri ve birkaç marangoz atelyesidir. Beytüşşebap'ta dokunan yünlü ve simli kilimler Avrupa çapında üne sahiptir.

Hakkâri ilinde kurşun, linyit, maden kömürü ve asbest ile bitümlü maddeler çıkarılır.

TARİH

Hakkâri ilinin bulunduğu topraklar İ.Ö. 2000 yıllarında Urartu krallığının egemenlik sınırları içindeydi. Daha sonra bu bölgede Mitanni ve Subartu krallıkları hüküm sürdü. Yöre zaman zaman Asurlular'ın ve Bâbilliler'in egemenliğine girdi. Medler İ.Ö. 600 yıllarında bölgeyi kendi egemenliklerine aldılar. Med krallığını ortadan kaldıran II. Kiros, bölgede Pers egemenliğini başlattı. İ.Ö. 331'de Pers egemenliğini sona erdiren Büyük İskender, Hakkâri yöresini Makedonya krallığına bağladı. İskender'in ölümünden sonra, komutanlarından Selevkos bölgeye egemen oldu. Ardından Part hanedanı yöreyi ele geçirdi. Bölge daha sonra, burada egemenlik kurmak isteyen Romalılar'la Partlar arasındaki savaşlara sahne oldu. Bunu Romalılar'la Sâsâniler arasındaki çatışmalar izledi. Araplar küçük beylikler hâlinde bölündükten sonra İran'da hüküm süren Büveyhoğulları (932-1062) Hakkâri yöresini ele geçirmek için çok uğraştılarsa da bunda başarılı olamadılar. Bölge 1054 yılında Büyük Selçuklu devletine katıldı. Bölgede daha sonra sırasıyla İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler egemenlik kurdular. Hakkâri 1534'te Osmanlı devletine bağlandıysa da 1535'te tekrar Safeviler'in eline geçti. Aynı yıl yöredeki aşiret beyleri, iç işlerinde serbest olmak koşuluyla Osmanlılar'a bağlandı. Bunlardan Hakkâri beyliği 18. ve 19. yüzyıllara kadar varlığını sürdürdü. Hakkâri ve çevresi 19. yüzyılda Van eyaletine bağlıydı. Şehir, Birinci Dünya Savaşı sırasında 1915'te Ruslar tarafından işgal edildiyse de 1918'de geri alındı. Mondros mütarekesinden sonra İngilizler Hakkâri Sancağı'na bağlı İmadiye ve Zaho kasabalarına girdi. 1926 yılındaki Ankara antlaşmasıyla, Musul, Irak'a verilince, Zaho ve İmadiye de Irak sınırları içinde kaldı. Hakkâri 1936 yılında il merkezi hâline getirildi.

HAKKÂRİ ADI NEREDEN GELİYOR

Arap tarihçisi İbn Havkal, buradan, yörede yaşadığı bilinen Hakkâr aşiretinin adı nedeniyle «Hakkârlar'ın beldesi» anlamına gelen Hakkâriye diye söz etmektedir. Hakkar aşiretinin varlığı bölgede hâlâ sürmektedir. İ.Ö. 7000 yılından bu yana yerleşim merkezi olan Hakkâri ili Osmanlılar'ca 1536 yılında alınıncaya kadar Hakkâriye adıyla anılıyordu.

KARS

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İlin 18 557 km² olan yüzölçümünün en büyük kısmını platolar kaplar. platoların toplamı ilin yüzölçümünün % 50'7'sine ulaşır. Kars topraklarının % 95'i tarıma elverişlidir.

İl, yüksek sıradağların doğu Anadolu ile Karadeniz bölgesini birbirinden ayırdığı bölgede yer almıştır. Sönmüş volkanların doldurduğu çukurlar düzgün ovalar meydana getirmiştir. Dağlar kalın bir toprak tabakasıyla kaplıdır. Bu durum yüksek alanlarda da tarım yapılmasına imkân sağlamaktadır.

Bol yağış alan iklim özelliği, ili bölgenin çayır ve ot ambarı yapmıştır. Yakın çevre illerin de ot ihtiyacının karşılanmasında Kars'ta yetişen çayır ve otların etkisi büyüktür.

Çok eski zamanlardan kalma Kars kalesi Türkler tarafından onarılmış ve askeri üs olarak kullanılmıştır.

KİMLİK KARTI 36

Nüfusu : 728 734 (1985)
Yüzölçümü: 18 557 km²
Nüfus yoğunluğu : 39

Otomatik telefon kodu : 2181

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	102 286	113 829	21,38
Aralık	16 282	17 927	19,25
Ardahan	62 600	61 273	—4,29
Arpaçay	58 982	58 777	—0,70
Çıldır	34 987	32 787	—12,99
Digor	27 104	31 038	27,11
Göle	58 168	54 571	—12,77
Hanak	35 566	34 360	—6,90
Iğdır	77 887	91 509	32,24
Kağızman	46 612	50 531	16,15
Posof	23 389	22 572	—7,11
Sarıkamış	66 480	67 119	1,91
Selim	33 511	34 558	6,15
Susuz	23 087	23 557	4,03
Tuzluca	33 297	34 326	6,09

Coğrafi konum : 39° 22′ ve 41° 37′ kuzey enlemleri ile 42° 10′ ve 44° 49′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 38,2
İlin en yüksek yeri: Büyük Ağrı tepesi (5 123 m)
Ovalar: % 11,1
Platolar: % 50,7

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 94,9
Orman alanları: % 4,8
Ekili ve dikili alanlar: % 21,6
Çayır ve meralar: % 68,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 5,1

Yıllık yağış ortalaması: 527,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 4,2°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, Baklagiller, şeker pancarı, pamuk, patates, şalgam, turp, havuç, lahana, domates, biber, patlıcan ve çeşitli meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Süt ürünleri, çimento, dokuma, sanayi ürünleri, yem, deri, et, orman ürünleri.

Ovalar, genellikle akarsu vadilerinde sıralanmıştır. Fakat bu ovalardan Karadeniz ikliminden etkilenen Posof ovası ile Aras vadisindeki Iğdır ovası dışındaki ovalarda tarım yapılamaz. Bu iki ovada ise meyvacılık, sebzecilik ve tahıl tarımı yapılır.

İl alanının % 38,2'si dağlarla kaplıdır. Ağrı dağının 5 165 m'ye ulaşan doruğunun bulunduğu kuzey yamaçları Kars ili sınırlarındadır.

İli oluşturan yapı yüksek platolar ve bunların üzerinde yükselen dağlardır. Bu yüksek dağların adları ve yükseklikleri şöyledir: Aladağ (3 138 m), Akbaba (3 023 m), Allahuekber (3 120 m), Dumanlıdağ (2 699 m), Koldağ (3 033 m), Kısır (3 197 m), Süphan (2 909 m), Uğurlu (2 803 m), Yağlıca (2 961 m), Zor (3 196 m).

İl yüzölçümünün % 11,1'ini ovalar, 50,7'sini platolar kaplar.

Tarıma elverişli ovaları Iğdır ve Posof ovalarıdır. Başlıca ovalar: Aras vadisindeki Iğdır, Kura vadisindeki Göle (yörede Göle düzü denir), Haçuvan, Ardahan ve Yolgeçmez boğazındaki Kars ovalarıdır.

Iğdır ovası ile Posof ovası dışındaki ovalar genellikle 1 800-2 000 m'nin üzerinde yüksekliklerde bulunduğundan uzun ve sert geçen kışların, kısa süren yazların etkisiyle buğday ve arpa dışında tarım ürünlerine elverişli

değildir. Bu alanlar hayvancılığın gelişmesi için gerekli olan otu ve çayırı sağlayan meralar olarak yararlı olmaktadır.

Akarsu boylarınca sıralanan platolar, il yüzölçümünde en büyük kesimi oluşturur. En önemli platolar Kars ovasını iki yönden kuşatan Kars platosudur; Arpaçay vadisine ve Bergedikler ovasına kadar uzanır. Erzurum-Kars yaylası olarak bilinen bölge birleşik plato alanlarıdır. Keldağ, Hacıhalil dağı, Allahuekber dağı, Akbaba dağlarının zirvelerinin altında kalan kesimlerde birçok plato vardır.

AKARSULAR VE GÖLLER

En önemli akarsuları Aras, Arpaçay ve Kura ırmağıdır. Bingöl dağlarından çıkıp, Iğdır ovasından sonra ülkemizi terk eden Aras ırmağının sınırlarımız içindeki uzunluğu 435 km'dir.

Arpaçay, Arpagel gölünden çıkar, Karahan ve Kars çayı ile birleşerek Aras nehrine katılır.

Göle, Merdinik yöresinden doğan Kura ırmağı, Kurtkale'den sınırlarımızı terk eder.

İlin en önemli gölleri: Aktaş, Aygır, Çıldır, Kuyucak ve Turna gölleridir. Bunların içinde en büyüğü Van gölünden sonra bölgenin en büyük gölü olan Çıldır gölüdür. 1 595 m yükseklikteki gölün yüzölçümü 120 km²'dir.

İKLİM

Kars ilinde bölgede egemen olan kara ikliminin bütün özellikleri görülür. Sibirya yüksek basıncının etkisinde bulunan ilde kışlar uzun, soğuk ve yağışlıdır. Yazlar ise nisbeten serin geçer. Bu ilimizde mevsimler, yaz, kış diye ayrılır. Bunun nedeni ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinin çok kısa sürmesidir. Yalnız Iğdır bu genellemenin dışında kalır. Iğdır yöresinde iklim daha yumuşak, yağışlar daha azdır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Sarıkamış, Göle, Ardahan ve Posof'un çevresinde bulunan dağlarda iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar vardır. Kağızman'da ve Ağrı dağı eteklerinde meşe ağaçlarının yoğun olduğu ormanlar yer alır.

Kars ilinde dağların zirvelerine doğru gidildikçe, soğuk bozkır alanları ortaya çıkar. Bu alanlar yılın büyük kısmını kar altında geçirirler. Kar altında kalan çayır bitkileri karların erimesi sonucunda hızla gelişerek çevreyi kaplar. Bu alanlar hayvancılık için çok elverişlidir. İlin güneyinde bulunan sıradağlar, güneyin sıcak ikliminin ile sokulmasını engellediğinden, yaz ayları serin geçer. Bunun sonucu olarak da çayır ve otlaklar hiçbir zaman kurumaz.

Kars'ta, Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Kâzım Karabekir Paşa'nın heykeli.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Kars'ta çalışan nüfusun en büyük kısmı tarımla uğraşır. Tarım ve hayvancılık yerleşik ailelerin değişmez uğraşısıdır.

Kars, Posof, Iğdır ovaları ilin tarım ambarlarıdır. Özellikle Iğdır ovası, yalnız tahıl değil, pamuk, şeker pancarı gibi sanayi bitkilerinde de oldukça verimlidir. Posof ilçesinde mısır, patates, ayçiçeği üretilir.

Yükseklik açısından ilin büyük bir bölümü (Iğdır, Posof hariç) 1 800 metre dolaylarındadır. Bu yüksekliğin getirdiği iklim ve diğer özellikler nedeniyle bu bölümlerde yalnız arpa ve buğday yetiştirilir.

İl geneli ile kıyaslandığı zaman ekili alanların, ilin sadece % 21,6'sını oluşturduğu görülür. Kars'ta tarım yapılan alanlar 2 500 m'lik yüksekliklere kadar çıkmaktadır. Bu durum toprağın o yükseklikte bile nemini koruyabilmesinin sonucudur.

Bölgenin ortak özelliği olan tarım ve hayvancılık Kars'ta da görülür. Yalnız Kars'ta tarım, hayvancılıktan sonra gelir. Ancak gerek hayvancılıkta, gerekse tarımda çağdaş araç ve yöntemler kullanılmadığından bu alanda ulaşabileceği noktaya ulaşamamıştır.

1 855 700 hektarın üzerindeki alanının ancak 401 000 ha civarındaki kısmını tarıma ayıran Kars, 1 272 000 hektarını çayır ve meralara ayırmıştır.

İlin en çukur yeri olan Iğdır ovası, iklim yönünden de ilin en ılık yeri oluşu nedeniyle tarıma en elverişli bölgesidir. Ayrıca vadisinde bulunduğu Aras ırmağından yapılan çağdaş sulamayla, buğday, arpa gibi tarım ürünleri dışında şeker pancarı, pamuk gibi sanayi bitkileri de yetiştirilmektedir. Aynı bölgede olan Tuzluca ve Kağızman'da da aynı özellikler görülür.

Tahıllardan, arpa, buğday, çavdar; Baklagiller'den daha çok fasulye ve fiğ; sanayi bitkilerinden şeker pancarı, ayçiçeği, pamuk, patates; sebzelerden turp, havuç, şalgam, lahana, ıspanak, kabak, domates, biber, patlıcan, marul gibi yaz sebzeleri ve karpuz kavun yetiştirilir. Meyvacılıkta Kars ayrı bir özellik gösterir. Burada çilek ve üzüm gibi soğuk iklimi sevmeyen meyvalar yetiştirilebilmiştir. 1980 yılında meyva veren 459 000 ağaçtan 7 700 ton meyva alınmıştır. Meyva üretiminin % 50'sini elma meydana getirir. Sebze ve meyva üretimi iç tüketime yöneliktir.

Kars'ta yetişen ana ürünlerin üretim miktarı (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (118 787), arpa (78 080), Baklagiller (1 526), şeker pancarı (180 774), pamuk (saf, 1 581), pamuk (tohum, 2 590), patates (87 536).

Kars'ta hayvancılık en önemli geçim kaynağıdır. Ülkenin toplam koyun varlığının (1980 yılında) % 4,5'i, sığır varlığının ise % 6'sı bu ilimizdedir. Fakat bu sayılar ulaşılması gereken sayıların altındadır. Bunun da en büyük nedeni canlı hayvan ticaretidir. Özellikle SSCB ve İran en büyük alıcıdır. Bunun dışında, gelişmiş çağdaş üretim yöntemlerinin kullanılmayışı ikinci etkendir. Hayvan varlığının yüksek olduğu ilde hayvan ırklarının tümü ıslah edilmemiştir.

İlde koyun ırkında mor karaman ırkı çoğunluktadır. Bunların dışında mazik, herik ırkları da vardır. Siyah kıl keçisi üretimi de önemlidir.

1980 yılında Kars ilindeki hayvan var-

KARS ADI NEREDEN GELİYOR

Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerindendir. Kars adının kökeni olduğu iddia edilen Karsak sözü, Dağıstan'dan gelerek buraya yerleşen Karsak oymağı ile ilgilidir. Ayrıca Gürcüce «Kapı Şehri» anlamına gelen Karis Kalaki'den de geldiği iddialar arasındadır. Ancak birinci iddia akla daha yakın görünmektedir.

FOLKLOR

Kars ilinin bulunduğu bölgede, eski çağlardan bugüne kadar değişik topluluklar yaşamış, buna bağlı olarak folklor da bu topluluklardan etkilenerek gelişmiştir. Yerel kadın kıyafetinin başlıca parçaları dayra, döşlük, üçetek, tuman, leçek, dinge denen puşi ve renkli yün çoraptır. Yerel erkek kıyafetinde ise kalpak, şalvar, köynek başlıca parçaları oluşturur. Halk oyunları genellikle bar türündedir. İlde oynanan başlıca oyunlar çepik, aşırma, lezgi ve düzbardır. «Kars'a giderim Kars'a», «Bulguru kaynatırlar» ve «Ammcn avcı» türküleri ünlüdür.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Kars ilindeki tarihî eserlerin hemen bütünü Ruslar tarafından yakılıp yıkılmıştır. Eski ve yeni Kars adlarıyla anılan iki mahalleden meydana gelen şehrin yeni kesiminin düzgün caddeler ve taş yapılarla modern bir görünüşü vardır. Eski mahalle ise plansız, eğri büğrü sokaklar ve bakımsız ev toplulukları durumundadır. Çok eski çağlardan kalan Kars kalesi, Selçuklu Türkleri ve sonradan da III. Murat tarafından yeniden yapılırcasına onarılmıştır (16. yüzyıl). İç ve dış kalede 16 burç bulunmaktadır. Kars şehrindeki en önemli tarihî eserler, III. Murad'ın yaptırdığı Evliya camisi (1579) ve Ulucami'dir. Ulucami Ermeniler tarafından hasara uğratılmıştır. Künbet (Kethüda) camisi de önemli eserler arasında yer alır. 10. yüzyılda kilise olarak yapılmış bulunan bu yapı, 1579'da cami durumuna getirilmiştir. III. Murat tarafından yaptırılan ve Kars suyunun iki yakasını birleştiren üç gözlü taş köprü de ilin önemli tarihî eserleri arasındadır. 18. yüzyıl Osmanlı eserlerinden İlbeyi ve Cuma hamamları da anılmaya değer tarihî eserlerdir. İl merkezinin 50 km doğusundaki Ani şehrinde Ermeni krallığı çağından (10. yüzyıl) kalma bir kale, kilise ve daha başka yıkıntılar vardır. Tarihî değerleri yüksek olan bu yıkıntılar üzerinde arkeolojik incelemeler yapılmıştır

İlgi çekici özellikleriyle : KARS

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Erzurum-Kars bölümünde yer alan Kars kuzeyde ve doğuda SSCB, güneydoğuda İran, güneyde Ağrı, batıda Erzurum ve Artvin ile sınırlıdır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Sallana sallana gelir geçersin
Ele yan yan bakma meni üzersin
Evvel benim idin şimdi gaçırsan
Neden uzaklardan bakan men oldum

Gözleri güzel kız
Saçları sarı kız
Gel gidek bize

Seherde uğradım yârin yanına
Tutmadı dillerim diyem yâr eylen
Söylediğin sözde niçin durmadın
Hey insafsız kız bahtı kara kız

Gözleri güzel kız
Saçları sarı kız
Gel gidek bize

lığı şöyledir (baş olarak): Koyun (2 179 910), kıl keçisi (160 290), manda (35 089), sığır (945 974), at (63 330), eşek (22 860), tavuk-horoz (1 005 528). Ayrıca 49 235 arı kovanı tesbit edilmiştir.

Aynı yıl ilde elde edilen hayvansal ürünler de şöyledir (ton olarak): Süt (282 775), bal (835), koyun eti (315), sığır eti (650). Ayrıca 26 780 000 yumurta, 29 340 koyun derisi ve 19 900 sığır derisi elde edilmiştir. Süt ürünlerinden özellikle kaşar peyniri ile ünlü bir ilimizdir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İlin en önemli gelir kaynağının hayvancılık ve tarım oluşu nedeniyle sanayi pek gelişememiştir. 1980 yılında 300 ton süt ürünü üretilmiştir. 1972'de üretime geçen çimento fabrikası 250000 ton üretim kapasitesi ile çalışmaktadır. Kars et kombinası yıllık 30 000 kesim kapasitesi ile hizmete girmiştir (1974).

Ayrıca 1980 yılında üretime geçen yem fabrikası, Iğdır iplik tekstil sanayii kuruluşunu saymak gerekir.

Deri işleme, tuğla, ayakkabı imalâtı önemlidir.

İlde tuz, alçıtaşı, perlit, manyezit, asbest, arsenik gibi madenler bulunmaktadır. 1980 yılında işletilen tek maden kaynağı tuz idi.

TARİH

Taşköprü köyünde yapılan kazılar sırasında ele geçen yazıtların incelenmesinden, Urartu Kralı I. Argişt döneminde bugünkü Kars yöresinin Urartu devleti sınırlarına girdiği anlaşılmaktadır. Med Kralı Keyaksar döneminde Med egemenliğine girdi. Daha sonra Persler'in Areks Krallığı'nın, Arsaklılar'ın, Sâsâniler'in yönetimine girdi.

Kura nehri Kars'ın güzel bir ilçesi olan Ardahan'ın içinden geçer.

Şehir 1060'dan sonra Selçuklular'ın, Gürcüler'in, Bizanslılar'ın sınırları içinde görülür.

1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi sırasında Osmanlı devletinin sınırlarına girdi. Bir süre sonra Şah Tahmasp'ın oğlu İsmail Mirza kaleye girerek halkını kılıçtan geçirdi. Osmanlı ordusu tekrar yöreye girerek düzeni sağladı.

1579'da Lala Mustafa Paşa 100 000 kişilik ordusuyla Kars'a gelerek Kars kalesini onardı. Şehri okul, su yolu, cami, kışla gibi yapılarla bayındır hâle getirdi.

1604'te Şah I. Abbas şehri alarak yakıp yıktı. Osmanlı ordusunun Kars'a doğru geldiğini duyunca şehri terk etti.

1632-1641 yıllarında eyalet olan Kars, 19. yüzyıl boyunca Ruslar'ın saldırı ve tehditleriyle karşı karşıya kalmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan bu saldırılar, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Tiflis üzerinden ilk saldırıları yapan Rus orduları Kars'ın kenar mahallelerine kadar sokuldu (1807); ama Kars halkının, Türk askeriyle birlikte kahramanca karşı koyması sonucunda çekilmek zorunda kaldı. Ruslar 1828 yılında Kars'a ikinci defa saldırarak şehri ele geçirdiler. İki yıl düşman elinde kalan Kars, iki devlet arasında yapılan Edirne antlaşmasıyla geri verildiği zaman, şehrin dörtte üçü yıkılmış, nüfusu da aynı oranda azalmıştı. Ruslar 1855 yılında Kars'a tekrar saldırdı; ancak bu saldırı, Kars halkı ve Türk askeri tarafından geri püskürtüldü. Türkiye ile Rusya arasındaki en kanlı çatışmalardan biri de, 1877-1878 yılları arasında geçen savaştır. Eski takvime göre 1293 yılında yapıldığı için, 93 Savaşı adıyla anılır. Bu savaş sonunda yapılan Berlin antlaşmasıyla, Artvin ve Batum illeriyle birlikte Kars ili de savaş tazminatı olarak Ruslar'a bırakıldı. Rusya'da Çarlık yönetiminin yıkılmasından sonra, yeni hükümetle yapılan Brest Litovsk antlaşması sonucunda (3 Mart 1918) Artvin, Batum ve Kars Türkiye'ye geri verildi. Ancak bu defa, İngilizler'in kışkırtmasıyla Ermeniler harekete geçti. Kars Kurtuluş Savaşı sırasında, 30 Ekim 1920'de kesin olarak kurtarıldı; 16 Mart 1921'de yapılan Moskova ve 13 Ekim 1921'de yapılan Kars antlaşmalarıyla Kars ili ve çevresinin sınırlarımız arasına katıldığı resmen kabul edildi.

MALATYA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Düzgün sıralar hâlinde uzanan dağlar, Malatya ovasını kuzeyden, güneyden ve batıdan çevreler. Bunların doğal konumu olarak da, dağlar ve platolar, ilde % 81'in üzerinde bir alanı kaplar.

Akarsuların derin vadilerle yardığı güneydoğu Toroslar'ın kuzey-güney uzantıları ilin fiziki görünümünü şekillendirir. İlin yüzölçümünün % 45,5'ini kaplayan dağlardan önemlilerinin adları ve yükseklikleri şöyledir: Beydağı (Şillan tepesi 2 545 m), Derbent dağı (2 482 m), Karakaya tepesi (2 424 m), Göldağı (2 402 m), Gayrıktepe (2 306 m), Akçabacalı tepe (2 164 m), Kepez dağı (2 140 m), Korudağ (2 100 m).

Bunların dışında Doyuran, Alibaba, Kuşkaya, Kuşucakbaşı tepeleri vardır. Bunlar da yükseklikleri 1 500 m ile 1 900 m arasında değişen tepelerdir.

İldeki ovalar, doğu Anadolu ovalarının ortak iklim özelliğini taşır. Yazlar kısa ve serin, kışlar sert ve uzun olur. Bu iklim özelliği nedeniyle ovalarda sınırlı meyvacılık ve buğday, arpa gibi tahıl üretimi yapılabilir.

Söğütlü çay vadisiyle birleşmesi sonucunda genişleyen Fırat vadisi, ovalar oluşturmadan devam eder. Ülkenin en önemli vadilerinden biri olan Fırat vadisinde karpuz ve kavun yetiştirilir. Kömürcü boğazından sonra vadi il sınırları dışına çıkar.

Sultan suyu vadisinin iki yanında bulunan irili, ufaklı düzlüklerin hepsi birden Doğanşehir ovasını meydana getirir.

Fırat vadisi ile Sultan suyu ve Tohma vadileri arasında kalan alan Malatya ovasıdır. Yüzölçümü 830 m"ye ulaşır. Malatya ovasının doğusundan Kömürhan boğazına kadar Fırat nehrinin oluşturduğu düzlüklere İzoli ovaları denir.

Yörede «Mığdı Düzü» diye adlandırılan Tohma vadisi Sivas ilinden başlar.

Malatya'nın modern bir görünüşü

KİMLİK KARTI 44

Nüfusu : 687 869 (1985)
Yüzölçümü : 12 313 km²
Nüfus yoğunluğu : 56
Otomatik telefon kodu : 821

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	287 381	342 299	34,98
Akçadağ	57 463	59 905	8,32
Arapkir	22 634	21 017	—14,82
Arguvan	19 282	18 492	—8,37
Darende	55 263	58 941	12,89
Doğanşehir	48 556	57 945	35,36
Hekimhan	43 653	51 002	31,12
Pötürge	49 756	47 864	—7,75
Yeşilyurt	23 008	30 404	55,75

Coğrafi konum : 38° 45′ ve 39° 08′ doğu boylamları ile 37° 54′ ve 39° 03′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 45,5
İlin en yüksek yeri: Bey dağı (5 545 m)
Ovalar: % 12,9
Platolar: % 41,6

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 96,2
Orman alanları: % 10,9
Ekili ve dikili alanlar: % 30,7
Çayır ve meralar: % 54,6
Tarıma elverişsiz alanlar: % 3,8

Yıllık yağış ortalaması: 382,6 mm
Yıllık ısı ortalaması: 13,7°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, şeker pancarı, tütün, kayısı.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma sanayii ürünleri, sigara ve şeker.

Malatya ilinin toprakları çorak bir araziyi kaplar. Resim il merkezinden bir köşeyi tesbit ediyor.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlin en önemli akarsuyu, Elazığ iliyle sınır çizen Fırat nehridir. Cumhuriyet döneminde yapılan İsmet Paşa köprüsü (1933), bu iki il arasındaki ulaşımı sağlar. İlin ikinci derecedeki akarsuları: Arapkir çayı, Hekimhan ilçesinden geçen Davulgan suyu ile Sivas topraklarından malatya sınırlarına girerek Fırat nehrine dökülen 196 km uzunluğundaki Tohma suyudur.
İlde göl olarak sadece iki tane baraj gölü vardır.

İKLİM

İlde kara ikliminin belirgin özellikleri görülür. Yalnız, Malatya ovasında daha ılık (Akdeniz iklimine yakın) bir iklim egemendir. Buranın dışında bütün ilde kışlar soğuk ve yağışlı, yazlar kurak ve sıcak geçer.
Mayıs-ekim aylarına kadar olan süre sıcak aylardır. Yıllık ısı ortalaması 13,7°'dir.
İlkbaharda daha fazla yağış alan ilde yıllık yağış ortalaması 382,6 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Eski çağlarda yeşil ormanlarla kaplı olan topraklar, bugün tamamen yok olmuş, yeşil alanların yerini bozkırlar almıştır.
İlde egemen olan ağaç tipi meşe, vadilerin yamaçlarında ardıçlardır. Sultan suyu vadisinde kızılçama da rastlanır. Akarsuya yakın olan vadi yataklarında kavak ve söğüt ağaçları yetişir.
Yüzyıllar önce yemyeşil bir örtüye sahip olan ilde bugün bozkırlar hâkimdir. Kesilen, yakılan ormanların yerlerinde kara ikliminin de etkisiyle yeni ağaçlar yetişememiş, bazı yerlerde çıplak kayalıklar meydana çıkmıştır.
Malatya'nın yüzölçümünün % 1,9'u ormanlık alanlardır. 23 000 hektarın da altında olan bu alan Pötürge, Doğanşehir ve il merkezinde toplanmıştır.
Meşe ve kızılçamdan oluşan normal koru ve baltalık alanlar il ormanlarının % 10'una ulaşmaktadır. Geriye kalan % 90'ı ise bazı korular ve baltalıklardır.
İlde asıl yeşil alanı sağlayan fundalıklardır. Yaklaşık 135 000 hektara ulaşan fundalıklar orman alanının yüzdesini arttırarak % 10,9'a ulaştırır.
İlin güneyini tamamen kaplayan Malatya, Torosları'nda meşe, ardıç ağaçlarına rastlanır. Yine bu dağlar üzerindeki platolarda zengin çayırlar vardır. Malatya'nın güneybatısındaki, batısındaki dağlar ve platolar, bitki örtüsü bakımından zengin değildir. Buralarda yer yer yabani meyva ağaçlarına, söğüt ve kavaklara rastlanır.
İlin kuzeyinde yer alan dağlardaki bitki örtüsü, batıdaki dağlara göre daha zengindir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İlde tarım, doğal koşullara bağımlıdır. Üretim tümüyle modern araç ve gereçlerle bütünleşememiş, büyük tüketim merkezlerinin uzaklığı, nakliye ve pazarlama gibi sorunlar doğurduğundan yeterince gelişme gösterememiştir.
Akarsulardan sulamada yeterince yararlanılamamakta, bu da tarımı doğal yağışlara bağımlı kılmaktadır.
Toprak-su'nun 1980 yılı saptamalarına göre il yüzölçümünün yaklaşık olarak % 96,2'si tarıma elverişli alanlardır. Bu rakam 1 231 300 hektara yakın olan il topraklarının 1 185 000 hektarında tarım yapılabileceği gerçeğini ortaya koyar.
İlde en çok buğday ve arpa gibi tahıllar ekilir. Baklagiller'den fasulye, nohut; sanayi bitkilerinden şeker pancarı, tütün ve patates ekilmektedir. Özellikle 1939 yılında kurulan Malatya sigara fabrikası tütün ekimini iyice özendirmiştir.
Malatya ilinde ana ürünlerin üretimi (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (200 608), arpa (26 929), nohut (5 818), fasulye (10 444), tütün (4 077), şeker pancarı (89 374), patates (14 873).
İlde sebze üretiminin yoğun olduğu yerler, Darende, Yeşilyurt ve Merkez ilçesidir. Taşkın zamanlarından sonra çevresinde kumlu bir alan bırakan Fırat nehrinin çekildiği alanlarda karpuz ve kavun ekilir. Sebzecilik ilin ihtiyacını karşılayabilecek durumdadır. Kayısısı ile ün yapan Malatya'da portakal, elma, armut, kiraz, vişne, dut, ceviz, zerdali gibi çeşitli meyvalar yetiştirilir.
Başta merkez ilçesi ile Eski Malatya arası olmak üzere Darende, Pötürge, Akçadağ, Hekimhan, Yeşilyurt, Argu-

MALATYA ADI NEREDEN GELİYOR

Eski bir Hitit şehri olan Malatya'nın adı, Hititçe Maldiya (Maldija), kelimesinden gelir. Asurlular ve Urartular sonradan bu kelimeyi Milidya, Melid, Melidi ve Melidu biçiminde söylemişlerdir. Romalılar aynı bölgeye Melita ya da Melitene; Araplar, Malatiyye demiş;bu isim, Türkler tarafından Malatya'ya çevrilmiştir.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Aslantepe'de yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Hititler'e ait bir saray kalıntısı ve çeşitli kabartmalar, heykeller bulunmuştur.
Roma imparatoru Konstantin tarafından başlanılan ve Justinianus tarafından bitirilen surlardan bugün pek az kalıntının yanısıra 14. yüzyıla ait bir Türk sarayının da kalıntıları vardır. Arapkir ilçesinde ki Ulucami'nin İlhanlılar'a ait olduğu sanılmaktadır (1334).

Adile Hatun camisi Memlûklar'dan kalma tarihî bir eserdir. 1374'te yapıldığı sanılmaktadır. Yeni cami şehir merkezindeki camidir. Söğütlü camisi de Yenicami gibi Selçuklu Türkleri'nden kalma bir eserdir. Aynı şekilde Hekimhan'daki Kervansaray da Selçuklu eserlerindendir.
Pınarbaşı, Asude çavlanı, Aspuzu bağları gibi piknik yerleri vardır. Ayrıca her yıl şehrin simgesi hâline gelen kayısı için «kayısı festivali» düzenlenir.

FOLKLOR

Malatya ilinin folkloru, bulunduğu yer sebebiyle, hem Anadolu'da, hem de Mezopotamya'da yaşayan uygarlıklardan etkilenmiştir. Yerel kadın kıyafetinin başlıca parçaları kara çarşaf, peştamal, zıbın, başa giyilen ve küllüki denen festir. Erkekler ise yerel kıyafet olarak papak, yelek, şalvar giyer. Halk oyunları halay türündedir. İlde oynanan başlıca halk oyunları papuri, kaşengi, ağırlamadır. «Armudu taşlayalım», «Yüksek ayvanlarda bülbüller öter» ve «Kaleden kaleye şahin ucurdum» türküleri ünlüdür.

İlgi çekici özellikleriyle : MALATYA

BÖLGEDEKİ YERİ
Bölgenin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Malatya kuzeyde Sivas ve Erzincan, doğuda Elazığ, güneyde Diyarbakır ve Adıyaman, batıda Kahramanmaraş ve Sivas illeriyle sınırlıdır.

van ilçelerinde meyva yetiştiriciliği gelişmiştir.
Özellikle kayısı ile ün yapan Malatya'da yetişen kayısı türleri 1 — Hacıkız, 2 — Hasanbey, 3 — Hacıhaliloğlu, 4 — Çöloğlu, 5 — Kurukabuk kayısılarıdır. 1980 yılında Malatya'da sebze üretimi (ton olarak): Lahana (2 855), patlıcan (3 310), hıyar (6 315), domates (11 220), fasulye (2 269), kavun (14 175), karpuz (32 640).
Aynı yıl ilde yetiştirilen meyva türleri (ton olarak): Kayısı (29 482), elma (8 236), armut (7 369), zerdali (2 675), ceviz (4 983), dut (4 911), üzüm (30 085).
İl topraklarının % 54,6'sını kaplayan çayır ve meralar, kuruluşu Osmanlılar'a kadar uzanan Sultansuyu harası ve yem fabrikasına rağmen hayvancılık yeterince gelişmemiştir. Bunun nedeni, halkın tarıma hayvancılıktan daha çok önem vermesi, yüksek yem fiyatları, hayvansal ürünleri işleyen kuruluşların yetersizliği ve halkın bu konuda yeterince aydınlatılmamış oluşudur.
Malatya'da daha çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Koyun ırkından Akkaraman ırkı yaygındır.
Koyun ve keçiden sonra sığır gelir. Kümes hayvancılığı ve arıcılık eski yöntemlerle sürdürüldüğünden yeterince gelişmemiştir.
İlde 1980 yılında saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): Koyun (581 480), kıl keçisi (181 860), sığır (187 930), at (5 450), eşek (14 320), tavuk-horoz (561 994), katır (8 930). Ayrıca 43 333 arı kovanı olduğu anlaşılmıştır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Cumhuriyetin ilk yıllarında Malatya sanayi yönünden oldukça yoksul bir ilimizdi. 1939 yılında üretime açılan Tekel sigara fabrikası ve Malatya pamuklu sanayii kuruluşu ilde sanayileşme yönünde atılan ilk adımlar olmuştur denebiliriz.
İlde bugün gıda sanayii, süt ve yem fabrikaları, kayısı kurutma tesisleri, şeker, ispirto ,un, meşrubat fabrikaları ve et kombinası bulunmaktadır. Bunların dışında tuğla fabrikası, demiryolu atelyeleri, küçük atelyeler, el tezgâhları mevcuttur.
Malatya maden açısından zengin bir ildir. Demir, krom, kurşun, bakır ve amyant çıkarılır. En zengin demir yatakları ilin Hekimhan ilçesindedir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Gezmedim yorulmadım —Cemil—
Boş yere kırılmadım —Cemil—
Sana benzer dünyada —Cemil—
Bir başka bulamadım —Cemil—

Anan öle —Cemil—
Baban öle —Cemil—
Yetim kalasın —Cemil—
Benim olasın —Cemil—

Kayalıkta bir kuş var —Cemil—
Kanadında bir kuş var —Cemil—
Yarim gitti gelmedi —Cemil—
Elbet bunda bir iş var —Cemil—

Anan öle —Cemil—
Baban öle —Cemil—
Yetim kalasın —Cemil—
Benim olasın —Cemil—

TARİH

İlin yakınlarındaki Aslan tepe (Yığma tepe) höyüğünde yapılan arkeolojik kazılarda Hitit uygarlığının izlerini taşıyan bir saray kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (1932-1938). İ.Ö. 13. yüzyıldan kalan bu kalıntı Malatya ilinin bulunduğu bölgenin, uzun süre Hitit imparatorluğu sınırlarında kaldığını ortaya koymaktadır.
Hititler'den sonra Malatya, Kargamış krallığının sınırlarına girdi. Bunu Mitanniler, Hurriler, Bâbilliler ve Asurlular'ın bölgedeki egemenlikleri izledi. Daha sonra Med ve Pers imparatorluklarının ele geçirdiği bu topraklar İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Büyük İskender'in Makedonya imparatorluğuna katıldı.
Büyük İskender'in ölümü (İ.Ö. 323) üzerine parçalanan Makedonya imparatorluğunun yerine Selçuklular, Kommagene kralları, İranlı Partlar ve Sâsâniler bu topraklarda egemenlik kurdular. Romalılar'ın bütün Orta Doğu'ya yayıldığı çağda Malatya yöresi bu imparatorluğun sınırlarında kaldı. Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra, bütün Anadolu gibi Malatya da Bizans imparatorluğuna geçti (395). Bizans'ın önemli bir eyalet merkezi, İran'a karşı da güçlü bir kalesi olan şehir Sâsâni kralı I. Husrev'in saldırılarından kurtulamadı (575). 7. yüzyıl ortalarında Arap komutanı Habib İbn'i Mesleme tarafından Bizanslılar'dan alındı.
1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'da egemenliklerini kuran Türkler, Malatya'yı da ele geçirdiler. 40 yıl kadar Danişmendoğulları'nın egemenliğinde kalan il daha sonra Selçuklu devletinin egemenliğine girdi. Ardından sırasıyla İlhanlılar'ın, Memlûklar'ın ve Dulkadıroğulları'nın yönetimine geçen yöre 1401'de Timur orduları tarafından işgal edildi. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı imparatorluğuna katıldı. Bundan sonra merkezi Kahramanmaraş'ta bulunan Dulkadir beylerbeyiliğine bağlı beş sancaktan biri oldu. Ardından Mamure't-ül Aziz (Elazığ) eyaletine bağlandı. Cumhuriyet döneminde Malatya il oldu.
Bugünkü Malatya şehri 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Aspuzu adıyla anılan küçük bir sayfiye durumundaydı. Halk kış mevsimini Eski Malatya denen şehirde geçirir, yazın Aspuzu'daki bağlara taşınırdı.
1838 yılı yazında Eski Malatya'dan bağların bulunduğu Aspuzu'ya taşınan halkın boş bıraktığı Eski Malatya'daki evlerine, birlikleriyle Elazığ'dan gelen Hafız Paşa yerleşti. Ordunun konaklaması uzadığı için halk kışı bağ evlerinde geçirmek zorunda kaldı. Bağ evlerini kışın da oturulabilecek hâle getiren halk bir daha Eski Malatya'ya dönmedi. Malatya bugün yemyeşil bir şehirdir.
Doğuya trenle giderken bozkırdan yorulan gözler yeşili Malatya'da görür. Toprak kokusu, kayısı, kiraz kokusuna dönüşür. Fırat köprüsünden geçerken ülkenin en büyük akarsularından birini tanır.

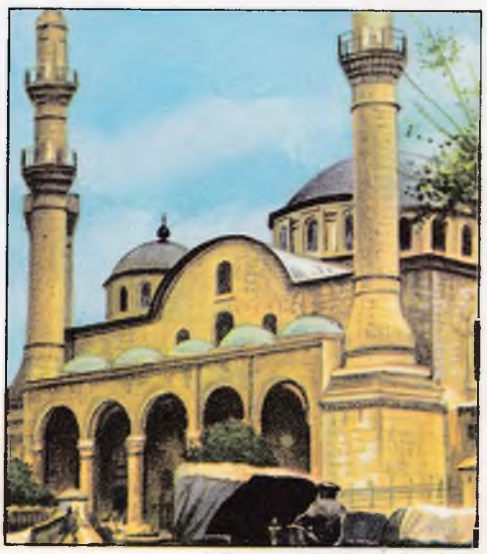

Malatya'daki Yenicami Selçuklular'dan kalma bir eserdir.

MUŞ

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Toroslar'ın uzantılarının % 34,9'unu kapladığı dağlık ve yüksek bir bölgedir. İlde yükselti genellikle 1 200 m'nin üzerindedir. İl topraklarının % 27,2'sini ovalar kaplar. Ovalar verimli alüvyonlarla kaplıdır. Murat vadisi il topraklarını doğu - batı doğrultusunda parçalar. İl alanının % 37,9'unu kaplayan platolar ise 1 500-1 700 metre arasında değişen yüksekliklerdedir.

İli kuşatan dağlar güneydoğu Toroslar'ın uzantılarıdır. Eskiden gür ormanlarla kaplı olan bu dağlar insan eliyle tahrip edilerek yok edilmişlerdir.

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan Akdoğan dağı ilin kuzeyinde yer alır. Uzunluğu 30 km, genişliği ise 10 km olan dağın en yüksek noktası 2 879 metredir.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan Şerafettin dağları ilin batı tarafını engebelendirmektedir. Kalın bir toprak tabakası ile örtülü olan dağın büyük bölümü Bingöl ili sınırları içinde kalmaktadır.

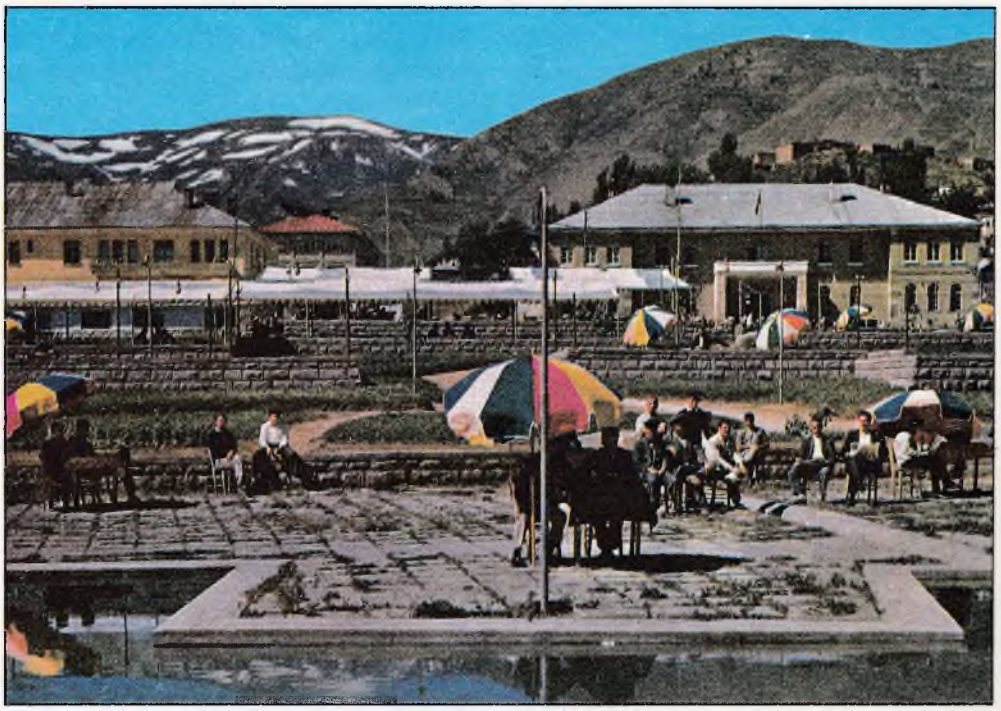

Muş'ta sert bir kara iklimi hüküm sürer. Resimde şehrin parkı görülüyor.

Bulanık ve Liz ovaları arasında yer alan Bilican dağları, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. Dağ sırasında bulunan Şeyhtokom tepesi 2 300 metreye, Molla, Hasan ve Karaburun tepeleri 2 500 metreye ulaşır. Bilican dağlarının en yüksek yeri 2 754 metredir.

İlin doğusunda, Murat nehri boyunca ince bir şerit hâlinde uzanan Bulanık ovasının uzunluğu 20 km, yüzölçümü 525 km²'dir. Murat nehrinin taşkın zamanlarında, bazı bölümleri sular altında kalan ovada tahıl üretimi yapıldığı gibi, hayvan da beslenir.

Liz ovası 130 km² dolayında yüzölçüme sahiptir. Bilican dağlarının güneyinden başlayarak Murat nehrine kadar uzanır. Tahıl üretimine elverişli olan ova ayrıca hayvan besiciliği açısından zengin otlaklara sahiptir. 450 km² dolayında bir alanı kaplayan Malazgirt ovası ilin doğu kesiminde yer alır.

İl topraklarının % 37,9'unu platolar kaplar. Daha çok Murat vadisinin tabanıyla, dağların dorukları arasında

KİMLİK KARTI 49

Nüfusu : 341 749 (1985)
Yüzölçümü : 8 169 km²
Nüfus yoğunluğu : 42

Otomatik telefon kodu : 0251

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	146 527	167 890	27,22
Bulanık	63 420	69 957	19,62
Malazgirt	49 711	60 264	38,50
Varto	42 748	43 638	4,12

Coğrafi konum : 39° 29′ ve 38° 29′ kuzey enlemleri ile 41° 06′ ve 41° 47′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı

Dağlar : % 34,9
İlin en yüksek yeri: Bilican dağları (2 950 m)
Ovalar : % 27,2
Platolar : % 37,9

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 97,5
Orman alanları: % 11,9
Ekili ve dikili alanlar: % 32,2
Çayır ve meralar: % 53,4
Tarıma elverişsiz alanlar: % 2,5

Yıllık yağış ortalaması: 886,7 mm
Yıllık ısı ortalaması: 9,7°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, nohut, şeker pancarı, tütün.

Başlıca sanayi ürünleri:
Şeker.

yer alan platolar, yeryüzü şekilleri arasında en büyük ağırlığa sahip oldukları gibi, ilin ekonomisini de büyük oranda etkilerler. Erzurum ve Bingöl yaylaları gibi hayvancılığa çok elverişli olan platolar kalın bir toprak tabakası ile örtülmüşlerdir. Zengin su kaynaklarına sahiptirler. Platolarda uzun kışlar yaşanır. Buralar ancak haziran, temmuz ve ağustos aylarında köylülerin çıkabildikleri yerlerdir. Zengin bitki örtüsü hayvan besiciliğinin gelişmesinde ve hayvansal ürünlerin hazırlanmasında olumlu katkıda bulunur.

AKARSULAR VE GÖLLER

Fırat havzası içinde kalan Muş ilinde havzanın su toplama kapasitesi 28 340 000 000 m^3, su toplama alanı da 127 304 km^2'dir. İlin önemli akarsuları Murat ve Karasu'dur.

İl topraklarına kuzeydoğudan giren Murat nehri, kuzey-güney doğrultusunda akarak, Ulukaya köyününün güneyinde il sınırlarını terk eder.

Murat nehri bu akışı sırasında Yoncalı köyünde Kocasu çayını, Dokuzpınar köyünün batısında Hasanova suyunu alır. Taşıdığı su saniyede yaklaşık 200-300 m^3'tür.

İl sınırlarına güneyden giren Karasu, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dar menderesler yaparak akar ve Murat ile birleşir. Norkahank, Kelereş, Ebulbahar, Karni ve Çar derelerini de toplayan akarsuyun il içinde uzunluğu 68 km'dir.

İlde bunların dışında Çiçekveren, Çolbuhur, Memanli dereleri gibi küçük akarsular da vardır.

İlde bulunan başlıca göllerden bazıları şunlardır: Seki, Bulanık, Akdoğan ve Gaz gölleri. Haçlı gölüne Bulanık göl de denir. İlin güneydoğusundadır. Derinliği 7 metre dolayında olan gölün yüzölçümü 10 km^2 kadardır. Sularında alabalık vardır. Göl kış aylarında genellikle donar. Hamurpet gölü de denen Seki gölü 3 km^2'lik bir alanı kaplar. Varto ilçesinin kuzeybatısındadır. Sularında alabalık yaşar.

İKLİM

İlde egemen iklim doğu Anadolu'nun belirgin kara iklimidir. Fakat iklim özellikleri ilin tümünde aynı değildir. Bir bölümü aşağı ve orta Murat, bir bölümü de Van bölgesi iklimi gibi alt iklim kuşaklarının etkisindedir.

Yıllık ısı ortalaması merkez ilçesinde 9,7°'dir. Bu ortalama Malazgirt ilçesinde 7,5°'ye düşer.

Yağışlar açısından da aynı farklılıklar görülmektedir. Muş yöresinde kış aylarında Akdeniz yağış rejimi etkisini gösterirken Malazgirt yöresi daha az yağış alır. Malazgirt ilçesinin yıllık yağış ortalaması 406 mm iken Muş yöresinin yağışı 832 mm'dir.

Merkez ilçesinde en yüksek sıcaklık 1 Ağustos 1966 yılında 37°, en düşük sıcaklık ise 7 Şubat 1968'de —29° olarak ölçülmüştür. Merkez ilçesinde yılın 35 günü kar yağışlı, 101,2 günü karla örtülü geçmektedir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin bitki örtüsü meşe ormanları, step bitkileri ve çayırlardır. Daha çok ilin kuzeyindeki dağlarda bulunan ormanlarda en çok yeri meşeler tutar. Bu ormanların büyük bölümü insan eliyle ortadan kaldırılmıştır. Platolar ilin yeşil alanlarıdır. Buradaki otlar hemen hemen bütün yıl boyunca yeşilliğini korur. Ormanların bulunmadığı yüksek kesimleri dağ çayırları örtmüştür. Meşe ormanlarının da boşluklarında bol miktarda bulunan bu otlar, ildeki hayvanların birinci derecede besin maddeleridir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Muş'un ekonomisi tarıma dayalıdır. İl, gerek yüzölçümü, gerekse nüfus açısından yurdumuzun en küçük illerinden biridir. 1980 yılında çalışan nüfusun % 84,2'si tarım kesiminde çalışıyordu. İlin gayri safi hasılasının % 70'e yakını tarım kesiminden elde edilmektedir. Tarım, bu kadar büyük bir önem taşıdığı, halde hâlâ basit ve geri yöntemlerle yapılmaktadır.

Muş'ta bitki üretimi gelişmemiştir. En önemli üretim tahıl tarımında yapılmaktadır. İlde belli miktarda tütün ve şeker pancarı da üretilir. İlde yetiştirilen tarım ürünlerinin tümü iç tüketimi ancak karşılayabilmekte, yalnız tütün ve şeker pancarı çevre illere de satılmaktadır. Bağ ve bahçe tarımı sınırlı bölgelerde ve oldukça az oranda yapılmaktadır.

Ildeki çayır ve meralar 437 550 ha'lık bir alanı kaplar. 1980 yılında, 159 513 ha alanda tahıl tarımı yapılarak 145 345 ton ürün alınmıştır. 3 499 ha alanda 5 600 ton Baklagiller, 6 827 ha alanda 23 114 ton endüstri bitkisi; 1 340 ha alanda 896 ton yağlı tohum, 971 ha alanda yumru bitki üretimi yapılmıştır. Bunların dışında 1 674 ton meyva, 8 154 ton yem bitkisi, 37 145 ton sebze üretilmiştir.

1980 yılında Muş'ta 193 ton armut, 937 ton elma, 42 ton erik, 27 ton kayısı, 18 ton kiraz, 35 ton vişne, 66 ton ceviz, 14 ton dut, 342 ton üzüm elde edilmiştir. Aynı yıl 1 620 ha alanda sebze üretimi yapılarak, 37 745 ton yaş sebze üretilmiştir. Lahana üretimi 12 205 ton, marul 90 ton, kavun 8 250 ton, karpuz 8 250 ton, balkabağı 75 ton, kabak 1 758 ton, hıyar 850 ton, patlıcan 900 ton, domates 4 000 ton, biber 300 ton ve fasulye üretimi 798 tondu.

İlde hayvancılık ikinci uğraştır. Muş ili Erzurum, Kars, Bingöl gibi hayvancılığın çok önem taşıdığı iller arasındadır. İlde özellikle küçükbaş hayvanlardan koyun besiciliği dikkati çeker. Bunun yanısıra büyükbaş hayvancılık da çok önemlidir. 1980 yılında ilde hayvan varlığı 2 002 945 baş olarak saptanmıştır. Beslenen başlıca hayvanlar şunlardı:

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Muş kalesi 6. yüzyılda yapılıp, birçok defa onarılmıştır. . Kentte Selçuklu ve Osmanlılar'a ait eserler bulunmaktadır. Selçuklular'dan kalma Aslanlı han günümüzde harap bir haldedir.

Osmanlılar'dan kalanlar Ulucami ve Hacı Şeref camisidir. Osmanlılar'a ait en önemli eser 18. yüzyılın ortalarında Muş valisi olan Alâeddin Bey tarafından yaptırılan Alâeddin Bey külliyesidir. Külliye cami, medrese ve aşevinden meydana gelir. Külliyenin öteki bölümleri yıkılmış, yalnız cami ayakta kalmıştır. Renkli taşlarla süslü minaresi ilgi çekicidir. Bunların dışında kimler tarafından yapıldığı bilinmeyen Çengelli kilisesi vardır. Bu kilisede yılın her gününü belli eden 366 oda vardır. Muş'un en önemli eseridir. Duvar kabartmaları görülmeye değer güzelliktedir.

Muş'un Ziyaret yaylası, Bulanık gölü ile Murat suyunun kıyıları görülmeye değer güzelliklerle doludur. 26 Ağustos 1071 yılında yapılan Bizans savaşının geçtiği Malazgirt ovası ve ilçesi de tarih meraklılarının görmesi gereken yerlerdir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Girdim yarin bahçesine gül açılmış
güle güle
Yanağında bir gül açmış haber verin
bülbüle

Demeyin balam demeyin o nişanlı
kız sezer
Vallahi yar hilafım yok bu canım
yanar tüter

Girdim yarin bahçesine gül dibinde gül
belek
Yanakları al kırmızı, ebruları mor ipek

Demeyin balam demeyin o nişanlı
kız sezer
Vallahi yar hilafım yok bu canım
yanar tüter

FOLKLOR

Muş folkloru doğu Anadolu'nun özelliklerini taşır. Halk musikisinde melodiler genellikle içli ve hüzünlüdür. Uzun havalar yaygındır. Halk oyunları içinde, orta Anadolu'da tutulan halay ile doğu bölgelerinin oyunu olan bar başta gelir. Oyunlar davul-zurna eşliğinde oynanır. Genellikle, kadınların ve erkeklerin oyunları ayrıdır. Muş'un gelenek ve görenekleri, doğu Anadolu'daki gelenek ve göreneklerin devamıdır. Çevresi kapalı olduğu için, dış etkiler buraya ulaşamamıştır. Bu nedenle, oyunları binlerce yıl öncesinin izlerini canlı olarak taşır. Geometrik desenli Muş kilimleri, bölgenin ünlü eşyasının başında gelir. Bu kilimler, Muş şehriyle ilçelerinin hepsinde dokunur. Hâkim renkler siyah, yeşil, lacivert, kırmızı ve kahverengidir. Sık dokunan kilimler dayanıklı olduğu için turistler tarafından çok beğenilir. İlde iyi cins keçe de dokunur ve civar illere satışa gönderilir. Muş'un velikanı adı verilen peyniri de pek ünlüdür. Ülkemizin birçok yerinde satılır. Muş'un «Girdim yârin bahçesine-Gül açılmış güle güle» ve «Burası Muş'tur-Yolu yokuştur» sözleriyle başlayan türküleri tanınmıştır.

İlgi çekici özellikleriyle : MUŞ

BÖLGEDEKİ YERİ

Topraklarının büyük çoğunluğu Yukarı Murat-Van bölümünde bulunan Muş kuzeyde Erzurum; doğuda Ağrı, Bitlis; güneyde Bitlis, Siirt; güneybatıda Diyarbakır, batıda Bingöl illeriyle sınırlıdır.

MUŞ ADI NEREDEN GELİYOR

Muş sözünün süryani dilinde «suyu bol» anlamında kullanılan Muşa kelimesinden doğduğu söylenir. Bir başka söylentiye göre şehri kuran Urartu Kralı Muşet'ten çıkmıştır. Zamanla kelimenin sonundaki «e» ile «t» harfi düşmüş ve Muş hâlini almıştır.

11 580 at, 3 920 eşek, 216 911 inek, 47 872 öküz, 54 010 sığır (boğa), 52 162 manda, 1 132 320 koyun, 339 130 kıl keçisi. Kümes hayvanlarından 209 550 adet tavuk-horoz, 33 070 adet hindi bulunduğu da belirlenmiştir. Aynı yıl 152 610 ton süt, 470 ton et, 36 840 ton deri, 1 215 ton yapağı, 185 ton kıl, 189 ton bal, 16 ton balmumu üretilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

İlde tarıma dayalı bir ekonomi vardır. 1980 sayımı sonuçlarına göre ilde bulunan iş yerlerinden 60'ında 1; 158'inde 2-9 kişi çalışmakta idi. 1940 yılında ilde elektrik santrali işletmeye açıldı. 1974 yılında Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'na bağlı olarak Muş süt fabrikası, 1983 yılında Kooperatifler Birliği'nce un fabrikası hizmete girdi.

İlde ayrıca Tekel genel müdürlüğünün Aktuzla kuruluşu tuz çıkarmakta ve yine Tekel genel müdürlüğüne bağlı olarak yaprak tütün işleme evi faaliyet göstermektedir.

İlin en büyük sanayi kuruluşu şeker fabrikasıdır. Ayrıca yem fabrikası ile meyan kökü ekstraksiyon fabrikasının yapımı devam etmektedir.

İlde yer altı zenginliği yok denecek düzeydedir. Yer altı kaynaklarından yalnız barit yatakları işletilmektedir. Ayrıca il merkezine 5-10 km uzaklıkta çimento hammaddesi vardır.

İl, enerji ihtiyacını 1940 yılından beri Çar deresi üzerinde kurulu bulunan hidroelektrik santralinden karşılamaktadır.

TARİH

Anadolu'da tarih dönemini açan ve ilk defa siyasal birliği kuran Hititler bugünkü Muş ilinin bulunduğu topraklara ulaşamadıkları gibi buralara kadar gelen Asurlular tam bir egemenlik kuramadılar. Muş ilinin bulunduğu topraklarda Hurriler ve Urartular da yaşamışlardır. Malazgirt şehrinin adı Urartu krallarından Menuas'tan gelmedir. O çağlarda şehre Menuahina-Menuas şehri deniyordu.

Malazgirt civarında pek çok Urartu yazıtı bulunmuştur. Urartular İ.Ö. 2000 yıllarından, İ.Ö. 7. yüzyıla kadar egemenliklerini sürdürdüler. 7. yüzyıldan itibaren yöreyi İranlı Medler, daha sonra Persler ellerine geçirdi. Bâbilliler Muş çevresine yaklaşmış, fakat tümüyle ele geçirememişlerdir.

İ. Ö. 4. yüzyılda İran imparatorluğunu yıkan İskender, tüm Anadolu gibi bu yöreyi de Makedonya devletine bağladı. İskender'in ölümünden sonra İran asıllı Ermeni kralları bu çevrede egemen oldular. İ. S. 1. ve 2. yüzyıllarda Romalılar, bölgede Partlar ile çekiştiler. Bazan biri, bazan diğeri egemenliği ele geçirdi. Sonunda egemenlik İranlılar'da kaldı. Part hanedanının yerine geçen Sâsâni hanedanı da buraları Bizanslılar'a karşı savundu. 7. yüzyılın ortalarında Hz. Osman zamanında bu çevre İslâm imparatorluğuna katıldı. Daha sonraları yöre Bizanslılar'la Müslümanlar arasında el değiştirdi. Bizans, çevreyi alma çabaları sonucunda Anadolu'nun büyük bir bölümünü ele geçirdi. Malazgirt kalesini olağanüstü derecede güçlendirdi. Selçuklular'dan ilk büyük Türk Hakanı Tuğrul Bey, bu kaleyi kuşattıysa da alamadı.

26 Ağustos 1071'de Tuğrul Bey'in yerine geçen yeğeni Alp Arslan, İmparator Romanos Diogenes yönetimindeki büyük Bizans ordusunu yenerek Malazgirt savaşını kazanıp, imparatoru esir aldı. Bu zafer Anadolu'yu Türkler'e açtığı için, Kutalmışoğlu Süleyman Şah bütün Anadolu'yu aldı ve 1077 yılında Anadolu Selçuklu devletini kurdu.

12. yüzyılda Ermenşahlar, Artukoğulları gibi Türk Atabeyleri Selçuklular'a bağlı olmak koşulu ile buraları yönettiler. Bu yüzyılın sonlarında Eyyubiler de bu topraklarda yarı bağımsız devletler kurdu.

13. yüzyılın başlarında Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat egemenliğini buralara kadar yeniden genişletti. İlhanlılar ve Celâyirliler egemenliğinden sonra Timur, Muş'u alarak imparatorluğuna bağladı.

Timurlular'dan sonra Karakoyunlular ve Akkoyunlular egemenliği başladı. Safevi hanedanından Şah İsmail, Akkoyunlular'ı yıkıp İran'da yeni bir Türk imparatorluğu kurunca bütün doğu Anadolu gibi burasını da başkent Tebriz'e bağladı. 1514 yılında Çaldıran savaşını kazanan Yavuz Sultan Selim Muş topraklarını Safeviler'den alıp, Osmanlı imparatorluğuna kattı.

Muş ve Malazgirt Osmanlı yönetiminde iki sancağa merkez olmuştur. Muş sancağı, Van beylerbeyiliğinin 14 sancağından; Malazgirt ise Erzurum beylerbeyiliğinin 12 sancağından biriydi. Tanzimat'tan sonra, Muş, Bitlis eyaletinin 4 sancağından biri oldu. 5 ilçesi vardı. Cumhuriyetin ilanından sonra tüm sancaklara «il» adı verilince Muş da il oldu. Hattâ 1929-1935 yılları arasında Bitlis, Muş iline bağlandı.

1901'den sonra dış destekli bazı isyanlar ve bölücü hareketlere sahne olan il toprakları Birinci Dünya Savaşı sırasında, 18 Şubat 1916'da Ruslar tarafından ele geçirildiyse de aynı yıl Türkler geri aldılar. Ancak yeni takviye kuvvetleri alan Ruslar, 9 Ağustos 1916'da Muş'u tekrar işgal ettiler. 1 Mayıs 1919'da Türk ordusu Muş'u kesin şekilde geri aldı. Böylece 14 ay süren işgalden sonra Muş tekrar anavatan topraklarına katılmış oldu.

Muş şehrinin genel görünüşü.

TUNCELİ

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Tunceli yurdumuzun en sarp yörelerinden biridir. İlin kuzey kesimi güneybatıdan - kuzeydoğuya Munzur - Mercan-Cemal dağlarının meydana getirdiği dik bir duvar görünümündedir. Bu dağların birçok noktasında yükseklikler 3 000 metreyi aşar. İlin başlıca dağları: Munzur (3 147 m), Eğripınar (3 111 m), Koçgölbaşı (3 131 m) dağlarıdır. Yörenin en yüksek noktasını oluşturan Mercan dağında ise yükseklik 3 449 m'yi bulur. İlin güney kesimi Toroslar yayının yalçın dağ dizileriyle kaplıdır. Bu iki kesimdeki dağ dizileri arasında kalan yöreler ise daha alçak dağ kütleleriyle doludur. İlin dağlık kesimleri arasında yer yer alçak ovalar göze çarpar. Ovalar birbirlerine dar boğazlarla bağlanmış durumdadır. Ovacık, bu düzlüklerin en önemlisidir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Fırat nehrinin iki büyük kolu olan Karasu ve Peri suyu Tunceli ilini bir yarımada biçiminde kuşatıp kesişen iki önemli akarsudur. Munzur suyu da adını aldığı dağdan çıktıktan sonra bir süre doğu yönüne akıp dağların eteklerini izleyerek Ovacık'tan biraz aşağılarda Murat suyuna katılır. Bu su Tunceli'nin merkezinde Harçik, az ötede de Peri sularını alır. Tunceli akarsu yönünden son derece zengin illerimiz arasındadır. İlin birçok kesimi bu gibi soğuk sularla çağlayan, doğal güzelliklerine doyum olmayan ırmak, çay ve derelerle doludur. Keban baraj gölü ilde büyük yer kaplar. Bunun dışında önemli bir göl yoktur.

İKLİM

Tunceli'de sert bir kara iklimi görülür. Yaz ayları genel olarak çok sıcak geçmekle birlikte yüksek yaylalarda serindir. Kış mevsimi yazdan çok daha uzundur. Oldukça soğuk geçen kış aylarında ilin bazı kesimlerinde kar kalınlığı 1 metreyi geçer. İlde meteoroloji gözlem istasyonu bulunmadığından ısı, yağış ortalaması gibi rakamlar verilememektedir.

İlkbahar ve kış aylarında il çok yağış alır. Yağışlar kış mevsiminde genellikle kar şeklinde görülür. Nazımiye ilçesinde yıllık yağış ortalaması 1150 mm, il merkezinde 1050 mm, Hozat'ta 760 mm, Çemişkezek'te 658 mm'dir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İl yüzölçümünün % 12'si ormanlarla kaplıdır. Bu ormanların büyük bir kısmı meşe ağaçlarından meydana gelir. Nazımiye ilçesinin doğu kesimindeki Hamitbaba kütlesi (2 057 m) doruğuna kadar meşeliklerle kaplıdır. İl çevresinde yalnız Ovacık'ın doğu kesimlerinde çam ormanlarına rastlanır. Munzur dağı dizileri ise orman örtüsünden tümüyle yoksundur. Munzur nehri kıyılarında huş ağacına rastlanır.

EKONOMİ
TARIM VE HAYVANCILIK

İl ekonomisinde bütün ağırlık tarıma

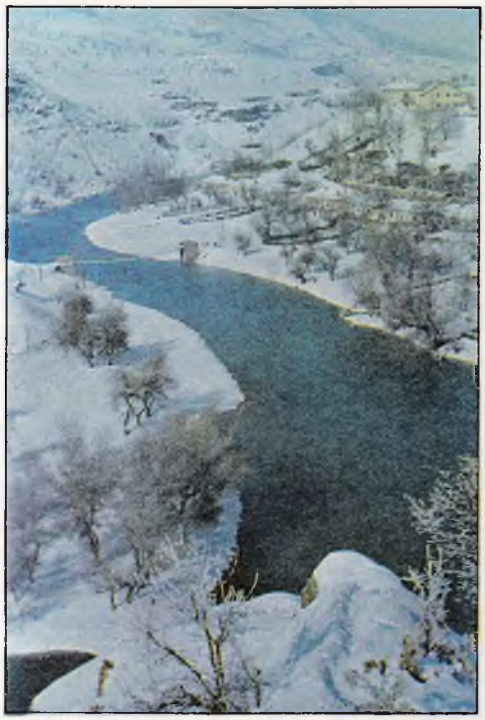

Sert bir kara ikliminin hüküm sürdüğü Tunceli, kışın aylarca karlar altında kalır.

KİMLİK KARTI 62

Nüfusu : 152 248 (1985)
Yüzölçümü : 8 676 km²
Nüfus yoğunluğu : 18
Otomatik telefon kodu : 8191
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	32 209	36 214	23,44
Çemişkezek	14 423	13 740	—9,70
Hozat	15 978	13 000	—41,25
Mazgirt	26 521	25 178	—10,39
Nazimiye	10 947	9 976	—18,58
Pertek	21 562	21 414	—1,38
Ovacık	19 871	18 732	—11,81
Pülümür	16 463	13 994	—32,50

Coğrafi konum : 38° 19′ ve 40° 26′ doğu boylamları ile 39° 36′ ve 38° 46′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 69,9
İlin en yüksek yeri: Bağırpaşa dağı (3 292 m)
Ovalar: % 5,2
Platolar: % 24,9

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 89,5
Orman alanları: % 33,2
Ekili ve dikili alanlar: % 14,7
Çayır ve meralar: % 41,6
Tarıma elverişsiz alanlar: % 10,5

Yıllık yağış ortalaması: 1 101 mm
Yıllık ısı ortalaması: 12,5°

Başlıca tarım ürünleri:
Tahıl, fasulye, şeker pancarı, çeşitli sebze ve meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Kömür ve tarıma dayalı gıda ürünleri.

dayalıdır. İl topraklarının tarım yapılan bölümü toplam 49 878 hektardır. Üretilen ürünler içinde en büyük ağırlık, tahıl tarımındadır. 1980 yılında Tunceli ilinde 44 524 ha alanda tahıl üretilerek 43 491 ton ürün alınmıştır. Ayrıca 4 261 hektar alanda endüstriyel bitki tarımı yapılarak 3 101 ton endüstri bitkisi, 33 hektar alanda yağlı tohum, 569 hektar alanda yumru bitki üretilmiştir. Aynı yıl 769 713 meyva ağacından meyva veren yaşta olan 453 110 ağaçtan 11 160 ton meyva elde edilmiş, yine 1980 yılında 634 ton yem bitkisi, 7 484 ton sebze üretilmiştir.

1980 yılında ekilen ürün ve üretim (ton olarak): Buğday (37 800), arpa (5 500), mısır (16), darı (175), bezelye (468), nohut (1 341), mercimek (483), fiğ (928), burçak (550), tütün (5), şeker pancarı (3 040), pamuk (saf, 26), ayçiçeği (10), susam (30), soğan (kuru, 2 421), sarmısak (kuru, 100), patates (295).

Aynı yıl Tunceli'de sebze üretimi (ton olarak): Kavun (1 900), karpuz (4 570), kabak (sakız, 105), balkabağı (5), hıyar (213), patlıcan (170), domates (262), biber (76), fasulye (78), bezelye (1), barbunya (8), soğan (taze, 103), sarmısak (taze, 2).

1980 yılında ildeki meyva üretimi (ton olarak): Armut (2 982), ayva (37), elma (1 574), erik (356), kayısı (201), kiraz (91), şeftali (27), vişne (76), zerdali (201), Antepfıstığı (16), badem (770), ceviz (2 372), dut (1 094), üzüm (1 462).

Bunların dışında 22 ton şeker kamışı, 1 549 ton yeşil ot, 634 ton kuru ot elde edilmiştir.

İl ekonomisinde tarım kadar etkili diğer bir unsur da hayvancılıktır. Tarımla uğraşan her ailenin ikinci uğraşısı hayvancılıktır. Hayvan varlığında ağırlık küçükbaş hayvanlardadır. Özellikle koyun, kıl keçisi, az miktarda da tiftik keçisi bulunur. 1980 yılında Tunceli ilinde saptanan hayvan varlığı şöyledir (baş olarak): At (4 820), katır (8 230), eşek (4 390), inek (94 546), öküz (17 782), sığır (17 351), dana (30 960), manda (355), koyun (402 790), kıl keçisi (399 150). Bunların dışında aynı yıl 200 000'e yakın kümes hayvanı, 34 295 adet arı kovanı bulunduğu saptanmıştır.

Aynı yıl hayvansal ürünlerin üretimi şöyledir (ton olarak): Süt (47 245), et (445), deri (25 900), yapağı (985), kıl (575), bal (96), balmumu (35). Ayrıca 7 478 000 adet yumurta elde edilmiştir.

Tunceli-Ovacık arasında bulunan Munzur çayı vadisi av hayvanları ve alabalıklarıyla ünlüdür. İl akarsularında tatlı su balıklarının en değerlisi sayılan alabalıkların on çeşidi bulunmaktadır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Tunceli'de sanayi pek gelişmemiştir. Elazığ ve Erzincan gibi komşu iller Tunceli'nin ticaretine tümüyle egemendir. Yüksek dağlarla kaplı il yüzeyinde ulaşım güçlükleri gibi nedenlerden ötürü yer altı zenginlikleri gereğince değerlendirilememiştir. Bazı kişi ve kuruluşlarca sınırlı olarak madencilik yapılmaktadır.

İlde yem ve süt fabrikaları vardır. Ayrıca Pertek ilçesinde Sümerbank'a ait halı ipliği fabrikası, Akpazar bucağında un ve irmik fabrikalarının üretimi sürmektedir.

TARİH

Anadolu siyasi birliğinin kurucuları olan Hititler'in (İ. Ö. 20. - 12. yüzyıl) imparatorluk sınırları, bugünkü Tunceli topraklarını da içine almıştı. Ama Hititler'in burada sınır boyunda kuvvetli bir devlet düzeni sağlayabildikleri sanılmamaktadır. Hurri ve Mitanni (İ. Ö. 15.-13. yüzyıl) kralları yörenin bazı kesimlerine kadar uzandıkları gibi Asur imparatorluğunun (İ. Ö. 2000-612) Anadolu'daki sınırları da Tunceli topraklarından geçiyordu. Bir süre Medler'in (İ. Ö. 708-555) elinde kalan bu topraklar sonradan bu devletin yerine geçen ve İranlı bir başka kavim olan Persler'in (İ. Ö. 555-333) kurdukları imparatorluğun egemenliği altına girdi. Büyük İskender'in Persler'i ortadan kaldırması (İ. Ö. 333) üzerine bu yöre Makedonya krallığının geniş topraklarına katıldı.

Ama çok geçmeden ölen Büyük İskender'in geniş ülkesi paylaşılırken Selevkos krallarının ulaşamadıkları Tunceli toprakları, İran uyruklu Ermeni kralların eline geçti (İ. Ö. 323). Bundan sonraki çağlarda, İran'da kurulan Partlar'la (İ. Ö. 249-İ. S. 226) Orta Doğu'ya kadar yayılan Romalılar bütün Anadolu gibi bugünkü Tunceli toprakları içinde de yüzlerce yıl çekişip durdular.

Roma, Doğu (Bizans) ve Batı imparatorlukları adıyla ikiye ayrıldığı zaman (395) bütün Anadolu'yla birlikte Tunceli yöresi de Bizans'ın payına düştü. Bununla birlikte Romalılar zamanında başlayan çekişmeler, bu defa da Bizans'la İran'lı Sâsâniler arasında sürüp gitti. 7. yüzyıldan itibaren Bizans üzerine akınlar düzenleyen Müslüman Araplar Tunceli yöresini de ele geçirdiler. Ama onların egemenliği çok sürmedi ve bu yörede yeniden Bizans egemenliği kuruldu (8. yüzyıl). Sarp dağların bir duvar gibi çevirdiği Tun-

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İldeki başlıca camiler, 13. yüzyılda yaptırılan Elti Hatun, 14. yüzyılda yaptırılan Yelmaniye camileriyle, 16. yüzyılda yaptırılan Aşağı ve Yukarı camilerdir. Camilerin dışındaki tarihî eserler arasında Uzun Hasan türbesi, eski hamam, Sivdin ve Çemişkezek köprüleriyle, az sayıdaki çeşme ve kiliseler sayılabilir.

FOLKLOR

Tunceli ilinin folkloru, eski devirlerden günümüze gelinceye kadar bazı değişikliklere uğramıştır. Yerel kadın kıyafetinin başlıca parçaları yazma, iç gömlek, içlik, kuşak, şalvar, nakışlı yün çoraptır. Yerel erkek kıyafeti ise şalvar, içlik, don, kuşak ve başa giyilen puşiden meydana gelir. İlde oynanan halk oyunları, halay türündedir. Başlıca oyunlar güvendi, tamzara, ağır halay, lorkedir. «Gökyüzünde bölük bölük turnalar», «Vardım dostun bahçasına» ve «Karadır kaşın senin» türküleri ünlüdür.

TUNCELİ ADI NEREDEN GELİYOR

Bugünkü Tunceli sınırlarına giren toprakların çoğunluğu eskiden Dersim (kelime anlamı: Gümüş Yurt) adıyla anılan yöreyi içine alır. Osmanlılar zamanında merkezi Hozat kasabasında bir sancak olan Dersim, cumhuriyet çağında bir süre il, sonra da Elazığ'a bağlı ilçelerden biri durumuna getirildi. 1936 yılında bu yörede Tunceli adıyla kurulan yeni ilin merkezi Elâzığ'daydı. İlin merkezi 1947'de Munzur suyu kıyılarındaki Kalan köyüne taşınmakla birlikte tarihi hiçbir bağlantısı olmayan Tunceli adı kesinlikle Dersim'in yerini aldı.

celi yöresinde ulaşım güçlükleri yüzünden önemli bir gelişme sağlayan hiçbir şehir veya kasabaya rastlanmıyordu. Çağın bir dereceye kadar gelişen tek kasabası, Bizans imparatorlarından Leon 1'in (457-474) aile kökünün bağlı olduğu bugünkü Çemişkezek'ti.

Tunceli çevresi, Alp Arslan'ın Bizanslılar'a karşı sağladığı Malazgirt zaferinden sonra, bütün Anadolu'yla birlikte ünlü Türk komutanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedildi. Ama kısa bir süre sonra Büyük Selçuklu devletinin elinden çıkan Tunceli yöresinde Mengüçoğulları ve Artukoğulları gibi Türk beyliklerinin egemenliği kuruldu. 13. yüzyıl ortalarında Tunceli toprakları yeniden Selçuklu Türkleri'nin sınırları içine girdi. Anadolu içlerine kadar sokulan Türk hükümdarı Celâlettin Harzemşah Moğollar'la yaptığı savaşlar sırasında atına ve parasına göz koyan bir eşkıya tarafından Tunceli çevresinde öldürüldü. 13. yüzyılın sonlarına doğru İlhanlılar bu yörede de egemenliklerini kurdular.

Tunceli yöresini elinde tutan derebeyleri, egemenlik kuran devletlere bir miktar vergi vermekle bütün yönetimi kendi ellerinde tutuyorlardı. Bundan ötürüdür ki Tunceli bütün geçmiş çağların uygarlıkları dışında kalıyor, hiçbir gelişme sağlayamıyordu. Devletler de bu sarp topraklarla daha fazla uğraşmayı göze alamıyordu.

Safevi hükümdarı Şah İsmail'e karşı Çaldıran'da parlak bir zafer kazanan Yavuz Sultan Selim, bütün Doğu Anadolu bölgesiyle birlikte Tunceli'yi kesinlikle Osmanlı topraklarına kattı (1514). Osmanlı Türkleri zamanında Tunceli Diyâr'ı Bekr (Diyarbakır) beylerbeyiliğinin (eyalet, genel valilik) 24 sancağı (il) arasında yer alan Pertek ve Çemişkezek merkezlerini içine alıyordu. Tanzimat'tan sonra Tunceli yöresi Mamüret-il Aziz (Elazığ) vilâyetinin üç sancağından birisi durumuna getirildi. Merkezi Hozat kasabasında olan ve Dersim adıyla anılan bu sancağın 6 ilçesi vardı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum üzerinde ilerleyen Rus kuvvetleri Tunceli sınırlarına kadar sokuldularsa da küçük bir birliğimizle omuz omuza çarpışan yerli halkın kahramanca dayanışmaları sonucu ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Cumhuriyetin ilanından sonra bütün sancaklar kaldırılınca Dersim de yeni kurulan iller arasında yer aldı. Adı da Tunceli'ye çevrildi.

İlgi çekici özellikleriyle: TUNCELİ

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Tunceli kuzeyde Erzincan, doğuda Bingöl ve Elazığ, güneyde Elazığ, batıda Erzincan ile sınırlıdır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Dersim bir dağ içinde
Gülü bardağ içinde
Hak Dersim'i saklasın
Bir gülüm var içinde

N'oldu ağama n'oldu
Sararıp rengi soldu
Ağam burdan gideli
Bu yerler viran oldu

Dersim'in yazıları
Meliyor kuzuları
Ben buraya gelmezdim
Alnımın yazıları

N'oldu ağama n'oldu
Sararıp rengi soldu
Ağam burdan gideli
Bu yerler viran oldu

VAN

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Çok yüksek bir yayla niteliğinde olan Van topraklarında dağlar volkaniktir. Yüzey şekilleri hareketli ve yüksektir. Dağlar genellikle 3 000 m'yi geçer. İlin en alçak yerleri Van gölü kıyıları ile Botan çayı vadisidir. Buralarda yükseklik 1 600-1 646 metreye kadar düşer. İlde ortalama yükseklik 2 200 m dolayındadır. Van ilinde ovalar küçük düzlükler hâlinde yüksek dağların arasındadır. Ovalar daha çok Özalp ilçesi çevresinde, Erçek gölü çukur alanında, Van il merkezi ile Gevaş ilçesi arasında ve Hoşap suyu (Güzelsu) boyunda görülür. İl topraklarının % 50'den fazlası dağlarla kaplıdır. Ovalar il alanının % 14'ünü kaplar. Çatak ilçesinde dağların kapladığı alan % 92'ye kadar ulaşır.

Van gölü kıyılarındaki düzlüklerin hemen arkasında büyük dağlar yükselir. 4 434 metreye ulaşan yüksekliği ile yurdumuzun ikinci büyük dağı olan Süphan dağı Van gölünün kuzey kıyılarında bulunmaktadır. Van gölünün 15 km doğusundaki Erk dağı 3 204 m güney kenarında yükselen Artos dağı 3 475 m'dir. Van gölü ile İran sınırı arasındaki dağların hepsi 3 500 m'nin üzerindedir. Başkale'nin kuzeyindeki Mengene dağı 3 412 m'ye, Gürpınar'ın güneyindeki Başet dağı 3 684 metre yüksekliğe ulaşır.

Dağların arasında pek geniş olmayan dalgalı düzlükler, yüksek yaylalar bulunur. Özalp Ovası ve Erçek gölü çukur alanı bunlara örnektir.

İl topraklarının kuzey kesimleri Üçüncü Zaman sonunda oluşmuş volkanik yüzeylerdir. Aladağ (Muratbaşı tepesi 3 510 m) ve (Soğanlıtepe 3 289 m), eski volkanik dağlardır. İran sınırı üzerinde yükseklikleri 3 000 metreyi aşan birçok yükselti bulunmaktadır. İlin güneyi Hakkâri dağları ile çevrilidir. Bu dağların doğusunda Modur (3 600 m), kuzeyinde Mengene (3 412 m) ve İspiriz dağları (3 668 m) yer alır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İl sınırlarındaki akarsuların büyük çoğunluğu sularını Van gölüne akıtır. Bu göle dökülen başlıca akarsular şunlardır: Kuzeyde Zilan deresi, kuzeydoğuda Bedimaki çayı, doğuda Karasu (Marmit suyu), güneydoğuda Hoşap (Micinger) suyu. Mehmedik deresi, sularını dışarıya akışı olmayan Erçek gölüne boşaltır. Dicle nehrinin büyük kolu olan Botan çayı ilin güneyinden çıkar, batıya doğru akar ve Siirt'in güneyinde Dicle nehrine katılır. Dicle'ye karışan Büyük Zap suyu ilin doğu sınırındaki Mengene dağından doğar. Akgöl'den çıkarak doğu yönünde akan Kotur çayı, İran'da bulunan Urmiye gölüne dökülür. Botan çayının sınırlarımız içindeki uzunluğu 230 km, Büyük Zap suyunun uzunluğu 189 km'dir. Botan çayının sınırlarımızdaki uzunluğu ise 230 km'dir.

İlin en büyük gölü, aynı zamanda yurdumuzun da en büyük gölü olan Van gölüdür. Yüzölçümü 3 713 km², denizden yüksekliği 1 646 metredir. Suları oldukça tuzludur. Özellikle soda oranı çok yüksektir. «Van gölüne siyah giren, beyaz çıkar» derler. Güney kıyılarında derinliği 250 metreyi bulur.

Sularında soda oranının yüksekliği nedeniyle akarsu ağızları hariç içinde balık yaşamaz. Akarsuların gölle birleştiği yerlerde tuz oranı azaldığından dar bir alan içerisinde özellikle sazan balığı bulunur. Gölden yılda 50-60 ton dolayında balık elde edilir. Van gölünün batısındaki Tatvan iskelesine gelen trenler ve feribotlar gölün doğu yakasına ve Van iline geçerler. Türkiye-İran tren seferleri bu güzergâhtan yapılır. Bu hat 1972 yılında ulaşıma açılmıştır. Tatvan-Van arası 100 km'ye yakındır. Tatvan-Van arasında ulaşım feribotla 8 saat, vapurla 6 saat sürer. Van gölü çok güzel bir iç deniz görünümündedir. Üzerinde sayısız turnanın uçtuğu yemyeşil kıyıları, Akdamar, Adır, Çarpınak, Gedir ve Kuş adaları ile göl yöresi bir cennete benzer.

İlin, Van gölünden sonra ikinci büyük gölü Erçek gölüdür. Denizden 1 803 metre yükseklikte bulunan Erçek gölünün yüzölçümü 98 km²'dir. Bir başka

KİMLİK KARTI 65

Nüfusu : 573 801 (1985)
Yüzölçümü : 21 823 km²
Nüfus yoğunluğu : 26
Otomatik telefon kodu: 0611
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	143 865	181 215	46,16
Başkale	40 948	47 918	31,44
Çatak	22 225	24 821	22,09
Erciş	73 343	96 594	55,07
Gevaş	40 152	46 454	29,16
Gürpınar	38 289	42 126	19,10
Muradiye	61 253	75 946	43,00
Özalp	48 571	58 727	37,97

Coğrafi konum : 42° 40′ ve 44° 30′ doğu boylamları ile 37° 43′ ve 39° 26′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar : % 57
İlin en yüksek yeri: İspiriz dağı (3 668 m)
Ovalar: % 14
Yaylalar: % 8
Platolar: % 21

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 94,4
Orman alanları: % 1,9
Ekili ve dikili alanlar: % 21,5
Çayır ve meralar: % 71
Tarıma elverişsiz alanlar: % 5,6

Yıllık yağış ortalaması: 377 mm
Yıllık ısı ortalaması: 6,6°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, çavdar, darı, soğan, sarmısak, patates, sebze ve meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Çimento, un, yem, süt ürünleri, deri ve dokuma ürünleri, linyit.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Bizim eller ne güzel eller
Söylesin şirin diller
Oynasın koç yiğitler
Oh bizim eller ne güzel eller

Bu dağda maral gezer
Zülfünü darar gezer
Dağ bizim maral bizim
Avcı burada ne gezer

Al giyer allanırsın
Şekerlenir ballanırsın
Geyinmiş kuşanmışsan
Garşımda sallanırsan

VAN ADI NEREDEN GELİYOR

Şehrin adı Urartu yazıtlarında Tuşpa biçiminde geçer. Bu adın, Urartular'ın tanrısı olan Tu-uş-pu-ae ile ilgili olduğu anlaşılmıştır. Sonraları Urartular şehre Biaini veya Viaina demeye başladılar. Viaina sözü zamanla Vaina biçimine girdi. Son yüzyılda kelimenin sonundaki ve ortasındaki «a» ve «i» harflerinin düşmesiyle bugünkü şeklini aldı.

İlgi çekici özellikleriyle : VAN

BÖLGEDEKİ YERİ

Van ili, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümündedir. Kuzeyde Ağrı, doğuda İran, güneyde Hakkâri, güneybatıda Siirt, batıda Bitlis illeriyle sınırlıdır.

göl de Özalp ilçesinde Akgöl'dür.

İKLİM

Van ili topraklarında, doğu Anadolu'nun kışları sert ve sürekli kara iklimi egemendir. Ancak Van gölünün geniş yüzeyli kütlesinin varlığı nedeniyle bu gölün kıyılarında iklimin sertliği biraz hafifler. Van meteoroloji gözlemlerinin sonuçlarına göre ilde ısı ortalaması 6,6°'dir. En soğuk ay ortalaması - 3,6°, en sıcak ay ortalaması 22°'dir. İlde şimdiye kadar saptanan en düşük sıcaklık —23°, en yüksek sıcaklık ise 37,5°'dir. Yaz sıcaklığının 30 derecenin üstüne çıktığı günlerin yıllık ortalama sayısı 25'tir. Yıl içinde ısının sıfır derecenin altına düştüğü günlerin sayısı 133, sıfır derecenin altında kaldığı günlerin sayısı 22'dir. Van'da yağışların yıllık ortalaması 377 mm'dir. Ortalama yağışlı günlerin sayısı 83, kar yağışlı gün sayısı 36, karla örtülü gün sayısı 80,4'tür.

Yağışların % 38'i ilkbahar, % 7'si yaz, % 27'si sonbahar, % 28'i kış aylarında olur. İl sınırları içinde yıllık yağış Muradiye'de 424 mm, Erciş'te 456 mm, Gevaş'ta 478 mm'dir. İlin özellikle yüksek alanlarında bu miktar iyice artar.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İlin orman alanı % 0,1 dolayındadır. Bunlar da daha çok bol yağışlı yüksek dağların doruklarına yakın alanlardadır. Dağlarda, insanlar tarafından tahrip edilerek orman varlığını kaybetmiş açık tepeler egemendir. Ağaç türlerinden meşeler önemli bir yer tutar. Yüksek platolar ve yaylalar çayır türünden otlarla kaplıdır. Özellikle hayvancılığın sürdürülmesi için çok yararlı olan bu otlar, kışları karlar altında geçirirler. Bunlar, toprak derinliği pek fazla olmayan dağların üzerinde yetişir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Van ilinde ekonomi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Özellikle tahıl üretimi yapılır. DİE verilerine göre 10 300 hektar kadar alanda tahıl ekimi yapılır. İlde uzun süren kışlar dağların il yüzölçümünün % 50'den fazlasını kaplaması, sulama imkânlarının azlığı, tarımı ve tarımda çeşitliliği azaltmaktadır.

1980 yılında ilde 931 hektar alandan 1 112 ton Baklagiller, 2 507 hektar alandan 20 439 ton endüstri bitkisi, 49 hektar alandan 42 ton yağlı tohum ve 1 062 hektar alandan 22 594 ton yumru bitki elde edilmiştir.

Aynı yıl ilde, 261 335 meyva ağacından 204 130'u meyva verecek yaştaydı. Bu ağaçlardan 1980 yılında 57 205 ton meyva elde edilmiştir.

İlde tarıma elverişli alanlar oldukça azdır. Tarım dışı alanlar ilin % 76'sını kaplar. Tarlaların alanı % 4,3, bağ ve bahçeler % 01'dir. Tarım alanlarının % 17'sini nadasa bırakılan topraklar meydana getirir.

Van ilinde 1980 yılında ürün ve üretim (ton olarak): Buğday (81 500), arpa (12 020), çavdar (2 900), nohut (35), fasulye (950), mercimek (127), tütün (38), şeker pancarı (20 401), ayçiçeği (42), soğan (kuru, 640), sarmısak (54), patates (21 900).

Aynı yıl ildeki sebze üretimi (ton olarak): Lahana (baş, 739), ıspanak (45), kavun (6 700), karpuz (10 100), kabak (423), hıyar (551), patlıcan (643), bamya (12), domates (8 594), biber (330), fasulye (2 950), bakla (2), barbunya (4).

İlde 1980 yılında 3 163 hektar alandan 45 502 ton yeşil ot, 6 193 ton kuru ot elde edilmiştir. İlde tarım modern yöntemlerle yapılmamaktadır. 1980 yılında 12 725 adet karasabana karşı 1 940 adet traktör bulunuyordu.

İl ekonomisinde ikinci sırada hayvancılık yer alır. Özellikle küçükbaş hayvancılık önem taşır. 1980 yılında ilde 3 344 396 baş hayvan varlığı saptanmıştır. Bunun 3 milyona yakını küçükbaş hayvanlardır.

Van'da 1980 yılında 11 570 at, 7 210 katır, 8 530 eşek, 167 070 inek, 52 300 öküz, 35 030 sığır (boğa), 108 780 dana, 29 996 manda, 2 600 150 koyun, 323 760 kıl keçisinin olduğu saptanmıştır. Bunların dışında 176 850 tavuk ve horoz, 15 995 hindi besleniyordu; 7 304 arı kovanı vardı.

İlde 1980 yılında hayvanlardan elde edilen ürünler de şunlardı: 185 670 ton süt, 2 215 ton et, 104 ton bal, 3 ton balmumu, 6 846 000 yumurta ve 113 850 adet deri.

İlden özellikle İran, Irak ve Kuveyt'e küçük baş, Sovyetler Birliği'ne ise büyük baş hayvan ihraç edilmektedir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Van ili, Devlet Planlama Teşkilatı verilerine göre gelişmişlik açısından 67 il arasında 39. sıradadır. En önemli sanayi kuruluşu 1969 yılında üretime geçen Van çimento fabrikasıdır. Bu fabrikadan 1982 yılında İran ve Irak'a 93 152 ton çimento ihraç edilmiştir. İlde iki un fabrikası, Yem Sanayi A.Ş.'ye ait Van yem fabrikası, süt ürünleri üretim fabrikası, kereste fabrikası, Erciş hidroelektrik santrali vardır. El sanatlarından yün dokumacılığı gelişmiştir.

İşletilen tek maden türü linyittir. Linyit yatakları Gürpınar ilçesinde bulunmaktadır. Ayrıca kuzeydoğuda petrole de rastlanmıştır. Bu konuda arama çalışmaları sürmektedir.

TARİH

Van ilinin zengin ve uzun tarihi İ. Ö. 2000 yıllarında Orta Asya'dan göç ederek bu bölgeye yerleşen Hurriler ile başlar. Hurriler'in bir koluna Mitanniler adı verilir. Yapılan kazılar sonunda bölgede Neolitik Çağ'da insanların yerleşip yaşadığı anlaşılmıştır. Buralarda ilk siyasal birliği devlet dü-

FOLKLOR

Zengin bir müzik ve oyun kültürüne sahip olan Van'da, türküler genellikle uzun hava; oyunlar bar ve halay biçimindedir. «O süsem, o sümbül», «Bizim eller ne güzel eller», «Masa üstünde testi» gibi her yörede bilinen türküleri, sözlü ve sözsüz barları, halayları bunlara örnektir. Sunalar halayı, hoş bilezik, ağır halay, bizim eller, pencerede şişesin, en bilinen halk oyunlarıdır. Bunların dışında Erzurum'un dadaş barından, Karadeniz'in horonuna kadar tüm oyunlar ilde oynanmaktadır.

Yöre halk edebiyatı açısından incelendiği zaman, halk şiirinden çok, halk hikâyeciliğinin varlığı dikkati çeker. İlin yetiştirdiği en ünlü halk şairi Ercişli Emrah'tır. Yerel hikâyeler içinde Yukuşak, Zöhrap ve Koca Karı en bilinenleridir.

Van kalesi efsanesi, Şeyh Abdurrahman efsanesi, Al Gül, Mavi Gül efsanesi ilin yaşayan efsaneleridir. Giyimde yerel görüntüler şöyledir: Kadınlar başlarına oyalı yazma, püsküllü yazma, başlık giyerler. Kadife yelekler sim işlemeli, ya da renkli boncuklarla işlidir. Ayaklara desenli yün çoraplar, halkın ekonomik durumuna göre potin ya da çarık giyilir.

zenini kuran Hurriler, Hititler ile çağdaştı. Hititler Anadolu'ya sahipti ama, Hitit imparatorluğunun egemenliği hiçbir zaman Van bölgesine kadar uzanamamıştı. Asur ve Bâbil krallıkları da zaman zaman Van gölünün güneyine kadar etkilerini ulaştırdılarsa da bölgeyi tam olarak egemenliklerine sokamadılar.

İ. Ö. 9. yüzyılda bölgede Urartu krallığı kuruldu. İ. Ö. 859 yılından İ. Ö. 612 yılına kadar 247 yıl süren bu devlette 12 kral hüküm sürdü. Güneydoğu Anadolu'nun dışında kuzey Suriye'ye de hâkim olan Urartu Devleti İ. Ö. 713'te Asur imparatorluğunun egemenliğini kabul etti. İ. Ö. 612'de Medler (İranlılar) Urartu devletini tamamen yıktılar.

Urartular'dan kalan yapıtlara bugün Van topraklarında hâlâ rastlanmaktadır. Urartular döneminde Tuşpa (Van) şehrinin akropolü Van kalesiydi. Bugün harabe hâlinde olan eski Van kenti ise Aşağı Şehir adı verilen kenti oluşturuyordu. Van, bir devlet kenti olarak Urartu Kralı Birinci Sardur tarafından kuruldu. Bu kral eni 120 m, boyu 1 800 m olan kuvvetli Van kalesini yaptırmaya başladı. Ondan sonra gelen Urartu kralları 100 yıl aynı işe devam ettiler. Birinci Sardur'un, kalenin güney yönündeki taşlara Asur dilinde kazdırdığı kale yazıtı bugün hâlâ durmaktadır.

Zaman zaman Asurlular'ın akınlarına uğrayan Van bölgesi ve şehri, uzun dönem İran egemenliğinde kaldı. Önce Medler, daha sonra onların yerine geçen Persler İ. Ö. 331 yılına kadar, bütün Anadolu gibi burasını da ellerinde tuttular. Bu tarihte Makedonya'lı Büyük İskender, İran imparatorluğunu geçici olarak yıktı. Makedonyalılar bütün Anadolu'yu ve Van bölgesini aldılar. İskender'in ölümünden sonra Part hanedanı İran imparatorluğunu diriltti ve bu bölgeye yeniden egemen oldu. Partlar'ın yerine geçen Sâsâniler sülâlesi, bu bölgede Bizanslılar'la devamlı olarak çekişti. Romalılar İ. Ö. 30 yıllarında buraları aldılar. İ. S. 395 yılında Doğu Roma'nın (Bizans) elindeki topraklara katıldı. Bizans egemenliği, 7. yüzyılın ortalarında Müslüman Arapların devamlı akınlarına uğradı. Araplar İran'ı zaptettiler ve güneydoğu Anadoluyu da topraklarına kattılar. Bu dönemde Ermeni beyleri Van çevresinde bir krallık kurdular. 10. yüzyılda kurulan Ermeni krallığı, başkenti Bağdat olan İslâm imparatorluğuna bağlı, yarı bağımsız bir devletti. Ermeni krallarından bazıları Müslüman dinine girmişti.

Bizanslılar ele geçirdikleri doğu Anadolu'da Ermenilere ve başka kavimlere, aynı mezhepten olmadıkları için büyük zulümler yaptılar. Önceleri akınlarla başlayan ve 1035 yılında Van çevresinin alınmasıyla son bulan Türk seferleri üzerine Bizanslılar harekete geçtiler. Çok büyük bir Bizans ordusunun başında buralara gelen Bizans imparatoru Romanus Diogenes, 1071'de Malazgirt Ovasında Türk hakanı Alp Arslan'a yenildi ve esir düştü. Bu tarihten sonra Anadolu tamamen fethedildi ve Türkler'in ikinci anayurdu oldu.

1071'den sonra Van çevresi Büyük Selçuklu imparatorluğunun (Asya Selçukluları) topraklarına katıldı. Orta Asya'dan iç Anadolu'ya, Hazar denizinden Kızıldeniz'e kadar yayılan Büyük Selçuklu imparatorluğu 1157'de yıkılınca, yerine başka Türk devletleri geçti. 1077'de kurulan Anadolu Selçuklu devleti Van yöresine kadar ulaşamadı. Bölgede İ. S. 908'den 1021'e kadar Musul Atabeyleri (Zengiler) egemen oldular. Daha sonraları Eyyubiler, Artukoğulları, Ermenşah'lar, Türkleşmiş İran Moğolları olan İlhanlılar bölgeye sahip oldular. 13. yüzyılda Celâyirlilerin ve Karakoyunlular'ın egemenliği hüküm sürdü. 1387'de Anadolu'ya giren Timur, Van kalesini 29 günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirdi ve yakıp yıktı. Timur çekildikten sonra Akkoyunlular'ın eline geçen Van, daha sonra İran tahtına oturan bir Türk sülâlesi olan Safeviler tarafından alındı. Yavuz Sultan Selim'in (padişahlığı 1512-1520) Osmanoğulları ile Safeviler hanedânı arasındaki çekişmelere bir son vermek için, İran üzerine yürümesinden ve 1514'te Tebriz şehrinin (Iran'ın o zamanki başkenti) yakınındaki Çaldıran Ovası'nda Safevi sülâlesinin ünlü hükümdarı Şah İsmail'i yenmesinden sonra yöre Osmanlı imparatorluğunun eline geçti (Çaldıran Ovasındaki savaş Van ilindeki Çaldıran'da değil, bugün İran'da bulunan, aynı isimli yerde yapılmıştı). Yavuz Selim'in (I. Selim) oğlu Kanuni Süleyman (Padişahlığı 1520-1566) döneminde Van çevresi, bütün doğu Anadolu ve Irak ile birlikte kesin olarak zaptedildi. 23 Haziran 1534'te Sadrazam Damat Makbul İbrahim Paşa, Van çevresini ele geçirdi ve Suriye Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı Van beylerbeyi olarak atadı. Osmanlı orduları çekilince Safeviler Van'ı aldılarsa da Kanunî Sultan Süleyman 1548 yılında ordusu ile Tebriz dönüşü bölgeyi yeniden Osmanlı sınırlarına kattı. Van Beylerbeyliğine de İskender Paşa'yı atadı. Bu tarihten 1. Dünya Savaşı'na kadar işgal görmeyen Van, 20 Mayıs 1915'te Rus işgaliyle karşılaştı. 2 Nisan 1918 yılında Türk orduları şehri düşmandan kurtardı. Bu nedenle 2 nisan Van'ın kurtuluş yıldönümüdür.

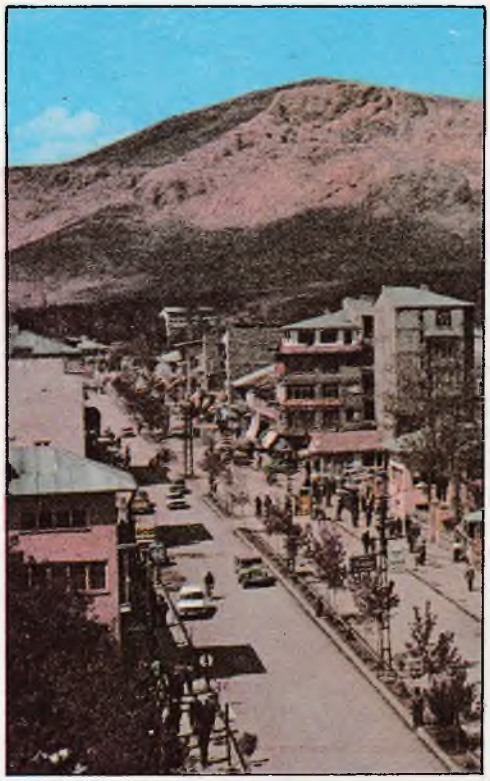

Van gölü kıyısındaki bu güzel şehrimizin Cumhuriyet caddesi.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

İlin gezilecek yerlerinin başında Van kalesi gelir. İ. Ö. 853 yılında yapılan ve çeşitli çağlarda onarılan kale 1 800 metre uzunlukta, 80 metre yüksekliktedir. Kalenin içinde cami, kışla, kuyular, depolar, odalar, dükkânlar vardır. Bu kaleyi eski çağlarda ele geçirmek çok zordu. Van-Başkale arasındaki Hoşap kalesi 1643'te yapılmıştır. Altından Hoşap suyu geçer. Eski Urartu şehrinin kalıntılarının bulunduğu Toprakkale, Gürpınar ilçesinden Van gölüne kadar uzanan 56 km'lik Şamran kanalı, Van gölünün güney kıyılarında Gevaş'a yakın Akdamar adasındaki kilise, görülmeye değer yerlerdir. Çevredeki uygarlıklardan kalan eserler, 1933'te açılan Van müzesinde toplanmıştır.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin ikinci büyük şehri surlarıyla ünlü olan Diyarbakır'dır.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

BU BÖLÜMDE YER ALAN İLLERİMİZ

Adıyaman
Diyarbakır
Gaziantep
Mardin
Siirt
Şanlıurfa

"Güneydoğu Anadolu Bölgesi Suriye sınırımız boyunca uzanır"

BU BÖLGEMİZ, güneydoğu Toroslar' ın etekleri ile, Suriye sınırı arasında yer alır. Kuzeyde ve doğuda Doğu Anadolu bölgesi, güneyinde Suriye ve Irak, batıda Akdeniz bölgesiyle sınırlıdır. Kapladığı alan ve nüfus bakımından coğrafi bölgelerimizin en küçüğüdür. Yurdumuzun ancak % 8'e yakın bir kısmını kaplar.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Yüzey şekilleri sadeliği ve platoların çokluğu ile dikkati çeker. Bölgenin batı ve doğu kısımları arasında bazı farklar vardır. Bölgenin batı yarısında, kuzeydeki dağların eteklerinden Suriye düzlüklerine doğru alçalan Gaziantep-Urfa platoları uzanır. Bu platolar denizden 500-800 metre yüksekliktedir ve Fırat nehrinin kollarıyla yarılmıştır. Bölgenin doğu yarısı biraz daha engebelidir. Bu kısmın ortasında, geniş bir çanak şeklinde Diyarbakır havzası yer alır. Kuzeyden gelen Dicle ile Toroslar'dan inen Batman, Garzan çayları buraya yönelirler. Diyarbakır havzasını Toroslar'ın eteklerindeki tepelikler, güneyinden Mardin eşiği denen yüksek alan çevirir. Batısında ise Karacadağ yükselir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Bölgeden Fırat, Dicle ve bunların kolları geçer. Fırat ve Dicle yurdumuzun en çok su taşıyan nehirleridir. İlkbaharda yağmurlarla ve eriyen karlarla beslenirler. Yazın ise yaz kuraklığı ve buharlaşma nedeniyle suları azalır. Fırat'ın başlıca kolları Göksu, Nizip; Dicle'nin kolları Amber, Batman ve Garzan çaylarıdır. Dicle'yi güneydoğu Toroslar'dan inen birçok ırmak besler. Bunlardan bazılarının suyu çok boldur. Şiddetli bir yaz kuraklığının etkisinde olan bu bölgede bütün bu akarsulardan sulama işlerinde ve içme suyu olarak yararlanılır. Fakat birçok yerde bu akarsular derin vadilerden akarlar. Bu nedenle sulamada yararlanmak güçleşir. Bölgedeki yaz kuraklığının yarattığı olumsuz etkiler ancak Atatürk barajı ve Urfa tüneli bittiği zaman giderilmiş olacaktır. O zaman Harran ovası sulanacak ve yurdumuzun en verimli ovası olacaktır. En önemli göl, Devegeçidi ve Sürgü baraj gölleridir.

İKLİM

Bölgenin güneybatı kesimi, Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Yazlar kurak ve sıcak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Fakat bölgenin denizden uzaklaşan kuzeydoğu bölümünde iklim, kara iklimine dönüşür. Kışlar çok soğuk geçer; donlu ve kar yağışlı olur. Yazlar kara ikliminin etkisiyle çok sıcaktır. Bütün Türkiye'de en yüksek sıcaklıklar bu bölgede ölçülmüştür (Diyarbakır'da 46,2°, Urfa'da 46,5°, Ceylanpınar'da 47,6°). Yaz aylarında ortalama sıcaklık 35° ile 40° arasındadır. Buharlaşma çok fazladır. Uzun yaz mevsimi boyunca hiç yağış alamaz. Bütün bölge şiddetli bir kuraklık yaşar. Yıllık yağış miktarı bütün bölgede 500 milimetre dolayındadır. Bu miktar iç Anadolu'dan biraz daha fazladır. Güneydoğu Anadolu bölgesi Türkiye'nin yarı kurak bölgelerinden biridir.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bitki örtüsü bakımından güneydoğu Anadolu bölgesi yurdumuzun en fakir bölgelerindendir.
Bölgede orman alanları çok azdır; ancak % 3 kadarını kaplar. Bu ormanlar da daha çok Mardin eşiği ile, bölgenin Toroslar'ın eteklerinin bulunduğu kesimlerde yer alır. Buraların dışındaki alanlar genellikle step görünümündedir. Urfa dolaylarındaki platolar bölgenin en çıplak, orman bakımından da en fakir kısımlarıdır. Buralarda ormanlarla kaplı alanlar arazinin % 1'ini bile bulmaz.
Türkiye nüfusunun ancak % 6'sı bu bölgede yaşar. Nüfusun yoğun olduğu kesim Mardin eşiği ile Toroslar'ın etekleridir. Bunun da nedeni bu yörenin daha fazla sulama ve tarım yapma imkânına sahip olmasıdır.
Bölge, bir tarım ve hayvancılık bölgesidir. Bölgelerimiz arasında ekili, dikili toprakları en çok olan bölgedir. Özellikle doğu Anadolu'nun iki katından, hattâ Akdeniz bölgesinden de daha fazladır. Bunun temel nedeni yüzey şekilleridir. Tarım yapılan alanlar çok fazladır. Toprakları çok verimlidir. Bütün bunlara rağmen bölge gerçek tarım potansiyelini ortaya koyamamaktadır. Bunun sebebi yağışların azlığıdır. Hattâ bazı yıllarda çok büyük kuraklıklar yaşamaktadır.
Bölge ekonomisinde hayvancılık da çok önemlidir. Daha çok küçük baş hayvan besiciliği önde gelir. Nüfusunun azlığına karşılık hayvan varlığının çok yüksek oluşu, bölgeden başka bölgelere canlı hayvan ve hayvansal ürün satışına imkân verir. Hayvancılıkla uğraşan halkın bir kısmı göçebedir.
Bölge yurdumuzun petrol kaynağıdır. Özellikle Siirt ve Diyarbakır illeri sınırları içerisinde üretilen petrol yaklaşık olarak Türkiye'de üretilen petrolün tamamına yakındır.

BÖLGENİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Türkiye'nin tarım üretiminin yaklaşık olarak % 7'si bu bölgeden sağlanır. Yağışlı geçen yıllarda bu oran daha da yükselir. Hayvan varlığı ve hayvansal ürünleri de bölgenin ihtiyacının çok üzerindedir. Fazla üretilen tarım ürünleri, canlı hayvan ve hayvansal ürünler yurdumuzun diğer bölgelerine gönderilir. Bunlardan bir kısmı da yurt dışına satılır. Yapımı sürdürülen Atatürk barajı ve Urfa tüneli tamamlandığı zaman bölgenin verimi, buna bağlı olarak da zenginliği ve Türkiye ekonomisine katkısı çok daha artacaktır.
Bölgenin Türkiye ekonomisine en büyük katkısı petrol yataklarıdır. Yurdumuzda üretilen yaklaşık 3,5 milyon ton petrolün tamamını burası sağlar. Bu rakam yurdumuzun petrol ihtiyacının 1/4'ü kadardır. Irak petrollerinin Akdeniz'e taşınması da bu bölgemizin topraklarından yapılmaktadır. Ayrıca zengin maden yataklarının da değerlendirilmesi sonucu yurdumuza enerji yönünden de büyük katkıları olacaktır.

ADIYAMAN

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Fırat ve kollarının böldüğü dağlık alanda bulunan Adıyaman, Toroslar'ın güneydoğu uzantıları üzerinde, dağlık ve yaylalık bir alanda yer alır. Güneyden kuzeye doğru gidildikçe yükseklik artar. Güney sınırında akan Fırat'ın denizden yüksekliğinin 600 m olmasına karşılık, kuzey sınırları 2 600 metreye kadar yükselen dağlarla kaplıdır. İl alanının % 52'sinden fazlasını kaplayan dağlar, Toroslar'ın güneydoğu uzantılarıdır. İl topraklarının kuzeyinde bulunan ve Malatya dağları adıyla anılan dağlar, ulaşım açısından geçilmesi güç yüksekliklerdir. Kâhta'nın kuzeyinde bulunan Nemrut dağının zirvesi 2 150 metre yüksekliğindedir. Malatya dağlarının üzerinde ise Akdağ (2 551 m), Dibek dağı (2 549 m), Ulubaba (2 533 m), Borik dağı (2 110 m.), Bozdağ (1 200 m), Karadağ (1 115 m) gibi tepeler ve dağlar yer alır.

İlde, yüksekliğin en az olduğu alan, Fırat'ın Göksu ile birleştiği Gümüşkaya köyünün bulunduğu kesimdir. Adıyaman, Kâhta, Besni, Gölbaşı gibi 1000 metre dolayında yüksekliğe sahip olan yerler, hayvancılık ve bağ bahçe tarımına elverişli platolardır.

AKARSULAR VE GÖLLER

İlde bulunan en önemli akarsular güney sınırındaki Fırat ile Göksu'dur. İlde irili ufaklı bütün akarsuları bunlar toplamaktadır.

Yurdumuzun önemli nehirlerinden olan Fırat, Keban barajından sonra Diyarbakır-Urfa ve Adıyaman arasındaki sınırda akar. Fırat üzerinde Adıyaman'a 40 km uzaklıkta yapılmakta olan Atatürk barajı yurdumuzun en büyük barajı olacak, barajın yapımı tamamlandığı zaman Adıyaman'ın güney kesimindeki toprakların büyük bir bölümü sular altında kalacaktır.

Göksu Nurhak dağlarından doğar ve Kızıl İn yakınlarında Fırat'a katılır. Yazın suları çok azalan akarsuyun uzunluğu 150 km dolayındadır. Göksu'ya katılan en büyük su Sofraz suyudur. Diğer bir akarsu olan Kalburcu çayı Fırat Irmağına katılır. Ziyaret ve Çakal sularını alarak büyüyen çay alanı, Atatürk barajının yapımı ile göle dönüşecek, bu dönüşüm, barajın Adıyaman iline 5 kilometreye kadar yakınlaşmasını sağlayacaktır.

İlde önemli sayılabilecek dört göl vardır. Bunlar: Gölbaşı, Azaplı, İnekli ve Abdülharap gölleridir. Göllerin tümü ilin güney ve batı kesimlerinde bulunmaktadır. Ekonomik açıdan Adıyaman'a pek önemli katkısı olmayan göller, balıkçılığa elverişlidir.

Gölbaşı gölleri: Pazarcık-Malatya yolu üzerinde bulunan üç göle verilen addır. Toroslar üzerinde bulunan bu göller, yerli kaya gölleridir. Birbirine oldukça yakın mesafede bulunan göller, suların bol olduğu dönemlerde taşarak birleşir. En büyükleri Gölbaşı ilçesine yakın olan Gölbaşı gölüdür. 5 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.

İKLİM

İl tamamen güneydoğu Anadolu'nun bozkır ikliminin etkisindedir. İklim, sadece dağlık kesimlerle, ilin güneyindeki alçak kesimlerde değişiklik gösterir. Kuzeydeki dağlık bölgelerde kışlar soğuk ve karyağışlı geçmektedir. Buna karşılık güneydeki engebeli yerlerde kışlar ılık ve yağışlı, yazlar kurak ve sıcak geçer. Ayrıca Gölbaşı ilçesinin küçük bir bölümünde Akdeniz ikliminin etkileri görülür.

Sıcaklık ortalamasının 16,8° olduğu ilde, 1971 yılının kışında ısı —15°'ye düşmüştür. İlde en çok yağış ocak ayında, en az yağış ise temmuz ve ağustos aylarında yağmaktadır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Dağlık yörelerdeki meşelik ve fundalıkları saymazsak il topraklarının bitki örtüsü bakımından pek zengin olmadığını görürüz. Ormanlık alanlar olarak kabul edilen bu meşelik ve fundalık alanlar, ilin % 17,14'ü kadar bir yer kaplamaktadır.

Güney kesimlerde bitki örtüsü sert çayırlar, çalılıklar ve sazlıklardan meydana gelir.

Bozuk koru ve meşeliklerden oluşan

KİMLİK KARTI 02

Nüfusu : 439 410 (1985)
Yüzölçümü : 7 614 km²
Nüfus yoğunluğu : 58

Otomatik telefon kodu : 8781

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	115 262	138 312	36,46
Besni	72 963	84 387	29,09
Çelikhan	18 391	20 664	23,31
Gerger	30 380	32 304	12,28
Gölbaşı	45 546	54 941	37,51
Kahta	75 079	97 600	52,47
Samsat	9 974	11 202	23,22

Coğrafi konum : 37° 25′ ve 38° 10′ kuzey enlemleri ile 37° 25′ ve 39° 15′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 52,2
İlin en yüksek yeri: Akdağ (3 551 m)
Ovalar: % 10,7
Yaylalar: % 3
Platolar: % 34,1

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 94
Orman alanları: % 17
Ekili ve dikili alanlar: % 32
Çayır ve meralar: % 45
Tarıma elverişsiz alanlar: % 6

Yıllık yağış ortalaması: 835,5 mm
Yıllık ısı ortalaması: 16,8°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, üzüm, antepfıstığı, tütün.

Başlıca sanayi ürünleri:
İplik, tütün, dokuma ürünleri.

FOLKLOR

Adıyaman ilinde gelenekler, canlılığını kaybetmeden günümüzde de sürmektedir' İl merkezinde günümüzün kıyafetleri yaygınlaşırken, kırsal bölgelerde geleneksel giysiler varlığını korumaktadır. Geleneksel kadın giyimi fistan, üçetek, işlemeli gömlek, kuşak, terlik denen başörtüsü; geleneksel erkek giyimi sako ve kasketten oluşur. Halk oyunları arasında en çok halaylar oynanır. Halk müziğinde ise uzun havalar yaygındır.

İl merkezi Adıyaman günden güne gelişerek modern bir şehir olma yolundadır.

ADIYAMAN ADI NEREDEN GELİYOR

Bugünkü Adıyaman ilinin bulunduğu topraklarda bilinen en eski şehir, Perre'dir. Çevre, 7. yüzyılda Araplar'ın eline geçince Emevi komutanlarından Mansûr İbni Cavene, şehri yeni baştan kurarcasına bayındırlaştırdı, ünlü hisarları yaptırdı (veya onardı). Onun adıyla bağlantı kurularak şehre Hısn-ı Mansûr (Mansûr Hisarı) adı verildi. 19. yüzyıldan sonra halk arasında şehre Adıyaman denmeye başlanmışsa da, resmî işlemlerde Hısn-ı Mansûr adı terk edilmemiştir. Şehrin adı cumhuriyetten sonra Adıyaman olmuştur.

ormanlarda iğne yapraklı bitkiler yok denecek kadar azdır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İlin ekonomisinde tarım başta gelir. 1975 yılında tarımda çalışanlar nüfusun % 88'iydi. İlde en çok buğday, antepfıstığı, tütün ve üzüm üretilir. Buğday ekili alanlar, tütün ekili alanların

İlgi çekici özellikleriyle : ADIYAMAN

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Fırat bölümünde yer alan Adıyaman, kuzeyde Malatya, doğuda Diyarbakır, güneyde Şanlıurfa, batıda Kahramanmaraş illeriyle sınırlıdır.

yarısından fazlasını kaplamaktadır. Buna karşılık üretim yüksek değildir. İki üç ürün dışında bütün tarım faaliyetleri iç ihtiyacı karşılamak içindir. 1970'lerden sonra antepfıstığı üretiminde önemli gelişme görülmüştür.

761 400 hektar olan il yüzölçümünün % 45'ini çayır, mera ve otlaklar kaplamaktadır.

1970'li yıllarda ekili alanların % 70'ine buğday ve arpa, % 18'ine üzüm, % 4'üne de tütün ekiliyordu. Meyva ağaçlarının % 90'ı antepfıstığı ağacı idi. 1980 yılında Adıyaman ilinde 170 000 ton buğday, 41 000 ton arpa, 1 564 ton nohut, 2 871 ton mercimek, 7 600 ton tütün, 415 ton susam üretilmiştir.

Bunların dışında ilde 9 400 ton yem bitkisi, 8 000 ton domates, 1 224 ton sivri biber, 8 200 ton kavun, 5 700 ton karpuz, 1 800 ton patlıcan, 2 500 ton hıyar yetiştirilmiştir.

1980 yılında ilde 4 800 000 meyva ağacı bulunuyordu. Bu ağaçlardan 3 500 000'i meyva verecek yaştaydı. Bu meyva ağaçlarından, 400 ton armut, 47 ton ayva, 535 ton elma, 109 ton erik, 575 ton kayısı, 19 ton kiraz, 67 ton şeftali, 15 ton vişne, 188 ton zerdali, 9 ton zeytin, 3 977 ton antepfıstığı, 245 ton badem, 488 ton ceviz, 303 ton dut, 358 ton incir, 103 ton nar, 228 535 ton üzüm üretilmiştir.

Tarım gibi hayvancılık da ilin ekonomisinde büyük bir önem taşır. Ekili tarımla uğraşan halkın % 90'ı hayvancılıkla da uğraşmaktadır. 1970'e kadar ilin en önemli hayvan varlığı kıl keçisiydi. 1970'lerden itibaren kıl keçisi yerini özellikle akkaraman türü koyuna bırakmaya başladı.

İlde bulunan sığırlar yerli kara ve güney sarı kırmızısı gibi türlerdir. Açlığa ve bağımsızlığa karşı dayanıklı olan bu sığır türü sayısında sürekli bir artış görülmesine karşılık, süt verimleri düşüktür.

1980 yılında Adıyaman ilinde 8 400 at, 15 700 katır, 24 000 eşek, 100 000 inek, 18 000 öküz, 29 240 dana, 950 manda ve malak 348 000 koyun, 307 880 kıl keçisi, 490 000 kümes hayvanı vardı.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Adıyaman şehrini kuşatan ve bugün kalıntıları göze çarpan surların tarihî değeri önemlidir. Üç kapısı ve çevresinde hendekler bulunan surların Emevîler çağında yapıldığı sanılmaktadır.

Orta Çağ'da birçok savaşa sahne olan kalenin yıkıntıları da şehrin orta kesiminde yer almaktadır.

Kâhta ilçe merkezinin 12 km kuzeyindeki Karakuş tepesinde Roma kartalı taşıyan bir sütun vardır. İlin bu kesiminde ayrıca Helenistik yapıların, Roma ve Bizans eserlerinin kalıntılarına da sık sık rastlanır.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Bir mektup yazdırdım (anam) Urfalı kızına
Zalımın kızı (anam) bakmaz yüzüme
bakmaz yüzüme
Anam duyar ise (anam) vurur dizine
Di nenni nenni esmerim nenni askerim
aman

Hastane önü (anam) mermer döşeli
Doktorlar geliyor (anam) eli şişeli eli şişeli
Üç gün oldu ben bu (anam) derde döşeli
Di nenni nenni esmerim nenni askerim
aman

SANAYİ VE MADENCİLİK

Adıyaman sanayi bakımından en geri kalmış illerimizden biridir.

İlde önemli sanayi kuruluşu olarak 1959 yılında kurulan Sümerbank'ın Adıyaman pamuklu dokuma sanayii, Tekel'in Adıyaman (Kâhta-Besni) tütün bakım evleri ve yine devlete ait olan peynir ve tereyağı fabrikası ile yem ve çimento fabrikaları vardır.

TARİH

Anadolu birliğinin ilk kurucuları Hititler'in sınırları Adıyaman çevresini de kapsamıştı (İ. Ö. 1900- İ. Ö. 1200). Yedi yüz yıl süren Hitit egemenliğinden sonra bütün bu bölge sırasıyla Mitanniler, Urartular, Babilliler, Asurlular ve Medler'in eline geçti. Persler'in Anadolu'yu baştan başa egemenliklerine almaları üzerine Adıyaman da bu yeni imparatorluğa bağlandı (İ. Ö. 6. yüzyıl). İskender'in Dara ordularını bütün Anadolu'da yenmesi üzerine Adıyaman'daki Pers egemenliği de sona erdi (İ. Ö. 331).

İskender imparatorluğunun yıkılmasından bir süre sonra bölge, Selevkoslar'ın eline geçti. Bundan sonra Adıyaman ve çevresinde en çok etkisi olan Kommagene krallığı kuruldu (İ. Ö. 69- İ. S. 72).

Adıyaman'ın bugünkü ilçe merkezlerinden Samsat bu devletin başkentiydi. Kommagene devleti 150 yıla yakın bir süre bölgede etkili oldu. Bu süre içinde 4 kral tahta geçti. Bunlardan I. Antiochos'un Nemrut dağı üzerinde taş yığılarak meydana getirilen ve üzeri toprakla örtülü mezarıyla, bu tümülüsün yamaçlarına yerleştirilmiş olan heykeller pek ünlüdür.

Antiochos'un gömülü bulunduğu tümülüsün yüksekliği 50 metreyi bulur. Tepenin doğu yamaçlarına yerleştirilen dev yapılı heykellerden altısı günümüze kadar sağlam kalmış eserlerdir. Tepenin yine bu yönünde Tanrı Zeus ve Kral I. Antiochos'un birer baş heykeli vardır.

Kral III. Antiochos'un Romalılar'a yenilmesi üzerine, Kommagene devleti sona erdi (İ. S. 72). Böylece bölge Romalılar'ın sınırlarına katıldı.

Roma'nın Batı ve Doğu (Bizans) imparatorluklarına bölünmesi üzerine bölge de Bizans imparatorluğunun payına düştü. Ama, bütün Anadolu gibi bu bölge de Bizanslılar ile Sâsâniler arasında yüzyıllarca savaşlara neden oldu.

Halife Ömer zamanında başlayan Arap akınları, zaman zaman Adıyaman çevresine kadar uzandı. Bölgenin ele geçirilmesi ancak yüzyıllarca sonra gerçekleşebildi (7. yüzyıl). Emevî önderlerinden Mansur, şehri Abbasiler'e karşı koruduysa da sonunda yenilgiye uğradı. Adıyaman'ı ele geçiren Harunürreşit, kaleyi onararak bir sınır şehri durumuna getirdi.

Bundan sonra bölge, uzun süre Bizanslılar'la Araplar arasında çekişme konusu oldu. Fırat kıyılarında kurulan egemenlikler sürekli olarak el değiştirdi. Malazgirt zaferinden birkaç yıl sonra Adıyaman ve çevresi Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutanlarından Buldakçı Bey tarafından fethedildi.

12. yüzyılda Anadolu Selçukluları ile Eyyubîler arasında aman zaman el değiştiren bölge, 13. yüzyılın ortalarında Moğol (İlhanlı) imparatoru Hulâgu Han'ın da saldırısına uğramaktan kurtulamadı.

Anadolu beylikleri çağında Dulkadıroğulları'na geçen Adıyaman ve çevresi, sonunda Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı imparatorluğu topraklarına katıldı (1516).

Osmanlı Türkleri çağında bölge, Maraş beylerbeyiliğine bağlıydı; Tanzimat'tan sonra Malatya'ya bağlandı. Yakın yıllara kadar bu şekilde yönetilen Adıyaman, 1954 yılında dört ilçeden meydana gelen yeni bir ilin merkezi oldu.

DİYARBAKIR

Gaziantep'ten sonra bölgenin en büyük şehri olan Diyarbakır modern görünüşlü bir şehirdir.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Diyarbakır güneydoğu Toroslar'ın kollarıyla çevrilidir. Kuzeyde Akdağ vardır. Dağın özelliği, kayalarının beyaz oluşudur. En yüksek noktası Beblik tepesidir (2 531 m). Diğer önemli dağlar Direcmen (2 010 m), Koştu (2 060 m), Mihrap (2 100 m), Adem (2 100 m), Lis (2 220 m), Süplis (2 280 m), Koz (2 283 m), Geherdilek (2 350 m), Vişin (2 400 m), Şeryakşun (2 564 m), Berbihit (2 593 m), Anduk (2 830 m) dağlarıdır.

İlin tarıma elverişli toprakları kırmızı, kahverengi toprak türündendir. Ovalar Dicle nehrine karışan dere ve çayların vadilerinde zincirleme sıra oluşturur.

Gevran Ovası yüksek tepelerle çevrilidir. Yüzölçümü 15 000 hektardır. Mısır ve darı ekimi yapılır. Kurak ve çakıllı Karahan ovasının yüzölçümü 10 000 hektardır. Daha çok hayvancılık yapılır.

Karahan ovasının bittiği bölgeden başlayan Diyarbakır ovasının yüzölçümü 40 000 hektardır. Dicle'nin doğusundaki toprak verimlidir. Ova hayvancılığa elverişlidir.

Kiki ovasına Kiken ovası da denir. Yüzölçümü 25 000 hektardır. Buğday, arpa ekilir.

Behremki ovasının toprağı tarıma elverişlidir. Kiki ovasının sonunda başlar. Yüzölçümü 18 000 hektardır.

Dicle Şerit ovası Dicle'nin solunda, nehir boyunda uzanır. Yüzölçümü 5 500 hektardır.

Yaylalar, il toprakları içinde küçük bir alanı kaplar. Diyarbakır'ın kuzey ve kuzeydoğusundaki yüksek yaylalara mayıs sonu haziran başında gidilir. İlin önemli bir bölümünü kaplayan plato ve stepler Dicle ve kollarının açtığı geniş vadilerle parçalanmıştır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Diyarbakır'ın en önemli akarsuyu Dicle nehridir. İldeki adı Ergani veya Maden suyudur. Diğer akarsular şunlardır: Amba çayı Dicle'ye dökülür. Uzunluğu 45 km'dir. Batman çayı Sil-

KİMLİK KARTI 21

Nüfusu : 941 522 (1985)
Yüzölçümü : 15 354 km²
Nüfus yoğunluğu : 61

Otomatik telefon kodu : 831

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	323 448	407 386	46,14
Bismil	61 652	78 119	47,35
Çermik	36 893	46 124	44,66
Çınar	35 533	39 450	20,91
Çüngüş	17 955	20 124	22,81
Dicle	35 170	38 319	17,15
Ergani	59 359	72 094	38,37
Hani	23 018	26 041	24,62
Hazro	18 974	21 683	26,69
Kulp	42 047	48 061	26,74
Lice	41 402	47 715	28,38
Silvan	82 699	96 406	30,67

Coğrafi konum : 37° 30′ ve 38° 43′ kuzey enlemleri ile 40° 37′ ve 41° 20′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 37
İlin en yüksek yeri: Anduk dağı (2 830 m)
Ovalar: % 30,6
Yaylalar: % 2
Platolar: % 30,4

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 95
Orman alanları: % 32,5
Ekili ve dikili alanlar: % 41
Çayır ve meralar: % 21,5
Tarıma elverişsiz alanlar: % 5

Yıllık yağış ortalaması: 495,9 mm
Yıllık ısı ortalaması: 15,9°

Başlıca tarım ürünleri:
Tahıl, mercimek, kavun, karpuz, üzüm, sebze, badem, tütün.

Başlıca sanayi ürünleri:
Et mamülleri, süt mamülleri, yem, dokuma, nebati yağ, un.

Atatürk'ün Diyarbakır'a gittiği zaman kaldığı Gazi köşkü.

van'ın 20 km doğusundadır. Dicle'ye dökülür. Kalhane suyu Ergani yöresinde akar. Medya çayı Çermik yöresini sular. Göz suyu Sinek çayına dökülür. Modrap suyu Çermik'te çıkar, Çeltik ekim alanlarını sular. Güngüş çayı Güngüş dağından doğar, Fırat'a dökülür.

Diyarbakır'da doğal göl yoktur. Baraj gölleri ve göletler vardır.

Devegeçidi barajı: Diyarbakır'ın kuzeybatısında Diyarbakır-Elâzığ yolu üzerindeki gölün depolama hacmi 187 milyon m³'tür. 10 000 hektar alanı sulamaktadır.

Karakaya barajı: Enerji amacıyla yapımına 1972'de başlanmış 1975'de bitmiştir. Yılda 7,5 milyon kw-saat enerji üretimi yapılmıştır.

GÖLETLER

Ortaviran göleti: İlin 50 km güneyindedir. 132 hektarlık alanı sular.
Gönegöl göleti: İlin 25 km batısında 1 198 hektarlık alanı sular.
Kurtkaya göleti: 1971'de yapılmıştır. 9 000 hektarlık alanı sular.

İKLİM

İlde sert bir kara iklimi ile, yarı kurak yayla iklimi egemendir. Merkez ilçesinin yıllık sıcaklık ortalaması 15,9° dir. Kuzeydoğu illerden yüksektir. Diyarbakır'ın donlu günleri ekim'de başlayarak nisan ayına kadar sürer. 0°'nin altına ocak ve şubat aylarında rastlanır.

Merkez ilçesinin yıllık yağış ortalaması 495,9 mm'dir. En çok yağış aralık, ocak, şubat, mart ve nisan aylarında görülür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Diyarbakır toprakları Karacadağ, Mardin ve Toros Dağları arasındaki stepleri kaplar. Steplerin çevresinde çıplak alanlar ve bozuk baltalık meşe ormanları vardır.
Diyarbakır orman alanı, 499.000 hektar olan il toplam alanının % 32,5'ini kaplamaktadır. Normal koruluk yoktur. Ormanlarda meşe dışında ardıç, karaçam, ibreli ağaçlarla söğüt, çınar, ceviz, kavak gibi yapraklı ağaçlar vardır. Diyarbakır'da odun üretimi yapılır.

EKONOMİ
TARIM VE HAYVANCILIK

Tarım faaliyetlerinin en önemlisi bitki üretimidir. Diyarbakır'da hayvancılık da ileridir.
Diyarbakır'da yetiştirilen başlıca ürünler ve üretim miktarları şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (486 300), arpa (147 480), darı (7 500), pirinç (12 650), mercimek (6 500), keten tohumu (1 145), susam (995), pamuk (saf, 4 405), pamuk (tohum, 7 050), tütün (5 720).
İl, av hayvanları bakımından oldukça zengindir. Diyarbakır'da ayı, kurt, sincap, çakal, tavşan, yaban domuzu, tilki, sansar ve dağ keçilerine; kuşlardan beyaz kartal, leylek, atmaca, akbaba, karga, baykuş v.b.'ne rastlanır.
İl hayvancılığı daha çok il dışı pazarlara yönelik olduğundan ilin et üretiminin Türkiye'nin içindeki payı % 1,7'-dir.
1980 yılında Diyarbakır'da hayvansal ürün olarak 80 955 ton süt, 101 ton bal, 3 490 ton et üretilmiş, 25 600 000 yumurta ve 85 000'in üzerinde deri elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Diyarbakır, imalat sanayiinde geri bir ilimizdir. İlde devlet ve özel kesim işletmeleri vardır. Devlet işletmelerinin yoğunlaştığı alanlar gıda-içki-tütün ve dokumadır.
Diyarbakır'ın temel uğraşıları dokumacılık, demircilik, bakırcılık gibi faaliyetlerdir. 1980'lerde küçük sanayiin en uygun dalı metal eşya sanayii idi. Diğer sanayi dalları gıda, orman ürünleri, kimya taş-toprak ve kâğıt sanayileridir.
Diyarbakır zengin petrol yataklarına sahiptir. Güneydoğu Anadolu bölgesi, Orta Doğu petrol havzasının doğal bir uzantısıdır. Diyarbakır'da petrol üretimi 1961'de Kayaköy'de açılan bir kuyu ile başlamıştır. Shell 250 kuyunun 134'ünde üretim yaparak 1981 yılında Türkiye ham petrol üretiminin yarısına yakın bir bölümünü gerçekleştirmiştir. TPAO'nın Diyarbakır'daki petrolü % 7'dir.

TARİH

İlde yapılan kazı ve incelemeler Diyarbakır'ın bölgedeki en eski yerleşim merkezi olduğunu, yöre tarihinin 9 000 yıl öncelere kadar uzandığını ortaya koymuştur.
Anadolu'da yaşayan en eski halklardan olan Hurriler'in yaşadığı bölge Subartu adı verilen Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı bugünkü Diyarbakır'ın bulunduğu alandır. İ. Ö. 3000

DİYARBAKIR ADI NEREDEN GELİYOR

Diyarbakır'ın en eski adı Asur kaynaklarına göre Amidi olarak geçer. (İ. Ö. 1300) Arabistan'dan Dicle civarına göç eden Bekr kabilesi, yerleştikleri topraklara «Bekr'lerin diyarı» anlamına gelen «Diyar-ı Bekr» adını verdiler. Atatürk 1937 yılında yaptığı bir konuşmada «Diyarbakır» olarak bahsetti. İlin adı bakanlar kurulu tarafından onaylanarak Diyarbakır oldu.

İlgi çekici özellikleriyle : DİYARBAKIR

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Dicle bölümünde yer alan Diyarbakır kuzeyde Elazığ, Bingöl; doğuda Siirt, güneyde Mardin, Şanlıurfa; batıda Adıyaman ve Malatya ile sınırlıdır.

yıllarında yörede yaşayan Hurriler daha sonra Kerkük'e kadar olan bölgeyi egemenliklerine almışlardır.

İ. Ö. 14. yüzyılın sonlarında Asurlular, Hurri-Mitanni egemenliğine son vererek bölgenin tek hakimi oldular. Bu hakimiyet Urartular'ın bölgede egemenliklerini kurdukları yıllara kadar sürdü. Urartular'dan sonra Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar ve Partlar bölgeye egemen oldular. Bu egemenlikler zamanında Diyarbakır önemini hep korudu. İ. Ö. 69 yılında Diyarbakır, Romalı komutan Lukullus tarafından Roma İmparatorluğu sınırlarına katıldı. 51-75 yılları arasında yeniden Part yönetimine geçen Diyarbakır, Romalılar'la Partlar arasında sık sık el değiştirdi. Roma imparatorluğunun

FOLKLOR

Diyarbakır ili, dünyanın en eski uygarlıklarının bulunduğu bölgede yer alır. İlin bugünkü kültür yapısında, bu uygarlıkların izlerine rastlanır. Kadınlar eskiden el dokuması elbiseler giyerdi; günümüzde bunların yerini makinede dokunan giysiler almaya başlamıştır. Geleneksel kadın giyimi atlas, diba, canfes gibi kumaşlardan yapılan ve fistan veya zubun denen entari, çeşitli başlıklar ve yün çoraptan oluşur. Geleneksel erkek giyiminde ise entari, şal kuşak, yelek, şalvar ve paçikli kundura yaygındır. Diyarbakır ilinde halay türünde oyunlar oynanır. Çapan, Çepik, Lorke halayları ünlüdür. Yörenin ünlü türküleri arasında ise «Bir mumdur», «Karanfilsin tarçınsın» ve «Hele yar zalım yar» türküleri sayılabilir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Çay içinde döğme taş
Gönlüm huni gözüm yaş
Aklımı baştan aldı
Orta boylu kalem taş

Oy niye niye niye
Öldüm yar diye diye

Bu küçe uzun küçe
Küçeye serdim keçe
Hak yolunda üç kurbaş
Yar gele burdan geçe

Oy niye niye niye
Öldüm yar diye diye

Bu küçe baş aşağı
Belinde şal kuşağı
Her gün gel burdan savuş
Çatlasın el uşağı

Oy niye niye niye
Öldüm yar diye diye

Diyarbakır'da Dicle nehri üzerinde tarihi bir köprü.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Birçok uygarlığa ait kalıntıları topraklarında barındıran Diyarbakır'ın Ekinciler köyünde İ. Ö. 6000-5000 yıllarına ait bir köy kalıntıları bulunmuştur.

Diyarbakır kalesinin iç kale bölümünün İ. Ö. 2000 yıllarında Hurriler döneminde yapıldığı sanılmaktadır. İ. Ö. 1200-700 yıllarına ait Asurlulardan kalma yazıtlar, Lice yolu üzerindeki Birklin mağaralarında bulunmaktadır. Bu kabartmalar Asur krallarının uzun sakallı, işlemeli giyimli görüntüleridir. Yüzleri güneye dönük olan kabartmaların sağ ellerinde çift balta, sol elde boyna asılı kılıç bulunmaktadır.

İl merkezi Diyarbakırda bulunan kale ve eski şehri çepeçevre kuşatan surlar en önemli tarihî eserlerdir. Aslında Türk ve Türk-İslam sanatının tüm eserlerine rastlamak mümkündür. Diyarbakır kalesinin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. İç kalenin Hurrilerce yapıldığı sanılmakta ve şehrin 349 yılında Roma imparatoru II. Constantinus tarafından surlarla çevrildiği kesin olarak bilinmektedir. Diyarbakır surları kuzeyden güneye 1 300 m, doğudan batıya 1 700 metrelik bir alanı çevrelemektedir. Dış kalenin kuzeyinde Dağ kapısı, güneyinde Mardin kapısı doğusunda Yeni kapı, batısında Urfa kapısı bulunmaktadır. Urfa kapısı iki kanatlı olup metal işçiliğinin güzel bir örneğidir. Şehirde güneydoğu Anadolu'nun en eski camisi olarak kabul edilen Ulucami, Hz. Ömer camisi, Peygamber camisi, Safa camisi, Kale camisi gibi tarihî camiler vardır. Her biri değişik bir zamanın ve değişik bir ustanın mimari özelliklerini taşıyan bu camiler şehre kendine has bir görünüm kazandırmaktadırlar. Camilerin yanısıra medreseler, hanlar, türbeler ve tarihî hamamlar yönünden de oldukça zengin olan şehrin her tarafında başka bir döneme ait tarihî eserleri görmek mümkündür.

1605 yılında yaptırılmış olan ve halen Silvan yolu üzerinde bulunan Dicle köprüsü, 1218 yılında Artuklular'ın yaptırdığı Dicle köprüsü, Eğil Kalesi, 1179 yılında yaptırılmış olan Haburman köprüsü, Akkoyunlular'dan kalma Osmaniye kalesi (Dicle ilçesinde) kalıntıları ilin tarihî zenginliklerinden kalan eserlerdir.

Ayrıca Atatürk'ün ikâmet ettiği Gazi köşkü, Çermik kaplıcası ve Ankaris şifalı suyu ilin özellikleri arasındadır.

ikiye ayrılmasından sonra Bizans imparatorluğunun sınırları içinde kalan Diyarbakır ve yöresi Sâsâniler'le Bizanslılar arasında savaşlara neden olarak zaman zaman bu iki devletin sınırları içinde görüldü. Şehir II. Constantinus döneminde surlarla çevrildi. Bu zamanda şehre Avgusta adı verildi ise de benimsenmediğinden Amid olarak kaldı.

Bizanslılar'ın yönetiminde iken şehre zaman zaman Hunlar'ın akınları görülmektedir. Bunlar 390 yılında şehre girdiler. Amid'le birlikte çevredeki birçok şehri ele geçiren Hunlar yerli halkı öldürerek her tarafı yağmalayıp, yakıp yıktılar. Daha sonra Bizans ordusu duruma egemen oldu.

Bu olaydan sonra Bizanslılar'la Sâsâniler arasında yedi yıl süren savaşlar oldu. Bizans imparatoru II. Teodosius aldığı 70 000 esiri Diyarbakır'a getirdi. Daha sonra Ak-Hunlar'ın desteği ile Sâsâniler şehre saldırarak yağmalayıp yakıp yıktılar. Bu savaşlar yıllarca tekrarlanarak sürdü. Diyarbakır da, sürekli olarak galip gelen devletin sınırlarında görüldü.

Sâsâniler'in iç savaşlara kapıldıkları, Bizanslılar'ın da bu bölgede güçlerinin zayıfladığı 639 yılında Diyarbakır önlerinde Müslüman Arap orduları görüldü.

Hz. Ömer'in halifeliği sırasında kuzey Mezopotamya'yı ele geçirmek için ilerleyen ordu, Diyarbakır kalesi önüne geldi. Diyarbakır'ı bu dönemde Meryem-i Dara adlı bir kadın yönetiyordu. Şehir 5 aylık bir kuşatmadan sonra Arap ordularının eline geçti (639). Hz. Ali'nin ölümünden sonra şehir bölgede üstünlük kurmaya başlayan Emeviler'in yönetimine girdi. 869 yılında şehrin yönetimine Şeyhoğulları, 930'da Hamdâniler, 948 yıllarında Mervaniler hakim oldu.

1035 yılında büyük bir Selçuklu ordusu Diyarbakır'ı kuşattı. Mervaniler'in son sultanı Nasr'üd-Devle önce savaşmaya sonra anlaşmaya karar verdiyse de Selçuklu ordusu komutanı 4 Mayıs 1805'te şehre girdi. Önceleri Mervaniler'in eski vezirlerinden olan Fahr'üd-Devle ve oğlu yönetimi üstlendilerse de daha sonra yönetim tanınmış bilginlerden Kıvamüddin Ebu Ali'ye verildi. Böylece Diyarbakır Selçuklular'a bağlı bir devlet oldu. Melikşah'ın 1092'de ölümünden sonra şehir Suriye Selçukluları'nın yönetimine geçti. Bunu İnanoğulları'nın, Nisanoğulları'nın, Artuklular'ın, Eyyubiler'in, Mardin Artuklularının, Akkoyunlular'ın, Safeviler'in yönetimi izledi. 1507 yılında Safeviler Dulkadıroğulları'na karşı yaptıkları savaştan dönerken Akkoyunlular'ın Diyarbakır valisi Zeynel Bey'i yenerek şehri ele geçirdiler. Vali olarak Ustaclu Mehmed Han atandı. Mehmed Han'ın ölümünden sonra halk isyan ederek Safevi yanlılarını şehirden dışarı çıkardı. İran şahı şehri ele geçirmek için büyük bir ordu gönderdi. Diyarbakırlılar İdri-i Bitlisî kanalıyla Osmanlı imparatoru Yavuz Sultan Selim'den yardım istediler. Yavuz Sultan Selim'in emri ile Bıyıklı Mehmed Paşa bir ordu ile Diyarbakır'a geldi. Şehir hiçbir direniş göstermeden teslim oldu. Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbakır eyaleti beylerbeyiliğine getirildi.

Diyarbakır, Osmanlılar yönetiminde imparatorluğun önemli eyalet merkezlerinden biri durumundaydı. Kanuni Sultan Süleyman İran seferi dönüşünde şehre gelerek 20 gün kalmış, şehrin kalesini gezen padişah, Ulucami'de namaz kılmıştır. Bir kültür merkezi durumunda da olan şehir yine bu dönemde bayındır bir hâle getirilmiştir.

GAZİANTEP

Güneydoğu Anadolu bölgesinin en büyük şehri Gaziantep'te hükümet meydanı.

KİMLİK KARTI 27

Nüfusu : 953 859 (1985)
Yüzölçümü : 7 642 km²
Nüfus yoğunluğu : 125

Otomatik telefon kodu : 851

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	Yıllık artış oranı (‰)
Merkez	449 392	546 570	39,15
Araban	26 868	34 928	52,47
İslahiye	85 605	97 056	25,11
Kilis	95 419	102 035	13,41
Nizip	96 367	113 000	31,84
Oğuzeli	37 903	39 124	6,34
Yavuzeli	17 143	21 146	41,97

Coğrafi konum : 36° 28′ ve 38° 01′ doğu boylamları ile 36° 38′ ve 37° 32′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı

Dağlar: % 51,9
İlin en yüksek yeri: Kepekçi tepesi (1 496 m)
Ovalar: % 26,9
Yaylalar: % 2,2
Platolar: % 19

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98,9
Orman alanları: % 22,4
Ekili ve dikili alanlar: % 6,4
Çayır ve meralar: % 14,1
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1,1

Yıllık yağış ortalaması: 558,9 mm
Yıllık ısı ortalaması: 14,5°

Başlıca tarım ürünleri:
Antepfıstığı, tahıl, kırmızı mercimek, üzüm, pamuk, zeytin.

Başlıca sanayi ürünleri:
Dokuma, rakı, eşya, un, metal, makarna, sabun, plastik eşya.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

İl topraklarının doğusu Gaziantep platosuyla kaplıdır. İl merkezinin bulunduğu kesimde kuzey-güney doğrultusunda dağlar vardır. Batı sınırındaki Nur dağlarıyla bu bölge arasında yaylalar yer alır. İlin başlıca dağları şunlardır: Saf (1 496 m), Dülük (1 250 m), Ganibaba (1 100 m), Güreniz (1 069 m), Karadağ (1 050 m), Sam (1 008 m) dağları.

Akarsuların açtığı çöküntülerle meydana gelen çok sayıda vadi vardır. Gaziantep'in güneydoğusunda başlayan Sacır suyu vadisi Nurgani, Aşağı kilisecik, Bebirge köyleri ile Çağdın köyüne kadar uzanır.

Nizip suyunun yatağıyla Fırat nehri arasında Nizip suyu vadisi vardır. Bundan başka Orul-Mizor; Nizip suyu anavadisi Arıl, Batal, Güreniz, Turlu, Çağıt, Çonakçı, Akçakent gibi vadiler vardır.

Gaziantep topraklarının % 27'sini ovalar meydana getirir. Ovalar Fırat havzasında Yavuzeli, Nizip, Oğuzeli ve Anabal bölgelerindedir.

Nizip ilçesinin güneyinde Borak ovası vardır. Uzunluğu 20-25 km, genişliği 15-20 km'dir. Bu bölgede buğday, arpa, çavdar, yulaf, nohut, pirinç, şeker pancarı, pamuk, kavun, karpuz ve çeşitli ürünler yetiştirilir.

Doğuda Sot ve Sarıkaya dağları, batıda Amanaus dağlarıyla Gaziantep yaylasının çevrelediği İslâhiye ovası Gaziantep'in en önemli ovaları arasındadır. Ovanın genişliği 10-20 km, uzunluğu 70 km'dir. Ovada buğday, arpa, çavdar, yulaf, susam, kavun karpuz ve sebzeler yetiştirilir.

Tılbaşar ovasının uzunluğu 40 km kadardır.

Yavuzeli-Arebon ovası Gaziantep'in en verimli ovalarından biridir. Ova denizden 600 m yüksekliktedir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Gaziantep'te Atrin çayı, Aksu, Balık suyu, Karasu, Karaçay, Merzimen çayı, Nizip çayı gibi akarsular vardır. Karaçay, Afşinçayı, Aksu Akdeniz'e dökülür. Karasu, Merzimen çayı, Nizip

çayı, Elleben-Sacır suyu Fırat'ın kollarıdır. İlde Tahtaköprü baraj gölünün yüzölçümü 23,4 km²'dir.

İKLİM

Gaziantep'te kışlar soğuk ve yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Akdeniz iklimi ile doğu Anadolu iklimi arasındadır.
Merkez ilçede yıllık ısı ortalaması 14,5°'dir. En sıcak aylar temmuz, ağustos aylarıdır.
İlçe merkezinde yıllık ortalama yağış 558,9 mm'dir. En çok yağışa ocak, şubat aylarında rastlanır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Dicle ve Fırat nehirleri ile sulanan bölge verimlidir. Amanos dağlarından güneye uzanan bölge yağışlıdır. Akdeniz ikliminden etkilenen kıyı şeridi yağışlı 500-600 m yükseklikte zeytin ve antepfıstığı ağaçlarıyle örtülüdür. Gaziantep topraklarında ormanlık alana pek rastlanmaz. En çok Merkez ilçe, Saf dağları ve İslâhiye, Kilis çevresinde ormanlık alanlara rastlamak mümkündür.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

Gaziantep topraklarının tümü tarıma elverişlidir. Tahıllar % 80'lik bu alanı kaplar.
Gaziantep'te yetiştirilen başlıca ürünler ve üretim miktarları şöyledir (1978-80 ortalaması, ton olarak): Buğday (303 450), arpa (77 225), nohut (2 131), mercimek (36 153), saf pamuk (8 117), tohum pamuk (11 183), saf keten (523), susam (1 378), soğan (16 738).
İlde 1980 yılında yetişen başlıca sebzelera şunlardır (ton olarak): Kabak (6 300), salatalık (7 950), patlıcan (22 500), domates (42 000), taze soğan (4 200), kırmızı turp (1 000). Aynı yıl 4 823 600 ton zeytin üretilmiştir.
İlde hayvancılığın önemli yeri vardır. Otlakların azalması, hayvan sayısının azalmasına sebep olmuştur.
Gaziantep'te 1980 yılında saptanan hayvan varlığı şöyleydi (baş olarak): Koyun (392 270), kıl keçisi (373 200), sığır (48 594), eşek (13 800), at (12 750). Ayrıca 425 274 tavuk-horoz ve 22 585 arı kovanı bulunduğu tesbit edilmiştir.
İlde et üretimi çok yüksektir. Komşu illerden gelen hayvanlar kesilip yurt dışına satılır. 1980 yılında 3 200 ton koyun eti üretilmiştir.
Yılda 120 000 küçük baş 15 000 büyük baş hayvan et, sucuk, sosis yapımında kullanılır.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Gaziantep, yer altı zenginliklerinden yoksun illerimizden biridir. İlin en önemli madeni krom'dur. Merkez ilçesi ve Kilis çevresinde 50-60 tonluk krom yatakları vardır.

TARİH

Arkeolojik araştırmalar bu bölgede, İ. Ö. 3000 - İ. Ö. 1000 yılları arasında yaşamış insanların varlığını göstermiştir. Bu araştırmalarda İ. Ö. 2000 - İ. Ö. 1000 yılları arasında, kaliteli bazalt taşından yapılan ve Hititler'e ait yüzlerce heykel ortaya çıkarılmıştır.
Bölgenin tarihi Babil imparatorluğu ile başlar. Tarih çağlarında egemen olan devletlerin ikincisi Hititler'dir. Hititler'den sonra İ. Ö. 1200'de bu yörede Kargamış krallığı kuruldu. Kargamış (Karkamış) şehri kalıntıları, ilin güneydoğusunda, Suriye sınırı yakınındaki Barak (Cerablus) bucağındadır.
Daha sonraları bölge Hurriler'in eline geçti. Mısır firavunları zaman zaman buralara akınlar yaptılar. Bölge İ. Ö. 7. yüzyılda Asur imparatorluğuna bağlandı. Medler'den sonra İ. Ö. 333 yılında İskender'in Makedonya imparatorluğuna geçti. İskender'in ölümünden sonra Selevkoslar'ın Asya imparatorluğu buraları da sınırları içine aldı. İ. Ö. 1. yüzyılda Roma imparatorluğu, 395 yılında Bizans imparatorluğu bu bölgeye egemen oldu.
Gaziantep şehrindeki ilk askeri tesisleri Bizans imparatoru Justinianus yaptırdı. Şehir stratejik bakımdan önemli bir yerde bulunduğu halde, Türkler gelinceye kadar yakınındaki «Dülük» adlı şehre oranla ikinci plânda kaldı. Türkler'in egemenliğinden ve İslâm'lığın bölgede yayılmasından sonra Gaziantep'in önemi arttı. Gaziantep ve çevresi uzun süre Emevi, Abbasi ve Türk-Müslüman devletleriyle Bizanslılar ve Haçlılar arasında geçen savaşlara sahne oldu. Bölge 7. yüzyılda İyaz İbni Ganem komutasındaki Müslüman Arap orduları tarafından alındı. Abbasi halifelerinden Harunürreşit de 782 yılında buralara gelmiş, Bizanslılar'la savaşmış, şehri almıştır. Selçuklu Türkleri, bu bölgeyi, 1071 Malazgirt zaferinden önce Afşin Bey komutasındaki orduları ile ele geçirmişti. 1098 yılında Avrupa'dan yola çıkan Haçlı orduları Gaziantep'i işgal ettiler. Ancak 1150'de Türkler, Nureddin Zengi komutasında Haçlılar'ı yenince, haçlı komutanı Kral Baudouin, o dönemlerde «Delûk» denen Gaziantep kalesine sığınmak zorunda kaldı. Delûk ile çevresini alan Atabay Nurettin Zengi, kral Baudouin'in Kudüs'e gitmesine izin verdi.
12. yüzyıl sonunda buraları Eyyubi imparatorluğuna geçince, saraylar, camiler, medreseler ve darüşşifalarla donatıldı. 1270'te Moğollar her tarafı talan ettilerse de, 1273 yılında, Mısır'daki Türk Memlük imparatoru Sultan Baybars tarafından geri alınınca tekrar imar edildi.
1400 yılına kadar Memlûk imparatorluğu yönetiminde kalan Gaziantep'e aynı yıl Timur girmiş, birkaç yıl sonra da burası Karakoyunlular hükümdarı Kara Yusuf'un eline geçmiştir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Şirin nar dane dane
Gel güzel döne döne
Gül olup koklamadım
Felek ayırdı gene

Beyaz giyme üşürsün
Güzellikte menşürsün
Neynim güzel olduğun
Yad elnen konuşursun

Giderim dur diyen yok
Kebap oldum yiyen yok
Ayrılık gömleğini
Benden başka giyen yok

GAZİANTEP ADI NEREDEN GELİYOR

Gaziantep'in bulunduğu bölgedeki eski Dolikhe kentine Bizanslılar Tolupa, Araplar Delûk, Türkler Dülük diyorlardı. Şimdiki Gaziantep şehrinin yerinde bir köy vardı. Araplar bu köye Ayntâb dediler. Hamtab adı yüzyıllar boyu Türkler tarafından kullanılmış, halk arasında ise Antep denilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda halkın gösterdiği kahramanlık nedeniyle T B M M 6 şubat 1921 yılında ilin adını, Gaziayıntab'a çevirmiş bu isim 1928'de Gaziantep olmuştur.

Karakoyunlular beyliğinden sonra Osmanlı imparatorluğuna bağlı olan Dulkadıroğulları beyliği buralarda egemen olmuştur.
Gaziantep dolayları 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında kesin olarak Osmanlı yönetimine girdi. 1839 yılına kadar huzur içinde yaşadı. 1839 yılında Nizip savaşından sonra, Osmanlı devletine başkaldıran Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın eline geçti. Kısa süren bu işgal olayı dışında Antep tekrar sakin hayatına devam etti.

1. Dünya Savaşı'nın Osmanlı devletinin mağlûbiyetiyle sonuçlanmasından sonra imzalanan Mondros mütarekesi uyarınca galip devletler paylaştıkları toprakları almak için hızla harekete geçtiler. 6 Aralık 1918'de İngilizler'in Kilis'i işgalinden sonra, 17 aralıkta Antep'e girdiler. Önceleri ılımlı bir yönetim uygulayan İngilizler, Ermeniler'in de tahrikiyle baskılarını arttırdılar. 23 ocak 1919'da Antep hükûmet konağı işgal edildi ve şehrin ileri gelenleri tutuklanarak Halep ve Mısır'a sürgün edildiler. Daha sonra Ingilizler'le Fransızlar arasında yapılan bir anlaşma ile Antep Fransızlar'a bırakıldı. Fransızlar 5 Kasım 1919'da şehri işgal ettiler. Şehirdeki resmî binalara Türk bayrağının asılması yasaklandı. Halk üzerinde yoğun bir baskı sürdürülürken Kuvayı Millîyeciler'in teşkilatlanmaları sonucunda 1920 yılının ocak ayında Fransızlar'a karşı silahlar patlamaya başladı. Aylar süren direnişler sonucunda 15 Mart 1921 yılında imzalanan Ankara antlaşması ile Antep Türklere geri verildi.

6 şubat 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi yaptığı 147. oturumunda, 10 ay hiçbir yardım almaksızın düşmana karşı direnen Antep şehrine «Gazi» lik ünvanı verdi.

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Gaziantep'te ilk görülecek yer Gaziantep müzesidir. Müzede Hitit, Yunan, Roma, Bizans çağına ait eserlerle, İslâm eserleri ve Gaziantep bölgesinin özelliklerini gösteren etnografik eserler sergilenmektedir. «Tilmen» ve «Gedikli» kazılarından çıkan tarihöncesi eserler ilgi çekicidir.
Gaziantep'in sembolü sayılan Gaziantep kalesi görülmeye değer bir mimarlık anıtıdır. Bizans imparatoru Justinianus tarafından yaptırılan kalenin 36 kulesi vardı.
Gaziantep'in 86 km güneydoğusundaki Kargamış kalıntıları, İ. Ö. 10. yüzyıldan, Hititler'den kalmış bir şehirdir. Nizip ilçesindeki Belkis harabelerinde İ. Ö. 1. yüzyıldan kalan Roma yapıları vardır. Gaziantep ilinin 10 km kuzeyindeki Dülük adlı köyde Roma, Yunan, Bizans çağından kalan ve müzeye taşınamayan büyük eserler yer alır.
Gaziantep'te Ömeriye camisi, Pişirici medresesi, Şehitler anıtı, Eyüboğlu camisi, şehrin güneyinde Rum Kale (buradaki mahzende Hıristiyan'lığın ilk yayılma döneminde yazılmış bir İncil'in bulunduğuna inanılır) ve daha birçok Osmanlı mimarlık yapısı vardır.

İlgi çekici özellikleriyle : GAZİANTEP

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Fırat bölümünde yer alan Gaziantep kuzeyde Kahramanmaraş, kuzeydoğuda Adıyaman, doğuda Şanlıurfa, güneyde Suriye, güneybatıda Hatay, batıda Adana ile sınırlıdır.

MARDİN

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Mardin'in yüzey şekilleri Üçüncü Zaman'da Toros kıvrımları oluşurken ortaya çıkmıştır.

Doğudaki dağlık bölgeden sonra yeryüzü şekillerini ovalık alanlar meydana getirir. Burası Suriye ve Irak topraklarının büyük bir bölümünü kaplayan ve Dördüncü Zaman alüvyonları ile örtülü olan Mezopotamya'nın devamı durumundadır. Doğudaki dağlık bölge Mardin eşiği diye anılır.

Başlıca dağları şunlardır: Cudi dağı (2 114 m), Karakaş dağı (1 480 m), Dibek dağı (1 231 m), Ziyarettepe (1 160 m), Karıncatepe (1 134 m), Alemdağı (1 041 m). İlin % 52,6'sını dağlar kaplar.

Mardin'in denizden 700-1 000 m yüksekliklerinde platolara rastlanır. Kuzeyden güneye doğru alçalan ovalar Kızıltepe ve Nusaybin ovalarıdır. Platolar bitki örtüsüne elverişli olmadığı için hayvancılık önemli değildir.

Dicle vadisi Mardin-Siirt ve Mardin-Diyarbakır sınırlarını çizer. Ayrıca Cizre-Silopi ovaları, Kızıltepe-Mardin-Nusaybin ovaları ve Habur vadisi vardır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Mardin, Dicle ve Fırat havzalarının içinde kalır. Dicle havzası 57 614 km²'lik bir alanı kaplar. Fırat'ın su toplama alanı 127 304 km²'dir. İlin en önemli akarsuyu Dicle nehridir. Dicle, Siirt sınırı boyunca önce güneydoğuya, sonra güneybatıya dönerek dirsek şeklini alır, tekrar güneye doğru akar.

Çaçak deresi Koşuyolu yakınlarından doğar. Erdem köyünün yakınlarından doğan Gümüş çayı önce güneydoğuya sonra güneybatıya akar. Akdoğan köyünün güneyinden Suriye sınırlarına girer. Diğer akarsular Büyükdere ve Savur çayıdır.

Mardin'de doğal göl yoktur. Bugur suyu üzerinde Bugur barajı yapılmıştır. Baraj sulama amacıyla kurulmuştur. Yüzölçümü 260 hektardır.

İKLİM

İlin kuzeyini çevreleyen dağlar iklimi üzerinde etkili olur. Bu dağlar, serin hava tabakalarının il topraklarına girerek, hava sıcaklığını düşürmesine engel olduğundan; ilde özellikle yaz ayları çok sıcak ve kurak geçer. Mardin, ayrıca; güneyinde bulunan çöl ikliminin de etki alanı içindedir.

İlde Akdeniz yağış rejiminin egemen olduğunu söylemek mümkündür. Merkez ilçesinde yıllık yağış ortalaması 713,4 mm'dir. Temmuz ve ağustos ayları en sıcak geçen aylardır. En soğuk geçen aylar, ocak ve şubattır. Sıcaklarla yağışlar arasında dönem beraberliği vardır. Merkez ilçesinde en çok yağış ocak, şubat aylarında düşer. Buna karşılık en kurak zaman ise temmuz, ağustos aylarıdır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İl bir bozkır görünümündedir. Doğal bitki örtüsü açısından yurdumuzun en yoksul illerinden biridir. Yalnız akarsu boylarında ve yüksek dağların

Mardin'de, heybetli bir şekilde yükselen Atatürk anıtı.

KİMLİK KARTI 47

Nüfusu : 694 171 (1985)
Yüzölçümü : 12 760 km²
Nüfus yoğunluğu : 54

Otomatik telefon kodu : 8411

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	78 020	90 402	29,46
Cizre	32 633	47 669	75,79
Derik	42 887	47 673	21,16
Gercüş	42 080	43 020	4,42
İdil	36 274	41 770	28,22
Kızıltepe	73 972	105 876	71,72
Mazıdağı	26 900	30 897	27,71
Midyat	84 625	92 481	17,75
Nusaybin	63 561	90 675	71,06
Ömerli	19 004	23 039	38,51
Savur	36 372	40 749	22,73
Silopi	28 639	39 920	66,42

Coğrafi konum : 39° 55′ ve 42° 41′ doğu boylamları ile 36° 54′ ve 37° 47′ kuzey enlemleri arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 52,6
İlin en yüksek yeri: Cudi dağı (2 114 m)
Ovalar: % 24,6
Platolar: % 22,8

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 95,3
Orman alanları: % 16,9
Ekili ve dikili alanlar: % 40,5
Çayır ve meralar: % 37,9
Tarıma elverişsiz alanlar: % 4,7

Yıllık yağış ortalaması: 713,4 mm
Yıllık ısı ortalaması: 15,8°

Başlıca tarım ürünleri:
Tahıllar, Baklagiller, pamuk, üzüm

Başlıca sanayi ürünleri:
Kireç, un, pamuk ipliği, fosfat.

İlgi çekici özellikleriyle : MARDİN

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Dicle bölümünde yer alan Mardin, kuzeyde Diyarbakır, Siirt; doğuda Siirt, Hakkâri; güneyde Suriye, batıda Şanlıurfa ile sınırlıdır.

yamaçlarında ormanlara rastlanabilir. Bu ormanlarda egemen ağaç türü meşedir.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İl topraklarının % 95,3'ü tarıma elverişlidir. Ancak sulama yetersizlikleri ve iklimin kurak oluşu nedeniyle, bu toprakların % 40,5'inde tarım yapılmaktadır. Bitki üretim alanları yaklaşık 517 000 hektardır. Bu alanın (1980 yılında) 475 000 hektarı tarla bitkilerine ayrılmıştır.

İlde bitki üretimi Mardin eşiği ile Suriye-Irak sınırı arasında yapılabilmektedir. İlin bitki üretimine en elverişli toprakları, Dicle nehrinin suladığı Cizre ve Silopi ovalarıyla, Çağçağ suyunun suladığı Nusaybin ovasıdır.

MARDİN ADI NEREDEN GELİYOR

Mardin il merkezinin bulunduğu yerde ilk kentin Persler'in bu yöreye yerleştikleri Madro kavmi tarafından kurulduğu bilinir. Mordeliler burada kurdukları kente kavimlerinin adını vermişlerdi. Yüzyıllarca burası bu adla anıldı. Bizanslılar Marde'yi Mardie olarak anmaya başladılar. Bölge Türkler'in eline geçtikten sonra Mardin olarak anıldı.

Mardin'de 1980 yılında 317 316 hektar alanda tahıl ekimi yapılarak, 491 936 ton tahıl elde edilmiştir.

İlde aynı yıl bunların dışında 6 515 ton yağlı tohum, 7 370 ton yumru bitki üretimi gerçekleştirilmiştir.
1980 yılında Mardin ilinde mevcut olan 1 328 653 meyva ağacından 685 578'i meyva verecek yaştaydı.

Aynı yıl 20 200 hektar alanda sebze ekimi yapılarak, 292 228 ton çeşitli sebzeler elde edilmiştir.
İlde hayvancılık, Mardin Eşiği'nde yapılır. Bu bölgedeki ovalarda ekim-nisan ayları arasında havalar ılık geçtiğinden, bu süre içinde her zaman yeşil ot bulunabilmektedir.

İl hayvancılığında egemen tür akkaraman ve ivesi koyunlarıdır. 1980 yılında ilde 1 108 490 baş koyun olduğu tesbit edilmiştir. Hayvancılıkta ikinci sırayı keçi alır. Hem kıl hem de tiftik keçisinin yetiştirildiği Mardin ilinde 1980 yılında 425 420 kıl keçisi, 322 470 tiftik keçisi bulunmaktaydı. Tiftik keçisi yetiştiriciliği Mardin ilinin çeşitli kesimlerinde dokumacılığın gelişmesini sağlamıştır. İlin özellikle kuzey kesimlerinde sığır yetiştiriciliği yapılmaktadır. Süt ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan sığırcılık, iklim ve bitki örtüsü elverişli olmadığından güney kesimlerde yapılamamaktadır. 1980 yılında ilde 149 885 baş sığır, 8 630 at, 13 160 katır, 52 680 eşek, 410 200 tavuk-horoz, 11 276 arı kovanı bulunuyordu.

İlde gerek çevre illere, gerekse yurt dışına canlı hayvan ihracı fazla olduğundan ,hayvansal ürün oranı düşüktür. 1980 yılında 91 300 ton süt, 75 ton bal, 14 ton balmumu, 1 440 ton et üretilirken; 119 130 adet deri ve 20 680 adet de yumurta elde edilmiştir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Mardin, sanayii gelişmemiş illerden biridir. Önemli sanayi kuruluşları yem fabrikası, güneydoğu Anadolu fosfatları, Mazıdağı işletmesi ve Çağçağ hidroelektrik santralidir. İlde çimento fabrikası vardır. Bunlardan başka Kızıltepe iplik fabrikası, Nusaybin çırçır, prese fabrikası, halıcılık atelyesi, Kızıltepe un fabrikası, Nüksetaş pamuk ipliği fabrikaları vardır.
Mardin'de madencilik önemli yer almaz. Başlıca mineral fosfattır.
Mardin'de çimento ham maddesi olan kalker ve marn yatakları vardır.

TARİH

Tarih çağlarında Mardin toprakları

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Kirpiklerin ok mudur kalbime batıyor
Gözlerin güneş midir beni yakıyor
Güllere bak güzelim bülbül kıskanıyor
Gülen yüzüne değil kalbim çok seviyor

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Mardin ili, Türk ve İslâm anıtları bakımından çok zengindir. Başta Mardin kalesi gelir (975-976 yılları arasında yapılmıştır). Uzunluğu 800 metredir. Kale içinde Akkoyunlular'a ait bir saray kalıntısı vardır. Mardin müzesi, Zinciriye medresesi içindedir. Bu medrese ve müzeden başka Mardin ilinin ortasındaki Ulucami, taş kubbesiyle ilgi çeker. II. yüzyıl sonunda Selçuklular tarafından yaptırılmıştır. Minaresi 1106 tarihini taşır. Artukoğulları'ndan kalmıştır. Şehidiye, Haruniye ve Sultan İsa medreseleri de Artukoğulları'ndan kalan yapılardır. 14. yüzyılın son yıllarında Akkoyunlular'ın yaptırdığı Sultan Kasım medresesi önemlidir. 17. yüzyıldan kalma kapalı çarşı ile iki katlı kervansaray, Mardin'deki Osmanlı çağı yapılarının en büyükleridir.

Mardin'de, Anadolu'nun ayakta kalmış en eski hamamları vardır. Mâristan hamamı bunların en ünlüsüdür. Radviye, Emir ve Yenikapı hamamları da önemlidir. Artukoğlu Necmettin Karaaslan'ın şehir dışında yaptırdığı Firdevs köşkü, ev mimarlığının anıtsal bir örneğidir. Eyyubiler'den kalma 15. yüzyıl yapısı Sultan Süleyman camisi, Mardin iline 8 km uzaklıktaki Deyrulzaferan manastırı, Mardin'in mimarlık bakımından Orta ve Yeni çağlarda ne kadar zengin olduğunu gösterir. Hıristiyan dünyasının en eski anıtlarından olan bu tapınak, Süryanîler'in dinî merkezlerinin başında gelirdi. Ayrıca Ermeni, Yakubî ve Katolik mezheplerine ait kiliseler vardır. Mardin ilinde Hasankeyf, Rabbat, Savur, Aznavur, Dara kaleleri görülmeye değer yapılardır. İran hükümdarı Dara'nın kurduğu şehrin kalıntıları, Mardin'in 30 km güneydoğusundadır. Cizre'nin güneyinde Asurlular'dan kalan bir şehrin kalıntıları ile, yine Cizre yakınında Nuh Peygamber'in oğlu Yâfes'in kurduğu söylenen Yâfes kalıntıları ve Nusaybin yakınındaki Çağçağa çavlanı, görülmeye değer güzelliktedir.

Hitit imparatorluğunun dışında kalmıştır. İ.Ö. 2000 yıllarından itibaren yörede Hurri-Mitanni krallığının egemenliği görülür. Daha sonraları Babilliler ve Asurlular etkilerini buralara kadar genişlettiler. İ.Ö. 6. yüzyılda bölgeyi İranlılar ele geçirdi. İ.Ö. 331 yılında kısa bir süre İskender'in Makedonya imparatorluğuna bağlandı. İskender'in ölümünden sonra Selevkos imparatorluğu, daha sonra da Part ve Sâsâni sülâlelerinin yönetiminde yeniden canlanan İran imparatorluğu güneydoğu Anadolu bölgesine sahip oldu. 1. yüzyıldan başlayarak, Roma imparatorluğu, egemenliğini Ön Asya'da genişletmeye başlamış, Fırat nehrinin doğusundaki toprakları İran'la arasında çekişme alanı yapmıştı. Bazan Roma, bazan İran egemenliğine giren bu topraklar, 395 yılında doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Mardin yöresi Bizans imparatorluğunun doğu sınırlarını oluşturuyordu.

Müslüman Araplar 640 yılında, Hz. Ömer'in halifeliğinde, İyaz İbni Ganem komutasındaki bir orduyla Mardin'i zaptedip İslâm imparatorluğuna kattı. Daha sonraki yüzyıllarda çeşitli Arap devletleri, Bağdat'taki Abbasi halifelerine bağlı kalmak şartıyla, bölgeyi ellerinde tuttular. Malazgirt zaferinden sonra Selçuklu Türkleri bu bölgeyi de yönetimlerine aldılar. 1098 yılında Büyük Selçuklu devletine (Asya Selçukluları) bağlı olan Artukoğulları, buralarda iki beylik kurdular. Bu devletlerden biri «Hısnı Keyfâ» yani şimdiki Hasankeyf şehrini, diğeri ise, Mardin'i başkent yapmıştı. Hasankeyf'te saltanat süren Artukoğulları'nın Sökmeniler dalı 1098-1231 yılları arasında; Mardin'deki Ilgaziler dalı da 1104-1407 yılları arasında çevreye hükmetmişlerdir.

Mardin'in güneydoğusundaki Cizre ilçesinde de 1160 yıllarından 1596 yılına kadar, 436 yıl süren bir beylik kurulmuş, bu sülâleden 21 derebeyi, bölgede kim kuvvetli ise ona vergi vererek Cizre ile çevresini ellerinde tutmuşlardır. Musul Türk Atabeyleri aşiretinin bir dalı da Cizre'de 1170-1227 yılları arasında egemenlik kurmuş, Artukoğulları'nın Hasankeyf'teki dalı, Eyyubiler (Suriye, Mısır ve Yemen'de devlet kurmuş bir hanedan) tarafından 1232'de ortadan kaldırılmıştı.

Eyyubiler, Asya Selçukluları'ndan sonra Anadolu Selçuklu devletine, İlhanlılar'a, Mısır'daki Türk Memlûk imparatorluğuna, Timur'a, Karakoyunlular ve Akkoyunlular'a bağlı kaldılar. 1570 yılında İran'ın Türk hanedanı Safeviler, Mardin bölgesini zaptederek buralarda yaşayan küçük beylikleri kendilerine bağladılar. 23 Ağustos 1515'te Yavuz Sultan Selim'in İran imparatoru Şah İsmail'i Çaldıran savaşında yenmesinden sonra, Bıyıklı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Mardin'i aldı. Selâhaddin Eyyubi'nin Türk tarihine yaptığı hizmetlerden ötürü, Eyyubiler'e saygı gösteren Yavuz Selim ve ondan sonra Osmanlı tahtına geçen Kanuni Süleyman, Hasankeyf'teki Eyyubî devletinin yaşamasına bir süre daha göz yumdular.

İkinci Mahmut döneminde bu bölgeyi yerel beyler yönetiyordu. Bu beyler padişahın Osmanlı yönetiminde yaptığı reformları kabul etmeyip 1832'de isyan ettiler. II. Mahmut bunların üzerine Reşit Paşa'yı gönderdi. İsyan bastırıldı, fakat aynı yıl Mısır'da egemenlik kuran Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi alınca Timavi Bin Eyyup adlı bir bey de Mardin'i aldı; ancak Mardin halkı tarafından öldürüldü. 1839 Nizip yenilgisinden sonra Mardinliler, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya bağlılıklarını ilan ettiler. Londra antlaşmasıyla Suriye, Mehmet Ali Paşa'nın elinden alınınca Mardin, tekrar Osmanlı imparatorluğuna bağlandı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondoros mütakeresinden sonra Mardin Türkler'de kaldı. Fakat buraya çok yakın bölgeleri işgal eden İngilizler, Mardin'i işgal için halkı Kuvvay-ı Millîye'ye karşı isyana teşvik ettiler. Viranşehir'deki bir aşiret isyana kalkıştı. Bu isyan Mardin'den Millî Mücadele'ye katılan Abdi ve Salih Ağalar tarafından bastırıldı. 1919'da Londra'da imzalanan antlaşma ile Suriye ve Güney Anadolu Fransızlar'a geçince çarpışmalar başladı. Eyüp Önen komutasındaki halkın direnişi karşısında Fransızlar işgalden vazgeçip, geri çekildiler. Kurtuluş Savaşı'nda Mardin ili savaş dışında kalmıştı. Ama Mardinliler savaşa katılarak çeşitli cephelerde 313 şehit verdiler.

Osmanlı imparatorluğu zamanında Mardin, Diyarbakır beylerbeyiliğinin 24 sancağından (vilâyetinden) biriydi. Tanzimat'tan sonra (1839) Diyarbakır vilâyetinin üç sancağından biri oldu. Cumhuriyetten sonra, bütün sancaklar gibi il hâline getirildi.

SİİRT

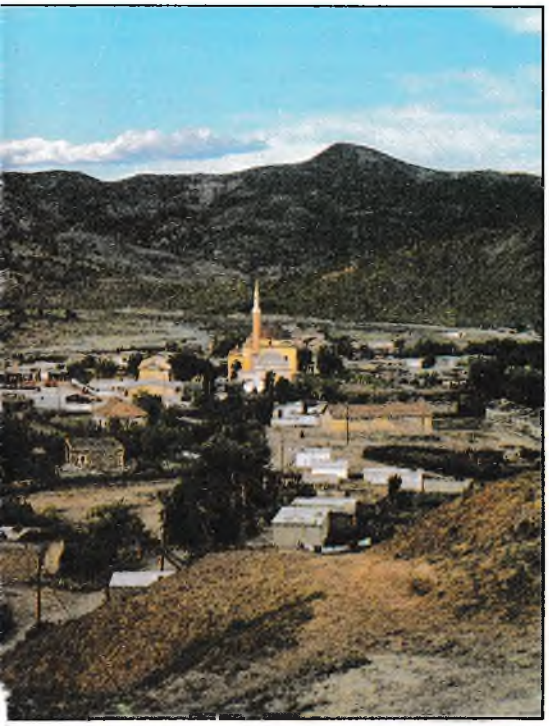

Siirt'in Baykan ilçesi yeşil bir vadide kurulmuş güzel bir kasabadır.

KİMLİK KARTI 56

Nüfusu : 532 058 (1985)
Yüzölçümü : 11 003 km²
Nüfus yoğunluğu : 48

Otomatik telefon kodu : 8441

İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	61 955	75 037	38,31
Batman	102 803	132 527	50,79
Baykan	22 228	28 874	52,32
Beşiri	21 919	26 110	34,99
Eruh	41 743	43 595	8,68
Kozluk	41 731	53 344	49,10
Kurtalan	44 193	48 179	17,27
Pervari	26 045	29 522	25,06
Sason	25 436	29 418	29,09
Şırnak	34 677	39 071	23,86
Şirvan	22 753	26 381	29,59

Coğrafi konum : 42° 54′ ve 40° 59′ kuzey enlemleri ile 38° 34′ ve 37° 22′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 75,7
İlin en yüksek yeri: Aydınlık dağı (2 973 m)
Ovalar: % 2,8
Platolar: % 21,5

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 91,7
Orman alanları: % 54,1
Ekili ve dikili alanlar: % 13,6
Çayır ve meralar: % 24
Tarıma elverişsiz alanlar: % 8,3

Yıllık yağış ortalaması: 756,2 mm
Yıllık ısı ortalaması: 15,9°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, tütün, fıstık, mercimek, nar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Petrol, tuz, asfaltit.

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Ülke topraklarının % 1,4'ünü kaplayan Siirt'in % 75,7'si dağlarla kaplıdır. Nüfus çokluğu açısından 67 il arasında 41. sırada bulunan Siirt'in topraklarının % 91,7'si tarıma elverişlidir.

Güneydoğu Toroslar'ın yay şeklinde çizdiği çizginin Dicle havzasına giren bölümünde bulunan il toprakları, bu görünümü Üçüncü Zaman'da kazanmıştır.

Doğu Anadolu'nun genel olarak yükseldiği Üst Miyosen'de, il alanı blok hâlinde yükselerek, güneydoğu Torosları meydana getirmiş, çöküntü oluklarının yöredeki akarsularca aşındırılması sonucunda güney ve güneybatı yönünde uzanan vadiler oluşmuştur.

Yüzey şekilleri açısından il topraklarında dağlar ve platoların kapladığı alanların çokluğuyla dikkati çeker. Dağlar % 75'in üzerinde bir alan kaplarken platolar % 21,5, ovalar ise % 3'ün altındadır.

Siirt'in kuzeyi ve doğusu sarp dağlarla kaplıdır. Doğudan güneydoğuya geniş bir yay çizen güneydoğu Toroslar daha sonra Hakkâri dağları ile birleşirler. En yüksek dağ Aydınlık dağıdır (2 973 m). İlin diğer önemli dağları şunlardır: Yazlıca (Herekul) dağı (2 838 m), Subaşı dağı (2 721 m), Doğruyol dağı (2 741 m), Kapılı dağı (2 631 m), Meydanı Süleyman tepesi (2 444 m), Küran dağı (2 350 m), Yassı dağı (2 280 m), Cudi dağı (2 114 m), Tanrıdağı (2 044 m), Namaz (Miciki) dağı (1 990 m), Uğurtepe (1 807 m), Dilek (Garzan) tepesi (1 530 m), Şeyhömer dağı (1 409 m), Yama (Raman) dağı (1 263 m).

İl sınırları içerisinde iki önemli dağ silsilesi Muş güneyi dağlarıyla Siirt doğusu dağlarıdır.

Güneydoğu Toroslar'ın bir kesimi olan Muş güneyi dağları, Diyarbakır havzasının kuzeyinden başlayarak, Siirt-Bitlis sınırını oluşturacak şekilde uzanır.

Batman, Beşirî, Kurtalan gibi Diyarbakır havzasının doğu uzantısını kaplayan dağlarda sert kara iklimi bütün özellikleriyle görülür.

Siirt doğusu dağları Bitlis çayı vadisinin doğusundan, güneye doğru ilerleyerek Siirt'in doğusunu kaplayan dağlardır. Siirt doğusu dağlarının ana gövdesi Yazlıca (Herekul) dağıdır.

Güneydoğu Anadolu düzlüklerini doğudan sınırlayan yüksek ve sarp yapıyı bu dağlar oluşturur. Muş güneyi dağları gibi, bu dağlarda da sert kara iklimi görülür.

Gerek Muş güneyi, gerekse Siirt doğusu dağları eskiden sık meşe ormanları ile kaplıydı. Zamanımızda bu dağlardaki örtü orman özelliği göstermemektedir.

İl topraklarının % 21,5'i platolar, % 2,8'i ovalardan oluşur. Genellikle yüksek düzlüklerden oluşan platolar Muş güneyi dağlarıyla Siirt doğusu dağlarının yamaçlarında bulunmaktadır. Başlıcaları Sason ilçesinde bulunan Meleto yaylası, Pervari ilçesinde Ceman, Çemikâri ve Herekul ile Şirvan ilçesinde bulunan Bacavan yaylasıdır. Her mevsimde bol yağış alan bu düzlükler otlak yönünden oldukça zengindir. Gerek Siirt'in hayvancılıkla uğra-

şan kesimi, gerekse göçerler özellikle yaz aylarında bu yaylalarda konaklayarak hayvanlarını otlatırlar. Hayvancılık açısından çok önemli olan bu düzlükler 1 200 m ile 2 000 arasındaki yüksekliklerde bulunur.

İlin en büyük ovası Batman ovasıdır. Burası Batman çayı vadisinin genişleyen kesiminden ibarettir. En geniş yerinde 10 km olan ovanın ortalama genişliği 5 km dolayındadır. Alüvyonlarla kaplı ova çok verimlidir; tahıl ve sanayi bitkileri üretilir. Ovanın kapladığı alan 10 000 hektar kadardır.

Beşiri ovası, Batman ovasına göre oldukça küçük bir ovadır. Uzunluğu 20 km, genişliği 3 km kadardır. Garzan çayının bıraktığı alüvyonlar ovanın verimini yükseltmiştir. Ne var ki, çayın yatağı, ova yüzeyine göre oldukça derindir. Bu nedenle yeterince sulama yapılamamaktadır. Ovada genellikle tahıl üretimi yapılabilmektedir.

AKARSULAR VE GÖLLER

Siirt ili Dicle nehrinin su toplama alanıdır. İlin doğu ve kuzey kesimleri bol yağış alır. Dicle havzası 57 000 km² su toplama alanı ile yurdumuzun 4. büyük havzasıdır.

İlde bulunan başlıca akarsular Dicle, Botan suyu, Batman çayı, Garzan, Kızılsu çayları ve Behrancı deresidir.

Dicle nehri: Hazar gölünün güneyinde bulunan Hazarbaba dağlarından doğar. Diyarbakır'dan sonra Siirt'in Diyarbakır ve Mardin'le olan sınırın büyük bölümünü çizer. Düzlük alanlarda taşımacılığa elverişlidir.

Botan suyu, Siirt-Hakkâri ve Siirt-Van sınırındaki yüksek dağlardan doğar; batı ve kuzeybatı yönünde derin bir vadi oluşturarak akar. Çattepe'de Dicle ile birleşir. İlin ikinci büyük akarsuyudur.

Batman çayı, ilin önemli akarsularından biridir. Lice-Kulp arasında bulunan dağlardan doğar. Derin vadisi Siirt-Diyarbakır sınırını oluşturur. Aktığı yöredeki birçok küçük akarsuyu toplayarak büyüyen çayın üzerinde tarihî Malabadi köprüsü bulunmaktadır.

Garzan çayı, Aydınlık dağlarından doğarak Kurtalan ilçesinde Dicle'ye katılır. Bol sulu bir akarsudur. Kızılsu çayı küçük akarsuları toplayan bir sudur. Güneybatı yönünde akarak Mardin-Siirt sınırında Dicle'ye katılır.

Behrancı deresi, Habur suyu ile birleşip Dicle nehrine katılan Hezil suyunun koludur. Siirt sınırlarındaki uzunluğu 50 km dolayındadır. İlde bellibaşlı bir göl yoktur.

İKLİM

Siirt ili, kara ikliminin egemenliğindedir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlıdır. İl alanının doğusu ile kuzeyinde yazlar ılık, kışlar sert; batısı ile güneybatısında yazlar çok sıcak, kışlar ılık geçer.

Merkez ilçesinde ısı ortalaması 15,9°'-dir. En soğuk ayları ocak ve şubat, en sıcak ayları temmuz, ağustos aylarıdır. Yıllık yağış miktarı 758 mm dolayındadır. Yağışlar daha çok mayıs ve aralık aylarında görülür.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

İl doğu Anadolu bölgesinin yapraklı orman kuşağı ile, güneydoğu Anadolu'nun bozkır kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Güneydoğu Toroslar üzerinde sık meşe ormanları vardır.

İlin güneybatı ve batı kesimleri ise bozkır kuşağındadır. İl alanının önemli bir bölümünü içine alan bu kuşağı güneydoğu Anadolu bozkırı denir. Bitki örtüsünün bulunmadığı bu kuşakta yalnız vadi sırtlarında meşelere rastlanmaktadır.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İlde tarla tarımı yapılabilen topraklar ilin batısı ile güneybatısında yer alır. İl topraklarının büyük bölümü tarıma elverişlidir. Çayır ve meralar 263 200 ha, ormanlık, fundalık alanlar ise 595 500 ha'lık alanı kaplar. İlde bağ ve bahçeler 25 000, nadasa bırakılan toprak ise 30 000 ha dolayındadır.

1980 yılında Siirt ilinde 107 051 ha alanda tahıl ekilerek, 159 810 ton ürün alınmıştır. 4 434 ha alana Baklagiller, 7 175 ha alana endüstri bitkisi, 43 ha alana yağlı tohum, 575 ha alana yumru bitki ekilmiştir.

Bunların dışında 107 ha alanda yem bitkileri 5 086 ha alanda da çeşitli sebzelerin ekimi yapılmıştır.

Aynı yıl toplam 4 284 ton Baklagiller, 11 815 ton endüstri bitkisi, 35 ton yağlı tohum, 12 114 ton yumru bitki, 585 ton yem bitkisi, 98 444 ton sebze üretilmiştir.

Siirt ilinde 1980 yılında 1 180 103 meyva ağacı bulunuyordu. Bu ağaçların meyva verecek yaştaki 78 000'inden 53 036 ton meyva elde edilmiştir.

1980 yılında Siirt ilinde ekilen ekin ve üretim (ton olarak): Buğday (125 310), arpa (32 490), pirinç (1 701), nohut (1 642), fasulye (23), mercimek (2 619), tütün (11 815), susam (35), soğan (kuru, 12 096), sarmısak (kuru, 18).

Aynı yıl Siirt ilinde meyva üretimi şöyle gerçekleşmiştir (ton olarak): Armut (9 136), ayva (74), elma (687), erik (396), kayısı (513), kiraz (99), şeftali (266), vişne (95), zerdali (546), antepfıstığı (650), badem (315), ceviz (1 522), dut (384), incir (379), nar (7 474), üzüm (38 730).

Yine aynı yıl ilde sebze üretimi de şöyleydi (ton olarak): Ispanak (375), pırasa (30), marul (60), kavun (32 210), karpuz (40 850), hıyar (2 911), patlıcan (5 370), domates (11 635), biber (989), fasulye (185).

26 660 karasaban, 1 077 traktörle yapılan tarım yeterince modernleşemediği için ,üretim henüz istenen düzeye ulaşamamıştır.

Siirt ilinde hayvancılık halkın ikinci ekonomik gelir kaynağıdır. 1980 yılında ildeki hayvan varlığı şöyleydi.

1980 yılında Siirt ilindeki hayvan varlığı (baş olarak): At (14 790), katır (27 720), eşek (19 400), inek (48 089), öküz (16 267), sığır (7 325), dana (25 030), manda (6 130), koyun (685 410), kıl keçisi (591 090), tiftik keçisi (128 790), tavuk-horoz (150 600), hindi (23 900). Bunların dışında 30 934 adet arı kovanı saptanmıştır.

Aynı yıl hayvansal ürün üretimi ise şöyle gerçekleşmiştir:

Süt üretimi 58 330 ton, et üretimi 1 915 ton, deri üretimi 114 750 adet, bal 156 ton, balmumu 42 ton, yumurta 6 360 000 adet, yapağı 1 235 ton, kıl 1 270 ton.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Siirt, yer altı zenginlikleri açısından önde gelen ilimizdir. Özellikle yurdumuzun en zengin petrol kaynaklarını bulundurmasıyla ayrı bir önem kazanmıştır.

1980 yılı verilerine göre 34 milyon ton asfaltit, 26 milyon ton bakır, 25 600 ton krom ve 2 milyon ton tuğla kiremit hammaddesi rezervi saptanmıştır. İlde ayrıca tuz rezervleri de oldukça yüksektir.

Asfaltit yatakları Milli, Seridanlı, Zegerük, Nivikara; Anılmış ve Şırnak'ın Avgamasya yöresinde bulunmaktadır. Günümüzde işletilen asfaltit yatakları da Avgamasya yöresindeki yataklarıdır.

FOLKLOR

Siirt'te Eruh, Şırnak ve Pervari ilçe merkezlerinin köylerinde hâlâ yaşayan geleneksel giysiler görülür. Erkekler el tezgâhlarında tiftik ipliğinden ve işlemeli olarak dokunmuş cepken, yelek ve geniş paçalı pantolondan oluşan şal-şapik giyer. Ayrıca kolları bilekten sıkılmış bulûzlar giyilir; başa poşu takılır. Ayaklarda genellikle yemeni bulunur. Kadınlar göz alıcı renkli kumaşlardan yapılmış uzun elbiseler giyerler. Sason ilçesinin köylerinde bu giysiler beyaz renkte ve yandan yırtmaçlıdır. Kadınlar başlarına genellikle süslü başlıklar takar. Halk oyunları arasında lorke, çepik, gövent, karakistan, delilo ve halay yer alır. «Yastığı kuş tüyünden-Bir kız sevdim köyünden» türküsü ünlüdür.

SİİRT ADI NEREDEN GELİYOR

Siirt sözü, ilk çağlarda bu bölgede yerleşenlerin dilinde Keert biçiminde söyleniyordu. Anlamı «şehir» demekti. İslâm ve Batı kaynaklarında kentin adı; Seerd, Saert, Sairt olarak geçer. Selçuklu Türkleri Anadolu'ya geldikleri zaman bu sözlerin yerine Siirt adını kullanmaya başladılar.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Yastığı kuş tüyünden
Bir kız sevdim köyünden
Gül yüzünü göreyim
Ölüyorum derdinden

Siirt etrafı tepe
Kar yağar serpe serpe
Yenile bir yar sevdim
Hem güzel hem körpe

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Bazuki bahçesi: Şehrin 3 km doğusunda yalnız bina kalıntılarının bulunduğu eski bir yerleşim merkezidir.

İbrahim Hakkı türbesi: Bir tepe üzerinde yapılı bir türbedir. Bir duvarında bırakılmış olan 40x40 sm ebadında bir pencereden her yıl 21 Mart - 23 Eylül günlerinde güneş ışınları geçerek türbenin kulesinde bulunan bir prizmadan da geçip sandukanın baş tarafını aydınlatır. Merkeze bağlı Tillo bucağında bulunmaktadır.

Veysel Karanî türbesi: Baykan ilçesine bağlı Yeşilçevre köyündedir. Hazreti Muhammed'in sevgisini de kazanmış olan Veysel Karanî Hazretleri anneye sevgi ve saygının en güzel örneklerini vermiştir.

Derzin kalesi: Baykan ilçesinin Adakale köyündedir. Sarp bir kayalık üzerinde bulunan kale Şah Kulu Beyi'nin adı ile anılmaktadır.

Ulucami: Siirt il merkezindeki tarihî bir camidir. 1129 yılında Selçuklu sultanlarınca onarılmıştır.

lgi çekici özellikleriyle : SİİRT

BÖLGEDEKİ YERİ

Siirt ili bölgenin Dicle bölümünde yer alır. Kuzeyde Bitlis, doğuda Van, Hakkâri; güneyde Mardin, batıda Diyarbakır, kuzeybatıda Muş illeriyle sınırlıdır.

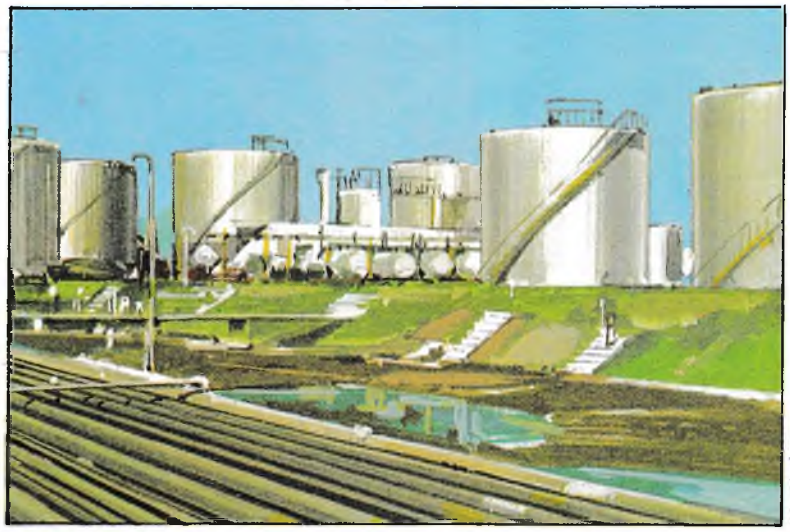

Batman rafinerisi tesisleri.

Krom cevheri ise Kozluk ve Baykan ilçelerindedir. Üretim zaman zaman küçük işletmelerce yapılmaktadır.
Batman yöresinde tuğla-kiremit ham maddesi Şirvan, Baykan, Kozluk ve Pervari ilçelerinde Tekel'ce işletilen geniş tuz yatakları vardır.

SİİRT VE PETROL

Yurdumuzda petrol arama çalışmalarına 19. yüzyılın 2. yarısında başlanmış; ilk petrol araması bir İngiliz-Alman ortaklığınca İskenderun'un Çengen dolaylarında yapılmıştır. Ancak petrol ilk defa Siirt, Beşiri ilçesindeki Raman dağında bulunmuştur. Zivik'ten 350 m uzaklıkta olan Maymune boğazında Raman-I sondaj kuyusu 1 048 metrede petrole rastlamıştır. 1940 yılında günde 11 ton petrol üretilen kuyuda daha sonra verim düşmüştür. Bunun üzerine yörede R_2, R_3 R_5, R_6 kuyuları açılmıştır. R_8 kuyusu 1945 yılında açılmış ve günde 28 ton petrol vermiştir. 1948'de yapılan asitleme sonunda verim 70 tona çıkmıştır. Daha sonra İnönü kuyusu adı verilen R_9 yine 70 ton petrol veren bir kuyudur. 1948 yılında üretime başlamıştır. Bunun üzerine R_{10}, R, R, kuyuları açılmıştır. Bütünüyle olumlu sonuç alınan R_{12} kuyusundan günde 100 ton petrol alınmış, (1950 yılında) ve bu çalışmalar sonucunda Raman petrol bölgesi olarak işletmeye açılmıştır.

İlde ikinci petrol bölgesi Garzan'dır. 1945 yılında başlayan arama çalışmaları olumlu sonuç vermiş, G_2 kuyusu günde 50 ton petrol verince yöre de 1951 yılından sonra işletmeye açılmıştır.

1950 yılından sonra Germik yöresinde; 1960'dan sonra Batı Raman, Şelma yörelerinde; 1961 yılında Magrip, Batı Raman, Kurtalan, 1962 yılında Bada'de, 1963'te Çelikli'de petrol bulunmuştur.
Raman ve Garzan yöresinde 1946'da 544 ton olan günlük üretim 1958 yılında 330 000 tona ulaşmıştır.
Siirt yöresinde 1964 yılında 738 945 ton ham petrol elde edilmiş, 1980 yılında yurdumuzda ham petrol üretimi 2 330 192 ton olmuştur. Bunun % 95,7'si Siirt'ten elde edilmiş, aynı yıl Türkiye'de 12 820 350 ton ham petrol tüketilmiştir.
İlde en önemli sanayi kuruluşu Batman rafinerisidir. 1956 yılında yapımı tamamlanarak üretime geçen rafineri 1956 yılında 525 000 ton benzin, 16 000 ton motorin, 51 000 ton asfalt 138 000 ton fuel-oil üretmiştir.
Bunun dışında ilde Tekel'in yaprak tütün bakım ve işleme atelyeleri yem, peynir ve tereyağı fabrikaları, meyankökü sanayii, tuğla, un fabrikaları bulunmaktadır.
Ayrıca yapımı süren çimento fabrikası, depo- teneke fabrikası henüz tamamlanmamıştır.
İlde küçük sanayinin temelini ünlü Siirt battaniyeleri dokumacılığı oluşturur. 1965 yılında çeşitli büyüklükte 35 000 ton battaniye üretilmiştir.
Ayrıca yörede şal-şapik denen şal dokumacılığı da gelişmiştir.

TARİH

Siirt ilinin üzerinde bulunduğu topraklar Hitit imparatorluğunun dışında kalmıştır. İ.Ö. 20.-10. yüzyıllarda Babil ve Asur devletleri bu topraklara egemendi. Daha sonraları Hurri-Mitanni krallığı çevreyi ele geçirdi. Bir süre Urartular da Siirt'e sahip oldular. Bu bölge İ.Ö. 7. yüzyılda Medler'e, 6. yüzyılda İran imparatorluğuna geçti. İ.Ö. 332 yılında, İran imparatoru Darius (Dara), Büyük İskender'e yenilince bütün Anadolu ve İran gibi, bu topraklar da Makedonya devletinin oldu. İskender'in ölümünden sonra Selevkoslar devletine, daha sonra İran imparatorluğunu canlandıran Partlar'a geçti. İ.S. 1. ve 2. yüzyılda Romalılar bu topraklar için İranlılar'la savaştı; fakat bölge Partlar hanedanının elinde kaldı. 3. yüzyılda Partlar'ın yerini Sâsâniler aldı. 395 yılında Roma imparatorluğunun yerini alan Bizanslılar da, aralıklı olarak, yüzlerce yıl İranlılar'la çarpıştılarsa da Siirt bölgesini alamadılar.

7. yüzyılın ortalarında İran imparatorluğunu yıkan Müslüman Araplar buralarını da buyruklarına aldılar. İslâm imparatorluğunun başındaki Emeviler, sonraları Abbasiler'e bağlı olarak dört yüzyıl kaldı. 11. yüzyılda Mervaniler'in, sonra Zenginler sülâlesinin eline geçti. Moğollar, Anadolu'nun birçok kenti gibi Siirt'i de zaptedince yakıp yıktılar. İlhanlılar, Celayirliler ve Akkoyunlu sülâlelerinin egemenliklerinden sonra, 1500 yılında, Safeviler'in eline geçti. Bu sıralarda Siirt ve çevresi, Hasankeyf şehrini başkent olarak kullanan ve Eyyubiler sülâlesinden gelen Malikîler hanedanının yönetimindeydi. Hanedanın başında bulunan Malik Halit'i, İran Hükümdarı Şah İsmail Safevî, bir savaş sonunda esir alıp Tebriz'e götürüp hapsetti. Tebriz, İran'ın başkentiydi. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim 1514 yılındaki Çaldıran savaşında (burası Van ilindeki Çaldıran değil, Tebriz yakınındaki Çaldıran ovasıdır) İran Şah'ı İsmail Safevî'yi yendikten sonra Malik Halil Osmanlı yönetimi altına girdi ve Diyar-ı Bekr (Diyarbakır) beylerbeyisi Bıyıklı Mehmet Paşa'ya bağlı olarak Siirt'te bir süre daha hükümdarlık etti. Siirt, daha sonra Diyar-ı Bekr beylerbeyiliğinin 24 sancağından birine merkez oldu. 1834'te Diyar-ı Bekr'den ayrılarak Bitlis vilâyetine bağlandı ve Bitlis'in 4 sancağından biri oldu. Bu dönemde Siirt'in 5 ilçesi vardı. Cumhuriyet döneminde, bütün sancaklara vilâyet (il) adı verilince Siirt de il hâline geldi. 1944'te demiryolu, Siirt şehrinin 32 km batısındaki Kurtalan kasabasına ulaştı ve bölgenin ithalât-ihracat hareketi bu demiryolu sayesinde gelişip büyüdü.

ŞANLIURFA

YÜZEY ŞEKİLLERİ

Şanlıurfa ili tümüyle düzlüklerden meydana gelen bir ilimizdir. Toprak kuzeyden güneye doğru eğimlidir. Yükselti güneye doğru azalır. İlin en yüksek dağı Diyarbakır-Urfa sınırındaki Kocadağ'dır. Kocadağ Mirimir tepesi ile 1 938 metreye ulaşır. İlin kuzeydoğusundaki bu eski yanardağ, çevresine lavlar yaymış ve sönmüştür. İlin diğer tarafındaki kesimlerinde bulunan engebelerin hepsi 1 000 metrenin altındadır. (Arat 840 m, Cudi 627 m, Tektek 749 m, Susuz 801 m). Kuzeyden güneye doğru alçalan topraklar, Suriye sınırında 400 metrenin altına iner.

Şanlıurfa topraklarının tamamı bir ova olmakla birlikte, bazı kesimlerdeki düzlüklere özel adlar verilmiştir. Bunlar Harran, Viranşehir, Siverek ve Suruç ovalarıdır.

AKARSULAR VE GÖLLER

Şanlıurfa ilinin en büyük nehri Fırat, bu ilin içinden değil, kuzeybatı ve batı sınırından geçmektedir. Fırat, Şanlıurfa'yı Adıyaman ve Gaziantep illerinden ayırır.

Urfa sınırlarındaki uzunluğu 270 km olan nehrin üzerinde çok uzun bir köprü olan Birecik köprüsü (700 metre) vardır. Gaziantep-Şanlıurfa yolunun geçtiği bu köprüden sonra Fırat güneye inmeye devam etmekte ve daha sonra yurdumuzu terkederek Suriye'ye geçmektedir. Fırat'ın suyu ilkbaharda artar, yaz sonunda azalır.

Şanlıurfa ili topraklarından Fırat'a dökülen akarsular önemli değildir. İçlerinde yalnız Karacadağ'dan çıkıp, Siverek'in güneyinde Fırat'a karışan Karaçay sayılabilir. Bazı akarsular Şanlıurfa yaylasından ve Karacadağ'ın güneyinden doğarak, Belih, Colap, Ceylanpınar, Habur suları aracılığıyla Suriye topraklarında Fırat ile birleşir.

Şanlıurfa topraklarında göl yoktur. Yapılmakta olan Karakaya ve Atatürk barajları büyük göller oluşturacaktır.

İKLİM

Şanlıurfa ilinde güneydoğu Anadolu

Şanlıurfa'daki ünlü Halilü'r-Rahman gölü. Buraya Ayn-ı Zeliha veya Balıklı Göl de denir.

KİMLİK KARTI 63

Nüfusu : 884 786 (1985)
Yüzölçümü : 19 615 km²
Otomatik telefon kodu : 8711
İlçelerin adı ve son iki sayıma göre nüfusları

İlçeler	1980 Nüfusu	1985 Nüfusu	artış oranı (‰)
Merkez	206 508	283 087	63,08
Akçakale	38 460	63 636	100,71
Birecik	41 048	56 148	62,65
Bozova	36 390	51 905	71,02
Ceylanpınar	28 972	54 326	125,73
Halfeti	25 852	30 665	34,15
Hilvan	21 564	31 503	75,81
Siverek	82 022	137 203	102,89
Suruç	50 664	74 780	77,87
Viranşehir	71 256	101 533	70,82

Coğrafi konum : 36° 40′ ve 38° 02′ kuzey enlemleri ile 37° 50′ ve 40° 12′ doğu boylamları arasında yer alır.

Doğa şekillerinin dağılımı
Dağlar: % 22
İlin en yüksek yeri: Karacadağ (1 919 m)
Ovalar: % 13,3
Platolar: % 61,7

Toprakların kullanıma göre dağılımı
Tarıma elverişli alanlar: % 98,3
Orman alanları: % 0,6
Ekili ve dikili alanlar: % 60,1
Çayır ve meralar: % 37,6
Tarıma elverişsiz alanlar: % 1,7

Yıllık yağış ortalaması: 467,5 mm

Yıllık ısı ortalaması: 18,1°

Başlıca tarım ürünleri:
Buğday, arpa, mercimek, anason, çeşitli sebze ve meyvalar.

Başlıca sanayi ürünleri:
Yün, çimento, tarım makineleri, şarap, hayvansal ürünler, un, pamuk.

bölgesinin kara iklimi egemendir. Kışlar oldukça soğuk ve sürekli, yazlar çok sıcak ve kurak geçer. Fazla olmayan yağışlar kış mevsiminde toplanmıştır. Şanlıurfa meteoroloji istasyonu verilerine göre en soğuk ayda ortalama ısı 5°, en sıcak ayda ortalama ısı 31°'dir. Şimdiye kadar görülen en düşük ve en yüksek ısılar —12 ve +47° olmuştur. Sıcaklığın 30°'nin üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı 133, sıfır derecenin altına düştüğü günlerin ortalama sayısı 25'tir.

Yıllık ortalama yağış toplamı 461 mm'dir. Yağışların mevsimlere göre dağılışı şöyledir; % 56 kış, % 30 ilkbahar, % 1 yaz, % 13 sonbahar. Yağışlı günlerin sayısı ortalama 70, karla örtülü günlerin ortalama sayısı 3'tür.

İlin geniş toprakları üzerinde oldukça büyük iklim farkları vardır. Suriye sınırı yakınındaki Ceylanpınar'da yıllık yağış 293 mm'ye düşer. Yine Suriye sınırındaki Akçakale'de 314, Fırat vadisindeki Birecik'te 351, Suruç'ta 354, Hilvan'da 495, Siverek'te 533, Viranşehir'de 547 mm'dir. Şanlıurfa ilinde yazlar çok sıcak geçtiği ve bölge hiç yağış almadığı için tarım ürünlerinde artış olmaz. Bu nedenle, modern sulama tesisleri yapılmaktadır.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Şanlıurfa ilinde yağışların azlığı, yazların çok uzun ve çok kurak geçmesi, toprağın yapısının su tutmaya elverişli olmaması, doğal bitki örtüsünün çok cılız kalmasına sebep olmuştur. Yer yer çalı kümelerine, su boylarında da seyrek kavaklara rastlanmaktadır. Kış yağışlarıyla yeşillenen düzlükler, yaz sıcaklarının başlamasıyla hemen bozkıra döner, otsu bitkiler kurur. Şanlıurfa ili, Türkiye'nin orman bakımından en fakir ilidir. İl sınırlarında belli başlı hiçbir orman yoktur.

EKONOMİ

TARIM VE HAYVANCILIK

İlde tarım ve hayvancılık halkın birinci derecede geçim kaynağıdır. Tarihte verimliliğiyle ünlü Şanlıurfa toprakları, günümüzde, sulanamayışı nedeniyle verimsizleşmiştir. Yapımı sürdürülen Karakaya barajı ve Şanlıurfa tünelinin tamamlanmasıyla Harran ovası sulanacaktır. Böylece verimli yemyeşil Mezepotamya yeniden canlanacak, yılda birkaç ürün alınabilecek ve ova her türlü tarımın yapılmasına elverişli olacaktır.

Günümüzde Ceylanpınar'da ve akarsu vadilerinde, yer yer sulu tarım da yapılmaktadır.

1980 yılında ilde 627 410 hektar alanda tarım yapılarak 447 847 ton ürün elde edilmiştir. Yapılan araştırmalara göre ilde her zaman tahıl tarımı birinci sırayı alır. Tahıllar içerisinde ağırlık buğdaydadır. İl, yurdumuzun «mercimek anbarı» olarak da bilinir. Sanayi bitkilerinden pamuk, kenevir, yağlı tohumlardan çiğit, susam üretimi de yapılmaktadır.

1980 yılında ilde tahıl üretimi 568 221 hektar alanda yapılarak 393 213 ton tahıl; 43 243 hektar alanda Baklagiller üretimi yapılarak 27 161 ton ürün alınmıştır. Ayrıca 13 431 hektar alanda endüstri bitkisi üretimi yapılarak 8 425 ton endüstri bitkisi; 1 515 hektar alanda yağlı tohum üretimi yapılarak 12 062 ton yağlı tohum ve 1 000 hektar alanda yumru bitki üretimi yapılarak 6 986 ton yumru bitki üretilmiştir.

Aynı yıl ildeki 8 261 533 meyva ağacından, 63 554 ton meyva, 11 395 hektar alanda yapılan sebze üretimi sonucunda 83 556 ton yaş sebze elde edilmiştir. 1980 yılında Şanlıurfa ilinde ekilen ürün ve üretim (ton olarak): Buğday (314 210), arpa (78 038), mısır (271), darı (464), pirinç (200), pamuk (7 287), kenevir (lif, 1 138), nohut (1 288), mercimek (22 170), burçak (2 555), çiğit (11 689), susam (403), soğan (5 499), sarmısak (1 537).

Aynı yıl ildeki meyva üretimi (ton olarak: Armut (353), ayva (11), elma (282), erik (934), zeytin (1 084), antepfıstığı (63), badem (61), ceviz (1 031), kayısı (832), kiraz (14), şeftali (264), vişne (7), zerdali (174), dut (592), incir (300), nar (912), üzüm (56 670).

Hayvansal ürünlerden özellikle Şanlıurfa yağı ünlüdür. Büyük kentlerimizde pazarlanan Şanlıurfa yağı en çok Siverek'te yapılır. Bu ilçenin başlıca gelir kaynağı yağdır. Özellikle Karacadağ etekleri her mevsimde hayvan sürüleri ile dolar.

İlin hayvan varlığından söz ederken at yetiştiriciliğine verilen önemi belirtmek gerekir. Saf kan atları ile ünlü olan bu ilimizde 1947 yılında hayvan ıslah çalışmaları başlamış ve bir aygır deposu kurulmuştur.

Şanlıurfa ilinin 1980'deki hayvan varlığı (baş olarak): At (26 310), katır (1 580), eşek (15 670), deve (1 730), inek (63 008), öküz (19 576), sığır (16

GEZİLİP GÖRÜLECEK YERLERİ

Şanlıurfa'da gezilip görülecek yerlerin başında «Kale» gelir. «Damlacık» adı verilen tepe üzerinde kurulmuştur. Yapıldığı tarih belli değildir. İç kale 25 kuleli ve tek kapılıdır. Şanlıurfa şehri dış kale ile iç kale arasında yer almaktadır. Efsanelere göre İbrahim Peygamber, burada bulunan ve mancınık görevini gören iki sütundan fırlatılarak ateşe atılmış, fakat düştüğü ateş, ufak bir göle dönüşmüştür. Halilü'r-Rahman camisi önündeki bu göle Ayn-ı Zeliha denir. Bir adı da Balıklı göldür. Büyük bir havuz olan ve etrafı yontulmus taşlarla çevrilmiş bu gölde kutsal sayılan binlerce balık yaşar. Ayn-ı Zeliha «Zeliha Kaynağı» demektir. Cami 13. yüzyılda yapılmıştır. Efsaneye göre, İbrahim Peygamber'e inanan Babil hükümdarı Nemrut'un kızı da kendini aynı ateşe atmış, İbrahim Peygamber'le birlikte yanmak istemiştir. Gölcükteki balıkların, yanan odunların parçaları olduğuna inanılır.

Şanlıurfa'nın Ulucamisi; Urfa yakınında Eyüp Peygamber'in çile doldurduğuna inanılan mağara (Eyüp Mağarası); Şuayıp Peygamber'in yaşadığı Şuayıp şehri (Şanlıurfa'ya 120 km mesafede); Şanlıurfa'nın 44 km güneyindeki Harrem şehri görülmeye değer yerlerdir. Harran'da Mezopotamya'da yaşamış uygarlıkların hemen hepsinin izleri görülebilir. Şehirdeki en ilgi çekici eser İslâm imparatorluğu döneminden kalan ve meteoroloji gözlemleri için kullanılan 40 m yüksekliğindeki kuledir. Harran'da Anadolu'nun en eski üniversitesi olduğu anlaşılan yapılar da bulunmuştur. Kalesi ve diğer eserler ayaktadır. Koni biçimindeki Harran evleri ve arkeolojik kalıntılar turistlerin, özellikle dünya bilginlerinin büyük ilgisini çekmektedir. Bizans döneminden kalan Siverek kalesi ile Şuayıp şehrine giden yol üzerinde bulunan Asurlular'dan kalma Sumatar şehri antik uygarlıkların birer örneği sayılmaktadır. Şanlıurfa'da saf kan Arap atları yetiştiren bir hara vardır. Her yıl ekim ayının üçüncü haftasında üç gün süren At festivalinde çeşitli at yarışları ve folklor gösterileri yapılmaktadır.

521), dana (40 470), manda (1 290), koyun (2 116 100), kıl keçisi (270). İlde bunların dışında 550 000'den fazla kümes hayvanı beslenmektedir.

SANAYİ VE MADENCİLİK

Devlet Planlama Teşkilatı verilerine göre Şanlıurfa ili 67 il arasında endüstri gelişmesi açısından 54. sıradadır. Bu durum Şanlıurfa ilinde endüstrinin gelişemediğini gösterir.
İldeki, tarıma dayalı sanayi kuruluşları şunlardır: 1979 yılında üretime başlayan 1 000 ton kirli yapağı yıka-

İlgi çekici özellikleriyle : ŞANLIURFA

BÖLGEDEKİ YERİ

Bölgenin Orta Fırat bölümünde yer alan Şanlıurfa kuzeyde Adıyaman, Diyarbakır; doğuda Mardin, güneyde Suriye, batıda Gaziantep ile sınırlıdır.

FOLKLOR

Erkekler abanî ipek kumaştan sıkma denen yelek, aba ve renkli postal giyer. Eskiden fesin üzerine renkli yemeni sararlardı. İpekli kumaştan uzun gömlek, şalvar ve kışın kürk pelerin giyen erkeklerin başlarını sarma biçimleri bugün de uygulanır. Arakçin adı verilen takkenin üzerine, puşu veya camadan ve sırma işlemeli işgal geçirirler. Şehir ve köy kadınlarının giyimleri farklıdır. Üçetek, yamaşak denen ipek işlemeli örtü, renkli ipekten sırmalı çarşaf veya uzun ceket, kalıç denen potin giyerler. Köy kadınları genellikle alınlarına ipek sırma karışımı kumaş bağlar, üzerine yaşmak sararlar. Davul, zurna eşliğinde oynanan Şanlıurfa oyunları: Tek ayak, üç ayak, teker, derik denen halay türleri ile dörtlük, ağır dörtlük, harbi, kılıç-kalkandır. Ünlü türküleri arasında «Kaleden kaleye şahin uçurdum», «Gülen az», «Dolan göz», «Güne düştün», «Yakına gel yakına», «Bu derede bastı bizi haramî», «Ağlama yar ağlama», «Dön beri yüzün göreyim» sayılabilir. Şanlıurfa'nın yağları kadar çiğ köftesi ve özellikle mercimekli köftesi çok ünlüdür.

ŞANLIURFA ADI NEREDEN GELİYOR

İ.Ö. 2000 yıllarında Şanlıurfa'ya Orroes adının verildiği bilinmektedir. Süryaniler bu şehre Orhai diyorlar, Arap tarihleri de aynı adı Ruhâ biçiminde yazıyordu. Konuşma dilinde bu kelime zamanla Rehâ olmuş, Türklerin bu bölgeyi almasından sonra Urruka, daha sonra da Urfa biçimine dönüşmüştür. Urfa halkının Kurtuluş Savaşı'nda gösterdiği kahramanlık göz önüne alınarak 1984'te ilin ve il merkezinin adı Şanlıurfa'ya çevrilmiştir.

YÖREDEN BİR TÜRKÜ

Dön beri dön beri de yüzün göreyim
Yüzün görenlere kurban olayım

Gel gülüm gel digel gel gel
Gel şirin gel ha gel gel
Di gel di gel adına kurban
Di gel di gel sanına hayran

Evlerinin önü de paşa makamı
Çıkmaz kalem ile yazdım vefamı

Gel gülüm gel digel gel
Gel şirin gel ha gel gel
Di gel di gel adına kurban
Di gel di gel sanına hayran
Di gel di gel gaday belay vay

Bir amanatım var sana vereyim
Giden yâr eğlence belki gelmiye

Gel gülüm gel digel gel
Gel şirin gel ha gel gel
Di gel di gel adına kurban
Di gel di gel sanına hayran

ma kapasiteli yapağı yıkama ve yün ipliği fabrikası, çimento fabrikası, yılda 2 900 adet çeşitli tarım aleti ve makinesi üreten tarım aletleri ve makineleri fabrikası, yöre üzümlerini değerlendiren Tekel şarap fabrikası, 1968 yılında üretime geçen Et Kombinası, Siverek peynir ve tereyağı fabrikası, Hilvan yem fabrikası, Şanlıurfa pamuk ipliği sanayii ve yılda 163 000 ton üretim kapasitesine sahip üç adet un fabrikası. Küçük sanayi olarak dokumacılık, keçe, deri işlemeciliği ve saraçlık yapılır.

İlde önemli bir maden rezervi yoktur. Siverek ilçesinde petrol, bazı yerlerde linyit bulunmuşsa da bunlar henüz işletilmemektedir.

TARİH

Şanlıurfa bölgesi İ.Ö. 2000 yıllarında Hurri-Mitanni devletini kuran Hurriler'in elinde bulunuyordu. Bunlar Asurlular'ı egemenlikleri altına almışlardı. Anadolu'da ilk siyasal birliği kuran Hititler bu bölgeye kadar uzanamadılar. Zamanla eski Bâbil devleti, Asurlular buralara kadar yayıldılar.

Bölge İ.Ö. 7. yüzyılda İranlı Medler tarafından zaptedildi. İ.Ö. 331 tarihine kadar İranlılar'ın elinde kaldı. Bu yıllarda Makedonya imparatoru Büyük İskender bütün Anadolu ve İran'ı aldı. Bu arada Şanlıurfa bölgesi de Makedonyalılar'a geçti.

İskender'in ölümünden sonra burada İskender'in generallerinden Selevkos'un kurduğu egemenlik sürdü. Selevkos, kurduğu şehre Makedonya'nın eski başkenti olan Edessa'nın adını verdi. Selevkoslar'dan 4. Antiokhos ise şehre kendi adını vererek, Antiokheia dediyse de bu isim tutmadı.

Roma imparatorluğu buralara ulaşmadan önce bölge Osroene krallığının elindeydi. Önceleri Roma himayesinde olan Şanlıurfa, imparator Caracalla döneminde, İ.S. 216 yılında Roma imparatorluğu topraklarına katıldı. Sâsâniler'in kralı I. Şapur tarafından 260'ta kuşatıldıysa da zaptedilemedi. Şanlıurfa çevresindeki manastır ve kiliseleri 396 yılında Hunlar, 506 yılında da Gotlar yağma ettiler.

Roma imparatorluğu 395 yılında Doğu ve Batı diye ikiye ayrıldığı zaman Şanlıurfa Doğu Roma'nın (Bizans) payına düşmüştü. Bizans kralları şehri büyük ölçüde onardılar. Hamamlar, hastahaneler, anfiteatr ve stadyum yaptırdılar. Müslüman'lığın doğuşundan kısa bir süre sonra 639'da İyaz Bin Ganem komutasındaki Araplar şehri savaşmadan ele geçirdiler. Birkaç defa şehre saldıran Bizanslılar 1030-1087 tarihleri arasında Şanlıurfa'ya egemen oldular. 1087'den sonra Selçuklu Türkleri Şanlıurfa ve çevresini aldılar.

Haçlı seferleri sırasında Hıristiyanlar 1098'de şehri alıp Edessa kontluğunu kurdular. Şanlıurfa bu dönemde yanıp yıkıldı. 1144'te Musul hükümdarı İmadeddin Zengi şehri zaptetti. Şehir 1182'de Selâhattin Eyyübi tarafından alındı. 1244'te Moğollar Şanlıurfa'yı yağma etti. Şehir 1393'te Timur'un ordularına teslim oldu.

Şanlıurfa, 1516'da Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı döneminde, Osmanlı imparatorluğu topraklarına katıldı ve Rakka eyaletine merkez oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısında vilâyetler kurulunca Halep vilâyetine bağlı bir sancağa merkez yapıldı.

Şehrin nüfusunun 20. yüzyıl başlarında 50 000 civarında olduğu hesaplanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 7 Mart 1918'de İngiliz kuvvetleri Şanlıurfa'yı işgal etti. Fakat bir süre sonra 30 Ekim 1919'da yerlerini Fransız kuvvetlerine bıraktılar. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'na göre Şanlıurfa, Fransa'nın yönetimi altına giren Suriye'ye verildi. Fakat bu karar uygulanmadan Şanlıurfalılar 9 Şubat 1920'de Fransızlar'a karşı ayaklandılar.

Fransızlar, işgal ettikleri başka yerlerde yaptıkları gibi, evvelce Türkiye'den kaçmak zorunda kalmış Ermenileri de beraberlerinde getirmişlerdi; bunlar sürekli baskınlar, yağmalar ve cinayetlerle Türkler'i yıldırmaya, bölgeden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Olaylar çete savaşı şeklinde sürüp giderken, Mustafa Kemal, dağınık güçler hâlindeki sivil kuvvetleri örgütlemek üzere Ali Saip Ursavaş'ı Jandarma komutanı olarak Şanlıurfa'ya gönderdi. Böylelikle kısa sürede bölgede yaygın bir milis örgütü kuruldu. Çevredeki aşiretlerin katıldığı bu milisler çok geçmeden Fransızlar için ciddi bir tehlike olmaya başladılar. 1920 yılı başlarında Fransız komutanlığına bir ültimatom verdiler ve belirli tarihte şehrin terk edilmesini istediler. İstekleri yerine getirilmeyince 9 Şubat 1920'de saldırıya geçtiler. Suruç, Birecik çevresinde çembere alınan Fransız birlikleri güç durumda kaldı. Bunun üzerine Fransızlar 10 Nisan 1920'de Şanlıurfa'dan çıkmak zorunda kaldılar. Bu boşaltmadan sonra Şanlıurfa 21 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması sonunda anavatan topraklarında kaldı.